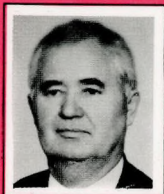
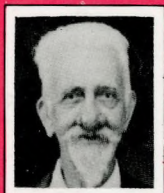
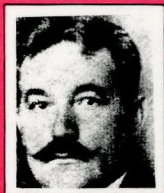
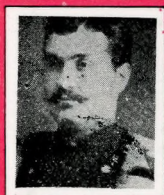
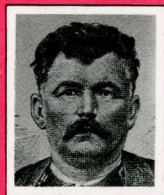
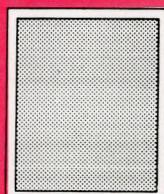
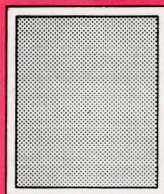

ДР ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

ПОРТРЕТИ

IV

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ
ЦЕТИЊЕ, 1991.

ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ
је рођен 1. марта 1933. у Ба-
јицама (Цетиње). Дипломи-
рао је 1956. на Природно-ма-
тематичком факултету у
Београду (на географској
групи предмета); магистри-
рао је 1971, а докторирао
1974. године. Добитник је
највиших научних и стру-
чних звања „библиотекар-
савјетник“ и „научни-савје-
тник“. (Радио је као профе-
сор и директор Гимназије
на Цетињу (1963-1973) члан
у Извршном одбору СО Це-
тиње, и као директор у
Централној народној би-
блиотеци СР Црне Горе
„Бурђе Црнојевић“, од 1. ју-
на 1976. до 27. јула 1991. го-
дине. Сада обавља професи-
онално дужност главног и
одговорног уредника
„Црногорске библиографи-
је 1494-1994. године“

Научно-истраживачка дје-
латност као и стручни рад
др Д.Ј.Мартиновића су ра-
зноврсни и обимни. Осим
географијом, веома успје-
шно се бави проучавањем
културне историје, истори-
је просвјете и образовања,
проблемима библиотекарске
струке, библиографијом и
информатиком. Осим два-
наестак монографских ра-
дова - посебних књига, обја-
вио је и преко 500 чланака,
студија, прилога приказа и
публицистичких радова.
Био је главни уредник на
десетине посебних свезака
периодичних наслова, збор-
ника и сл., приређивач око
40 фототипских и посебних
издања

УЧЕНИЧКА БИБЛИОТЕКА У БИТОЛАЈИ
БРОЈ 123 - ПРВИ ИЗДАВАЊЕ

Њоршреџи

IV

Битола, 1988

УЧЕНИЧКА БИБЛИОТЕКА У БИТОЛАЈИ

БИО-БИБЛИОГРАФИЈЕ

Књига V

Уредник

Чедомир Драшковић

Рецензенти:

Др Јован Вукмановић, научни савјетник

Проф. др Радивоје Шуковић

Др ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ

Поршреши IV

ЦЕТИЊЕ, 1991.
NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

**CIP - КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ
ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СР ЦРНЕ ГОРЕ
„ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ” - ЦЕТИЊЕ**

016:929

МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.

Портрети: [(био.библиографски преглед)]/ Душан Ј. Мартинсвић. -
Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе
Црнојевић”, 1983. - . - књ.; 24 см

4. - 1991. - 327 стр.: илустр. - (Био.библиографије / Централна народна
библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић”; књ. 6)

ISBN 86-7079-020-3

930.85(497.16)

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

ПРЕДГОВОР

У бројно значајној и садржајној издавачкој продукцији Централне народне библиотеке Републике Црне Горе „Бурђе Црнојевић” посебно мјесто има едиција *Био-библиографије*, а у склопу ове серије нарочито вишетоми *Портрети* др Душана Мартиновића. Заслугом овог аутора до сада су публиковане три књиге *Портрета: прва књига* 1983, *друга* 1987, и *трећа* 1990. године. Вишедеценијски труд на прибирању података и грађе о, у основи, био-библиографском портретисању на десетине знаменитих или у великој мјери заслужних личности за културни, научни и други напредак Црне Горе - учинили су да врло брзо добијемо готов за штампу и рукопис четврте књиге *Портрета*.

Парадоксална је чињеница да и у времену тзв. експлозије информација, и динамичног развоја информатике и снажних система научних и технолошких информација - без чега је незамислив развој модерног друштва - ми чинимо веома мало, или чак наивно, да се укључимо у тај моћни свјетски крвоток, како се може дефинисати организован проток научних и стручних информација. Бизарно је да научни радник у нас преко 80% свога ангажовања утроши на прибављању података и информација у припреми за завршни дио свог креативног задатка, а област информатике, као ни израда библиографских и других приручника ни приближно не добијају одговарајућу друштвену цијену и значај. Постојећи извори и литература у нас су углавном расути и несистематизовани. Библиографија као основно, класично научно-информационо средство у Црној Гори је доживјела завидан ниво развијености - захваљујући прије свега пројектима или ентузијастима у Централној народној библиотеци Црне Горе „Бурђе Црнојевић” (нпр. капитални пројекат „Црногорска библиографија 1494- 1994. година”, едиције „Библиографије црногорске периодике”, „Био-библиографије” и „Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа” и часопис „Библиографски вјесник”, гласило које је у тридесетак година излажења донијело огромну библиографску грађу о Црној Гори као и велики број прилога из историје културе).

Срећна је околност што, упркос неадекватној друштвеној и материјалној сатисфакцији, неки научни радници или друштвене установе мисле и реагују на прави начин - и дају свој допринос развоју библиографске информације. Др Душан Мартиновић, по струци географ али по занимању и историчар културе и библиограф, је читав свој богати стваралачки опус посветио црногорским просторима и његовој културној историји, доказујући се нарочито у посљедној деценији и као посебно успјешан библиограф и библиолог.

Досадашња четвортомна био-библиографска серија *Портрети* др Мартиновића су круна библиографског и научно-информативног рада овог аутора. Све књиге *Портрета* су рађене по јединственој методологији и унапријед задатој концепцији, са комбиновањем историјског и ретроспективног са појединачним и персоналним. У свакој књизи је обрађено по двадесетак личности значајних за дјелатности културе, науке и образовања у Црној Гори, личности и стваралачких ауторитета који су дали свој допринос, а неки и пресудно утицали на шири контекст друштвеног развоја и стварање повољније културне климе у Црној Гори. Од скице портрета поједине личности, до обиља фактографске грађе о другом аутору - у зависности од доступних или објективно постојећих података о појединој личности, до

богатог мозаика фактографске грађе о другом аутору - ова серија представља јединствену научно-информациону цјелину, која далеко надмашује све досадашње библиографске, лексикографске и енциклопедијске приручнике. Сигурно је да су многе личности из ове својеврсне Мартиновићеве галерије биле недовољно познате чак и научној јавности, у многоме заборављене или пак анонимне, па је и значај ових књига у толико већи...

Рађене по истом методолошком - биобиблиографском поступку, уз, како је већ наглашено, најчешће обиље биографске фактографије - са мањевише изрицима и вриједносним судовима о раду третираних појединаца - Мартиновићеве *Портрети* чине посебан допринос у научној информатици због изузетних резултата да се у основи добро одабране личности максимално библиографски презентују. Библиографски записи су рађени по савременим међународним стандардима, снабђевени потребним аотацијама, и успјешно су систематизовани. Ријеч је о библиографским описима радова односно аутора, монографских и прилога у серијским издањима, као и радова ових профила других аутора који су о њима писали. Такође, *Портрети* садрже и друге елементе који ову врсту научно-стручних књига чине функционалним и ефикасним, а то су регистри: регистар имена, предметни-именски регистар, регистри разријешених, односно неразријешених шифара и псеудонима, регистар коришћене периодике и сл. Многи неауторизовани или шифровани прилози су у овим радовима ауторизовани, тј. извршено је њихово дешифровање, па и то увећава иначе велику употребну вриједност ових књига.

О самом избору аутора, односно личности које налазимо научно-информативно обрађене у овим Мартиновићевим књигама, било да су домаћи аутори или извањци, може се говорити тек када се корисник упозна са понуђеном аргументацијом овог аутора уз сваку личност понаособ! Ово је, у ствари, посао тј. процес који би требао да траје, да се употпуњава и допуњава: употпуњава био-библиографском (и научном) обрадом нових аутора, а допуњава новосакупљеним и накнадно истраженим подацима о већ „портретисаним” личностима, како је то до сада неуморно чинио др Мартиновић: свака његова наредна књига *Портрета* доноси мноштво нове библиографске грађе о личностима из претходних књига!

Несумњиво да је едиција *Портрети* др Душана Мартиновића дјело велике библиографске вриједности, која представља изузетан допринос за конкретна и појединачна истраживања, али нуди и велике могућности за давање замашнијих прегледа и суптилнијих синтеза: неспорно је да ове књиге-приручници представљају значајну платформу за даља научна истраживања и минуциозну културну валоризацију наше прошлости. Њихов је значај у њиховој и научној и општекултурној вриједности; то су својеврсне „културне читанке” које „пружају једну занимљиву фреску културног стваралаштва на тлу Црне Горе”, како је *Портрете* окарактерисао проф. др М. Дашкић у рецензији на једну од књига ове едиције.

Свако дјело вриједи онолико колико побуђује пажњу шире јавности или има стварних корисника. Под условом да то није плод политичке или неке друге тренутне манипулације... *Портрети* су једноставно неопходни за све заинтересоване или истраживаче који се баве културном историјом Црне Горе. Ова ће књига, четврта по реду, надам се, бити прихваћена као и претходне. С разлогом, и интересовањем - уз прижељкивање следеће!

АНДРИЈА ПАЛТАШИЋ - КОТОРАНИН (око 1440 - око 1500)

Послије Гутенбергова открића штампарске пресе с покретним словима (1452) и штампања прве књиге (инкунабуле) *Библије* у Мајнцу (1452-1455), у вријеме када револуција духовног живота захвата низ европских земаља, када књига добија значај који никада није имала до тада, јер постаје масовни медиј, дјелотворно средство за културни и научни напредак човјечанства, за његов друштвени прогрес уопште, благодарећи штампарској вјештини, која је такође галопирајућом брзином освајала културније народе нашег континента, ни наши пословни земљаци нијесу губили вријеме - активно су се укључили и постали познати штампари - издавачи. Венеција је тада, и доцније, била значајан град и за Јужне Словене, захваљујући географском положају, добрим саобраћајно-трговачким, поморским и копненим везама.

Заправо, кад је из своје колијевке Њемачке, штампарска вјештина прешла преко Алпа у Италију,¹ гдје ће за релативно кратко вријеме достићи највећи тренд у Венецији, која ће постати метропола не само италијанског него и европског штампарства, неколико наших сународника са Јадранског приморја иако у оштрој конкуренцији,² од самих почетака ће се успјешно укључивати у тај уносни посао и постати прворазредни мајстори графичке умјетности. То су прије свега: Андрија Палташић Которанин, Добрић Добричевић (Boninus de Boninis de Ragusia) (1454-1528), са Ластова, и Словенац Матија Цердонис (Matthaeus Cerdonis) из Словењграда.

Са гла данашње Црне Горе потиче више писаца,³ штампара и штампара-издавача. Поред Андрије Јаковова Палташића Которанића у Венецији је радило током XV и XVI вијека више познатих и неколико непознатих штампара. Познати су: Божидар Вуковић Подгоричанин и син му Вићенцо, Јеролим (Јероним) Загуровић Которанин и Стефан „од града Скадра“ (Скадранин, Мариновић). Готово посве непознати су: Шимун Которанин, Лука Улцињанин, Мелентије* „из Бара“.

Иван Кукуљевић-Сакцински помиње у свом *Slovníku umjetnikah jugoslavenskih*,⁴ Шимуна Которанина као најстаријег штампара из наших (јужнословенских) крајева, али није знао до наших дана шта се појавило

¹Прво ће у омањем мјесту Субјако, близу Рима, прорадити штампарија 1465, а затим двије године доцније у Риму (1467), па у Венецији (1469), Болоњи (1470), Парми (1472) и многим др.

²Између 1465. и 1500. Италија је постала највеће средиште графичке дјелатности. Године 1493. када је у нас, на Цетињу, прорадила прва штампарска радионица у јужнословенским земљама (са неоспорним доказима!), а потом наредне године (1494) у Сењу, у 38 њемачких градова радиле су штампарије, а на простору Италије чак 72. У самој Венецији - до 1500. радило је, међутим, 150 мањих и већим штампарија.

*На маргини једне старе књиге у манастиру Хиландару налази се запис: „Въ лѣ 7140 сию книгоу коупихъ азъ Милетин типографъ въ Львѣцкоу [Звѣцкоу - Д. М.] земли въ градъ Баръ за својоу пенези за двадесетъ дуката жутихъ. Сромонахъ Мелетѣ“ (уп. Љуб. Стојановић: *Стари српски записи и натписи*, Београд 1982, књ. I, бр. 1240, стр. 324).

³Никола Маинанин (1427-1480), модрушки бискуп објавио је један свој говор у Риму 1474. године, који се сматра првом јужнословенском инкунабулом. Ни он, као што је то случај с А. Палташићем, не забравља на своје поријекло. У једном писму из Модруше истиче: Nos Nicolaus de Cathago sacrum litterarum scriba, iako je, по свему судећи, рођен у Маинама, (de Machinense), код Будве...

⁴Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Zagreb 1858, стр. 330.

на свјетлост дана из његове радионице. Кукуљевић се позива на Appendini-a,⁵ али, при томе истиче, да он и поред своје ревносне трагалачке амбиције није могао пронаћи шта је овај издао.⁶ Кукуљевић, иначе, остаје увјерен да речени списатељ није могао „без темеља назвати тискарима невидневши никаква дела од њих, или барем нечитавши о којем год њиховом делу...” па вели: „стављам их овамо неби ли се с временом тко нашао који би од тих тискарих штогод обширнијега казати знао”.⁷ На жалост, до наших дана није се обистинило оно што је Кукуљевић с правом очекивао да неки истраживач идентификује неку инкунабулу чији је штампар или издавач евентуално био Шимун Которанин. Вријеме, међутим, предстоји па самим тим и могућности да се и о овоме „наше горе листу” кадкад нешто више сазна, као што смо стицајем околности сазнали понешто о једном нашем другом земљаку - Луки Улцињанину, или, пак, као што је др Милош Милошевић недавно (1989) у Државном архиву Венеције (Archivo di Stato di Venezia) пронашао један изузетно важан архивски докуменат о судском спору између Андрије Палташића и његовог ортака Франческа Теотинија (Francesco Theotini) око финансирања штампања прве инкунабуле Палташићеве штампарије.

О Андрији Палташићу Которанину има знато више релевантних података за реконструкцију његова живота и рада. Могуће је успјешно васпоставити и његову генеалогiju у основним линијама. О њему као штампару постоји доста чињеница, мада су подаци из његове животне биографије, за разлику од радне, добрим дијелом непотпуни. О овом у латиничкој инкунабулистици и науци познатом штампару - издавачу, до скоро није био познат ниједан аутентични архивски податак. Просуђивало се искључиво на темељу онога што је одштампано у колофонима његових инкунабула. Отуда у научној и стручној литератури, у енциклопедистици, уџбеничкој и приручничкој литератури наилазимо често на штуре и неусаглашене податке, па се непотпуно представља стручној и научној јавности његов укупни допринос штампарско-издавачкој дјелатности XV вијека. Ипак, то је разумљиво! Јер, ако о проналазачу штампарије с покретним словима постоје само оскудни, добрим дијелом непотврђени подаци, није енигматично зашто немамо довољно прије свега архивских извора о животу и раду, о години и мјесту рођења овог и других наших типографа који су само неку деценију касније дјеловали у великој конкуренцији.

Андрија Палташић потиче из старе угледне пучанске которске породице,⁸ од оца Јакова (Јакше) и мајке Радуле. О Палташићима има прилично података у которским споменицима XIV и XV вијека (у судско-нотарским књигама). Његови стричеви: Никола Палташић и брат му Михаило били су трговци и успјешни привредници. Бавећи се поморском и копненом трговином, као посредници између Приморја и Венеције и континенталног Балканског залеђа, имали су врло разгранату мрежу партнера на читавом том простору. Андријин отац Јаков, брат Николе и Михаила Палташића, преселио се у Венецију да би, по свему судећи, помагао браћу у трговачким пословима. Палташићи су били закупници руднога блага превасходно са територије Србије. Велике количине обојених метала (олова и бакра) прево-

⁵ Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni nomini illustri di Cattare. Ragusa*, 1811.

⁶ I. Kukuljević-Sakcinski, *Tiskari jugoslavenski XV i XVI v. Arkiv za povestnicu jugoslavensku*, kw. 1. У Загребу, 1851, стр. 126.

⁷ Idem.

⁸ Дон Нико Луковић, *Андрија Палташић, типограф - тискар*. - Глас Боке, Котор, 1934, бр. 62, 2. фебруар, стр. 2.

зили су у Венецију, а из ње и са ширег јадранског приморја, извозили су: оружје, тканине од чоје и свиле, зејтин и со у Босну, Зету и Србију. Тако су стекли знатан иметак.

Иако није поуздано утврђено када је породица Јакова Палташића преселила у Венецију, неки претпостављају да је то могло бити 70-тих година XV стољећа. По свему судећи, Андрија је рођен прије тога, и то у Котору око 1440.¹⁰ године. Није тачно утврђено ни када је овај најпознатији штампар нашег поријекла у Венецији XV вијека завршио свој животни круг; по свој прилици, то је могло бити у Венецији око 1500 (?), јер му је потоња књига штампана 1499. године. Нема ни других података за његову биографију, изузев четрдесетак инкунабула које је штампао. Ништа се не зна о његовом школовању у Венецији; о изучавању заната и графичке умјетности, о стицању и степену образовања које је постигао.

Иако се, међутим, не зна код кога је изучавао науку и типографску вјештину, по књигама (инкунабулама) које је припремао за штампу и објављивао их као издавач, очигледно се може закључити да је имао за „учитеља“ неког истакнутог млетачког (венецијанског) мајстора-типографа. Уз то, био је и талентован графичар, о чему свједоче његове књиге. Како другачије и закључивати, у недостатку факата из његове биографије када се зна да књиге Палташићеве - по својој графичкој опремљености, изradi и естетском изгледу - спадају међу најуспјелије творевине раног венецијанског штампарства, између 70-тих и 90-тих година XV вијека. Дода ли се томе, да дјела, разноврсног жанра, публикована у његовој штампарији, припадају поглавито антици и касном средњовјековљу, онда ће се још више учврстити утисак о, несумњиво, темељитом хуманистичком образовању и штампарском умјећу њиховог штампара-издавача.

Иако је А.Палташић Которанин постигао, велики успјех; постао један од најпознатијих венецијанских мајстора (magister) штампарства и најпознатији типограф јужно-словенског поријекла о њему је код нас у научној и стручној литератури, у енциклопедистици релативно мало, а често и непрецизно писано. Штавише, и година у којој се из његове штампарије на свијет појавила прва инкунабула, све до најновијег времена остала је спорна. Исто тако, дуго је остало неизвјесно колико је књига самостално штампано, а колико са Добрићем Добричевићем, па колико у заједници са другима (као, на примјер, са Johanom de Leodiom, или Oktavianom Scoti.)

Извјесно је, међутим, да је Андрија Палташић врло рано постао власник штампарије, веома рано отпочео штампарски рад и више од двије деценије бавио се овом вјештином у Венецији. Упркос томе што је на свакој његовој инкунабули датирано вријеме излажења, (уз то, забиљежен штампар-издавач и мјесто издања), - у науци је до наших дана година појаве његовог првијенца различито навођена. Стога, сматрамо научно потребним упознати се са историографијом овога питања.

Средином прошлог вијека познати хрватски историчар, књижевник и библиограф Иван Кукуљевић - Сакцински (1816-1889) биљежи да је А.Палташић 1473. отпочео своју издавачко-штампарску активност објављивањем инкунабуле *De oratore* од Цицерона, у то доба у хуманистичким круговима Италије најпопуларнијег писца. За Палташића Кукуљевић вели:

„Наколико је мени познато, ишла је на светло његова прва тискана књига год. 1473 под следећим насловом:

⁹Р.Ковијанић и И.Стјепчевић, *Културни живот старог Котора (XIV-XVIII вијек)*, књ. I и књ. II. Цетине 1957, стр. 159.

¹⁰I. Kukuljević-Sakcinski, *Slovník ...*, Zagreb, 1888, стр. 330.

'Marci Tulli Ciceronis de Oratore' Venetiis Andreas Cattarensis impressit Millesimo CCCCLXIII. на читавом маленом листу, са округлими и лепими писмени.

У рукопису Карла Белграда Фурланина, из ког сам горе стављени наслов књиге преписао, стоји забиљежено: *Liber ignotus omnibus bibliographis, impressus caractere rotundo et nitido*.¹¹ Кукуљевић је, дакле, од Карла Белграда у Фурланској преузео податак о години штампања поменутог Палташићевог инкунабуле, што значи да није имао прилику да књигу проучава *de visu*.

И Шиме Љубић, познати хрватски научник, пет година после Кукуљевићевог саопштења, у Биографском гјеснику познатих људи Далмације, објављеном у Бечу 1856,¹² констатује да је Палташић започео своју типографску каријеру 1473. штампањем поменутог Цицероновог дјела.

Попут Љубића и други су од Кукуљевића некритички преузимали погрешно „прочитану” годину¹³ о Палташићевој „првој” књизи.

О Палташићевом раду раних седамдесетих година XV стољећа било је и других података. Тако на примјер, у *Popisu štampara i knjižara Italije od 1465. do 1600. godine, tom I* Аурелија Аквензиса из 1980. године¹⁴ назначено је да се венецијанска активност Палташићева одвијала између 1474. и 1493. године, док је др Радослав Ротковић недавно тврдио да је Палташић још раније, 1471. у Риму објавио Овидијева дјела (*Opere*) као *Jacovi Andreas*.¹⁵ Ова Ротковићева твдња остаје за науку неупотребљива, јер се она, очито је, не заснива на аутентичним подацима.

На освитку XX вијека Велимир Дежелић је о А.Палташићу забиљежио да је радио у Млечима између 1476. и 1492. године.¹⁶

Између два свјетска рата писао је о Палташићу Никола Жиц,¹⁷ који, поред осталог, оспорава Љубићево тврдње, што ће рећи и Кукуљевићево (sic!), да је овај штампар „тискао Цицеронова *De oratore* као своје прво дјело већ г. 1473, кад се знаде да је на њему истакнута година МСССCLXXVIII”.¹⁸ Он држи да је прво Палташићево дјело изашло из штампе 31. јануара 1476. и да су то, заправо, два дјела у једној књизи, тзв. адлигат *Diodorus Siculus i Tacitova Germania (I)*.¹⁹ Жиц је на основу доступне му литературе²⁰ и датирања

¹¹Catalogo de'hibri del secolo XV, che trovansi nella Bibliotheca del Prim.Carlo Belgrado e Fagnina sua sino a questi di 20 Giugno 1817. MSC.

¹²Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia di S.Gliubich, Vienna 1856.

¹³Уп. М.Марјановић, *Gutenbergov izum na slovenskom jugu*. - *Нада, Сарајево*, VI/1900, бр.16 2. августа, стр. 16; др Нико С.Мартиновић, *Предњегошевско доба у нашој књижевности*. - У: Предњегошевско доба, Титоград, 1963, стр. 16.

¹⁴*Glavis Typographorum librorum que Italiae 1465-1600. Aureliae Aquensis, 1980, to. I*.

¹⁵Р.Ротковић: *Андрија Палташић Которанин*. - Побједа, Титоград 1986, 12. IV, стр. 12; уп. В. Никчевић, *Књижевне старине Боке и могућности њихове валоризације*. - *Еока*, 1986, стр. 1875-78.

¹⁶V.Deželić: *Inkunabule (prvotisci) zagrebačke Sveučilišne biblioteke*, Zagreb 1902, стр. 54 и 55.

¹⁷N.Žic, *Tiskar Andrija Paltašić*. - *Nastavni vjesnik*, Zagreb, XLX, 1932-33, стр. 347-355.

¹⁸Idem.

¹⁹Idem.

²⁰G.W.Panzer, *Annales typographici, ab artis inventae origine ad annum MD. Vol. 1-11. Nürnberg 1793-1803; M.Pellechet, Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de France, Paris 1897-1909; Robert Proctor, An index to the early-printed books in the British Museum, London 1898; Luc-vig Hain, Repertorium bibliographicum, Stuttgartiae Lutetiae Parisiorum 1826-1838; Henrik Klemm, *Beschreibender Catalog des Bibl. Museums*, Dresden 1884; Konrad Burger, *Ludwig Hain's Rep.Bibl.Register, Leipzig 1891. i Beiträge zur Incunabelbibliographie*, Leipzig 1908; W.A.Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum*, London 1895-1902; G.A.Ne Bogeng, *Geschichte der Buchdruckerkunst*, Dresden 1930; Lamberto Donati, *Alcune note su stampatori dalmati*, Archivio storico per la Dalmazia, Rim, 1927 (св. за новембар).*

Палташићевих инкунабула утврдио паузу у његовом штампарском раду „послије 20. коловоза 1478” до 1484, када је поново прорадила његова штампарска официна, која „све до г. 1492 тиска сваке године бар по коју књигу.”²¹

Палташићева штампарија је радила у два маха: од 1476. до 1478. и од 1484. до 1492. године. За вријеме прекида своје штампарске радионице (1478-1484), Палташић је радио са Добрићем Добричевићем и Ј. де Леодиом код чувеног њемачког издавача у Венецији Октавијана Скота (из Монзе). Са Добричевићем је штампао избор из Лактанцијевих дјела²², а са Леодиом код Октавијана Скота три књиге.²³

Н.Жиц биљежи да је Палташић објавио свега 31 инкунабулу.²⁴

И Конрад Бургер²⁵ тврди да је Палташић отпочео свој штампарски рад 1476, а окончао га 1492, штампавши око 30 књига. Сличног је мишљења и Хрват Јосип Бадалић који „од тридесетак” Палташићевих издања региструје 17 сачуваних дјела у више егземплара у Хрватској.²⁶

За историографију наше теме посебно желимо да истакнемо радове познатих историчара, библиолога и библиографа, наших савременика: академика проф. др Јевта М.Миловића, др Урсуле Алтман и проф. др Александра Хајмовича Горфункеља, који су се одазвали нашем позиву за сарадњу у часопису *Библиографски вјесник* и написали драгоцене прилоге о Андрији Палташићу.

Др Јевто М.Миловић (Бањани, Никшић, 1908-Титоград, 1991) приликом боравка почетком 1985. године у Њемачкој државној библиотеци у Берлину, трагајући за инкунабулама Андрије Палташића Которанина и других старих штампара са нашег тла и за литературом у којој је ријеч о нашем старом штампарству, користећи се превасходно објављеним каталозима које му је ставила на располагање др Урсула Алтман, руководилац Одјељења инкунабула (Inkunabelabteilung), сачинио је попис свих у науци познатих Палташићевих издања. Овај први у нас ијеловић попис евидентирао је 41 инкунабулу „првог југословенског штампара”,²⁷ вјеродостојно наводећи да је он „дјеловао у Венецији 1476. до 1499. г.”, али и правешћу грешку многих претходника да је Палташић прву инкунабулу штампао 1476. године.

Др Урсула Алтман је, такође, на наш захтјев доставила библиографски попис Палташићевих издања, обрађен по стандардима за инкунабуле. Њена драгоцену библиографију, на жалост, садржи само 38 инкунабуле, са детаљним елементима записа и навођења књигохраништа и збирки у којима се чувају Палташићеве књиге.²⁸ Мишљења смо да је Алтманова, иако једна од најпознатијих савремених познавалаца латиничких инкунабула, „превид” учинила (није још три Палташићеве књиге унијела у своју библиографију) из разлога што је у вријеме рада на њој била готово слијепа.

²¹Н.Жиц, *op.cit.*, стр. 350.

²²*Lactantii firmiani de diuinis instiutioinbus ad versus gentes* (Венеција, 1479).

²³Iacobus de Voragin, *De viis canctorum* (1482); Marchesinus Johannes, *Mammotrectus super Biblia* (1482); Aleksandra de Villa, *Doctrinale* (1483).

²⁴Н.Жиц, *op.cit.*, стр. 353.

²⁵К. Burger *Alcune note su stampatori dalmati*. Archivio storico per la Dalmazia, Rim, sv. за новембар 1927; isti, *The printers Publishers of the XVII Century*. Milano 1950, стр. 523.

²⁶Ј. Badalić, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb MCLII, стр. 18-19.

²⁷Др Јевто М.Миловић: *Popis inkunabula Kotoranina Andrije Paltašića*. - Библиографски вјесник, XIV/1985, бр. 2, стр. 239-258.

²⁸Dr Ursula Altman: *Bibliografija izdanja Andrije Paltašića - Kotoranina*. - Библиографски вјесник, XVIII/1989, бр. 1-2-3, стр. 155-164.

Напокон, А.Х.Горфункел, најпознатији совјетски латинички инкунабилиста и библиограф Државне јавне библиотеке „Салтиков Шчедрин“ из Лењинграда, написао је занимљив оглед о Палташићевим издавачким подухватима, наводећи из репертоара његових издања примјерке који се чувају међу десетак хиљада у власништву библиотека Совјетског Савеза. Према подацима Горфункела у СССР-у откривено је досад 13 издања А.Палташића, представљених у 23 егземплара.²⁹

И у нашим енциклопедијама и уџбеницима, свакако, под утицајем старије назначене научне и стручне литературе егзистира двојако временско детерминисане Палташићевих издања: једни биљеже да су штампана између 1476-1492;³⁰ други - између 1477-1493. године.³¹

У расвјетљавању године почетка рада Палташићеве штампарије и ширењу видокруга наших знања и околностима у којима је отпочела свој рад, посебан допринос представља поменути архивски докуменат који је 1989. године у Венецији пронашао др Милош Милошевић. Овај аутентични архивски извор увелико демантује и одређена мишљења о имућности Палташићеве шире породице, па и њега самога, на почетку његове штампарске каријере. Напротив, у почетку своје штампарске дјелатности Палташић је био у великој материјалној кризи. Стога је, попут свог великог претходника Јохана Гутенберга, потражио партнера који ће финансирати његово предузеће. Као што је Гутенберг свог ортака нашао у богатом грађанину Мајнца Јохану Фусту, Андрија Палташић га је добио, по мишљењу др Милошевића, у Франћеску Теотинију, млетачком нотару у Котору 1464. године. И у једном и у другом случају дошло је до спора око подјеле добити. Конфликт између инвеститора и штампара у оба случаја добио је епилог на суду и у судском процесу одлука је била на штету штампара. За разлику од мајнцског процеса чији документи нијесу сачувани, на срећу документи венецијанског процеса у који је умијешан наш штампар - издавач Палташић сачувани су иако не у цјелости. О томе сазнајемо благодарећи документу којег је пронашао Милошевић у Венецији и који, несумњиво, има прворазредни научни и културни значај за историјат Палташићеве типографске дјелатности.

Користећи се Милошевићевим открићем, навешћемо неколико појединости из судских докумената које ће проналазач објавити на другом мјесту.³² Наиме, А. Ј. Палташић је 25. августа 1477. утужио млетачком суду (Giuchici di

²⁹ Др Александар Хајмович Горфункел: *Издања Андрије Палташића у библиотекама СССР-а* - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 1-2, стр. 111-116.

³⁰ У општем енциклопедијском речнику *Свезнање* (Београд 1937, стр. 1618) каже се да је А.Палташић штампано између 1476. и 1492. Исто тврде и: др Јевто М.Милозић, *Попис инкунабула Которанина Андрије Палташића* - Библиографски вјесник, Цетиње, XIV/1985, бр.2, стр. 239-258; Mirko Breu, *Dva Dalmatince, knjigotiskara u XV vijeku* - Просвјета, Загреб, 1911, бр. 6, стр. 198; Ратко Пасарић, *Први наш штампар* - Просвјета, Загреб XXV/1968, бр. 274-275, стр. 54; Дражен Будиша, *Поџеци тiskarstva u evropskih naroda*, Загреб 1984, стр. 163.

³¹ У *Enciklopediji Jugoslavije*, 6 (Загреб MCMLXIV, стр. 420) констатује се, међутим, да је А.Палташић дјеловао између 1477. и 1493. и да је у том временском раздобљу штампано 41 инкунабулу. Готово идентични су подаци у *Опћој енциклопедији ЈЛЗ*, 6 (Загреб, 1980, стр. 277), *Enciklopediji ЈЛЗ*, 5 (Загреб, MCMLXIX, стр. 19), *Enciklopediji likovnih umjetnosti*, 3 (Загреб, MCMLXIV, стр. 625), *Малој југословенској енциклопедији библиотекарства* (Београд, 1978, стр. 187-188; и у *Leksikonu ЈЛЗ* (Загреб, 1974, стр. 724); затим код Александра Штрчевића, *Povijest knjige*, Загреб 1985, стр. 274; Риста Ковијанића, Палташићи. - In: Которски медаљони, Београд 1976, стр. 125.

³² Милошевићев рукопис „Судски спор Андрије Палташића са ортаком око финансирања штампе књиге Диодора Сицилијанца и Тацита 1477. године“, који нам је љубазно дао на увид, биће објављен у Зборнику радова са научног скупа „Црнојевића штампарија и старо штампарство“ одржаног 11. и 12. маја 1989. на Цетињу, у организацији Црногорске академије наука и умјетности - Титоград и Централне народне библиотеке СР Црне Горе, „Бурђе Црнојевић“ - Цетиње.

Petizion) свог ортака Теотинија да му је овај присвојио 250 примјерака књиге *Диодора Сицилијанца и Корнелија Тацита*, коју је он у својој типографији издао. Тврдио је у тужби да су се уговором од 26. августа 1476. обавезали да уложе по 50 дуката у штампање цитиране књиге, с тим да тираж од 900 комада дијеле на једнаке дјелове. Када је књига штампана Палташићев ортак Ф.Теотиније је узео, међутим, 700 примјерака - што ће рећи: 250 више него што му је према уговору припадало. Стога је А.Палташић тражио у тужбеном захтјеву повраћај 250 егземплара поменуте инкунабуле, или 125 златних дуката и накнаду судских трошкова. Теотини је, међутим, тврдио да Палташић није уопште уложио договорених 50 дуката у ортачку комбинацију, будући да се налазио „у крајњој биједи и невољи, и то у толикој мјери да је он, Теотини морао да издржава и самог Андрију и његову породицу.” Уз то, доказивао је да га је А.Палташић неко вријеме због немаштине „послуживао на броду” који је саобраћао од Котора до Венеције и обратно.

Занимљив је и податак из свједочења Теотиновљева, да је Андрија Палташић штампарски посао обављао са својом браћом, уз изричиту обавезу да уложи своје штампарско знање и труд, док је Теотинијева дужност била да инвестира новац потребан за реализацију штампања књиге. То је, по његовим ријечима, био и једини разлог због којег му је сами Палташић дао 700 примјерака књиге из његове штампарске офисине „као залог и осигурање за уложени капитал.” С тим у вези, Теотини је изразио спремност да након продаје књиге и намирења уложених финансијских средстава, Палташићу измири његову „половину зараде” што, према Милошевићевом мишљењу, чини половину тиража. Чини се, др М.Милошевић, коментаришући Теотинијеву аргументацију, с правом констатује да је његова тврдња на суду убједљива, јер, како би, иначе, „Теотини дошао до толиког броја књига из Палташићеве штампарске радионице ако му их овај сам из неког ваљаног разлога, није дао, односно дозволио да их узме” - закључује Милошевић.

Суд је одбио Палташићеву тужбу, вјерујући наводима Теотинија.

Анализирајући доступне му архивске списе др Милош Милошевић сугерира неколико значајних закључака, као на примјер, већ истакнуту кризну материјалну ситуацију А. Палташића, у првој фази његовог штампарског умјећа, затим, претпоставку да је Палташићево стално бођавиште био Котор, „јер се из Теотинијевих исказа тврди да је са Палташићем више пута путовао из Котора за Венецију, вјероватно припремајући услове за штампу”. Ту су, напokon, и два-три темељна закључка: прво, сигуран датум штампања првијенца Палташићеве штампарије - 31. јануар 1477, а не 1476. године како су тумачили многи стручњаци на основу података у њеном калoфону, не узимајући венецијанско - мартовско рачунање времена; друго, да је тираж био 900 примјерака и треће, да су Андријини сарадници на штампању његове прве књиге били управо његова рођена браћа (колико их је било није утврђено).

Према досадашњим научним сазнањима може се закључити:

- прво, Палташић је своју прву инкунабулу објавио почетком 1477. године. Било је то издање „*Historiae*” грчког историчара Diodora Sicula (Сицилијанца) и „*Germaniae*” Корнелија Тацита, чији оригинални наслов књиге гласи: *Didorus Siculus, Bibliotheca seu historiarum priscaurum libri VI, e graeco in latinum trad. per Poggium. Daran: Tacitus Cornelius, De situ et moribus Germanorum.*³³;

³³У Југославији се налазе четири примјерака у Дубровнику, Цавтату, Загребу и Стрци.

- друго, А. Палташић је радио у Венецији између 1477. и 1499. године. У томе времењском раздобљу штампао је 41 инкунабулу, што представља импозантан број;³⁴

- треће, посљедња штампана књига Палташићеве радионице објављена је предзадње године XV стољећа (1499) под насловом: *Salicetus Nicolaus, Antidotarium animae*;

- четврто, Палташић је самостално штампао 37 инкунабула, а заједно са другима - четири.

*

* *

Када се у цјелини научно и стручно валоризује Палташићев свеколики опус, треба имати у виду да је он претежно објављивао дјела грчке и римске класике, савременике - хуманисте, старије и савремене теолошке писце, историографе и лексикографе, претежно на латинском и дијелом на италијанском језику. Међу њима су, осим споменутог Цицерона М.Т., дјела: Диодоруса, Гелијуса, Плинија Старијег, Теренцијуса, Вергилија, Овидија, Проперција, Јувенала, Лактанција, Тибула, Катула, Саксоферата, Тартелија, и др. Објавио је и Библију на талијанском, и друге религиозно-литургијске књиге. Неке писце издавао је више пута (нпр. Bertolus de Saxoferrato). Укратко: веома широки спектар издавачке продукције од латинских класика до римских пјесника и белетриста, правних и лингвистичких писаца и свега три-четири обредне књиге, указује на то да се ради о веома широком хуманистичком образовању издавача и штампара Андрије Палташића, независно од тога да ли је он лично писао предговоре и поговоре, редиговао текстове и припремао их за штампу. Надамо се да ће акрибични и минуциозни истраживачи и то питање кад-тад проучити и расвијетлити.

Своје књиге Палташић је већином штампао латиницом, затим, антиквом и готицом. У неким дјелима употребљавао је за грчке текстове одговарајућа грчка слова (на примјер, у Гелијевим *Noctes* и у Тортелију). Према *Catalogue of the printed books in the Britische Museum*, употребљавао је 22 типа различитих слова: 6 романских, 10 готичких и 6 грчких.³⁵

Занимљиво је да је А.Палташић готово на свакој својој књизи, у колофону, приликом описивања, најчешће комбиновао своје име, очинство, презиме и мјесто рођења: *Andreas de Paltasich, Andreas de Paltasichis Cathaharesis, Andreas Catartensis, Andreas Catarensis de Paltascichis, Andreas Jacobi Catharensis, magister Andreas Paltasich de Catharo, magister Andreas de Paltasichis Catharensis, Andreas Catharensis ili Katharensis, Andreas Jacobi de Catharo ili de Chattaro, Andreas Jacobus de Catharo ili de Cathara, magister Andreas Catharensis de Pantheis*, итд.³⁶

Треба истаћи и занимљив податак о томе гдје се налазила Палташићева штампарска радионица? Према колофону на његовом издању *Римског мисала* (1485), типографска официна Андрије Палташића налазила се недалеко од Цркве светог Марка („*apud sanctam Mariam Formosam*”).³⁷ (Ни овај факат о локацији

³⁴Палташићеве инкунабуле региструје вишетома немачка едиција *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW), која је 1925. почела да излази у Лајпцигу, с циљем да критички обухвати све што је објављено у свијету до 1500. године. На основу овога каталога др Ј.М.Миловић сачинио је 1985. преглед из којег се виде сви Палташићеве наслови (в.др Јевто М.Миловић, *op.cit.*, стр. 239-258).

³⁵Н.Жиц :*op.cit.*, стр. 355.

³⁶Попут Палташића и каснији наши штампари су с поносом истицали мјеста из којих су потицали: Макарије „от Чрније Гори”, Лука Улцињанин, Пахомије „от Чрние Гори от Реке [Црнојевића]”, Божидар Вуковић Подгорчанин „от Гјуриќ” [Ђурића], Јеролим (Јероним) Загуровић Которанин.

³⁷Џ.Ј. *Paltasich Andrija*.-Enciklopedije Jugoslavije, 1961, Zagreb MCMLXV, str. 420.

Палташићеве штампарске радионице није ирелевантан, када се има у виду да је у оно вријеме, што ће рећи до конца XV стољећа, до 1500. године, у Венецији радило око 150 мањих и већих штампарија.)

Највеће збирке Палташићевих издања посједује Енглеска³⁸ (British Museum има 19 назива Палташићевих издања) и Њемачка, затим Италија, Француска, Белгија, СССР (23 примјерка).

Према подацима Шиме Јурића³⁹ у библиотекама Југославије чува се близу половине издања Андрије Палташића. Од 41 примјерка колико је сачувано, 33 се налазе у Хрватској,⁴⁰ у Словенији налази се свега један примјерак *Historiae Diodorus Siculus-a* (власник: Цистерцијански самостан у Стрчни). На територији Црне Горе постоје два примјерка: *Noctium atticarum commentarii finis, Aulia Geliusa* (Венеција 1477) у власништву Националне библиотеке Црне Горе и егземплар *Lactantii Firmiani, De divinis institutionibus adversus Gentes* из 1478. године откупљен на аукцији у Лондону почетком 1990. за потребе Библиотеке Католичке бискупије Св. Еустахија у Доброти.

Умјесто закључка

Андрија Палташић Которанин, први познати јужнословенски штампар-издавач, припада ужем кругу најстаријих и најзнаменитијих типографа Венеције и свијета уопште. Започео је своју штампарску дјелатност само осам година од појаве прве штампарије у овом граду Њемца Јохана Фон Шпајера (*Johannes Emericus de Spiga*) и радио безмало четврт вијека - од друге половине седамдесетих до најпознијих деведесетих година XV стољећа (1477-1499). Његове инкунабуле⁴¹ представљају значајне покретне споменике културе епохе ренесансе. Оне свједоче о штампарском таленту и стваралачком ангажману, о високом дјелу једног нашег земљака у области штампарске умјетности и његовим заслугама за културну баштину човјечанства.

Иако А.Палташић није радио на домаћем тлу, па ни за њега превасходно, за разлику од већине наших венецијанских штампара (Вуковића, Загуровића, Мариновића), допринио је афирмацији нашег поднебља у европској и свјетској „Гутенберговој галаксији“. Приврженост завичају потврђивао је својим потписом - увијек наглашавајући да је Которанин. Ријечју, Андрија Палташић Которанин је незаобилазна вриједност за наше културно наслеђе.

И Лука Улцињанин, у досадашњој науци непознати штампар с почетка XVI вијека (1517-1518), припада плејади наших штампара у Венецији.

Шимун Которанин и Мелентије „Барианин“, који се у науци узгред спомињу, и даље остају готово *incognitus* - штампари. Могућно је, међутим, да ће архивска и друга специјализована истраживања једног дана и ову непознаницу отклонити.

Остаје дакле, непознаница: ко је био и гдје је радио јеромонах Мелентије који за себе изричито каже 1632. године да је „типограф“ и да је неку литургијску књигу купио у „Зетској земљи, у граду Бару“!⁴² Вјеровтна је

³⁸ Библиографски вјесник, I/1961, бр. 1, стр. 50.

³⁹ *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, стр. 420.

⁴⁰ Највеће збирке су у Загребу - 11 егзимплара, Цавтату - Богишићев архив - 10, Дубровнику - 5, Задру 4 и по једна у Кошљуну, Кампору и на Хвару.

⁴¹ Могућно је да ни податак о Палташићевим инкунабулима, колико је утврђено научном инвентаризацијом, није дефинитиван.

⁴² Уп. Глиша Елезовић: *Турски споменици*, св.1.- Београд, 1940. стр.991.

претпоставка да је Мелентије радио у некој млетачкој штампарији, могућно у типографији браће Гинамија, што треба да покажу будућа истраживања о старом штампарству, штампаријама и књигама XVI вијека.⁴³

Црна Гора у данашњим границама је, свакако не случајно, имала читаву плејаду штампара и издавача у XV и XVI вијеку (Шимуна Которанина, Андрију Палташића Которанина, јеромонаха Макарија Црногорца, Луку Улцињанина, и можда Мелентија Баранина, а извјесно Божидара Вуковића Подгоричанина, Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића и Јеролима Загуровића Которанина), међу којима и првог државног типографа у Европи и то на домаћем тлу (Макарије Црногорац) и прве јужнословенске штампаре ван наше земље (Шимун Которанин и Андрија Палташић Которанин). Међутим, ни до данас, ми се нијесмо „културно одужили тим великим именима“⁴⁴ Својим доприносом они заслужују да се о њима напишу одговарајуће студије, посебне или заједничка монографија, да им се подигну достојни споменици и спомен-обилежја.⁴⁵

Крајње је вијеме да то учинимо до предстојећег јубилеја - пола миленијума штампања књиге у Црној Гори. То је наш дуг и према њима и према будућим покољењима.

⁴³ Изузетно олакшање будућим истраживачима пружиће петотомна серија проф. др Боривоја Маринковића: „Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа“ (Прва књига: „Мних Макарије от Црније Гори“ (XV-XVI), Цетиње, 1988, 341 стр.; Друга књига: *Божидар и Вићенцо Вуковић* (XVI), Цетиње, 1989, 330 стр.; Трећа књига: *Следбеници Божидара и Вићенца Вуковића*, Цетиње, 1989, 344 стр.; Четврта књига: *Од Горажда до Мркшине цркве*, Цетиње, 1991 (у штампи) и Пета књига: *Београдска и Мркшине цркве штампарија* (припремљено за штампу).

⁴⁴ Др Никс С.Мартиновић, *Андрија Палташић први југословенски штампар*. - Бока, Котор, I/1959, бр. 13 и 14, стр. 14.

⁴⁵ Име Андрије Палташића носи штампарија у Котору (од 1953). Биста Јеромонаха Макарија откривана је у холу Централне народне библиотеке 1986 - рад акад. вајара Анта Гржећића. (Истовремено је откривена и биста Ђурђа Црнојевића - рад акад. вајара Стевана Лукетића). И војводи Божидару Вуковићу Подгоричанину 1938. подигнута је биста - рад акад. вајара Риста Стијовића, у Подгорици (данашњем Титограду), у парку поред десне обале Рибнице.

delapfos, quia ea tela textitur, & ea incitatur i ciuitate ratio uiuēdi: ac po-
 posteritatis ostenditur: ut eorum ciuū quos nostri patres nō tulerunt,
 iam similes habere cupiamus. Mitte obsecro inquit Crasse iulius sermo
 nem istum, & te ad gracchi fistulam refer: cuius ego nundum plane ra-
 tionem intelligo. In omni uoce inquit Crassus ē quiddam medium: sed
 suum cuiq; uoci, hinc gradatim ascendere uocem utile & suaue est, nam
 a principio clamare etiam agreste quiddam si & illud idem affirmādū
 ē uoci salutaris, deinde est quiddā contentionis extremum: quod tamē
 interius est: q̄ acutissimus clamor quo te fistula progredi non sinet: ta-
 men ab ipsa contentione reuocabit. Est item contra quiddam remissiōe
 grauissimum: quod tanq̄ sonorum gradibus descenditur, hęc uarietas,
 & hic per omnes sonos uocis cursus & se tuebitur, & actioni afferret
 suauitatem, sed fistulatore domi relinquetis, Sensum huius consue-
 tudinis nobiscum ad forum defferetis. Edidi quā potui nō ut uolui: sed
 ut me de temporis angustia coegerunt. Scitum est enim causam confer-
 re in tempus cum afferre plura si cupies non queas. Tum uero inqt Ca-
 tulus colegisti omnia quantum ego possum iudicare: ita diuinitus ut
 non a gratis sumpsisse: sed eos ipsos hoc docere posse uideare, me qui-
 dem istius sermonis p̄cipem esse factum gaudeo, ac uellem ut meus
 gener sodalis tuus hortensius affuisset: quem quidem ego confido omi-
 bus istis laudibus quae tu oratione complexus es excellentem fore. Et
 Crassus fore dicit inquit, ego uero esse iam iudico, & tum iudicauī cū
 me consule in senatu causam defendit africe, nuperq; etiam magis cum
 prohibita rege dixit. Quāobrem recte uides Catule, nihil enim isti ad-
 olecenti, neque a natura, neq; a doctrina deesse sentio, quo magis est ti-
 bi cotta & tibi Sulpitii uigilandum ac laborandum, Tibi enim ille me-
 diocris orator uestra quasi succrescit aetati, sed ingenio peracti & studio
 fragranti & doctrina eximia & memoria singulari, cui q̄q̄ faueo: tamē
 illum aetati suae prestare cupio. Vobis uero illum tanto minorem p̄-
 curare uix honestum est. Sed iam surgamus inquit nosque curemus &
 aliquādo ab hac disputationis cōtentione aios nostros curaq; laxemus.

Marci Tullii Ciceronis: quem patrem eloquentiae merito appellauer-
 im: Hoc de oratore opusculum. Venetus Magister Andreas Ca-
 tharēsis ipressit feliciter, ab Anno salutis dominicae, Milleesimo, cccc,
 lxxviii. die, xx. Augusti.

Posljednja stranica djela „Historiae diodora Sicula i „Germaniae”
 Kornelija Tacita - najstarije Paltašihine inkunabuile, s kolofonom u
 kojem stoji da je štampana u Veneciji 1477. g.

uegetiora: aut memonia admiculationis: aut oratio solertior: aut sermo icorruptior: aut delectatior motio: aut i ludo liberalior. Quæ autē parum plana uidebūt: aut mius plena istructa: petimus inq̄ ut ea nō docēdi magisq̄ admonēdi gratia scripta existimēt. & quasi demōstratione uestigioꝝ contēti psequāt ea post: si libebit: uel libris reptis: uel magistris. Quæ uero putauerit reprehēdenda iis: si audebūt: succenseant: unde ea nos accepimus. Sed enī quæ aliter apud aliū scripta legerint: ne iā statim tēpore obstrepāt: sed tractiones rez: & auctoritates hominū pensitēt: quos illi: quosq; nos secuti sumus. Erit autem id longe optimū: ut q̄ i lectitādo: scribendo: cōmētādo: nūq̄ uoluptates: nūq̄ labores ceperūt: nullas hoc genus uigilias uigilarūt: neque ullis iter eiusdē musæ amulos certatiōibus: disceptationibusq; elimiti sunt: sed intēperiaz: negociōꝝq; pleni sūt: abeat pccōtādo: scribēdo a noctibus his pcul. atq; alia sibi oblectamēta quærat. Vetus adagiū est: Nihil cū fidibus graculo. Nihil cū amaricino sui. Atq; etiam quo sit quorūdā maledictōꝝ hominū s̄uitas: & iuidētia intatior: mutuabor ex Aristophanis coronopesta pauca. Et quam ille homo festiuis simus fabulæ suæ spectādæ legē dedit: eādē ego cōmentariis his legendis dabo: ut ea ne attingat: neue adeat p̄festū: & p̄fanū uulgus a ludo musico diuersum. Versus legis datæ hi sunt.

Volumina cōmētariōꝝ ad hūc diem uiginti iā facta sūt. Quātū autē uitæ mihi deiceps deū uolūtate erit: q̄tūq; a cura publica: & a re familiaris: pcurādoq; cultu liberōꝝ meōꝝ dabit̄ otium: ea oīa successiua: & subsecūdaria tempora ad colligendas huiuscemodi memoriaz: disceptatiūculas cōferā. Progrediet̄ igit̄ numerus librorū diis beneiuiuātibus cū ipsius uitæ q̄tuli q; fuerit p̄gressibus. Neq; lōgiora mihi dari spatia uiuendi uolo: q̄ dū ero ad hanc quoq; facultatem scribendi cōmentandiq; idoneus. Capita rerum quæ cuiq; cōmentario insunt exposuimus hic uniuersa: ut iam statim declaretur: quid quo i libro quæri inueniriq; possit.

**AVLIGELII NOCTIVM ATTICARVM COMMENTARII
FINIS: IMPRESSI VENETIIS PER ANDREAM IACOBI CATHARENSEM. M. CCCC. LXXVII. ANDREA VENDRAMENO DVCE VENETIARVM INCLYTO.**

NACIONALNA
BIBLIOTEKA

Posljednja stranica djela „Noctes Atticæ” Auulija Geliujusa, s kolofonom u kojem stoji da je knjigu štampaо 1477. u Veneciji Andrija Paltashiћ-Kotorанин. Knjiga se чува u Nacionalnoj biblioteci Црне Горе - Цетиње.

Цетиње.

Попис инканабула Андрије Палташића
(с подацима гдје се налазе примјерци у нашој земљи)

1477/78.

1. Diodorus Siculus: *Bibliotheca seu historiarum priscarum libri VI*, e graeco in latinum trad. per Poggium. Daran: Tacitus Cornelius: *De situ et moribus Germanorum*. 128 listova; 2°

Цавтат - Научна библиотека, Дубровник-Доминикански са-мостан, Загреб-Национална и свеучилишна библиотека.

2. Gellius Aulus: *Noctes Atticae*. 198 l.; 2°

Цавтат-Научна библиотека, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека и Метрополитанска књижница, Цетиње - Национална библиотека „Ђурђе Црнојевић”.

3. Cicero Marens Tullius: *De oratore*. 84 l.; 2°

Дубровник - Научна библиотека.

4. Lactantius Lucius C.F.: *Opera*. 215 l.; 2° (Са Boninus de Boninusom)

Цавтат - Научна библиотека, Дубровник - Доминикански са-мостан, Задар - Државни архив, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.

5. Alexander Magnus. *Historia Alexandri, italice*. 100 l.; 4°

6. *Ars notariatus*. 8 l.; 4°

7. Aurelius Victor Sextus: *De viris illustribus*. 26 l.; 4°

8. *Casus papales et episcopales*. 4 l.; 4°

9. *Officium b. Mariae virginis sec. consuetudinein romanae curiae. ? l.; 16°*
1479.

10. *Epistole e evangelii. ? l.; 2°*

1482.

11. Jacobus de Voragine: *Legenda sanctorum*. 290 l.; 4° (Са Octavianus Scotus)

Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.

12. Marchesinus Johannes: *Mammotrectus. super Bibliam* 212 l.; 4° (Са Octavianus Scotus)

Цавтат - Научна библиотека, Кампор-Фрањевачка књижница.

1483.

13. Alexander Villa Dei: *Doctrinale*. 68 l.; 2° (Са коментаром Ludovica de Guaschica sa Johnom iz Лијежа, Белгија)

1484.

14. *Biblia Ital.* per Nicolò de Malermi. 385 l.; 2°

Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.

15. Jacobus de Voragine: *Legenda sanctorum par Nicolò Malermi*. 214 l.; 2°

16. *Missale Romanum*. 246 l.; 8°

17. Antoninus Florentinus: *Summae theologicae*. Pars 3. 216 i 208 l.; 2°
1486.
18. Paulus de Middelburg: *Prognosticum pro anno 1486*. 10 l.; 4°
1487.
19. Cicero Marcus Tullius: *Epistolae ad familiares*. 208 l.; 2° (Са коментаром Hubertinus Clericus)
Цавтат - Научна библиотека.
20. Albertus de Saxonia: *Tractatus - de proportionibus*. 10 l.; 4°
21. Terentius Publius, Afer: *Comoediae*. 138 l.; 2° (Са коментаром Aelius Donatus Johannes Calphurnius и писмом J.Britanniensa)
Загреб - ЈАЗУ.
22. Tibulus Albius: *Elegiae*. (Са коментаром Bernardinus Veronesis).
Catullus C.Valerius: *Carminae*. (Са коментаром Antonius Parthenius). Са додатком од Jacobus Juliarius. 92 l.; 2°
23. Marchesinus Johannes: *Mammotrectus*. ? l.; 4°
1488.
24. Ovidius Naso Publius: *Heroides*. (Са коментаром Antonius Volscus i Domitius Calerinus). 68 l.; 2°
25. Propertius Sextus: *Elegiae*. Издао Antonius Volscus. 80 л.; 2°
26. Juvenalis Decius Junius: *Satyrae*. (Са коментаром Domitius Calderinus). 62 l.; 2°
27. Cicero Marcus Tullius: *Epistolae ad familiares*. (Са коментаром Hubertinus Clericus). 220 l.; 2°
Дубровник - Научна библиотека, Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
28. Vergilius Maro Publius: *Opera*. (Са животописом и коментаром Сервиус-а). 232 l.; 2°
29. Tortellius Johannes Arctinus: *Orthographia dictionum e graecis tractarum*. Издао са Hieronymus Bononius. 186 l.; 2°
Загреб - Национална и свеучилишна библиотека.
1490.
30. *Privilegia ordini Praedicatorum concessa*. 18 l.; 4°
31. Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Digesti veteris, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 170 l.; 2°
Задар - Фрањевачка књижница.
32. Bartolus de Saxoferrato: *Super II. parte Digesti veteris...* 118 l.; 2°
Задар - Фрањевачка библиотека.
33. Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Infortiati, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 146 l.; 2°
34. *Historia del giudicio universale 4 l.*; 4°
35. Bartolus de Saxoferrato: *Super II. parte Infortiati, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 150 l.; 2°

36. Bartolus de Saxoferrato: *Super II. parte Digesti novi, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 202 l.; 2°

37. Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Codicis, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 114 l.; 2°

Задар - Фрањевачка библиотека, Загреб - Метрополитанска библиотека

38. Bartolus de Saxoferrato: *Super II. parte Codicis, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 90 l.; 2°

Задар - Фрањевачки самостан, Загреб - Метрополитанска библиотека.

39. Bartolus de Saxoferrato: *Super I. parte Digesti novi, cum additionibus Alexandri de Tartagnis*. 122 l.; 2°

1492/1493.

40. Burlaeus Gualtherus: *Expositio in artem veterem Porphyrii et Aristotelis*. 92 l.; 2°

Цавтат - Научна библиотека.

1499.

41. Salicetus Nicolaus: *Antidotarius animae*. 154 l.; 4°

ЛУКА УЛЦИЊАНИН

Лука Улцињанин (Luca Olchiense) је трећи штампар поријеклом с наших простора, о којему досад у нашој историографији нема помена.¹ Овај непознати типограф са освита XVI стољећа забиљежен је на једној постинкунабули фра Јеролима Савонароле (Girolamo Hieronymi Savonarolae).

Заправо, на крају једне штампане књиге Савонаролијине, објављене под насловом *Triumphus crucis de fidei veritate* (*Побједа Крста, о истини вјере*), у 8°, на страни 112, у колофону стоји: „Штампано у Венецији брижном пажњом Луке Улцињанина (Luca Olchinensem), професора умјетности и права, године 1517, дана 8. јуна”.

Име Луке Улцињанина се спомиње и у још једном палеотипу XVI стољећа, чији библиографски опис гласи: *Marsilii ficini Aureum Opusculum de Religione Christiana: ad...im recognitum - a Luca Olchiensi, Venetiis per Calsarem Arivabenum 1518. 8°*.

Ко је овај Luca Olchiense?

- Такво питање, колико је нама познато, први је поставио и скренуо пажњу на овог непознатог штампара XVI вијека извјесни Е. Чикоња (E. Cicogna), свакако Италијан, који је у једном кодексу који носи његово име (Cicogna), а који се данас чува у збиркама Градских венецијанских музеја историје и умјетности (Civici musei veneziani d'Arte e di Storia), у једном његовом додатку „О умјетности венецијанских штампара и књижара” (Codice Cicogna 3044, *Matricola dell'Arte dei Stampatori e Librai di Venezia*) споменуо и име типографа Luca de Dulcigno (cl. VI, 119).

Другим ријечима, име овог штампара не јавља се у тексту назначеног кодекса, већ само у попису (списку) штампара који је додат и редигован руком самог Чикоње, тада већ власника поменутог манускрипта, који је заједно са читавом заоставштином штампаних и рукописних књига овог библиотекарства чува у Музеју „Correr” (Venezia - San Marco 52). (Прецизности ради, наводимо насловну страну пописа која гласи: „Списак штампара и књижара како венецијанских тако и страних и оних по чијем су се налогу штампале књиге у Венецији од 1469. до 1856/57. године”).

Није незанимљиво навести шта Чикоња даље додаје о Луки Улцињанину. Он је исправног мишљења да „Olchiense” није презиме већ да је то „домовина поменутог штампара”, што ће рећи да представља псеудоним нашег штампара. Ово своје размишљање поткрепљује латинским називима за наш јужни град (Olcinium, Olchinium, Colchinium, Ulcinium, данас Dulcigno - итал. Д.М.), позивајући се на Avarea (*Orbis terrarum* vol. II, str. 277) и упућује на Panzera, или друге који говоре о штампарима XV-XVI вијека да се провјери да ли помињу и Луку Улцињанина?

Панцер, одиста, у додатку *Annales typographici... (Norimbergae 1803)* наводи Луку Улцињанина као штампара, што се јасно види и из приложене копије регистра *Анала...* (стр. 325, 880 ц и 890 ц). Панцерови наводи о нашем

¹ Прву информацију о Л.Улцињанину саопштили смо у *Побједи*, 1990, бр. 8871, 13.VIII, стр. 7.

² *Fratri Hieronymi Savonarolae Ferrariensis - Triumphus crucis, de fidei veritate. Pelt nouissimam impressionem alias Venetiis excussam. Denuo...recognitum - cunctisque mendis expurgatus. Icon Savonarolae scribentis. In fine: ... solennissimum opusculum, in quatuor libros distinctum: de veritate fidei ca. - editum - Impressumque Venetiis accurata diligentia per Lucan olchinensem artium et legum professore. Anno dni M.CCCCC. XVII die verae ostavit mensis Junii. 8°*. (Примјерак ове књиге чува се у Градској библиотеци „А. Мај” у Берграму).

штампару потврђује се и у *Clavis typographorum librariorum que Italiae 1465-1600*, под уредништвом G. Vorsye, у којима се тврди да је он радио у Венецији од 1517. до 1518. године.

На крају да закључимо: овај прилог о нашем непознатом штампару с освитка XVI вијека представља само покушај да га извучемо из потпуне анонимности. Вјерујемо да ће и ових неколико наведених, нама доступних података, побудити пажњу будућих истраживача у циљу прибављања архивских и других аутентичних података нужних за расвјетљавање живота и рада Луке Улцињанина. Јер, цио проблем везан за овог типографа остаје и даље отворен и чека праве научне одговоре.

**ЈОВАН
ПАВЛОВИЋ**
(1843-1892)

I Биографија

1.

Јован Павловић, журналиста и публициста, власник и уредник низа периодичних публикација, писац и преводилац, спада у знамените војвођанске Србе XIX вијека и најпознатије пионире културног напретка Црне Горе тога времена. За живота је уважаван као један од најбољих публициста код Лужних Словена и истакнути поборник прогресивне, независне журналистике.

О Ј.Павловићу је доскора релативно мало писано у нашој историографији, доста једнострано и са погрешним подацима. Стога, и због његових вишеструких заслуга превасходно за културну историју Црне Горе, Војводине и Србије, више година смо трагали за подацима о његовој личности и дјелу с намјером да га цјеловито представимо научној и културној јавности. Као резултат тих истраживања појавила се наша књига „Јован Павловић - живот и дјело“ (коаутор проф. др Р.Шуковић) 1988. у издању Матице српске у Новом Саду и Централне народне библиотеке СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу. У *Предговору* књиге истакли смо да је у дефинитивној верзији рукописа за објављивање изостављена Павловићева библиографија, иако је и она тада била припремљена да уђе у састав монографије. Један од разлога је био што је требало извршити још нека компаративна истраживања ради идентификовања неауторизованих библиографских јединица. Пошто смо тај посао накнадно обавили, сада ево доносимо Павловићеву био-библиографију, вјерујући да смо тиме увелико комплетирали грађу о овој заслужној личности и на тај начин олакшали рад будућим његовим биографима.

2.

Јован Павловић је рођен у Сремским Карловцима 29. јануара (по ст. кал.) 1843. године у занатлијској породици. Његов отац Томо био је по професији кожар („табак“), па су о њему у дјетињству Јована звали Јово Табаков. Тако га у својим сјећањима назива и књижевник др Лазо Костић.

Павловић је основну школу и гимназију завршио у родном мјесту. Сва четири разреда ниже гимназије завршио је с одличним успјехом. Од школ. 1859/60. похађа више разреде „Велике гимназије Восточно-православне общине Карловачке у војној граници“. Школ. 1861/62. као ученик VII разреда исписао се у првом полугођу с намјером да продужи школовање у Пешти будући да га је Матица српска била изабрала за питомца Текелијине задужбине. На Текелијануму је остао само годину дана. Приватно је полагао VII разред у Пештанској гимназији. Завршни разред је свршио с „повторним“ испитом из математике наредне 1862/63. године. Као гимназијалац учесник је био у разним слободним активностима, школским приредбама и светковинама. У више махова Павловић је „наступио са беседама“ о чему је писала ондашња штампа. Бавио се и књижевношћу. Као ђак VI разреда написао је и 1861. публиковао брошуру „Своме нигда незаборављеном другу и пријатељу КОСТИ МИШИЋУ, ученику VII гимназиског разреда“, рано преминулом даровитом младом пјеснику. Ова Павловићева књижица наишла је на лијеп пријем критике и шире читалачке публике.

По завршетку средње школе Јован Павловић се уписао на Правни факултет Велике школе у Београду школ. 1863/64. године. (Досадашњи Павловићеви биографи погрешно су писали да је студирао Филозофски факултет на Великој школи. (Sic!). Посебно интересовање је показивао за политичку економију коју је предавао Владимир Јовановић, омиљени елоквиентни професор и идеолог Уједињене омладине српске. Због своје напредности и популарности међу студентском омладином дошао је у сукоб са званичним просвјетним властима. Режимлије су му одузеле катедру и избациле га из службе. Након тога је Јовановић напустио Србију и емигрирао у Швајцарску. Павловић је с професором Јовановићем успоставио тијесни контакт, који ће пресудно дјеловати на његову професионалну и политичку оријентацију. Односи професор-студент прерасли су у тијесну духовну сарадњу: идеолошку и журналистичку. Убрзо послјије удаљавања професора Јовановића, студент III године права Павловић ће направити инцидент због којег је крајем 1864. искључен са Велике школе „за сва времена“.

Принуђен да напусти Београд, Јован Павловић се обрео у Женеви, гдје је по наговору свога професора наставио да студира економске науке. Под утицајем професора В.Јовановића бавиће се публицистиком и бити агилан, врло запажени учесник УОС. Постао је сарадник недјељника *Слобода (La liberté)* који је као двојезични лист средином 1864. покренуо и уређивао В.Јовановић. По свему судећи, од наоднаде за сарадњу у овом гласилу Павловић се издржавао. Јер, када је фебруара 1866. лист престао с излажењем, Павловић се преселио у Монаково, како су у то вријеме звали баварску престоницу Минхен, гдје је на тамошњем универзитету студирао „камералне науке“, како су тада називали економске и социјалне научне дисциплине. Послије непуне године проведене на Минхенском универзитету „с највећом муком и натегом“ - како сами Павловић биљежи у поднеску од 20. августа 1866. Књижевном одјељењу Матице српске у Новом Саду, од које је затражио апанажу да би могао довршити започете студије. Материјалну потпору Павловићу је пружао и Ђорђе Поповић-Даничар, уредник и издавач новосадског часописа *Даница* (1860-1871), затим барон Јов. Николић од Рудне. Благодаревати томе, и неким хонорарима од новинских написа, успио је да током три године оконча студије. Године проведене у баварској пријестоници значајне су за Павловићево образовање (савладао је у потпуности њемачки језик), поглед на свијет и свеколико идеолошко-политичко сазријевање. То су и плодне године његовог стваралаштва. Активни је судионик свих важнијих акција и манифестација организованих под окриљем

УОС (учесник је прве скупштине УОС у Новом Саду одржане 15-18.VIII 1866; оснивач је омладинске минхенске дружине конституисане децембра 1866, која је носила име „Завера”, а која је у приоритетне задатке идеолошко-политичког дјеловања имала остваривање идеје „Јединство и слобода српског народа и оснивање српске културе народне”; објављивао је есеје етнографско-карактеролошког садржаја и студије из економике у новосадској периодици - *Матици и Даници*, итд. За минхенски период везано је и Павловићево преводилаштво. Превео је са њемачког историјску новелу „*Суђени час*” од Фридриха Штајнебаха, која му је обзнањена у Новом Саду 1865. год.

3.

Када је довршио „народно-економски факултет” и социологију у Минхену, Павловић је, по позиву, средином 1868. пошао у Панчево, гдје је постављен за наставника на тамошњој Трговачкој академији. Ондје су га панчевачки Срби свесрдно прихватили. - Осим професуре, повјерили су му и двије значајне друштвене функције - секретара Трговачке коморе и секретара Српске православне цркве. За цијело вријеме живота и стваралачког рада у Панчеву Павловић је био активни судионик у раду Уједињене омладине. Уз то, био је присташа, агилни члан Милетићеве Народне слободоумне странке и активни учесник у њеним програмима.

Непосредно по Павловићевом доласку у Панчево дата је иницијатива за покретање локалног листа који би служио „трговачко-занатским и обртничко-земљоделским потребама”. Група напредних грађана: др Светозар Касапиновић, др Константин Пеичић, др Љубомир Ненадовић, пјесник-прота Василије Живковић, књижари браћа Каменко и Павле Јовановић, на челу с Павловићем почели су да разрађују идеју и концепцију, програмске основе и уређивачку политику за формирање једног листа. Крајем те године Павловић подноси надлежнима молбу за добијање дозволе за покретање листа на српском језику под називом *Панчевац*, чији се први број појавио 13. априла 1869. године, са поднасловом „лист за просвјетне и материјалне интересе”. *Панчевац* је под Павловићевим уредништвом излазио до 19. јула 1873. године. У томе временском интервалу, од 1869. до 1873, изашло је 399 бројева од којих је Павловић уредио 374. (Остале није био у могућности да уређује, јер је због „преских кривица” бивао на издржавању казне затвора. Али, и тада су га његови најближи сарадници, др Љ. Ненадовић и К. Јовановић, замјењивали у редиговању новина и покрићу трошкова штампања и обезбјеђивали њихово континуирано излагање.)

Да би осигурао редовни ритам излагања *Панчевцу* и преовладао тешкоће око графичких услуга које су му пружале њемачке типографије у Панчеву, Павловић је заједно са К. Јовановићем набавио властиту штампарију, која је почела са радом 29. новембра 1870. године.

Пошто је одлуком мађарског суда *Панчевац* половином 1873. године обустављен на три мјесеца, послвије 57. броја, Павловић је престао са његовим уређивањем. Почетком септембра исте године покренуо је нов лист за политику и привреду - *Граничар*, који је наставио програмску платформу свога претходника. Стога је и он, послвије 13. броја, био угашен.

Редакторско-журналистичкој активности Павловића у Панчеву треба додати да је био један од покретача, уредника и главних списатеља календара *Панчевац* (1872-1876).

И штампарско-издавачка дјелатност Павловићева у Панчеву оставила је видног трага у културној историји Војводине и наше земље. У току 1871. године објавио је као посебно издање „*Манифест Комунистичке партије*” Карла Маркса и Фридриха Енгелса, који је претходно у наставцима објелоданио у листу *Панчевац*. Био је то први превод на српски језик у Срба (није поузда-

но утврђено ко му је био преводилац). Објавио је и „*Малу српску граматику*“ за народне школе, која је доживјела седам издања! Јован Павловић је узимао активног учешћа на Српским народним саборима у Сремским Карловцима (1870, 1872. и 1874). Као народни посланик борио се за саборску аутономију и достојанство Срба.

Ј.Павловић је у Панчеву, због свог слободоумља, разборитости и оштрине пера у бескомпромисној борби за права Срба; дакле, због своје журналистичко-публицистичке и политичке активности, стално долазио у конфликте са званичним режимом црно-жуте монархије. Мађарски властодршци су га с разлогом сматрали опасним противником по интегритет Угарске. Стога су га често подвргавали преметачинама (стан и штампарију) и прогањањима, саслушањима и разним репресивним мјерама - новчаним глобама и затворима. Више пута је хапшен 1872. године због инкриминисаних чланака објављених у *Панчевцу*. Због „велеиздаје“, издржавао је казну заједно са Л.Костићем у пештанском казамату, гдје је без истраге и формално подигнуте оптужнице остао пуних 140 дана. Пуштен је из затвора као невин, након што је др Светозар Милетић поднио интерпелацију у Угарском сабору као посланик војвођанских Срба, у којој је тражио разлоге хапшења истакнутих војвођанских интелектуалаца и патриота.

У току сразмјерно кратког дјеловања у Панчеву, које износи свега пет-шест година, Павловић је учинио изванредно много, остављајући видан печат у низу области: просвјетно-културној, политичкој и економској.

4.

Године 1874. Јован Павловић напушта Панчево и Банат, прелазу у Срем - у Земун, гдје ће наставити плодносну публицистичку и редакторску активност уводничара и уредника новопокренутог листа *Граничар*. Да би избјегао одређене сметње режимске власти у вођењу уређивачке политике листа, набавио је властиту штампарију.

Павловић је у својству уредника, власника и издавача објавио први број земунског *Граничара* 1. децембра 1874. године. Лист је излазио два пута седмично (односно три пут неко вријеме) годину и по дана а онда је 22. фебруара 1876, последице броја 15, забрањен. Уредник оснива нови лист - *Нови Граничар*, који је излазио од 18. марта и убрзо последице другог броја доживио судбину претходника (конфискацију и забрану!). Пошло је Павловићу за руком да обнови *Граничар*, захваљујући црногорском суверену Николи I Петровићу Његошу који га је материјално потпомагао са 1.000 фиорина ради полагања кауције. Новообновљени лист је излазио од 6. маја до 27. јула 1876. и више се није појављивао.

Због неколико узастопних штампарских парница, градске власти у Земуну ухапсиле су 11. августа 1876. Јована Павловића и одвеле га у затвор. Одлежао је шест мјесеци у петрињском казамату. Изашао је из тамнице крајем фебруара 1877, стварајући планове за настављање новинарског рада у Београду.

5.

С јесени 1877. покренуо је у Београду два српска листа: *Нову Србију* и *Serbische correspondenz*, који су на жалост у историографији српске периодичне штампе остали углавном непознати. Но, истина, излазили су веома кратко крајем те године; први лист чак није ни сачуван, од другог је, међутим, остало нешто бројева.

6.

Павловић се по повратку из петрињског затвора дуже вријеме налазио у великим материјалним оскудицама. У Београду су му осујетили излажење поменутих листова. У међувремену је добио понуду са Цетиња. По налогу

црногорског књаза Николе, I, с њим је контактирао војвода Симо Поповић и Павловић се одазвао. Дошао је на Цетиње октобра 1878. године и ту ће остати до краја живота.

У току свог боравка у црногорској престоници, Павловић је обављао најодговорније државне и друштвене функције у просвјетно-културном животу Црне Горе. Био је уредник *Гласа Црногорца* (1879-1885), директор Цетињске гимназије (1883-1885), управитељ просвјете (1884-1886) па министар просвјете (1886-1892), уредник часописа *Црногорка* (1884-1885) и *Просвјета* (1889-1891), председник Цетињске читаонице (1879-1892). Вршио је и многе друге значајне послове: управник Државне штампарије, председник Одбора за подизање „Зетског дома“, један од иницијатора и актера Дворског књижевног круга, Цетињских бесједа, оснивач прве књижаре и антикварнице на Цетињу, драматург и позоришни критичар, глумац-аматер, итд.

Као министар истакао се својим законодавним радом. У периоду 1879-1891. донио је тридесетак закона, наредаба, упутстава и других подзаконских аката са законском снагом, у циљу да спроведе у живот законску регулативу, да уведе у школе ред и рад. Он је стварни аутор ових законских прописа по којима ће остати у историји црногорске правне мисли. Прописао је „*Правила за раднике у књажевској црногорској Државној штампарији*“, са снагом закона, којима је регулисао осмочасовно радно вријеме и шестонедељни отказ. Ова правила су толико значајнија и историјски гледано, јер она *први пут* кодификују радно право у једној привредној организацији и званично озакоњују осмочасовни радни дан у Југославији.

Павловићу припада заслуга за обнављање и нормативно регулисање живота и рада Цетињске читаонице, у оквиру које ће његов покретачки и експанзивни дух доћи до пуног изражаја. Читаоница ће постати матица културно-просвјетног и научног дјеловања у читавој Црној Гори. Била је она, њему благодарна, својеврсни народни универзитет на којему су приређиване књижевне вечери; држана научно-популарна и стручна предавања из разнородних научних грана; организоване позоришне представе, концерти, културне игре и друштвене забаве. И у обнављању, конституисању и раду аматерског позоришта у окриљу Читаонице (крајем 1883) Павловићева улога је била пионирска. Готово је незамислива иједна важнија културно-просвјетна манифестација без Павловићевог креативног учешћа током 13 година његовог живота и рада у Црној Гори.

Часно је извршио свој завјет који је дао на почетку, прије доласка у Црну Гору, да ће „све своје силе“ посветити „напрет ку те земље“ (из кореспонденције са С. Поповићем). Он је, заправо, у кругу културних и јавних радника, „извањаци“ и домицилних, предњачио у стварању планова културног преображаја ратничке Црне Горе. Павловић је проширивао и продубљивао спознају о овој земљи, њеној историји и традицији, ширио мисију о томе да је то једини дио јужнословенског простора на којему се одржао чист народни дух, особито у умјетничком стваралаштву, доказивао да је то патријархална заједница идеална и у свом друштвено-политичком уређењу, јер су у њој народ и владар „једно тијело и једна душа.“ У том духу писани су и његови текстови о *црногорству*, о његовим особеностима у српству, који су имали снажног одзива у оновременој политичкој и културној јавности и изван Црне Горе (и због којих је неколико Павловић ван Црне Горе падао у немилост!). Убијеђен да је црногорски народ „део народа српскога“, али и један особен „тип за себе“, скретао је пажњу на његове психичке особености, на *црногорство као идеалан спој чојства и јунаштва*.

Иако су у политичкој штампи изван црногорске државе Павловићеве идеје приказиване као сепаратистичке, а не званичне идеје цетињског дво-

ра, Јован Павловић је остао досљедан тој свој „политичкој народној вјери” - како је сам говорио и писао, истичући да је такво убјеђење стекао прије доласка у Црну Гору, иза тамничких решетака, те да се таквог увјерења не може одрицати ни док је у „земљи слободе и на правом огњишту њеном”, ни касније - када буде напустио Црну Гору.

У културном животу војвођанске и црногорске средине, Јован Павловић је био и остао риједак примјер човјека који се за прогресивне идеје, несебично жртвује, посвећујући томе своје огромно знање и неисцрпну енергију. Због тога су му за живота и постхумно одата многобројна признања.

Године 1889. за ревностан рад у просвјети и култури Црне Горе, црногорски суверен Никола I га је одликовао Даниловим крстом II реда са звијездом. Наредне 1890. године одликован је од француске републике одличјем *Officier de l'instruction publique* (часника јавне наставе).

Јован Павловић је умро од рака у желуцу 6. априла 1892. године у 49. години живота, у напону животне снаге и стваралачког рада. Сахрањен је наредног дана на величанствен начин пред Влашком црквом.

Послије другог свјетског рата, у знак захвалности и признања за његов културни допринос и патриотски рад, захвално потомство - и у Панчеву и на Цетињу - подигло му је спомен-обилежја. Наиме, панчевачка Општина 1969. у Градском парку подигла му је споменик, а од 1980. године једна улица у граду носи његово име, док му је на Цетињу, испред позоришне зграде „Зетски дом” 1980. подигнута спомен-биста (рад академског вајара Божидара Јововића).

II Библиографија

Библиографију Јована Павловића досад ни као прилог а камоли покушај комплетне обраде, нико није покушао да уради, иако је и као уредник и као новинар и публициста био веома плодотворан. Уз поменуте листове којима је редактор био и чије је странице пунио надахнутим новинарским текстовима, сарадник је *Србског дневника* (1862), *Милетићеве Заставе* (1866, 1868), *Данице* (1866), *Матице* (1866, 1868), *Панчевца*, календара за народ (1872, 1875), *Србина*, календара са сликама (1878), *Браника* (1888) и др. Непостојање библиографије Павловићевих објављених радова је, свакако, условљено тиме што је веома тешко, и не без ризика, упустити се у идентификовање текстова публикованих из његовог пера, јер већину њих није ни потписивао, или их је потписивао разно-разним ауторским ознакама. Дакако, прилике под којима је радио на то су га приморавале.

Ј. Павловић се потписивао псеудонимима: Јо-вић, тј. Јо[ван] - [Павло]вић, *Један Србин*; *Један дишкрећанин*, „*Граничар*” и иницијалима: Ј.П., П.Ј., П., У, тј. У[редник] и шифрама:

$x, x^2, x^3, x+u, J... a, -ов, _ , j-h, -h, H, -n, _ , ? , \pm , = , \times , \times , * , \odot \rightarrow , \circ \rightarrow , \delta , i \times _$

Овим шифрама се користио приликом уређивања *Панчевца* и *Граничара*, док шифру ? = сријећемо и у црногорској периодици.

Ипак није нарочито тешко препознати Павловићеве програмске уводнике у листовима *Панчевца*, *Граничар* итд., у којима се појављује као ватрени поборник Српске народне слободоумне странке. Лако их је идентификовати управо по томе што жестоко напада београдску владу, то јест намјеснички режим Србије и његову политику непредузимања одговарајућих акција за ослобођење и уједињење свих српских крајева који су у то вријеме чамели под турским игом; када се бави источним питањем и начином њего-

вог рјешавања, или када отворено и бескомпромисно иступа против црквене хијерархије и свеколиког просвјетног система на подручју Карловачке митрополије. Особито су лако препознатљиви његови чланци о граничарском питању у којима он бритким ријечима, удара по Аустрији и Угарској тако немилосрдно да се читалац његовог листа и данас мора дивити храбрости којом је наступао. Због својих убојитих уводника против мађарске власти и њених врхунских политичара (грофа Буле Андрашија, бана Рауха и др.) осуђиван је неколико пута. У вријеме његовог петомјесечног издржавања казне, уводнике *Панчевца* (од броја 69, изашлог 31. августа 1872. до броја 5 за 1873. годину) неко је потписивао шифром к. Можда је њихов аутор Каменко Јовановић, или Константин Пеичић. Јовановић је дуго времена уређивао и администровао лист, и то „бесплатно зарад Јове и његове породице.” Сматрамо да је и ово доказ наше претпоставке да је Јован Павловић аутор већине непотписаних уводника. По изласку из затвора Павловић и даље пише уводнике, али их, такође, не потписује.

Према томе, основни методолошки проблем је искрсао приликом прављења ове библиографије: како извршити ауторизовање непотписаних уводника и других чланака које је Павловић написао као уредник и како селекцијом потрефити најглавније од мањих прилога и мноштва дописа које је добијао ангажовањем сарадника из разних мјеста, редиговао их и мијењао, обликовао по свом укусу и аршину, а након тога потписивао поглавито шифрама ћ, ?, =, а можда и још неким.

Један број Павловићевих уводника у *Панчевцу* ауторизовао је Коста Милутиновић и то смо, разумије се, нагласили у анотацијама испод сваке такве библиографске јединице.

Други број уводника идентификован је на основу Павловићевог признања код надлежних судова, пошто је често одговарао за њихову садржину уперену против Двојне монархије, или Троједне краљевине.

Напокон, трећи - највећи дио уводника непотписаних, једноставно смо ауторизовали полазећи од претпоставке да их је он као главни и одговорни уредник писао, што проистиче из његовог јасног става борца за народна права, за ослобођење и уједињење српско, те његовог живог интересовања за политичка збивања, за црквено - просвјетна и друга важнија питања привредне проблематике која су га занимала. Уосталом, није тешко препознати његове уводнике у којима се огледа „човјек од заната”, новинар високог домена, са јасним политичким ставовима, свакако један од највиспиренијих и најхрабријих југословенских новинара. Коначно, у оним временским раздобљима када су га други замјењивали, као уредника, најчешће онда кад је тамновао због таквог свог новинарског одређења и политичких ставова, уводнике су други писали и потписивали (на примјер Каменко Јовановић) и они се квалитативно разликују од Павловићевих уводника.

И поред одређеног ризика којем се излажемо ауторизујући његове бројне непотписане уводнике и друге чланке у овој библиографији, користећи се компаративном методом на темељу лексике, стила и темперамента с којима су писани, убијеђени смо, да ће будући аналитичар његовог публицистичког дјела полазећи од садржаја, карактера, стилских и других одредница неауторизованих Павловићевих чланака, прихватити у цјелости наше одређење и наш избор.

Павловић је свакако аутор још једног броја написа неауторизованих у листовима *Панчевца*, *Глас Црногорца* итд., а свакако, и у другим периодичним публикацијама у којима је сарађивао. Сматрамо, међутим, да њихово неидентификовање нема битнијег значаја за његов публицистичко-новинарски опус. Као и сваки главни уредник, уз то у случају *Панчевца* и земунског *Граничара*

и власник природно је претпоставити да је био принуђен да сам, по ред уводника, прави пригодне написе, вијести и разне биљешке ради попу не рубрика листа. Из тог сијасета објављеног материјала извршили смо од бир према властитом осјећају његове „специфичне тежине”, што може да послужи за вредновање преваходно његовог редакторског рада и само до некле новинарско-публицистичког стваралаштва.

Библиографске јединице су сврстане хронолошки, односно азбучним редом када се ради о истом времену (једној години) њиховог објављивања.

II Библиографија

II-1. Посебна дјела:

1. Своме нигда незаборављеном другу и пријатељу КОСТИ МИШИЋУ, ученику VII. гимназиског разреда, који е 21 мая 1861. године у 20. пролећу свога живота лаку душу пустио споменик диже. - У Карловцу: Типографија Митрополитско - Гимназијална, 1861.- Стр. [12].

2. Мала српска граматика за српске народне школе по Даничићу, саствио -. У Панчеву: накладом књижаре браће Јовановића, 1874. стр. [3]+44. М.8°

- Друго умножено издање, Панчево 1875. - Стр. [2]+50 М. 8°

- [Треће издање]. - Панчево, 1881. - Стр. 52. М.8°

- [Четврто издање]. - Панчево 1889. - Стр. 52. 8°

- [Пето издање]. - 1881. Стр. 52. М.8°

- [Шесто издање]. - 1884. Стр. 52. М.8°

- [Седмо издање]. - 1889. Стр. 52. М.8°

II-2. Преведена дјела:

1. Суђени час. Историјска новела Фридриха Штајнебаха. Предео. - У Новом Саду: Епископска књигопечатња, 1865. - Стр. 152.

II-3. Чланци, студије, прилози и прикази у периодици

1. Петиција Србаља и Словака. *Србски дневник*, Нови Сад, XI/1862, 48, 2-3.

О националним правима Срба и Словака, која им се ускраћују. Чланак из њемачког недјелника *Реформа*.

2. Грчки језик у Србији. - *Србски дневник*, XI/1863, 194,2.

Критика укидања наставе грчког језика у новом програму гимназија у Србији.

3. Аустријске финансије. - *Застава*, Нови Сад, I/1866, 82, 84.

4. У баварским брдима. Минхен, 1866. - *Матица*, Нови Сад I/1866, 34, 793-797; 35, 817-822.

5. Студије из народне економије. О раду. - *Даница*, Нови Сад, VII/1866, 27, 640-644; 28, 665-668; 29, 687-690-30, 716-720.

6. Наше политичко владање. У *Панчеву*. - *Застава*, III/1868, 85.

О српско-угарским односима.

7. О трговини. - *Матица*, III/1868, 23, 529-533; 24, 553-557, 25, 577-580.

Јавно предавање, којим је Јован Павловић 10. јуна 1868. отворио трговачку школу у Панчеву.

8. Једно мишљење о предлогу предуготовничке школе за учитеље у Србији. - *Панчевац*, Панчево I/1869, 2, 3, [1]; 5, [1-2]. Потписано иницијалом П.

О потреби организовања једногодишњег курса у основним школама за жене и дјевојке „да се за учитељице спреме“.

9. О условима материјалног благостања. - *Панчевац*, I/1869, 4, [1]; 5, [1]; 7, [1]; 13, [1-2]; 14, [1]; 16, [1]; 24, [1]; 28, [1]; 29, [1].

10. Наше народно позориште. - *Панчевац*, I/1869, 4, [1-2].

11. Народне школе у других народа с погледом на наше. - *Панчевац*, I/1869, 6, [1-2]; 7, [1-2]; 8, [1] 9, [1]; 10, [1-2]; 11, [1-2]; 12, [1-2].

12. Дочек др Светозара Милетића у Панчеву. - *Панчевац*, I/1869, 6, [12].

13. [О пјевачкој дружини у Ковину]. - *Панчевац*, I/1869, 6, [3]. Потписано са У (тј. Уредник).

14. На што су нам патриарси, миктрополити, архиепископи, епископи, архимандрити, протосинђели, синђели, архиђакони, протођакони, јерођакони, игумани и сва остала велика и мала братија?. (Студија једног претрелог питања у очи народног сабора.). - *Панчевац*, I/1869, 7, [2]; 8, [1-2].

15. Српски народни сабор у Карловцима. - *Панчевац*, I/1869, 9, [1-2].

16. Светковина у Вршцу. - *Панчевац*, I/1869, 10, [2]; 11, [2]; 12, [2-3]; 13, [2].

17. Дотација епископа и зидање резиденција. - *Панчевац*, I/1869, 12, [2].

18. Две странке на сабору. - *Панчевац*, I/1869, 14, [1-2].

О народној и клерикалној странци на сабору у Сремским Карловцима. Писац према штампаној пресуди у бр. 11 овог листа од 1870. године.

19. [Похвално писање о „Панчевцу“]. - *Панчевац*, I/1869, 14, [2]. Потписано иницијалом П.

20. Отпоздрав београдским „родољубима“ у служби клериканој. - *Панчевац*, I/1869, 17, [1-2].

Полемика поводом „посланице“ у којој београдски листови (осим „Србије“) дижу хајку на народну странку „због њеног владања на сабору.“

21. Економско-статистичко друштво. - Предлог уједињеној омладини српској. - *Панчевац*, I/1869, 18, [1]; 19, [1]; 20, [1-2].

О потреби оснивања једног оваквог друштва.

22. Судбина војне границе. - *Панчевац*, I/1869, 21, [1-2].

23. Питање о граници пред општинским већем панчевачким. - *Панчевац*, I/1869, 22, [1].

24. Граничарски сабор. - *Панчевац*, I/1869, 23, [1-2].

25. По здравље штетни упливи школа. - *Панчевац*, I/1869, 26 [1]; 27, [1].

26. Одговор г. др. Драгиши Станојевићу на његово „отворено писмо“. - *Панчевац*, I/1869, 27, Додатак, [1-2]; 29, [4-5].

Полемика о политичким приликама у Србији.

27. Устанак у Боки Которској. - *Панчевац*, I/1869, 29, [1-2]

28. Народна привреда. О комасацији земље у Крајини. - *Панчевац*, I/1869, 30, [3]; 31, [3]. Потписано иницијалом П.

29. Најновија прокламација. - *Панчевац*, I/1869, 31, [1].

Поводом прокламације Вебера, војног управитеља Варадина, упућене народу „у сремској и банатској војничкој граници.“

30. Неколико речи трговачкој омладини. - *Панчевац*, I/1869, 32, [1-2]. Потписано шифром =.

О потреби образовања и стварања друштва.

31. [О избору Њемца за писара у чисто српској општини у Баваништу]. - *Панчевац*, I/1869, 32, [3]. Потписано иницијалом У.
32. Положај нашег народа споља и изнутра. - *Панчевац*, I/1869, 34; [1-2]; 35, [1]; 36, [1]; 37, [1-2]; II/1870, 1, [1]; 2, [1]; 3, [1].
33. Да ли да се сада кроз Србију прави гвоздени пут или не?. - *Панчевац*, I/1869, 34, [2-3]; 35, [3]. Потписано шифром - Ћ.
34. Јесу ли наше школе удешене за распростирање просвете или глуposti, или одговарају ли потребама живота. - *Панчевац*, I/1869, 36, [1-2]; II/1870, 7, [1]; 9, [1]; 15, [1]; 25, [1-2].
35. Граница је у одсудном часу. - *Панчевац*, I/1869, 38, [1].
О тешким приликама у Војној граници.
36. О „претераним” идејама. - *Панчевац*, II/1870, 2, [2-3]; 3, [2-3].
О потреби сталне тежње српског народа ка напретку...
37. Патријарх Маширевић. - *Панчевац*, II/1870, 4, [1]. Уводник поводом смрти „духовног бича” - патријарха Маширевића.
38. Хоћемо ли бирати новог патријарха или да иштемо најпре сабор. - *Панчевац*, II/1870, 5, [1].
39. Прикупљај снагу, народе! - *Панчевац*, II/1870, 6, [1].
О потреби сабора граничара на којему би „своју судбину одлучили.”
40. (Скупштина православне црквене општине). - *Панчевац*, I/1870, 6, [1].
Извјештај о раду.
41. Писма са стране. - *Панчевац*, II/1870, 8, [2-3]; 9, [2-3]; 12, [2-3]; 24, [2-3]; 26, [2-3]; 27, [2-3]; 35, [2-3]; 43, [2-3]; 46, [2-3]; 47, [2]; 52, [2]; 57, [2-3]; 70, [2-3]; 75, [2-3]; III/1871, 11, [2-3]; 68, [3]; 91 [2-3]; 92, [2-3]; 93, [2-3].
Путопис из Њемачке саопштен у виду 20 „писама”.
42. Њемачке насеобине у нашим пределима. - *Панчевац*, II/1870, 10, [1].
43. Је ли Србија земља независна? - *Панчевац*, II/1870, 11, [1]; 12, [1].
44. Граница иште своје право. - *Панчевац*, II/1870, 13, [1].
Захтјев за сабор.
45. Све наопако! - *Панчевац*, II/1870, 14, [1]; 15, [1].
О граничарским проблемима на политичком и црквено-просвјетном пољу.
46. Да ли је и уколико напредовала Србија у 1869. год.?. - *Панчевац*, II/1870, 16, [1]; 17, [1].
47. Г. Сопрону. - *Панчевац*, II/1870, 16, [1]. Потписано шифром У. (тј. Уредник).
О овом превртљивцу, који нема моралних норми да цијени туђи рад и напада овај лист.
48. На посланицу свећеника Вајунова. - *Панчевац*, II/1870, 19, [1].
Радост поводом посланице објављене у бр. 18 истог листа, што мирски свештеник устаје против калуђерског реда и увјерење да ће на идућем црквеном сабору свештеници иступили против калуђерске деспотије у заједници с народном странком.
49. Како ли чувамо своју народност? - *Панчевац*, II/1870, 20, [1]; 21, [1]; 22, [1].
50. Наш друштвени живот. - *Панчевац*, II/1870, 23, [1]; 24, [1]; 25, [1]; 27, [1]; 28, [1]; 29, [1]; 31, [1].
51. Аустро-Угарске невоље. - *Панчевац*, II/1870, 26, [1].
О противуречностима и слабостима „дуалистичког система” Двојне монархије.
52. Који су узроци да школа не може наш народ да образује сходно потребама садашњег времена? - *Панчевац*, II/1870, 27, [1-2]; 31, [1-2]; 32, [1-2]; 33, [1].
53. Пропаст од тебе Израелу. - *Панчевац*, II/1870, 27, [2-3]. Потписано шифром =.

- О опадању броја становника у Панчеву.
54. Ускрс. - *Панчевац*, II/1870, 30, [1-2].
55. Пред Сабором. - *Панчевац*, II/1870, 32, [1].
О предстојећем сабору у С. Карловцима.
56. Хрватски и српски учитељи. - *Панчевац*, II/1870, 34, [1-2]. Потписано иницијалом П.
О различитом сталешком положају хрватског и српског учитељства.
57. [О школским проблемима у селима Глогоњ и Борче, са мјешовитим њемачко-српским живљем]. - *Панчевац*, II/1870, 34, [2-3]. Потписано иницијалом П.
58. Будимо ипак на опрезу. - *Панчевац* II/1870, 35, [2].
Упозорење народне странке да не дозволи да постојећи сталешки састав у сабору остане.
59. Како се управља у нас са општинским добром. - *Панчевац*, II/1870, 36, [1].
60. Одговор чланку [Вршачко певачко друштво". - *Панчевац*, II/1870, 36, Додатак, [5-7]. Потписано шифром .
61. Како сад стоје ствари на сабору. - *Панчевац*, II/1870, 37, [1-2].
62. Ваља ли према данашњим околностима пољоделске школе подизати? - *Панчевац*, II/1870, 37, [3].
63. На шта се иде у Србији? - *Панчевац*, II/1870, 38, [1]. Потписано шифром Х.
О политичком стању у Србији.
64. Нов духовни бич. - *Панчевац*, II/1870, 39, [1].
О калуђерима по манастирима и њиховом понашању.
65. Шта се важније у последње доба на сабору у Карловцима догађало. - *Панчевац*, II/1870, 40, [1]. Потписано шифром Х.
66. Штипендије за кандидате професорке на препарандији и богословији. - *Панчевац*, II/1870, 41, [1].
67. Наши изгледи у Аустро-Угарској. - *Панчевац*, II/1870, 42, [1]; 43, [1].
68. Радња саборска. - *Панчевац*, II/1870, 44, [1-2].
Преглед дебате о устројству сабора у С.Карловцима.
69. Из Кусићке сатније (у срп. бан.пуковнији). - *Панчевац*, II/1870, 46, [4].
Писац према судској расправи у бр. 23. овог листа за 1871. год.
70. Духовна писма из Београда. - *Панчевац*, II/1870, 48, [1-2]; 49, [1-2]; 50, [1].
Полемика са чланком намјесника Ристића, објављеном у 105. броју *Јединства*, у коме се говори „о моралу у државном створу.”
71. Сепаратан Вотум. - *Панчевац*, II/1870, 52, [1]. Потписано шифром Х.
Писац према К.Милутиновићу.
72. Шта хоће тај Блазнавац? - *Панчевац*, II/1870, 53, [1]. Потписано шифром Х.
О улози и политици регента Миливоја Блазнавца.
73. Рат. - *Панчевац*, II/1870, 55, [1]. Потписано шифром Х.
О француско-пруском рату.
74. Крв је потекла. - *Панчевац*, II/1870, 56, [1]. Потписано шифром Х.
О француско-пруском рату.
75. Наше народне потребе. - *Панчевац*, II/1870, 59, [1] 60, [1].
Писац према К. Милутиновићу.
76. На знање. - *Панчевац*, II/1870, 60, [1].
Извињење читаоцима због календарних грешки и његове непотпуности у свим рубрикама због одсуства уредника.

77. Рат француско-пруски и Србија. - *Панчевац*, II/1870, 62, [1]; 64, [1]. Потписано шифром Х.
78. Владаоци и њихова „стока“. - *Панчевац*, II/1870, 63, [1].
Писац према К. Милутиновићу.
79. Политички и економски положај радничког сталежа у Србији. - *Панчевац*, II/1870, 64, [2-3]; 65, [3-4]. Потписано шифром =.
80. Српске прилике. - *Панчевац*, II/1870, 65, [1-2].
Писац према К. Милутиновићу.
81. Зашто Србија не ратује? - *Панчевац*, II/1870, 66, [1]. Потписано шифром Х³.
82. [О суђењу у Пешти Светозару Милетићу]. - *Панчевац*, II/1870, 66, [3]. Потписано шифром ?.
Вијест да је осуђен на годину робије.
83. Милетић пред Маџарима. - *Панчевац*, II/1870, 67, [1-2].
Уводник у коме се реагује због осуде С.Милетића у Пешти на једну годину затвора.
84. Будимо при себи!. - *Панчевац*, II/1870, 68, [1]; 69, [1]; 70, [1-2].
Писац према К. Милутиновићу.
85. Крунисани лопови награђују се. - *Панчевац*, II/1870, 71, [1].
Писац према расправи на суду у бр. 23. овог листа за 1871. год.
86. Скупштине у Србији. - *Панчевац*, II/1870, 72, [1-2].
87. Немачко-француски рат. - *Панчевац*, II/1870, 72, [2]. Потписано псеудонимом *Један Србин*.
88. Шта је с границом? - *Панчевац*, II/1870, 73, [1].
О политичком питању Војне границе.
89. [Указ Сафет-паше о уцјени глава Луке Вукаловића и Петра Узелца „по 100.000 гроша“]. - *Панчевац*, II/1870, 73, [2]. Потписано шифром м?
90. Кад ће Србија бити спремна? - *Панчевац*, II/1870, 74, [1-2].
Ријеч је о спремности за борбу ради ослобођења потлачених српских народа у Босни, Херцеговини и Старој Србији.
91. Народна сиротиња - народно ропство! - *Панчевац*, II/1870, 75, [1-2].
92. Намесничка беседа. - *Панчевац*, II/1870, 76, [1-2].
Бесједа којом је намјесништво кнежевске владе Србије отворило народну скупштину у Крагујевцу.
93. Појава у народној скупштини. - *Панчевац*, II/1870, 77, [1-2].
На народној скупштини у Крагујевцу било је говора и о Србима преко Саве и Дунава.
94. Срби у дунавском савезу. - *Панчевац*, II/1870, 78, [1]; 79, [1-2].
Писац према К. Милутиновићу.
95. Маџари у дунавском савезу. - *Панчевац*, II/1870, 80, [1].
Писац према К. Милутиновићу.
96. Србија - уставна земља. - *Панчевац*, II/1870, 81, [1].
97. Нов рат! - *Панчевац*, II/1870, 82, [1].
Писац према расправи на суду у бр. 23. овог листа за 1871. г. Уводник у коме се, између осталог, упозоравају Маџари да не изазивају рат.
98. Земљоделска изложба у Крагујевцу. - *Панчевац*, II/1870, 82, [2-3]; 83 [1]. Потписано шифром Х.
99. Мађарска и Русија. - *Панчевац*, II/1870, 84, [1].
О међусобним односима.
100. Русија и Црно Море. - *Панчевац*, II/1870, 84, [1-2]. Потписано псеудонимом *Један Србин*.
101. Јединство јужних Словена у Аустрији. - *Панчевац*, II/1870, 85, [1]; 86, [1].
102. Опет ред на граници! - *Панчевац*, II/1870, 87, [1].

103. Омладинска ствар на Крагујевачкој скупштини. - *Панчевац*, II/1870, 88, [2-3].
104. Српска железница. - *Панчевац*, II/1870, 87, [3-4]; 88, [3]; 92, [1-2].
105. Два одговора. - *Панчевац*, II/1870, 88, [2]. Потписано иницијалом У (тј. Уредник).
Полемика са бугарским листом *Отечество* и хрватским листом *Народне новине*.
106. Наше црквене општине. - *Панчевац*, II/1870, 89, [1]; 90, [1]; 91, [1-2].
107. Новац. - *Панчевац*, II/1870, 89, [3-4]; 90, [3]; 91, [3-4]; 92, [3].
О функцији новца у друштву.
108. Народна борба. - *Панчевац*, II/1870, 92, [1]; 93, [1]; 94, [2-3].
109. О народности и космополитизму. - *Панчевац*, II/1870, 93, [2]; 94, [2]; 95, [1-2].
110. Г.М. у Дражђанима. - *Панчевац*, II/1870, 93, [4]. Потписано са - Ђ.
Чланак полемичког карактера „о приправничком заводу” у Сомбору.
111. Наши друмови. - *Панчевац*, II/1870, 94, [3-4].
112. К питању о српској железници. - *Панчевац*, II/1870, 95, [3].
113. Божић. - *Панчевац*, II/1870, 96, [1].
114. Кватерников памфлет. - *Панчевац*, II/1870, 97, [1].
О памфлетском писању Кватерника у листу *Хрватска*, чији је он био власник.
115. 1871. - *Панчевац*, III/1871, 1, [1].
Новогодишњи уводник.
116. Наше комуникације. - *Панчевац*, III/1871, 1, [3].
117. Граница у рајхстатској делегацији. - *Панчевац*, III/1871, 3, [3].
118. Штампa без цензуре у Србији. - *Панчевац*, III/1871, 4, [1].
119. Нове опасности за исток. - *Панчевац*, III/1871, 6, [1].
Њемачко царство представљаће опасност за источне народе.
120. Шта ради Србија. - *Панчевац*, III/1871, 7, [1].
Критика српске владе и њене политике према неослобођеним крајевима српског народа.
121. Раухов пад. - *Панчевац*, III/1871, 8, [1].
Ј. Раух уклоњен „са столице бана троједне краљевине.”
122. Народни борци. - *Панчевац*, III/1871, 8, [1].
Какви треба да буду.
123. Српска влада пазари. - *Панчевац*, III/1871, 10, [1-2].
О мјерама српске владе код Порте ради административног присаједињења Босне и Херцеговине.
124. Поплаве у Банату. - *Панчевац*, III/1871, 10, [3].
125. Наше народне стври. - *Панчевац*, III/1871, 11, [1].
О неповољном политичком положају Војне границе.
126. Мацари према Србији. - *Панчевац*, III/1871, 12, [1].
Стрaховање од присаједињења Босне и Херцеговине Србији.
127. [План српског регенства, да „даде улогу Србији једне Балкан-Прусије...”]. - *Панчевац*, III/1871, 12, [2-3]. Потписано иницијалом П.
128. Из Клисуре. - *Панчевац*, III/1871, 12, [3]. Потписано шифром ?
О потреби примјене Вуковог правописа.
129. Како се влада граница. - *Панчевац*, III/1871, 13, [1].
Третман Војне границе у вријеме поравнања уговореног с Аустријом.
130. („Абсурдно, да се Босна са Србијом уједини”). - *Панчевац*, III/1871, 13, [2-3]. Потписано иницијалом П.
131. Свештеник у нашем народу. - *Панчевац*, III/1871, 14, [1]; 15, [1]; 16, [1]; 17, [1-2].

132. [Одговор Стратимировића на „одговор Андрашијин“]. - *Панчевац*, III/1871, 15, [2-3]. Потписано иницијалом П.
133. [О раду угарског сабора у Пешти и грофу Андрашију]. - *Панчевац*, III/1871, 16, [2]. Потписано шифром П.
134. Мир. - *Панчевац*, III/1871, 18, [1].
О закључењу мира у француско-пруском рату и посљедицама тога рата.
135. Неслога међу источним народима. - *Панчевац*, III/1871, 19, [1].
Писац према К. Милутиновићу.
136. [О односима Пеште и Пруске]. - *Панчевац*, III/1871, 20, [3]. Потписано иницијалом П.
137. Стара рана. - *Панчевац*, III/1871, 21, [1].
Писац према К. Милутиновићу. Полемика с „Заточником“ о антагонизмима између Срба и Хрвата.
138. Матија Мразовић и Левин Раух. - *Панчевац*, III/1871, 21, [2-3].
139. (Народно позориште). - *Панчевац*, III/1871, 23, [2]. Потписано шифром ?.
Бијешка о представи „Максим Црнојевић“ од Л. Костића
140. О крајини без крајине. - *Панчевац*, III/1871, 23, [1].
Врховна управа над границом повјерена угарском министру земљске одбране Андрашију.
141. (Народно позориште). - *Панчевац*, III/1871, 23, [2].
Потписано шифром ?
142. Нова црква у Панчеву. - *Панчевац*, III/1874, 24, [1-2].
О подизању цркве у Горњој вароши.
143. (Народно позориште). - *Панчевац*, III/1871, 24, [3]. Потписано шифром ?.
Бијешка о представи Шекспировог „Млетачког трговца“ у Панчеву.
144. [О читаоници у Кули]. - *Панчевац*, III/1871, 24, [3].
Потписано иницијалом П.
145. Новосадски митинг. - *Панчевац*, III/1871, 25, [1].
Писац према К. Милутиновићу.
146. Ђацима на великој школи, поздравље од њихових другова из Швајцарске. - *Панчевац*, III/1871, 25, [1].
147. О ускрсу. - *Панчевац*, III/1871, 26, [1].
Уводник.
148. Интерпелата др Стевана Павловића, новосадског посланика на угарском сабору од 17. Марта о.г. о источном питању. - *Панчевац*, III/1871, 26, [1-2]. Потписано иницијалом П.
149. [„О лојалности“ Мађара према Србима у Војводини]. - *Панчевац*, III/1871, 26, [3]. Потписано иницијалом П.
150. Крајина на самрти. - *Панчевац*, III/1871, 27, [1].
О улози Војне границе и њеном лошем третману у Двојној монархији.
151. Политика Београдске владе. - *Панчевац*, III/1871, 28, [1].
152. Шта је с Босном и Херцеговином. - *Панчевац*, III/1871, 29, [1].
Прекор српској влади због непредузимања мјера да се Босна и Херцеговина ослободе.
153. (Скупштина граничарских учитеља). - *Панчевац*, III/1871, 31, [2]. Потписано шифром ?.

О идеји да се одржи у Панчеву скупштина учитеља из Границе (Војне крајине).

154. Из Баната. - *Панчевац*, III/1871, 31, [3]. Потписано шифром =.
Допис објављен у румунској *Албини* под насловом:

„Дела црквена у граници милитарској немачко-банатској”.

155. Путови око Панчева. - *Панчевац*, III/1871, 32, [3-4]. Потписано шифром ?.

156. Изјава српске владе. - *Панчевац*, III/1871, 33, [1-2].

У вези Орешковићеве политичке мисије К. Андрашију у Пешти.

157. Играчка с границом. - *Панчевац*, III/1871, 35, [1].

Коментар наредбе ратног министарства да се питају „комунитети” и желе ли остати као комунитети или као слободне краљевске вароши.

158. Маџарска влада гони Милетића. - *Панчевац*, III/1871, 36, [1-2].

159. „*Gnenzlehretag*”. - *Панчевац*, III/1871, 36, [2].

Критика иницијативе њемачких просвјетних радника да у Панчеву организују скупштину.

160. Овогодишњи сабор. - *Панчевац*, III/1871, 37, [1-2].

Посвећен школи и просвјети.

161. [Са учитељског збора из Новог Сада]. - *Панчевац*, III/1871, 37, [2-3].

Потписано шифром П.

162. Омладинска скупштина. - *Панчевац*, III/1871, 38, [1].

163. „*Wehrzeitung*” о граници. - *Панчевац*, III/1871, 38, [1-2].

164. Ко је непријатељ Угарској?. - *Панчевац*, III/1871, 39, [1].

165. Победа народа у троједној краљевини. - *Панчевац*, III/1871, 39, [1].

166. Дуализам се љуља! - *Панчевац*, III/1871, 40, [1].

Односи се на Аустро-Угарску монархију.

167. Нов атентат у Београду. - *Панчевац*, III/1871, 41, [1-2].

На кнеза Милана Обреновића.

168. Најпрече питање. - *Панчевац*, 1871, 42, [1].

Мисли се на политичко јединство народно.

169. Париски комунари и терор Версаљаца над париским становништвом. - *Панчевац*, III/1871, 42, [3-4]; 43, [3]; 44, [3]; 49, [4].

Писац према К. Милутиновићу.

170. „*Frajdenker*” о социјалном питању. - *Панчевац*, III/1871, 44, [2]; 45, [2]. Потписано иницијалом П.

171. Династичке болести у Србији. - *Панчевац*, III/1871, 45, [1].

172. Стара Србија и крајцарашка политика. - *Панчевац*, III/1871, 46, [1].

Потписано шифром х + у.

173. Манифест о Крајини. - *Панчевац*, III/1871, 47, [1].

Коментар Царског манифеста о развојчењу Војне границе и њеном присаједињењу Троједној краљевини и Угарској.

174. Заслуге Блазнавца. - *Панчевац*, III/1871, 47, [1-2].

„Спољна политика Србије сведена је на нулу, а то је заслуга Блазнавца, - коју ће историја црним пругама обележити.”

175. Последице крајцарашке политике. - *Панчевац*, III/1871, 43, [1].

Потписано шифром х + у.

О спољној политици Србије.

176. Будућност Србије. - *Панчевац*, III/1871, 49, [1-2]. Потписано шифром х + у.

177. Блазнавац је слагао. - *Панчевац*, III/1871, 50, [1-2]. Потписано шифром х + у.

Блазнавац у улози намјесника српске војне границе раније је изјавио да ће предати маломе кнезу Србију „већу и снажнију него што је у руке примио.”

178. Хрватски сабор и београдска влада. - *Панчевац*, III/1871, 51, [1]. Потписано шифром х + у.
179. Шта сад?. - *Панчевац*, III/1871, 52, [1].
О подјели Војне границе између Троједне краљевине и Угарске и незадовољство с тим у вези.
180. К питању о вишој женској школи у Панчеву. - *Панчевац*, III/1871, 53, [1].
181. Устројство сабора и нашег владике. - *Панчевац*, III/1871, 54, [1].
182. Династије и народно ослобођење. - *Панчевац*, III/1871, 55, [1].
Мишљење да ли династије Обреновића у Србији и Петровића у Црној Гори чине сметњу народном ослобођењу.
183. Поглед на материјал и радњу петиционог одбора. - *Панчевац*, III/1871, 56, [1].
О петицијама упућеним народном сабору.
184. Саборска „писмохрана“. - *Панчевац*, III/1871, 87, [1].
О поднесцима учитеља и свештеника народном сабору.
185. Може ли се Угарска консолидовати? - *Панчевац*, III/1871, 58, [1].
186. Нов патриарх - нов усређитељ српски. - *Панчевац*, III/1871, 60, [1]
187. Шта је с граничарским добром? - *Панчевац*, III/1871, 61, [1].
188. Хаотичко стање. - *Панчевац*, III/1871, 62, [1].
„Граничарске реформе“ проузроковале хаотично стање.
189. Трговачка скупштина. - *Панчевац*, III/1871, 62, [3].
О предлогу за одржавање.
190. На раскршћу. - *Панчевац*, III/1871, 63, [1].
О статусу Војне границе-неријешеном граничарском питању.
191. Значај Паулерове забране. - *Панчевац*, III/1871, 64, [1].
О забрани угарског министра Паулера народном српском сабору да бира патријарха и последицама забране.
192. Избори у Србији. - *Панчевац*, III/1871, 65, [1].
О изборима посланика за скупштину.
193. Српска омладина. - *Панчевац*, III/1871, 66, [1].
194. Уређење школе у Панчеву. - *Панчевац*, III/1871, 66, [1-2].
195. Раскрстимо са сабљашима. - *Панчевац*, III/1871, 67, [1].
Залагање да се збаци господарство ратног министарства, милитарне команде и др. војних власти.
196. (Комуналне школе у Крајини). - *Панчевац*, III/1871, 67, [3-4]. Потписано шифром =.
197. Отворена реч браћи Хрватима. - *Панчевац*, III/1871, 68, [1].
Примједбе на однос Хрвата према Србима на првој хрватској учитељској скупштини.
198. Тјер, глава Француској. - *Панчевац*, III/1871, 69, [1].
О избору Тјера за председника Републике.
199. Последњи скупштински избори у Србији. - *Панчевац*, III/1871, 70, [1-2]; 71, [1-2].
200. Опет о омладини. - *Панчевац*, III/1871, 72, [1].
201. Маџари у теснацу. - *Панчевац*, III/1871, 73, [1].
Подјармљеним немађарским народима су одузели свако политичко право.
202. Овогодишња намесничка беседа. - *Панчевац*, III/1871, 74, [1].
203. „Пестер Лојд“ о панчевачкој политичкој општини. - *Панчевац*, III/1871, 75, [1].
204. Пред изборима за епархијске скупштине. - *Панчевац*, III/1871, 76, [1-2].
205. Федерација и у Угарској. - *Панчевац*, III/1871, 78, [1].
Писац према К.Милутиновићу.
206. Панчевачке слике. - *Панчевац*, III/1871, 78, [2-3].

- У Панчеву проглашена комуна.
207. Отпуст земунских учитеља. - *Панчевац*, III/1871, 79, [1].
Српска православна општина одлучила да откаже учитељима у основним школама и да распише конкурс на упражњена мјеста.
208. Шта чекамо? - *Панчевац*, III/1871, 80, [1-2].
Уводник у којем се покреће питање ослобођења Босне и Херцеговине и Старе Србије.
209. Избори за епархијске скупштине. - *Панчевац*, III/1871, 81, [1].
210. Милетићев триумф. - *Панчевац*, III/1871, 83, [1].
О пуштању С.Милетића из затвора.
211. Маџари спремају револуцију. - *Панчевац*, III/1871, 84, [1].
О насиљу према др. народима у земљи „које најпосле мора прекипети, и тада ће настати - револуција.”
212. После епархијске скупштине. - *Панчевац*, III/1871, 86, [1].
Рефлексје са скупштине епархијске вршачке дијецезе.
213. Панчево у „Пестер Лојду.” - *Панчевац*, III/1871, 87, [1].
О уводном чланку објављеном у листу Угарске владе.
214. Обешењак Аустрије. - *Панчевац*, III/1871, 88, [1-2]; 89 [3-4].
О грофу Андрашију, политичару из Терезбеша. У бр. 89 објашњење због чега је грофа Андрашија назвао објешењаком.
215. Ливадија и спољашња политика Србије. - *Панчевац*, III/1871, 89, [1].
О путу кнеза Милана Обреновића у Русију и спољној политици Србије.
216. Ради обавештења. - *Панчевац*, III/1871, 89, [3-4].
Обавјештење зашто је у претходном броју листа дао наслов уводнику „Обешењак Аустрије.”
217. Аустрија под Андрашијом. - *Панчевац*, III/1871, 90, [1].
218. Андрашија на државној крми. - *Панчевац*, III/1871, 91, [1].
219. Пред избором. - *Панчевац*, III/1871, 92, [1].
О предстојећим изборима за ново варошко представништво у Панчеву.
220. Панчевачким Немцима. - *Панчевац*, III/1871, 93, [1-2].
О мржњи између Срба и Њемаша у Панчеву.
221. Опет панчевачким Немцима. - *Панчевац*, III/1871, 94, [1-2].
О потреби сарадње ради свестраног напретка вароши.
222. Какво нам треба представништво. - *Панчевац*, III/1871, 95, [1].
У варошко представништво треба да буду „људи од правог напретка” који „познају потребе и нужде нашега места”, „који имају куражи”...
223. Уочи избора. - *Панчевац*, III/1871, 96, [1].
Уводник у очи избора за варошко представништво.
224. У Угарској је свака варош маџарска ! - *Панчевац*, III/1871, 97, [1].
Уводник поводом заблуда које су се чуле на угарском сабору.
225. Маџари према Србији. - *Панчевац*, III/1871, 98, [1].
О писању мађарских листова о Србији, поводом одласка кнеза Милана у Русију.
226. Царски рескрипт од 68. г. и Закон од 8. јуна 1871. - *Панчевац*, III/1871, 99, [1]. Потписано шифром О→
О неусклађеностима ових законских аката по разним питањима школског система.
227. Маџари прете Србији. - *Панчевац*, III/1871, 100, [1].
Пријете Србији зашто што Србија неће да буде „скутоноша великој Маџарској.”
228. Размирница с Немцима у Панчеву. - *Панчевац*, III/1871, 101, [1].
229. Ко нарушава закон?. - *Панчевац*, III/1871, 102, [1].
Милитарна команда наредбом да је њемачки језик службени у Панчеву повриједила је закон.
230. Мисли о Божићу. - *Панчевац*, III/1871, 103, [1].
231. О нашим сеоским општинама. - *Панчевац*, III/1871, 104, [1-2].

232. Наш друштвени живот. Од Јована Павловића. - *Панчевац, Календар за народ, I/1872, 1-31.*
233. Српски народ у години 1870 и 1871. - *Панчевац, Календар за народ, I/1872, 101-120.*
234. У очи нове године. - *Панчевац, IV/1872, 1, [1-2].*
О политичким „билансима” у минулој и „чему се имамо у новој години надати.”
235. Лојдове декламације. - *Панчевац, IV/1872, 2, [1-2].*
Полемика с пештанским листом *Лојдом* о сметњама у Војној граници - „пансклавизам и панславизам”.
236. Ко је крив у неред у граници? - *Панчевац, IV/1872, 3, [1].*
„Криви су они, који су доносили реорганизацију границе без питања народа” у Војној граници.
237. Некадашња одрицања! - *Панчевац, IV/1872, 4, [1].*
О обећањима Мађара Србима да ће им „обезбедити ужитак политичких права, која земаљски закони дају већини по жупанијама.”
238. Конференција у Пешти. - *Панчевац, IV/1872, 5, [1].*
О конференцији представника Угарске владе и личности српских „које већином поверење народно не уживају” да би српски народни сабор распустили.
239. Пештански комплоти. - *Панчевац, IV/1872, 6, [1].*
Мађарски „комплот” против српске цркве и школе.
240. Како се Мађари брину за нашу просвету. - *Панчевац, IV/1872, 7, [1].*
241. Висока политика - народна пропаст! - *Панчевац, IV/1872, 8, [1-2].*
О резултатима „високе” политике у Угарској и стању српског народа.
242. Славенски конгрес. - *Панчевац, IV/1872, 9, [1-2].*
О предлогу да се у једном југословенском мјесту одржи словенски конгрес.
243. У Сакула. - *Панчевац, IV/1872, 9, [3]; 10, [2]; 31, [3].* Потписано шифром ?, односно иницијалом П.
Биљешка о омладинској приредби у корист „српске школе” у Овсеници и о сеоским општинама.
244. Преговори без успеха. - *Панчевац, IV/1872, 10, [1].*
О односу угарске владе према Троједној краљевини.
245. Турски зулум у Босни. - *Панчевац, IV/1872, 11, [1].*
246. Наше свештенство. - *Панчевац, IV/1872, 12, [1-2].*
247. После Комплота. - *Панчевац, IV/1872, 13, [1].*
О тајном плану у Пешти што га је угарска влада са „Србо - Турцима” припремила против српског народа.
248. Далматинско издајство у рајхсрату. - *Панчевац, IV/1872, 14, [1].*
О гласању Далматинаца „с Немцима уставоверцима” да се усвоји „закон о изборима за невољу” тј. такав закон да се рајхстаг свагда попунити може непосредним изборима.
249. Питање о колодвору панчевачком. - *Панчевац, IV/1872, 14, [3-4]; 15, [3].*
250. Нова борба. - *Панчевац, IV/1872, 15, [1].*
О настојањима угарске владе да распусти српски народни сабора - да сазове први сабор ад хос ради бирања патријарха...
251. Опет о нашим сељанима. - *Панчевац, IV/1872, 16, [1].*
О конзервативизму сељаштва према новим идејама.
252. Народна организација. - *Панчевац, IV/1872, 17, [1].*
У Угарској „са листе политичких народа српски народ би избрисан. Војводина српска укида се...” Ради тога се нуди народна организација као нужност.
253. Петрово село у (Бачкој) - *Панчевац, IV/1872, 17, [2-3].* потписано са - Ђ.
О раду (свештеничком и учитељском) мјесног пароха.

254. Вршачка консисторија и њен предсједник. - *Панчевац*, IV/1872, 17, [1-2]. Потписано шифром O→ .
255. К питању црквено-народне аутономије наше. - *Панчевац*, IV/1872, 18, [1].
256. Мађарски суд Србину. - *Панчевац*, IV/1872, 18, [1-2]. Потписано шифром +.
- О осуди Стевана Поповића уредника *Заставе*, на 18 мјесeci затвора.
257. Мађарска „парламентарна“ влада. - *Панчевац*, IV/1872, 19, [1].
258. Одношаји Србије и Мађарске. - *Панчевац*, IV/1872, 20, [1].
259. Руске рубље и србијански дукати. - *Панчевац*, IV/1872, 21, [1].
- О дописима, коментарима и разним клеветничким новинама аустро-мађарским.
260. Мађари у бризи. - *Панчевац*, IV/1872, 22, [1-2].
- Коментар писање пештанског *Лојда* о Србима и опасностима од њих за угарску државу.
261. Опет Мађари у бризи. - *Панчевац*, IV/1872, 23, [2-3].
- Коментарисање *Лојдово* писања о односу Срба у Угарској!
262. Мађарска политика на истоку. - *Панчевац*, IV/1872, 24, [1].
- Полемика са писањем *Лојда* - да ли између Србије и Угарске може бити пријатељства?
263. Пред конференцијом бечкеречком. - *Панчевац*, IV/1872, 25, [1-2].
- О предстојећој конференцији Срба слободоумне народне странке.
264. Панчево у години 1805. - *Панчевац*, IV/1872, 25, [2-3].
265. Славенска опозиција. - *Панчевац*, IV/1872, 26, [1].
- О бројчаној надмоћи Словена у Аустро-Угарској.
266. Панчево у години 1820. - *Панчевац*, IV/1872, 26, [2-3].
267. Граничарима. - *Панчевац*, IV/1872, 27, [1]; 28, [1].
- Писац према признању на суђењу код варошког суда (види бр. 40. овог листа за 1872, рубрика „Домаће вијести“).
268. Приближује се време. - *Панчевац*, IV/1872, 27, [1].
- О концентрацији турске војске на граници Србије и неизбјежности рата између Србије и Турске.
269. Последња забрана. - *Панчевац*, IV/1872, 28, [1].
- О забрани милитарне команде у Темишвару да нико из Војне границе не смије ићи на конференцију бечкеречку.
270. Турски пријатељи. - *Панчевац*, IV/1872, 29, [1].
- О подршци *Лојда* турској окупацији српских територија.
271. Завере на словенском југу. - *Панчевац*, IV/1872, 31, [1].
- О разним завјерама (Дахија у београдском пашалуку, истрази потурица у Црној Гори, бегова у Босни...).
272. Браћи на обалама Јадрана. - *Панчевац*, IV/1872, 31, [1].
- Залагање да Црна Гора и Србија се удруже ради ослобођења покорених српских крајева и уједињења.
273. Значај изборне борбе у троједној краљевини. - *Панчевац*, IV/1872, 32, [1].
- Писац према признању на саслушању код варошког суда (види бр.40 овог листа од 1872).
274. Мађари уводе у танке нити. - *Панчевац*, IV/1872, 33, [2]. Потписано шифром - н (од [Јова]н).
- О психози пред нове изборе и нездовољству народности у Угарској.
275. Изјава на адресу г. министра Логваја и г. командира Скудијера. - *Панчевац*, IV/1872, 34, [1]. Потписано псеудонимом *Један... Србин*.
- Реаговање на изјаву да Срби су у граници „заверу и устанак против државе“ спремају.
276. На што се то иде? - *Панчевац*, IV/1872, 34, [1-2].

Уводник посвећен влади која не долази у додир с народом; информише се о њему „по лажним денунцијантским дописима у њемачким новинама”, јер не зна српски језик.

277. О дочеку царевом. - *Панчевац*, IV/1872, 34, [2-3].

О дочеку аустро-угарског цара у Темишвару.

278. Царев пут. - *Панчевац*, IV/1872, 35, [1].

О мотивима посјете аустро-угарског цара Банату, иако „невољу народа он није ни видио ни из далека.”

279. Мађарске претње - смешне! - *Панчевац*, IV/1872, 36, [1].

О пријетњама Мађара Србији, због њеног пријатељства с Русијом, које је „углавио” кнез Милан приликом своје посјете Ливадији.

280. Морал најновијих откривења. - *Панчевац*, IV/1872, 37, [1].

О оптужбама за „велеиздају” првих људи народне странке и наредби да се „позатварају и под суд ставе” како би се могли сповести избори за сабор Троједне краљевине.

281. Кубура с уплатом верозаконског приноса. - *Панчевац*, IV/1872, 38, [1-2].

282. Наше основне школе. - *Панчевац*, IV/1872, 39, [1].

283. Пред избором градоначелника. - *Панчевац*, IV/1872, 34, [1-2].

284. Вероисповедне школе и наша будућност. - *Панчевац*, IV/1872, 40, [1].

285. Народ је победио. - *Панчевац*, IV/1872, 41, [1].

Приликом избора за сабор Троједне краљевине.

286. П.Н.Читоцима. - *Панчевац*, IV/1872, 41, [1].

Ј.Павловић обавјештава читаоце да је пуштен на слободу након шестоднев-ног затвора и да ће наставити с уређивањем Листа.

287. После избора градоначелника. - *Панчевац*, IV/1872, 41, [1-2].

О избору Николе Павловића за градоначелника „слободне краљевске вароши Панчева”.

288. Народи Угарски пред изборима за угарски сабор. - *Панчевац*, IV/1872, 42, [1].

289. Орешковићева брошура. - *Панчевац*, IV/1872, 43, [1].

О брошури „Славенска задруга” А.Орешковића.

290. „Славенска задруга”. - *Панчевац*, IV/1872, 44, [1].

О Орешковићевој брошури.

291. Састанак царева. - *Панчевац*, IV/1872, 45, [1].

О идеји за састанак царева Аустро-Угарске и Њемачке.

292. Освајачка политика Андрашије. - *Панчевац*, IV/1872, 46, [1].

293. [Са скупштине „Српска певачка задруга Јавор” у Вуковару]. - *Панчевац*, IV/1872, 46, [3]. Потписано иницијалима П.Ј.

294. Наша граница укинута. - *Панчевац*, IV/1872, 47, [1].

О царском манифесту којим се доња Војна граница укида и присаједињава Угарској.

295. Српски избори - Маџарима лекција. - *Панчевац*, IV/1872, 48, [1].

На изборима за угарски сабор „српски народ одржа победу.”

296. Владина странка код Србаља. - *Панчевац*, IV/1872, 49, [1].

О настојању владе Угарске да у својој држави од српског народа створе владину странку.

297. Беда с комуналним школама. - *Панчевац*, IV/1872, 49 [1-2].

О попуштању народне странке Хрватске Маџаронима на сабору Троједне краљевине у Загребу.

298. У Загребу попуштају. - *Панчевац*, IV/1872, 50, [1].

299. Нов сабор. - *Панчевац*, IV/1872, 51, [1].

О распуштању српског народног сабора у Карловцима, по налогу мађарског министарства просвјете и оглашавању новог сабора.

300. Влади́ни органи. - *Панчевац*, IV/1872, 52, [1-2].
 О рђавим владиним органима „болесне” Аустро-угарске државе „о чијој се регенерацији врло јако сумња.”
301. Савезници Угарске. - *Панчевац*, IV/1872, 53, [1].
 Критика изјаве народних посланика у Загребу да ће Троједна краљевина бити „највјернијом савезницом краљевине Угарске.”
302. Кога да бирамо на сабор. - *Панчевац*, IV/1872, 54, [1-2].
303. [О одлуци општинског вијећа да зида зграду за чиновнике среског суда и о школским приликама у Перлезу]. - *Панчевац*, IV/1872, 54 [3-4]; 57, [3]. Потписано шифром ?, и са ћ.
304. Тутори Србије. - *Панчевац*, IV/1872, 55, [1-2].
 О писању „чивутско - мађарских” листова у Пешти о Србији.
305. Лојдови дописи из Панчева. - *Панчевац*, IV/1872, 55, [2]; 56, [1-2].
306. [О прогонству Васа Пелагића из Новог Сада]. - *Панчевац*, IV/1872, 55, [3]. Потписано шифром ?.
307. Програм народне странке. - *Панчевац*, IV/1872, 56, [1].
308. Нови школски закон. - *Панчевац*, IV/1872, 57, [1].
309. Народ је српски казао своје. - *Панчевац*, IV/1872, 58, [1].
 О избору народних посланика за народни сабор.
310. Српски језик гони се. - *Панчевац*, IV/1872, 59, [1].
 О наредби да српски језик у панчевачкој реалци није обавезан предмет (сем за српске ђаке), а обавезан је за све мађарски и њемачки језик.
311. Турски Андрашија. - *Панчевац*, IV/1872, 60, [1].
 О аналогји између владара „два болесника”: Аустро-Угарске и Турске, и „реформама” које спроводе.
312. Преображенски сабор. - *Панчевац*, IV/1872, 61, [1].
 О предстојећем српском народном сабору.
313. Намесничка периода. - *Панчевац*, IV/1872, 62, [1].
 Осврт на трогодишњи период намјесничке владавине у Србији.
314. Кнез Милан владалац. - *Панчевац*, IV/1872, 63, [1].
 О проглашењу Милана Обреновића за пунољетног владаноца Србије.
315. Само даље тамо, - *Панчевац*, IV/1872, 64, [1]. Потписано иницијалом П.
 О забрани аустро-угарске владе општинама и др. корпорацијама да шаљу своје представнике на свечаност у Београду поводом пунољетства кнеза Милана.
316. Зашто је сабор распуштен. - *Панчевац*, IV/1872, 65, [1].
 О узроцима распуштања сабора у Карловцима „пре него што се отворио”.
317. Хајка на Србе. - *Панчевац*, IV/1872, 66, [1].
 О нападима на Србе у аустро-Угарској штампи.
318. Нов администратор. - *Панчевац*, IV/1872, 67, [1].
 О царској наредби Ф.Јосифа којом је наименовао Никанора Грујића за администратора Карловачке патријаршије.
319. Краљевски комесар. - *Панчевац*, IV/1872, 68, [1].
 О наименовању краљевског комесара над српским народним добрима и фондовима.
320. Реч у своје време. - *Панчевац*, IV/1872, 68, [2]. Потписано шифром = .
 Залагање Павловићево да се за новац од продате болнице „граничарских општина” изгради гимназија или земљоделска школа у Панчеву.
321. Може ли и сме ли комесарство и даље постојати? Има ли Мајтењију још места у нас? - *Панчевац*, IV/1872, 97, [1]. Потписано шифром - н.
 О прогонству В.Пелагића из Новог Сада, иако је „грађанин Црне Горе” и

покушај да се преда турским властима; - тражење опозива комесара Мајтењија и укидање комесаријата.

322. Совершишасја. - *Панчевац*, IV/1872, 101, [1-2]. Потписано шифром =.

Година дана примјене „крајишког закона о комуналним школама” и његове последице (покушај мађаризације итд.) и доношење новог угарског закона.

323. Изјава. У Панчеву 17. јануара 1873. - *Панчевац*, V/1873, 5, [1-2].

Поводом њиховог лишавања слободе и вишемјесечног тамновања због лажног свједочења двојице Војвођана да је на банкету београдске општине о пунољетству кнеза Милана, одржао здравицу са жељом да се Срби ослободе аустроугарског јарма.

324. Ко се осрамио. - *Панчевац*, V/1873, 6, [1].

Уводник Павловићев по изласку из затвора у коме осуђује забрану учествовања из Аустро-Угарске на банкету поводом проглашења кнеза Милана за пунољетног и хапшења „две жртве” невине које су најзад ослобођене након „петомесечног ужасног ропства”.

325. Шта ми хоћемо? - *Панчевац*, V/1873, 7, [1]; 8, [1]; 9, [1]; 10, [1]; 11, [1]; 12, [1]; 13, [1].

О политичком програму Народне странке.

326. Буковинска митрополија. - *Панчевац* V/1873, 10, [1-2].

327. Изјава. - *Застава*, VIII/1873, 14.

Послије суђења за велеиздају и изласка из затвора. Преузето из *Панчеваца*.

328. Друштво за помацаривање. - *Панчевац*, V/1873, 14, [1].

О друштву „*Magyar szö petség*” (Мађарски савез).

329. Граничарске жупаније. - *Панчевац*, V/1873, 15, [1].

Да ли ће се Војна граница преустројити политички и административно у жупаније?

330. Српска ствар на Угарском сабору. - *Панчевац*, V/1873, 16, [1].

331. Какви смо ми људи? - *Панчевац*, V/1873, 16, [1-2].

О „нехату, немарности, лењости у свему” српског живља у Банату...

332. Г. Михаилу П.Кранчевићу. - *Панчевац*, V/1873, 16, [3]; 17, [4]. Потписано са У. (тј. Уредник).

Прекори за Кранчевићево лојално понашање према угарској власти.

333. Изборна реформа и Далматинци. - *Панчевац*, V/1873, 17, [1].

Заступници Далмације на челу са С.М.Љубишином гласали су за „Закон о изборној реформи” у Цислајтанском „рајхсрату”...

334. Препоручени узор - држављани. - *Панчевац*, V/1873, 18, [1].

Мишљење у угарском сабору да су Дамјанић и Вуковић, однарођени Срби, „Узор - примери мацарским држављанима српског језика.”

335. Повишење пореза. *Панчевац*, V/1873, 19, [1].

О повишењу пореза на кирију од кућа, на доходак и на личну привреду.

336. Црквени сабор. - *Панчевац*, V/1873, 20, [1].

О карактеру предстојећег народног сабора.

337. Угарске прилике. - *Панчевац*, V/1873, 22, [1].

О национализму Мађара.

338. Чему се ми опиремо? - *Панчевац*, V/1873, 23, [1].

О опирању незаконитости, неправди, суровом насиљу.

339. Владини органи. - *Панчевац*, V/1873, 24, [1].

О кривом схватању у Аустро-Угарској да органи владини нијесу „служитељи земље и народа”, већ „господарећа каста” којој друштво служи за извор прихода а народ им се безусловно покораван.

340. 630 потписа. - *Панчевац*, V/1873, 24, [1-2]. Потписано шифром +.

О молби 630-горице мађарским властима против наплаћивања свештенства на начин како је утврдио задњи народни сабор.

341. Србија после Блазнавца. - *Панчевац*, V/1873, 25, [1].
342. Мајтењија тера свој занат. - *Панчевац*, V/1873, 25, [1-2]. Потписано шифром +.
О смјењивању три професора Новосалске гимназије.
343. Пријатељство с Русијом. - *Панчевац*, V/1873, 26, [1-2]. Потписано шифром +.
О односима Аустро-Угарске и Русије.
344. Ц.Кр.патријарх. - *Панчевац*, V/1873, 26, [1-2]. Потписано шифром +.
О писању владиног листа да ће, умјесто народа, српског патријарха наименовати Аустро-Угарски цар.
345. Министар Трефор у Граници. - *Панчевац*, V/1873, 27, [1-2].
О предстојећој посјети министра просвјете с циљем да „испита стање школско, црквено, и просветно.”
346. Министар Трефор у Панчеву. - *Панчевац*, V/1873, 28, [2]; 29, [1-2].
347. На велики петак 1873. - *Панчевац*, V/1873, 28, [2]. Потписано шифром J..a [тј. Јова].
Пјесма
348. Значај Треферовиг пута. - *Панчевац*, V/1873, 29, [1].
О значају посјете министра просвјете Аустро-Угарске.
349. Споразумевање с угарском владом. - *Панчевац*, V/1873, 30, [1].
Мишљење Трефора о томе како може доћи до „споразумијевања и слоге” српског народа са угарском владом.
350. Стање судова у граници. - *Панчевац*, V/1873, 30, [1-2]. Потписано шифром +.
351. Србија и Аустро-Угарска. - *Панчевац*, V/1873, 31, [1].
Новинарско „тумачење” о посјети Бечу Ристића, министра-председника Србије.
352. Садашњи изгледи. - *Панчевац*, V/1873, 32, [1].
О обећању министра Трефора да ће се „по закону поступити” и изгледу да ће се „црквено-просвјетни живог српског народа опет у нормално стање поставити.”
353. О посланству министра-председника г. Ристића. - *Панчевац*, V/1873, 32, [1-2].
Новински „гласови” о његовој мисији у Бечу.
354. Политика правде или силе? - *Панчевац*, V/1873, 33, [1].
Размишљања пештанског „Лојла” да ли би према Србима требало водити „политику сили или политику помирења”?
355. Вршачка конзисторијална седница. - Канђелац и Мајтењија. - Владике и парламентарност. - *Панчевац*, V/1873, 33 [1-2]. Потписано шифром =.
356. Лажно хвалисање. - *Панчевац*, V/1873, 34, [1].
Писање њемачких и мађарских листова о „смањењу” и „цветању” Аустро-Угарске монархије.
357. Морал с бечке берзе. - *Панчевац*, V/1873, 35, [1].
О свјетској изложби у Бечу (бечкој берзи) и скупови „којом несите Бечлије леру странце горе него пуштахије кад ухвате на друму невила човека.”
358. Државна помоћ берзи. - *Панчевац*, V/1873, 36, [1].
О помоћи државне касе бечкој берзи.
359. „Вечна памјат”. Извод из новог још непечатаног српског речника. - *Панчевац*, V/1873, 36, [2]. Потписано шифром Н.
Шаљиво протумачене ријечи „Мајтењи”, „Мајтенисти”. (Мајтењи је комесар-државни функционер Угарске).
360. Наш народно-привредни положај. - *Панчевац*, V/1873, 37, [1]; 39, [1]; 40, [1-2].
361. Сабор или нов комесар? - *Панчевац*, V/1873, 38, [1].
Инсистирање да се одржи народни сабор и укине комесарство у Новом Саду.
362. Своје не дамо, туђе нећемо. - *Панчевац*, V/1873, 45, [1].
Апел представништва панчевачке општине Мађарском сабору.
363. Гробари Угарске. - *Панчевац*, V/1873, 46, [1].

Чланак у коме се указује да је понашање Мађара према Србима управо против опстанка Угарске.

364. Царска се не пориче. - *Панчевац*, V/1873, 47, [1].

О молби Панчева цару аустријском да се поштују „царском речју ујемчена” права српском народу у Угарској.

365. Стари и нови комисар. - *Панчевац*, V/1873, 48, [1].

О смјењивању „комесара за српске црквене ствари” барона Мајтељија и постављењу умјесто њега Хубера.

366. Маџарска срџба и српско право. - *Панчевац*, V/1873, 49, [1]; 50, [1].

367. Застрашивања. - *Панчевац*, V/1873, 51, [1].

О настојању српских начелника да осујете одашиљање граничарских представника Цару ради протеста на закључке угарског сабора.

368. Деаковци у граници. - *Панчевац*, V/1873, 52, [1].

О деаковој странки (мађарској) и Српској народној странки у Банату.

369. Званично кортешовање. - *Панчевац*, V/1873, 53, [1].

370. Флат и панчевачка општина. - *Панчевац*, V/1873, 53, [1-2].

О понашању владиног повјереника за Панчево.

371. Граничари позор! - *Панчевац*, V/1873, 54, [1].

О потреби уставне борбе и програму Српске народне странке.

372. „*Die Dinge in Serbien diesseits und jenseits der Donou*”. (Ствари у Србији с ове и оне стране Дунава). *Панчевац*, V/1873, 54, [1-2]; 55, [2-3]. Потписано иницијалима Ј.П.

373. Влада се жури. - *Панчевац*, V/1873, 55, [1].

О сазивању жупанијских скупштина и избору посланика граничарских за сабор.

374. О начину како ће се извести закони о провинционисању војничке границе. - *Панчевац*, V/1873, 55, [2-3].

375. Незаконитост и агитације. - *Панчевац*, V/1873, 56, [1].

376. Солидарност Срба и Румуна у граници. - *Панчевац*, V/1873, 57, [1]

377. „Граничар”. - *Граничар* [Панчево], I/1873, 1, [2].

О мотивима покретања умјесто забрањеног *Панчевца*, с позивом пријатељима да га „морално и материјално потпомогну.

378. Известитељ Ј. Поповић. - *Граничар*, I/1873, 1, [2-3].

Из чланка Ђ.П.: Конференција у Панчеву, на којој је донесен политички програм за избор посланика на земаљски сабор.

379. Значај панчевачке конференције. - *Граничар*, I/1873, 2, [2-3].

О конференцији Срба граничара ради договора око предстојећих посланичких избора за угарски сабор.

380. Забрана шајкашке конференције. - *Граничар*, I/1873, 3, [1].

Мађарска влада затражила конференцију „пре пописа бирача” за предстојеће изборе.

381. Попис бирача. - *Граничар*, I/1873, 3, [1-2].

О попису свих „оних људи, који по закону имају право да на дан избора дођу на биралиште” и гласају свог посланика.

382. Ниски тероризам. - *Граничар*, I/1873, 4, [2-3].

О намјери „деаковаца” да оснују политичку странку у Граници.

383. Жупан Станчић у Панчеву. - *Граничар*, I/1873, 4, [2-3].

О полагању заклетве великог жупана на мађарском језику.

384. Белоцркванска конференција. - *Граничар*, I/1873, 5, [1].

О предстојећој конференцији Срба и Румуна „белоцркванске пуковније”.

385. Бирачи, на ноге! - *Граничар*, I/1873, 5, [1-2].

Агитација за упис у бирачке листе.

386. Српски архипастири и народни сабор. - *Граничар*, I/1873, 6, [1].

387. Догађаји у Белој Цркви. - *Граничар*, I/1873, 7, [1-2].

О забрани народне скупштине од стране магистрата, о сједници Мјесног

одбора, којој је присуствовао Ј.Павловић као гост и о његовој бесједи коју је одржао у Српском певачком друштву, због чега је градоначелник покушао да га протјера из града.

388. Једно „писмено”. - *Граничар*, I/1873, 8, [1-2].

О анонимном писму које се објављује у цјелини, а односи се на изборну агитацију.

389. Граница у угарској штампи. - *Граничар*, I/1873, 9, [1-2].

О лажном писању угарских листова о Граници.

390. Рад пописне комисије. - *Граничар*, I/1873, 9, [2].

Извјештај о раду комисије за панчевачки изборни округ.

391. Чудна уставност. - *Граничар*, I/1873, 10, [1].

О безакоњу под маском мађарске уставности.

392. Сабор! - *Граничар*, I/1873, 11, [1].

Захтјев у име јавног мњења да се сазове земаљски сабор.

393. Инспираторима Пестерлојдовога сензацијоног чланка. - *Граничар*, I/1873, 12, [1].

Полемички чланак са пештанским новинама.

394. Паорска (економска) школа у Кикинди. - *Граничар*, I/1873, 12, [1-2]. Потписано: *Један дишкрећанин*.

О тенденцији да се умјесто економске школе подигне гимназија.

395. На шта вика? - *Граничар*, I/1873, 13, [1-2].

О писању мађарске штампе о изборној кампањи и Граници.

396. Читаоцима. - *Граничар*, [Земун], I/1874, 1, [1]. Потписано: „Граничар”.

Обавјештење о мотивима напуштања уређивања *Панчевца* и пресељења у Земун ради уређивања *Граничара*. Садржи елементе програмске оријентације.

397. Кабинетски хуманизам. - *Граничар*, I/1874, 1, [2]. Потписано шифром \rightarrow .

О позиву за продужење бриселске конференције и „траљавом” материјалном положају европских народа.

398. Министарска промена у Србији. - *Граничар*, I/1874, 2, [1-2]. Потписано шифром \rightarrow .

О паду Мариновићевог кабинета.

399. Рат се ближи. - *Граничар*, I/1874, 3, [1].

Потписано шифром \rightarrow .

400. Ажботова брошура. - *Граничар*, I/1874, 3, [1-2].

О књизи „Маџарска конзервативна политика” од Ажбота.

401. Финанцијско стање Турске. - *Граничар*, I/1874, 3, [3-4].

402. Вилагош некад и сад. - *Граничар*, I/1874, 3, [1].

О проблемима Угарске: економским, политичким, друштвеним (корупција и сл.)

403. Бизмарк се љуља. - *Граничар*, I/1874, 4, [2-3]; 5, [1].

О Бизмарковом положају.

404. Народна интелигенција. - *Граничар*, I/1874, 5, [1-2].

Потписано шифром \rightarrow .

О њеној улози и задацима.

405. Мисли пред Божић. - *Граничар*, I/1874, 6, [1].

Уводник с апелом: „на земљи мир, међу људима добра воља.”

406. „Обзору”. - *Граничар*, I/1874, 6, [1].

Поводом изјаве у овом листу да се жели *Граничару* што скорији престанак.

407. Земунско „Српско-грађанско читалиште”. - *Граничар*, I/1874, 6, [1-2].

О земунској читаоници основаној 1861. године.

408. 1875. - *Граничар*, II/1875, 1, [1].

Новогодишњи уводник.

409. Шпанија је монархија. - *Граничар*, II/1875, 1, [1-2].

О проглашењу Дон Алфонза за краља.

410. Вечерња предавања у Земуну. - *Граничар*, II/1875, 1, [2-3].
О јавним предавањима Паје Јовановића и Петра Мамузића.
411. Нова гоњења. - *Граничар*, II/1875, 1, [1-2].
О гоњењима и кињењима српског народа у Угарској и пресељењу Матице српске у Пешту.
412. Г. Димитрију Орељу, вел. бележнику у миру. - *Граничар*, II/1875, 2, [3-4].
Полемика између Ј. Павловића и Д.Ореља поводом употребе српског језика у земунском магистрату.
413. Бура у маџарском парламенту. - *Граничар*, II/1875, 3, [1].
О неправдама маџарским према осталим народима у Угарској.
414. Треће вечерње предавање. - *Граничар*, II/1875, 3, [2-3].
О предавању др Ралојичића у Земуну.
415. Подгорица и источно питање. - *Граничар*, II/1875, 4, [1].
416. Скупштински изгледи. - *Граничар*, II/1875, 5, [1].
О раду народне скупштине у Београду.
417. (IV. вечерње предавање). - *Граничар*, II/1875, 5, [3].
О предавању У.Мавракиса у Земуну.
418. Ристић, Мариновић, Чумић. - *Граничар*, II/1875, 6, [1].
Потписано шифром +.
О смјенама влада у Србији и њиховој политици.
419. После светаца. - *Граничар*, II/1875, 6, [1-2].
О потреби интензивирања културног рада у Земуну.
420. У Новоме Саду на св.Саву. - *Граничар*, II/1875, 6, [2].
Потписано шифром - ан -, тј. [Јов]ан.
О клеветама против Матице српске.
421. Немили знаци. - *Граничар*, II/1875, 7, [1].
О претплатничким тешкоћама листа *Школски гласник*.
422. Најновије о променама у Србији. - *Граничар*, II/1875, 7, [1-2].
О абдикацији Чумићевог министарства.
423. Ново министарство у Србији. - *Граничар*, II/1875, 8, [1].
424. Шењеји ради. - *Граничар*, II/1875, 8, [1-2].
О говору маџарског државника Шењеји-а.
425. Разврат у вишим маџарским круговима. - *Граничар*, II/1875, 9, [1].
О говорничком надметању маџарских првака и њиховој борби за власт.
426. Како ћемо добити стручњаке? - *Граничар*, II/1875, 9, [1-2].
427. Скупштина и нова влада. - *Граничар*, II/1875, 10, [1].
О бирократској влади Србије.
428. Маџарски сабор у сумњи. - *Граничар*, II/1875, 10, [1-2].
О дилеми у маџарском парламенту - како изабрати нову владу?
429. Из Србије. - *Граничар*, II/1875, 11, [1]. Потписано шифром X.
О „политичким ћифтама” - Мариновићу и Гарашанину у Србији, и њиховој тактици.
430. Београдска кличица. - *Граничар*, II/1875, 12, [1].
О понашању „београдске клике” окупљене око листа *Видовдан* која „ратују” против интереса Србије.
431. Језгро борбе у Србији. - *Граничар*, II/1875, 13, [1-2].
О бирократизму државног и противурјечностима политичког живота.
432. Маџарске странке. - *Граничар*, II/1875, 13, [2].
О стању деакове и других странака.
433. Вешала - црква и школа. - *Граничар*, II/1875, 14, [1].
Поводом вјешања осморице разбојника у Винковцима. - Тражење узрока што су затвори пуни деликвената.
434. Забрана „Граничара”. - *Граничар*, II/1875, 15, [1].
О забрани дистрибуирања *Граничара* и *Заставе* у Србији.
435. Нова закрпа. - *Граничар*, II/1875, 16, [1].

- О конституисању новог мађарског министарства од деаковаца и љевичара.
436. Ново маџарско министарство. - *Граничар*, II/1875, 17, [1]. Потписано шифром = .
437. Из равног Срема. - *Граничар*, II/1875, 17, [1-2]. Потписано иницијалом П.
О запуштености и пропадању сеоских општина.
438. Светозар Марковић. Први проповедник социјалне демократије код Срба преминуо је 28. године свога живота у Трсту у среду 26. фебруара 1875. - *Граничар*, II/1875, 18, [1-2]. Потписано шифром = .
Некролог. - Прештампан у часопису *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (Београд, књ. 41, св. 1-2 за 1975, стр. 102-104), са коментаром Миодрага Живанова.
439. Једна породица изван закона. - *Граничар*, II/1875, 18, [2].
440. Безакоње у Угарској граници. - *Граничар*, II/1875, 19, [1].
Безакоње на примјерима из Панчева.
441. Привремена влада. - *Граничар*, II/1875, 19, [1-2]. Потписано шифром = .
О привременој влади Стефановић - Мијатовић у Србији.
442. Две искрице. - *Граничар*, II/1875, 20, [1-2]. Потписано шифром Х.
Критика одобрења Мариновићеве владе да страни официри снимају територију Србије ради прављења географске карте.
443. Скора прошлост и скоро будућност Земуна (Студија М.П.). - *Граничар*, II/1875, 21, [3-4]; 22, [3]. Потписано шифром у), тј. у[редник].
Приказ.
444. - Народ, кнез и Обреновићевци. - *Граничар*, II/1875, 22, [1-2].
445. Социјалним демократима српским. - *Граничар*, II/1875, 23, [1].
Поводом чланка „Застава о Светозару Марковићу” објављеном у бројевима 20 и 21 *Граничара*.
446. После Скупштине. - *Граничар*, II/1875, 24, [1].
О стању у Србији послје распуштања Народне скупштине.
447. Конвенције на Истоку. - *Граничар*, II/1875, 24, [1-2].
О трговачким уговорима између западних сила са источним-подоунавским државама.
448. Народна политика у Угарској. - *Граничар*, II/1875, 25, [1].
449. Чиновничка влада. - *Граничар*, II/1875, 25, [1-2]. Потписано шифром = .
Стање у Србији послје распуштања Скупштине.
450. Тројцесарство у Европи. - *Граничар*, II/1875, 26, [1].
О светој алијанси (савез три велике силе: Пруске, Аустро-Угарске и Русије), подгоричком покољу и утицају Андрашијеве политике на Србију.
451. Царев пут. - *Граничар*, II/1875, 26, [2-3]. Потписано шифром = .
Новински коментари политичког значаја путовања аустро-угарског цара у Далмацију.
452. Журналистика. - *Граничар*, II/1875, 27, [1]. Потписано шифром - н.
О улози и сметњама рада у новинарству.
453. Бирографија у Србији. - *Граничар*, II/1875, 28, [1]. Потписано шифром = .
454. Не дамо се силовити. - *Граничар*, II/1875, 29, [1].
Расправа у мађарској скупштини између министра унутрашњих послова Тисса, са С.Милетићем и М.Политом Десаничићем.
455. Рат у изгледу. - *Граничар*, II/1875, 29, [1-2]. Потписано шифром ↗.
Преглед политичких [не]прилика у Европи.
456. Ускрс. - *Граничар*, II/1875, 30, [1]. Потписано шифром = .
Уводник поводом празника.
457. Земунски мађистрат. - *Граничар*, II/1875, 30, [3]; 31, [1-2].

458. Крајишка железница. - *Граничар*, 31, [1].
О идеји изградње жељезнице од Земуна до Сиска.
459. Мађаризација. - *Граничар*, II/1875, 32, [1].
О наредби министра комуникација Угарске да се на жељезницама употребљава искључиво мађарски језик.
460. Србија чврсти државни поредак. - *Граничар*, II/1875, 32, [1-2]. Потписано шифром =.
О „поретку насиља” и самовлашћа владе Стефановић - Мијатовић у Србији.
461. Европа је мирна. - *Граничар*, II/1875, 33, [1-2]. Потписано шифром =.
Због унутрашњих противурјечности „мир је у Европи привремена ствар.”
462. На чему смо? - *Граничар*, II/1875, 34, [1].
Депутација Војне Крајине посетила цара ради грађења крајишке жељезнице.
463. Земунска пољска стража. - *Граничар*, II/1875, 34, [2]; 35, [1-2]. Потписано шифром о+.
464. Две посланице „владике Горњокарловачкога”. - *Граничар*, II/1875, 38, [1-2]. Потписано шифром =.
Критика листа *Застава* зашто је објавила посланице „црне братије.”
465. Угарски сабор. - *Граничар*, II/1875, 39, [1]. Потписано шифром *.
466. Како је у Србији. - *Граничар*, II/1875, 40, [1].
Тврди се да је стање „тако зло”, какво дотада „још није било.”
467. Са сабора. - *Граничар*, II/1875, 42, [1-3]; 42, [1]; 43, [2-3]; 44, [1].
Информација са саборске сједнице у С.Карловцима.
468. Шта вреди устројство. - *Граничар*, II/1875, 43, [1].
О устројству српског сабора у С.Карловцима које је угарска влада по свом „нефу” удесила.
469. Постанак и значај устројства. - *Граничар*, II/1875, 44, [1].
Односи се на Српски сабор у С.Карловцима.
470. Обрт у Троједници. - *Граничар*, II/1875, 46, [1].
О „нагодби” народњачке странке Хрватске са Мађарима.
471. Маџарски сабор. - *Граничар*, II/1875, 47, [1].
Слика предизборне кампање.
472. Српство у Троједници. - *Граничар*, II/1875, 47, [1-2].
О политичком статусу српског народа у Троједној краљевини.
473. Русија и Аустрија према Истоку. - *Граничар*, II/1875, 48; [1].
474. Пред избор панчевачки. - *Граничар*, II/1875, 48, [1-2].
О предстојећим изборима за Земаљски сабор у Панчеву.
475. Хајка на српску заставу. - *Граничар*, III/1875, 48, [2].
О забрани српске заставе за јавну употребу у Угарској.
476. Проглас хрватске народне странке. - *Граничар*, II/1875, 49, [1-2].
Критички коментар програма странке.
477. Српски избори у Угарској. - *Граничар*, II/1875, 50, [1].
О отпорима за очување народног бића.
478. Хајка на ћирилицу. - *Граничар*, II/1875, 50, [1-2].
О сметњама за употребу ћирилице у Угарској.
479. Избори панчевачки. - *Граничар*, II/1875, 51, [1].
Једино панчевачки срез бирао посланика Србима за Угарски сабор.
480. Народносни избори и пештански Лојд. - *Граничар*, II/1875, 52, [1-2].
Полемика с пештанским Лојдом о резултатима избора.
481. Програми хрватских народњака. - *Граничар*, II/1875, 53, [1].
482. Буна у Ерцеговини. - *Граничар*, II/1875, 54, [1].
О херцеговачком устанку.
483. Немар српске интелигенције. - *Граничар*, II/1875, 54, [1-3].
Критика за неуспјехе на изборима за Угарски сабор.

484. Стожери српске будућности. - *Граничар*, II/1875, 55, [1].
О пасивном држању Србије и Црне Горе по питању херцеговачког устанка.
485. Самоуправа црквених општина. - *Граничар*, II/1875, 55, [1-2].
Потписано шифром - ов, тј. [Ј]ов[ан].
486. Пред изборе у Срему. - *Граничар*, II/1875, 56, [1].
487. Српска омладина. - *Граничар*, II/1875, 56, [1-2]; 57, [1-2]. Потписано шифром - ов.
488. У помоћ Херцеговцима! - *Граничар*, II/1875, 57, [1].
Апел Србији и Црној Гори за помоћ херцеговачком устанку.
489. Обрана није хајка. - *Граничар*, II/1875, 58, [1].
Поводом писања хрватских листова да *Граничар* напада „хрватство”.
490. Хрватска полемика и херцеговачки устанак. - *Граничар*, II/1875, 58, [1-2].
О разликама у ојени херцеговачког устанка код хрватских и српских листова.
491. О путовању кнеза Милана. - *Граничар*, II/1875, 58, [2].
О посјети кнеза Милана Обреновића Бечу.
492. Кнез Милан у Бечу. - *Граничар*, II/1875, 59, [1].
Мишљење о резултатима политичког разговора са грофом Андрашијем.
493. О кнезу Милану у Бечу. - *Граничар*, II/1875, 59, [2-3].
Преношење коментара стране штампе о овој посјети.
494. Прва конфискација. - *Граничар*, II/1875, 60, [1].
О забрани бр. 50 *Граничара*.
495. Србија пред ратом. - *Граничар*, II/1875, 61, [1].
Коментарисање упозорења из Цариграда Србији да не помаже херцеговачки устанак.
496. Виша девојачка школа у Панчеву. - *Граничар*, II/1875, 61, [1-2]; 62, [2-3].
Потпис: Један који ову школу пажљивим оком прати.
497. Догађаји у Србији. - *Граничар*, II/1875, 62, [1].
О оставци Стафановићеве владе.
498. О догађајима у Србији. - *Граничар*, II/1875, 63, [1].
Писање пештанског *Лојда* о примјени владе у Србији.
499. Дипломација се меша. - *Граничар*, II/1875, 63, [1-2].
О херцеговачком устанку.
500. Криза у Србији. - *Граничар*, II/1875, 64, [1].
О стању интер-регнума после абдицирања владе.
501. Вести о дипломатској радњи на устанку. - *Граничар*, II/1875, 64, [2].
О мијешању дипломатије великих сила у питања херцеговачког устанка.
502. К положају у Србији. - *Граничар*, II/1875, 65, [1]. Потписано иницијалом Ј.
О политичким приликама и припремама за конституисање нове владе.
503. Дипломација у Херцеговини. - *Граничар*, II/1875, 65, [1-2].
Покушај представника великих сила да умире устанике.
504. Ново српско министарство. - *Граничар*, II/1875, 66, [1].
Конституисање.
505. Са народне скупштине. - *Граничар*, II/1875, 66, [1-2].
Информација о раду Народне скупштине Србије.
506. Одговор на допис из Ирига. - *Граничар*, II/1875, 66, [2]. Потписано шифром =.
Поводом избора у Срему.
507. Ново министарство и рат. - *Граничар*, II/1875, 67, [1].
О ставу владе Србије према херцеговачком устанку. Апел Листа за пружање помоћи!

508. Срби у Аустро-Угарској и рат на Истоку. - *Граничар*, II/1875, 68, [1-2].
О моралној подршци херцеговачким устаницима и интригама у вези с тим.
509. Црна Гора и Србија. - *Граничар*, II/1875, 68, [2].
Став према херцеговачким устаницима и политичка сплеткарења.
510. Престона беседа. - *Граничар*, II/1875, 69, [1].
Критика беседе кнеза Милана Обреновића на Народној скупштини и о питањима борбе за ослобођење Босне и Херцеговине и Старе Србије од Турака.
511. Црна Гора и дипломатске сплетке. - *Граничар*, 69, [2]. Потписано шифром - н. -
О писању загребачких *Народних новина* о наводној издаји херцеговачког устанка од стране Црне Горе.
512. Одсудни час приближује се. - *Граничар*, II/1875, 70, [1].
О потреби почетка заједничке борбе Црне Горе и Србије за ослобођење крајева под турском влашћу.
513. С дипломатског поља. - *Граничар*, 70, [1-2].
О учешћу Црне Горе у херцеговачком устанку.
514. С бојног поља. - *Граничар*, II/1875, 70, [4]; 71, [1]; 72, [2]; 73, [2-3].
Вијести с бојишта херцеговачког.
515. Крагујевац ћути. - *Граничар*, II/1875, 71, [1].
О неизјашњавању Народне скупштине Србије у вези ослободилачких ратова у Херцеговини, Босни и Старој Србији.
516. Шта се чека? - *Граничар*, II/1875, 72, [1].
О оклијевању Народне скупштине Србије по питању ослобођења српских крајева под Турцима.
517. Шта остаје Србији? - *Граничар*, II/1875, 73, [1].
О неминовности рата с Турцима ради ослобођења српских крајева.
518. Источно питање пред Угарским сабором. - *Граничар*, II/1875, 73, [1].
О реаговању у угарском парламенту на говор Светозара Милетића и М. Полита - Десанчића о устаницима херцеговачким.
519. Адреса. - *Граничар*, II/1875, 74, [1].
О одлуци Народне скупштине Србије да кнез и влада „пронађу најсходнији начин, којим ће се браћа у Босни и Херцеговини задовољити.”
520. Србија према устанку. - *Граничар*, II/1875, 75, [1-2]. -
О ћутању Србије према устанку у Херцеговини.
521. Андрашија о источном питању. - *Граничар*, II/1875, 76, [1].
522. Дипломација и устанак. - *Граничар*, II/1875, 77, [1].
О идејама дипломатије великих сила да се устанак у Херцеговини локализује.
523. Ко кује лажне телеграме? - *Граничар*, II/1875, 78, [1].
О измишљотицама неких дописника бечких и пештанских новина да се у Београду „кују телеграме према својим потребама.”
524. Хрвати према устанку. - *Граничар*, II/1875, 78, [1-2].
О хрватским симпатијама за устанике у Херцеговини - али и реплицирање с листом *Обзор* да се Босна и Херцеговина прикључе Аустро-Угарској монархији.
525. Сватовац кнезу Милану. - *Граничар*, II/1875, 79, [1].
Отворена критика кнеза Милана Обреновића за неулажење Србије у рат с Турцима - поводом његове женидбе у времену када се воде борбе у Босни и Херцеговини против Турака.
526. Положај у Србији. - *Граничар*, II/1875, 80, [1].
О политичкој кризи у Србији.
527. Владане Народне скупштине. - *Граничар*, II/1875, 81, [1].
Критика њезиног става према устаницима у Херцеговини.

528. Још једна реч Скупштини. - *Граничар*, II/1875, 82, [1].
О „тајном акту” за рат с Турцима који је одбио кнез Милан да потпише.
529. Изјава. У Земуну. - *Граничар*, II/1875, 83, [2].
Поводом претреса штампарије и редакције *Граничара*.
530. Србија још грешти српству - па докле тако? - *Граничар*, II/1875, 84, [1-2]; 85, [1-2]. Потпис: Јо-вић.
О оклијевању Србије да уђе у рат против Турске.
531. Ново српско министарство. - *Граничар*, II/1875, 85, [1].
532. У очи сватова. - *Граничар*, II/1875, 84, [1].
Поводом вјенчања кнеза Милана.
534. После сватова. - *Граничар*, II/1875, 85, [1].
Прекорни чланак: док је кнез Милан „левао у своме двору сватовац” Турци извршили низ одмади у Херцеговини и Старој Србији.
535. Скупштина дрема. - *Граничар*, II/1875, 86, [1].
Док Турци нападају на Србију - српска скупштина не предузима ништа.
536. Глас из Босне. - *Граничар*, II/1875, 87, [1].
О стању под Турцима и нужности борбе за ослобођење.
537. „Пештански Лојд” и задатак Србије. - *Граничар*, II/1875, 87, [1].
Потписано псеудонимом Јо-вић.
О улози Србије при рјешавању Источног питања.
538. Наши рачуни с кнезом. - *Граничар*, II/1875, 88, [1].
О забрани уласка Ј.Павловићу у Београд због критиковања политике кнеза Милана.
539. Очајнички вапај. - *Граничар*, II/1875, 88, [1].
Апел за помоћ сиротињи херцеговачкој.
540. Српска влада и добровољци. - *Граничар*, II/1875, 89, [1].
О равнодушности према устанку у Босни и Херцеговини и поред пријављивања добровољаца за учешће у устанку.
541. Шта се са мном збило у Београду. - *Граничар*, II/1875, 89, [1-2].
Павловићево објашњење како је дошло до тога да му забране улазак у Београд.
542. Глас из Босне. - *Граничар*, II/1875, 2, [3]; 4, [2-3]; 6, [2]; 8, [1]; 12, [1-2]; 15, [1]; III/1876, 10, [1-2]; 12, [1-2]; 19, [1-2]; 23, [1]; 26, [2]; 29, [2].
543. - Издајство у Србији. - *Граничар*, II/1875, 92, [1].
О више примјера „дојалности” према Турцима и непомагању ослободилачких покрета.
544. Ради објашњења. - *Граничар*, II/1875, 90, [4].
Поводом вијести да је *Граничар* Молинаријев лист.
545. Политика кума дебелога. - *Граничар*, II/1875, 91, [1].
О руској политици подржавања Турака на Балкану.
546. Ко је однеговао издајнике? - *Граничар*, II/1875, 92, [1].
О забашуривању убица кнеза Михаила, тј. о проблему „да је Србија сама своје издајнике субвенционисала...”
547. Сад или никад. - *Граничар*, II/1875, 92, [1-2]. Потписано шифром j - h.
„Крајње је време, да се српском народу будућност трајно осигура а то ће само тако бити, ако Србија и Црна Гора ступе сад у „борбу против Турске” - порука је Павловићева.
548. Ко је победио? - *Граничар*, II/1875, 93, [1].
О побједи непријатељске дипломатије код Срба путем бацања сјемена раздора.
549. Шта је са солидарношћу источних народа? - *Граничар*, II/1875, 93, [2]; 94, [1-2]. Потпис: Јо-вић.
Поводом мирног гледања Србије, Црне Горе, Грчке и Румуније на херцеговачко-босански устанак.
550. Нова мена. - *Граничар*, II/1875, 94, [1].

О улози Русије у политичкој клими Европе.

551. Прљаве ствари. - *Граничар*, II/1875, 95, [1].

О покушају злоупотреба др Косте Грујића из Београда да присвоји контингент устаничких пара које су Херцеговци добили као помоћ.

552. Источно питање, дипломатија и Србија и њен задатак. - *Граничар*, II/1875, 96, [1-2]; 97, [1]; 99, [2-3]; 101, [2-3]; 102, [1-3]; 104, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

553. На пролеће. - *Граничар*, II/1875, 97, [1].

Разлози зашто Србија не улази у рат с Турцима.

554. Турска и дипломатија. - *Граничар*, II/1875, 98, [1].

О дипломатским „концесијама” Турака да се за „гувернатора” цијеле Јужне Херцеговине постави потурица Константин - ефендија.

555. Сплетке београдске. - *Граничар*, II/1875, 100, [1].

О интригама против Црне Горе.

556. Нов нападај на дуализам. - *Граничар*, II/1875, 101, [1].

О књизи историчара Хелферта „Ревизија угарског поравнања.”

557. Како стоји српска ствар. - *Граничар*, II/1875, 102, [1].

О односу према ослободилачким ратовима.

558. Енглеска тргује. - *Граничар*, II/1875, 103, [1]. Потписано шифром

=.

Енглеска и Суецки канал.

559. Заштитна ђумручина. - *Граничар*, II/1875, 104, [1].

О увођењу царинских тарифа у Србији.

560. Најновије турске реформе. - *Граничар*, II/1875, 105, [1].

О примању хришћана „у све државне службе”.

561. Повишење пореза у Угарској. - *Граничар*, II/1875, 106, [1].

562. Неосновани гласови о устанку и Црној Гори. - *Граничар*, II/1875, 106, [2-3]; 10, [3].

563. Србија према Црној Гори. - *Граничар*, II/1875, 107, [1-3]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

Турске реформе и Источно питање.

564. Нове реформе, нове обмане. - *Граничар*, II/1875, 107, [1-3]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

О настојању великих сила да се путем реформе ријешу Источно питање.

565. Положај у Србији. - *Граничар*, II/1875, 108, [1].

О политичкој кризи у Србији.

566. Лек против преврата. - *Граничар*, II/1875, 109, [1].

Да би се спријечио преврат династички у Србији, препоручује се улазак у рат с Турцима.

567. Преврат је на Истоку неизбежан. - *Граничар*, II/1875, 109, [1-2].

568. Унутрашње странке у Србији према спољашњем задатку Србије. - *Граничар*, II/1875, 109, [2-3]. Потписано псеудонимом Јо - вић.

О политици Либералне странке.

569. Велика српска држава. - *Граничар*, II/1875, 110, [1].

Разлози Аустро-Угарске против рјешавања Источног питања.

570. Још пре пролећа. - *Граничар*, II/1875, 111, [1-2].

Инсистирање да Србија отпочне рат с Турцима.

571. Страх београдских министара од београдске - своје - полиције. - *Граничар*, II/1875, 111, [2]. Потписано шифром X.

572. На божић. - *Граничар*, II/1875, 112, [1].

Апел за ослобођење српских крајева од Турака.

573. Нема човека у Србији. - *Граничар*, II/1875, 112, [2].

Критика политичког режима

574. Наше новинарство. - *Граничар*, II/1875, 112, [2-3]. Потписано шифром =.

575. Нова година 1876. - *Граничар*, II/1875, 1, [1].
Уводник с поруком Србима да савладају „силу турску” и ослободе се!
576. Из задруге у - голавере у Панчеву (у затвору) на Спасов дан 1874. - *Панчевац*, *Календар за народ*, IV/1875, 19-29.
577. Поглед на прошлу годину, 1876. - *Граничар*, III/1876, 1, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.
Преглед биланса политичких прилика - разних догађаја у току 1875.
578. Андрашијеве реформе. - *Граничар*, III/1876, 2, [1].
Предвиђање да Турска царевина задржи status quo!
579. Француска и Словени према Тројецарском савезу. - *Граничар*, III/1876, 2, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо - вић.
580. Гласови о Андрашијевим реформама. - *Граничар*, III/1876, 2, [3].
581. [Одговор на писмо Илије Гутеше]. - *Граничар*, III/1876, 3, [1-2].
Поводом критиковања владавине кнеза Милана.
582. Ко изазива? - *Граничар*, III/1876, 4, [1].
Одговор Ј.Павловића Илији Гутеши и Л. Миодраговићу поводом писања *Граничара* о српској влади и краљу Милану.
583. Куд се ћеде цар - Немање благо? - *Граничар*, II/1876, 4, [2]. Потписано шифром Ху.
Питање се односи на богатство кнеза Милана и кнеза Михаила.
584. С међе босанске. - *Граничар*, III/1876, 4, [3]. Потписано шифром Х - ?.
Слика стања устаника, „бјегунаца и Турака.”
585. Нови удари спремају се. - *Граничар*, III/1876, 5, [1].
О кризи у Србији и припремама кнеза Милана да изврши смјену владе.
586. Прогони у Србији. - *Граничар*, III/1876, 5, [1-2].
587. Крајишка жељезница. - *Граничар*, III/1876, 5, [2-3].
588. Максим Баћевић, војвода бањански. - *Граничар*, III/1876, 6, [1].
Некролог.
589. Нота Андрашијева. - *Граничар*, III/1876, 6, [1-2].
Упућена Султану.
590. Наша расправа с „Обзором”. - *Граничар*, III/1876, 7, [1-2].
Полемика око рата у Босни и Херцеговини.
591. Устанак у Босни. - *Граничар*, III/1876, 8, [1-3].
592. Андрашијеве реформе. - *Граничар*, III/1876, 9, [1].
О локализацији устанка у Босни и Херцеговини.
593. „Исток” и „познати Земунски лист”. - *Граничар*, III/1876, 9, [2].
Полемика о ставу Србије у вези ослобођења крајева под Турцима.
594. Акција Србије. - *Граничар*, III/1876, 11, [1].
О одлуци Народне скупштине да се зарати с Турском.
595. Ко изазива? - *Граничар*, III/1876, 11, [1-2].
Полемика с *Обзором* о томе „ко одваја” српски народ од хрватског.
596. Из горњега Срема. - *Граничар*, III/1876, 11, [2-3]. Потписано шифром ↗ .
О тешким друштвено-политичким приликама.
597. Акција Србије. - *Граничар*, III/1876, 12, [1].
Поновљен уводник из претходног броја.
598. Прашкој „Политици”. - *Граничар*, III/1876, 12, [2].
Полемика.
599. Снег се отопио. - *Граничар*, III/1876, 13, [1].
Упозорење да може почети рат за ослобођење крајева под Турцима.
600. Измишљене прокламације. - *Граничар*, III/1876, 13, [1-2].
О тенденциозном писању мађарске штампе да „Срби у јужној Угарској праве смутњу...”
601. У Србији се крв проли. - *Граничар*, III/1876, 14, [1].

у Крагујевцу војска отворила ватру на биралишту да би спријечила проглашење града „за слободну независну комуњу.“

602. Светли знаци српске будућности на истоку. - *Граничар*, III/1876, 14, [1-2]. Недовршено. Потписано псеудонимом Јо-вић.

О неопходности борбе за ослобођење крајева под турском влашћу, тј. ступању Србије и Црне Горе у рат.

603. Спас слободе у Француској. - *Граничар*, III/1876, 15, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

О политичким приликама у Француској и потреби савеза са словенским народима.

604. - Пет месеци затвора или огледало маџарске правде. - *Граничар*, I(III!)/1876, 17, [2-3]; 20, [2-3]. Недовршено.

О Павловићевом хапшењу у Панчеву 1872. године.

605. Читаоница. - *Граничар*, I(III!)/1876, 1, [1].

Ј. Павловић обавештава да је *Граничар* опет почео излазити као нов политички лист.

606. Ново Министарство у Србији. - *Граничар*, I(III!)/1876, 1, [1-2].

О избору нове владе Србије, са предсједником Стевчом Михаиловићем на челу.

607. Убиство у Солуну. - *Граничар*, I(III!)/1876, 1, [2].

О убиству француског и њемачког конзула у Солуну.

608. После берлинске конференције. - *Граничар*, I(III!)/1876, 2, [1].

609. Србија после берлинског састанка. - *Граничар*, I(III!)/1876, 2, [2].

Чланак у којем се тврди да је стање у Србији теже - са закључком да је „рат питање спасења њеног“.

610. Шта сад? - *Граничар*, I(III!)/1876, 2, [2-3]. Потпис: Јо-вић.

О потреби да Србија објави рат Турској.

611. Не оклевајте. - *Граничар*, I(III!)/1876, 3, [1].

О припремама у Србији за рат са Турцима.

612. Светлост се помаља. - *Граничар*, I(III!)/1876, 3, [2-3]; 4, [2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

О ослобођењу Херцеговине и Босне испод турског јарма.

613. Званични гласници рата. - *Граничар*, I(III!)/1876, 4, [1].

Српска влада расписала зајам ради уласка у рат с Турцима.

614. Дипломација се раставља. - *Граничар*, (III!)/1876, 4, [1-2].

Став великих сила према Источном питању.

615. Пред решењем. - *Граничар*, I(III!)/1876, 5, [1].

О разлозима неступања у Србије у рат, иако Црна Гора „чека на њу“.

616. Фрања Палацки. - *Граничар*, I(III!)/1876, 5, [2-3]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

Поводом смрти „апостола словенске узајамности“.

617. Нови положај у Турској. - *Граничар*, I(III!)/1876, 6, [1].

О збацивању султана Абул-Азиса и проглашење Мурад-ефендије за владара Турске.

618. Докле тако?... - *Граничар*, I(III!)/1876, 6, [1-2]. Потпис: Јо-вић.

О потреби солидарности међу источним народима, тј. о потреби рата Србије и Црне Горе ради рјешења Источног питања.

620. И опет: не оклевајте. - *Граничар*, I(III!)/1876, 7, [1].

Апеловање Србији да отпочне рат с Турском.

621. Како је Абул-Азис збачен? - *Граничар*, I(III!)/1876, 7, [1-2].

О збацивању турског султана с престола.

622. 29. мај 1868. и 1876. - *Граничар*, I(III!)/1876, 8, [1].

Апел да се годишњица убиства кнеза Михаила (29.V 1868) искористи за почетак борбе са Турцима.

623. Србија пред ратом. - *Граничар*, I(IV!)/1876, 8, [1-3]. Потписано псеудонимом Јо-вић.

О рату између Србије и Турске.

624. Србија под пресом. - *Граничар*, I(III!)/1876, 9, [1].
О сметњама и притисцима дипломатије великих сила да Србија не уђе у рат с Турском.
625. И у Аустро-Угарској се крећу. - *Граничар*, I(III!)/1876, 9, [1-2].
Потписано псеудонимом Јо-вић.
О спољној политици Аустро-Угарске према Источном питању.
626. Аустрија и Српски устанак. - *Граничар*, I(III!)/1876, 10, [3].
„Осим Маџара и њених уставоверних Немаца сви народи ове монархије симпатишу с устанком браће наше на истоку.”
627. Раствор Турске. - *Граничар*, I(III!)/1876, 11, [1].
О унутрашњим противурјечностима у Турској као погодностима за рат Србије и Црне Горе са њом.
628. Коцка је пала. - *Граничар*, I(III!)/1876, 11, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.
Херцеговачки устанак био је повод за рјешење Источног питања.
629. Видов-дан 1876. - *Граничар*, I(III!)/1876, 12, [1].
Уводник посвећен Косовској бици и њеним посљедицама.
630. На Видов-дан 1876. године. - *Граничар*, I(III!)/1876, 12, [2]. Потписано псеудонимом *Један Србин*.
Поводом 487. годишњице пада у ропство под турску власт.
631. Изгреди у Карловачкој гимназији. - *Граничар*, I(III!)/1876, 12, [2-3]. Потписано шифром =.
632. Одлазак кнеза Милана на границу. - *Граничар*, I(III!)/1876, 13, [1].
633. Српски рат. - *Граничар*, I(III!)/1876, 13, [1-2].
Пештански *Лојд* о предстојећем „српском рату”.
634. Српске агитације. - *Граничар*, I(III!)/1876, 13, [2-3].
Како пештанске новине пишу о српској омладини и рату који је на помолу.
635. Ратне прокламације. - *Граничар*, I(III!)/1876, 16, [1].
О прогласима књаза Николе и кнеза Милана народу за рат против Турака и почетку ратних операција.
636. Српско-турски рат пред светом. - *Граничар*, I(III!)/1876, 17, [1].
О одјеку рата у свијету.
637. Помозимо Црвеном крсту. - *Граничар*, I(III!)/1876, 17, [1-2].
Апел у Угарској за сакупљање помоћи Србији и Црној Гори.
638. Бојно поље. - *Граничар*, I(III!)/1876, 18, [1].
О борбама на српским и црногорским ратиштима.
639. Новинарски мангупи. - *Граничар*, I(III!)/1876, 18, [1].
О бечко-пештанским новинарима.
640. Уапшење Милетићево. - *Граничар*, I(III!)/1876, 19, [1].
641. С бојног поља. - *Граничар*, I(III!)/1876, 19, [2]; 20, [3]; 21, [1-2]; 22, [2]; 28, [1]; 29, [2-3]; 30 [1].
О операцијама црногорске и српске војске.
642. Маџарска хајка на Србе. - *Граничар*, I(III!)/1876, 20, [1].
Ради се о Лужној Угарској.
643. Помоћ браћи. - *Граничар*, I(III!)/1876, 20, [1-2].
О спречавању Срба у Угарској да помогну Србији.
644. Наше оружје. - *Граничар*, I(III!)/1876, 21, [1].
О писању и клеветама бечко-пештанских листова.
645. Ранко на Бељини. - *Граничар*, I(III!)/1876, 21, [1].
Извјештај о бојевима на Бијељини.
646. Изгледи на истоку. - *Граничар*, I(III!)/1876, 23, [1].
О припремама Румуније и Франке за рат с Турском империјом.
647. Промена ратног плана. - *Граничар*, I(III!)/1876, 24, [1].
О борбама у Источној Србији.

648. Ковачи лагарија. - *Граничар*, I(III!)/1876, 24, [1].
О писању бечко-пештанске журналистике.
649. Чудна неутралност. - *Граничар*, I(III!)/1876, 26, [1].
О помоћи мађарских добровољаца Турцима и забрани Срба у Угарској да помогну ослободилачки покрет српског народа.
650. Шта очекујемо? - *Граничар*, I(III!)/1876, 26, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.
Апел српским посланицама да траже одговор од аустро-угарске владе о њеном ставу према српско-турском рату.
651. Уапшење дра Касапиновића. - *Граничар*, I(III!)/1876, 27, [2].
О хапшењу др Светислава Касапиновића у Панчеву.
652. Проглас за енглески народ. - *Граничар*, I(III!)/1876, 27, [1].
Прекор Енглезима зашто не помажу ослободилачке ратове на Балкану.
653. Слава Црногорцима. - *Граничар*, I(III!)/1876, 28, [1].
Поводом битке на Вучјем долу.
654. Изјава. У Земуну, 22 јула. - *Граничар*, I(III!)/1876, 28, [2].
Поводом писања пештанског *Лојда* да је Ј.Павловић одржавао везе са ухапшеним др Светиславом Касапиновићем.
655. Миротворци. - *Граничар*, I(III!)/1876, 29, [1].
Алузије на рачун писања мађарских новинара.
656. Арапин чини своје. - *Граничар*, I(III!)/1876, 29, [1-2]. Потписано псеудонимом Јо-вић.
О настојањима Андрашија да спријечи српске акције за ослобођење испод турског јарма.
657. Инглеска према догађајима на Балканском полуострву. - *Граничар*, I(III!)/1876, 29, [2-3]. Потпис: Ј-ћ.
658. Је ли Србија у опасности? - *Граничар*, I(III!)/1876, 30, [1].
659. Читаоцима. - *Нови Граничар*, лист за привреду и просвјету, Земун, I/1876, 1, [1].
Обавјештење уредника Ј.Павловића да се умјесто забрањеног *Граничара* покреће *Нови Граничар*.
660. Привреда и просвета. - *Нови Граничар*, I/1876, 1, [1].
Уводник.
661. Данашње стање народне привреде. - *Нови Граничар*, I/1876, 1, [1-2]; 2, [2].
662. Наши новчани заводи. - *Нови Граничар*, I/1876, 2, [1-2]. -
663. Употреба српског капитала. - *Нови Граничар*, I/1876, 2, [2-3].
664. - Српски народ у години 1875. 1876. и 1877. и догађаји на Истоку. На Преображење 1877. год. - *Србин*. Календар са сликама VIII/1878, 30-46. Потпис: Јо-вић.
665. Арбанашка лига. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 1, [1-2].
О оснивању Призренске лиге и њеној улози у политичким односима европских држава.
666. Цетиње, 5. јануара. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 2, [1].
О састанку црногорско-турске комисије у Вирпазару, посвећеном спровођењу одлуке берлинског конгреса о предаји Подгорице и Служа Црној Гори од стране Турске.
667. Цетиње, 9. фебруара. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 4, [1].
О усмјеравању Црне Горе последије берлинског конгреса „искључиво на своје унутрашње послове.”
668. Руско-турски уговор мира. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 4, [1-2].
669. Спор руско-румуњски. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 4, [1].
О размирицама између Румуније и Русије око успостављања граница на основу одлука берлинског конгреса (1878).
670. Цетиње, 16. фебруара. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 5, [1].

О програму унутрашњег развика Црне Горе као слободне и независне земље.

671. Трговачки одношаји између Аустро-Угарске и Србије. - Глас Црногорца, VIII/1879, 5, [1-2].

672. [Муслимани у Црној Гори]. - Глас Црногорца, VIII/1879, 5, [1].

673. Рат у Африци. - Глас Црногорца, VIII/1879, 6, [1].

О рату у Африци према писању европске штампе.

674. Цетиње, 23. фебруара. - Глас Црногорца, VIII/1879, 6, [1].

О Бугарској као слободној европској држави.

675. Цетиње, 2. марта. - Глас Црногорца, VIII/1879, 7, [1].

О унутрашњем преображају Црне Горе.

676. Цетиње, 10. марта. - Глас Црногорца, VIII/1879, 8, [1].

О устројству државне управе у Црној Гори.

677. Представка Херцеговаца у аграрном послу. - Глас Црногорца, VIII/1879, 8, [1-2].

О представи Херцеговаца упућеној аустријском грофу Андрашију у којој се тражи правилније рјешење имовинско-правних односа између херцеговачких сељака и турских поседника.

678. Цетиње, 23. марта. - Глас Црногорца, VIII/1879, 10, [1].

О организацији законодавне, управне и судске власти у Црној Гори.

679. Цетиње, 30. марта. - Глас Црногорца, VIII/1879, 11, [1].

О ускршњим празницима и њиховом значењу и значају.

680. Цетиње, 6. априла. - Глас Црногорца, VIII/1879, 12, [1].

О рођењу књажевића Мирка, сина Николе I.

681. Цетиње, 13. априла. - Глас Црногорца, VIII/1879, 13, [1].

О отварању нових извора финансијских прихода у Црној Гори.

682. К атентату на руског цара. - Глас Црногорца VIII/1879, 13, [1-2]; 14, [1-2]

683. Цетиње, 20. априла. - Глас Црногорца, VIII/1879, 14, [1].

О изворима прихода за подмиривање државних потреба у Црној Гори.

684. Александар I кнез бугарски. - Глас Црногорца, VIII/1879, 15, [1].

О избору у народној скупштини Бугарске кнеза Гутенберга за кнеза бугарског „који ће се као кнез бугарски потписати Александар I.”

685. Цетиње, 27. априла. - Глас Црногорца, VIII/1879, 15, [1].

О развитуку основних школа у Црној Гори и потреби отварања учитељске школе.

686. Цетиње, 4. маја. - Глас Црногорца, VIII/1879, 16, [1].

О преузимању приморских мјеста на црногорској граници Спича и Шушања од стране Аустрије (према одлукама берлинског конгреса).

687. Цетиње, 18. маја. - Глас Црногорца, VIII/1879, 18, [1].

О одређивању границе између Црне Горе и Турске према одлукама берлинског конгреса.

688. Цетиње, 1. јуна. - Глас Црногорца, VIII/1879, 20, [1].

О непоштовању одлуке берлинског конгреса о разграничењу Црне Горе и Турске од стране турске комисије.

689. Радња јевропске комисије у Црној Гори. - Глас Црногорца, VIII/1879, 20, [1-2].

О раду европске комисије за разграничење Црне Горе и Турске.

690. Цетиње, 8. јуна. - Глас Црногорца, VIII/1879, 21, [1].

О годишњици берлинског конгреса.

691. Цетиње, 22. јуна. - Глас Црногорца, VIII/1879, 21, [1].

О политичким односима између Русије и Турске.

692. Цетиње, 25. јуна. - Глас Црногорца, VIII/1879, 22, [1].

О 490-тој годишњици косовске битке.

693. (О раду комисије за разграничење Црне Горе и Турске). - Глас Црногорца, VIII/1879, 22, [1].
694. Цетиње, 22. јуна. - Глас Црногорца, VIII/1879, 23, [1].
Поводом дана ступања „на пријесто црногорски” Петра I Петровића Његоша.
695. Смрт принца Наполеона. - Глас Црногорца, VIII/1879, 23, [1-2].
О трагичној смрти сина Наполеона III.
696. Цетиње, 6. јула. - Глас Црногорца, VIII/1879, 23, [1].
О ступању на бугарски пријесто принца Александра.
697. [О принцу Наполеону]. - Глас Црногорца, VIII/1879, 24, [1-2].
Поводом писања европске штампе о смрти принца Наполеона.
698. [О одбијању подгоричких Муслимана да изврше попис становништва према одлуци црногорске владе]. - Глас Црногорца, VIII/1879, 27, [1].
699. Цетиње, 20. јула. - Глас Црногорца, VIII/1879, 27, [1].
О трогодишњици битке на Вучјем долу.
700. Цетиње, 27. јула. - Глас Црногорца, VIII/1879, 28, [1].
О плановима за изградњу путева у Црној Гори (Ријека-Вир-Бар; Подгорица-Никшић).
701. [Хрватска штампа о ставовима Гласа Црногорца о српско-хрватским односима у Далмацији]. - Глас Црногорца, VIII/1879, 28, [1-2].
О примједбама хрватских листова на писање *Гласа Црногорца* о политичкој кампањи у Далмацији против Срба послје избора за бечки парламенат.
702. Цетиње, 4. августа. - Глас Црногорца, VIII/1879, 29, [1].
О политичким односима између европских држава.
703. Цетиње, 10. августа. - Глас Црногорца, VIII/1879, 30, [1].
О неправдама према Црној Гори учињеним на берлинском конгресу.
704. Цетиње, 17. августа. - Глас Црногорца, VIII/1879, 31, [1].
О размирицама између Срба и Хрвата у Далмацији послје избора за бечки парламент.
705. Цетиње, 24. августа. - Глас Црногорца, VIII/1879, 32, [1].
О актуелној политичкој ситуацији у Европи.
706. Цетиње, 30. августа. - Глас Црногорца, VIII/1879, 33, [1].
О погоршавању односа између европских држава послје берлинског конгреса.
707. Цетиње, 7. септембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 34, [1].
О посјети књаза Николе аустријском цару.
708. [Завршетак рада европске комисије за разграничење Црне Горе и Турске]. - Глас Црногорца, VIII/1879, 34, [1].
709. Цетиње, 15. септембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 35, [1].
О раду међународне комисије за разграничење Црне Горе и Турске.
710. Рат против панславизма. - Глас Црногорца, VIII/1879, 36, [1-2].
О њемачкој и аустријској политици усмјереној против панславизма.
711. Цетиње, 22. септембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 36, [1].
О политичким односима између Њемачке и Аустрије.
712. Цетиње, 5. октобра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 38, [1].
О односима између Црне Горе, Србије, Румуније, Бугарске и Турске.
713. Отварање срп. црквеног сабора у Сремским Карловцима. - Глас Црногорца, VIII/1879, 37, [1-2].
714. Са српског народног сабора. - Глас Црногорца, VIII/1879, 38, [1-2]; 39, [1-2-3-4]; 40, [2-3]; 41, [2-3]; 42, [2-3].
715. Цетиње, 12. октобра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 39, [1].
О односу Енглеске према европским државама.

716. Цетиње, 19. октобра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 40, [1].
О опасностима од избијања новог рата у Европи.
717. Цетиње, 26. октобра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 41, [1].
О писању свјетске штампе о односу Црне Горе према „арбанашкој лиги” и припајању Плава и Гусиња Црној Гори.
718. Цетиње, 2. новембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 42, [1].
О односима Црне Горе и Бугарске (поводом посјете Цетињу изасланика бугарског цара Александра Тодора С. Уваљева).
719. Цетиње, 16. новембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 44, [1].
О мјерама црногорске владе предузетим ради ублажавања посљедица суше у Црној Гори.
720. Цетиње, 23. новембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 45, [1].
О доласку на Цетиње преко 200 Црногорца ради уручења руског ордена Св. Ђорђија додијељеног за показано јунаштво у рату.
721. Цетиње, 20. новембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 46, [1].
О пријатељским односима између Црне Горе и Русије (поводом уручивања руског ордена Св. Ђорђија црногорским јунацима на Цетињу).
722. Цетиње, 7. децембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 47, [1].
О сукобу црногорске и турске војске у Полимљу због одбијања Турске да преда Црној Гори Плава и Гусиње.
723. Цетиње, 14. децембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 48, [1].
О одјеку црногорско-турског сукоба у Полимљу у европској журналистици.
724. Цетиње, 21. децембра. - Глас Црногорца, VIII/1879, 49, [1].
О божићним празницима.
725. (Друга турска нота о Плаву и Гусињу). - Глас Црногорца, VIII/1879, 49, [1].
726. Цетиње, 11. јануара. - Глас Црногорца, IX/1880, 2, [1].
О тешкоћама које су пратиле одлуке берлинског договора о разграничењу Црне Горе с Турском.
727. [О наоружању Њемачке]. - Глас Црногорца, IX/1880, 3, [1-2].
728. Цетиње, 18. јануара. - Глас Црногорца, IX/1880, 3, [1].
О промјенама у унутрашњем устројству Црне Горе у претходној години.
729. Цетиње, 25. јануара. - Глас Црногорца, IX/1880, 4, [1].
О успјесима Црне Горе у изградњи нових путева, унапређивању државних пошта и телеграфа.
730. О споровима око Плава и Гусиња и спровођењу берлинског договора. - Глас Црногорца, IX/1880, 4, [1-2].
731. Цетиње, 10. фебруара. - Глас Црногорца, IX/1880, 5, [1].
О основним задацима Црне Горе на плану унутрашње и спољне политике.
732. Цетиње, 1. фебруара. - Глас Црногорца, IX/1880, 5, [1].
Општи поглед на успјех у минулој години и на „перспективу за убудуће.”
733. [О укрштању интереса великих сила у европској политици]. - Глас Црногорца, IX/1880, 5, [1-2].
734. Цетиње, 15. фебруара. - Глас Црногорца, IX/1880, 7, [1].
О припремама Турске да спречи предају Плава и Гусиња Црној Гори.
735. [О покушају убиства руског цара у Петрограду]. - Глас Црногорца, IX/1880, 7, [1].
736. [Европска штампа о атентату на руског цара]. - Глас Црногорца, IX/1880, 7, [1].
737. Подробности о потоњем атентату на руског цара. - Глас Црногорца, IX/1880, 7, [1-2-3]; 8, [1-2-3]; 9, [1-2-3].
738. Цериње, 22. фебруара. - Глас Црногорца, IX/1880, 8, [1].
О прослави двадесетгодишнице владавине руског цара Александра II.
739. Понуда турског земљишта које ће се, умјесто Плава и Гусиња, уступити Црној Гори. - Глас Црногорца, IX/1880, 9, [1-2].

740. Светковина 25. годишњице цара Александра II. - Глас Црногорца, IX/1880, 9, [2].
О прослави.
741. Цетиње, 22. фебруара. - Глас Црногорца, IX/1880, 9, [1].
О заплетима у европској политици.
742. Цетиње, 7. марта. - Глас Црногорца, IX/1880, 10, [1].
О рјешењу спора око Плава и Гусиња (према писању европске штампе).
743. Цетиње, 14. марта. - Глас Црногорца, IX/1880, 11, [1].
О неоправданом одуговлачењу уступања Плава и Гусиња Црној Гори.
744. Цетиње, 21. марта. Глас Црногорца, IX/1880, 12, [1].
О одлукама турске владе да се што брже ријешу проблем територијалног разграничења између Црне Горе и Турске.
745. Цетиње, 28. марта. - Глас Црногорца, IX/1880, 13, [1].
О подршци Црне Горе предлогу Порте о разграничењу између ове двије земље.
746. О односу Њемачке и других европских држава (поводом вјести о оставци Бизмарка). - Глас Црногорца, IX/1880, 13, [1-2].
747. Цетиње, 4. априла. - Глас Црногорца, IX/1880, 14, [1].
О погодби Црне Горе и Турске о источној црногорској граници.
748. [О изборима у Енглеској]. - Глас Црногорца, IX/1880, 14, [1-2].
749. Цетиње, 11. априла. - Глас Црногорца, IX/1880, 15, [1].
О сукобима између црногорске војске и Малисора око Тузи.
750. Цетиње, 11. априла. - Глас Црногорца, IX/1880, 15, [1].
О отпору албанског становништва да се спроведе споразум Црне Горе и Турске о источној црногорској граници.
751. Цетиње, 18. априла. - Глас Црногорца, IX/1880, 16, [1].
О ускршњим празницима.
752. Цетиње, 25. априла. - Глас Црногорца, IX/1880, 17, [1].
О коментарима штампе о отпору Албанаца да се спроведе нагодба Црне Горе и Турске о источној граници.
753. Цетиње, 2. маја. - Глас Црногорца, IX/1880, 18, [1].
О разрешењу новонасталог спора између Црне Горе и Турске насталог због отпора Албанаца да се то питање ријешу на основу нагодбе између ове двије државе.
754. [О јачању утицаја Русије у Европи]. - Глас Црногорца, IX/1880, 19, [1].
755. Цетиње, 9. маја. - Глас Црногорца, IX/1880, 19, [1].
О одуговлачењу европских сила у примјени берлинског договора о разграничењу између Црне Горе и Турске.
756. Цетиње, на Спасов дан. - Глас Црногорца, IX/1880, 22, [1].
О побједи Црногорца над Турцима на Грахову 1858. године.
757. Цетиње, 23. маја. - Глас Црногорца, IX/1880, 21, [1].
О плановима Енглеске за рјешавање Источног питања и свођења Турске у њене границе.
758. Цетиње, 6. јуна. - Глас Црногорца, IX/1880, 23, [1].
О конференцији европских велесила у Берлину.
759. Цетиње, 13. јуна. - Глас Црногорца, IX/1880, 24, [1].
О ноти европских држава Турској у којој се захтијева да поштује одлуке берлинског уговора о разграничењу с Црном Гором.
760. Цетиње, 21. јуна. - Глас Црногорца, IX/1880, 25, [1].
О политичким играма Турске и спровођењу берлинског уговора о разграничењу с Црном Гором.
761. Цетиње, 27. јуна. - Глас Црногорца, IX/1880, 26, [1].
О завршетку берлинске конференције европских сила и њеним закључцима.

762. О аутономији Албаније. - Глас Црногорца, IX/1880, 26, [2].
Писање европске штампе о аутономији Албаније, коју заступа аустријска дипломатија.
763. [Европска штампа и телеграфске агенције о проблему предаје Улциња Црној Гори]. - Глас Црногорца, IX/1880, 29, [1-2].
765. Турско-арбанашко оружјање. - Глас Црногорца, IX/1880, 27, [1].
О наоружању Турске и Албаније с циљем да се супротставе захтјевима европских држава за поштовање одлука берлинског конгреса.
766. „Deli Njus” о Турској и Грчкој. - Глас Црногорца, IX/1880, 27, [2].
О писању енглеског листа о односима Грчке и Турске.
768. Цетиње, 11. јула. - Глас Црногорца, IX/1880, 29, [1].
О ноти великих сила упућеној Порти у циљу рјешавања грчког питања.
769. [О одбацавању одлуке великих европских сила да Турска уступи Улцињ Црној Гори]. - Глас Црногорца, IX/1880, 28, [1-2].
770. Цетиње, 25. јула. - Глас Црногорца, IX/1880, 29, [1].
О негативном одговору Турске на ноту европских сила за рјешавање спорова између Грчке и Турске.
771. Цетиње, 25. јула. - Глас Црногорца, IX/1880, 30, [1].
О односу великих европских сила према Турској послје њеног одбијања њихове ноте о рјешењу грчког питања.
772. Цетиње, 1. августа. - Глас Црногорца, IX/1880, 31, [1].
О намјерама Турске да Црној Гори преда Улцињ уместо Хота и Груда.
773. Наговјештаји о сусрету њемачког и аустријског цара у Виршлу. - Глас Црногорца, IX/1880, 32, [1-2].
774. Цетиње, 8. августа. - Глас Црногорца, IX/1880, 32, [1].
Поводом двадесетипогодишњици смрти књаза Данила Петровића Његоша.
775. Цетиње, 14. августа. - Глас Црногорца, IX/1880, 33, [1].
О избјегавању Турске да преда Улцињ Црној Гори.
776. Треће одјељење укинута. - Глас Црногорца, IX/1880, 34, [1].
О наредби руског цара о укидању врховног егзекутивног повјереништва у Русији и уступању његових надлежности министарству унутрашњих послова.
777. Портин одговор у црногорском питању. - Глас Црногорца, IX/1880, 34, [1].
Одговор турске владе на ноту европских држава о спровођењу берлинског договора о разграничењу Црне Горе и Турске.
778. Цетиње, 22. августа. - Глас Црногорца XI/1880, 34, [1].
О најави „морске демонстрације” европских сила против Турске због њеног избјегавана да преда Улцињ Црној Гори.
779. Цетиње, 29. августа. - Глас Црногорца, IX/1880, 35, [1].
О припремању европских држава да приморају Турску на предају Улциња Црној Гори.
780. Цетиње, 5. септембра. - Глас Црногорца, IX/1880, 36, [1].
О одлучности енглеског државника Гледстона у спровођењу одлука берлинског конгреса.
781. Цетиње, 12. септембра. - Глас Црногорца, IX/1880, 37, [1].
О одлуци Турске да преда Улцињ Црној Гори уколико се претходно утврди црногорско-турска граница.
782. Њемачко-аустријски савез. - Глас Црногорца, IX/1880, 37, [2].
783. Цетиње, 19. септембра. - Глас Црногорца, IX/1880, 38, [1].
О одлуци Порте да оружјем спријечи сваки покушај предаје Улциња Црној Гори.
784. Солзбријев говор у Таунту. - Глас Црногорца, IX/1880, 43, [2].
О бесједи енглеског грофа Солзбрија, бившег министра иностраних послова, о рјешењу спора око границе између Црне Горе и Турске.
785. Црвена књига. - Глас Црногорца, IX/1880, 43, [3]; 44, [2-3]; 45, [2-3]; 46, [1-2]; 47, [1-2].
О „црвеној књизи” аустријске владе у којој се налазе документа о спровођењу берлинског договора.

786. Из француске жуте књиге. - Глас Црногорца, IX/1880, 49, [1-2].
О књизи у којој су објављени документи о француској спољној политици.
787. Цетиње, 12. децембра. - Глас Црногорца, IX/1880, 50, [1].
О односима европских сила према рјешавању грчког питања.
788. Цетиње, 2. јануара. - Глас Црногорца, X/1881, 1, [1].
О задацима Црне Горе у 1881 - „години мира“.
789. Грчка у очи рата. - Глас Црногорца, X/1881, 1, [1-2].
790. Цетиње, 9. јануара. - Глас Црногорца, X/1881, 2, [1].
О проблему разграничења Црне Горе и Турске у ушлинском крају.
791. Цетиње, 16. јануара. - Глас Црногорца, X/1881, 3, [1].
О недоследности у раду међународне комисије за разграничење Црне Горе и Турске у ушлинском крају.
792. Цетиње, 23. јануара. - Глас Црногорца, X/1881, 4, [1].
О размирицама између Црне Горе и Турске око разграничења „од Скадарског блата па до мора.“
793. Цетиње, 30. јануара. - Глас Црногорца, X/1881, 5, [1].
О задацима Црногораца „на пољу многог рада.“
794. Цетиње, 6. фебруара. - Глас Црногорца, X/1881, 6, [1].
О Црној Гори, ратничкој земљи, на путу културе и цивилизације.
795. Стање у Босни и Херцеговини. - Глас Црногорца, X/1881, 7, [1].
796. Цетиње, 13. фебруара. - Глас Црногорца, X/1881, 7, [1].
О затегнутим односима између Грчке и Турске.
797. Цетиње, 13. фебруара. - Глас Црногорца, X/1881, 8, [1].
О условима за привредни преображај Црне Горе.
798. Цетиње, 27. фебруара. - Глас Црногорца, X/1881, 9, [1].
О потреби уздицања Црне Горе на висину модерну правне и просвећене државе.
799. Цетиње, 6. марта. - Глас Црногорца, X/1881, 10, [1].
О убиству руског цара Александра II и пријатељству Црне Горе и Русије.
800. Цетиње, 13. марта. - Глас Црногорца, X/1881, 11, [1].
Поводом доласка на руски пријесто цара Александра III.
801. Цетиње, 20. марта. - Глас Црногорца, X/1881, 12, [1].
О свечаности у Ушлињу „поводом раздавања црногорске поморске заставе морскијем бродовима“.
802. Цетиње, 27. марта. - Глас Црногорца, X/1881, 13, [1].
О одзивима свјетске јавности на убиство руског цара Александра II.
803. Цетиње, 11. априла. - Глас Црногорца, X/1881, 15, [1].
О значењу и значају ускршњих празника.
804. Цетиње, 18. априла. - Глас Црногорца, X/1881, 16, [1].
О односу малих народа и великих сила.
805. Цетиње, 2. маја. - Глас Црногорца, X/1881, 18, [1].
Поводом одласка црногорске делегације у Петроград да положи ловоров вијенац на гроб руског цара Александра II.
806. Цетиње, 9. маја. - Глас Црногорца, X/1881, 19, [1].
О прегалаштвима црногорског народа на преображају своје ратничке земље.
807. Цетиње, 23. маја. - Глас Црногорца, X/1881, 21, [1].
О путу књаза Николе у Русији и његовом значају за развијање црногорско-руских политичких односа.
808. Цетиње, 30. маја. - Глас Црногорца, X/1881, 22, [1].
О значају завршетка радова на путу Цетиње-Котор.
809. Цетиње, 6. јуна. - Глас Црногорца, X/1881, 23, [1].
О отвореним питањима разграничења Црне Горе и Турске.
810. Цетиње, 13. јуна. - Глас Црногорца, X/1881, 24, [1].
О разграничењу Турске и Грчке.
811. Прва омладинска скупштина, Глас Црногорца, X/1881, 25, [1-2].
О скупштини Уједињене омладине Српске.

812. Цетиње, 27. јуна. - Глас Црногорца, X/1881, 26, [1].
Поводом повратка „Књаза Нашљедника” - сина књаза Николе Данила Петровића из Петрограда на Цетиње.
813. Цетиње, 11. јула. - Глас Црногорца, X/1881, 28, [1].
О положају муслиманског становништва у Црној Гори.
814. Цетиње, 25. јула. - Глас Црногорца, X/1881, 30, [1].
О повратку књагиње Милене из Петрограда на Цетиње.
815. Цетиње, 1. августа. - Глас Црногорца, X/1881, 31, [1].
Поводом двадесетогодишњице смрти књаза Данила Петровића Његоша.
816. Јевропски савез држава. - Глас Црногорца, X/1881, 31, [1-2].
817. Цетиње, 15. августа. - Глас Црногорца, X/1881, 33, [1].
О потреби рада и жртвовања у препороду Црне Горе као заостале земље.
818. Аустријска управа у Босни и Херцеговини. - Глас Црногорца, X/1881, 33, [1-2].
819. Догађаји у најближем сусједству. - Глас Црногорца, X/1881, 34, [1-2]; 35, [2-3]; 36, [2-3].
У Босни и Херцеговини.
820. Цетиње, 21. августа. - Глас Црногорца, X/1881, 34, [1].
О значају скупштина Омладине српске (УОС), одржаних у Вршцу и Дубровнику.
821. „Тајна наредба”. - Глас Црногорца, X/1881, 35, [1-2].
О наредби угарског министра Тисе поводом руских агитација у Угарској.
822. Цетиње, 5. септембра. - Глас Црногорца, X/1881, 36, [1].
О посредовању Русије у разграничењу Црне Горе и Турске.
823. Цетиње, 12. септембра. - Глас Црногорца, X/1881, 37, [1].
О положају муслиманског становништва из Улциња у Црној Гори.
825. Цетиње, 26. септембра. - Глас Црногорца, X/1881, 39, [1].
Поводом рођендана књаза Николе.
826. Цетиње, 3. октобра. - Глас Црногорца, X/1881, 40, [1].
О односу становништва муслиманске вјероисповијести у Црној Гори према црногорској власти.
827. Цетиње, 17. октобра. - Глас Црногорца, X/1881, 42, [1].
О напорима европских држава за очување мира.
828. Цетиње, 30. октобра. - Глас Црногорца, X/1881, 43, [1].
О осовини немачко-аустријској у односу на очување мира у Европи.
829. Цетиње, 6. новембра. - Глас Црногорца, X/1881, 45, [1].
О личностима на политичкој позорници Француске, Њемачке и Русије - Гамбети, Бизмарку и Игњатијеу.
830. Цетиње, 13. новембра. - Глас Црногорца, X/1881, 46, [1].
О односу црногорске владе према политичким догађајима у Боки Которској.
831. Цетиње, 20. новембра. - Глас Црногорца, X/1881, 47, [1].
О односу црногорске владе према увођењу војне обавезе у Боки Которској.
832. [Позив на претплату на нов лист „Барјактар”. Независни лист црногорски. Павловић Јован, власник, издавач и уредник.]. Цетиње, 3. децембра 1881. - Глас Црногорца, X/1881, 49, [4].
833. Цетиње, 5. децембра. - Глас Црногорца, X/1881, 49, [1].
Поводом имендана књаза Николе.
834. Цетиње, 12. децембра. - Глас Црногорца, X/1881, 50, [1].
О Црној Гори којој је потребан „мир и тишина” ради њеног материјалног просперитета.
835. Цетиње, 19. децембра. - Глас Црногорца, X/1881, 51, [1].
Поводом имендана књажевића Данила Петровића.
836. Цетиње, 1. јануара. - Глас Црногорца, XI/1882, 1, [1].
О резултатима постигнутих у привредном и културном животу Црне Горе у 1881. години.

837. Цетиње, 9. јануара. - Глас Црногорца, XI/1882, 1, [1].
О политичким збивањима у Европи током 1881. године.
838. Цетиње, 23. јануара. - Глас Црногорца, XI/1882, 4, [1].
О улози црногорског свештенства.
839. Цетиње, 29. јануара. - Глас Црногорца, XI/1882, 4, [1].
Поводом смрти црногорског митрополита Илариона Рогановића.
840. Цетиње, 20. јануара. - Глас Црногорца, XI/1882, 5, [1].
О повратку књаза Николе из унутрашњости Црне Горе на Цетиње.
841. Са српског народног сабора у Сремским Карловцима. - Глас Црногорца, XI/1882, 5, [1-2].
842. Цетиње, 13. фебруара. - Глас Црногорца, XI/1882, 6, [1].
О значају пољопривреде на „стази свеколиког напретка Црне Горе”.
843. Цетиње, 20. фебруара. - Глас Црногорца, XI/1882, 7, [1].
О политици европских сила према Словенству.
844. Цетиње, 16. фебруара. - Глас Црногорца, XI/1882, 7, [1].
О ставу Црне Горе према устанку у Кривошијама и Херцеговини.
845. Цетиње, 27. фебруара. - Глас Црногорца, XI/1882, 9, [1].
Поводом проглашења кнежевине Србије за краљевину.
846. Цетиње, 6. марта. - Глас Црногорца, XI/1882, 10, [1].
О устанку у Херцеговини и Кривошијама.
847. Цетиње, 13. марта. - Глас Црногорца, XI/1882, 11, [1].
Оповргавање писања бечке штампе о заоштравању односа између Црне Горе и Аустрије.
848. Цетиње, 20. марта. - Глас Црногорца, XI/1882, 12, [1].
О политици мирног развоја Црне Горе у тренутку ратних сукоба на њеним границама.
849. Проглашење српске Краљевине. - Глас Црногорца, XI/1882, 12, 13, [1].
850. Цетиње, 27. марта. - Глас Црногорца, XI/1882, 13, [1].
О значењу хришћанског учења (поводом ускршњих празника).
851. Цетиње, 3. априла. - Глас Црногорца, XI/1882, 14, [1].
Поводом одлуке руског цара Александра III о ослобођењу Горчакова од дужности министра иностраних послова.
852. (О захтјеву бечке владе за одобрење средстава потребних за смиривање стања у Босни и Херцеговини). - Глас Црногорца, XI/1882, 15, [1].
853. Цетиње, 10. априла. - Глас Црногорца, XI/1882, 15, [1].
О преображају Црне Горе као ратничке земље у модерну државу.
854. Цетиње, 17. априла. - Глас Црногорца, XI/1882, 16, [1].
О односу унутрашње и спољне политике Црне Горе.
855. Цетиње, 24. априла. - Глас Црногорца, XI/1822, 17, [1].
Поводом проглашења кнежевине Србије за краљевину.
856. Цетиње, 1. маја. - Глас Црногорца, XI/1822, 18, [1].
О неистинитом писању бечке штампе о односу Црне Горе према устанку у Кривошијама.
857. Политичка ситуација у Европи. - Глас Црногорца, XI/1882, 18, [1-2].
858. Цетиње, 8. маја. - Глас Црногорца, XI/1882, 19, [3].
О Спасовдану као „сјајној звијезди књаза Данила” и црногорској побједи на Граховцу.
859. Цетиње, 15. маја. - Глас Црногорца, XI/1882, 20, [2].
О значају склопљеног трговинског уговора између Црне Горе и Енглеске.
860. Цетиње, 22. маја. - Глас Црногорца, XI/1882, 21, [1].
О политичким сукобима у Египту и односу европских сила према њима.
861. Цетиње, 22. маја. - Глас Црногорца, XI/1882, 21, [1].
О политичкој кризи у Египту и односу Араби-паше „мисирског” министра војске, страном интервенцији (енглеско-француској).

862. Цетиње, 5. јуна. - Глас Црногорца, XI/1882, 23, [1].
О немирима у Египту.
863. Цетиње, 12. јуна. - Глас Црногорца, XI/1882, 24, [1].
О прегалаштву Црногораца у раду на привредном преображају земље.
864. Цетиње, 19. јуна. - Глас Црногорца, XI/1882, 25, [1].
О прослави рођендана књажевића Данила Петровића Његоша на Цетињу.
865. Цетиње, 26. јуна. - Глас Црногорца, XI/1882, 26, [1].
О могућностима војне интервенције Енглеске и Француске у спречавању немира у Египту.
866. Бизмарк и конференција. - Глас Црногорца, XI/1882, 26, [2].
О ставу Бизмарка према „мисирском питању”.
867. К питању о забрани новина. - Глас Црногорца, XI/1882, 26, [1-2].
О забранама српских новина од стране аустријских власти.
868. Планови за реформе у Босни и Херцеговини. - Глас Црногорца, XI/1882, 26, [1-2].
О плановима аустријске владе за промјене у систему управе.
869. Рагиб-пашин програм. - Глас Црногорца, XI/1882, 26, [4].
О програму министра предједника Мисира (Египта), упућеном Порти, о друштвеном уређењу земље.
870. О Скобељеву. - Глас Црногорца, XI/1882, 27, [1-2].
О одзиву свјетске јавности на смрт руског генерала Скобељева.
871. Цетиње, 3. јула. - Глас Црногорца, XI/1882, 27, [1].
Поводом смрти руског генерала Скобељева.
872. Бомбардовање Александрије. - Глас Црногорца, XI/1882, 27, [1].
О енглеској авијацији која је бомбардовала Александрију и одзивима у свјетској јавности.
873. [Поводом бомбардовања Александрије]. - Глас Црногорца, XI/1882, 27, [1]; 29, [1]; 30, [1].
874. О грозотама у Александрији. - Глас Црногорца, XI/1882, 29, [1-2].
О стању у Александрији последице енглеског бомбардовања.
875. Мисир и Турска. - Глас Црногорца, XI/1882, 29, [2].
876. Мисир и Француска. - Глас Црногорца, XI/1882, 29, [2].
877. Цетиње, 24. јула. - Глас Црногорца, XI/1882, 30, [1].
О односу Француске према Египту.
878. Цетиње, 31. јула. - Глас Црногорца, XI/1882, 31, [1].
О успјесима постигнутим у пољопривреди Црне Горе.
879. Калај у Сарајеву. - Глас Црногорца, XI/1882, 32, [2-3].
О боравку врховног управника Босне и Херцеговине у Сарајеву.
880. Цетиње, 9. августа. - Глас Црногорца, XI/1882, 33, [1].
Поводом посјете књаза Николе I Петровића Његоша Русији.
881. Енглеска води рат у Мисиру. - Глас Црногорца, XI/1882, 35, [1-2].
882. Цетиње, 28. августа. - Глас Црногорца, XI/1882, 36, [1].
Поводом злочиначког убиства једног Пипера у Подгорици од стране наоружане групе Албанаца.
883. Цетиње, 4. септембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 37, [1].
О боравку књаза Николе у Русији.
884. Страни листови о посјети књаза Николе у Русији. - Глас Црногорца, XI/1882, 37, [1].
885. Руски гласови о путу и дочеку Њ.В.Књаза Црногорског у Русији. - Глас Црногорца, XI/1882, 38, [2-3]; 39, [1-2]; 40, [2]; 41, [2].
О свечаном дочеку књаза Николе у Русији.
887. Енглеска војска савладала отпор у Мисиру. - Глас Црногорца, XI/1882, 38, [1].
888. Цетиње, 18. септембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 39, [1].
О боравку књаза Николе у Русији.

889. О политичким односима међу свјетским силама. - Глас Црногорца, XI/1882, 40, [1].
890. Цетиње, 25. септембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 40, [1].
О повратку књаза Николе из Русије.
891. Пред окупацијом Босне и Херцеговине. - Глас Црногорца, XI/1882, 43, [1].
892. [О источној граници Црне Горе према Турској]. - Глас Црногорца, XI/1882, 44, [1-2].
893. Цетиње, 16. октобра. - Глас Црногорца, XI/1882, 43, [1].
О изградњи и чувању путева у Црној Гори.
894. Цетиње, 23. октобра. - Глас Црногорца, XI/1882, 44, [1].
О односу Црне Горе према устанку у Херцеговини.
895. Цетиње, 30. октобра. - Глас Црногорца, XI/1882, 45, [1].
Поводом различитих мишљења у аустријској јавности о односу Црне Горе према догађајима у Херцеговини.
896. Цетиње, 6. новембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 46, [1].
Поводом изјава аустријског министра Калаја о односу Црне Горе према устанку у Херцеговини.
897. Цетиње, 13. новембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 47, [1].
Поводом изјава званичних представника бечке владе о односу Црне Горе према догађајима у Босни и Херцеговини.
898. Цетиње, 20. новембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 48, [1].
Поводом писања стране штампе да се Црна Гора наоружава.
899. Цетиње, 29. новембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 49, [1].
Поводом наименовања владике рашког и захумског Висариона Љубише, за црногорског митрополита.
900. Цетиње, 4. децембра. - Глас Црногорца, XI/1882, 50, [1].
О измјенама у црногорској влади (умјесто Маша Врбице за министра унутрашњих послова наименован Божо Петровић).
901. Њемачко-аустријски савез. - Глас Црногорца, XI/1882, 51, [1-2].
902. Цетиње, 11. децембра. - Глас Црногорца, XI/1822, 51, [1].
О узнемирености у Европи због опасности од ратних сукоба.
903. Зашто је откривен савез аустро-њемачки. - Глас Црногорца, XI/1882, 52, [1-2].
904. Цетиње, 31. децембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 1, [1].
О напретку Црне Горе у 1882. години.
905. Цетиње, 8. јануара. - Глас Црногорца, XII/1883, 1, [1].
О преображају Црне Горе у модерну европску државу.
906. Гамбета. - Глас Црногорца, X/1883, 1, [2-3].
907. Румуњско и Источно питање. - Глас Црногорца, XII/1883, 2, [1-2].
908. Цетиње, 15. јануара. - Глас Црногорца, XII/1883, 3, [1].
О добросусједским односима Црне Горе и сусједних држава.
909. Цетиње, 22. јануара. - Глас Црногорца, XII/1883, 4, [1].
О раду и штедњи као предуслову материјалног просперитета Црне Горе.
910. Цетиње, 19. фебруара. - Глас Црногорца, XII/1883, 8, [1].
О економској и финансијској политици црногорске владе.
911. Цетиње, 27. фебруара. - Глас Црногорца, XII/1883, 9, [1].
О просвјети као важном фактору друштвеног развоја.
912. Цетиње, 5. марта. - Глас Црногорца, XII/1883, 10, [1].
О односу просвјетне политике у Црној Гори према западној култури.
913. Цетиње, 12. марта. - Глас Црногорца, XII/1883, 11, [1].
О значају отварања гимназије на Цетињу.
914. Цетиње, 19. марта. - Глас Црногорца, XII/1883, 12, [1].
О потреби вођења реалне просвјетне политике.

915. Цетиње, 26. марта. - Глас Црногорца, XII/1883, 13, [1].
О прилагођавању програма основне школе практичним потребама црногорског друштва.
916. Цетиње, 9. априла. - Глас Црногорца, XII/1883, 15, [1].
О перспективи економског развитка Црне Горе.
917. Дочек Њ. В. Књаза Бугарског. - Глас Црногорца, XII/1883, 18, [1-2-3].
Дочек на Цетињу бугарског књаза Александра I.
918. Цетиње, 22. априла. - Глас Црногорца, XII/1883, 17, [1].
О посјети бугарског књаза Александра I Цетињу.
919. Цетиње, 30. априла. - Глас Црногорца, XII/1883, 18, [1].
Поводом посјете бугарског књаза Александра I Цетињу.
920. Цетиње, 7. маја. - Глас Црногорца, XII/1883, 19, [1].
Поводом одласка књаза Николе у Петроград ради присуства крунисању руског цара Александра III.
921. Цетиње, 22. маја. - Глас Црногорца, XII/1883, 21, [1].
О свечаном крунисању руског цара Александра III у Москви.
922. Цетиње, 28. маја. - Глас Црногорца, XII/1883, 22, [1].
Поводом двадесетогодишњице побједе црногорске војске на Граховцу 1858. године.
923. Гдје да буде гроб Бранка Радичевића? Цетиње, 26. јуна 1883. - Глас Црногорца, XII/1883, 26, [3-4].
924. Цетиње, 2. јула. - Глас Црногорца, XII/1883, 27, [1].
Поводом стогодишњице доласка на „црногорски пријесто“ Петра I Петровића Његоша.
925. Цетиње, 27. августа. - Глас Црногорца, XII/1883, 35, [1].
Поводом повратка књаза Николе са свечаног крунисања руског цара Александра III у Москви.
926. С пута Њ. В. Књаза. - Глас Црногорца, XII/1883, 35, [1-2].
О посјети књаза Николе Цариграду.
927. Цетиње, 3. новембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 36, [1].
О чувању мира у Европи.
928. Цетиње, 25. септембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 39, [1].
О разграничењу Црне Горе и Турске.
929. Побуне у Хрватској. - Глас Црногорца, XII/1883, 39, [1-2-3].
О побунама против угарске власти.
930. Хрватска ствар. - Глас Црногорца, XII/1883, 40, [1-2].
О угушењу побуне у Хрватској против угарске власти.
931. Цетиње, 1. октобра. - Глас Црногорца, XII/1883, 40, [1].
О односима европских држава.
932. Цетиње, 5. новембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 40, [1-2].
О политичким односима Русије и народа на Балканском полуострву.
933. Цетиње, 18. новембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 46, [1].
Поводом ступања на дужност министра - резидента Којаџдора, у дипломатском представништву Русије на Цетињу.
934. Калај у Босни и Херцеговини. - Глас Црногорца, XII/1883, 45, [1-2]; 46, [1-2].
935. Мијене у Хрватској. - Глас Црногорца, XII/1883, 49, [2].
Поводом наименовања грофа Куена Хедерварија за бана Хрватске и Славоније.
936. Цетиње, 26. новембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 48, [1].
О Црној Гори као држави мирног развитка.
937. Гирсова мисија. - Глас Црногорца, XII/1883, 50, [1-2].
О посјети руског дипломате Гирса Њемачкој.
938. Цетиње, 10. децембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 50, [1].
О мировној мисији руског дипломате Гирса.
939. Цетиње, 10. децембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 51, [1].

Поводом прославе имендана „Књаза наслѣдника” Црне Горе Данила Петровића Његоша.

940. Цетиње, 25. децембра. - Глас Црногорца, XII/1883, 52, [1].
Поводом божићних празника у Црној Гори.

941. Цетиње, 31. децембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 1, [1].
О напретку Црне Горе у 1883. години.

942. Цетиње, 8. јануара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 2, [2].
О међународном положају Црне Горе и њеној спољној политици, посебно према Аустро-Угарској монархији.

943. Колонијална политика европских држава. - Глас Црногорца, XIII/1884, 1, [1-2].

944. Посјета министра спољних послова Бечу. - Глас Црногорца, XIII/1884, 3, [1-2].

945. Цетиње, 21. јануара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 4, [1].
О преображају ратничке Црне Горе у модерну државу.

946. Ванредне мјере бечке владе против терора и насиља у Аустрији. - Глас Црногорца, XIII/1884, 4, [1-2].

947. Цетиње, 28. јануара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 5, [1].
О улози црногорства као споја јунаштва и чојства у преображају Црне Горе.

948. Цетиње, 4. фебруара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 6, [1].
Отварање Црне Горе према правој цивилизацији.

949. Цетиње, 11. фебруара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 7, [1].
О потреби опрезности Црногорца у тренуцима одлуке да „са стране што унесу или накалеме на коријен свога живота.”

950. Руска политика према Француској и Њемачкој. - Глас Црногорца, XIII/1884, 7, [1-2].

951. О неоснованим тврдњама бечке штампе о нестабилности енглеске владе. - Глас Црногорца, XIII/1884, 8, [1-2].

952. Цетиње, 18. фебруара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 8, [1].
О потреби таквог састава црногорске владе која не би „изненадила Црногорство”.

953. Цетиње, 25. фебруара. - Глас Црногорца, XIII/1884, 9, [1].
О раду као предуслову материјалног приоритета Црне Горе.

954. [Политички односи између Њемачке и Русије]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 9, [1-2].

955. К питању савеза руско-њемачког. - Глас Црногорца, XIII/1884, 10, [1].

956. Цетиње, 10. марта. - Глас Црногорца, XIII/1884, 11, [1].
О владарима Црне Горе као истинским тумачима тежњи црногорског народа.

957. Ново уређење Аустро-Угарске. - Глас Црногорца, XIII/1884, 13, [1-2]; 14, [1-2].

958. Цетиње, 17. марта. - Глас Црногорца, XIII/1884, 12, [1].
О неопходности изградње магацина за жито у свим црногорским капетанијама.

959. Цетиње, 24. марта. - Глас Црногорца, XIII/1884, 13, [1].
О раду као предуслову материјалног благостања Црне Горе.

960. [Политички савез између Њемачке, Аустрије и Русије, и мир у Европи]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 15, [1].

961. Цетиње 14. априла. - Глас Црногорца, XIII/1884, 16, [2].
О могућностима Црне Горе да мале земље да постане богата.

962. Цетиње, 28. априла. - Глас Црногорца, XIII/1884, 18, [1].
О унапређивању шумарства у Црној Гори.

963. [Покрет Срба у Хрватској]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 18, [1-2].
964. Цетиње, 5. маја. - Глас Црногорца, XIII/1884, 19, [1].
О значају посјете књаза Николе источним и сјеверним крајевима Црне Горе.
965. Свечаност полагања темељног камена у Зетски дом. - Глас Црногорца, XIII/1884, 19, [1-2].
967. Цетиње, 12. маја. - Глас Црногорца, XIII/1884, 20, [1].
О свечаном дочеку књаза Николе у Подгорици.
968. Цетиње, 19. маја. - Глас Црногорца, XIII/1884, 20, [1].
О свечаној прослави Спасовдана као дана побједи црногорске војске над Турцима на Граховцу 1858. године.
969. Цетиње, 26. јуна. - Глас Црногорца, XIII/1884, 23, [1].
О значају посјете књаза Николе сјеверним предјелима Црне Горе.
970. Оснивање узорних привредних објеката ради унапређивања пољопривреде и сточарства. - Глас Црногорца, XIII/1884, 23, [1-2].
971. Цетиње, 9. јуна. - Глас Црногорца, XIII/1884, 24, [1].
О политици привредног развоја Васојевића, Пиве и Дробњака.
972. Споразум између Енглеске и Француске о одржавању конференције посвећене мисирском питању. - Глас Црногорца, XIII/1884, 25, [2-3].
973. Цетиње, 16. јуна. - Глас Црногорца, XIII/1884, 25, [1].
О значају четрнаестог рођендана наследица црногорског престола Данила Петровића Његоша, сина књаза Николе.
974. Срби у Угарској. - Глас Црногорца, XIII/1884, 26, [1-2]; 27, [1-2].
О политичким разликама међу Србима насталим током избора за угарски сабор.
975. Опасност од избијања рата између Кине и Француске. - Глас Црногорца, XIII/1884, 28, [1-2].
976. Цетиње, 7. јула. - Глас Црногорца, XIII/1884, 28, [1].
О потреби јавног кредита као предуслову материјалног препорода Црне Горе.
977. Одлука Порте о укидању страних пошти на својој територији. - Глас Црногорца, XIII/1884, 29, [1-2].
978. Цетиње, 14. јула. - Глас Црногорца, XIII/1884, 29, [1].
О развоју трговине и извоза у Црној Гори...
979. Цетиње, 21. јула. - Глас Црногорца, XIII/1884, 30, [1].
О трговини у Црној Гори у односу на трговину великих држава.
980. Побједа Гледстонове либералне политике у Енглеској. - Глас Црногорца, XIII/1884, 30, [1-2].
981. [Добри сусједски односи са Турском основа привредног просперитета Црне Горе]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 31, [1-2].
982. Цетиње, 4. августа. - Глас Црногорца, XIII/1884, 32, [1].
Поводом наредбе књаза Николе о изградњи нове вароши у Подгорици (с десне стране Рибнице) и о изградњи пута Плавница-Подгорица.
983. Неуспјех лондонске конференције европских сила посвећене египатском питању. - Глас Црногорца, XIII/1884, 32, [1-2].
984. Цетиње, 4. августа. - Глас Црногорца, XIII/1884, 32, [1].
О значају развоја поморске привреде послје изласка Црне Горе на море.
985. Французи и Китајци. - Глас Црногорца, XIII/1884, 33, [1-2].
986. О политичким односима између Њемачке и Енглеске послје неуспјеха европске конференције посвећене Египту. - Глас Црногорца, VIII/1884, 34, [1-2].
987. Цетиње, 18. августа. - Глас Црногорца, XIII/1884, 34, [1].
О средњошколским установама на Цетињу.

988. Цетиње, 18. августа. - Глас Црногорца, XIII/1884, 34, [1].
О средњошколским установама у Црној Гори.
989. Цетиње, 1. септембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 35, [1].
О стручном усавршавању црногорских учитеља.
990. Браћо Црногорци! - Глас Црногорца, XIII/1884, 37, [4].
Позив Јована Павловића становништву Црне Горе да настави са сакупљањем доброволних прилога за изградњу „Зетског дома“ на Цетињу. Са именима чланова главног одбора Цетињске читаонице.
991. Цетиње, 30. јуна. - Глас Црногорца, XIII/1884, 37, [1].
Поводом четиристогодишњице оснивања Цетиња као престонице Црне Горе.
992. Цетиње, 15. септембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 38, [1].
О политичким односима између Црне Горе и Турске.
993. Цетиње, 29. септембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 40, [1].
О напретку Зете послје ослобођења од Турака.
994. Цетиње, 6. октобра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 41, [1].
О карантинима које турске пограничне власти подижу према Црној Гори ради тобожње заштите од колере.
995. Узроци рата од г. 1870. - Глас Црногорца, XIII/1884, 41, [2].
О узроцима рата у Европи.
996. Европска штампа о састанку цара (аустријског, њемачког и руског) у Скрњеву. - Глас Црногорца, XIII/1884, 41, [1-2].
997. Цетиње, 13. октобра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 42, [1].
О тржишту новца у Црној Гори.
998. Цетиње, 20. октобра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 43, [1].
О потреби оснивања новчаног завода у Црној Гори.
999. [Одлука Порте да обустави подизања карантина према Црној Гори]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 43, [1-2].
1000. Цетиње, 27. октобра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 44, [1].
О пресељавању херцеговачких избјеглица, учесника у устанку противу Аустрије 1881. и 1882. године, из Никшића у Бар и Улцињ.
1001. Цетиње, 10. новембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 45, [1].
О потреби оснивања приватног новчаног завода у Црној Гори.
1002. О природи савеза између Аустро-Угарске и Њемачке. - Глас Црногорца, XIII/1884, 46, [1-2].
1003. Берлинска конференција европских сила посвећена Конгу. - Глас Црногорца, XIII/1884, 47, [1-2].
1004. Цетиње, 17. новембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 47, [1].
О условима за оснивање и рад новчаних завода у Црној Гори.
1005. Цетиње, 24. новембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 48, [1].
О раду новчаних завода у Војводини и Србији.
1006. Цетиње, 1. децембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 49, [1].
О могућностима за оснивање новчаних завода у Црној Гори.
1007. Цетиње, 8. децембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 50, [1].
О славу у Црној Гори поводом имендана књаза Николе.
1008. Политички односи између Аустро-Угарске и Грчке. - Глас Црногорца, XIII/1884, 50, [1].
1009. Цетиње, 15. децембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 51, [1].
О околностима у којима се остварују предлози Гласа Црногорца за преображај Црне Горе.
1010. Цетиње, 22. децембра. - Глас Црногорца, XIII/1884, 52, [1].
Поводом празника Христовог рођења.
1011. О сазиву српског народног сабора. - Глас Црногорца, XIII/1884, 51, [1-2-3].
О припремама за сазивање српског народног сабора у Војводини.
1012. Хиљадогодишњица св. Кирила и Методија. - Глас Црногорца, XIII/1884, 52, [2].

1013. [Евоцирање успомена на истрагу потурица у Црној Гори]. - Глас Црногорца, XIII/1884, 52, [1-2].

1014. Цетиње, 12. јануара. - Глас Црногорца, XIV/1885, 1, [1].

О унапређивању материјалног благостања Црне Горе у 1885. години.

1015. Цетиње, 22. јуна. - Глас Црногорца, XIV/1885, 26, [1].

О развиту Црне Горе као поморске земље.

1016. Црногорка. Лист за књижевност и забаву. - *Драшков рабош*, II/1884, 7.

О правцу и улози часописа поводом његова поновног излагања.

1017. Из пјесама једног пропалог пјесника. - *Црногорка*, I/1884, 1.

Уводна пјесма објављена у првом броју часописа.

1018. Мозак и срце у књижевности. - *Црногорка*, I/1884, 1, 1-3; 2, 9-12; 3, 22-23; 4, 30-31; 5, 37-39; 7, 54-55; 8, 62-63; 14, 109-111; 15, 121-123; 16, 129-130; 19, 153-155; 20, 163-164; 21, 173-175; 22, 186-187; 23, 193-195.

Даље изашло под насловом: *Mens sana in corpore sano*.

1019. „Балканска Царица”. Први пут представљена на Цетињу 2. јануара 1884. - *Црногорка*, I/1884, 1, 7-8; 2, 17-20.

Приказ првог црногорског драмског дјела од Николе I Петровића Његоша у извођењу Добровољног позоришног друштва Читаонице цетињске.

1020. Над гробом вјере. (Из пјесама једног пропалог пјесника). - *Црногорка*, I/1884, 3, 21-22. Потписано шифром ?.

1021. „Горски вијенац” приказан њемачкој публици. - *Црногорка*, I/1884, 4, 35; 5, 44; 6, 51-52; 14, 118.

Коментар Ј. Павловића приказа „Горског вијенца” који је објавила Мара Стратимировић у бечком листу *Трибина*, са преведеним приказом датим у прилогу.

1022. („Максим Црнојевић”, трагедија од Лазе Костића). - *Црногорка*, I/1884, 6, 52.

Добровољно позоришно друштво Читаонице први пут приказало ову трагедију на Цетињу.

1023. „Максим Црнојевић”. - *Црногорка*, I/1884, 7, 60; 14, 118-119.

Приказ представе „Максим Црнојевић” од Лазе Костића одржане на Цетињу у извођењу Добровољног позоришног друштва Цетињске читаонице.

1024. Читаоцима „Црногорке”. - *Црногорка*, I/1884, 8, 68.

Уредник обавјештава читаоце да ће привремено бити одсутан.

1025. Позориште. - *Црногорка*, I/1884, 15, 127-128.

Приказ треће представе комада „Пола вина, пола воде” од Косте Трифковића и „Шарана” од Јована Јовановића Змаја, у извођењу Добровољног позоришног друштва Цетињске читаонице.

1026. (Читаоцима). - *Црногорка*, I/1884, 14, 119-120.

Констатација уредника о штампарским грешкама у часопису за вријеме његовог одсуства.

1027. Позориште. - *Црногорка*, I/1884, 10, 84. Потписано шифром ?.

Приказ представа шаљивих комада: „Шаран” и „Пола вина, пола воде” на Цетињу, у извођењу Добровољног позоришног друштва Цетињске читаонице.

1028. Позориште. - *Црногорка*, I/1884, 22, 192.

Приказ позоришних представа: „Зидане Раванице” и „Дон Цезар од Базана” у извођењу позоришне дружине Ђ. К. Протића на Цетињу.

1029. Позориште. - *Црногорка*, I/1884, 23, 199-200.

Приказ позоришних представа: „Шоља теја”, „Царичин сужник”, „Еј људи, што се не жените?”, „Сплетка и љубав” од Шилера и „Циганин” од мађарског писца Сиглигетиа у извођењу позоришне дружине Ђ.К.Протића.

1030. *Mens sana in corpore sano*: (Из рукописа: Мозак и срце у књижевности). - *Црногорка*, I/1884, 24, 205-206; 25, 211-213; 26, 218-219; 27, 227-228; 28, 235-237; 29, 243-245; 30, 251-252; 31, 258-259; 32, 267-269; 33, 282-283.

Од броја 24. расправа је издана под горњим насловом. Аутор обавјештава да не може у цјелости објавити расправу, због обима, већ ће повремено објављивати одломке из књиге.

1031. О пјесништву наших дана - *Црногорка*, I/1884, 35, 289-291; 36, 298-299; 37, 305-307; 39, 326-327; 40, 335-337; 41, 343-345; 42, 351-352; 43, 358-360; II/1885, 3, 18-19; 9, 67-69; 10, 77-78; 11, 84-86; 13, 98-99;

Расправа није завршена.

1032. Одговор. - [Јазу Томановићу поводом његових примједби на правопис у часопису „Црногорка“]. - *Црногорка*, I/1884, 37, 313-314.

1033. Приче и доскочице - *Црногорка*. - I/1884, 37, 316. Потписано иницијалом П. Садржи: Зубобоља, најтежа болјијест, Досетљивост Вука Дојчевића, Дјевојка надмудрила цара.

1034. Његовање духа у тијелу. - *Црногорка*, I/1884, 39, 328-329; 40, 337-339; 41, 345-346; 44, 368-369. Потпис иницијалом П.

По Deutsche Rundschau

1035. О пропасти свијета - *Црногорка*, I/1884, 45, 378-379; II/1885, 1, 5-7; 2, 13-15. Потписано иницијалом П.

Према Deutsche Revue.

1036. „Балканска Царица” у Подгорици. - *Црногорка*, II/1885, 1, 4-5; 2, 11-12; 3, 19-22; 6, 45-46. Потписано шифром ?.

Приказ представе драме „Балканска Царица” од Николе I Петровића Његоша у извођењу Добровољне позоришне дружине Цетињске читаонице, први пут изведене у Подгорици.

1037. Цетиње, 19. јануара - Глас Црногорца, XIV/1885, 2, [1.]

О европским силама као носиоцима политике мира.

1038. Прослава 25. децембра у Софији. - Глас Црногорца, XIV/1885, XIV/1885, 3, [1-2].

О прослави дана ослобођења бугарске престонице.

1039. Цетиње, 26. јануара - Глас Црногорца, XIV/1885, 3, [1].

О колонијалној политици европских држава.

1040. Масауа - Глас Црногорца, XIV/1885, 4, [1-2].

О припремама италијанске војске за заузеће града Масауа у Африци.

1041. Цетиње, 2. фебруара - Глас Црногорца, XIV/1885, 4, [1].

О освајању града Каргума у Судану од стране турске војске као неочекиваном енглеском поразу у Африци.

1042. Цетиње, 9. фебруара - Глас Црногорца, XIV/1885, 5, [1].

О споровима у бечком парламенту поводом доношења закона о таксама.

1043. Нови пророк - Глас Црногорца, XIV/1885, 6, [2].

О вођи суданског устанка Мухамед Ахмеду званом Махдија.

1044. [Енглески парламент о ратовању Енглеске у Африци]. - Глас Црногорца, XIV/1885, 6, [1].

1045. Раг у Кини - Глас Црногорца, XIV/1885, 7, [1-2].

О француском ратовању у Кини.

1046. Цетиње, 23. фебруара - Глас Црногорца, XIV/1885, 7, [1].

О дипломатским расправама између Енглеске и Њемачке.

1047. О Махдиној војсци. - Глас Црногорца, XIV/1885, 8, [2].

О војсци вође суданског устанка.

1048. Русија пријети Енглеској. - Глас Црногорца, XIV/1885, 9, [1].

О размирицама између Русије и Енглеске.

1049. Цетиње, 16. марта - Глас Црногорца, XIV/1885, 10, [1].

О значају посјете аустријског престолонаследника Рудолфа Цетињу.

1050. Цетиње, 23. марта - Глас Црногорца, XIV/1885, 11, [1].

О опасности од ратног сукоба између Русије и Енглеске.

1051. Цетиње, 16. марта - Глас Црногорца, XIV/1885, 10, [1].

О значају посјете аустријског престолонаследника Рудолфа Цетињу.

1052. Министарска мијена у Француској. - Глас Црногорца, XIV/1885, 12, [1-2].

О промјенама у француској

1053. Цетиње, 30. марта - Глас Црногорца, XIV/1885, 12, [1].

О споровима између Енглеске и Русије.

1054. О француско-кинеском спору. - Глас Црногорца, XIV/1885, 13, [1-2].
1055. Прослава хиљадугодишњице св. Методија на Цетињу. - Глас Црногорца, XIV/1885, 13, [2].
1056. Прослава хиљадугодишњице св. Методија на Цетињу. - Глас Црногорца, XIV/1885, 14, [2-3].
Садржи извјештаје о прослави у Бару, Улцињу, Подгорици и Никшићу.
1057. Цетиње, 25. маја. - Глас Црногорца, XIV/1885, 20, [1].
О пријатељским односима између Црне Горе и Русије (поводом смрти књагиње Марије Петровић Његош у Петрограду).
1058. Цетиње, 1. јуна. - Глас Црногорца, XIV/1885, 22, [1].
О потреби свестраног унутрашњег преображаја Црне Горе.
1059. Цетиње, 15. јуна. - Глас Црногорца, XIV/1885, 23, [1].
О преображају Црне Горе у нову државу „на старом коријену”.
1060. Цетиње, 29. јуна. - Глас Црногорца, XIV/1885, 25, [1].
О споровима Енглеске и Русије око Авганистана.
1061. Српски збор у Сомбору. - Глас Црногорца, XIV/1885, 25, [2-3].
1062. Цетиње, 6. јула. - Глас Црногорца, XIV/1885, 26, [1].
О природним богатствима Црне Горе као предуслову њеног привредног преображаја.
1063. Цетиње, 15. јула. - Глас Црногорца, XIV/1885, 27, [1].
О развиту просвјете у Црној Гори.
1064. Цетиње, 20. јула. - Глас Црногорца, XIV/1885, 28, [1].
О развоју основног школства и образовању наставника у Црној Гори.
1065. Цетиње, 24. августа. - Глас Црногорца, XIV/1885, 33, [1-2].
Указивање на потребу „мјешовите” учитељско-богословске школе на Цетињу.
1066. Треба ли Инглеској Цариград? - Глас Црногорца, XIV/1885, 30, [2-3].
1067. Цетиње, 3. августа. - Глас Црногорца, XIV/1885, 30, [1].
Поводом двадесетогодишњице владавине књаза Николе Петровића Његоша.
1068. Цетиње, 27. јула. - Глас Црногорца, XIV/1885, 31, [1].
О састанку руског и аустријског цара у Кромјерижу.
1069. Шпањолска морнарица. - Глас Црногорца, XIV/1885, 34, [1-2].
1070. Цетиње, 31. августа. - Глас Црногорца, XIV/1885, 34, [1].
О састанку руског и аустријског цара у Кромјерижу.
1071. Цетиње... - Глас Црногорца, XIV/1885, 37, [1-2].
О политичким односима између Њемачке и Шпаније.
1072. Цетиње... - Глас Црногорца, XIV/1885, 41, [1].
О политичкој ситуацији на Балкану.
1073. Прослава двадесетогодишњице владавине Његовог Височанства Господара и Књаза и Књагиње Милене. - Глас Црногорца, XIV, 42, [1]; 43, [1].
1074. Босански осветник. Пјесма Јов. Поповића-Липовца, посвећена Књазу Нашљеднику Данилу. Цетиње, Држ. штамп. 1883. Чист приход у корист Цетињске читаонице. - *Црногорка*, II/1885, 4, 31-32; 5, 38-40.
Приказ
1075. (Читаоцима). - Црногорка, II/1885, 9, 72.
О привременом одсуству уредника са Цетиња.
1076. Једна посланица на водени понедјељник. - Црногорка, II/1885, 13, 99. Потписано шифром ?
1077. - Жена по Шопенхауеру. - *Црногорка*, III/1885, 25, 207-208.
Потписано иницијалима П.М., који означавају два аутора: Павловић Јована и Матавуљ Сима. У *Црногорки* расправљено без потписа и није завршена, јер је часопис престао са издавањем. Настављена је у великом бр. 1 за 1885. Ауторство је разријешило Марко Драговић (видјети: *Књижевни лист*, I/1901, 386).

1078. - Жена по Шопенхауеру. - *Зета*, I/1885, 1, 7-8; 3, 21-23; 5, 37; 7, 55-57; 9, 75-76; 10, 83-84; 13, 106.

Потписано шифром П.М., што означава ауторство Павловић - Матавуљ. Наставак из *Црногорке*, бр. 25/1885. (Из *Nouvelle Revue*).

1079. - Питање. - *Зета*, I/1885, 20, 164.

Пита читаоце да му саопште, уколико знају, ко је Бошковић (Восковић) учени „језовита“, кога помиње В.Вунт у својим „Есејима“.

Ријеч је о Руђеру Бошковићу.

1080. - Црна Гора према књижевности српској. Од Ј. Павловића. - *Нова Зета*, I/1889, 2, 41-45.

О аутентичности наше књижевности и путевима њеног даљег развитка.

1081. - Треба ли Црној Гори просвета? - *Браник*, V/1880, 46, 1-3. Потписано иницијалима П.Ј.

Прештампано из *Просвјете* (I/1889, св. I, II, III, 34-38).

1082. - Треба ли Црној Гори просвјета? - *Просвјета*, I/1889, I, II, III, 34-38. Потписано иницијалима П.Ј.

О просвјетним потребама Црне Горе.

1083. Теофан Живковић, владика Горње-Карловачки. - *Просвјета*, II/1980, XI и XII (новембар и децембар), 322-323. Потписано иницијалима П.Ј.

1084. Три писма Јована Павловића, Јовану Сундечићу. - *Записи*, XIV/1941, XXV 1, 30-33.

Припремио Душан Д. Вуксан.

Додатак

II-4. Законски прописи Подзаконска акта

1085 (1). - Устав за учитељске школе црногорске. - *Глас Црногорца*, VIII/1879, 20, [2]; 21, [2].

1086 (2). - Распис окружним капетанима, мјестним школ[ским] надзорницима и учитељима (учитељицама). - *Глас Црногорца*, XIV/1885, 38, [2]. Потпис: Јован Павловић.

1087 (3). - Школски закон за ученике гимназија у Црној Гори. - *Глас Црногорца*, XIV/1885, 38, [1]. У потпису: Јован Павловић.

1088 (4). - Наредба Управи цетињске гимназије о вођењу протокола. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 34, [1].

1089 (5). - Наредба Управи цетињске гимназије о повторним испитима. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 34, [1].

1090 (6). - Наредба Управи цетињске гимназије о пријамним испитима. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 34, [1].

1091 (7). - Наредба Управи цетињске гимназије о пријаму ученика. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 34, [1].

1092 (8). Упутство Управи гимназије цетињске о наставном плану. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 35, [1].

1093 (9). Наредба Управи цетињске гимназије о заклетви професора на службу. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 35, [3].

1094 (10). Упутство Управи цетињске гимназије о конференцијама. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 36, [1].

1095 (11). Упутство Управи цетињске гимназије о надзору ученика ван школе. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 37, [1].

1096 (12). Упутство Управи цетињске гимназије о разредним старешинама. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 38, [1].

1097 (13). Закон о устројству Богословско-учитељске школе. - *Глас Црногорца*, XVI/1887, 35, [1].

1098 (14). Устав Женскога цетињскога института. - У: Зборник закона, наредба, упутстава, расписа итд. Цетиње, 1887, стр. 21-29.

1099 (15). Дисциплинарна правила за ученике Богословско-учитељске школе. - Просвјета, I/1889, II, и III, (јануар, фебруар и март), 3-6

1100 (16). Распис окружним и племенским капетанима. - Просвјета, I/1889, I, II и III (јануар, фебруар и март), 6-8.

Упутство министра просвјете и црквених дјела Ј.Павловића капетанима како треба да воде протоколе школских прихода и расхода.

1101 (17). Распис окружним и племенским капетанима. - Просвјета, I/1889, IV и V (април и мај), 84.

Наређење министра Ј. Павловића мјесним властима да испитају да ли постоје приватне школе на њиховом подручју поред оних које је Министарство просвјете и црквених послова верификовало, и то: у Каручу, Душину, Сотонићима, Косијереву, Пољима (колашинским) и Тепшима?

1102 (18). Распис учитељима (учитељицама) основних школа. - Просвјета, I/1889, IV и V (април и мај), 78-84.

Наредба министра Павловића да се надокнади „свако продангубљено преко седмице школско вријеме, било оно проузроковано празником, или којим другим поводом.”

1103 (19). Распис окружним и племенским капетанима. - Просвјета, I/1889, IV и V (април и мај), 84.

1104 (20). Наредба ректору Богословско-учитељске школе и Управи Гимназије. - Просвјета, I/1889, VI (јуни), 157.

Министар Павловић наређује управама назначених школа да у заједници са хоровађом Шпиром Огњеновићем изврше избор ученика з „Црквено-пјевачко друштво” на Цетињу.

1105 (21). Наредба главном школском надзорништву по овогодишњим ревизорима основних школа. - Просвјета, I/1889, VI (јуни), 15.

Министар Павловић именује ревизоре основних школа за школ. 1889/90. годину.

1106 (22). Наредба главном школском надзорнику основних школа о испитној комисији за учитељско оспособљавање. - Просвјета, I/1889, VII (јули), 191-193.

Министар Ј. Павловић именује чланове комисије и прописује формуларе за вођење записника и издавање свједоштва.

1107 (23). Наредба ректору Богословско - учитељске школе и Управи гимназије. - Просвјета, I/1889, VIII и IX (август и септембар), 253-254.

Министар Павловић наређује да се настава организује прије полне.

1108 (24). Наредба главном школском надзорништву. - *Просвјета*, I/1889, VIII и IX (август и септембар), 254.

Наређење министра Павловића да разријеше учитељске дужности свештеници који имају своје инорије.

1109 (25) [Наредба Министра просвјете]. - *Просвјета*, I/1889, VIII и IX (август и септембар), 265.

Наређење ректору Богословско-учитељске школе и Управи Гимназије да се за свако задошћено уписивање ученика наплати казна.

1110 (26). Наредба главном школском надзорништву. - *Просвјета*, I/1889, X (октобар), 313.

Наредба министра Ј. Павловића учитељима да су и они обавезни да учествују у „заједничким (комунским)” радовима.

1112 (27). Наредба главном школском надзорништву. - *Просвјета*, I/1889, XI (новембар), 339-340.

Инсистирање министра Ј. Павловића да се досљедно примјењују законски прописи о упису дјеце у основну школу са навршеном седмом годином живота.

1113 (28) Наредба ректорату Богословско-учитељске школе. - *Просвјета*, I/1889, XII (децембар), 369.

Наредба министра Павловића да су ученици поменуте школе дужни да држе „духовне проповиједи”.

1114 (29). Наредба Главном школском надзорништву. - *Просвјета*, I/1889, XII (децембар), 369.

Наредба министра Ј.Павловића да се „неправославна дјеца“ ослободе учења „словенског писма“.

1115 (30). Наредба Главном школском надзорништву. - *Просвјета*, II/1890, III (март), 49-50.

Наредба министра Павловића о установљавању вјежбаонице у Цетињској мушкој школи ради практичног обучавања ученика Богословско-учитељске школе.

1116 (31). Наредба. За овогодишње ревизоре основних школа црногорских постављају се. - *Просвјета*, II/1890, IV и V (април и мај), 79-80.

Поименично наведени ревизори.

1117 (32). Упутство ревизорима основних школа црногорскијех за школску годину 1889-1900. - *Просвјета*, II/1890, IV и V (април и мај), 83-84.

Врло разрађена упутства министра Павловића, са 49 питања на која треба ревизори да обрате пажњу приликом систематизована извјештаја о посјећеним школама.

1118 (33). Наредба ректорату Богословно-учитељске школе и управи Гимназије. - *Просвјета*, II/1890, VII и VIII (јул и август), 147-148.

Министар Павловић апелује на просвјетне раднике да се прихвате израде школских уџбеника у смислу упутстава које им даје у прилогу.

1119 (34). Правила за уређење школске комисије у Црној Гори. - *Просвјета*, II/1890, VII и VIII (јул и август), 148-149.

Правила о раду Комисије за приређивање и издавање уџбеника.

1120 (35). Правила за књажевске] питомце, који се уче на страни. - *Просвјета*, II/1890, VII и VIII (јул и август), 150-151.

О обавезама државних стипендиста да достављају четворомјесечне и годишње извјештаје о успјеху и владању и по окончању школе да се врате у Црну Гору. У противном, родитељи су били дужни да држави врате примљени новац.

1121 (36). Закон о устројству гимназија у књажевини Црној Гори. - *Просвјета*, II/1890, IX и X (септембар и октобар), 197-211.

У потпису Јован Павловић, министар просвјете и црквених дјела.

1122 (37). Наредба Управи гимназије. - *Просвјета*, II/1890, IX и X (септембар и октобар), 212.

Наредба министра Јована Павловића о ученицима који у току године напусте школу.

1123 (38). Упутство Управи гимназије. - *Просвјете*, II/1890, IX и X (септембар и октобар), 212.

Упутство министра Ј.Павловића о поступању с ученицима који у току љетњих ферија учине дисциплинске прекршаје.

1124 (39). Наредба ректору Богословско-учитељске школе. - *Просвјета*, II/1890, IX и X (септембар и октобар), 212.

Наредба министра Ј.Павловића да се умјесто старогрчког уведе новогрчки језик.

1125 (40). Упутство ректору Богословско-учитељске школе и Управи гимназије. - *Просвјета*. - III/1891, I, II (јануар и фебруар), 1.

Упозорење министра Јована Павловића да наставника на часу не смије нико прекидати, осим ако је *periculum in mora* (једино на захтјев шефа државе).

1126 (41). Државном савјету. - *Просвјета*, III/1891, III и IV (март и април), 49.

Предлози Јована Павловића, за доношење одговарајућих законских одредаба којима би се регулисао рад Државне штампарије на Цетињу.

1127 (42). Управнику (фактору) Државне штампарије. - *Просвјета*, III/1891, III и IV (март и април), 50-51.

Упутства министра Павловића којих се управник штампарије има строго придржавати.

1128 (43). Правила за раднике у Кња[жевској] црн[огорској] државној штампарији. - *Просвјета*, III/1891, III и IV (март и април), 51-54.

Правила којим је министар просвјете Јован Павловић озаконио осмочасовно радно вријеме.

II Библиографија о Јовану Павловићу

1. БАТРИЋЕВИЋ, Ђуро: Културно-просвјетна мисија Јована Павловића у Црној Гори. - *Зборник за историју Матице српске*. - Нови Сад, 1976, књ. XIV, 171-192.
2. Б.С.: У Панчеву. - *Застава*, Нови Сад, VII/1872, 103, 3.
Ј. Павловић осуђен на три мјесеца затвора и 200 форинти глобе.
3. БЈЕЛИЦА, Михаило: *Политичка штампа у Србији 1834-1872*. - Београд, 1975.
О Ј.Павловићу: стр. 150, 171, 179, 193.
4. (В.): Расправа др Л. Костића и Ј. Павловића пред пешт. кривичним судом због веле издајства. - У Пешти 14. јануара 1873. - *Застава*, VIII/1873, 8, 3.
5. (В): Пешта 31. јануар. - *Панчевац*, V/1873, 12, 11. фебруар.
(У рубрици „Дописи“).
О ослобађању Ј.Павловића и Л. Костића од оптужбе.
6. *Видело*, Београд, 1882, 4, 3.
Подаци о независном политичком листу *Барјактар*.
7. ВИЛОВСКИ-СТЕФАНОВИЋ, Тодор: *Моје успомене (1867-1881)*. - Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1907, стр. 755.
О Ј.Павловићу: стр. 141 и даље, 429, 603 и 606.
8. ВИЛОВСКИ-СТЕФАНОВИЋ, Тодор: Српска зора и њени сарадници. Из Мојих успомена. - *Бранково коло*, XIV/1908, 27. 427.
У напомени стоји: „Павловић је такође био добар уредник и марљив управник Државне штампарије и заменио је доцније овај положај положајем министра просвете.”
9. Више Поште; [Сент Андреја?] 30. августа. - Црногорац, Цетиње, II/1872,35, 139.
10. ВУЈОВИЋ, Никица: Рад на издавању уџбеника у Књажевини Црној Гори од 1892 до 1903. - *Настава и васпитање*, XIV/1965, 5-6, 286.
11. ВРАНЕШЕВИЋ, Бранислав Ј.: „Штампа Уједињене омладине српске”. - У: *Уједињена омладина српска*. Зборник радова, Нови Сад, 1966, 499-516.
12. ВУКИЋЕВИЋ, Милан: Из наше књижевне прошлости. Одломци из рада „Цетиње као књижевно средиште”. - *Стварање*, 1949, 5-8, 234-238.
13. ВУКМАНОВИЋ, Саво: Јован Павловић и Никола I Петровић Његош. - *Историјски записи*, XXXVIII (LVIII), 1985, 3-4, 97-111.
14. ВУКОВИЋ, Јасна: Студија о Јовану Павловићу. - *Панчевац*, 1989, 28. јул, 4.
Од др Душана Мартиновића и Радивоја Шуковића.
15. ВУКОВИЋ, Јасна: Свој ум даривао Црној Гори. „Јован Павловић: Живот и дјело” др Душана Мартиновића и др Радивоја Шуковића. Матица српска и ЦНБ „Ђурђе Црнојевић”, Нови Сад-Цетиње, 1988. - Титовградска трибина, XXX/1989, 14 43, 20. X, 8.
16. ВУКСАН, Душан, Оставка Лазе Костића на службу у Црној Гори. - *Живот и рад*, 1931, 49, 995-998.
17. В[УКСАН], Д[ушан]: Три писма Јована Павловића Јовану Сундечићу. - *Записи*, Цетиње, XIV/1941, књ. XXV, 1 (јануар), 30-33.
18. ВУКСАН, Душан Д.: Школе у Црној Гори. - *Лужњак*, алманах, Цетиње 1926, 53-60.
19. ВУКСАН, Душан Д.: *Гимназије у Црној Гори*. - *Цетиње и Црна Гора*, Београд, 1927, 257-266.

20. ВУКСАН, Душан Д.: *Педесет година Цетињске гимназије 1880/1-1930/1, Цетиње, 1932.*
21. ВУКСАН, Д[ушан] Д.: *Преглед штампе у Црној Гори 1834-1934, Цетиње, 1934, 86-95.*
22. ВУКЧЕВИЋ, Мило: „Светозар Милетић према Црној Гори.” - Летопис Матице српске, СХШ/1939, књ. 352, св. 4-5. Милетићев број. - стр. 336-353.
23. ГАВРИЛОВИЋ, Андра: Јован Павловић. - У: *Знаментити Срби XIX века*, књ, III, Загреб, 1904, 28-29.
24. ГАЗИВОДА, Павле: Др Душан Мартиновић & др Радивоје Шукковић, Јован Павловић. Живот и дјело, издавачи: Матица српска и ЦНБ. - Библиографски вјесник, XIX/1990, 1-2, 186-189.
25. Глас народа, Нови Сад, 1873, 30, 29. јули, 240.
О тромјесечном обустављању излагања листа *Панчевац*.
26. ГОЈКОВИЋ, Живко: Црте из ђачког живота (наставак). - *Браник*, IV/1888, 64, 1-3.
У сјећању описује неке занимљиве особине из школских дана црногорских министара Јована Павловића и војводе Сима Поповића.
27. (Г. Јован Павловић). - *Панчевац*, Панчево, IV/1872, 35 (4. мај), [2].
Вијест (у рубрици „Домаће вести”) да је Јован Павловић премјештен из пуковничког затвора у општински затвор, гдје издржава шестонедељну казну због чланака објављених у *Панчевцу*.
28. (Г. Јован Павловић). - *Панчевац*, IV/1872, 36, 4. мај, [3].
[У рубрици „Вести”]. Судски процес за чланке објављене у *Панчевцу*, током 1872.
29. (Г. Јован Павловић). - *Панчевац*, IV/1872, 40, 21. мај, [1].
Павловић у варошком суду због чланка „Граничарима” и „Значај изборне борбе у троједној краљевини.”
30. Госпођа Мила пок. Јова Павловића. - *Браник*, VII/1892, 109, 3-4; 139, 4.
Вијест о породичним приликама и о пажњи књаза Николе.
31. *Даница*, Нови Сад, II/1861, 32, 351; VII/1866, 27, 640-644; 28, 665-668; 29, 687-690; 30, 716-720.
- 31.а Дела Стевана М. Љубише. - *Јавор*, 1880, 27, 863-864.
Биљешка да је Тодор Стефановић-Виловски издао Љубишина дјела у Бечу и да се могу купити у Књижари Јована Павловића на Цетињу.
32. ДЕЛЕТИЋ, Здравко: Уз књигу „Јован Павловић - живот и дјело”. Дуг према историји просвјете и културе. - *Просвјетни рад*, 1990, 1,1. I, 9.
33. ДЕЛИБАШИЋ, Раде: *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори 1830-1918*, Титоград, 1980.
34. ДИМИЋ, Јован: Учешће Срба, Босанаца и Херцеговаца у нашој књижевности од почетка XIX вијека па до 1878. год. Пише. *Босанска вила*, XVI/1901, 20, 345-346; 21, 361-363; 22, 378-380; 23-24, 394-396.
35. Догађаји у Белој Цркви. - *Граничар*, Панчево, I/1873, 7, 1-2.
36. Додатак поменику од 1888. Знаменити људи у српскога народа који су преминули до 1900. г. Написао М. Ђ. Милићевић. У Београду, у Српској краљевској штампарији, 1901. - *Зора*, Мостар, 1901, 6, 133-134.
Приговор на изостављене заслужнике, међу којима је и Ј. Павловић...
37. ДРАГОВИЋ, Марко: Неке биљешке из Црне Горе. - *Vienas, Zagreb*, 1888, 9, 141-143.
38. ДРАГОВИЋ, Марко: *Школе у Црној Гори*. - Загреб, 1888, 55. и др.
39. ДРАГОВИЋ, Марко: *Један приложак за културно-просвјетну историју Црне Горе - Књижевни лист*, I/1901, XI, 378-379.

40. ДРАШКОВИЋ, Ч[едомир]: „Панчевац” 1869-1973 (фототипско издање, Панчево, 1981). - Библиографски вјесник, XIII/1984, 1, 179-182.
41. Д[РАШКОВИЋ], Ч[едомир]: Јован Павловић. - *Цетињски лист*, II/1977, 47, 2.
Поводом 85-годишњице смрти.
42. Друга изјава црногорског министра. - *Браник*, II/1886, 84, 2.
Садржај изјаве Ј.Павловића сараднику листа „Vincor Algetajne Sajtung”.
43. ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ, Љубомир: Књижара Браће Јовановића. - *Годишњак Народне библиотеке Србије*, 1979. Београд, 1980, 125-145.
44. ЂОРЂЕВИЋ, Владан: „Роб”. У Београду. - *Застава*, VII/1872, 109.
Поводом хапшења Л.Костића и Ј.Павловића због судјеловања на прослави пунољетства Милана Обреновића.
45. ЂУКИЋ, Трифун: „Извањци” у књижевности Црне Горе. - *Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927, 238-241.
О Димитрији Милаковићу, Сими Милутиновићу, Јовану Сундечићу, Љуби Ненадовићу, Лази Костићу, Сими Матавуљу, Лазару Томановићу и Сими Поповићу. На стр. 344 о Јовану Павловићу.
46. ЂУКИЋ, Трифун: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. - Цетиње 1951.
На стр. 79-82. о часопису *Црногорка* (1884-1885).
47. ЂУРОВИЋ, Ратко: О развоју библиотекарства у Црној Гори. - *Стварање*, VIII/1952, 12, децембар, 771-773. Потпис: Р. Ђ.
Спомиње се улога Јована Павловића.
48. ЖИВАНОВ, Миодраг: *Панчевачка библиографија 1833-1960*. - Београд, Народна библиотека Србије и Народна библиотека „Велко Влаховић” Панчево, 1985, 620.
49. ЖИВАНОВ, Миодраг: Један заборављени некролог Светозару Марковићу. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. четрдесетправа, 1975, 1-2, 101-102.
Некролог је објављен у земунском *Граничару* (бр. 17. од 27. фебруара 1875).
50. ЖИВАНОВ, Миодраг: Напомена приређивача. - *Панчевац*. - [Фототипско издање]. Панчево 1981.
51. ЖИВАНОВИЋ, Јован: Мала српска граматика за основне српске школе по Даничићу. Саставио Јован Павловић. У Панчеву 1874. Накладом књижаре браће Јовановића. - *Јавор*, 1874, 8, 251-253.
Приказ.
52. ЗАСТАВА I/1866, 60, 2-3; 82, 1; 84, 2; III/1868, 29, 4; 45, 2; 70, 1; 71, 2; 74, 2; V/1870, 73, 3-4; VI/1871, 71, 5; VII/1872, 44, 4; 92, 3; 102, 1, 4; 107, 3, 3-4, 149, 3; VIII/1873, 13; 102, 2-3; 104, 4; 108, 4; 149, 2; IX/1874, 27, 3; 30, 2-3; 74, 4; XI/1876, 97, 2; 143, 3; 145, 3; 146, 5; 147, 3; 149, 3; 150, 3-4; 151, 3-4; XII/1877, 45, 1; 58, 1; 470, 4; XIII/1878, 77, 1, 3; XVI/1882, 173, 174, 175; XVII/1883, 107, 2-3; 113, 1-2.
53. Записник сједнице Срба граничара из бивше немачко-банатске пуковније. - *Граничар*, I/1873, 2, 3.
О Јовану Павловићу као извјестноцу Одбора за припремање избора за мађарски сабор.
54. Записник треће скупштине Уједињене омладине српске, што је била у Вел. Бечкерек, 22, 23, 24. и 25. августа 1868. - *Српски омладински календар за 1869. годину*, 1-91.
55. Затварање Срба. - *Застава*, VII/1872, 102, 1 и 4.
Уводник о хапшењу Ј.Павловића и Л. Костића.
56. Знаменити земунски Срби у XIX веку. Јован Павловић. - *Мали Гласник*, 1931, 31.
57. ЗОРИЋ, Илија: Јован Павловић у књизи „Споменица о педесетогодишњици Државне реалне гимназије и Извјештај зашкелског одлука 1931/32”. - *Цетиње* 1932, 23-24.

58. ЗОРИЋ, Илија: Књижевни листови и годишњаци у Цр[ној] Гори. Историјски преглед. - *Цетиње и Црна Гора*, Београд, 1927, 220-237.
59. И. - : Више Пеште, 29. септембра. - *Црногорац*, II/1872, 28, 171.
60. ИВАНИШЕВИЋ, Јошо: Јован Павловић први црногорски министар просвјете и црквених дјела. - *Алманах шематизам Зетске бановине*, Сарајево, 1931, 194-195. - Потпис: Ј.
61. ИВАНИШЕВИЋ, Јошо: Књижевни листови на Цетињу. - *Алманах шематизам Зетске бановине*, Сарајево, 1931, 195-197. Потпис И.Ј.
62. ИВАНОВИЋ, Божина: Јован Павловић истакнути просвјетни и културни радник. - *Просвјетни рад*, 1980, 19, 15. новембра, 5.
63. ИВИЋ, Алекса: *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима. Књ. II (1790-1897) од др Алексе Ивића*. - *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа СКА Друго одељење, књ. II. Београд 1931*.
64. ИВИЋ, А[лекса]: Светозар Милетић. - *Летопис Матице српске*, књ. 352, [Милетићев број], Нови Сад, 1939, 289-301.
65. Из суднице. - *Застава*, VII/1872, 149, 3.
Коментар о хапшењу Лазе Костића и Јована Павловића.
66. Из Босне, 24. септембра. - *Црногорац*, II/1872, 38, 171.
67. Јован Павловић. - *Браник*, II/1886, 8, 2; 10, 3; 2-3; 15, 3.
О боравку код родбине и пријатеља у Новом Саду, Панчеву, Београду, и у Будимпешту, гдје је дао изјаву како га полиција стално уходила иако је црногорски министар!
68. Јован Павловић, министар просвјете у Црној Гори. - *Браник*, VIII/1882, 41, [2-3].
Некролог са доста биографских података.
69. Јован Павловић. - *Браник*, VIII/1892, 44, [4].
Информације са сахране на којој су говорили Павле Поповић и Нико Татар.
70. Јован Павловић, црногорски министар просвјете. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 15, [1].
Некролог.
71. Јован Павловић, црногорски министар просвјете. - *Грлица*. Календар црногорски са шематизмом [Цетиње], V/1893, 38-39
72. Јован Павловић. - *Јавор*, XXI/1892, 17, 271.
73. Јован Павловић. - *Народне новине*, Загреб, LVIII/1892, 95.
Некролог.
74. (Ј.Павловић). - *Панчевац*, IV/1872, 70, 3. септембар, [3].
О хапшењу Ј.Павловића.
75. Јован Павловић: *Свезнање*. - *Београд 1937, 1607*.
76. ЈОВАНОВИЋ, Живорад П.: Из издавачке прошлости. Јован Павловић. - *Књига и свет*, IV/1960, 33(август), 2-3.
77. ЈОВАНОВИЋ, Живорад, П.: Јован Павловић (1843-1892). - *Стварање*, Цетиње, XVI/1961, 3, 313-315.
Прилог библиографији.
78. ЈОВАНОВИЋ, Јагош: Павловић Јован. - У: *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 445. Потпис Ј.Ј.
79. ЈОВАНОВИЋ, Јагош: *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*. - Цетиње, 1948, 327-336.
80. ЈОВАНОВИЋ, Јагош: *Одјек Париске комуне у Црној Гори*. - У: *Париска комуна 1871-1971. Књ. II*, Београд, 1971, 1071-1074.
На стр. 1074 помиње се Ј. Павловић.

81. ЈОВАНОВИЋ, М.: Манифест у „Панчевцу”. - Досад није утврђено ко је први превео „Манифест комунистичке партије” на српскохрватски језик. - *Борба*, LXIV/1986, 23. XII, 11.
- Поводом 115. годишњице од првог „Манифеста” на српскохрватском језику.
82. ЈОВАНОВИЋ, Новак: Педагошки и законодавни рад Јована Павловића у Црној Гори. - *Педагошка стварност*, Нови Сад, XXII/1976, 6, 472-481.
83. ЈОВАНОВИЋ, Новак: Сачувати успомену на Јована Павловића. - *Цетињски лист*, I/1976, 16, 10.
84. ЈОВАНОВИЋ, Н[овак]: Спаја просторе и времена. - *Цетињски лист*, V/1980, 115, 9.
85. ЈОВАНОВИЋ-ЗМАЈ, Јован: „Ћа ћу”. - *Жижа*, 1872, 18,1
86. К.М.: Вршац. - *Застава*, VII/1872, 139, 4.
Нападање мађарских власти због утамничења Ј.Павловића и Л.Костића.
87. К.: Две вести. - *Панчевац*, V/1873, 4, [1].
О ослобађању др Лазе Костића и власника „Панчевца” Јов. Павловића због штампарске кривице и незаконитом наименовању Андреаса Флата за новосадског вел. жупана и панчевачког замјеника жупана.
88. К.: Бранкова жеља. - *Јавор*, 1883, 41, 1298-1304; 44, 1395-1398.
И о делегацији из Црне Горе приликом преноса посмртних остатака Бранка Радичевића из Беча у С.Карловце, у чијем је саставу био и Ј.Павловић.
89. К.: (Прву српску књижару). - *Нова школа*, V/1879, 6, 97.
О првој књижари на Цетињу у власништву Јована Павловића и његов апел за слање школских књига.
90. КАПИСОДА, Љубомир: Влашка црква. - *Цетиње 1990*.
Стр. 29: Гроб Јована Павловића.
91. КИРИЛОВИЋ, Димитрије: *Српски народни сабори*. Списи бечке Државне архиве. Књига прва 1861-1875, стр. 223. Књига друга 1875-1894, стр. 286. - Нови Сад, 1937. и 1938.
92. Књижевна вијест. - *Јавор*, 1880, 25, 800.
Обавијест да је Књижара Ј.Павловића на Цетињу објавила спјев „Освејење Никшића” од Сима Поповића.
93. Коментатор: О првом српском преводу Комунистичког манифеста. - *Република* I/1948, 21, 2-3.
94. Коначна расправа против Јована Павловића уредника Граничара. - *Застава*, XI/1876, 143, 3; 145, 3; 146, 5; 147, 3; 149, 3; 150, 3-4; 151, 3-4.
95. КОЊОВИЋ, Стеван, учитељ: Путничка писма 1881. - *Јавор*, 1881, 50, 1587-1591; 51, 1619-1624; 1882, 1, 17-22; 2, 51-58; 3, 86-88; 4, 111-118; 5, 147-154; 6, 179-186.
Поред осталог и опис пута на Цетиње и сусрета са Јованом Павловићем.
96. [КОСТИЋ, Лаза]: С Јованом Павловићем - Од Лазе Костића. - *Браник* VIII/1892, 90, 1-3; 91, 1-3.
Успомене на Ј.Павловића. Наставак започет у *Јавору*, 1892, 18, 26.
97. КОСТИЋ, Лаза: С Јовом Павловићем. - *Јавор*, XIX/1892, 18, 273-275; 26, 401-403.
Сјећање.
98. КОСТИЋ, Лаза: *Одабрана дела*, I. Успомене и сјећања. Нови Сад, Београд, 1972.
[Биљешка]: Српска књижевност у сто књига - књ. 26. С Јованом Павловићем стр. 194-219.
99. КОСТИЋ, Лаза: „Balkanska zariza” Podgoriza, Ende Jänner 1885. = [Превод:] „Балканска царица”. - У: Лаза Костић, Приповетке. О позоришном животу. Приредио Младен Лесковац, Матица српска. - Нови Сад, 1989, стр. 277-298.
Сабрана дела Лазе Костића. О Јовану Павловићу: стр. 297.

100. КРЕСТИЋ, Ђ. Василије: *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914. Нови Сад, 1980, 194-219.*
101. КРЕСТИЋ, Василије Ђ.: „Панчевац. [Фототипско издање], Панчево 1981.
102. КУЈУНЦИЋ, Милан: „Наше новине”. - *Млада Србадија*, III/1872, 1. 3; 2, 19-22; 3, 35-37; 4, 51-53; 5, 67-71; 6, 83-90.
У бр. 2, стр. 21 о *Панчевцу*.
103. КУСТУДИЈА, Иво: *Извањци у Црној Гори (18)*. - *Побједа* XLII/1986, 7410, 22. јул, 12.
У ступцу 5. о *Ј.Павловићу*.
104. Л. + Јован Павловић, књажевско-српски министар просвјете и црквених дјела на Цетињу. - *Србобран*, Загреб, IX/1892, 29, 1.
Некролог.
105. ЛАТКОВИЋ, Видо: *Симо Матавуљ у Црној Гори*, Скопље 1940, 139.
106. ЛАУШЕВИЋ, Душан: *Један заслужни грађанин старог Цетиња. Неколико биљежака о професору Божу Новаковићу. - Годишњак Цетињске гимназије, IV/1972, 4, 33-49.*
107. ЛЕБЛ, Арпад: „Омладина и српско питање у пештанском парламенту 1867-1871.” - У: *Уједињена омладина српска. Зборник радова*, Нови Сад, 1966, 355-362.
108. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: *Јован Павловић. - У: Црногорски књижевни часописи 1871-1891. Библиографија. - Цетиње 1978, 182-184.*
109. ЛУКИЋ, Василије: *Писмо Војводе Сима Поповића - Јовану Павловићу. - Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад], 1971, књ. 19, 3, 580-581.*
110. ЛУКИЋ, Василије: *Развој часописа и осталих књижевних публикација у Црној Гори. - Народна књига Библиографски часопис, III/1949, 3, 28-31.*
111. ЛУКИЋ, Василије: *Новинарски рад Јована Павловића у Црној Гори. - Панчевац, (Панчево) XV/1967, 765, IX; 766, X, 767, 9.IX, 3; 768.*
112. ЛУКИЋ, Василије: *Павловићева „Црногорка”. - Побједа, IX/1952, 81, 27. април, 6.*
113. ЛУКИЋ, Василије: *Павловићева „Црногорка”. - Побједа, XIII/1956, 7, 8.*
114. ЛУКИЋ, Василије: *Јован Павловић - књижевник и први министар просвјете Црне Горе. - Просвјетни рад, II/1950, 3-4, 6-7.*
115. ЛУКИЋ, Василије: *Јован Павловић, први министар просвјете у Црној Гори. - Просвјетни рад, IV/1957, 5, 12.*
116. ЛУКИЋ, Василије: *Јован Павловић - први црногорски министар просвете (1843-1892). - Руковет, 1960, књ. VI, 5-6, 206-209.*
117. ЛУКИЋ, Василије: *Три периода у развоју културе Црне Горе. - Стварање, Цетиње, VI/1951, 9 (септембар), 573-580.*
На стр. 576 и даље помиње се *Ј.Павловић*.
118. ЛУКИЋ, Василије: *Јован Павловић - први црногорски министар просвјете. - Стварање, XIII/1958, 2, 174-175.*
119. ЛУКИЋ, Василије: *Школство у Подгорици 1879-1915. Према документима из Архива СРЦГ. - Титоград, 1983.*
120. МАРКОВИЋ, Видо: *Јован Павловић - пионир црногорске просвјете. - Просвјетни рад, X/1963, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 2680, 2681, 2682, 2683, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694, 2695, 2696, 2697, 2698, 2699, 2700, 2701, 2702, 2703, 2704, 2705, 2706, 2707, 2708, 2709, 2710, 2711, 2712, 2713, 2714, 2715, 2716, 2717, 2718, 2719, 2720, 2721, 2722, 2723, 2724, 2725, 2726, 2727, 2728, 2729, 2730, 2731, 2732, 2733, 2734, 2735, 2736, 2737, 2738, 2739, 2740, 2741, 2742, 2743, 2744, 2745, 2746, 2747, 2748, 2749, 2750, 2751, 2752, 2753, 2754, 2755, 2756, 2757, 2758, 2759, 2760, 2761, 2762, 2763, 2764, 2765, 2766, 2767, 2768, 2769, 2770, 2771, 2772, 2773, 2774, 2775, 2776, 2777, 2778, 2779, 2780, 2781, 2782, 2783, 2784, 2785, 2786, 2787, 2788, 2789, 2790, 2791, 2792, 2793, 2794, 2795, 2796, 2797, 2798, 2799, 2800, 2801, 2802, 2803, 2804, 2805, 2806, 2807, 2808, 2809, 2810, 2811, 2812, 2813, 2814, 2815, 2816, 2817, 2818, 2819, 2820, 2821, 2822, 2823, 2824, 2825, 2826, 2827, 2828, 2829, 2830, 2831, 2832, 2833, 2834, 2835, 2836, 2837, 2838, 2839, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2852, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2861, 2862, 2863, 2864, 2865, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2871, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2877, 2878, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2884, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 2891, 2892, 2893, 2894, 2895, 2896, 2897, 2898, 2899, 2900, 2901, 2902, 2903, 2904, 2905, 2906, 2907, 2908, 2909, 2910, 2911, 2912, 2913, 2914, 2915, 2916, 2917, 2918, 2919, 2920, 2921, 2922, 2923, 2924, 2925, 2926, 2927, 2928, 2929, 2930, 2931, 2932, 2933, 2934, 2935, 2936, 2937, 2938, 2939, 2940, 2941, 2942, 2943, 2944, 2945, 2946, 2947, 2948, 2949, 2950, 2951, 2952, 2953, 2954, 2955, 2956, 2957, 2958, 2959, 2960, 2961, 2962, 2963, 2964, 2965, 2966, 2967, 2968, 2969, 2970, 2971, 2972, 2973, 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980, 2981, 2982, 2983, 2984, 2985, 2986, 2987, 2988, 2989, 2990, 2991, 2992, 2993, 2994, 2995, 2996, 2997, 2998, 2999, 3000, 3001, 3002, 3003, 3004, 3005, 3006, 3007, 3008, 3009, 3010, 3011, 3012, 3013, 3014, 3015, 3016, 3017, 3018, 3019, 3020, 3021, 3022, 3023, 3024, 3025, 3026, 3027, 3028, 3029, 3030, 3031, 3032, 3033, 3034, 3035, 3036, 3037, 3038, 3039, 3040, 3041, 3042, 3043, 3044, 3045, 3046, 3047, 3048, 3049, 3050, 3051, 3052, 3053, 3054, 3055, 3056, 3057, 3058, 3059, 3060, 3061, 3062, 3063, 3064, 3065, 3066, 3067, 3068, 3069, 3070, 3071, 3072, 3073, 3074, 3075, 3076, 3077, 3078, 3079, 3080, 3081, 3082, 3083, 3084, 3085, 3086, 3087, 3088, 3089, 3090, 3091, 3092, 3093, 3094, 3095, 3096, 3097, 3098, 3099, 3100, 3101, 3102, 3103, 3104, 3105, 3106, 3107, 3108, 3109, 3110, 3111, 3112, 3113, 3114, 3115, 3116, 3117, 3118, 3119, 3120, 3121, 3122, 3123, 3124, 3125, 3126, 3127, 3128, 3129, 3130, 3131, 3132, 3133, 3134, 3135, 3136, 3137, 3138, 3139, 3140, 3141, 3142, 3143, 3144, 3145, 3146, 3147, 3148, 3149, 3150, 3151, 3152, 3153, 3154, 3155, 3156, 3157, 3158, 3159, 3160, 3161, 3162, 3163, 3164, 3165, 3166, 3167, 3168, 3169, 3170, 3171, 3172, 3173, 3174, 3175, 3176, 3177, 3178, 3179, 3180, 3181, 3182, 3183, 3184, 3185, 3186, 3187, 3188, 3189, 3190, 3191, 3192, 3193, 3194, 3195, 3196, 3197, 3198, 3199, 3200, 3201, 3202, 3203, 3204, 3205, 3206, 3207, 3208, 3209, 3210, 3211, 3212, 3213, 3214, 3215, 3216, 3217, 3218, 3219, 3220, 3221, 3222, 3223, 3224, 3225, 3226, 3227, 3228, 3229, 3230, 3231, 3232, 3233, 3234, 3235, 3236, 3237, 3238, 3239, 3240, 3241, 3242, 3243, 3244, 3245, 3246, 3247, 3248, 3249, 3250, 3251, 3252, 3253, 3254, 3255, 3256, 3257, 3258, 3259, 3260, 3261, 3262, 3263, 3264, 3265, 3266, 3267, 3268, 3269, 3270, 3271, 3272, 3273, 3274, 3275, 3276, 3277, 3278, 3279, 3280, 3281, 3282, 3283, 3284, 3285, 3286, 3287, 3288, 3289, 3290, 3291, 3292, 3293, 3294, 3295, 3296, 3297, 3298, 3299, 3300, 3301, 3302, 3303, 3304, 3305, 3306, 3307, 3308, 3309, 3310, 3311, 3312, 3313, 3314, 3315, 3316, 3317, 3318, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3324, 3325, 3326, 3327, 3328, 3329, 3330, 3331, 3332, 3333, 3334, 3335, 3336, 3337, 3338, 3339, 3340, 3341, 3342, 3343, 3344, 3345, 3346, 3347, 3348, 3349, 3350, 3351, 3352, 3353, 3354, 3355, 3356, 3357, 3358, 3359, 3360, 3361, 3362, 3363, 3364, 3365, 3366, 3367, 3368, 3369, 3370, 3371, 3372, 3373, 3374, 3375, 3376, 3377, 3378, 3379, 3380, 3381, 3382, 3383, 3384, 3385, 3386, 3387, 3388, 3389, 3390, 3391, 3392, 3393, 3394, 3395, 3396, 3397, 3398, 3399, 3400, 3401, 3402, 3403, 3404, 3405, 3406, 3407, 3408, 3409, 3410, 3411, 3412, 3413, 3414, 3415, 3416, 3417, 3418, 3419, 3420, 3421, 3422, 3423, 3424, 3425, 3426, 3427, 3428, 3429, 3430, 3431, 3432, 3433, 3434, 3435, 3436, 3437, 3438, 3439, 3440, 3441, 3442, 3443, 3444, 3445, 3446, 3447, 3448, 3449, 3450, 3451, 3452, 3453, 3454, 3455, 3456, 3457, 3458, 3459, 3460, 3461, 3462, 3463, 3464, 3465, 3466, 3467, 3468, 3469, 3470, 3471, 3472, 3473, 3474, 3475, 3476, 3477, 3478, 3479, 3480, 3481, 3482, 3483, 3484, 3485, 3486, 3487, 3488, 3489, 3490, 3491, 3492, 3493, 3494, 3495, 3496, 3497, 3498, 3499, 3500, 3501, 3502, 3503, 3504, 3505, 3506, 3507, 3508, 3509, 3510, 3511, 3512, 3513, 3514, 3515, 3516, 3517, 3518, 3519, 3520, 3521, 3522, 3523, 3524, 3525, 3526, 3527, 3528, 3529, 3530, 3531, 3532, 3533, 3534, 3535, 3536, 3537, 3538, 3539, 3540, 3541, 3542, 3543, 3544, 3545, 3546, 3547, 3548, 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3554, 3555, 3556, 3557, 3558, 3559, 3560, 3561, 3562, 3563, 3564, 3565, 3566, 3567, 3568, 3569, 3570, 3571, 3572, 3573, 3574, 3575, 3576, 3577, 3578, 3579, 3580, 3581, 3582, 3583, 3584, 3585, 3586, 3587, 3588, 3589, 3590, 3591, 3592, 3593, 3594, 3595, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3610, 3611, 3612, 3613, 3614, 3615, 3616, 3617, 3618, 3619, 3620, 3621, 3622, 3623, 3624, 3625, 3626, 3627, 3628, 3629, 3630, 3631, 3632, 3633, 3634, 3635, 3636, 3637, 3638, 3639, 3640, 3641, 3642, 3643, 3644, 3645, 3646, 3647, 3648, 3649, 3650, 3651, 3652, 3653, 3654, 3655, 3656, 3657, 3658, 3659, 3660, 3661, 3662, 3663, 3664, 3665, 3666, 3667, 3668, 3669, 3670, 3671, 3672, 3673, 3674, 3675, 3676, 3677, 3678, 3679, 3680, 3681, 3682, 3683, 3684, 3685, 3686, 3687, 3688, 3689, 3690, 3691, 3692, 3693, 3694, 3695, 3696, 3697, 3698, 3699, 3700, 3701, 3702, 3703, 3704, 3705, 3706, 3707, 3708, 3709, 3710, 3711, 3712, 3713, 3714, 3715, 3716, 3717, 3718, 3719, 3720, 3721, 3722, 3723, 3724, 3725, 3726, 3727, 3728, 3729, 3730, 3731, 3732, 3733, 3734, 3735, 3736, 3737, 3738, 3739, 3740, 3741, 3742, 3743, 3744, 3745, 3746, 3747, 3748, 37*

121. МАРКОВИЋ, Видоје: Извањац на Цетињу. - *Просвјетни рад*, Титоград, 1976, 3 (1. фебруар), 12.
О дјелатности Јована Павловића.
122. МАРКОВИЋ, Видоје: Једна неизвршена обавеза. - *Цетињски лист*, V/1980, 95 (25. јануар), 5.
О подизању спомен-бисте Ј.Павловићу на Цетињу.
123. МАРКОВИЋ, Дража: Јован Павловић - изузетна личност свога времена. - *Панчевац*, XVIII/1969, 855, [1].
Из говора Драгослава Марковића приликом откривања Споменика Ј.Павловићу на платоу испред улаза у градски парк у Панчеву.
124. МАРКОВИЋ, Марко: Јован Павловић у Црној Гори. Поводом деведесет година од смрти. - *Побједа*, XXXIX/1982, 6074, 31. октобра, 8.
125. МАРКОВИЋ, Марко: Цетињски реформатор. Просветно-педагошки рад Јована Павловића у Црној Гори. - *Мисао*, XI/1985, 5, (267), 15. фебруара, 11.
126. МАРКОВИЋ, Марко: Цетињска школа - вјежбаоница Богословско-учитељске школе. - У: *Цетињска школа 1834-1984*. Споменица о прослави стопедесетгодишњице прве државне школе у Црној Гори. Цетиње, 1985, 64-68.
- 126^a. МАРКОВИЋ, Марко: Др Душан Мартиновић - др Радивоје Шукловић, „Јован Павловић - живот и дјело”, Нови Сад - Цетиње, 1988. - *Побједа*, XL/1989, 8541, 10.
127. МАРКОВИЋ, Никола: *Оцене и прикази*. - Нови Сад, шт. др Светозара Милетића, 1887.
128. [МАРКОВИЋ, Светозар]: Појаве у народној скупштини. Са скупштине народне у Србији. - *Панчевац*, III/1871, 77, 27. септембар, [1-2].
Писмо Светозара Марковића Јовану Павловићу, у коме га обавјештава да тај прилог објави у *Панчевцу* пошто је београдска полиција забранила да се објави у *Раденику*.
129. МАРТИНОВИЋ, Душан: Поводом јубилеја. - *Годишњак Цетињске гимназије*, II/1970, 2, 5-13.
О 90-годишњици Гимназије.
130. МАРТИНОВИЋ, Душан: Значајне годишњице црногорске позоришне умјетности. - *Овдје*, Титоград, VI/1974, 58 (март), 26-27.
131. МАРТИНОВИЋ, Душан: Јован Павловић (1843-1892). - *Овдје*, XII/1980, 139 (децембар), 32.
132. МАРТИНОВИЋ, Душан: Јован Павловић (1843-1892). - У: *Просвјета, 1889-1901. Библиографија*. - Цетиње 1979, 319-322 и др.
133. МАРТИНОВИЋ, Душан: То треба знати. - *Цетињски лист*, V/1980, 114, 12.
У оквиру фрагмента из историје Цетињске гимназије дати су и подаци о Ј.Павловићу.
134. МАРТИНОВИЋ, Душан: Биста Јовану Павловићу. - *Цетињски лист*, V/1980, 115, 12.
Опис споменика.
135. МАРТИНОВИЋ, Душан и ЈОВАНОВИЋ, Новак: Сто година Цетињске гимназије. - *Васпитање и образовање*, Титоград, II/1980, 5-6, 153-179.
Дио текста и слика Ј.Павловића.
136. МАРТИНОВИЋ, Душан и МАРКОВИЋ, Марко: *Црногорски учбеници 1836-1981*. Историјски преглед са библиографијом. - Титоград, 1982.
137. МАРТИНОВИЋ, Душан & Шукловић Радивоје: *Јован Павловић - живот и рад*. - Матица српска Нови Сад и Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” Цетиње: Нови Сад 1988, 274 стр.

138. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Наставни план и програм Цетињске гимназије по оцјени П.А. Ровинског. - *Годишњак Цетињске гимназије*, Цетиње, 1969, I, 19-28.

139. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Марксистичка литература у Црној Гори од Париске комуне до ослобођења 1945. године. - *Глас САНУ*. Одј. друш. наука, 1973, 17, 173-183.

140. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Јован Павловић као законодавац. - *Годишњак Цетињске гимназије II/1970*, 2, 19-38.

141. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: *Научни и књижевни рад у Цетиској гимназији 1881-1941*. Цетиње, 1962, стр. 4-6. Посебни отисак из Споменнице Цетињске гимназије 1881-1961. Цетиње 1962, 212-213.

142. МАРТИНОВИЋ, С. Нико: Јован Павловић у Црној Гори. - *Панчевац*, XVII/1968, 28. децембар, стр. 4.

143. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Марксистичка литература Црној Гори од Париске комуне до ослобођења земље. - *Панчевац*, XX/1971, 982, 5.

144. МАРТИНОВИЋ Нико С.: *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*, Београд 1965, стр. 237 и др.

145. МАТАВУЉ, Симо: *Биљешке једног писца*, „Обод” Цетиње, 1975.

146. МЕДОЈЕВИЋ, Миращ: Просвјетни савјет Црне Горе. - Титоград 1988.

147. МИЈУШКОВИЋ, Мирко М.: Први Министар Просвјете Црне Горе Јово Павловић. - *Цетиње и Црна Гора*. Београд, 1927, 242-256. Биографија.

148. МИЛЕНКОВИЋ, М[иомир]: Павловић Јован. - *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III књига, Н-П, Загреб, 1928, стр. 264-265.

149. [МИЛЕТИЋ, Светозар]: Интерпелација коју је др. Св. Милетић због затварања овостраних Срба управио у Уг. Сабору на министра правосуђа. У Пешти, 22. септембра 1872. - *Народ*, III/1872, 114.

О хапшењу Лазе Костића и Јована Павловића због учешћа на београдској свечаности поводом пунољетства и ступања на престо кнеза Милана Обреновића.

150. [МИЛЕТИЋ, Светозар]: Интерпелација коју је Др Св. Милетић због затварања овостраних Срба управио у уг. сабору на министра правосуђа. У Пешти, 22. септембра 1872. - *Застава*, VII/1872, бр. 118.

Текст интерпелације.

151. [МИЛЕТИЋ, Светозар, MENYHERT, Lonyay i TIVADAR Pauler]: Угарски сабор. - *Застава*, VII/1872, бр. 117.

Текст говора и писмено поднете пожурнице од стране др Светозара Милетића, управљене на мин. председника у вези хапшења Ј. Костића и Ј. Павловића. Уз то, текст одговара мин. Lonyay-a и Paulera на поднете интерпелације.

152. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: Град на Тамишу као социјалистичко жариште у Банату. - *Панчевац*, XVIII/1969, 853-4, 4.

153. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: На гробу Јована Павловића првог уредника „Панчевац”, XXIII/1974, 1146, 7. децембра, 7.

154. МИЛУТИНОВИЋ, Коста: Јован Павловић, уредник Панчевца. - *Рад војвођанских музеја*, 3. - Нови Сад 1954, стр. 119-137.

Објављено и као сепарат.

155. МИЛУТИНОВИЋ, Коста Н: О првом српском преводу „Комунистичког манифеста”. Ко би могао бити преводилац „Комунистичког манифеста” на српски језик? - *Република*, 1948, 121, 24. II, 2.

156. МИЛУТИНОВИЋ, Коста Н: О првом српском преводу „Комунистичког манифеста”. *Република*, 1948, 125, 23. III, 5.

157. МИЉАНИЋ, Новак Р.: Ко је први преводилац „Манифеста”. (Више је мјеста веровању да је чувано дело превео Јован Павловић него Светозар Марковић). - Борба, LXV/1987,5,5.И.2.

158. МИЉАНИЋ, Новак Р.: О пријеводу на наш језик Коминистичког манифеста. Свеске Матице српске. Грађа и прилози за културну и друштвену историју. Нови Сад, 1988, 27-29.

159. МИЉКОВИЋ, Бранислав: Друштво српске словесности од 1841-1846. Чланци и прилози о црногорској књижевности прве половине XIX века. Нови Сад 1914, 27-29.

160. Министар Јован Павловић (1843-1892). - Босанска вила, Сарајево, 1892, 7, 160.

161. МИНИЋ, Никола: Кратак преглед рада на народном просвјетивању у Ц[рној] Гори од године 1860. до данас. - Цетиње, 1910.

162. МИТРОВИЋ, Јеремија: Ко је први пут превео „Комунистички манифест” на наш језик, - НИИ, Београд, XII/1962, 595, 10.

163. МИТРОВИЋ, Јеремија Д.: Још једном о преводу панчевачког „Манифеста Комунистичке партије”, 1871. године. - Историјски гласник, Београд, 1974, 1/2, 133-137.

164. Мисли о уједињењу српског наорда. - Јединство, II/1920, 211-216.

Мисли Јована Павловића и политички рад Светозара Милетића. Са биљешком уредништва.

165. - н.- : [О хапшењу Лазе Костића и Јована Павловића од стране мађарских власти]. - Црногорац, III/1873, 5, [3-4].

Због учешћа у прослави пунољетства кнеза Милана Обреновића у Београду и наводног говора о уједињењу свих Срба.

166. [На интерпелацију др Св. Милетића]. - Панчевац, IV/1872, 81, 12. октобар, [4].

Одговори министра-предсједника грофа Лоњаја на интерпелацију Светозара Милетића о разлозима хапшења Јована Павловића и Лазе Костића.

167. НЕНАДОВИЋ, Љубомир: Моја завршна реч на клевете др Младена Јојкића против српске уједињене омладине и моје личности. - У Београду, 1912, 21 стр.

168. НЕШКОВИЋ, Мита: Закон за основне школе у Књажевини Црној Гори од 13. септембра 1884. - Летопис Матице српске, 1886, књ. 145, 112-125.

169. НИКОЛИЋ, Илија: - Земунска библиографија. Књиге, листови и часописи штампани у Земуну 1849-1975. - Земун 1976, 492.

170. [О пуштању из затвора Лазе Костића и Јована Павловића]. - Црногорац, III/1873, 4, [2].

Преузето из Панчевца.

171. Објава. Књижара Ј.Павловића. - Глас Црногорца, VIII/1879, 7, [4].

172. ОГЊАНОВИЋ, Илија: „Црногорка”. - Јавор, 1884, 5, 158.

Биљешка о првом броју и уређивању часописа од стране Ј.Павловића.

173. [ОГЊАНОВИЋ], И[лија]: Др Лаза Костић. - Јавор, 1891, 21, 335.

Биљешка о напуштању уређивања Гласа Црногорца, због сукоба с Ј.Павловићем.

174. [ОГЊАНОВИЋ, Илија]: Са светског вашара. Абуказем [тј. Илија Огњановић]. - Жижа, I/1873, Додатак к броју 37-38. Жиже умјесто броја 39-40, 155-156.

175. Одбрана Јована Павловића. - Браник, II/1886, 94, [3].

У изјави побија искључиву верују своје изјаве о Србији, а признаје да је тачно што је изјавио о црногорству.

176. [Одликовање]. - *Нова Зета* I/1889, 6, 43.
Поводом дана пунољетства престолонаследника Данила, између осталих, одликован је и Јован Павловић.
177. (Одликовање на Цетињу). *Браник*, I/1889, 78, [3].
Вијест да је Јован Павловић одликован Даниловим орденом првог реда.
178. Одликовања. - *Браник*, V/1890, 130, [4].
Вијест да су добили француско одликовање за културни и књижевни рад: Јован Павловић, др Лазар Костић и Павле Ровински.
179. Објава и позив на уписивање акција Књ.Црн. повлашћеног паробродарског друштва. - *Браник*, III/1887, 128, [3-4].
Званично обавјештење Одбора на челу са предсједником Јованом Павловићем.
180. ОСМ ЊИ Програмъ Велике Гимназије Карловачке за школску годину 1862. Съ додатнымъ статистичкимъ извѣстјями одъ школскихъ годѣйна 1860. и 1861. - У Карловци 1862.
181. П.У.: [У личној безбједности у Аустроугарској]. Трст. 20. јануара. - *Панчевац*, V/1873, 8, [3].
Поводом лишавања слободе уредника овог листа Јована Павловића и др Лазе Костића и прогона Васа Пелагића.
182. ПАВЛАС, Игњат: Историја „Преоднице”. Прилог историји омладинског покрета. - *Српски књижевни гласник*, Београд, књ. XVIII/1967, 10, 911-912.
183. ПАВЛОВИЋ, Јован: - *Браник*, II/1886, 8, [2]; 10, [3]; 15, [3].
У вијестима пише о свом боравку код родбине и пријатеља у Новом Саду, Панчеву, Београду, одакле га је полиција протјерала, и у Будимпешти, гдје је дао изјаву како га је полиција стално уходила, иако је црногорски министар.
184. ПАВЛОВИЋ, Јован: Изјава. - *Панчевац*, V/1873, 5, 18. јануар, [1-2].
185. ПАВЛОВИЋ, Јован: Мала енциклопедија Просвете, 2, Београд, 751.
186. [ПАЈЕВИЋ, Арса]: + Јован Павловић, министар просвете у Црној Гори. - *Браник*, VIII/1892, 41, 2-3. Потпис: А.П-вић
187. ПАНЧЕВАЦ: Јован Павловић, министар просвете у Црној Гори. - *Весник*, III/1892, 12, [1-2]. Неразријешени псеудоним.
Некролог.
188. ПАРАСТОС. - *Просвјета*, I/1892, II, 72.
Биљешка о помену Ј.Павловићу.
189. *ПАРИСКА КОМУНА* 1871-1971. књ. 2. - Београд 1971.
На стр. 877 и 1074 спомиње се и Ј.Павловић.
190. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, 1954, 7-8, 467-474.
191. ПЕЈОВИЋ Ђоко Д.: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори*. 1852-1916. Цетиње, 1971.
192. ПЕЛАГИЋ, Васо: Аутобиографија. - *Ново време*, Београд, III/1904, 1,2,3,4,5.
193. ПЕТРОВИЋ, Коста: *Историја српске православне Велике гимназије, Нови Сад 1951.*
194. ПЕТРОВИЋ, Н[икола]: *Светозар Милетић и Народна странка*. Грађа 1860-1885, II. Сремски Карловци, 1969, 779.
195. (Пештански суд). - *Панчевац*, IV/1872, 91, 16. новембар, [2].
У рубрици „Домаће вести” Вијест да је предсједник пештанског суда саопштио супруги Јована Павловића да ће убрзо бити одржана судска расправа у парници против Ј.Павловића и Л.Костића

196. Познати српски публициста Јован Павловић. - *Српске илустроване новине, Нови Сад, I/1881, 11, 175.*
Објавио да ће од нове године издавати независни лист црногорски *Барјактар*, с изводом програмских задатака и позивом на претплату.
197. ПОПОВИЋ, Душан: *Срби у Војводини*, књ. III. - Нови Сад, 1963.
198. ПОПОВИЋ, Лазо Ђ.: - „Цетиње”. - *Стварање*, XL/1985, 11, 1349-1366.
Садржи податке о стану Ј.Павловића (стр. 1355)
199. ПОПОВИЋ, Петар И.: Постаanak и развитак прве школе у Црној Гори. У: *Цетињска школа 1834-1934*, Београд, 1934, стр. 134-148.
200. ПОПОВИЋ, Симо: Јово Павловић. - *Прилози Летопису Матице Српске*, I/1928, књ. 1, 5, 193-202.
Приказ рада Павловићевог, са кореспонденцијом.
201. ПОПОВИЋ, Симо: Мемоари I, Историјски институт СРЦГ, Титоград, фасц. 137
202. [ПОПОВИЋ], С[теван] В.: Јован Павловић [С портретом]. - *Орао, календар*, XIX/1893, стуб. 123+71-72.
203. *Преписка Јована Јовановића Змаја*, књ. I, (1852-1882). Нови сад 1957.
Писмо Јована Павловића Змају датирано у Цетињу, 20. августа 1881. (стр. 306-308).
204. Пресуда. Беч, 21 јануара 1870. - *Панчевац*, II/1870, 11 [1].
О осуди Јована Павловића, уредника овог листа на четири дана општинског затвора због чланка „Две странке на сабору,” објављеног у бр. 14 од 13. VII 1868. године.
205. „Пресуда”-*Панчевац*, IV/1872, 25, 26. март, [1].
Пресуда варошког суда у Панчеву о затвору Ј.Павловића, у трајању од шест недеља због прилога објављених у листу: „Обешењак Аустрије” и „Раскрстимо са сабљашима”.
206. [Прогони српства у Мађарској. Хапшење Јована Павловића, уредника „Панчевца”, Лазе Костића, Јоце Крстића, књижевника из Бечкерека и многих других родољуба који присуствоваше свечаности ступања на престо кнеза Милана у Београду], Више Пеште, 30. августа. - *Црногорац*, II/1872, 35, 239.
207. Радња Уједињене омладине српске на Скупштини у Новом Саду 15, 16, 17. и 18. августа 1866. - *Српски омладински календар* за просту 1868. годину, стр.
- 207 а. РАЈКОВИЋ, В[ладо]: Спомен-биста Јовану Павловићу. - *Цетињски лист*, V/1980, 115, 2.
О свечаном откривању.
208. РАНКОВ, Димитрије - Мита: Библиографски преглед листова и часописа штампаних у Панчеву у периоду од 1868. до 1941. Прилози за монографију. - *Информатор*, Панчево, 1983, св. 17, стр. 26-28.
209. РАНКОВ, Димитрије: *Улице и тргови Панчева*. - Панчево, 1982.
210. РАЦКОВИЋ, Никола: Монографија о Јовану Павловићу (Др Душан Мартиновић, др Радивоје Шуковић: Јован Павловић, Живот и дјело. Нови Сад, Матица српска - Централна наодна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић” Цетиње, 1988)=-*Стварање*, XLIV/1989, 7, 763-764.
211. РОГАНОВИЋ, Станко, Јовићевић, Милан: Није ласно проучават часно. О стручном усавршавању учитеља у Црној Гори крајем прошлог вијека. - *Побједа*, XLI/1985, 20.X., 14.
О напоменама Ј.Павловића, министра просвјете, о стручном унапређивању учитељског рада. Са сликом.
212. РОВИНСКИЙ, п.а.: Черногория въ ея проломъ и настоящемъ III. Петроградъ, 1915,333.

213. **РОВИНСКИЈ, П.А.:** Прославление дня тысящелѣтїя кончины св. Мефодїя, славяанскаго первоучителя, на Цетинь и во всей Черногорї (6 априля 1885 года), - *Славянские известия*, С.Петербургъ 1885, 4, 239-242.

214. **[РОГАНОВИЋ] ЦРНОГОРАЦ,** Радоје: Над умрлим Јованом Павловићем. - *Весник*, III/1892, 14, 1.

215. **[РОГАНОВИЋ] ЦРНОГОРАЦ,** Радоје: Над умрлим Јованом Павловићем. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 15, [1].

Пјесма.

216. С.: Сеоска писма X. - *Застава*, VII/1872, 120, 2.

О „разлозима” хапшења Ј.Павловића, Ј.Костића и др.

217. (С Цетиња). - *Јавор*, XII/1885, 40, 5.Х, 3.

Вијест да је Ј.Павловић постављен за министра просвјете, а Лаза Костић да је преузео уређивање *Гласа Црногорца*.

218. Сабља Петра Мркоњића. - *Народ*, Мостар, 1921, 38, 2.

Биљешка да је краљ Петар Карађорђевић приликом боравка на Цетињу поклоніо сабљу Јовану Павловићу.

219. **САВИЋ, Љубомир:** Господину др Драгиши Станојевићу. - *Застава*, 1869, 126, 4.

Критика због напада на Ј.Павловића и *Панчевац*.

220. Светковина иљадугодишњице св. Ђирила и Методија у Карловцима. - *Србски Дневник*, 1863, 114, 1-2.

О светковини ћака Карловачке гимназије под руководством Ј.Павловића.

221. **СВРШЕТАК** суђења др Лази Костићу и Јовану Павловићу. - *Панчевац*, V/1873, 36, 6. маја, [1-2].

Текст пресуде, којом су 24. јануара 1873, од стране Будимпештанског суда ослобођени.

222. **СВРШЕТАК** суђења др Лази Костићу и Јовану Павловићу. У Буда-Пешти. 24. јануара 1873. - *Застава*, VIII/1873, 51, 2.

Оптужени због велеиздаје. Текст акта бр. Судбенског стола у Пешти. Акт потписан: Ђула Кренедир (?), Сарканј (?), и Карољ Себастијани (?).

223. **СЕЧАНСКИ, Живан:** Сремски Карловци кроз историју. - У: Павле Васић; *Уметничка топографија Сремских Карловаца*, Нови Сад, 1978.

224. **СКЕРЛИЋ, Јован:** *Историјски преглед српске штампе 1791-1911.* - Београд, 1911.

На стр. 71 и 73 о Ј.Павловићу.

225. **СКЕРЛИЋ, Јован:** *Омладина и њена књижевности, Београд 1925.*

226. **СКЕРЛИЋ, Јован:** *Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје,* Београд, 1966.

На стр. 58 о Ј.Павловићу, односно на стр. 55-61. о *Панчевцу*.

227. **СРБСКИ ДНЕВНИК**, Нови Сад, 1863, 114.

О приредби ученика Карловачке гимназије, под вођством Јована Павловића.

228. **СРБСКЕ НОВИНЕ**, Београд, XXXI/1864, 36, 24.III, [1].

229. **СТАЈИЋ, В.:** Милица Србобранка. - *Гласник историјског друштва у Новом Саду*, 1936, књ. IX, 3, 346-347.

О прослави 1000. годишњице Ђирила и Методија у Карловцима 1863. год. под вођством Ј.Павловића.

230. **СТАНОЈЕВИЋ, Драгиша:** „Чему се спрема Србија” а шта се приправља на Западу. Отворено писмо г. Јовану Павловићу од др. Драгише Станојевића. - *Панчевац*, I/1869, 5 септембар. Додатак *Панчевца*, бр. 26.

231. **СТАРОВЛАХ, Милош:** У служби просвјете и културе. Др Душан Мартиновић и Радивоје Шуковић, Јован Павловић (Живот и дјело). Матица српска и Народна библиотека „Ђурђе Црнојевић”. Нови Сад 1988. године. - *Васпитање и образовање*, 1989, бр. 105-117.

Приказ.

232. СТЕФАНОВИЋ, Драгослав: „Панчевац шири истину о Париској комуни.” - *Панчевац*, XVIII/1969, 853-4, [34].
233. СТЕФАНОВИЋ-ВИЛОВСКИ, Тодор: Моје успомене (1867-1881). Ср. Карловци 1907.
234. СУБОТИЋ, Јелисавета: О неким филолошким питањима у Црној Гори с краја XIX вијека. - *Зборник радова Наставничког факултета у Никшићу*, Никшић, 1982, 71-79.
235. СУБОТИЋ, Јелисавета: Прилог познавању развитка књижевног језика у Црној Гори. - П.О. из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIX/1986, 2, 97-103.
236. СУЂЕЊЕ Јовану Павловићу, уреднику „Панчевца” због чланка „Граничарима”. - *Панчевац*, IV/1872, 40, [1].
237. Сурадници „Панчевца”. - *Панчевац*, V/1873, 5. (У рубрици *Нашим читаоцима*) 18. јануар, [1].
- Обавјештење на уводном мјесту листа, да је Јован Павловић дошао из затвора „после петомесечног страдања.”
238. [ТАТАР, Нико]: Надгробна бесједа, што ју је држао Нико Татар на погребу министра Павловића. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 15, [1].
239. ТОМАНДЛ, Миховил: *Др Светислав Касапиновић*. Прилог националној и црквено-политичкој историји Срба у Војводини. - *Панчево*, 1940, 296.
- од 26. до 29. стране о Ј.Павловићу и *Панчевцу*, са фотографијама.
240. ТОМАНДЛ, Миховил: *Живот и рад Константина Пеичића*. Прилог културно-просвјетној историји Војводине, Нови Сад, 1966, 114.
241. ТОМАНДЛ, Миховил: *Споменица панчевачког српског црквеног друштва 1838-1938*. - *Панчево*, 1938.
- О Ј.Павловићу стр. 146-147, 156, 166 и др.
242. ТОМАНОВИЋ, Лазар: Из писама заслужних Срба умрлих. XVII. Министар Јован Павловић. - *Нови живот*, Београд, VII/1926, књ. XXVII, 199-200.
243. Уредник „Панчевца”. *Панчевац*, IV/1872, 17, 27. фебруар, [2].
- У рубрици „Домаће вести”.
- О пет судских парница на које одговара уредник *Панчевца* за прилоге у годишту листа за 1871. годину.
244. (Уредник *Панчевца*). - *Панчевац*, IV/1872, 36, 7. мај, [2].
- Вршилац дужности уредника др Љубомир Ненадовић саслушан због чланка „Значај изборне борбе” објављеног у *Панчевцу* и дао изјаву да је тај чланак дао у штампу „пређашњи уредник г. Јован Павловић.”
245. УРОШЕВИЋ, Миливоје: *Естетичка и књижевно-критичка схватања у српској књижевности 1860-1870*. - Београд 1968.
246. ФРАНЕТОВИЋ, Динко: *Историја поморства и рибарства Црне Горе до 1918. године*. - Титоград, 1960, 595.
247. ХАЈДУКОВИЋ, Илија Н: Јован Павловић, министар просвјете у Црној Гори. У: *У часовима одмора*. - Цетиње, Штампарија Кр. Цр. министарства војног, 1912, 79-80.
248. ХРАНИСЛАВ: Јован Павловић, министар просвјете у Црној Гори [С портретом]. - *Нови Требевић*, први српски илустровани календар, 1892, 81.
249. ЦИМЕША, Борислав: Младост цетињског театра. - *Побједа*, ХЛIV/1987, 7880, 10. XI 13; 7881, 11. XI 13; 7882, 12. XI, 15; 7883, 13. XI 12; 7884, 14. XI, 16; 7885, 15. XI, 14; 7886, 16. XI, 10; 7887, 17. XI 13; 7888, 18, XI 13; 7889, 19. XI 15; 7890, 20. XI 12; 7891, 21. XI 16; 7892, 22. XI 14; 7893, 33. XI 10; 7894, 24. XI 14; 7895, 25. XI 12; 7896, 26. XI 14; 7897, 27. XI 12; 7898, 28, 29. и 30. XI, 16; 7900, 1. XII 9; 7901, 2. XII 12. 3. XII 12.

250. ЧЕЈОВИЋ, Марија: Осамдесет година Цетињске гимназије „Ђ. Лопичић” 1880/81 - 1960/61. - *Споменица Цетињске гимназије*. Цетиње, 1962, 39-40.
251. ŠERNY, Vladislav: Литерарна продукција у Црној Гори у XIX веку, Стручни преглед - *Бранково коло*, VI/1980, IV, 12 (25. октобар), 1206-1208.
252. ШОЋ, Перо: О првом српском преводу „Комунистичког манифеста”. - Република, 1948, 124, 16. март, 7. Потпис: Ш.
253. ШОЋ, Перо: Први српски превод „Комунистичког манифеста”. - *Побједа*, XVI/1959, 10, 8. III, 9.
254. ШПАДИЈЕР, Ђуро: *Реферат о школама у Црној Гори* (прештампан из „Учитеља”. Свеска I. 1906. г.). Цетиње, К.Ц. Државна штампарија 1906, 12.
255. Шта вели црногорски министар. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 80, 3.
256. Шта бива по свету. - *Глас народа*, Нови Сад, 1872, 17.
257. ШУКОВИЋ, Радивоје: *Књижевна периодика у Црној Гори*. (1835-1914). *Књижевно-историјска монографија* - Титоград, 1986, 384.
258. ШУКОВИЋ, Радивоје: Стогодишњица Цетињске читаонице. - *Стварање*, 1969, 3, 285-294.
259. ШУКОВИЋ, Радивоје: Први црногорски закон о основним школама и његова примјена: Уз стогодишњицу Закона за основне школе у Књажевини Црној Гори (1884-1984). У: *Цетињска школа 1834-1984*. Споменица о прослави стогодишњице прве државне школе у Црној Гори. - Цетиње, 1985, 18-30.

Додатак

260. Zprávy. Z Černé Hory Ministrem osvĕty a vyučování... - *Posel z Budĕje*, 16, 1885, ě. 40, str. 796
О именовану Ј. Павловића за министра просвјете Црне Горе.
261. Politické zprávy zahraničné. Černohorský ministr vyučování... *Národní listy*, 24.10. 1891, пгл. 1, с.2.
О лијечењу министра просвјете Ј. Павловића у Карловим Варима у Чешкој.
262. Telegramy korresp. kanceláře. Z Cetynĕ, 18. dubna. Ministr vyučování Pavlovič... - *Národní listy*, 19. 4. 1892, s. 5.
О смрти Ј. Павловића.
263. Politické zprávy zahraničné. Jovan Pavlovič ... - *Národní listy*, 28, 4. 1892, s. 3.
Некролог поводом смрти Ј. Павловића.
- TOUŽIMSKÝ, Josef J/akub/: Jovan Pavlovič. Životopisný obrázek. - *Květy*, 15, 1893, kn. 30, seš. březnový, s. 373-377.
Животопис Ј. Павловића.
265. Zvláštní telegramy „Nár. Listů”. ch.: Z Pešti, 19. července. „Nemzet” oznamuje: ... - *Národní listy*, 20. 7. 1886, s. 1.
О доласку Ј. Павловића у Пешту.
266. Zvláštní telegramy „Nár. Listů”. sch.: Z Pešti, 20. července. Černohorský ministr vyučování ... - *Národní listy*, 21.7. 1886, s. 3.
Из разговора с Ј. Павловићем о односима Црне Горе према појединим државама.
267. Pavlovič, Jovan. - In: Masarykův slovník naučný. Zidová encyklopedie všeobecných vědomostí. D.5. N-Q. Praha, Āsl. kompas 1931, str. 573.
268. Pavlovič, Jovan (1843-1892). - In: Nový velký ilustrovaný slovník naučný. Sv. 14. Praha, Gutenberg 1931, str. 240.
269. Pavlovič, Jovan. - In: Komenského slovník naučný. Sv. 8. Praha. Nakl. a vydav. Komenského slovníku naučného 1938, str. 550.

**ДР КЛЕАНТ
ТЕОДОРИДЕС**
(1865-1895)

У првој половини XIX вијека у Црној Гори је, поред љекара извањаца, било и више странаца, који су се краће или дуже на здравственој служби у њој задржавали. Међу страним љекарима највише је било Француза, Руса и Грка. У доба књаза Данила Петровића било је неколико угледних љекара на Цетињу, поглавито Француза¹ касније, за вријеме владавине књаза - краља Николе (1860-1915), од странаца највише је било Француза, Руса и Грка². За вријеме херцеговачког устанка (1875) и црногорско-турских ратова 1876-1878. године у Црној Гори су боравиле руске санитетске екипе ради пружања помоћи у ратним условима. Неколико љекара Грка пребјегло је из турске војске раније или још док је рат трајао, међу којима др Коста Јанча и др Јанко Теодоридес, затим др Атанас Саламброс и др Димитрије Макридес. То су у Црној Гори уједно били и једини стручни љекари послије побједоносних ратова и територијалног проширења на Берлинском конгресу (1878). Др Јанча је распоређен у Даниловград, др Саламброс у Никшић, а др Макридес у Подгорицу.

Године 1876. пребјегло је др Јанко Теодоридес са херцеговачког ратишта. Примео га је веома радо и с пуно предусретљивости црногорски суверен Никола I Петровић Његош и задржао га све вријеме код себе док је рат с Турцима трајао. По завршетку рата поставио га је за управника Болнице „Данило I“ на Цетињу. Омогућио му је да пребаци породицу из Једрена - оца, мајку, два брата и супругу са двоје дјеце.³ И два млађа брата Теодоридес определили су се за медицинску струку. Старији Василијак (Василије), студент III године Медицинског факултета у Цариграду, постављен је за љекарског помоћника у Цетињској болници, гдје је радио осам година.⁴

¹ Од 1858. године на црногорском двору на Цетињу, као лични љекари књаза Данила и дошњије књаза Николе I, били су ови љекари: др Lois Paul Tedeeschi, др Jacques Toussein Pan Krazy, др Alfred Boulogne, др G. Frilleu и др Jean Baptist Feuvrier.

² Још 1869-1870. радио је др Јован Аслани (Даниловград), затим крајем XIX и поч. XX в.: др Сакапрос (Р.Црнојевић, Подгорица), др Михајло Хаџопулос (Колашин, Подгорица, Р.Црнојевић), др Константин Марулис (Шавник, Вирпазар, Р.Црнојевић), др Георгије Гианентис (Андријевица), др Константин Францесакис (Андријевица), др Ј. Јанкос (Шавник, Никшић, Велимље), др Стајис (Колашин) и др. У ствари, од 1869. до 1915. радило је 14 грчких љекара у Црној Гори.

³ Др Ј. Теодоридес је послје непуних три године напустио Цетиње и са ужом породицом преселио се у Бугарску (Пловдив).

⁴ Др Јован Кујачић: *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1818. године. САН, Посебна издања књ. CLXX, Одељење медицинских наука књ. 3, Београд 1950, стр. 114.*

Млађи тринаестогодишњи Kleantes (Клеант, Кљанти), посветиће се такође медицинској професији и постати један од најспособнијих и најкултурнијих лекара црногорских.

Kleantes Theodorides је рођен у Једренама 1865. године. У родном мјесту је стекао основно образовање. Будући да након његовог доласка на Цетиње, у оновременој Црној Гори није било гимназија (на Цетињу ће се отворити тек 1880. године), књаз Никола му је обезбиједио стипендију и послао га у Котор да учи тамошњу Гимназију (Котор се налазио под аустроугарском влашћу). Клеант Теодоридес је у Ц.Кр. Државној великој гимназији редовно завршио све разреде и матурски испит положио „с одликом” школске 1887/1888. године.⁵ У уписници завршног испита, у рубрици „Одобрано звање” за матуранта Теодоридеса убиљежено је „дипломатија”. Извјесно је овај млади и талентовани Грк желио да изабере тај позив. Али, по свему судећи, црногорске прилике су имале прече потребе за другим кадровима. Као одличном ђаку књаз Никола му је додијелио стипендију и послао га да студира медицину у Петрограду. Оштра субполарна клима у граду на Неви није одговарала многим јужњацима, па ни младом Теодоридесу. Из здравствених разлога убрзо се вратио у Црну Гору. У међувремену је на кратко вријеме био додијељен на рад Богословско-учитељској школи у Цетињској гимназији гдје је предавао грчки језик од 31. августа 1890. до 24. маја 1891. године.⁶ Иза тога је, по одобрењу црногорског владара, наставио студије на Медицинском факултету у Цариграду и завршио их 1892. године „са одликом и по највишем наређењу султановом буде произведен у чин вишег војног лекара”.⁷ Средином наредне, 1893. године промовисан је за доктора медицине у Цариграду.⁸

По завршетку студија враћа се на Цетиње да се стави на услугу потребама црногорског народа. Постављен је у Болницу „Данило I” за секундарног лекара. Лекарски посао је веома предано обављао. Остао је заљубљеник у свој позив који је са професионалном етиком обављао све до смрти, која га је задесила 16 (27. по н. календару) септембра 1895. године у најљепшем цвијету младости. Умро је од туберкулозе (сушице)⁹ у 30. години живота.

Смрт К. Теодоридеса болно је одјекнула на Цетињу и у широј јавности. Некрологе су објавили многи листови и часописи.¹⁰ На вјечни починак су га испратили и искрено ожалили многобројни Цетињани, чланови дворске породице и дипломатски кор. Лазар Т. Перовић, професор и редактор *Луче*, одржао је дирљив говор. Сахрањен је на гробљу пред Капелицом уз највеће поштовање и жаљење.

Овај зачетник сексологије у нас, боље рећи њен претеча није стигао од болести и преране смрти да склопи брак, у чију је важност иначе био увјерен.^{10а}

⁵ Војислав Бољевић Вулековић: *Гимназија „Стефан Митров Љубиша” 1865-1965*. Котор 1973, стр. 31.

⁶ Душан Д. Вуксан: *Споменица о 50-годишњици Државне реалне гимназије на Цетињу и Извјештај за школску 1931/1932. годину*. Цетиње 1932, стр. 29.

⁷ *Босанска вила*, XI/1895, бр. 19, стр. 304.

⁸ Ристо Ј. Драгићевић: *Црногорска војна музика (1871-1916)*. - *Старине Црне Горе*, Цетиње 1975, стр. 59-60.

⁹ Др К. Теодоридес. - *Глас Црногорца*, XXIV/1895, бр. 38, 16. септембра, стр. [4]; бр. 39, 23. септембра, стр. [4].

¹⁰ *Босанска вила*, 1895, бр. 19, стр. 304; *Дело*, 1895, бр. 8, стр. 327; *Луча*, 1895, св. 9, стр. 528.

^{10а} Новак Миљанић: *Грчки лекари у црногорској служби*. - *Acta historica medicinae, pharmacologiae, Veterinae*, XI/MCMLXXI (1971), 1-2, стр. 67-74.

У кратком некрологу којим Уредништво цетињског часописа *Луча*, чији је био члан, оглашава његову прерану смрт, записано је:

„Неумитна судбина отргла нам је из наше средине ваљаног сауредника и сарадника, неуморног посленика на пољу књиге и своје струке, младог дра Клеанта. Сузе су наше свједоци велике жалости за њим, а ми кличемо: мир пепелу његову! Бог нека га прости и помилује!”

Иако врло млад др Клеантес Теодоридес, и за веома кратко вријеме, „може се слободно рећи, стекао је као мало који други љекар у то доба у Црној Гори свеопште симпатије у свим друштвеним слојевима у којима се кретао” - мјеродавно истиче његов савременик и историчар црногорске здравствене културе др Јован Кујачић.¹¹

К.Теодоридес је посједовао свестрано образовање. Био је полиглота. Осим српског језика, говорио је грчки, турски, руски, италијански и француски. И музички је био надарен. Свирао је изврсно виолину.

Поред стручно медицинског рада у државној служби и приватној ординацији, за веома кратко вријеме од пет година, написао је више чланака широког спектра: из медицинских наука, здравственог просвјеђивања народа, наставе класичних језика и музичке критике. Своје радове је објављивао у црногорским и српским периодичним публикацијама: *Глас Црногорца* (1890, 1895-1896); *Просвјета* (1891, 1895); *Луча* (1895-1896); *Српски архив за целокупно лекарство* (Београд, 1895).

Дао је серију прилога за медицинску етнологију.¹² Његови чланци публиковани у књижевном часопису *Луча* за 1895. и 1896. годину под насловом „Домаћи лијечник” и „Анегдоте из медицинског свијета”, имали су за преваходни циљ народно здравствено просвјеђивање. Врло су занимљиви, па су као такви радо читани. У чланку „Домаћи лијечник”, који је излазио у наставцима, обрадио је низ болести; на разумљив и стручно-популаран начин за лаике је описао значај и основна правила хигијене, симптоме еруптивне грознице, рикавца, дифтерије, заушница, менингитиса, инфлуенце и бјеснила (задњу болест је др Ј.Кујачић погрешно регистровао као засебну библиографску јединицу!).

Теодоридес је у црногорском мјесечнику *Просвјета* писао о потреби увођења савременог грчког језика у средње школе. Другим ријечима, залагао се умјесто тзв. „Ерасмијанског метода” за „правилан грчки начин читања.” У истом гласилу писао је и о међусобном утицају психичких и органских процеса у човјечјем организму; о животу и просвјетно-педагошком дјеловању Августа Хермана Франка и неколико биографских скица о истакнутим црквеним поглаварима (Патријарх Антим VII, Кронштатски отац Јован, Григорије богослов).

Др К.Теодоридес, као што смо већ истакли, био је музички обдарен и образован. Судјеловао је у Градском мушком хору (као I тенор), што га је 70-тих година минулог вијека на Цетињу испрва водио Шпиро Огњеновић (1842-1914), а потом Чех Фрањо Вимер (1865-1935). Као активни учесник у музичком животу тадашње црногорске пријестонице, у првој половини девете деценије прошлог стољећа, К.Теодоридес је био ревностни хроничар музичких збивања. Редовно је и успјешно пратио музичке програме и зналачки их тумачио у оновременској штампи. У својим приказима музичких концерата истицао је квалитете појединаца у музицирању и пјевачкој интерпретацији. Када не би било његових стручно датих написа о релативно

¹¹ Др Ј.Кујачић: на истом мј., стр. 94.

¹² Др Нико С. Мартиновић: *Књижевни и друштвени рад у Цетињској гимназији 1881-1941. - У: Споменица Цетињске гимназије 1881-1961. Цетиње 1962, стр. 219.*

богатом музичком и позоришном животу Цетиња у оно вријеме, што се одвијао у оквиру Цетињске читаонице и на репертоару Зетског дома, наше спознаје о том важном дијелу културног дјеловања и живљења биле би тамне, а и умањене могућности за реконструкцију историје музичке умјетности у Црногорца. С посебним надахнућем писао је он о виртуозу Роберту Толингеру,¹³ о капелнику црногорске Војне музике Фрању Вимеру и талентованим домицилним музичарима - аматерима: Шпиру и Милени Огњеновић, Јелени Мартиновић; о повременим дебитантима у музичким приредбама (на примјер, Божо Новаковић, Фрањо Јерговић, Душан Јовановић, Мило Мартиновић и др.), о гостовањима појединих трупа и музичара из других крајева итд. К.Теодоридес је, дакле, први црногорски музички критичар без чијих се написа не може писати историја музичке културе Црне Горе.

Покушавао је и у белетристици. Обзнанио је једну новелу у часопису *Луча*. Неки уводници и једна рецензија на историјску студију Стојана Новаковића, говоре о његовом ширем интересовању и могућностима, које су, на жалост, изненада такорећи у старту пресјечене.

Најзначајнији рад др Клеанта Теодоридеса је, свакако, његова монографија „Тајне брачне љубави“ која је дата у штампу за његова живота 1895. године,¹⁴ а појавила се на свијет послје ауторове смрти.¹⁵ Теодоридесова књига намијењена „ученом и неученом свијету обојега одраслијега пола“,¹⁴ за своје вријеме представља насушну књигу, значајан приручник за сексуално васпитање. Интересантно је истаћи да је овај његов рад претходно читаву једну деценију чувеном дјелу „La question sexuelle“ (1905) др Августа Форела (1848-1913), којим је утемељена сексологија као посебна научна дисциплина.¹⁶

Своје радове др Клеант Теодоридес је потписивао пуним именом и презименом, скраћено (К.Теодоридес), иницијалима и шифрама: Т., К.Т., др К.Т. и К...с.

¹³ Уп. Роберт Толингер (1859-1911). - У: Др Душан Ј. Мартиновић, *Портрети III*, Цетиње 1990, стр. 15, 22.

¹⁴ „Тајне брачне љубави“. - *Луча*, I/1895, св. 7-8, стр. 495-496.

¹⁵ „Тајне брачне љубави“. - *Глас Црногорца*, XXV/1896, бр. 13, 30, март, стр. [4].

Обавјештење да је књига изашла из штампе и да се може купити у књижари Марка Л. Иванишевића и код Васиљка Теодоридеса, брата ауторовог.

¹⁶ Новак Р. Миљанић: Заборављени посленици црногорске штампе. - *Побједа*, XXIX/1972, бр. 3094, 14. мај, стр. 6. Додатак „Вријеме“ исти: Др Клеант Теодоридес - први сексолог. - *Побједа*, XXX/1973, бр. 3229, 2. септембар 1973.

II Библиографија

II-1. Посебна издања

¹ ТАЈНЕ БРАЧНЕ ЛЈУБАВИ. Цетинје 1896.

Садржај. - Предговор. I О важности брака; II Разни карактери између мушког и женске уопште; III Природна разлика између мушког и женске уопште; IV О брачној љубави; V О мушким дјетородним органима; VI О женским дјетородним органима; VII О брачном акту; VIII О импотенцији (неспособности вршити брачни акт) и бесплодности; IX О вјештини рађања мушке дјете, или женске по вољи.

II-2. Чланци и прилози у периодичи:

2. (Наши музичари). - *Глас Црногорца*, XIX/1890, бр. 40, 1. X, стр. [3].
О цетинјској музичкој трупи на челу с Ф.Вимером.
3. (Вечерња забава). - *Глас Црногорца*, XIX/1890, бр. 48, 24.XI, стр. [2]. Без потписа.
4. (Свечана бесједа). - *Глас Црногорца*, XIX/1890, бр. 50, 8. XI, стр. [1-2]. Без потписа.
5. Свечана бесједа. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, бр. 52, 22.XII. Додатак, стр. [1]. Потпис: К...с.*
6. Балканска царица. - *Глас Црногорца*, XX/1891, бр. 49, 30.XI, стр. [3]. Потпис: Т.
7. Свечана забава. - *Глас Црногорца*, XX/1891, бр. 21, 18.V, стр. [3].
8. У славу побједе граховачке. - *Глас Црногорца*, XX/1890, бр. 23, 1.VI, стр. [3].
9. (Из Маринског института). - *Глас Црногорца*, XX/1890, бр. 47, 16.XI, стр. [4]; бр. 48, 23.XI, стр. [4].
10. О потреби грчкога језика и о начину предавања истога. - *Просвјета*, Ш/1891, св. I и II (јануар и фебруар), стр. 38-43.
11. Свечана музикална академија. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, бр. 16, 18. IV, стр. [4]; бр. 17, 25.IV, стр. [3]. Без потписа.
12. (Из завода Царице Марије). - *Глас Црногорца*, XXII/1893, бр. 18, 1.V, стр.[3]. Без потписа.
13. Нешто за народно здравље. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, бр. 36, 3.IX стр. [2].
О тифозној грозњици и тифусу.
14. Уочи нове године. 31. децембра 1894 год. у поноћи. - *Глас Црногорца*, XXIV/1895, бр. 1, 1.I, стр. [1-3].
15. (Из Читаонице). - *Глас Црногорца*, XXIV/1895, бр. 6, 4.II, стр. [3]. Потпис: Др К.Т.
16. Домаћи лијечник. - *Луча*, I/1895, св. 1, стр. 47-49; 2, 121-125; 3, 208-210; 4, 279-284; 5, 479-481; II/1896, св. 1, стр. 36-37.
17. Шала и забава. Анегдоте, већином из медицинског свијета. Прикупио. - *Луча*, I/1895, св. 1, стр. 61-62; 2, 138-139; 3, 216; 4, 300; 8, 494.
18. Први мај. - *Луча*, I/1895, св. 5, стр. 308-310.
Новела (о буђењу природе и љепоти прољећа)
19. Приликом рођендана и сретног преласка у нови двор Његова Височанства књаза-нашљедника Данила. - *Луча*, I/1895, св. 6, 357-359.

*У истом броју *Гласа Црногорца*, на страни трећој, у информацији о „Бесједи у Зетском дому”, анонимни чланкописац, највјероватније уредник Лазо Томановић, каже: „Музикални дио забаве описао је *један одушевљени млади музичар* (курзив мој); тај допис доносимо на другоме мјесту овога листа”, тј. на страни 1. Додатка и тај „допис” је потписан шифром К...с, што ће рећи Клеантес.

20. Срби и Турци XIV и XV вијека. Историјске студије Стојана Новаковића, прегледао др Лујо кнез Војновић. - *Луча*, I/1895, св. 7-8, стр. 492-493. Приказ књиге.
21. О утицају духа на тијело и његове (физиолошки одношаји духа према тијелу) органске функције. - *Просвјета*, VI/1895, св. II(фебруар), стр. 68-77.
22. Франк. - *Просвјета*, VI/1895, св. III(март), стр. 163-165. О животу и раду А.Х.Франка.
23. Нови патријарх Антим VII-ми.- *Просвјета*, VI/1895, св. IV(април), стр. 191-198. Потпис: Т.
24. Кронштатски отац Јован. - *Просвјета*, VI/1895, св. IV(април), стр. 231-232.
25. Григорије богослов. - *Просвјета*, VI/1895, св. IV/1895, св. V(мај), стр. 251-253. Потпис: Др К.Т.
26. Један случај миксидема излијечен тиреоидином. - *Српски архив за целокупно лекарство*, Београд, 1895, бр. 15-16, стр. 452-459.

II-3. Преводи:

27. Књазу Ђорђу Краљевићу грчком. - *Глас Црногорца*, XX/1891, бр. 21, стр. [1].
Превод-препјев на грчки и руски језик оде Радоја Рогановића Црногорца.

**РАДОЈЕ Г.
РОГАНОВИЋ -
ЦРНОГОРАЦ (1851-1899)**

*„Вјечности вјечној, гдје свак мора бити,
Бесмрћа рјека гдје свој шири тек, -
И твој се диже твој дух племенити...
Пјеснице с Богом!... с Богом за на в'јек!..*

.....
*Све што си мога'ти си нама дао:
И пјесмом в'јенце вио роду свом,
И мишцом храбром лаворе си брао -
У бој гдје звечи јатагана лом.”*
(Никола Ст.Љубиша)

Радоје Рогановић, учитељ, државни благајник, родољуб и пјесник, поодавно је пао у заборав и изашао из опције професионалних историчара књижевности, иако је био један од најпопуларнијих црногорских и српских пјесника посљедњих деценија прошлог столећа. Естетски критеријуми лијепе књижевности времена коме припадамо учинили су своје и овог популарног пјесника с краја XIX вијека склонили из видокруга шире културне и научне јавности.¹ Маколико да његово дјело није могло одолети критеријумима времена, заслужује и оно и његова личност био-библиографску обраду.

Р.Рогановић је рођен 1851. године² у Прогоновићима, у Љешанској нахији³. Поријеклом је из Трњина, из Цуца, потомак кнеза Рогана⁴ - јунака

¹У енциклопедијско-лексикографским издањима помиње се на два мјеста. У периоду између два рата обрађен је у Станојевићевој *Народној енциклопедији*, а иза рата једино у Рацковићевим *Прилозима за лексикон црногорске културе*. (Цетиње 1987).

²У готово свим изворима и литератури погрешно се наводи година рођења (најчешће 1859), а понекад и година смрти - 1900(!).

³Љешански Рогановићи су дали неколико занимљивих личности: Илариона Рогановића (1825-1883), митрополита црногорског, Јована Петрова Рогановића, просвјетног и научног радника, књижевника, фолклористу и лексикографа (уп.Д.Мартиновић: Јован П.Рогановић (1870-1920). - У: *Портрети II*, Цетиње 1987, стр. 105-118).

⁴О генеологији Рогановића опширније се може наћи код Ј.Ердељановића: *Стара Црна Гора. Насеља и порекло становништва, с њиховим језичким и етнографским етнографским зборник*, књ. XXXIX, Београд 1936. и Сима Радуновића: *Прогоновићи*, Титоград 1972.

из Његошевог *Горског вијенца*. По завршетку основне школе на Цетињу, бригом свог стрица Иларiona Рогановића, митрополита црногорског; отишао је у Београд на даље школовање. Тамо је завршио нижу гимназију и богословију. Поред материјалне помоћи којом га је потпомагао, стриц му је издејствовао стипендију код српске владе. Након завршетка средње школе у Београду, Р.Рогановић се вратио на Цетиње, гдје је одмах примљен у државну службу. Кратко вријеме радио је као учитељ, а затим је године 1878. именован за државног благајника при Министарству финансија Књажевине Црне Горе, на којој је дужности непрекидно и ревносно радио све до краја живота.

Још од најраније младости почео је да се бави књижевношћу. Као ђак писао је пјесме; прву је објавио када му је било 19 година. Пјесништвом се занимао безмало четврт вијека: почео је раних седамдесетих, а завршио позних 90-тих минулог вијека. Припада времену „књижевног дилетантизма” у Црној Гори - како га је назвао књижевник и књижевни историчар Трифун Букић.

На Цетињу је тада био оформљен шири пјеснички круг око књаза-пјесника Николе I Петровића Његоша, у којему су поред извањача (Сима Матавуља, Лазе Костића и др.) дјеловали и црногорски пјесници (Јован Поповић Липовац, Филип Ковачевић, Живко Драговић итд.), који би се, по ријечима Т. Ђукића, могли најправилније назвати „добронамјерним”. Из категорије оновремених писаца цетињског књижевног круга, код којих је воља била јача од талента, који су под утицајем пјесништва књаза Николе и његовог секретара Јована Сундечића, упорно „склапали” стихове - спада и Радоје Рогановић. У тада „распјеваном” Цетињу, како га назва књаз-пјесник „гају пјевача”, многи су опробали перо, али „најплоднији пјесник цетињски бјеше Радоје Рогановић...”, уз којег „пропјеваше и његови помоћници и писари, на броју њих пет”, саопштава хроничар тадашњих књижевних прилика Цетиња Симо Матавуљ.

Рогановић је, заправо, више од осталих, прихватио онај пригодничарски дух у поезији - служење дневној политици. Био је он, попут свог узора Сундечића, нека врста „званичног” пјесника. Готово да није остало ниједног рођендана или имендана чланова владајуће куће, односно догађаја везаних за њу који није нашао мјеста у његовим пјесмама. Посветио им је тридесетак што краћих што дужих пјесничких састава. Уз то, у стихове је претакао оде владарима Србије, од Карађорђа Петровића до савременог суверена из династије Обреновића, затим, Русије, Бугарске, Грчке...Истина, Рогановић је своје стихове посвећивао и многим црногорским и српским јунацима и главарима (Петру I, Петру II, Бају Пивљанину, Миљану Вукову, Новици Церовићу, Петру Вујовићу, Илији Пламенцу, Станку Радоњићу, Саву Јовићевићу, Хајдук Вељку, Стевану Синђелићу итд.).

Иако је Р. Рогановић своју поезију увелико подређивао дневној политици, сврставајући се на тај начин у епигоне свога времена, читав његов живот и пјеснички рад био је прожет, родољубљем и љубављу према своме народу и његовој прошлости, према позитивној традицији. Стога он своје стихове посвећује преломним историјским догађајима, као што су косовски бој (1389) и битка на Граховцу (1858); великим културним манифестацијама (400-годишњици Ободске штампарије), важнијим јубилејима (на примјер, 30-годишњици Цетињске читаонице, 50-годишњици Српског пјевачког друштва „Јединство” у Котору, 25-годишњици Српског народног позоришта у Новом Саду и др.), освешћују појединих сакралних објеката, споменицима прошлости. Нарочита муче свјеће окупација била Српство, па отуда посвећује своје стихове српској слози, братољубљу српског народа, слози Срба и

Хрвата, српским учитељима, високошколској омладини београдској, српским књижевницима. Занесен идејом братства наших народа пјева он Црногорцима, Херцеговцима, Шумадинцима, Војвођанима, Далматинцима, Македонцима, али и Чесима и Русима, као искрени родољуб и словенофил.

Своје стихове посвећивао је Рогановић појединачно бројним српским пјесницима и књижевницима, поводом јубиларних годишњица и умјесто некролога (Бранку Радичевићу, Вуку Ст.Караџићу, Лази Костићу, Ђури Јакшићу, Ј.Ј.Змају, Војиславу Илићу, Ст.Влад.Каћанском, Јовану Сундечићу, Милораду Шапчанину и другима мање познатим, као што су Дионисије Миковић, Ђуро Т.Перовић, Василије Живковић итд.). Његовој пјесничкој инспирацији нијесу измакли ни познати му савременици, значајне личности у култури (Јован Павловић, Стеван Дескашев).

Иако у пјесничком мотивационом комплексу Рогановићевом доминирају личности, излази он из тога оквира. Пјесничка су му инспирација и нова година, почетак прољећа, цетињски бријест, па и једна његова опала грана; црногорски војник, барски пристан, далека ријека Нева, у којима пјесмама има лирских тонова...

Укратко, Рогановићев плодни пјеснички опус износи преко 180 пригодних и патриотских лирско-епских и лирских пјесама разасутих по ондашњим листовима, часописима и другим периодичним публикацијама: *Драгачевац* (Нови Сад, 1870), *Наше доба* (Нови Сад, 1881, 1888, 1891, 1892, 1893, 1894, 1897, 1898), *Глас Црногорца* (Цетиње, 1882, 1897-1895, 1897-1899), *Јавор* (Нови Сад, 1887, 1888, 1890, 1891), *Србобран* (Загреб, 1888, 1889, 1894-1898), *Босанска вила* (Сарајево, 1889, 1897, 1898), *Нова Зета* (Цетиње, 1889-1891), *Просвјета* (Цетиње, 1889, 1890, 1893), *Велика Србија* (Београд, 1890, 1891), *Невен* (Нови Сад, 1890), *Српски глас* (Задар, 1891), *Весник* (Панчево, 1892), *Грлица* (Цетиње, 1892), *Луча* (Цетиње, 1895, 1898), *Дело* (Београд, 1896), *Југославјански стенограф* (Загреб, 1896), *Мале новине* (Београд, 1896, 1897), *Мали журнал* (Београд, 1896, 1897), *Грађанин* (Нови Сад, 1897), - *Српске новине* (Београд, 1897), *Ускок* (Београд, 1897), *Народна мисао* (Загреб, 1898), *Невесинје* (Никшић, 1898) и *Србобран-календар* (1898). Неке пјесме му је посмртно објављивао *Цетињски вјесник* (1911-1912).

Осим лирско-епских пјесама Рогановић писао је, и дуже спјевове, користећи се историјском грађом, који су по тематици, патетичној реторици и заносу слични његовим осталим патриотским и пригодним пјесмама. То су: „Витештво“, „Ропство владике Данила“, „Своме господару“, „Књагиња Милена“, „Ободска прослава“, „Шумадинска слобода“ и друге.

Таквих спјевова који су се појавили као посебна издања (брошуре, сепарати) има петнаестак. Рогановићеви стихови, међутим, нијесу никада обједињено објављени. Године 1890. штампар Милош Драгић на Цетињу прикупио је његове пјесме у намјери да их објави као збирку.⁵ Из којих разлога ту своју замисао Драгић није реализовао није нам познато.

Своје пјесме Рогановић је објављивао под иницијалима: Р.Р., Р.Ц., Ц.Р. и псеудонимима: Радоје Црногорац, Радоје Ц., Радојица, Црногорац, Радојица Црногорац и шифром X (у једном случају).

Неке његове пјесме превођене су на руски, чешки и талијански језик, док су неке инспирисале музичаре да их компоњују. Тако је, на примјер, по Рогановићевој пјесми „Црногорском војнику“ др Јован Пачу сачинио истоимену композицију („за гласовир“), коју су 1887. издали новосадски књижа-

⁵Симо Матавуљ: *Биљешке једног писца* Цетиње, 1975, стр. 86.

⁶*Босанска вила*, 1890, бр. 19-20, стр. 318.

ри и издавачи браћа М.Поповићи.⁷ И први црногорски школовани музичар Јован Иванишевић (Цетиње, 1860-Праг, 1889) компоновао је 1889. године (за мушки хор) његову пјесму „О вјеридби њене свјетлости књегиње Милице за великим књазом Петром Николајевићем [Романовим]“.⁸ Према неким подацима и Роберт Толингер, у вријеме свог боравка на Цетињу, правео је неке композиције по Рогановићевим стиховима.^{9а}

Радоје Рогановић се огледао и у драмској књижевности. Написао је у стиху двије историјске драме: *Царев лаз* и *Бој на Трњине*. У првој драми, мотивски везано за легендарну битку с почетка XVIII в. (1707) на истоименом мјесту између Црногораца и Турака, аутор увелико користи Његоша, преиначавајући поедине његове стихове и служећи се римом и распоредом грађе из пјесништва Николе I.⁹ Ова Рогановићева драма објављена је још 1888. у новосадском *Јавору* (бр. 35-41). Касније, 1893, публикован јој је трећи чин у *Нашем добу* (бр. 49-51), који се структурално разликује од претходно објављеног у *Јавору*.

Уредник овог новосадског гласила, у то вријеме познати књижевник др Ст.Павловић, пропратио је објављивање трећег чина драме сљедећом анотацијом: „Ради угледа, каква ће од прилике бити цијела драма, ево саопштавамо овај одломак. Свакојако се из овог види, да је чистим народним језиком и у народном духу састављен.“¹⁰ У *Нашем добу*, исте године, објављен је и Поговор драме *Царев лаз* у коме је сажето препричан садржај и истакнут „историјски задатак“ аутора. Доцније је Рогановић прву објављену верзију своје драме мијењао и допуњавао (шест појава) и 1892. и у цјелости објавио у Државној штампарији на Цетињу.

Рогановићеву драму критика је различито дочекала. Једни су је хвалили, други критички оцјењивали. Но, у цјелини, овај његов први драмски рад је лијепо прихваћен, између осталог и због сиромаштва овог жанра код нас у то вријеме. Према писању новосадске *Заставе* допадљиво је „што у целој драми провејава таква слобода говора појединих лица у њој, да би се од таквих говора и мисли, могао задивити и модерни XIX век, што писцу може само на част служити...“¹¹ Критичар истиче да је језик архаичан и да је писац успио да погоди „жицу народног говора“ свога краја, што га „не препоручује с филолошког гледишта.“¹² Јован Грчић Миленко, уредник новосадског часописа *Стражилово*, не налази, међутим, у Рогановићевој драми „раднице, ако епизоде, и то лабаво у свезу доводене са главним догађајем није рад рачунати амо“, јер му је развезен пуст диван, и то тако плита и досадан...“¹³

Иако су за Рогановићеву драму изречене оцјене да је „чистим народним језиком и у народном духу састављена“, то је мали дио онога „што се за праву драму иште“ - додаје Грчић, а затим констатује да сами стих (десетерац са сликом, измијешан осмерцом, такође са сликом и то гдје са схемом *абед* и са строфама по четири реда) „није згодан сам по себи већ за драму, а

⁷ *Црногорском војнику*. - *Јавор* (Нови Сад), 1886, бр. 46, стр. 1503; *Браник* (Нови Сад), XIII/1897, бр. 46, стр. 4.

⁸ Нове музикалије. - *Јавор*, 1889, бр. 37, стр. 592.

^{9а} Уп. др Душан Ј.Мартиновић: Роберт Толингер (1859-1911). - У: *Портрети III, Цетиње*, 1990, стр. 16-17.

⁹ Г.Ђукић: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. - Цетиње 1951, стр. 265-267.

¹⁰ Уп. *Глас Црногорца*, 1892, бр. 38, стр.2.

¹¹ Д. Ђ.: *Царев Лаз... Застава*, 1892, бр. 18, 20, XI, стр. [3].

¹² Исто.

¹³ Г.: Радоје Рогановић, *Царев лаз*. - *Стражилово*, 1893, бр. 1, стр. 14.

за читаву драму наћи слика и звучна и ваљана, ту би запео и мало вештији мајстор.”¹⁴ Н.Ковачевић Граовски је мишљења да је *Царев лаз* „не спретан за драму” и да „није драма у правом смислу ријечи”, да она „има мана и погрешака”, али да је, ипак, оцјена уредника *Стражилова*, у којој јој се одричу сва обиљежја драме, исувише строга.¹⁵ Остала ондашња критика писала је о Рогановићевој драми, углавном, са симпатијама. То је био, свакако, и један од разлога да је она адаптирана за позорницу и више пута извођена.

Маја 1893. гостовала је у Црној Гори и Позоришна дружина Михаила Лазића из Београда. Гостовање београдског позоришта је организовала Цетињска читаоница, а прихватиле су га и Подгоричка и Никшићка читаоница. Том приликом је М.Лазић, управитељ Позоришта из Београда, у *Гласу Црногорца* јавно захвалио пјеснику Радоју Рогановићу, што му је дозволио да може на позорници представљати његов „дивни *Царев лаз*”.¹⁶ Тако се убрзо на репертоару овог позоришног ансамбла нашла Рогановићева драма. Почетком јула М.Лазић обавјештава да ће ускоро у „Зетском дому” давати „*Царев лаз*”.¹⁷ Премијера је изведена 8. јула 1893. Ова представа Српског народног позоришта је доживјела велики успјех „на опште задовољство”, а уз бурно и често аплаудирање од стране присутних гледалаца.¹⁸

Тим поводом анонимни критичар Ј.К. износи своје мишљење које је карактеристично и као одраз укуса ондашње публике. Он каже: „за једно позоришно дјело није довољно само то, да задовољи умјетничку страну своју, оно мора да придобије срца и облагороди осјећаје присутних гледалаца.” Ј.К., уз истицање да је аутор драме постигао свој циљ не пропушта прилику да овај позоришни комад најтоплије препоручи „свијем српским позориштима, и српској младежи...”¹⁹ И крајем маја наредне 1894. године Српско народно позориште,²⁰ у режији Н.Симића, извело је *Царев лаз*. Представа је веома лијепо прихваћена. Хроничар биљежи да је „пуно позориште пратило ову представу трајнијем пљескањем и наградило је писца изазивањем у знак признања.”

Представи су присуствовали књаз Никола и Петар Карађорђевић.²¹ Ускоро је давата и реприза на истој позорници и са истим успјехом.²²

И другу Рогановићеву драму „Бој на Трњине”, такође са историјском тематиком, повољним је оцјенама пропратила српска и руска критика. И ова његова драма је доживјела сценско извођење 1896. године у Великој Кикинди (режија М.Петровића).²³

И као члан Цетињске читаонице Радоје Рогановић је био врло агилан. У раду Позоришне дружине истицао се као глумач - дилетант. Када је 1884. године Позоришно дилетантско друштво последије успјешног извођења *Балканске царице* Николе I Петровића Његоша у „Зетском дому”, приредило и трагедију *Максим Црнојевић* од Лазе Костића, Рогановић је „вазано” оди-

¹⁴ Исто.

¹⁵ Н.Граовски: (Позориште). - *Глас Црногорца*, 1894, бр. 19, стр. [3].

¹⁶ *Глас Црногорца*, 1893, бр. 20, стр. [3].

¹⁷ *Глас Црногорца*, 1893, бр. 27, стр. [4].

¹⁸ Ј.К.: Српско народно позориште на Цетињу. - *Глас Црногорца*, 1893, бр. 28, стр. [3].

¹⁹ Исто.

²⁰ Поред *Царев лаза*, Симићева позоришна група на турнеји 1894. давала је у „Зетском дому” и ове представе: *Ђида*, *Холтајев комад*, *Ловорику* и *просјачки штап*, *Карађорђа* и *устанак на дахије* и *Пјесника* и *виду Николе I*.

²¹ *Глас Црногорца*, 1894, бр. 14, стр. [3].

²² *Глас Црногорца*, 1894, бр. 19, стр. [3].

²³ *Браник*, XII/1896, 134, 3.

грао улогу *Радоја Црногорца*. По мишљењу Јована Павловића, првог црногорског позоришног критичара, улога Радоја Црногорца „не може се боље одиграти него што ју је одиграо” Рогановић. С тим у вези, овај у то доба мјеродавни критичар, констатује: „Природнога, поштеног, отвореног, искреног Радоја (Црногорца, који љуби своју Црну Гору више свега на свијету, а не мари за лацманске лакрдије, престадио је г.Рогановић да не може боље бити” и, усто, додаје: „у тој улози он би могао бити учитељ свијема глумцима у Новоме Саду, Биограду, Загребу.”²⁴

* *

*

Због широког спектра пјесничких мотива и жанрова, због родољубља завичајног - ширег српског и словенског, Р.Рогановић је за живота био афирмисани, веома омиљени народни пјесник. У цетињским круговима, и међу Црногорцима, из милоште су га звали „Бидо” (по личности из истоименог позоришног комада из шумедијског народног живота, од Јанка Веселиновића и Драгомира Брзака). У знак признања и поштовања, главари и народ колашинског краја поклонили су му 1892. године скупоцјени сат.²⁵

За његов ревносни рад у државној служби и стваралаштву, књаз Никола I га је 1897. године одликовао Орденом Књаз Данила III степена,²⁶ а српски књаз Александар Обреновић - Орденом светог Саве III степена.²⁷

Радоје Рогановић је изненада преминуо 11. априла 1899. године. Умро је од „сухе болести” (сушице, туберкулозе) у 48. години живота. Искрено је ожаљен од суграђана. Све цетињске школе биле су на испраћају. Од пјесника су се опростили - стиховима и некролозима - Никола Стијепов Љубиша, Лазар Т. Перовић и Милош Ђ.Шаулић. Иако је био секретар министарства финансија (државни благајник) и уважени народни пјесник, када је умро није се код њега нашло ни толико новца да може бити сахрањен. Сахрањен је о државном трошку, а пријатељи и поштоваоци подигли су му скроман надгробни споменик испред Влашке цркве.

Иако Рогановићево пјесничко стваралаштво нема великих литерарних вриједности, као књижевна појава заслужује биографску обраду. У надлежности је историчара књижевности вредновање његовог књижевног дјела и одређивање мјеста које му припада у црногорској књижевности.

²⁴ *Црногорка*, I/1884, бр. 14, стр. 119.

²⁵ *Застава*, 1892, бр. 9, стр. 2.

²⁶ *Босанска вила*, 1897, бр. 9, стр. 439.

²⁷ *Босанска вила*, 1897, бр. 19, стр. 304.

II Библиографија

II-1 Посебна дјела

II-1.1 Поезија

1. Свијетлом црногорском Николи I Петровићу Његошу. При повратку из Русије 1869, (по подацима Ф.Велца).

1а. Безименом „Мостарцу” писцу издајничке пасквиле „Права истина” наперене против Црне Горе и цијелог Српства. - [Б.м.: б.и.], 1894 (Загреб: Српска штампарија). - 15 стр.;

Прештампано из *Србобрана* (бр. 39/1894)

2. Витештво. - Цетиње: Књ[ажевска] црн[огорска] државна штампарија, 1892. - 31 стр.; 20 цм.

3. Књагиња спаситељка Милена. - Цетиње: Књ[ажевска] црног[орска] државна штампарија, 1887. - 15 стр.; 19 цм.

4. На рођендан његове свјетлости књаза Петра Петровића Његоша, војводе Херцеговачког 1898. - [Б.м.: б.и., б.г. (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 2°.

Текст датиран на Цетињу 27. IX 1898.

5. Нови „Братски састанак”. - [Б.м.: б.и., б.г. (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 2°

6. Нови двори. [Цетиње: Државна штампарија, 1898]. - 8 стр.; 20 цм.

7. Његовом к[раљевском] височанству Фердинанду I, књазу бугарском, при доласку у Црну Гору. - [Цетиње: б.и., б.г. (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 2°.

8. Њезином височанству књагињи Милени на рођендан 22 априла 1898. - [Цетиње: б.и., 1898 (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 2°

9. Ободска прослава. - Цетиње: Књ[ажевска] црног[орска] државна штампарија, 1894. - 30 стр.; 23.

Прештампано из *Просвјете*.

10. „Пјеснику и вили”. [Б.м.: б.и. б. г. (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 4°.

11. Ропство владике црногорског Данила Петровића Његоша у Зети почетком XVIII вијека. - Цетиње: Књ[ажевска] црног[орска] државна штампарија, 1887. - 47 стр.; 20 цм.

12. Свијетлим гостима са Неве. - [Б.м.: б.и., б.г. (Б.м.: б.и.)]. - [1] лист; 2°.

13. Своме господару: спјев. - Цетиње: Књ[ажевска] црн[огорска] државна штампарија, 1891. - 8 стр.; 16 цм.

14. Слобода црногорска. - Цетиње: К[њажевска] ц[рногорска] државна штампарија, 1897. - 16 стр.; 22 цм.

15. Споменица вјеридбе и вјенчања црногорских књагињица Милице и Стане. - Цетиње, Државна штампарија 1896-94 стр.; 8°.

У коауторству са Живком Драговићем.

16. Шумадинска слобода. - Цетиње: Књ[ажевска] цр[ногорска] државна штампарија, 1897. - 11 стр.; 19 цм.

II-1.2 Дrame

17. БОЈ НА ТРЊИНЕ: Позоришна игра у три чина. - Загреб: [б.и.], 1895 (Загреб: Српска штампарија). - 63 стр.; 16 цм.

Прештампано из *Србобрана*.

18. ЦАРЕВ ЛАЗ: Драма у три чина. - Цетиње: Књ[ажевска] цр[ногорска] државна штампарија, 1892. - 129 стр.; 24 цм.

Овај рад је објављен 1888. у новосадском *Јавору* (бер. 35-41). Касније га је аутор прерадио и штампано на Цетињу (1892).

II-2. Пoesија у периодици

1. На гробу Петра Петровића Његоша, владике црногорског. 4 авг. 1869 г. на Ловћену. - *Драгачевац, српско-народни календар*, 1870, 77-78.

2. Лечницима Поарију и Симоновићу. Цетиње, 22 марта 1881. - *Наше доба*, VII/1881, 27.
3. На гробу Митрополита Илариона. - *Глас Црногорца*, XI/1882, 5, [2].
4. Младом српском песнику Ф.К. у Беч. - *Глас Црногорца*, XI/1882, 8, [2].
5. Барском пристану. - *Глас Црногорца*, XI/1882, 11, [2].
6. Вила на гробу војводе Миљана. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 11, [1].
7. Балканској царици. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 19, [1].
8. Његовој Свјетлости књазу Данилу Александру, наслѣднику црногорском на рођен-дан 17 јунија 1886. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 24, [2]. Потпис: Р.Р.
9. Црногорском војнику. - *Глас Црногорца*, XV/1886, 27, [2]. Потпис: Р.Р.
10. Христос воскрес! - *Глас Црногорца*, XVI/1887, 14, [1]. Потпис: Рогановић.
11. Двадесетпегодишњица „Српског народног позоришта” у Новом Саду. - *Глас Црногорца*, XVI/1887, 16, [1].
12. Молитва пред ђивотом св. Петра цетињског. - *Глас Црногорца*, XVI/1887, 26, [2].
13. На гробу Вула Николина Пипера. - *Јавор*, XVI/1887, 15, 230.
14. На гробу командира Вуксана Грујића. - *Глас Црногорца*, XVII/1888, 12, [1]. Потпис: Р.Р.
15. Књазу Данилу I. - *Јавор*, XV/1888, 18, 273.
- 15а. Пјеснику Мити Поповићу. - *Јавор*, XIV/1888, 24, 374.
16. Мити Поповићу. - *Јавор*, XV/1888, 29, 451. Потпис: Р.Ц.
17. Бранку. На Цетињу. - *Јавор*, XV/1888, 31, 481.
18. Смрт српског јунака Стевана Синђелића. - *Јавор*, XV/1888, 33, 516-517.
19. Ђуру Јакшићу. - *Јавор*, XV/1888, 34, 532.
Поводом десетогодишњице смрти.
20. Пјеснику „Пере Сегединца” и „Максима Црнојевића”. - *Јавор*, XV/1888, 42, 661. Потпис: Х.
21. Српском пјеснику Мити Поповићу. - *Наше доба*, IV/1888, 57.
22. Ђе је правда? - *Наше доба*, IV/1888, 59.
23. Спјеву Потоњегу Абенсеража. - *Наше доба*, IV/1888, 66.
24. Косовска вила. - *Србобран* [Загреб], V/1888, 11.
25. Србин и Српкиња из Н... - *Србобран*, V/1888, 15.
26. Кад ће? - *Србобран*, V/1888, 17.
27. Једном младом Србину. - *Србобран*, V/1888, 18.
28. Милетићу. - *Србобран*, V/1888, 20.
Посвећено Светозару Милетићу.
29. Косовски бој. - *Србобран*, V/1888, 32.
30. Трешњи. - *Србобран*, V/1888, 33.
31. Српским књижевницима. - *Босанска вила*, IV/1889, 9, 135.
32. Српска слога. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 12, [2].
33. О свадби Свијетле Књагињице црногорске Милице Петровић-Његоша. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 27, [2].
- 33а. Ријечи Неви. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 30, [1].
34. Вјеридба Књагињице Стане Петровић Његоша са великим књазом Ђорђем Лајхтенберским. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 31, [1].
35. О свадби књагињице Стане. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 32, [1].
Пригодна пјесма поводом венчања црногорске књагиње за руског књаза Георгија Максимилијановића Романова.

36. „Хајдани” најновијем пјесничком дјелу витешког књаза Николе I. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 35, [2].
37. Споменуку код „Влашке” цркве. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 36, [2].
38. Једној удовици црногорској. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 38, [2].
39. Нова радост. Цетиње 28 септембра 1889. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 40, [2]. Поводом рођења Петра, трећег сина црногорском краљу Николи I.
40. Ловћенски змај над умрлим војводом Станком Радоњићем. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 42 [41!], [2].
41. Пет помрачених небесних звијезда. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 42, [3].
42. Српском пјевачком Друштву „Јединству” у Котору. При прослави педесетогодишњице његовог рада. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 42, [3].
43. Бој на Трњине 1716 г. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 43, [1].
44. Змају пјеснику. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 44, [2].
Јовану Јовановићу Змају.
45. Српским пјесницима браћи: Драгутину и Војиславу. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 51, [1].
Пјесма је посвећена В. и Д. Илићу.
46. Књазу Нашљеднику Данилу-Александру на имен-дан 1889. - *Глас Црногорца*, XVIII/1889, 52, [1].
47. Бацу Драгојеву Дрекаловићу. - *Нова Зета*, I/1889, 1, 32-33.
48. Косово. - *Нова Зета*, I/1889, 5, 190-191.
49. Регше реџ bella Venere... [Кнегињици Милици, приликом срећне вјеридбе.][Превео на тал. Emilio Vozj][!]- *Нова Зета*, II/1889, 6, 242.
Пјесма је писана латиницом и талијанским језиком. Прештампано из талијанског листа „La Provincia” у Сремпои. Оригинал изашао у *Гласу Црногорца*.
50. Имао сам. - *Нова Зета*, I/1889, 9, 352.
51. При освећењу нове цркве на Андријевици у Васојевиће. На Аранђелов дан, 1889. - *Просвјета*, I/1889, XI, 345.
52. У молитви спас! - *Просвјета*, I/1889, XII, 418-419.
53. Попу Милану Ђурићу. (При повратку у Србију из Црне Горе.) - *Србобран*, VI/1889, 13.
54. Ајдуку Вељку. - *Србобран*, VI/1889, 32.
55. Један тужни уздах из братске нам Црне Горе на глас смрти Ст. Владислава Каћанског. - *Велика Србија*, III/1890, 21, [2].
56. Македонцу. - *Велика Србија*, III/1890, 27, [4]. Потпис: Радојица.
57. Чујте Срби. - *Велика Србија*, III/1890, 28, [4]. Потпис: Радојица.
58. Српски поздрави. - *Велика Србија*, III/1890, 30, [3]. Потпис: Радојица Црногорац.
Садржај. - Авали; Шумадинцу; Бошњацима.
59. Братски поздрави. - *Велика Србија*, III/1890, 31, [4]. Потпис: Радојица.
Садржај. - Старо-Србу; Војвођанима; Далматинцима.
60. Братски поздрави. - *Велика Србија*, III/1890, 33, [3]. Потпис: Радојица Црногорац.
Садржај. - Ерцеговцу; Приморцу; Црногорцу.
61. Владици Стефану. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 6, [1].
62. Грађењу путова: никшићког и подгоричког. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 6, [1].
63. Поглед с „Прилипа”. Посвећено младом српском пјеснику Дионисију Миковићу. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 8, [1].

64. Умрлој вили. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 12, [1-2].
Посвећено црногорској књагињи Зорки.
65. Свијетлим гостима са Неве. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 15, [1].
Пјесма је посвећена високим гостима из Русије.
66. Мирку Алексићу. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 16, [1].
Поводом смрти.
67. Бају Пивљанину. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 19, [1].
68. На глас смрти Владислава Ст.Каћанског. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 20, [1].
69. Командиру гарде попу Саву Пламенцу. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 21, [3].
Пјесма је узета из некролога Саву Пламенцу.
70. Приликом отварања новог пута преко Царев-лаза. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 22, [1].
71. Сретни почетак водовода цетињског. Допис испод Заграбља. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 26, [3].
Приказ свечаности поводом отварања водовода и усто стихови Р.Рогановића.
72. Плану пушка. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 28, [1].
Посвећено погибији Бошка Н.Мартиновића.
73. Командиру крајинском попу Митру Дабановићу. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 31, [1].
Поводом смрти.
74. Цетињском бријесту. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 34, [1].
75. Једној опалој грани цетињског „бријеста”. - *Јавор*, XVII/1890, 42, 657.
Потпис: Р.Ц.
76. Сунце на гробу кнегиње Зорке. - *Невен*, XI/1890, 7, 98. Потпис: Радоје Ц.
77. Љубу Ненадовићу. - *Нова Зета*, II/1890, 1, 24.
78. На глас смрти Владислава Ст. Каћанског. - *Нова Зета*, II/1890, 5, 199-200.
Прештампано из *Гласа Црногорца* (бр. 20).
79. Пред св. Василијем Острошким. (О Троичину дне.). - *Просвјета*, II/1890, IV-V, 111.
80. На гробу арабаше Мића Глушчевића-Затарца. - *Велика Србија*, IV/1891, 20, [3]. Потпис: Радоје Ц.
81. Велико-школској оmlадини београдској. - *Велика Србија*, IV/1891, 23, [3].
82. Султану Амиду. - *Велика Србија*, IV/1891 26, [3].
83. Александар краљ Србије. - *Велика Србија*, IV/1891, 34, [2].
84. Војводи Херцеговачком, књазу Петру Петровићу. - *Велика Србија*, IV/1891, 42, [2]. Без потписа.
85. Дескашеву. - *Велика Србија*, IV/1891, 44, [4].
Посвећено Стевану Дескашеву, музичару.
86. Христос се роди. - *Велика Србија*, IV//1891, 52, [1].
87. Камо оно српско стјење? - *Глас Црногорца*, XX/1891, 3, [1].
88. На глас смрти војводе Петра Ф.Вујовића. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 4, [1].
89. Докторима: Поарију и Симоновићу. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 14, [1].
90. Гуслар Херцеговачки пјева у Новом Саду. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 18, [1].
Пјесма је написана према приповјетки „Нашег доба”: „Дуг је зао друг.”
91. Књазу Ђорђу Краљевићу грчком. Цетиње. 15. маја 1891. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 21, [1].
Иста пјесма написана је такође грчким и руским писмом у преводу Клеантеса Теодоридеса, професора Богословско-учитељске школе на Цетињу.
92. Црногорци својој књагињи - *Глас Црногорца*, XX/1891, 30, [2].
Црногорској књагињи Милени за одравање.
93. Његовом Величанству цару руском Александру III. На имен-дан 30.

- августа 1891. Цетиње, 30. Августа 1891. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 36, [1].
94. Здравница Црногорског Орла на Заграбљу. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 42, [1].
Поводом отварања цетињског водовода на Заграбљу.
95. Књагињици црногорској Јелени. - *Јавор*, XVIII/1891, 25, 393. Потпис: Р.Ц.
96. На глас о смрти српског пјесника Васиља Живковића. - *Јавор*, XVIII/1891, 32, 500-501.
97. Педесетогодишњици дра Лазе Костића. - *Наше доба*, VII/1891, 15.
98. Кара-Ђорђе, Милош и њихови јунаци. - *Наше доба*, VII/1891, 28.
99. Гуслар херцеговачки пјева у Новом Саду. - *Наше доба*, VII/1891, 36.
Писац из напомене уз пјесму.
100. Покојницима. - *Наше доба*, VII/1891, 38.
101. Молитва пјевачког друштва ћака цетињских. - *Наше доба*, II/1891, 46. Потпис: Ц.Р.
102. Ружи у пупољку. - *Наше доба*, VII/1891, 69. Потпис: Ц.Р.
103. Пријатељима српске књиге. - *Наше доба*, VII/1891, 70. Потпис: Ц.Р.
- Садржај. - I. Негдашњем новинару шумадинском; II. Биоградској „Отаџбини.”
104. Једној були. (На путу). - *Наше доба*, VII/1891, 72. Потпис: Ц.Р.
105. Чесима приликом изложбе год. 1891. - *Наше доба*, VII/1891, 80.
106. Јакуп Смаилагић и једно црногорско дијете при жалосном догађају у Новопазарском санцаку 2. октобра 1891. - *Наше доба*, VII/1891, 89. Потпис: Ц.Р.
107. Милораду Шапчанину. - *Нова Зета*, III/1891, 1, 2.
108. Црногорски соко над својом болесном соколицом. Цетиње, 24 марта. - *Српски глас*, XII/1891, 15, 3-4.
109. Над умрлим Јовом Павловићем. - *Весник*, III/1892, 14.
Посвећено сјени Јована Павловића.
110. На глас смрти свијетле књагиње Даринке Данилове 2. фебруара 1892. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 7, [3].
111. Над умрлим Јовом Павловићем. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 15, [1].
112. Добродошлица Њезином Височанству књагињи Милени. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 16, [1].
113. Добродошлица Његовој Свјетлости Књазу Нашљеднику Данилу-Александру. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 29, [2].
- 113 а. (Тама веља пала бјеше). - *Грлица*, IV/1892, 37.
114. Мегдан Мирка Токова и Стана Ружмиа, перјаника Петра П.Његоша. - *Наше доба*, VIII/1892, 20, 1.
115. Почетак прољећа. - *Глас Црногорца*, XXII/1893, 12, [4/].
116. Првој словенској штампарији. - *Глас Црногорца*, XXII/1893, 16, [3].
117. Једној Српкињи. - *Глас Црногорца*, XII/1893, 39, [4].
118. Праху великог војводе Станка Петровића-Његоша. - *Глас Црногорца*, XXII/1893, 40, [1].
119. Јуначки образ. - *Наше доба*, IX/1893, 23.
120. Војводи Илији Племенцу. - *Наше доба*, IX/1893, 79
Аутор према чланку „Илија Пламенац војвода и министар рата у Црној Гори” у коме се пјесма налази.
121. Ободска прослава. - *Просвјетар*, II/1893, I, 41-44; II, 94-98.
Пјесма посвећена прослави четиристогодишњице Ободске штампарије.

122. [Као Србину.]. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 1, [4].
Пјесма је у некрологу Јову Скобла.
123. Поздрав браћи на нову годину. Испод Ловћена. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 1, [2] Потпис: Црногорац.
124. Новој години. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 2, [4].
125. Граховцу. - *Глас Црногорца*, XIII/1894, 22, [3].
Поводом свечане представе на Цетињу „Пјесника и Виле” од Николе I Петровића Његоша у славу граховачке побједе.
126. [Еј, пјесниче Херцеговче...]. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 40, [4].
У некрологу Ђуру Т.Перовићу у истом броју листа.
127. На глас о смрти српског пјесника Војислава Илића. - *Наше доба*, X/1894, 12.
128. Дробњачкијем јунацима. - *Наше доба*, X/1894, 40.
129. Безименом „Мостарцу”, писцу издајничке пасквиле „Права истина” наперене против Црне Горе и цијелог Српства. - *Србобран*, XI/1894, 39
130. Мајка јесте сваком мила. - *Луча*, I/1895, 1, 14
Пјесма посвећена Стани Мирковој Петровић Његош. Објављена у некрологу.
131. Шта је слобода?. - *Луча*, I/1895, 1, 46.
132. Твој имењак Свети Саво. - *Луча*, I/1895, 2, 141.
Пјесма посвећена Сави Косановићу, објављена у чланку „Свети Сава”.
133. На глас смрти Љубомира Ненадовића великог српског пјесника. - *Луча*, I/1895, 2, 142-143.
Пјесма је објављена у чланку „Спомен”.
134. Ко је јунак. - *Луча*, I/1895, 3, 201
135. [Четири вијека од штампања прве књиге у Црној Гори]. - У: *Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије*. Цетиње, 1895, стр. 254-255.
136. На глас смрти војводе Новице Церковића. - *Србобран*, XII/1895, 8.
Уз то биљешка уредништва о Новици Церковићу.
137. На глас смрти Војводе Новице Церковића. - *Глас Црногорца*, XXII/1895, 4, [2].
138. Што би... (По Бранку) (Цетиње 17.V.1896.). - *Дело* III/1896, књ. 11, 74.
139. Братски састанак. - *Југославјански стенограф*, VII/1896, 7-8, 111.
140. Братски састанак. - *Мале новине*, X/1896, 165, [2].
141. Братски састанак. - *Мали журнал*, III/1896, 165, [3].
Приликом посјете књаза Николе I Петровића Његоша Београду.
142. „Братски састанак”. - *Србобран*, XIII/1896, 68.
Пјесма под горњим насловом спјевана пригодном састанка краља Александра Обреновића и књаза Николе.
143. Пјесник Радоје Рогановић и митрополит Сава Косановић. - *Србобран*, XIII/1896, 130.
Садржај. - I. Радоје Рогановић: [„Хиљадарку ти си дао...”]; II. Сава Косановић: [„Сваки од вас трудите се...”]
Пјесма Радоја Рогановића посвећена Сави Косановићу за његову помоћ поплављеним Црногорцима и пјесма Саве Косановића као одговор Радоју Рогановићу.
144. На глас смрти Саве Бјелановића. - *Босанска вила*, XII/1897, 16, 242.
145. Натписи о прослави. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 1, [3].
146. На глас смрти срдара Сава Јовићевића. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 39, [2].
147. Арслан-бегу Мушовићу посвећено његовом синовцу Амзи-бегу

Мушевићу, ордонанс официру Њ.Вис. витешког Књаза и господара Николе I. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 40, [3].

148. Вуку Ст.Караџићу. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 41, [3].

149. Нови „Братски састанак”. - *Грађанин*, II/1897, 17.

Посвећено Николи I Петровићу Његошу и Александру Обреновићу, поводом састанка у Црној Гори.

150. Арслан-Бегу Мушовићу посвећено његовом синовцу Арузи Бегу Мушовићу ордонанс официру Њ.В. витешког књаза и господара Николе I. - *Грађанин*, II/1897, 41.

151. Николи Симићу - Босанцу, управитељу српског позоришта, приликом двадесетпетогодишњице његовог уметничког рада. - *Мале новине*, XI/1897, 210, [3].

152. Нови „Братски састанак.” - *Мали журнал*, IV/1897, 114, [5].

153. Нови „Братски састанак”. - *Наше доба*, XIII/1897, 36, [1].

154. Црногорски поздрав Чесима. - *Србобран*, XIV/1897, 43.

Пјесма штампана ћирилицом у чешком „Narodni listy”.

155. На гробу Павла Јовановића уредника „Србобрана”. - *Србобран*, XIV/1897, 74.

156. Нови „Братски састанак.” - *Српске новине*, LXIV/1897, 93, 2.

157. Нови „братски састанак”. - *Ускок*, II/1897, 75, [2].

Посвећено посјети краља Александра књазу Николи.

158. Српским народним учитељима. - *Ускок*, II/1897, 91, [4].

159. Српском пјеснику Јовану Сундечићу. - *Босанска вила*, XIII/1898, 8, 119-120.

160. Француз. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 15, [2].

Одговор Моришу Труберу на његову пјесму Le Monténégren.

161. Њезином Височанству Књагињи Милени о рођен-дану 22. априла 1898 год. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 17, [4].

162. (Пјесник пјеснику.). - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 32, [3].

Текст пјесме [Свака вјера учи...] посвећене Авду С. Карабеговићу.

163. „Марш” црногорске војске. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 33 [?].

164. Новом храму светог Василија у Никшићу. Цетиње, 30. септембра 1898. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 40, [4].

165. На глас смрти капетана Шпира Матановића. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 46, [4].

166. У славу имен-дана цара рускога и књаза црногорскога. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 50, [2].

167. Коло књазу-пјеснику. (Пјева се као: „У Ивана Господара”). - *Луча*, IV/1898, 2, 51.

Посвећено Николи I Петровићу Његошу.

168. Слози Срба и Хрвата, посвећено „Народној мисли”. - *Народна мисао*, I/1898, 6, 2.

169. Коло књазу пјеснику. (Пјева се као „У Ивана Господара”). - *Наше доба*, XIV/1898, 2, [1].

170. Тридесетогодишњици Цетињске читаонице. *Наше доба*, XIV/1898, 15, [1].

171. Омиљеном српском песнику С.А. Карабеговићу. - *Наше доба*, XIV/1898, 62, [1].

172. „К себи руке”. - *Невесинье*, I/1898, 8, [2].

173. „Невесинье”. - *Невесинье*, I/1898, 9, [2].

Пјесма посвећена листу.

174. Српска борба. - *Невесиње*, I/1898, 11, [2].
175. Његовом К. Височанству Фердинанду I. Књазу бугарском при до-
ласку у Црну Гору. - *Невесиње*, I/1898, 14, [2].
176. Мегдан. - *Невесиње*, I/1898, 15, [2].
177. [„Тридесет лета...“]. - *Србобран*, XV/1898, 30.
Пригодом 30-годишњице Цетињске читаонице.
178. Сретна вјеридба. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 16, [2].
179. Српској тробојници. - *Србобран* [календар], 1899, 121.
180. Имао сам... Цетиње. - *Цетињски вјесник*, IV/1911, 28, Ускршњи
прилог, 4.
181. Умрлој вили. - *Цетињски вјесник*, V/1912, 22, [2].
Посвећено Зорки П. Карађорђевић 4. марта 1890. године.

III-3. Драмски радови у периодичним публикацијама

182. Бој на Трњине. Позоришна игра у три чина. - *Србобран*, XII/1895,
бр. 124-132.
183. Царев Лаз. Драма у три чина од Р. Рогановића. - *Јавор*, XV/1888,
35, 545-548; 36, 561-565; 37, 577-581; 38, 594-596; 39, 612-615; 40, 628-630; 41, 644-
646.
184. Царев лаз. Драма у три чина од Радоја Црногорца. (Одломак). -
Наше доба, VIII/1892, бр. 49, 50, 51.
185. Из драме „Бој на Трњине“ (Загреб, 1895). Из II чина. (Страна 26-
36). - У: Петар М. Божовић, *Антологија црногорских песника и приповеда-
ча*, Подгорица, 1927, стр. 60-65.

III Литература о Радоју Рогановићу

1. БАЦКОВИЋ, Радослав М.: Радоје Рогановић. - *Босанска вила*,
XIV/1899, 13-14, 199-200.
Некролог, са ауторовом пјесмом посвећеном Рогановићу.
2. БОЖОВИЋ, Петар М.: Радоје Рогановић. - У: *Антологија црногор-
ских песника и приповедача*, Подгорица 1927, стр. 60.
3. БОЈ НА ТРЊИНЕ. - *Босанска вила*, 1895, 22, 352; 1896, 6, 10.
Биљешка о позоришном комаду прештампаном из *Србобрана*.
4. БОЈ НА ТРЊИНЕ. Написао Радоје Црногорац. - *Бранково коло*,
II/1896, 6, 190.
Биљешка о појави књиге.
5. БОЈ НА ТРЊИНЕ, позоришна игра у три чина. Написао Радоје
Црногорац. Тисак Српске штампарије у Загребу, 1895. - *Просвјета*, VI/1895,
XI, 634-635.
6. БУЛАТОВИЋ, Љуб[омир]: Радоју Рогановићу - Црногорцу,
српском пјеснику, Љуб. Булатовић Ибријски. - *Луча*, IV/1898, 9-10, 419.
Ода.
7. ГРЧИЋ, Јован: Радоје Рогановић, Царев Лаз. Драма у три чина. Це-
тиње, књ. црн. државна штампарија, 1892. - *Стражилово*, VI/1893, 1, 14.
Потпис: Г.
8. Д. ђ.: Царев Лаз. Драма у три чина, написао Радоје Рогановић-Црно-
горац. Цетиње, 1892, књ. црн. држ. штампарија. - *Застава*, XXVII/1892, 178,
20. XI, [3].
Приказ Рогановићеве драме.
9. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: Радоје Рогановић Црногорац. - *Цетињски*
лист, IV/1979, 72, 10. II, 2. Потпис: Ч. Д.

10. ДРАГИЊИЊИН, Мил.: Господине уреднице. - Застава, 1891, 190, 2-3. Поред осталог и критика Рогановићеве поезије.
11. Драма „Царев Лаз”. - *Босанска вила*, 1893, 17, 261. Биљешка.
12. Друга представа „Царева Лаза”. - *Босанска вила*, 1894, 8, 127. Биљешка о извођењу у „Зетском дому.”
13. ЂУКИЋ, Трифун: Радоје Рогановић. - Црногорац. - У: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године. Цетиње 1951, стр. 265-267.*
14. Живко Драговић и Радоје Црногорац: „Споменица вјеридбе и вјенчања црногорских књагињица Милице и Стане. - Цетиње, Државна штампарија, 1896. - *Просвјета*, VII/1896, V, 285-286. Биљешка о појави књиге, с резимеом из Поговора аутора.
15. ИВАНИШЕВИЋ, Петар: Радоје Рогановић, српски пјесник. - *Босанска вила*, XII/1897, 9, 15. V, 129-130. Потпис: И.П. Уз текст слика Р. Рогановића.
16. ИЛИЋ, А[рса] Ж.: Бој на Трњине. Позоришна игра у три чина. Написао Радоје Црногорац. Прештампано из „Србобрана”. Тисак Српске штампарије у Загребу, 1896. - *Мале новине*, X/1896, 194, 14. VII, [3]. Приказ.
17. Ј.К.: (Српско народно позориште на Цетињу.). - *Глас Црногорца*, XXII/1893, 2, [3]. О гостовању Лазићева позоришта на Цетињу и извођењу дјела: Радоје Рогановић, *Царев лаз*.
18. Ј.М.: Као јунак о пјесниче... - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 18, [2]. Поводом смрти Р. Рогановића.
19. ЈОВОВИЋ, Мило: Поздрав г. Радоју Рогановићу Црногорцу народном пјеснику - Цетиње. У Бару. - *Наше доба*, X/1894, 83.
20. КОВАЧЕВИЋ - ГРАОВСКИ, Новица: [О представи „Царевог лаза” од Р. Рогановића у цетињском позоришту и негативној критици *Стражилова*. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 19, [3]. Потпис: Н. Граовски.
21. КОСАНОВИЋ, Сава: [„Сваки од вас трудите се...”]. - *Србобран*, XIII/1896, 130. Пјесма С. Косановића као одговор Р. Рогановићу.
22. Лепо одликовање. - *Застава*, 1892, 9, 2. Вијест о поклону скупоцјеног сата Радоју Рогановићу од стране народа и главара колашинског краја.
23. МАКЕДОНАЦ, Здравко: Пријатељу Радоју Црногорцу. На Св. Воскресење Христово 1891. - *Наше доба*, VII/1891, 33.
24. МИЛЕНКОВИЋ, Миомир: Рогановић Радоје, Црногорац. - *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. III књ., Н-Р. Загреб, 1928, стр. 791-792.*
25. МАРТИНОВИЋ, Душан Ј.: Радоје Рогановић Црногорац (1851-1899). - *Библиографски вјесник*, IX/1990, 1-2, 87-102. Резюме.
26. НИКОЛИЋ, Новица Ј.: (На гробу пјесником.) Никшић, 14. априла 1899. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 18, [2]. Поводом смрти Радоја Рогановића.
27. Нове књиге. - *Јавор*, 1887, 31, 496; 1888, 9, 144. Вијест о изласку из штампе Рогановићевог сјесме „Ропство владике Данила у Зети почетком XVIII в. (Цетиње 1887).“
28. Нове музикалије. - *Јавор*, 1889, 37, 592. О композицији Јована Иванишевића сјесме „О вјеридби... књегине Милице...” од Р. Рогановића.

29. Новије вести. - *Застава*, 1894, 103, 4; 104, 2.
Биљешке о појави Рогановијевог спјева „Ободска прослава” (Цетиње 1894).
30. Ободска прослава, спјевао Р. Рогановић-Црногорац. Цетиње 1894, 30. - Безименом „Мостарцу”, писцу издајничке пасквиле „Права истина” наперене против Црне Горе и цијелог Српства (из „Србобрана”), Загреб 1894, 15. - *Дело*, 1894, 3, 317-318.
Критички осврт.
31. О вјеридби њене свјетлости црногорске Милице са његовим царским височанством великим књазом Петром Николајевићем. - *Застава*, 1889, 128, 3; 129, 3.
Биљешка о композицији Ј. Иванишевића по стиховима Р. Рогановића.
32. ОГЊАНОВИЋ, И[лија]: Биљешке. - *Јавор*, 1892, 45, 720; 46, 735; 48, 623.
Између осталог и о „Царевом лазу” и о неповољној анонимној критици.
33. Одликовање. - *Босанска вила*, 1897, 19, 304.
Биљешка о одликовању Р. Рогановића Орденом св. Саве, којим га је одликовао српски краљ.
34. ПЕЈОВИЋ, Ђоко Д.: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, IX/1954, 7-8, 467-474.
О Р. Рогановићу: стр. 472.
35. ПЕЈОВИЋ, Ђоко Д.: *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1918*. - *Цетиње 1971*, стр. 285 и др.
36. ПЕТРОВИЋ, Влад. Р.: Бој на Трњине, позор. игра у три чина. Написао Радоје Црногорац - 1895. - *Српска застава*, VI/1896, 16, [4]. Потпис: Влад. Р.П.
37. Пјесма о Ободској прослави. - *Босанска вила*, 1893, 14, 375.
Биљешка о појави брошуре.
38. Пјесме Радоја Рогановића Црногорца прикупио је и хоће да штампа Милош Драгић на Цетињу. - *Босанска вила*, 1890, 19-20, 318.
Биљешка.
39. (Поговор на драму „Царев Лаз”). - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 29, [2].
40. (Позив на претплату.) Радоје Рогановић Црногорац. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 38, [3].
За ауторово дјело: *Царев лаз*, с приказом дјела.
41. Признање народном пјеснику. - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 30, [3]; 31, [3]; 32, [3]; 33, [3]; 34, [3]; 35, [3].
Изјаве Радоју Рогановићу за пјесму „О безименом Мостарцу” као одговор на пасквил „Права истина.” С пјесмом Луке Ђуровића [*Достојанство човјеково...*] у част Р. Рогановићу, у бр. 34, 23/1894, *Глас Црногорца*.
42. Радоје Рогановић, секретар Министарства финансија у Црној Гори. - *Босанска вила*, 1887, 18, 287.
Биљешка о позиву аутора на претплату дјела „Ропство владике Данила у Зети почетком XVIII вијека.”
43. Радоје Рогановић Црногорац. - *Браник*, XV/1899, 47, 4.
Некролог.
44. Радоје Рогановић умро је наглом смрћу на Цетињу. - *Бранково коло*, V/1899, 16, 512.
Читуља.
45. Радоје Рогановић. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 16, [3].
Некролог.
46. Радоје Рогановић. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 16, [3].
Некролог.
47. Радоје Рогановић. - *Зора*, 1899, 5, 184.
Читуља.
48. Радоје Рогановић. - *Нова Искра*, I/1899, 10, 176.
Некролог.
49. Радоје Рогановић. - *Србобран*, XVI/1899, 46, [3].
Некролог, с посмртном пјесмом Николе Ст. Ђубишице и говором Лазара Перовића.

50. РАЦКОВИЋ Никола: Рогановић Радоје. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе, Цетиње 1987, стр. 181.*
51. Радоје Рогановић: Ропство владике црногорског Данила Петровића Његоша у Зети почетком XVIII вијека. Спјев. - *Голуб, 1880, 3, 46; 1888, 2, 30.*
- 51а. Свечана пјесма. - *Босанска вила, 1896, 13, 215.*
Биљешка о пјесми „Братски састанак.”
52. Своме господару. - *Јавор, 1891, 38, 607.*
Биљешка о пјесми Р. Рогановића.
53. *Slovansky obzor. Černý Hora Dne 13. dubna t.r. ... -Plzeňsky obzor, 6. 6. 1899, str.. 583. - Zpráva o úmrtí Radoja Roganovića.*
Вијест о пјесниковој смрти.
54. Споменица. - *Босанска вила, 1897, 13, 206.*
Биљешка о појави „Споменице вјеридбе и вјенчања Књегињице Милице и Стане” од Ж. Драговића и Р. Рогановића.
55. Споменица. - *Дело, 1897, 14, 573.*
Биљешка о књизи Ж. Драговића и Р. Рогановића поводом вјенчања књегињице Милице и Стане (Цетиње, 1897).
56. Срби занатлије Велике Кикинде. - *Браник, XII/1896, 134, 3.*
Вијест о извођењу драме „Бој на Трњине” у режији М. Петровића.
57. Српске музикалије. - *Браник, XIII/1897, 46, 4.*
У Огласу Књижаре Браће Поповића (Нови Сад), уз остало: *Онамо, онамо за гласовир Х. Дубе и Црногорском војнику за гласовир др Ј.Пачу.*
58. **ТЕОФИЛ:** „Ободска прослава”, спјевао Радоје Рогановић Црногорац. Прештампано из „Просвјете” Цетиње. Књаж. др. државна штампарија 1894. - *Глас Црногорца, XXIII/1894, 26, [3].*
Приказ пјесме.
59. **ТОМАНОВИЋ, Лазар:** [Приказ представе „Царевог лаза” од Радоја Рогановића у цетињском позоришту.]. - *Глас Црногорца, XXIII/1894, 14, [3].*
Потпис: Т.
60. [ТОМИЋ - ДРОБЊАК, Исаило Т.]: [Сто пута ти, Србе, хвала...] Цетиње 27. V 1894. - *Наше доба, XI/1894, 40.* Без потписа.
Одговор Р. Рогановића на пјесму „Дробњачкијем јунацима”.
61. **ХЕРЦЕГОВАЦ, С.П.:** Радоју Рогановићу Црногорцу. Из захвалности на одговор издајничкој пасквили „Права истина”. Никшић, 7 (19) авг. 1894. - *Србобран, XI/1894, 93.*
62. Царев Лаз. - *Босанска вила, 1892, 27-28, 436.*
Биљешка о штампању Рогановићеве драме.
63. „Царев лаз” Радоја Рогановића. - *Јавор, 1892, 40, 639; 46, 735.*
Биљешка о појави драме.
64. Црногорском војнику. - *Јавор, 1886, 47, 1504.*
О појави композиције Ј.Пачуа по пјесми Р. Рогановића.
65. [ШАУЛИЋ, Милош Ђ.]: Govор на погребу Радоја Рогановића (Радоја Црногорца). - *Луча, V/1899, 3-4, 182-183.* Без потписа.
66. ШПАДИЈЕР, М.С.: Пјеснику „Царева Лаза”. - *Наше доба, IX/1893, 13.*
67. Шумадинска слобода. - *Босанска вила, 1897, 20, 320.*
Биљешка о појави спјева.
68. Шумадинска слобода. - *Зора, 1897, 7-8, 280.*
Кратак осврт на Рогановићев спјев.
69. Шумадинска слобода. Спјевао Р. Рогановић Црногорац. Државна штампарија, Цетиње 1897. - *Просвјета, VIII/1897, VIII, 494-495.*

*ДР НОВИЦА П
КОВАЧЕВИЋ-ГРАОВСКИ
(1861-1910)*

I Биографија

I-1. Живот и рад

Све до шездесетих година XIX вијека друштвено-историјске, политичке и економске прилике у Црној Гори нијесу пружале довољно услова за примјену научне медицине. Насупрот томе, етномедицина је била веома развијена. Владари и понеки имућнији главар су позивали љекаре из Боке или преко границе (поглавито у Котор или Будву), да потраже превентивну љекарску интервенцију и на лијечење, док су остали били препуштени народним „видарима” - надриљекарима. Болница није било. Прве љекаре као дворске, довео је на Цетиње 1858/59. године књаз Данило Петровић Његош. Будући да се овај црногорски суверен у својој спољној политици умногоме ослањао на Француску, то је влада ове земље током три деценије слала на Цетиње по једног свог војног љекара, то су били први квалификовани љекари са привременим боравком у Црној Гори. Поред књажевске фамилије и дворске свите, лијечили су и околно становништво. Њиховим доласком, а доцније и других (Грка, Руса и из јужно-словенских крајева), који су радили на организацији здравствене службе (санитета) у земљи, могло се започети с примјеном научне медицине.

Поред дворских љекара које је Француска влада од почетка 1859. непрекидно додјелјивала на службу црногорском двору на Цетиње, у периоду 1867-1900. године било је више извањаца (др Јован Ђустинијани, др Јован Аслани, др Роко Мишетић, др Валерије Томић, др Милан Јовановић Морски или Бомбајски, др Милан Јовановић-Батут, др Светислав Симоновић и др.), који су допринијели постављању црногорске здравствене службе на научну и савремену медицинску основу. У томе погледу, дакако, посебне заслуге припадају др Милану Јовановићу-Батуту, првом организатору санитета у Црној Гори и уреднику медицинског часописа *Здравље* (Цетиње, 1882).

Преломни догађај у историји црногорске здравствене службе представља, свакако, изградња прве црногорске болнице „Данило I” на Цетињу (1871-1873) и оријентација на школовање домаћих кадрова. Највеће заслуге за то има књаз Никола, који је много држао до чувања и подизања народног

здравља. Црногорски владар се лично ангажовао и за школовање првих генерација црногорских љекара. Међу првим црногорским љекарима школованим у Русији је и др Новица Ковачевић. Послије др Анта Гвозденовића, најстаријег љекара црногорског, који је студирао у Русији и тамо остао, доспјевши до чина санитетског генерал-лајтнанта, др Ђорђа Филиповића, првог социјалистичког агитатора са нашег тла и др Петра Миљанића, нестора црногорске медицинске школе и најстаријег медицинског писца, др Новица Ковачевић-Граовски, љекар по струци, по вокацији журналистика, публициста, књижевник и преводилац, - четврти је по реду од наших земљака који су се школовали у Русији.

Рођен је у селу Балосале, близу Вилуса и недалеко од Грахова, 6. септембра 1861. године. Син је познатог херцеговачког јунака Петка Ковачевића¹, а синовац још познатијег харамбаше, славног Стојана Ковачевића. Основно образовање стекао је на Грахову и на Цетињу, иако су, у то вријеме, услови за школовање били неповољни. Гимназију је завршио у Новом Саду и положио испит зрелости са одличним успјехом 1883. године. Средњошколско образовање му је омогућио рођак (брат од стрица) Видак Ковачевић, који је живио у Новом Саду. По свршетку средње школе враћа се на Цетиње, гдје кратко вријеме ради као наставник Ђевојачког института „Царице Марије Александровне“. Књаз Никола га, међутим, убрзо шаље у Петроград на даље школовање. Уписао је Војно-медицинску академију у граду на Неву. Тамо је добио и стипендију Славенофилског комитета. Медицину је успјешно завршио 1889. године и након тога се вратио у родну Црну Гору, не бирајући притом ни дужности ни мјеста службовања. Према архивским подацима, почетак његове државне службе успједио је 18. јула 1891. године.² На основу поузданих извора утврђено је да је Ковачевић првобито био постављен априла 1890. године у Болници у Подгорици и остао на стажирању у њој до укидања³, а потом за љекара и управника привремене болнице на Орјој Луци, у Бјелопавлићима, а затим у „Даниловој“ болници на Цетињу, Ковачевић је као стажиста обишао Грахово и Цуце, гдје је обавио „писање краста“ на 3.427 особа и притом „није било смртних случајева“⁴. Год. 1891. бива постављен за физикуса у Андријевици, у Васојевићима, и за подручје Колашина. Тамо је остао готово пет година, обављајући са великом преданошћу и професионалношћу позив љекара у веома отежаним приликама. О томе говори и један аутентични запис, просвјетника и етнографа Богдана Лалевића, који у оновременом званичном листу *Глас Црногорца*,

¹Петко Ковачевић, родом из села Срђевића код Гацка, био је кмет на имању Дедаге Ченгића, сина Смаил-агина. Одметнуо се у хајдуке са својим братом Стојаном, да би се ставио у заштиту херцеговачкој раји. Као познатог харамбашу Турци су га ухватили на превару и осудили на смрт вјешањем 1865. год. у Малој Тени, у Мостару. (Уп. Д. Гунгуз-Перовић: Харамбаша Петко Ковачевић и мутесариф мостарски. - У: *Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине*, Београд, 1931, стр. 26-28.) Тамница у Никшићу, у којој је био затворен, носила је по њему име „Петковача“.

²Архив Црне Горе, *Министарство војно, Санитетско одјелење*, бр. 708, од 30. јуна 1910. године.

³У „Извјештају цетињског добротворног одбора Његову Височанству, Господару и Књазу“, од 25. фебруара 1890. г. каже се да је Одбор за Болницу на Орјој Луци, „ријешило, да набави нарочитог љекара који ће имати и помоћника“ и додаје се „Очекује се и Г.Новица Ковачевић, који је сад свршио науке у војној медико-хирургијској академији у Петрограду“ (*Глас Црногорца*, XIX/1890, 9, стр.2).

⁴Ево што је хроничар нотирао о успјесима младог љекара Ковачевића: „На вече Илиндне стигао је у Грахово др Н.Ковачевић ради писања краста, који је рад већ извршио на 1800 друга. У ту суму било их је који су пријешли и педесету. Продужио је, „писање“ у Цуцама и до 28 августа писао их је 1.100 друга, и ту их је, биле, који су пријешли четрдесету годину, али има још четврти дио Цуца, тако зване Малоцуца, готово пијезе не писане, па сад продужава рад свој“ (И.Ш.: Испод Глатке греде, 29. августа. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 36, стр.3.)

биљежи да је ... „неуморни радиша, дневи ноћи трчао и притицао у помоћ” народу сузбијајући тифус и грипозна запаљења плућа.^{4а} Анонимни извјештач пише да је почетком 1893, иако је у капетанији Поља (колашинских) био нападао велики снијег, да би лијечио пацијенте од тифозних обољења, у два маха по снијезним мећавама одлазио да прегледа „тифусом заражене фамилије.”⁵ Излагао се и другим ризицима, поред осталог, пружањем љекарске помоћи прекограничарима у Плавско-гусињској области. Боравак др Н.Ковачевића у Васојевићима памти се и по томе што је у Андријевици јануара 1892. године основао Читаоницу и био њен први предсједник. Уз то, и у литератури је оставио трагова свог борављења у том крају. Службујући по васојевићко-колашинским теренима, инспирисан је за неколике своје умјетничке приповијетке за које је фабулу узео из народа.

Када је 1896. године установљена у Црној Гори стајаћа војска, Ковачевић је постављен за војног љекара на Цетињу, у којем је својству, с мањим прекидом, остао све до смрти. Успјешно је вршио организационо устројство санитарске службе у црногорској војсци, вршећи истодобно и дужност гарнизонског љекара на Цетињу. Он је фактички први начелник Војног санитета у Црној Гори. Почетком априла 1896. водио је седам лица у Пастеровом заводу (из Подгорице) у Будимпешту, ради лијечења од уједа бијесног пса. Др Н.Ковачевић је 1896. године као војни љекар произведен у чин капетана. Због болести улцињског љекара Ђорђа-Ђока Петковића (1855-1903), у раздобљу од 11. маја 1901. до 21. марта 1903. премјештен је у Улцињ по потреби службе за окружног љекара. Од краја марта 1903. поново је војни љекар на Цетињу. Указом од 5. јануара 1905. добио је ранг санитарског командира.

Осим поменутих војних функција, др Н.Ковачевић је био стални наставник Офицерске школе на Цетињу. Када је Министарство појно 18. фебруара 1906. отворило на Цетињу први курс за школовање војно-санитарских помоћника, за који је узиман по један питомац из сваке бригаде (формацијски су чинили вод болничара), Ковачевић је одређен за њиховог руководиоца. Повјерена му је израда наставног плана и програма. Он је конципирао програм из два дијела: опште-теоретске и специјалне наставе.⁶ Општа теоријска настава била је заједничка за све питомце, док се специјална организовала под надзором санитарског командира Ковачевића.

^{4а}Богдан Лалевић: Андријевица, 3. фебруара. - *Глас Црногорца*, XXII/1893, бр. 7. стр. [3].

⁵Дописник *Гласа Црногорца*, под псеудонимом Граничар, из Поља колашинских пише 12. априла 1893. следеће: „... ево има три године како се била угњјездрила и укоријенила у народу овога краја, једна епидемична и заразна болијест - тифус, која је овоме крају учинила велике и огромне штете, услед губитака неколицине одабраних краишника - овога краја и повишим бројем осталога народа; због чега је и г.др. Н.Ковачевић, по наредби високог министарства унутрашњих послова, из два маха по зимушњим мећавама долазио, да прегледа тифусом заражене фамилије, и да, у колико буде могуће стане напут тој зарази, што је г. Ковачевић и учинио, давајући нужне љекове болесницима, и здравима упутак, како се имају чувати од те приљепљиве болијести, - препоручујући за чистоћу и једним и другим, доказујући какве грдне пошљедице доприноси нечистоћа у погледу народнога здравља. - Да је препорука г.Ковачевића нашла мјеста у овоме племену, и да су љекови за болесне били од непроцјенљиве користи, види се из тога, што данас нема ни једног случаја, да ће ко болује у овоме племену, нити се ико може чути да се жали од те болијести.” (*Глас Црногорца*, XXII/1893, бр. 17, стр. 2-3)

^{5а}Ристо Ј.Драгићевић: Санитарска служба у Црној Гори 1890-1916. - *Медицински записи*, 25, Титоград, 1972, стр. 60.

⁶Опште предмете су чинили: *закон божји* - 1 час, *српски језик* - 2 часа, *историја* - 2 часа, *географија Црне Горе и Балканског полуострва* - 2 часа; а специјалну обуку: *основи познавања човјечјег тијела* - 2 часа и *основи тифусне* - 2 часа.

⁷Бранко Бабић: Основе војног санитета у Црној Гори. - У: *Болница Данило I. Споменица 1873-1973*. - Цетиње, 1973, стр. 163.

Послије завршене теоријске наставе и практичне војне обуке услиједило је стажирање абитуријената у „Даниловој болници“, и иза тога испити, након којих је Министарство војно, на предлог др Ковачевића, 5. фебруара 1908. произвело све питомце за санитетске „десечаре“⁸ По Ковачевићевом мишљењу, они су успјешно могли обављати санитетске послове.

Поред прављења наставних програма и планова, и предавања која је „држао са таквим одушевљењем, да је остао у трајној успмени својих ученика, који су већим дијелом“ постали доцније црногорски официри, др Новица Ковачевић је својим преводилачким радом дао видан допринос развоју педагошке војне мисли у Црној Гори. Преведена дјела из војних наука са више језика, међу којима се нарочито истичу радови капиталног значаја познатог руског војног писца и теоретичара европског гласа генерала Н.П.Михњевича,¹⁰ начелника Николајевске генералштабне академије у Петрограду, дуго су користили као драгоцену лектуру за теоретски и практичан рад старјешине црногорских и српских војних формација, као и педагози војних и цивилних школа. Преводилац је, иначе тешка и замршена питања стратегије и војних наука тротомног Михњевичевог дјела, преведеног на све главније европске језике, по ријечима генерала Радомира Вешовића, изванредно поимао и превео „лијепим српским језиком“.¹¹ Сем књига Н.П.Михњевича, у Ковачевићевом преводу још пет из „војне књижевности“, објавило је као своја издања црногорско војно министарство у својој штампарији на Цетињу. Од 1907. године Ковачевић је до краја живота био управитељ Штампарије Министарства војног Књажевине Црне Горе. За четири године његовог управљања овим графичким предузећем штампано је око 30 монографских публикација.¹²

За вријеме свог другог боравка на Цетињу др Ковачевић се активно укључује у културни и јавни живот црногорске престонице. Год. 1896. биран је за члана Књижевног одбора (управе) „Друштва Цетињске читаонице и Горског вијенца, а крајем 1900. изабран је и за потпредседника ове асоцијације.¹³ Истакао се и у позоришној секцији овог друштва као глумац-аматер. (Почетком 1884. још док је био бруцош налазимо га међу потписницима¹⁴ прогласа за оснивање „Зетског дома“ као централног дома културе у Црној Гори, у којем је пројициран смјештај Позоришног друштва и неколико националних институција (Библиотека, Музеј итд.) Био је и члан редакцијског колегијума *Књижевног листа* (Цетиње, 1901-1902).

Новица Ковачевић - Граовски је активно судјеловао у културним програмима свих средина у којима је живио и радио. Током 1882-1883. наступао је два пута као гимназијалац у тзв. „бесједама“ средњошколске омладине у Новом Саду. Новосадска *Застава* је нотирала да је на поменутиим приредбама декламовао -

⁸ Исто.

⁹ Уп. Радомир Вешовић: + Др Н.П.Ковачевић-Граовски. - *Цетињски вјесник*, III/1910, бр. 37, стр. 3. Посмртни говор.

¹⁰ Радомир Вешовић: Војна књижевност. - *Глас Црногорца*, XXXVIII/1909, бр.2, стр. [5]. Потпис: Р.

¹¹ Вешовић: на ист. мј.

¹² Уп. Видак Рајковић: *Црногорска библиографија Том I, књ. 3. Монографске публикације 1834-1918 - Цетиње*, 1989, стр. 257.

¹³ (Цетињска читаоница). - *Глас Црногорца*, XXIX/1900, бр. 48, стр. [3-4]; Новак Р. Миљанић: Из рада црногорског санитета. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, XI/MCMLXXI, 1-2, стр. 57.

¹⁴ Проглас су потписали 28 истакутих личности културно-просвјетног и политичког живота Црне Горе, и то: Јован Павловић, Филип Петровић, Блажо Петровић, Марко Петровић, Гавро Вуковић, Јован Љепава, Мило Мартиновић, Шпиро Огњеновић, Симо Матавуљ, Митар Бакић, Шпиро Поповић, Симо Мартиновић, Радоје Рогановић, Павел Ровицки, Никола Брзута, Новица Ковачевић, Шћепо Кустудија, Јован Поповић-Липовац, Митар Пламенић, Петар Врбича, Марко Лековић, Марко Врбича, Нико Таттар, Божо Новаковић, Васо Пипер [Милуновић], Вук Ђулевић, Јован Пипер [Милуновић] и Јово Машановић.

стихове Љубе Ненадовића и Јована Јовановића Змаја.¹⁵

Н.Ковачевић се и као глумац-аматер огледао више пута на Цетињу. Од краја фебруара до маја 1884. учествовао је у неколико позоришних представа дилетантског Добровољног позоришног друштва Цетињске читаонице, које су извођене у импровизованој сали приватне куће војводе Маша Врбице (касније Турско поштанство) и под отвореним небом - „У арени крај Биљарде“. Тада је аматерска дружина, на челу са Јованом Павловићем „артистичким управником“, поставила на репертоар трагедију „Максим Црнојевић“ од Лазе Костића (шест пута) и шаљиве комаде: „Пола вина, пола воде“ од Косте Трифковића и Змајев „Шаран“ - по три пута. Ковачевић је у Костићевој трагедији одиграо улогу Милоша Обренбеговића, за коју је добио високу оцјену позоришне критике. Наиме, Ј.Павловић изриче овакву оцјену: „Г. Н о в и ц а К о в а ч е в и ћ освојио је публику својом пријатном појавом, својим љупким милозвучним гласом, који му је лијепо звонио у улози вјерна пријатеља. Осим тога видјело се на његовој представи да ју је скроз проникао; за то се и умио вјешто наћи у свјема тешким доложајима, које је писао ове трагедије удијелио Максимовом побратиму“.¹⁶ И за друге његове улоге „на бинскијем штицама“, у шаљивим комадима, позоришни критичар констатује: „Наш Н о в и ц а К о в а ч е в и ћ већ се показује као мјастор у својим улогама те му је и држање и кретање на позорници са свијем лако и сигурно“.¹⁷ Посебно када се ради о улози чика Панте у „Шарану“ толико се са њом саживио да се комотно може рећи: „... прометнуо [се] у бачванског сељака“ да је „прави чика Панта!“ и додаје: „Наш покојни Телечки не би се ни најмање постидио од овог дилетанта унеколико ограђујући се: „Не знам како се сад игра чика-Панта у Новом Саду, али не вјерујем да би ико могао надмашити нашег Новицу“ - закључује Војвођанин Јован Павловић.¹⁸

И поред неповољних услова за стваралачки рад времена у коме је живио, др Новица Ковачевић је био вишеструко креативна личност. Уз ангажованост у оквиру локалне професије, успијевао је да се бави књижевним, публицистичким и преводилачким радом. Читави његов рад и активност били су прожети максималним патриотизмом. Та повезујућа нит карактеристична је за читав његов радни вијек, за свеколико његово стваралаштво. Његов савременик, познати црногорски војсковођа Радомир Вешовић, с тим у вези, казао је: „Његови патриотски чланци, који су излазили како у домаћим, тако и у прекојавским листовима, као год и његови други књижевни радови, које је објављивао с времена на вријеме увијек су били проткани жарким патриотизмом, као год и цио његов живот“.¹⁹ Стога је за живота био веома популаран и уважаван у свим друштвеним слојевима и срединама у којима је живио и стварао. Књаз Никола га је још као окружног љекара у Андријевици одликовао Даниловим орденом III степена.

За вријеме анексионе кризе (1908) истакао се као ватрени борац против Аустро-Угарске монархије. Био је врло начитан човјек широке културе, необично пријатан у сваком друштву. О томе постоји више потврдно написаних мишљења. Цитираћемо само једно - мишљење др Јована Кујачића:

„... био је врло чврста карактера, примјерно поштења, несебичан, веома углађен, жив и бујне интелигенције, проницљив, психолог, вун финог хумора и веома пријатан саговорник. Једном ријечи он је чинио веома при-

¹⁵ Уп. *Застава*, Нови Сад, 1882, бр. 10, стр. 3; 1883, бр. 36, стр. 1.

¹⁶ *Црногорка*, I/1884, бр. 14, стр. 119.

¹⁷ *Црногорка*, I/1884, бр. 15, стр. 127.

¹⁸ Исто, стр. 128.

¹⁹ Радомир Вешовић: + Др Новица Ковачевић, Крајевски. - На истом мј., стр. 3.

јатан утисак на средину у којој се кретао, био је примјер чојства у пуном смислу ријечи и носио у себи доста дивних особина кршнога динарца, особина које се уопште рођењем наслеђују”²⁰

Др Новицу Ковачевића је изненадна смрт отргла од породице²¹ и друштва 6. маја 1910. у најбољим стваралачким годинама, „у времену када је својим искуством и спремом требао да највише послужи својој Отаџбини” и црногорској војсци. Умро је на Цетињу у 49. години живота. Величанствено је испраћен и сахрањен са свим војничким почастима на гробљу пред Капелицом. У име официрског кора са покојником се опростио командир Радомир Вешовић, чији је некролог публикован у *Цетињском вјеснику*. И други листови (*Глас Црногорца*, *Браник* и др.) донијеслу су некрологе у којима су истицане Ковачевићеве заслуге и велики губитак његовом прераном смрћу. Убрзо послје Ковачевићеве смрти, објављена је брошура „Успомена сјенима покојног доктора Новице П. Ковачевића-Граовског...” са био-библиографском скицом и некролозима који су се појавили у штампани.

I-2. Новинарско-публицистички, стручни, књижевни и преводилачки рад

Још као студент медицине у Петрограду Новица Ковачевић Граовски био је дописник познатог новосадског листа *Браник*, чији је власник и издавач био Миша Димитријевић (Нови Сад, 1841-1889), а послје њега Михаило Полит Десанчић. Ковачевић је своју журналистичку сарадњу започео у овом новосадском реномираном гласилу 1886. године. Од те године до почетка 1891. обзнанио је под насловом „Глас из Русије” педесетак новинских написа, вијести и репортажа, потписујући их псеудонимом Н.Граовски, иницијалима имена, (Н.), имена и презимена (Н.К.), презимена (К. и К-ћ), шифрама (С. и Р.) и свега по једанпут: Ков., Н.Ковачевић, медицинар и др Ковачевић). Његови дописи из Петрограда могу се сматрати као „узор новинарске кореспонденције”. По повратку у Црну Гору, по свему судећи, 1890. године, наставља сарадњу у *Бранику*, сада под насловом „Глас из Црне Горе” или у оквиру одговарајућих рубрика, информисујући читаоце овога листа о актуелним питањима из друштвено-политичког живота у Црној Гори. Међу двадесетак библиографских јединица тога периода (до 1908), поред новинарских дописа и чланака, објавио је и више новела, књижевних репортажа и некролога знаменитих личности, потписујући их поглавито поменутиим псеудонимом и иницијалима псеудонима (Н.Гр.). Заслуге за дешифровање ауторских скривених ознака др Новице (Новака) Ковачевића и идентификовање његових библиографских јединица у *Бранику* припадају Новаку Р. Миљанићу, који је приликом библиографских истраживања сачинио попис са упутним анотацијама.²²

²⁰ Др Јован Кујачић: *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до 1918. године*. - Београд, 1950, стр. 92.

²¹ Оставио је за собом супругу Ању са четворо дјеце: два сина и двије кћери. Син му Петар био је на школовању у руској војној академији. Као официр руске војске, по избијању октобарске револуције 1917. године прешао је у Црвену армију, страдао је у злогласним Стаљиновим чисткама 1937. год. Други син Михаило, професор, умро је 1957. у Београду. Био је без породе. Имао је кћери Вјеру и Олгу, удату за Љубомира Бакића, правног писца и политичара.

²² Новак Р. Миљанић: *Црногорци у „Бранику” (1885-1914)*. - *Библиографски вјесник*, X/1981, бр. 2, стр. 103-109.

Н. Ковачевић је из своје љекарске струке релативно мало написао: свега пет-шест више популарних чланака. Већ као студент завршних година објављује чланак *Omnes hydrophobici moriuntur*, у којему описује последице уједа бијесних паса и значај открића Луја Пастера за лијечење те болести. У осталим чланцима описао је колеру, менингитис и друге заразне болести, презентирајући бројне податке из ратова XIX стољећа о жртвама ових болести. Сви ови Ковачевићеви чланци медицинско-просветитељског карактера и значаја објелодањени су у *Гласу Црногорца*.

Услед непогодних општих услова за бављење стручно-медицинским питањима и теоријским уопштавањем медицинске праксе, др Новица Ковачевић је тражио и налазио могућности за свој публицистички, књижевни и преводилачки рад. У свим овим жанровима био је плодан стваралац, чему је увелико доприносило његово солидно знање руског, њемачког и француског језика, дакако, и широко образовање и култура.

Занимљиви су и Ковачевићеви чланци новинарско-публицистичког карактера у којима третира разна политичко-историјска питања црногорске прошлости и савремености. Омиљене су му теме: култ Милоша Обилића у Црној Гори, ратни догађаји 1862-1878, побједа црногорског оружја на Граховцу 1858, гранични црногорско-аустријски сукоби, насиља на Косову, црногорско расположење поводом анексије БиХ 1908. г., скупштински живот Црне Горе, црногорски друштвено-економски просперитет у задњим деценијама минулог вијека итд. Интересантна су и Ковачевићева запажања у репортажама о посјети црногорског књаза Николе Петрограду 1886, њемачког цара Вилема, такође у Петрограду 1888, наклоности руског цара Александра III Романова према Црној Гори и црногорском „господару“; о посјети Александра Обреновића Цетињу 1897. године и др. Посебно је занимљив један његов прилог о свјетлећим метеоритима тзв. болидима, поводом пада једног близу Мадрида и паници која је владала том приликом у Шпанији јануара 1896. године, што је утолико значајније када се зна да у Црној Гори о овим природним феноменима није ни могло бити неке озбиљније информисаности и научног тумачења ове природне појаве. Од интереса је и његова репортажа о чешким туристичким посјетама на Цетињу у потоњој години прошлог вијека.

Завређују научну пажњу и његови прикази и оцјене о схватању Карла Фогхта „о женском питању“, примату француске културе у XIX вијеку, о књизи др Ј. Томановића „Петар Други Петровић као владалац“ (Цетиње 1896), о историјској расправи Ђура Вукићевића: *Да ли је Пећка патријаршија канонички укинута 1766. године и ко јој је црквено-правни наследник?*

У већини чланке о којима је претходно било ријечи, Ковачевић критички посматра и оцјењује, избјегавајући у извјесном смислу глорификацију која је доминирала у његово вријеме у званичној штампи.

Није незанемарљив ни Ковачевићев допринос биографијама појединих личности. Напротив веома је значајан. Написао је преко двадесет биографија, превасходно некролошких скица значајних и знаменитих личности, међу којима треба споменути: Баја Брацановића, народног учитеља; др Петра Миљанића, начелника Црногорског санитета; Милутина Гарашанина, српског политичара и државника; Пека Павловића, чувеног црногорско-херцеговачког јунака; Хаџи Саву Косановића, митрополита дабро-босанског; др Михаила Полита-Десанчића, Вука Врчевића и сина му Стева, књижевника, фолклориста и публициста; пјесника Владимира М. Јовановића; затим, гласовитог Милоша Кривокапића и друге црногорске и херцеговачке прваке и главаре: Рада Ђ. Ковачевића, Драга Обренова Ковачевића,

Живка Шибалију и сердара Луку Петковића. Биографски подаци и оцјене које је дао др Н. Ковачевић о назначеним личностима не могу се и не смију се заобићи приликом писања лексикографско-енциклопедијских издања у нас.

Др Новица Ковачевић-Граовски се врло рано почео бавити књижевним стваралаштвом. Као средњошколац писао је поезију. Једна пјесма му је објављена 1882. године у угледном новосадском часопису *Јавору*. А онда се приклонио књижевној критици, и приповједачкој прози, па, затим, путописно-мемоарској литератури и преводилаштву.

У недовољно проученој књижевној критици црногорској мјесто Н.Ковачевића заслужује одређену пажњу. Као петроградски студент интересовао се за руску народну књижевност и за стваралаштво Лава Толстоја. Године 1888. написао је два есеја и објавио их у новосадском часопису *Стражилово*. Његов есеј о *билинама* - руским народним умотворинама у којима су персонифициране најбоље врлине руског народа, свакако, један од најстаријих текстова у нашој књижевности о овој врсти руског колективног стваралаштва, пружа занимљиве информације. Аутор казује о дјевема генерацијама руских богатира: старијој у лицу Светогора, Вољче Свјатославовича и Микулашке (Микуле) Сељаниновича и млађе - Иље Муромца, Добриње Никитича и Аљоше Поповича. Сажетим интерпретирањем њихових подвига, посебно Муромца као главног атамана, пластично представља садржину пјесама у којима се огледа витештво, заштита славих од угњетача, одбрана хришћанства, помоћ кнезу Владимиру који је тежио уједињењу руског народа... Осим побројаних богатира кијевске Русије, подсећа и на новгородске - Садка и Василију Буслајева. Ковачевић не пропушта прилику да истакне сличности билина и српских народних епских пјесама, да изврши одређене компаративне анализе (на примјер, И. Муромца и Марка Краљевића), наглашавајући да су и билине пјевали народни пјевачи уз „гуслярный звонъ” и на тај начин, попут наших гуслара, будили народну слободу! На крају, закључује: да би могао билине упоредити са српским народним пјесмама, под условом када би домогнуо” познату Овидијеву максиму: *Si parva licet componere magnis*.

И у есеју о Лаву Николајевићу Толстоју, објављеном године 1885. у новосадском *Стражилову*, лусту за забаву, поуку и књижевност, једном, свакако, од најстаријих књижевних саопштења о литераном цину из Јасне Пољане, Н.Ковачевић пером доброг znalца Толстојевог стваралаштва, његовог грандиозног дјела, биљежи за српске читаоце „најкрупније црте његова талента” онда док још о овом руском и свјетском великану пера, није било ништа преведено осим „семејнаго счастья”. Ковачевићева запажања о Толстоју као романописцу, о главним ликовима што их је оцртао у свом књижевном дјелу - веома су занимљива...

Ковачевиће критички дух дошао је до пуног изражаја у неколико приказа објављених у *Гласу Црногорца*. Његова критика дјела „Једно лјето четовања” Херцеговца Риста Т. Пророковића значајна је и по томе што он у њој излаже неке мисли вриједне пажње о хајдучкој тактици, па је то у извјесној мјери и мала теорија те тактике.²³ Матавуља је подвргао оштрој критици због неких приповиједака из његове збирке, унијевши у ту критику и литерарну оцјену са стручног медицинског становишта, по чему је усамљен у нашој књижевној критици, али у сваком случају пионир.²⁴ Рад Марка Драговића „Сеоба Ивана Црнојевића са Обода на Цетиње” подвргава

²³Новак Р. Миљанић: Др Новица Ковачевић (6. IX 1861 - 7.V 1910). - *Српски архив за целокупно лекарство*, 96/1968, св. 10, стр. 1035-1036.

²⁴Исто, стр. 1036.

и критици и подсмјеју, не без разлога. Јер, Драговић једну историјску тему покушава приповједачки да опише, у чему, углавном, не успијева. Вриједна пажње је и Ковачевићева критика превода драма А.С. Грибоједова и Луј-Беноа Пикара, оцјењујући да се малтене ради о неуспјелом подухвату. И у приказима и биљешкама на поједине књиге и садржаје текућих часописа није изостао његов критички став. Тако, на примјер, приказујући двије брошуре вођа њемачких социјалиста Едуарда Бернштајна и Карла Кауцког, преведене на српскохрватски језик у оквиру „Радничке библиотеке” и правописних и граматичких погрешака, сматра да су овакве књиге „безсмислица у српској литератури.” Јер, социјализам представља утопију „на дуга времена” којом се „хране полу умоболни људи и полуписмени радници” - закључује Ковачевић у духу владајуће буржоаске доктрине. Ковачевић је написао и објавио једанаест приповједака, новела и цртица у *Бранику*, *Луци* и *Књижевном листу*. Његова прва приповијетка *Увода*, са мотивом из бокешког устанка 1869, објављена првобитно у *Бранику* (1891), веома је лијепо прихваћена. Прештампана је у њујоршком исељеничком листу *Напредак* (1892), а затим је новосадски штампар Арса Пајевић публикује у виду посебног издања (Нови Сад, 1892). У новосадском листу појавиће му се још неколико прича (у „Божјином додатку”), а у цетињским часописима *Луца* и *Књижевни лист* - по двије приповијетке, са мотивима из различитих средина. У њима је испољена и тежња за уношење дескриптивних елемената, опис поднебља у којему се одвија радња. Ти ријетки дескриптивни елементи, у којима се осјећа утицај руских реалиста, први су описи у приповједачкој прози Црне Горе.²⁵ За разлику од већине црногорских приповједача с краја XIX и почетка XX вијека, фолклорни елементи у Ковачевићевим приповјеткама су углавном „споредни и декоративни.”

Унеколико зачуђује зашто га мимоилазе старији црногорски историчари књижевности. Петар Божовић га није уврстио у своју *Антологију песника и приповедача* (Подгорица, 1927), а ни Трифун Ђукић у *Прегледу књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године* (Цетиње, 1951), иако се чини да су обраћали пажњу и на мање књижевно обдарене и значајне писце. Ову „неправду” је исправио Чедо Вуковић и уврстио га у своје антологијске изборе: *Извиријеч* (Титоград, 1973) и *С пута у свијет* (Титоград, 1976). Др Радивоје Шуковић и др Милорад Никчевић, у својим докторским дисертацијама, посветили су Ковачевићевој приповијетци одговарајућу пажњу и извршили мјеродавну књижевно-естетску анализу. Када је ријеч о приповиједној прози Ковачевићевој, преостаје нам да се сложимо са мишљењем да он „својом тематиком и мотивиком, композицијским склопом, уткивањем пејзажних слика и романтичарских елемената, напуштањем, донекле, фолклоризованих и дадактичких мотива, одаје умногост ствараоца који се школовао на типолошким обрасцима руске романтике, али и реалистичке прозе. Посебно су препознатљиви елементи прозе Н. В. Гогоља, и то из његових приповједака из украјинског живота. Та подстицајна гогољевска нота уочљива је, прије свега, у надахнутој романтици, описима поднебља у којима је лоцирана приповиједна радња и у истицању необичних догађаја, ситуација и ликова из сеоског живота Полимља. Настале, прије свега, из патриотско-просветитељских и утилитарних побуда, а мање из надахнутих књижевно-естетских порива, приповијетке Н. Ковачевића представљају, у крајњем литерарном домету, регистровање појава и догађаја из народног живота Полимља, хришћана. У његовим естетичко скромним приповијеткама, без неке изузетне маштовитости и стваралачких узлета,

²⁵ Др Радивоје Шуковић: *Књижевна историја Црне Горе (1835-1914). Књижевно-историјска монографија* - Титоград, 1986, стр. 286.

нашло се све оно што се могло видјети, осјетити и срести у сеоском животу долине Лима крајем прошлог вијека. Описујући сеоски живот, њихове догађаје и људе, истичући родољубље и јунаштво, Ковачевић је карактерисао своје јунаке више споља, а мање је истицао њихову психолошку страну. Данашњи читалац, који у приповијеткама тражи више имагинације, лиризма, интроспекције, психолошке анализе, литерарно-фантазијских егзибиција итд. у приповијеткама Н. Ковачевића мало од тога може наћи. Отуда се његове приповијетке више одликују књижевно-историјском документарношћу и вриједношћу, а мање естетичким учинком²⁶

Др Н. Ковачевић је написао и четири путописа: *Кронштат, По Угарској престоници, Са наших катуна и С пута на хаџилук*. Потоњи му се појавио и у посебном издању (Цетиње, 1909). Његови путописи, као и приповијетке уосталом, одликују се, по ријечима Чеда Вуковића, изворном језичко-стилском свјежином. Он се - Вуковић вели, „напросто сроди са средином, с природом која га окружује и његово казивање постаје складан дио виђеног, судионик збивања”, показујући лијепо одабраним примјерима.²⁷ По нашем мишљењу, последње његово објављено дјело, у *Гласу Црногорца* 1909. године *С пута на хаџилук* и у посебној књизи, што га је аутор објавио након обиласка аутомобилом под крај живота, када је у друштву са кнегињом Миленом и престолонаследником Данилом Петровићем, у пратњи официра, обишао раније знане му крајеве: Подгорицу, Матешеву, Колашин и Манастир Морачу, за које је емотивно и професионално био везан, представља путопис у правом смислу тога књижевног жанра. Остало су, чини нам се, поглавито књижевне репортаже.

Напокон, Н. Ковачевић-Граовски својим преводилачким радом уврстио се у наше најраније преводиоце. Као студент 1883. године у *Јавору* објављује руског књижевника Н.К. Лебедева, а наредне, 1884. А. Голенишчева - Кутузова у црногорском књижевном часопису *Црногорка*, што га је уређивао Јован Павловић. Године 1885. у цетињском часопису *Зета* објављује и приповијетку „*Ковач Вакула*” од Н.В. Гогоља, са мотивом из *украјинског живота*. То је, заправо, прва преведена Гогољева прича у нас.²⁸ У овим часописима и у *Бранику* објављене су још три-четири новеле у преводу Новице Ковачевића. То би било његово преводилаштво из белетристике, а раније смо навели његове преводне капиталних дјела из војне литературе.

Др Новица (Новак) Ковачевић-Граовски је своје радове објављивао под разним иницијалима, псеудонимима и другим ауторским ознакама, шифрама, и то: Н.Гр., Гр.Н., Н.,Н.Г., К., Ков., Н. Ковачевић, лекар, Др Ковачевић, Ковачевић, Н. Граовски, Н.Граховски, К-ћ, -С., - Р.

О др Новици Ковачевићу-Граовском досад је најцеловитију библиографију написао Новак Р. Миљанић. Његова библиографија садржи 38 библиографских јединица (уп. *Српски архив...*, 1968, св. 96, стр. 1037-1038). Миљанић је доцније проучавајући Ковачевића и сам дошао до закључка да је његова библиографија непотпуна, па каже: „Ковачевић је написао још доста чланака, о којима нијесам знао када сам објавио његову библиографију...” (уп. *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* ,

²⁶ Др Милорад Никчевић: *Црногорска приповијетка између традиције и савремености. Књижевноисторијско и типолошко одређење приповијетке од 60-тих година 19. вијека до првог свјетског рата* - Титоград, 1988, стр. 215.

²⁷ Чедо Вуковић: Др Новица Ковачевић-Граовски, Кронштат. - *Овдје*, Титоград IX/1977, бр. 103, (децембар), стр. 30. Наднаслов: *Путовање кроз путописе* (12).

²⁸ Радослав Ротковић погрешно сматра да је Гогољ први пут код нас преведен 1901 (уп. *Преглед црногорске литературе од најстаријих времена до 1918.* - *Стварање*, XXXIV/1979, бр. 4, стр. 650

MCMLXXI, стр. 60). Не можемо да не истакнемо да у свим досадашњим писањима о др Н.Ковачевићу-Граховском има доста омашки, не само у погледу елемената библиографског записа, него и ауторизовања библиографских јединица (нпр. приписује му се једна рецензија на уџбеник Живка Драговића, „Кратка историја Црне Горе”, објављена у *Гласу Црногорца* у бр. 54 за 1909. годину, под псеудонимом Горски, који припада другом аутору). Објављивањем ове Ковачевићеве био-библиографије, надамо се, да ће се задовољити једна научна и културна потреба даљег вредновања разноврсног стваралачког обрису др Новице (Новака) Ковачевића.

II Библиографија

II-1 Посебна дјела

1. Увод: приповијетка из бокешког устанка од 1869. г. /написао Новак Граовски. - У Новом Саду: А.Пајевић, 1892 (у Новом Саду: А. Пајевић). - 62 стр.; 19 цм

Прештампано из *Браника* за 1891. годину.

2. С пута на хаџилук: скице и биљешке Н. Граовскога. - Цетиње: [б.и.], 1909 (Цетиње: Штампарија К.ц.министарства војног). - 64.; [2] стр. с таблама; 21 цм

Објављено као фељтон у *Гласу Црногорца* за 1909, бр. 36-39, 41, 42.

II-2. Пјесме, Приповијетке, Путописи, Књижевне критике

3. Тамо мис'о. - *Јавор*, Нови Сад, IX/1882, 27, 833-834 ступ. Потпис: Н.К. Пјесма.

4. Билине и богатири. - *Стражилово*, Нови Сад, I/1885, 37, 1163-1170; 38, 1193-1200.

Студија.

5. Из руске књижевности. I.Лав Толстој. Петроград, септембра 1885. - *Стражилово*, Нови Сад, I/1885, 43, 1359-1366.

6. Историчар и приповедач. - Слика из најновије књижевности српске. Посвећено писцу „Племенитог грофа Нићифора Дучића” уваженом књижевнику српском др-у Владимиру Ђоровићу. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 128, 1-3; 129, 1-3. Потпис: Н.Граовски.

Критика (с подсмјехом) на рад Марка Драговића: „Сеоба Ивана Црнојевића са Ријеке на Цетиње.”

7. Припослано. - *Браник*, Нови Сад, III/1887, 10, 4. Потпис: Н. Граовски. У вези Ковачевићевог ранијег писања у *Бранику* (уп. бр. 128/129 за 1886)

7а. Острог. Путописна црта. К-ћ.Стање здравља. Пољски чајеви. Бајрам. Полазак хаџија на ђабу.- *Глас Црногорца*, XVI/1887, 23, [!]. Потпис: К-ћ.

8. Увода. Приповијетка из бокешког устанка 1869. г. - *Браник*, Нови Сад, VII/1891, 146, 1-2; 147, 1-3; 149, 1-3; 150, 1-3.

Прича објављена и у листу *Напредак* (Њујорк, 1892), а затим и као посебно издање у Новом Саду.

9. Како се Мијат овеселио бадњаку. - *Браник*, Нови Сад, XII/1896, 152, Божићни додатак, стр. [2-3].

Прича.

10. Разбратимила их. - *Друго Цетиње*, I/1895, 6, 360-366. Потпис: Н. Граовски.

Приповијетка.

11. О Абисинији. - *Луча*, Цетиње, II/1896, 4, 137-141. Потпис: Н.Граовски.
Путопис.
12. Архив за цјелокупно лекарство. - *Луча*, Цетиње, II/1896, 7, 328. Потпис: Н.Гр.
Биљешка о садржају.
13. БЕРНШТАЈН Е., „Друштвена и приватна својина”. Прев. Б.Ст.Н.-К. Кауцког „Основи научног социјализма”. Превоо Б.Ст.Н.-*Луча*, Цетиње, II/1896, 7, 328. Потпис: Н.Гр.
Приказ.
14. Дело, лист за науку, књижевност и друштво. - *Луча*, Цетиње, III/1896, 8, 371. Потпис: Гр.Н.
Приказ.
15. Српски архив за целокупно лекарство. - *Луча*, Цетиње, II/1896, 8, 372-373. Потпис: Н.Гр.
Рецензија
16. *Вучић*. - *Луча*, Цетиње, II/1896, 11, 484-491. Потпис: Н.Граховски.
Приповијетка.
17. Измирили се. - *Браник*, Нови Сад, XIII/1897, 38, 6-7. Потпис: Н.-Граовски.
Приповијетка.
18. На кумову ријеч. - *Браник*, Нови сад, XIII/1897, 152, 9-10. Потпис: Н.Граовски.
Приповијетка.
19. По угарској престоници. - *Браник*, Нови сад, XIV/1898, 142, 1-2. Потпис: Н.Граовски.
Књижевна репортажа (објављена и у *Гласу Црногорца* исте године)
20. Идриза Божићна. - *Браник*, Нови Сад, XIV/1898, 152, 8-9. Потпис: Н.Граовски.
Новела.
21. Са наших катуна. - *Глас Црногорца*, Цетиње, XXVII/1898, 35, [2-3]; 36, [2-3]; 37, [2-3], Потпис: Н.Граовски.
Књижевна репортажа.
- 21^а. [Химна пјевачком друштву „Захумље” у Никшићу].- *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 42, [4].
22. По угарској престоници. Из биљежака Н.Граовскога. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 47, [2-3].
23. На поштену ријеч. - *Браник*, Нови Сад, XV/1898, 151, 10-11. Потпис: Н.Гр. Цртица.
24. Срећа. - *Књижевни лист*, Цетиње, I/1901, 1-2, 3-15. Потпис: Н.Граховски.
Приповијетка датирана у Подгорици.
25. За инад. - *Књижевни лист*, Цетиње, I/1901, 4, 105-117.
Приповијетка.
26. [Ристо Т.Пророковић: „Једно љето четовања”]. - *Глас Црногорца*, XXXVI/1904, 12, [3].
27. [Симо Матавуљ: „Живот”]. - *Глас Црногорца*, XXXVI/1904, 22, [2-3]; 23, [2-3]. Потпис: Н.Гр.
Приказ.
28. Нове књиге. - *Глас Црногорца*, XXXVI/1904, 44, [2-3].
Критика превода дјела Грибоједова и Пикара, с оцјеном да су то „промашени подухвати.”
29. Суд у Пријевору. - *Браник*, Нови Сад, XXIII/1907, 284, Божићни додатак за 1908, [1], стр. 4; [2], 1-4.
Прича.

30. С пута на хаџилук. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1909, 36, [2-3]; 37, [2-6]; 38, [2-3]; 39, [2-3]; 41, [5-6]; 42, [2-4]. Потпис: Н.Гр. Фељтон. Објављено и као путопис у посебном издању на Цетињу.
31. Срећа. У: Чедо Вуковић, *Извиријеч*. Црногорска проза од Његоша до 1918. - Титоград 1973, стр. 149-174.
32. С пута на хаџилук. - У: *С пута у свијет*. Црногорски путописи /приредио Чедо Вуковић. - Титоград 1976, стр. 347-358. Биљешка о путопису: стр. 609.
33. Кронштаг. По угарској престоници. *Овдје*, Титоград, IX/1987, 103 (децембар), 30-31.
Наднаслов: Путовање кроз путопис (12).
Путописи са незнатним скраћењем Ч.Вуковића.

II-3. Чланци из медицине

1. Omnes hydrophobici moriuntur. - *Глас Црногорца*, XVII/1888, 1, [2-3]. Потпис: К.
О пасјем бјеснилу.
2. Колера. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 28, [2]. Потпис: Ков.
3. О колери. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 30, [4]. Потпис: Ковачевић.
4. Како се јектика сузбија. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 26, [2-3]. Потпис: Н.Гр.
О мјерама које предузимају у Мађарској.
5. О заразама у рату. - *Глас Црногорца*, XXXIII/1904, 21, [2-3]. Потпис: Н. Граовски.
6. Чувај се јектике. - *Глас Црногорца*, XXXIV/1905, 10, [3]. Без потписа.
7. Једна заразнина. - *Глас Црногорца*, XXXIV/1905, 17, [3]. Потпис: Н.Гр.

II-4. Чланци разне садржине

1. Косово поље од Приштине до Вучитрна (из писма Гиљфердинга А.С.Хомјакову). - *Јавор*, Нови Сад, IX/1882, 48, 1521-1531 ступ. Потпис: Н.К.
Између осталог, зашто су Црногорци изабрали Милоша Обилића за симбол јунаштва.
2. Долазак црногорског кнеза у Петроград. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 12, 1-2. Потпис: Н.
Опис свечаног дочека књаза Николе, са подацима о црногорским студентима на Војно-медицинској академији међу којима се налазио и аутор дописа.
3. Година дана (шест месеци у затвору, шест у лудници). Прича једног патника. - *Браник*, Нови Сад, III/1887, 34, 1-2. Потпис: К-ћ.
Опис удеса једног учитеља у Куршумлији, Црногорца, који је емигрирао у Бугарску јер није хтио да грди књаза Николу и црногорску слободу; по повратку у земљу учитељује код Зајечара, али због одбијања да ступи у Напредњачку странку Србије, прво је стрпан у затвор па у лудницу и након тога протјеран преко Саве.
4. Русија у средњој Азији. - *Браник*, Нови Сад, III/1887, 132, 1-2. Потпис: С.
О руским подухватима.
5. Карло Фогт о женском образовању. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 78, 4. Потпис: Н.К.
Препричано схватање познатог природњака.
6. Дочек немачког цара у Петрограду. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 81, 2.; 82, 1-2. Потпис: Н.Граовски.
Репортажа са подацима о руској ратној морнарици.

7. Свечана сједница Словенског комитета у Петрограду. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 85, 1-2. Потпис: Н.К.

Поред осталог и о руском генерал-лајтнанту Мирковићу, поријеклом из Црне Горе, од Требјешана исељених у Русију почетком XIX в. (1804).

8. Прослава девете стогодишњице у Кијеву. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 86, 1-3.

Учествовали и митрополит црногорско-приморски Митрофан Бан и протођакон Филип Радичевић.

9. После десет година. - *Браник*, Нови Сад, VII/1891, 30, 2. Потпис: Н.

О владавини цара Александра III и његовој наклоности према Црној Гори и књазу Николи I Петровићу Његошу. Усто, изјава цара: „Пут на Цетиње води преко Москве”, која је спријечила аустријски напад на Црну Гору 1882. у вријеме устанка у Херцеговини и Боки.

10. Плодови културе. - *Глас Црногорца*, XX/1891, 27, [2]; 30, [2-3]. Потпис: Н. Граовски.

О примату француске културе у посљедњих 100 година (из *Новог времена*, бр.. 5488).

11. Плодови културе. - *Ново време*, Земун (?), 1891, 5488.

О преузимању примата француске културе у задњем вијеку!

12. Црна Гора на свршетку старе године. - *Браник*, Нови Сад, X/1894, 151, 1-2. Потпис: Н. Граовски.

О напретку у просвјети и у другом погледу за протекле двије деценије.

13. (Позориште). - *Глас Црногорца*, XXIII/1894, 19, [3]. Потпис: Н. Граовски.

Приказ позоришне представе „Царев лаз” од Радоја Рогановића, у „Зетском дому”.

14. Како нам је браћи у Старој Србији. - Н. Граовски, Андријевица. - (Прво писмо). - *Браник*, Нови Сад, XI/1895, 67, 1-2.

Допис о насиљима и жртвама у Пећи.

15. Како нам је браћи у Старој Србији. (Друго писмо). - *Браник*, Нови Сад, XI/1895, 71, 1-3. Потпис: Н. Граовски.

О насиљима Али-паше Шабанагића и о његовом убиству.

16. Како нам је браћи у Старој Србији. (Треће и посљедње писмо). - *Браник*, Нови Сад, XI/1895, 75, 1-2. Потпис: Н. Граовски.

Допис: о убиствима у Пећи.

17. Црногорско-аустријски сукоб. - *Браник*, Нови Сад, XII/1896, 58, 1. Потпис: Н. Граовски.

О пограничном сукобу код села Мајстори између Кустудија и аустријских жандарма.

18. Црна Гора у старој години. - *Браник*, Нови Сад, XII/1896, 154, 1-2. Потпис: Н.Гр.

Дописом обухваћено више акутних питања: проблеми с Аустријом и Албанијом; стајаћа црногорска војска; напредовање Цетиња...

19. Петар Други Петровић Његош као владалац. Написао др Л. Томановић, Цетиње, 1896! - *Луча*, Цетиње, XXV/1896, 12, 567-573. Потпис: Н. Граовски.

Приказ.

20. Камење с неба. Цртица. - *Глас Црногорца*, XXV/1896, 19, [2-3]. Потпис: Н. Граовски.

О болидима (светлећим метеоритима), поводом пада једног код Мадрида јануара те године и, с тим у вези, паници која је владала у Шпанији.

21. Са црногорске двjestогодишњице. - *Браник*, Нови Сад, XIII/1897, 5, 1-2. Потпис: Н. Граовски.

Извјештај с говором црногорског суверена Николе I.

22. Српски краљ на Цетињу. - *Браник*, Нови Сад, XIII/1897, 52, 1-2. Потпис: Н. Граовски.

О посјети Александра Обреновића.

23. Србџа и Србџи Н.Овсџага. - *Глас Црногораца*, XXVII/1898, 19, [3-4]. Потпис: Н.Гр.
- Приказ
24. Међу паљевинама и куршумима - *Браник*, Нови Сад, XIV/1898, 77, 1-2. Потпис: Н.Граовски
- Сјећање на ратне догађаје 1862-1878. у Црној Гори.
25. Двдесетогодишњица Зетине слободе. - *Браник*, Нови Сад, XV/1899, 19, 1-2. Потпис: Н.Гр.
- О напретку Црне Горе између 1879. и 1899. године.
26. После Цетињског сватовца - (Од нашег извештача). - *Браник*, Нови Сад, XV/1899, 86, 1.
- Уводник поводом женибе књаза Данила, престолонаследника Црне Горе.
27. Чеси на Цетињу. - *Глас Црногораца*, XXVIII/1899, 19, [2-3].
- Репортажа о туристичком промету.
28. Црногорски господар 1860-1900. - *Браник*, Нови Сад, XVI/1900, 95, 1. Потпис: Н.Гр.
- Уводник о напретку Црне Горе датог периода.
29. Да ли се српска пећска патријаршија год. 1766. канонички укинула? и ко јој је црквено-правни наследник? - *Глас Црногораца*, XXXIII/1904, 13, [3]. Потпис: Н.Граовски
- Приказ, "Историчко-каноничке расправе" Ђура Вукичевића
30. Народна скупштина у Црној Гори. (Од нашег извештача). - *Браник*, Нови Сад, XXI/1905, 282, 2.
- Критички чланак о раду.
31. Нови и бивши министри у Црној Гори. - *Браник*, Нови Сад, XXI/1905, 287, 1-2. Потпис: Н.Гр.
- Војводе: Божо Петровић и Илија Пламенац
32. Црна Гора у прошлој години. - *Браник*, Нови Сад, XXI/1905, 292, 1. Потпис: Н.Граовски
- У допису се спомињу више догађаја: гранични сукоб, погибија Поповића из с.Велике, командир Урош Ђукић и др.
33. Новинарски гласови о изборима у Угарској. - *Браник*, Нови Сад, XXII/1906, 97, 2-3. Потпис: Н.Граовски
- О избору др Михаила Полига-Десанчића.
34. Пред Скупштину. - *Браник*, Нови Сад, XXII/1906, 221, 1-2. Потпис: Н.Граовски
- О бирократији, демагогији опозиције и другим горућим питањима
35. Црногорска скупштина - *Браник*, Нови Сад, XXII/1906, 248, 1; 258, 1-2. Потпис: Н.Граовски
- О пријесточној бесједи књаза Николе, говорима Јована Пламенца, војводе Гавра Вуковића и инт. Лазара Миђушковића
36. Црна Гора у пламену. (Од нашег редовног дописника). - *Браник*, Нови Сад, XXIV/1908, 225, 1-2. Без потписа
- Црногорско расположење поводом анексије Босне и Херцеговине.
37. Педесетогодишњица граховачке победе. - Спасовдан-Граховац - 1858-1908. - *Глас Црногораца*, XXXVII/1908, 24, [1]. Потпис: Н.Гр.
- Поводом јубилеја знамените битке и победе црногорског оружја

II-5. Биографије. Некролози

1. С.П.Коломин. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 138, 1. Потпис: Н.Ковачевић, медицинар
- Некролог С.П.К, проф. хирургије на ВМА у Петрограду
2. Глас из Русије. - *Браник*, Нови Сад, III/1887, 17, 2. Потпис: Н.
- О прослави у част А.С.Лушкина
3. Изјава саучесћа - *Браник*, Нови Сад, VI/1890, 6, 3. Потпис: Др Новак Ковачевић.
- Ани, удови Мише Димитријевића
4. [Бесједа Н.Ковачевића на прослави 50.годишњице од рођења књаза Николе]. - *Глас Црногораца*, XX/1891, 40, [3].

5. Бајо Брацановић. - *Глас Црногорца*, XXIV/1895, 47, [3-4]. Потпис: Њ.Гр. Некролог.
- Н.Гр. 6. Раде Ђоков Ковачевић. - *Глас Црногорца*, XXV/1896, 46, [4]. Потпис: Некролог.
7. Др Петар Миљанић, начелник Црногорског санитета. - *Глас Црногорца*, XXVI/1897, 37, [3]. Потпис: Н.Гр. Некролог.
8. [И још један стуб стабла државе српске скрши бесна олујина смрти.] 8. марта 1898 год. Куршумлија. - *Мале новине*, Београд, XII/1898, 77, [2]. Говор приликом помена Милутину Гарашанину.
9. Живко Шибалија. - *Браник*, XV/1899, 104, 3. Потпис: Н.Граовски. Биографија. Објављена и у *Гласу Црногорца*, бр. 36 за 1899. годину.
10. Владимир М. Јовановић, пјесник. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 35, [3]. Потпис: Н.Гр. Читуља.
- Н.Гр. 11. Живко Шибалија. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 36, [3]. Потпис: Читуља.
12. Драго Обренов Ковачевић. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1899, 51, [3]. Потпис: Н.Гр. Читуља.
13. Митрополит Сава Косановић. - *Браник*, Нови Сад, XIX/1903, 20, 2. Биографија (1839-1903).
14. Војвода Пеко Павловић. - *Браник*, Нови Сад, XIX/1903, 57, 1-2. Биографија објављена и у *Гласу Црногорца*, XXXII/1903, 8, [1]. Потпис: Др Ковачевић
15. Високопреосвештени Хаџи Сава. - *Глас Црногорца*, XXXII/1903, 8, [1]. Потпис: Др Ковачевић. Некролог Сави Косановићу.
16. Пеко Павловић. - *Глас Црногорца*, XXXII/1903, 20, [1-2]. Потпис: Н.Гр. Некролог.
17. Двије величине - на дну мора. - *Глас Црногорца*, XXX/1904, 17, [2-4]. Потпис: Н.Граовски. О Макарову, руском адмиралу који је опловио свијет, и Ваилију Верешчагину, научнику и њиховој погибији на оклопњачи „Петропавловск”.
- Н.Гр. 18. Сердар Лука Петковић. - *Глас Црногорца*, XXXI/1905, 19, [3]. Потпис: Некролог истакнутом херцеговачком јунаку, учеснику у устанку 1864.
- Н.Граовски. 19. Др. Полит Десанчић. - *Глас Црногорца*, XXXII/1906, 16, [3]. Потпис: Политички портрет.
20. (Вук Врчевић - самоук). - *Глас Црногорца*, XXXVI/1907, 36, [3]. Потпис: Н.Гр. Поводом 25. годишњице смрти.
21. Стево Вука Врчевић. - *Глас Црногорца*, XXXVI/1907, 45, [3]. Без потписа. Некролог.
22. Војвода Милош Андров Кривокапић. - *Глас Црногорца*, XXXVI/1907, 50, [3-4]. Потпис: Н.Гр. Некролог.
23. Посљедњи вођ. У помен папаци Лињевићу. - *Браник*, XXIV/1908, 93, [3], стуб. 2,3, 4; [3], 3-4. Реминисценција на руског официра

II-6. Новински написи (дописи)

1. Глас из Русије. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 3, 2; 6, 1-2; 22, 2; 30, 1-2; 59, 1-2; 63, 2; 72, 2; 86, 1-2; 103, 1-2; 140, 1-2; 145, 1-2; 147, 1-2; 149, 2; III/1887, 17, 2; 26, 1-2; 53, 3; 120, 1; 129, 1-2; 147, 2; IV/1888, 36, 4; 63, 2; 65, 1-2; 78, 1-2; 84, 1; 151, 4-5; V/1889, 4, 2; 15, 1-2; 50, 2; 62, 2-3; 82, 1-2; 84, 1-2; 88, 1; 123, 1; 144, 1; VI/1890, 7, 1-2; 65, 1; 68, 2; 74, 1-2; 87, 2-3; 98, 1-3; 110, 2-3; 144, 1; 151, 2-3; VII/1891, 6, 7-8; 27, 2, Потпис: Н.

Уп. анотације код Новака Р. Миљанића: Црногорци у листу „Браник” (1885-1914). - *Библиографски вјесник*, X/1981, 2, стр. 103-109.

2. Глас из Русије. - *Браник*, Нови сад, II/1886, 72, 2; 108, 2; 128, 1; 131, 2; III/1887, 132, 1-2. Потпис: С.

Уп. анотације код Н.Р. Миљанића: Црногорци у листу „Браник”. - *Библиографски вјесник*, X/1981, 2, стр. 103-105.

3. На освећење споменика „Слави” у Петрограду. - *Браник*, Нови Сад, II/1886, 123, 1-3. Потпис: Н.Граовски.

Ријеч је о споменику погинулим у рату 1877-1878.године.

4. Глас из Петрограда. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 20, 1-2. Потпис: Н.

О збивањима у Бугарској и говору Бизмарковом.

5. Глас из Русије. - *Браник*, Нови Сад, V/1889, 81, 2-3; 89, 1-2; VI/1890, 61, 2-3. Потпис: Р.

Вијести о вјерици и вјенчању Милице и Стане, кћерки књаза Николе, за великог кнеза Петра Николајевића Романова и кнеза-херцога Лајхтенбершког и њиховом боравку на Цетињу; те о вјерици принцезе Јелене за „царевина” Николаја Романова (!).

6. Глас из Црне Горе. - *Браник*, Нови Сад, VIII/1892, 28, 2. Потпис: Н.К.

Допис из Колашина о црногорско-турском сукобу и погибији Стевана Дробњака код Мојковца.

7. (Из санитета са бојишта). - *Глас Црногорца*, XXIX/1900, 20, [1]. Потпис: Н.Гр.

Са јужноафричког ратишта, према писању бечког листа Militärarzt.

II-7. Преводи

II-7.1. Књиге и брошуре

1. Историја ратне вјештине од најстаријих времена до почетка XIX вијека Н. П. Михњевич; с руског превео Нов.Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.црн.министарство војно, 1908 (Цетиње: Штампариија књ.цр.министарства војног). - XVI, XI, 526 стр.; 26 цм

Превод дјела: Историја военнаго искуства с древнейшихъ временъ до начала XIX столетия - „Са 21 прилогом.”

2. Ратни обичаји на копну / састав њемачког ђенералног штаба; Нов.Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ. цр.министарство војно, 1909 (Цетиње: Штампариија К.ц.министарства војног). - VI, 95 стр.; 27 цм

3. Ратно-историјски примјери / М.А.Росијски; с руског превео Нов. Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.цр.министарство војно 1909 (Цетиње: Штампариија К.ц. министарства војног). - 256 стр.; 27 цм.

4. Стратегија / Н.П.Михњевич; с руског превео Нов.Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.цр.министарство војно, 1908 (Цетиње: Штампариија Књ.ц.министарство војно). - Књ.1; VII, 366 стр.; 8°

5. Стретегија / Н.П.Михњевич; с руског превео Нов.Ковачевић-Граовски. Цетиње: Књ. цр. министарство војно, 1909 (Цетиње: Штампариија К.ц.министарства војног). - Књ.2; 7, 287 стр.; 8°

6. Суворов кроз Швајцарску, 1799. године / Ф.Рединг-Биберг; с руског превео Нов.Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.цр.министарство војно, 1909 (Цетиње: Штампариија К.ц.министарства војног). - IV, 120, стр.; 24 цм

7. Крвава расправа: историјски уломак / В.Теплов; с руског превео Нов.Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.пр.министарство војно, 1909 (Цетиње: Штампарија К.ц.министарства војног). - 54 стр.; 24 цм
Третира данак у крви.

8. Устанак у Херцеговини, јужној Босни и јужној Далмацији: 1881-1882: по изворнијем подацима Одјељења за ратну историју Ћ.кр.ратнога архива /с њемачког превео Нов. Ковачевић-Граовски. - Цетиње: Књ.пр.министарство војно, 1909 (Цетиње: Штампарија К.ц.министарства војног). - VIII, 267 стр.; 25 цм

Превод дјела: Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Sid - Dalmatien: 1881-1882: nach authentischen Quellen in der Abteilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs.

II-7.2.Приповијетке

9. ГОЛЕНИШЧЕВ-КУТУЗОВ, А.: Чико - Прокофије и Ваљотка. С руског Н.Ковачевић. - *Црногорка*, I/1884, 14, 116-118; 15, 126-127; 16, 134-135.

Приповијетка.

10. ЛЕБЕДЕВ, Н.К.: Бели ђаво. С руског превео Новак Ковачевић. - *Јавор*, Нови Сад, 1883, 1, 13-18 ступ.; 2, 41-47; 3, 71-74; 4, 105-110; 5, 135-142; 6, 171-176; 7, 199-206; 8, 235-240; 9, 265-270; 10, 295-300.

Приповијетка.

11. КРУГЛОВ, А.: Изгнаник (из живота зурјанских ловаца). С руског Н.Граховски. - *Јавор*, /1889, 5, 68-73; 6, 87-89; 7, 101-103.

У наставку бр. 5 биљешка о писцу и преводиоцу.

12. Миријам. Прича из старог Вавилона. С руског Н.Ковачевић. - *Црногорка*, I/1884, 26, 221-222; 27, 229-231.

13. Гогољ.Н.В.: Ковач Вакула. Прича из малоруског народног живота. Превео с руског Н.Ковачевић. - *Зета*, Цетиње, I/1885, 4, 29-31; 5, 38-40; 6, 46-48; 7, 57-59.

14. Бићко. По руском К-ћ. - *Браник*, Нови Сад, III/1887, 29, 1-2.
Новела.

15. Пријатељи. С руског К. - *Браник*, Нови Сад, IV/1888, 8, 1-2.
Новела.

III Библиографија радова о др Новици Ковачевићу-Граовском

1. БАБИЋ, Бранко: Оснивање војног санитета у Црној Гори. - У: *Болница Данило I Споменица 1873-1973. Цетиње, 1973, стр. 161-165.*

2. В.: Овсяного Н., Сербия и Сербы. С.Петербургъ 1898, стр. 321. - *Дело*, Београд, 1898, 18, 492-493.

Приказ дјела у преводу Н.Ковачевића-Граовског.

3. ВЕШОВИЋ, Радомир: Војна књижевност. - *Глас Црногорца, Цетиње, XXXVIII/1909, 2, [5].* Потпис: Р.

Биљешка о појави три књиге Н.П.Михњевича у преводу Н.Ковачевића-Граовског.

4. ВЕШОВИЋ, Радомир: + Др.Н.П.Ковачевић-Граовски. - *Цетињски вјесник*, III/1910, 37, 3.

Некролог (Балосаве, 6.IX 1861 - Цетиње, 6.V 1910).

5. ВУКОВИЋ, Чедо: Др Новица Ковачевић Граовски. - *Овдје*, Титоград, IX/1977, 103 (децембар), 30.

6. ВУКОВИЋ, Чедо: *Извиријет*. Црногорска приповједачка проза од Његоша до 1918. - Титоград 1973.

На стр. 319-321 био-библиографски подаци о Н.Ковачевићу-Граовском.

7. Др Новица Ковачевић-Граовски. - *Браник*, Нови Сад, 1910, 100, 7. V, 2.
Читуља.

8. Др Новица Ковачевић. - *Глас Црногорца*, XXXIX/1910, 21, [2]. Некролог.
9. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: Санитетска служба у Црној Гори 1890-1916. - *Медицински записи*, Титоград, 1972, 25.
О Н.Ковачевићу: стр. 59-60.
10. Забава „Црвеног крста“ у Новом Саду. - *Застава*, Нови Сад, 1883, 36, 1.
У програму учествовао и Н.Ковачевић (Говорио пјесму Ј.Ј.Змаја „Циганова хвала“).
11. Из Боке Которске. - *Застава*, 1882, 63, 3.
Спомиње се име и Н.Ковачевића.
12. Бокелско-херцеговачко-босански устанак. - *Застава*, 1882, 66, 1.
Спомиње се и Н.Ковачевић.
13. ЈОВИЋЕВИЋ, Н.: Рад др Новице Ковачевића-Граовског, санитарског командира. - У: *Успомена сјенима + покојног доктора Новице П.Ковачевића-Граовског, санитарског командира преминулог 6. маја 1910. године* - Цетиње, 1910, VI-VIII
14. КУЈАЧИЋ, др Јован: *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*. - Београд 1950.
О Н.Ковачевићу-Граовском: стр. 91-92, са фотографијом.
15. МАРТИНОВИЋ, Душан и Шуковић, Радивоје: *Јован Павловић Живот и дјела* - Нови Сад 1988, стр. 120-124, 225-233 и др.
16. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Толстој и Црногорци. - *Библиографски вјесник*, Цетиње, II/1962, 1-2-3, 13-28.
17. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Ковачевић-Граовски Новица. - У: *Лексикон писаца Југославије*, III, К-Љ, Нови Сад, 1987, стр. 348.
18. МИЉАНИЋ, Новак Р.: Из рада црногорског санитета. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, Београд, XI/MCMLXXI (1971), 1-2, 51-65.
19. МИЉАНИЋ, Новак Р.: Ковачевић Новица. - У: *Лексикон писаца Југославије*, III, К-Љ, Нови Сад, 1987, стр. 344.
20. МИЉАНИЋ, Новак Р.: Заборављени посленици црногорске штампе. - *Побједа*, Титоград, XXIX/1972, 3092, 7.V, 6. Додатак „Вријеме“.
О Лазару Т.Перовићу, Петру М.Миљанићу и Новици Ковачевићу;
21. МИЉАНИЋ, Новак: Др Новица Ковачевић. - *Српски архив за целокупно лекарство*, Београд 96/1968, 10, 1033-1038.
Био-библиографски подаци.
22. МИЉАНИЋ, Новак Р.: Плејада црногорских путописаца. - *Стварање*, Титоград, 1972, 7-8, 712.
23. Нове књиге објављене на Цетињу: Н.П.Михневић, Историја ратне вјештине, с руског командир др Нов.Ковачевић-Граховски, 1908, XV+XI+526. - Н.П.Михневић, Стратегија, I и II, с руског 1908, I и II, с руског 1908, I, 366, II, 287. - М.А.Росијски, Ратно-историјски примјери, с руског 1909, 8 + 256. - Ф.Рединг-Биберг, Суворов кроз Швајцарску 1799, с руског 1909, 120. - Ратни обичаји на копну, с њемакског командир др Н.Ковачевић-Граховски. 1909, 4-95, с предговором преводиоца. - *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1910, књ. 262, 263, без пагинације.
24. МИЉАНИЋ, Новак: Црногорци у листу „Браник“ (1885-1914). - *Библиографски вјесник*, XI/1981, 2, 85-121.
25. НИКЧЕВИЋ, Милорад: Новица Ковачевић. - У: *Црногорска приповијетка између традиције и савремености*. - Титоград 1988, 208-218, 406-407 и др.
26. ОГЊАНОВИЋ-АБУКАЗЕМ, Илија: Књижевна биљешка. - *Јавор*, Нови Сад, 1889, 5, 80.
Биљешка о преводу „Изгнаника“ А.Круглова.
27. ПЕЈОВИЋ, Ђоко Д.: Библиографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, Титоград, 1954, IX, 8, 467-474.
О Н.Ковачевићу: стр. 472.

28. РАЦКОВИЋ, Никола. - У: *Прилог лексикону црногорске културе*. - Цетиње 1987, стр. 104.

28^a. (С.Л.), Подгорица, 12.јула.-*Глас Црногорца*, XVI/1887, 25,21.VII 2. [Реплика на путописну црту „Острог ...” Н. Ковачевића, објављену у листу бр.23(?). Ваљда у Додатку који није сачуван!]

29. РОТКОВИЋ, Радослав: Преглед црногорске литературе од најстаријих времена до 1918. године. - *Стварање*, XXXIV/1979, 4, 587-654.

30. Т.: Гимназијска беседа у Новом Саду. - *Застава*, 1882, 10, 3.

Вијест о приредби у хотелу „Јелисавета” (сада „Војводина”) у којој је декламовао и Новак (Новица) Ковачевић пјесму Љубе Ненадовића „Шетња једног стенографа по вашару.”

31. Увода. - *Јавор*, 1892, 15, 239.

Биљешка о Ковачевићевој приповијести.

32. *Успомена сјенима покојног доктора Новице П.Ковачевића-Граовског, санитетског командира преминулог 6. маја 1910. године*. - Цетиње 1910, 36 стр.

33. ШУКОВИЋ, Радивоје: *Књижевна периодика у Црној Гори (1835-1914)*. - *Титоград*, 1986, стр. 386-387 и др.

Додатак (Новосадски Браник)

34. Црногорци у Пастеровом заводу. - *Браник*, XII/1896, 39, 3.

Вијест о лијечењу шесторице уједених од бијесних паса. Лијечени су код др Андрије Хеђеша у Будимпешти. Пратио их је др Н.Ковачевић.

35. Из црногорске стајаће војске. - XII/1896, 149, 3.

Вијест о постављењу за љекара стајаће војске са чином капетана др Новака-Новице Ковачевића, бившег дописника *Браника* из Петрограда и приповједача, како пише у вијестима.

36. Историја ратне вјештине од најстаријих времена до почетка XIX вијека. - XIV/1908, 22, 3.

Оглас о штампању на Цетињу овога дјела генерал-лајтнанта Н.П.Михњевића у преводу др Н.Ковачевића-Граовског, наставника опште и ратне историје у Војничкој школи на Цетињу.

37. Н.П.Михњевић: Историја ратне вјештине од најстаријих времена до почетка XIX вијека. - XXIV/1908, 181, 3.

Приказ са похвалом преводиоцу Н.Ковачевићу, као и похвала поручнику Марку Мартиновићу за урађене цртеже.

38. Ратни обичаји на мору. - XXV/1909, 60, 4.

Биљешка о појави дјела под горњим насловом у преводу Н.Ковачевића са њемачког језика, уз похвалну оцјену и дјелу и преводиоцу.

39. Др Новак Ковачевић-Граовски. - XXVI/1910, 100, 2.

Био-библиографија. Погрешна год.рођења 1862 (треба 1861!). Констатује се да је умро од цисте на бубрегу, те да му је остала супруга Анђа са два сина и двије кћерке.

40. Помен дру Новаку Ковачевићу. - XXVI/1910, 245, 4.

Уз то вијест да је супруга Анђа издала *Споменицу*, у којој су некролози, телеграфска и друга писана саучешћа и био-библиографска скица од Н.Јовићевића.

41. Анђа удова дра Новака Ковачевића. - XXX/1914, 105, 3.

Биљешка о болести и смрти (1876-1914).

42. Књаз Никола и српска омладина. - V/1889, 62, 1-2.

У допису из Петрограда о сусрету црногорског суверена са 20 омладинаца и поздравном говору студента Н.Ковачевића.

43. Др Новак Ковачевић. - VII/1891, 26, 4.

Вијест о боравку у Новом Саду, на подацима да је учио овдашњу гимназију, студирао Војномедицинску академију у Петрограду и специјализовао у Берлину Кохов начин лијечења туберкулозе.

**НИКОЛА М.
РАЦКОВИЋ**
(1872-1916)

I Биографија

Неумитни завичајни заборав често оставља у тами прошлости многе значајне личности које су својим животом и просвјетно-педагошким и јавним дјеловањем заслужиле да остану у народном памћењу. Подсјећање на такве личности обавеза је и дуг истраживача наше културне прошлости. У плејади таквих личности налазе се и многи учитељи који су својим просвјетно-педагошким учинком оставили значајан траг у просвјетној и културној историји Црне Горе. Таквих заслужника, дакако, има доста од оснивања прве државне школе у Црној Гори (1834. године), до наших дана. О неким од њих писано је с разлогом и досад као, на примјер, о учитељима: Петру Ђирковићу (1798-1852), Шпиру Ковачевићу (1843-1877), Ђорђу Срдићу (1820-1887), Милораду Медаковићу (1823-1897), Гавру Пешићу (1839-1903), Ђуру Л. Поповићу (1845-1902), Јелени Вицковић (1849-1908), Стеву Петрановићу (1835-1913), Стеву Чутурилу (1846-1939), Перу (Шаку) С. Мартиновићу (1868-1916), Филипу Радичевићу (1839-1917), Андрији Вукићу (1887-1934), Тому Ораовцу (1853-1939), Ђуру Шпадијеру (1871-1953), Митру Ивелићу (1865-1892), Јовану Рогановићу (1870-1920), Андрији Јовићевићу (1870-1939), Јовану (Јошу) Ф. Иванишевићу (1868-1944), Луки Јововићу (1865-1944), Марко С. Поповић (1869-1936), Саву Вулету (1871-1944)¹ и Видаку Пејовићу². О другима, пак, и поред запажених резултата у просвјетно-педагошком и стваралачком раду што су га остварили, мало је писано, више узгред и овлашно. Ту спадају: Бајо Брацановић, Љубомир Булатовић Ибријски, Павле Чупић Поповић, Ристо Чупић Поповић, Томо К. Поповић, Михаило Стругар Поповић, Никола Р. Минић, Филип М. Протић, Видак Отовић, Вукић Масловарић, Секуле Добричанин, Алекса Чукић, Богдан Лалевић, Младен

¹ Уп. Цетињска школа 1834-1984. *Споменица о прослави стотине година од оснивања прве државне школе у Црној Гори* Цетиње 1985, стр. 78-120; *Годишњак Цетињске гимназије II* Цетиње 1970, стр. 45-52; др Душан Ј. Мартиновић, *Портрети Цетиња 1983*; *Портрети Цетиња 1987*; *Портрети III* Цетиње 1990; *Биографски вјесник*, бр. 2-3/1991.

² *Споменица двадесетогодишнице просвјетног рада Видака Пејовића, учитеља (Ораси, Љешанска нахија у Црној Гори)*. - Београд 1911, стр. 188.

Црногорчевић, Никола Ст. Кујачић алијас Н. Корјенић, Никола М. Рацковић и многи други с краја минулог и прве половине XX вијека. Један од најистакнутијих просвјетних и јавних радника тога раздобља је, без сумње, Никола Рацковић, са кога је, истини за вољу, у два наврата недавно вриједни и савјесни публициста Василије Лукић (1906-1987) скинуо вео заборава. Лукић је, наиме, у часопису *Васпитање и образовање* 1976. године³, а потом у књизи о подгоричком школству у периоду 1879-1915. године⁴ освијетлио дио просвјетно-инструктивне дјелатности Н. Рацковића као школског надзорника на основу архивске документације. Користећи се Лукићевим истраживањима и подацима до којих смо дошли о Николи Рацковићу, доносимо ову био-библиографску скицу за његов портрет. Јер, он то свакако заслужује.

Рацковић је рођен у Крусима (Љешанска нахија), наомак Подгорице 7. децембра 1872. године. Школова се под тешким условима. У раном дјетињству је остао без оца, те је његова мајка преселила на Цетиње да би обезбиједила најосновније изворе за опстанак. Никола је с успјехом свршио основну школу и полугимназију на Цетињу и у Београду. Богословско-учитељску школу завршио је на Цетињу 1900. године.

По свршетку средње школе постављен је за учитеља 14. децембра 1900. године. Учитељевао је у разним мјестима: Шаранцима, Вилусима, Риђанима, Дражевину, Љешкопољу, Цетињу и Подгорици.

Неуморно је радио на народном просвјећивању и ширењу културе у мјестима у којима је примјерно обављао свој учитељски позив.

Год. 1908/9. помиње се као књижничар у Цетињској основној школи,⁵ а затим као дјеловођа (писар) Западношколске области надзорничке на Цетињу, од 12. јануара 1909, да би убрзо аванзовао и средином 1910. године био именован за в.д. школског надзорника Источне школске области, са сједиштем у Подгорици. Ту дужност је веома савјесно обављао од 28. марта 1911. године до краја самосталности црногорске државе у првом свјетском рату, фактички до поткрај живота. Умро је 30. марта 1916. године у Подгорици за вријеме аустро-угарске окупације Црне Горе.

Као учитеља у Вилусима мјесни школски надзорник је Рацковићев рад оцијенио као „одличан по способностима”.⁶ Други школски надзорник забилежио је да је био један од најбољих црногорских учитеља.⁷ Био је одличан организатор наставно-васпитног рада по школама у којима је радио и над којима је вршио надзор и ревизију. Од првих дана наименовања за вршиоца дужности надзорника Источношколске области, иако у веома тешким и сложеним условима, као солидан педагог показао је пуно смисла и истрајности за унапређивање оновременских школских прилика; залагао се за проширивање школске мреже и побољшање материјално-кадровског положаја школа. То се јасно сагледава из његових поднесака и извјештаја надлежним властима, који се и данас са задовољством читају. По „садржини и писмености скрећу пажњу и пружају драгоцјен материјал за сигурније

³ Василије Лукић: *Стваралачки напори учитеља Николе Рацковића*. - *Васпитање и образовање*, Титоград, II/1976, бр. 2, 157-164.

⁴ Василије Лукић: *Школство у Подгорици 1879-1915. Према документима из Архива СРЦГ*. Титоград 1983, стр. 46-116.

⁵ *Архив Црне Горе, Министарство просвјете (МП)*, 1910, 1649.

⁶ *Архив Црне Горе, Главно школско надзорништво (ГШН)*, 1902, 1217.

⁷ Мићо Вукчевић: *Рацковић Никола*, у: *Споменница учитељима и учитељицама изгинулим и помрлим у ратовима 1912-1918*. Друга књига, Београд 1926, стр. 124.

познавање услова, школа и школских општина. Истицки се заузимао и за отварање нових школа у Малесији у околини Улциња.”⁸

О Николи Рацковићу, како с правом истиче В.Лукић, највјернију слику пружају архивски документи, то јесте званични извјештаји Источно-школске области на чијем се челу налазио, као и његови прилози у просвјетно-педагошкој публицистици. „Без те документације не може се доћи до праве, непристрасне оцјене о њему, као ни о осталим просвјетним и културним радницима из Црне Горе, од којих су многи били до те мјере предани и заузимљиви” - с разлогом наглашава Лукић.

Као један од актера и активних судионика конституисања учитељских удружења у Црној Гори и поборника да ове струковне асоцијације почетком XX вијека заживе и допринесу побољшању положаја учитељства и бољем стандарду школских установа, смјело је иступао на овим учитељским трибинама. Саопштењима о одржаним предавањима других учитеља, активно је учествовао у раду Љешанско-команско-загарачког учитељског удружења, Удружења Ријечке нахије и др. На скупштини првог удружења 1. фебруара 1905. у Команима поднио је реферат „Ширење писмености и културе у народу”,¹⁰ а 1. маја исте године у Горњем Загарачу читао је „критику” на предавање учитеља Ђура Ђуришића „О Морачкој нахији”, које је овај држао 1. II 1905. године.¹¹ На скупштини Удружења учитеља Ријечке нахије 25. фебруара 1905. године Рацковић је одржао запажену бесједу у којој је, између осталог, казао да је „онај који је осуђен да живи о сухој кори кукурузног хлеба, ко мора гледати своју фамилију голу и гладну, кога материјално стање приморава да буде свакоме подлежан и од сваког понижен, тај веома воли смрт више него живот. У таквом стању живи црногорско учитељство. Сапучено материјалним оковима, нема снаге, полета и одушевљења у свом раду, а гдје тога није, ту нема среће ни напретка. Са болом у души одрећи ћемо се свога позива, ако и даље будемо остали у данашњем жалосном материјалном стању” - гласи тужни вапај отргнут овом приликом из груди наших учитеља. Није ово речено тек онако на празно. Учитељ је творац народног карактера, и као такав мора сâм бити карактеран човјек. Он мора строго рачунати: да ли његов рад доноси користи домовини? И дође ли до увјерења да му домаће бриге и материјалне невоље не дају бити оно што од њега позив и домовина захтјева, мора се уклонити са учитељског положаја, јер ни за трен ока не смије варати свој народ, свога господара и себе самога. Ко буде хтио разумјети ове ретке, неће осуђивати оне наше колеге, који су, услед наведених околности, своје оставке поднијели. Истина обећава им се нека помоћ која би могла доћи тек после годину дана, али чекати и живјети у оваквом стању годину дана, то је период веома дугог бројања, вријеме када ће нас и друштвено и тјелесно сатријети и истрошити”.

Овакво реаговање Рацковићево је изазвано сазнањем да су неколико учитеља Учитељског удружења Морачке нахије „предали дужност”, боље рећи напустили посао, и то: Данко Тошковић, Никола Јовановић, Милош Бакић и Љубомир Булатовић.¹² С тога, из солидарности са својим колегама, Рацковић предлаже да се упути захтјев Министарском савјету за следеће: „I. Да се наши другови опет поврате на своје мјесто како не би били приморани ићи ’трбухом за крухом’ и селити се из земље за коју су њихови стари

⁸ В.Лукић: *Стваралачки напори учитеља Николе Рацковића...* стр. 161.

⁹ Исто, стр. 157-158.

¹⁰ *Учитељски лист*, Цетиње 1905, бр. III, стр. 17.

¹¹ Исто, бр. VII, стр. 111.

¹² В.Лукић: *Школство у Подгорици...*, стр. 44, 46-47.

крв пролијевали; II. Да се учитељу даде неки новчани додатак за ову 1906. годину, а то се може учинити према члану 93. и 22. Устава. Надам се - вели Рацковић, да Министарски савјет, тај будни чувар достојанства и интереса домовине, неће допустити и довести црногорско учитељство до тога, да ово против своје воље учини оно што неће служити на част ни њему ни домовини. Наша нада је у том погледу утолико јача што смо прво увјерени да Министарски савјет - тај регулатор правде и истине, не би ни до сад гледао мученички живот црногорског учитељства да је само знао и познавао наше јадно и чемерно стање. Ваља знати и то: ако се једно јутро закључају црногорске школе би могао упитати слободни Црногорац: Зашто ја дајем дацију и осталу порезу? Зар за то да васпитачи моје дјеце самиру од глади!!! Велик је онај који би сада сачувао нашу домовину од пошљедица које се би могле из овог питања излећи ако учитељски глас остане вапијући."

„Ми живимо међу овај народ и добро га познајемо” - додаје на крају Рацковић, и упозорава: „Стога и подсећамо Министарски савјет на опасност које се би могле изродити у блиској будућности.”¹³

Очигледно Рацковић је као повод искористио отказе поменутих учитеља и, као у то вријеме учитељ из Дражевине, на Учитељском удружењу Ријечке нахије покренуо низ егзистенцијалних питања оновременог учитељства. Његов апел преко ове стручне асоцијације није само смишљен да се „отпуштени другови поврате на своју дужност”, већ он има шире значење, он представља петицију, у данашњем смислу резолуцију - за побољшање материјалног статуса и радних услова црногорског учитељства.

Рацковићева бесједа је овацијама пропраћена од присутних просвјетних радника, док је надлежне школске власти забринула па су према говорнику предузели одређене санкције. Помоћник министра просвјете, проф. Јово Љепава, енергично је тражио да му се пошаље копија говора.¹⁴ Због говора који је оцијењен као „непријатељски иступ”, јер је „распађивао страсти”, Рацковић је одлуком министра просвјете „оштро опоменут”.¹⁵

Рацковић је посебне симпатије уживао код Јована Пламенца, надзорника Источне школске области и каснијег (од 1907) министра просвјете црногорске. Године 1907. Пламенац је предложио ресорном министру просвјете Гаврилу Церовићу да постави Николу Рацковића као „озбиљног и спремног за управљајућег учитеља у Подгорици.”¹⁶ Министар Церовић није предлог усвојио из разлога што ово мјесто није било тада упражњено. Дошнје ће, међутим, 1910. године Никола Рацковић бити постављен за вршиоца дужности надзорника Источношколске области.¹⁷ Од првих дана на тој функцији Рацковић је на себе скренуо пажњу као солидан организатор и изузетно спреман педагог, чији извјештаји, по садржини и „закључцима о просвјетно-културном дјеловању” нуде драгоцену грађу за реконструкцију историје школа ове области, „од почетка њиховог рада до слома Црне Горе као независне државе.”¹⁸ Они су, као што је већ истакнуто, послужили корисно и публицисти Василији Лукићу за његову расправу о школству Подгорице, у периоду 1879-1915. године.

¹³ Архив ЦГ, МП, 15. III 1906. 593.

¹⁴ В. Лукић: *Стваралачки напори учитеља Николе Рацковића*.... стр. 159.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Архив ЦГ, МП, 1. III 1907. 378.

¹⁷ Исто, 1910. 1649. и 1663.

¹⁸ В. Лукић: *Школство у Подгорици*.... СТРОГО ОЈЕВИЦ

Поред низа опсежних извјештаја које је Н.Рацковић упућивао Министарству просвјете књажевине Црне Горе, у којима се рељефно оцртава стање школских прилика у Подгорици и њеној околини, а које је Лукић подробно анализирао у својој књизи, посебну пажњу заслужује његов програмски реферат упућен надлежном министарству 6.VIII 1911. године под насловом „Испитни извјештај о основним школама у Источношколској области крајем школске 1910-1911. године”. У цитираном реферату дошли су до изражаја такорећи цјелокупни Рацковићеви просвјетно-педагошки погледи на оновремена актуелна питања педагошке теорије и њене апликативне примјене, и потребе примјењивања, на датој, повјереној му Источношколској области. Полазећи од психолошко-педагошких фактора и смјерница, дидактичких принципа повезивања теорије с праксом по концепцијама Јана Амоса Коменског, који је препоручивао: „Све што учиш треба обучавати онако како оно и јесте и како ће бити, тј. помоћу узорчних веза” и других педагошких мислилаца и теоретичара о потреби развијања самоиницијативе и самосталног дјечјег расуђивања, Рацковић је веома значајки конципирао и елаборирао најрелевантнија питања везана за наставно-васпитни процес онога времена и конкретне друштвене средине. Његов реферат заслужује пажњу због својих „антисколастичких метода”. Послије увода у коме аутор посебну пажњу обраћа на врсте испита и, с тим у вези, анализира стање у надлежној му Источношколској области, при чему даје своје мишљење о начину испитивања и вредновања знања ученика и оцјењивања рада наставника. Неколико његових мисли и констатација о тим питањима вриједио је пажње. Тако, на примјер, залаже се да се „на испиту тражи оно што се у ученику развило, а не оно што је туђе сабрано”, за разлику од праксе по школама које су од ученика тражиле више механичка знања, него „својствено мишљење учениково, његово расуђивања и оно што је осјетио стијечући неко знање.” Наставницима препоручује „да се не губе у ситницама и да не пропусте оно што је важно и има васпитног значаја, да им излагање буде јасно и очигледно, те не само да сузбијају механизам, већ да знање постане права својина ученика - предмет његовог сталног интересовања...”; инсистира „да наставник управља питања на цио разред и да држи на око и у напрегнутој пажњи све ученике...”. Занимљиве су и Рацковићеве генералне и појединачне оцјене учитељског кадра у надлежној му области. Истиче да су наставници „уколико је то до њих стајало, вршили одлично свој посао и да такав рад може служити њима на част а домовини на корист”. (Од 79 наставника, 40 је добило оцјену „врлодобар”, 21 „близу врлодобар”, 7 „добар више” и 8 „добар”).

И код већине осталих питања које обрађује у реферату Рацковић је информативан и аналитичан; пружа вјерну слику: школских зграда и њиховог унутрашњег уређења, бројног стања мушке и женске дјеце дорасле за школовање, бројне снаге школских општина и удаљености школа од појединих села, материјалног стања учитељства, и низа других актуелних питања у оно доба. Његова размишљања о моралним наградама (одликовањима) и тумачење улоге и значаја учитељских удружења веома су интересантна; у маломе то су есеји и елаборације датих питања... Послије прегледа најглавнијих чинилаца од утицаја на просвјетни напредак, у другом дијелу „извјештаја” Рацковић истиче извјесне предлоге „напомињући да и спремно, образовано, морално и материјално награђено учитељство може се експлоатисати на разне начине.” Стога он предлаже висине плата појединим категоријама учитеља зависно од специфичности послова и мјеста службовања; пледира за покретање одговарајућег просвјетно-педагошког часописа; залаже се „да се одмах отворе одговарајућа школским општинама женска

одјељења” с обзиром да је женска младеж била лишена могућности школовања. Као највећу потребу свога времена, Рацковић сматра: „проналазак начина, како да се сачува, ревизија и унаприједи оно што се у основној школи обезбиједи како не би био узалудан, а узалудан ће бити, ако се у школи не учи оно, што је ученицима за живот потребно, и ако се оно што се научи брзо и лако заборави”? Рацковић рјешење овога питања види у тзв. *продуженој школи*, чију концепцију, начин организовања нуди надлежном управном органу. На крају, критикује постојећи систем издржавања школа и наплаћивања школарине и предлаже одређену централизацију у погледу „заједничког држања школа.”

Благодарећи оване и сличним извјештајима ревизора Н.Рацковића дошло је до значајних побољшања у кадровско-материјалном стању школа Источношколске области, повећању школске мреже и њеном васколиком напретку. Укратко: готово сви његови писмени поднесци имали су одређени ефекат; његови су предлози прихватани дјелимично или у потпуности од претпостављеног му министарства, о чему свједочи и аутентична архивска документација.¹⁹

Иако је Н.Рацковић као школски надзорник био веома самоиницијативан и упоран у настојањима за побољшање материјално-кадровских прилика повјерених му школа, имао је и прилично неприлика у покушајима сузбијања самовоље и непослушности локалних власти да рјешавају виталне школске проблеме. Уз то, наилазио је и на неразумијевање појединих учитеља (Филип Притић, Перо Поповић, Иван и Даринка Чукић, Лазар Чобелић), који су му правили интриге, стварали конфликтне ситуације и друге неприлике. Он је, међутим, веома интелигентно и толерантно, а када је требало и бескомпромисно, у интересу принципа и ауторитета школе и просвјетног радника, и ова питања успјешно рјешавао.²⁰

Када је избио први балкански рат и када је наступила мобилизација, Н.Рацковић се депешом обратио Министарству просвјете Црне Горе са захтјевом који гласи: „Моли се Краљевско министарство да изволи наредити коме потписати има предат дужност да отпутује у своју чету.”²¹ По наредби Министарства унутрашњих дјела распоређен је у „Обласни интендантски одбор”.²² Као редов-борац учествовао је с пушком у руци у борбама око Скадра, показујући у свим приликама личну храброст, одважност и самопрегор. Учествовао је и у првом свјетском рату у коме је оболио и убрзо умро по капитулацији Црне Горе.

Као припадник генерације даровитих и марљивих ученика Богословско-Учитељске школе, која је пружила солидно образовање и васпитање и правилно их усмјеравала за народне учитеље, Никола Рацковић је био један од најспремнијих и најсавјеснијих просвјетника свога времена. Од почетка свога просвјетног рада показивао је изванредно добре резултате у образовно-васпитном раду у учioniци и на народном просвјетивању уопште. Његова трудољубивост, добро познавање школске проблематике и организационе способности доћи ће до изражаја у вријеме обављања функције школског надзорника. Учитељевао је и надзорничке послове водио у пасивним мјестима и подручјима гдје школа није имала традицију, па, стога, није било ни довољно разумијевања локалних органа власти за школске потребе. Он је, међутим, знао шта хоће - био је упоран у захтјевима за рјешавање

¹⁹ Уп. В. Лукић: *Школство у Подгорици...*, стр. 88, фуснота 255; стр. 90, фус. 257; стр. 104, фус. 271; стр. 105, фус. 276.

²⁰ Исто, стр. 91, фус. 265; стр. 92, фус. 268.

²¹ Архив ЦГ, МП, 19. IX 1912, 3739.

школских проблема, побољшање материјалне базе наставе, квалификационе структуре наставног персонала; да се оснивају нове школе у вишенационалним срединама (Малесија, Улцињ).

Биограф Н.Рацковића је забиљежио да никада није био одсутан, никада није радио без одушевљења, дубоко увјерен да само такав рад доноси плодне резултате.²³ За ревностан рад у струци и стваралачке напоре од главног школског надзорника црногорских школа Ђура Поповића награђен је Златном медаљом за ревност.²⁴ Способност и марљивост, и постигнути резултати у наставно-васпитном и надзорничком раду препоручили су Николу Рацковића да буде биран за редовног члана Просвјетног савјета Црне Горе у сазиву из 1909. до 1913. године, а у наредном сазиву 1913-1916. биран је за ванредног члана овог највишег колективног стручног тијела инаугурисаног са задатком да усмјерава активности на изради и верификовању наставних планова и програма, уџбеничке литературе и да се бави и другим наставно-васпитним питањима ради унапређивања образовања и васпитања у црногорским школама. Поред тога, био је члан Привредног савјета краљевине Црне Горе и многих културно-просвјетних и хуманитарних друштава.

Н.Рацковић је узимао активног учешћа и у политици. Припадао је клубашком покрету. Био је један од поборника „за јединство Црне Горе и Србије. У својим говорима и обичним разговорима пророчански је предвиђао долазак, блиску борбу за ослобођење”.²⁵ Посебно је истицао значај армије - „убожне силе” србијанско-црногорске, која мора да добије битку за „народно јединство”, „за ослобођење и уједињење” српског и црногорског народа, иако није доживио остварење тог свог идеала.²⁷

Н.Рацковић је био чврстог карактера, поуздан и скроман човјек, професионално и у приватном животу одговоран, исправан и примјеран. Због таквих особина уживао је опште поштовање.

*

Поред редовних обавеза учитељских и надзорничких, које ја с успехом обављао, био је сарадник низа часописа (*Просвјете*, 1901; *Учитељског листа*, 1905; *Дана*, 1911-1912) и листова (*Гласа Црногорца*, 1906, 1908, 1909; *Уставности*, 1906; *Трговинског гласника*, 1907). У овом периодичним публикацијама написао је двадесетак запажених чланака из педагогије и друштвеног живота.

Проблематика о којој Рацковић пише своди се углавном на неколико тематских подручја: улога учитељства у народном просвјетивању, удруживање учитеља у своје асоцијације, породица и школа, школске књижнице и читаонице итд.

У више својих чланака расправља о потреби и начинима ширења писмености и културе у народу. Истиче да су пресудна три чиниоца „која највећма утичу на људско образовање, а то су: *друштво, књига и природа*”.²⁸

²² Исто, 12.IX 1914, 3442.

²³ В.Лукић: *Стваралачки напори учитеља Н.Рацковића...*, стр. 161.

²⁴ Архив ЦГ, МП, 1906, 529.

²⁵ Мираш Медојевић: *Просвјетни савјет Црне Горе*. - Титоград 1988, стр. 51.

²⁶ Р.Б.: *Једно сјећање на Николу М.Рацковића учитеља и школског надзорника*. - Слободна мисао, XIV/1935, бр. 37, стр.4.

²⁷ Исто.

²⁸ *Учитељски лист*, I/1905, бр.III, стр.4.

Објашњавајући појединачно утицаје ових фактора, посебну улогу приписује учитељству и уопште народној интелигенцији на ширењу писмености у народу. Превладавање културног заостајања црногорског народа Рацковић види у отварању „толико школа, да свако црногорско дијете може ићи у школу.” Залаже се за једнако школовање женске дјеце. Истиче потребу настављања образовања у „продужним школама”. Будући да „дјеца за вријеме основног школовања налазе се само једну осмину под непосредним упливом школске обуке, дочим седам осмина проводе под породичним упливом” који није био на задовољавајућем нивоу, Рацковић се залаже и за „нећељне или празничне школе.” Указује и на потребу организовања „вечерњих школа” ради описмењавања неписмених грађана. Препоручивао је и описмењавање војних обвезника у касарнама („војним становима”). Све те облике школовања и описмењавања Рацковић сматра нужним, јер „што неки народ има више писменијех људи, то ће се прије опростити штетнијех предрасуда, глупијех навика и обичаја; прије ће се запојити истинскијем појмовима и идејама - постати истински васпитан и образован.”²⁹

Н.Рацковић је писао и о његовању и чувању здравља народа. У главне узроке лошег здравља убраја „љеност, празновјерје, неразложне обичаје, дружење с болесним, рђаве станове и нечистоћу.”³⁰ Анализирајући ове негативне утицаје на здравствено стање народа, даје и одређене препоруке (за курсеве прве помоћи, приручне апотеке и др.). Тако, на примјер, препоручује „властима” да израде „3-4 плана за нову градњу кућа, па ко би хтио подизати нову кући или стару поправљати”, нека се послужи таквим типским пројектима, јер „човјек проведе већу половину свога живота у кући” - закључује Рацковић.³¹

Интересантна су и његова размишљања и препоруке за привредно просвјетивање. Он сматра да би „учитељство учинило знатну услугу својој домовини” ако би се ангажовало у погледу унапређења појединих пољопривредних грана примјењивањем савремених агротехничких мјера...Особито важним сматра воћарство и виноградарство. Предлаже мјере за њихово унапређење (засађивање нових садница,³² орезивање, калемљење и др.) и борбу против разних болести и биљних штеточина (прскање плавим камењем). С обзиром на честе природне непогоде и „сушне године” које погађају ионако примитивно стање земљорадње, излазе види једино у примјени наводњавања, специјализација (коришћењу туђих искустава) и „тада би наше равнице (Зетска, Бјелопавлићска, Никшићска...) постале праве житнице.”³³ Залаже се за формирање специјалних фондова у које би сваки држављанин улагао годишње „уз државну дацију” и за оснивање „општинских штедионица” које би извукле сиромашно сељаштво из „канца каишар--трговаца”.³⁴

У свим наведеним видовима културно-просвјетног, здравственог и привредног просвјетивања Рацковић истиче видну улогу учитељства и њихових удружења. Његова је теза да су учитељи дужни да се „својски заду

²⁹Исто.

³⁰Исто, бр. IV, стр. 58.

³¹Исто, стр. 59.

³²Н.Рацковић је за двије школске године са својим ђацима засадио 2.671 садницу, и то: 1.525 чокога винове лозе, 22 ком. маслине, 179 ком. смокава, 27 ком. крушака, 53 ком. јабука, 203 ком. вишања, 88 ком. трешања, 166 ком. дуња, 24 ком. бресака, 11 ком. иглица, 153 ком. нара, 42 ком. дуда и 18 ораха (уп. *Учитељски лист*, 1906, бр. VI, стр. 91).

³³*Учитељски лист*, I/1905, бр. XI, стр. 174.

³⁴Исто, бр. V, стр. 73.

бе у свој посао и савремену педагогију, да темељно проникну законе по којима се дјечји дух развија и креће, да се свуда и на сваком мјесту владају достојанствено и да буду што више образовани и васпитани.”³⁵

О потреби и функцијама учитељских удружења у Црној Гори писао је у више наврата. „Главни и битни услов за напредак учитељства и школске наставе” - види он у учитељским удружењима. Недовољни успјех и „кратак вијек” првих учитељских „помјесних удружења” по нахијама у Црној Гори почетком XX вијека, Рацковић тумачи неколиким узроцима: начином територијалног организовања, географском удаљеношћу, slabим путевима, честим састанцима, материјалним стањем чланства, немањем гласила (листа) који би афирмисао и популарисао рад учитеља. Стога се он залаже за „савез помјесних удружења на децентралистичкој основици”³⁶, за плаћање трошкова учесницима на скуповима и за „орган” просвјетних радника у којему би се „ваљани радови” новчано награђивали.

Занимљиви су и његови текстови о просвјетној политици у Црној Гори, о једнократној и цјелодневној настави, о потреби успостављања чвршће везе између школе и породице. Дакако, сви његови поменути и непоменути чланци имају одређену „тежину” поготову када се ситуирају у временске оквири у којима су настали.

Најзад да поменемо и његове ставове и залагања за школске књижице и читаонице. Још приликом конституисања Црногорског учитељског удружења у Никшићу 1901. године, иако учитељ-почетник, Никола Рацковић говори о нужности стварања „опште библиотеке удружења”. Његово излагање је „узето к знању, с примједбом: да се треба свакојем учитељу старати, да сам има што већу књижицу, јер своја мала већу корист доноси, нр општа велика” - забиљежио је хроничар реплику на његово мишљење.³⁷ На другом мјесту Рацковић говори о начину набавке и коришћењу књига у школској књижици. „Да би било књига за читање, размишља Рацковић, ваља да ученици даду у почетку школске године по четири (4) круне” за који би се новац купиле књиге „којима ће се преко године ученици служити”. Књиге „треба купити по препоруци просвјетне власти” и давати их наизмјенично ученицима једну по једну, с тим што би након прочитања о свакој требало водити разговор на часу.³⁸ Није незанимљиво ни његово размишљање о школским читаоницама и њиховом оснивању од стране удружења. С тим у вези, Рацковић каже: „Да би друштво умножавало своје знање здравијем, кориснијем и савременијем појмовима, ваља да уреди себи читаоницу. Њу ваља смјестити у једној од школскијех просторија или у кући каквој, која је у близини школе. Ову читаоницу ваља снабдјети што бољим књигама и листовима, које би се куповале за друштвене улоге. Поред тога што би чланови могли долазити у свако доба и потпуњати своје знање читањем разнијех књига и листова, читаоница ова би служила још и за то, да се друштву, приликом скупова, читају из појединијех књига и листова одабрани чланци, чија би садржина умножавала духовни капитал друштва и упућивала их при завођењу кориснијех установа у општини.”³⁹ Наравно, има он у виду и друге видове коришћења школских читаоница, као, на примјер да се дају „појединим члановима одабране књиге, које би ови, при

³⁵ Глас Црногорца, XXXVIII/1908, бр. 20, стр. 3.

³⁶ Учитељски лист, I/1905, бр. IX, стр. 138.

³⁷ Просвјета, XII/1901, св. IX, стр. 533.

³⁸ Уп. Учитељски лист, I/1905, бр. IV, стр. 55.

³⁹ Исто, бр. 5, стр. 71-72.

ликом вечерњијех сједника, читали међу скупљенијем сељацима и тијем ширили знање међу слушаоцима.”⁴⁰⁾

Поред наведених питања, од којих многа не губе у актуелности до наших дана, Рацковић је објављивао извјештаје ревизорске, говоре и некрологе, што свеукупно пружа комплетну слику његовог стваралачког потенцијала, који, истини за вољу, није нарочито велики, али је значајан.

Своје чланке је потписивао пуним именом и презименом и у два случаја иницијалима *Р* и *Ћ*.

Рацковић је написао и уредио *Ђачки календар*, за 1909. годину.⁴¹⁾

II Библиографија

1. Школа у Шаранцима. - *Просвјета*, XII/1901, св. II (фебруар), стр. 119-120.
Биљешка о отварању школе и говор учитеља Николе Рацковића.
 2. Усавршавајмо се! Посвећено црногорском учитељству. - *Просвјета*, XII/1901, св. VII (јули), стр. 333-335.
 3. [Сердар Иван Поповић Вукчевић]. - *Глас Црногорца*, XXXIV/1905, 4, [3]. Потпис: Н.Р.
Читуља.
 4. Ширење културе у нашем народу. (Један од радова „Учитељ. удружења љешанско-команско-загарачког”). Дражевина, 20 фебр. 1905 год. - *Учитељски лист*, I/1905, бр. 3, стр. 41-42; бр.4, стр. 54-56; бр. 5, стр. 71-73.
 5. Кратак поглед на здравље код нашег народа. - *Учитељски лист*, I/1905, бр. 4, 58-60. Потпис: Р.
 6. * * - *Учитељски лист* I/1905, бр. 4, стр. 60-62. Потпис: Ћ.
- О потреби прскања винове лозе плавим каменом.
7. Гајимо воћке! - Посвећено: нашем учитељству и привредницима. Написао - . - *Учитељски лист*, I/1905, бр. 6, стр. 90-91.
Апел учитељству и пољопривредницима.
 8. О удруживању учитеља у нашој домовини. Написао - . - *Учитељски лист*, I/1905, бр. 8, стр. 124-125; бр. 9, 138-139.
 9. Помозимо нашем тежаку уколико је могуће. - *Учитељски лист*, I/1905, бр. 11, стр. 173-174.
У борби против града и суше.
 10. Породично васпитање. Родитељима црногорске младежи посвећује - . - Дражевина, 3 априла 1906 год. - *Глас Црногорца*, XXXV/1906, бр. 18, стр. [2-3].
 11. Учитељско питање. Дражевина, 30 септ. 1906 год. - *Глас Црногорца*, XXXV/1906, бр. 40, стр. [2-3].

40) Исто, стр. 72.

41) Календар је штампан у Дубровнику и њему су писале позитивно многе српске периодичне публикације (уп. Још један српски ђачки календар. - *Браник*, XXV/1909, бр. 52, стр.3).

О дужностима и раду учитеља. Поводом владине одлуке да се Пројекат закона о побољшању учитељског стања изнесе пред Народну скупштину у 1906. год.

12. Нераздијељено вријеме школске наставе. (Да ли је нераздијељено вријеме корисније од раздијељеног?...). - *Уставност*, I/1906, бр. 7, стр. [2-3].

О једнократној и цјелодневној настави.

13. Родитељски скупови у школи. - *Уставност*, I/1906, бр. 9, стр. [1-2].

14. Ширимо народну просвету. Апел на народне пријатеље. Од - Дражевина (у Црној Гори 18-II-1907 год. - *Трговински гласник*, XVII/1907, бр. 102, Додатак. стр. [1].

15. Недјељне или празничке школе. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, бр. 3, стр. [2-3].

О просвјетној политици у Црној Гори.

16. +- Јелена Вицковић. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, бр. 4, стр. [3].

Учитељица прве женске основне школе у Црној Гори.

Некролог.

17. Удружимо се! Посвећено црногорском учитељству. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, бр. 20, стр. [3].

О потреби оснивања учитељског удружења у Црној Гори.

18. Дом и школа. Цетиње, 29 августа 1908 год. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, бр. 51, стр. [2].

О потреби успостављања чврсте везе између куће и школе.

19. Економија наставног времена. - *Глас Црногорца*, XXXVIII/1909, бр. 13, стр. [2-3].

20. Опажаји из ревизије. - *Дан*, I/1911, св. 5, стр. 59-65; св. 6, стр. 43-49.

[О раду основних школа у Црној Гори.]

21. [Бесједа поводом 25. годишњице учитељског рада Видака Пејовића]. У: *Споменица - двадесетпетогодишње прославе просвјетног рада Видака Пејовића, учитеља*, Београд 1911, стр. 87-90.

22. Дом и школа. Родитељски скупови. Бачки дневник. - *Дан*, II/1912, бр. 3/6, стр. 100-105.

23. „Испитни извјештај о основним школама у Источно школској области крајем школске 1910/11. године”. - У: *Василије Лукић, Школство у Подгорици 1879-1915. Према документима из Архива СРЦГ*. Титоград 1983, стр. 92-103.

**РАДОМИР КРИВОКАПИЋ
ОРЛИНСКИ (1876-1938)**

1 Биографија

Радомир Кривокапић Орлински, просвјетни радник, новински редактор, пјесник и преводилац занимљива је појава у црногорској књижевности (пјесништву) и журналистици с краја прошлог и у првој половини XX вијека. По пјесничкој амбицији и стваралачкој вокацији припада оној врсти пјесника и књижевника које је Т.Ђукић најадекватније назвао „добронамјерним”. То су они писци попут Радоја Рогановића Црногорца, Љубомира Булатовића Ибријског, Мићуна Павићевића и других пригодних пјесника датог периода, код којих је „обично воља”, више развијена од правог књижевног стваралаштва.”¹ Иако је Радомир Кривокапић Орлински, ипак, нешто талентованији пјесник од поменутих, имајући у виду његове главне спјевове, као најкарактеристичније сублимате његовог пјевања и његове пјесничке физиономије, као резултат истрајности и замашности пјесничког „генија”² готово да се у цјелости уклапа у претходно дати генерални суд поменутог критичара.

Кривокапић је рођен 5. децембра 1876. године у Цуцима, у сиромашној сеоској породици, од оца Машана и мајке Горде, рођене Јовановић. Основну школу завршио је у Трешњеву (1884-1888), нижу гимназију (1888-1891) и Богословско-Учитељску школу (1892-1896) на Цетињу. По свршетку средње школе, учитељевао је и био управитељ у основним школама у Грахо-

¹ Трифун Ђукић: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. Цетиње, 1951, стр. 261.

² Пјеснички егоцентризам и нарцисоидност, карактеристични за многе списатеље сличног „формата”, присутни су и код Орлинског који је, упркос одређеном „ограђивању” свјестан властитог „генија”, што се види из овог његовог обраћања читаоцима: „Као што ћете видјети из моје „Хероиде”, голема је грађа у њој, велика конценција и композиција - океан поезије којему је трудно било обале наћи. Ту задаћу могао је с *успјехом* (подвукао аутор) само велики богодани таленат пјеснички извршити и управо генијални поета...” Да би колико-толико „нескромност” избјегао, ограђује се Орлински, свакако нећу казати за себе да сам тај...” (Поговор „Хероиде”, стр. 484).

ву, Бару и Цетињу. Од 1911. до 1915. године био је указни чиновник Министарства просвјете и црквених дјела краљевине Црне Горе. (У исто вријеме био је и хонорарни наставник Богословско-Учитељске школе на Цетињу.) Учесник је у балканским и првом свјетском рату.

Послије уједињења (1918) неко вријеме је био државни службеник, а затим, од 1920. просвјетни инспектор. Почетком 1921. постављен је за окружног школског надзорника, а 1925. наименован за школског надзорника у Просвјетном одјељењу Великог жупаната на Цетињу, односно Зетске бановине (од 1929) на којој је дужности остао до пензионисања (1937).

Ст.Бокан, просвјетник и журналист, савременик Р. Кривокапића Орлинског, оцјењујући га као учитеља и човјека, записао је да је припадао оној учитељској генерацији која је васпитавала омладину и припремала је за национално ослобођење и уједињење, да је био „на висини свога позива, пожртвовано и часно вршећи своју дужност”.³ О његовим карактерним особинама констатује: „Увијек озбиљан и отворен, ватрено је заступао своје убјеђења и назоре, свуда без резерве и обзира да ли се то коме допада или не. Борбен дух, импонувао је понашањем, зрелим расуђивањем и искреношћу, тако, да су га подједнако поштовали и цијенили његови пријатељи и противници.”⁴

Кривокапић је још у раној младости почео да се бави пјесништвом. Као двадесетогодишњак објављује прве пјесме у цетињском часопису *Луча*. Доцније се јавља у *Босанској вили*, новосадском *Женском свету*, дубровачком *Срћу* и другима листовима и часописима: *Глас Црногорца* (Цетиње); *Књижевном листу* (Цетиње); *Боки* (Котор); *Грађанину* (Нови Сад); *Цетињском вјеснику*; *Дневном листу* (Цетиње); *Новом добу* (Цетиње); *Ловћенском одјеку* (Цетиње); *Зетском гласнику* (Цетиње); *Слободној мисли* (Никшић) итд.

Биланс његовог пјесничког обрису, објављеног у назначеним публикацијама, износи шездесетак пјесама. Уз то, публиковао је два већа епска спјева: „Хероиду” (Цетиње, 1910) и „Слободијаду српства” (Никшић) итд.

Сарађујући претежно у црногорској периодици, Кривокапић је почео пригодном и патриотском лириком, да би касније прешао на еп. Припада времену епигонског стихотворства потоње деценије XIX и првих деценија XX вијека, када увелико оживљава гусларски десетерац и празно осмерачко стиховање. И сâм Орлински своје стихове „слаже” у десетерцу, понекад у осмерцу; претаче их у оде краљу и краљевском пару, притом не заборављајући историјске догађаје (Косово, Граховац).

Кроз његове пјесме зрачи чиста љубав према слободи и свом народу. Трифун Ђукић је с познавањем дубље ушао у „поетско ткиво” Кривокапићевог књижевног стварања. По његовом мишљењу: „рјечитији је и стих му је звонкији од многих му претходника”⁵ Констатовао је да Кривокапићеви спјевови, нека врста епопеја: „Хероида” и „Слободијада српства”, представљају примјер воље и истрајности писца, али и врло изразит случај у коме је смисао епопеја у цјелини подређен слику.⁶ Заправо, Р.Кривокапић је био један од оних пјесника који су вољели да се играју сликованим ријечима, да римују стихове по сваку цијену; умјесто да „форму стиха, а нарочито сликовање, подреде суштини и пластици свог причања”, чинили су обрнуто.

³ *Зетски гласник*, 1938, бр. 731, стр.4.

⁴ Исто.

⁵ Т.Ђукић: на истом мј., стр. 334.

⁶ Исто, стр. 334-335.

Када је ријеч о његовим спјевовима, он се, несумњиво, угледао на оновременске, мање или више познате пјеснике, као што су: Стеван Владислав Каћански, са *Граховим лазом*, Драгољуб Филиповић, са *Косовским бојуром*, Милисав Јелић, са *Србијанским венцем*, др Стеван Загорчић, са *Вечном зубљом*. Орлински је, међутим, као пјесник великих претензија, али и неоригиналних остварења боље од осталих знао да понире у херојску прошлост црногорску, и да се својим романтичарским родољубљем уживи у историјске епохе.

Неке његове пјесме превео је Крижишки, проф. Универзитета у Петрограду.

Године 1910. објавио је „Хероиду“, историјски еп у 27 пјевања, у којој је глорификовао црногорско јунаштво кроз бојеве и подвиге у борби за слободу. Читава епска цјелина изведена је „по једној нарочитој концепцији рефлексивног описивања.“ Када се дјело појавило књижевна критика је изрекла углавном повољан суд. Пишући о његовом спјеву, неки критичари су налазили да посједује значајне књижевне квалитете. То је било веома подстицајно за амбициозног Орлинског, који се цијелим својим бићем предао раду дужем од двије деценије на епу „Слободијада српства“, али није доживио да види свој спјев у корицама књиге. Он му је посмртно објављен у издању библиотеке, „Дјела и људи“ - Марка Каваје. По опсегу то је највећи еп у југословенској књижевности. Садржи „Претспјев“ и 36 пјевања, са 24 хиљаде стихова. Пјесничко казивање почиње с доласком наших предака из прапостојбине на Балкан, да би „у фигуративном, синтетичком препричавању обухватио све важније догађаје црногорске, босанско-херцеговачке, војвођанске и српске о I устанка... срећу и несрећу нашег племена; стварање државе, њен успон до врхунца, као и [њену] фаталност [Косово]“ - како то рече Т.Ђукић на једном мјесту.

Користећи се историјском збиљом и јаком народном традицијом, Орлински је настојао да, тако рећи, хронолошки опјева догађаје, личности и све оне перипетије у којима се радња збива. Чини се да су догађаји и личности из црногорске прошлости успјешније опјевани. Посебно су упечатљиво и пластично дати неки ликови, као, на примјер Баја Пивљанин, Петар I Петровић Његош, Никац од Ровина, Вук Раслапчевић и низ других црногорских првака и јунака.

Примјера ради навешћемо стихове којима описује Баја Пивљанина: „Стоји звека тока са јелека, / Желе блистат' на прсима Бају/ Са пуцима у златноме сјају; / Шарка дуга жели га за друга, / А заигра сабља димискија, / као љута отровна змија / О бедрица да му се обвија / Зелен листак на буковој грани / Покрај пута са листом се свађа, / Или лака сјенка из залађа, / И лахори, кад по гори пирну, / Пограбе се, да му лице дирну; / Закуцају ћердани бисерни / Уз уздахе жеља неизмјерни / Кад га китне угледају моме / И сав бисер са грла полеме“ (стр.120). Осим ових, веома је лијепо и осјећајно оцртао неке женске ликове...

Као што смо истакли, ова необична пјесничка творевина Кривокапићева публикована је после пјесникове смрти. У погледу версификације аутор није изашао из вода и за његово вријеме преживјелог романтизма. Маколико да је с надахнућем понирао у прошлост црногорску и српску, с наглашеном тенденцијом за свесловенском солидарношћу, - они који су чинили његовом дјелу приговор о несавремености били су посве у праву. Јер, анахронизам у тематском и изражајном смислу карактерише у цјелости његово пјесничко дјело.

*

Орлински је преводио с руског (Љермонтова, Кољцова), а превео је и једног шпанског пјесника.

* *

Поред просвјетно-педагошког рада и бављења књижевношћу, Радомир Кривокапић Орлински оставио је трага и у црногорској журналистици. Био је уредник (и власник) листова: *Цетињског вјесника* (1911-1913) и *Вјесника* (1913). Потписивао се псеудонимом (пуним или скраћено): Р - омир Орлински, Орл. и шифрама: Р., р., К., * * и * .

* * * *

Узимао је активног учешћа и у разним просвјетно-културним и национално-хуманитарним организацијама. Био је и дугогодишњи вијећник града Цетиња.

Умро је 28. јуна 1938. на Цетињу, у 59. години живота. Сахрањен је пред Капелицом.

*

* *

Посматран у цјелини, Кривокапићев пјеснички опус има извјесну књижевно-историјску вриједност. Стога су га неки црногорски антологичари обухватили својим антологијским изборима. - Неке његове стихове из „Хероиде” (Пјесму XXVI, стр. 462-464) унио је Петар М. Божовић у *Антологију црногорских песника и приповедача* (Подгорица, 1927). Из истог спјева, одломак Пјесме XIII (стр. 171-175) ушао је у антологију црногорске поезије друге половине XIX вијека *Племе за облаком* (Титоград, 1973).

II Библиографија

II-1 Посебна издања

1. ЗЛАТНОМ ПИРУ њихових величанства краља Николе I и краљице Милене. - Цетиње: [б.и.], 1910. - [1] стр.; 2°.

2. Његовом величанству краља Николи I узвишеном господару Црне Горе у славу 50-год. владарског јубилеја: 1860-1910. г. - Цетиње: [б.и.], 1910. - [1] стр.; 2°.

3. ХЕРОИДА: епопеја. Књ. 1. - Цетиње: Књ[ажевска] ц[рногорска] државна штампарија 1910. - 490 стр.; [1] лист с таблом; 21 цм.

Пишчев поговор: стр. [483]-486.

4. КРИВОКЛЕТНИК. - Београд, штампарија „Невен”, 1933, 6 стр.; 12°.

Побожне књиге за народ, св. 64.

5. СЛОБОДИЈАДА СРПСТВА. - Никшић, шт. Слободна мисао, [Б.м.]: Издање библиотеке „Дјела и људи” 1938 (епопеја). - 511 стр.; 24 см.

II-2. Поезија у периодичним публикацијама

1. [Пољет, слатка пјесма, описка занешења...]. - *Луча*, II/1896, 2, 59.

2. Митробосцу Његошу-генијалном српском пјеснику. - *Луча*, III/1897, 6, 227.

3. Смрт. Цетиње. - *Луча*, III/1897, 7-8, 308.
4. Ноћ. Цетиње. - *Луча*, III/1897, 9, 361.
5. Пехар. Грахово, на св. Николу. - *Луча*, III/1897, 11-12, 460.
6. Црногорским јунацима погинулим на Граховцу 1 маја 1858 приликом четрдесетогодишњице. - *Глас Црногорца*, XXVII/1898, 20, [4].
7. Жртве Амора. Грахово. - *Луча*, IV/1898, 2, 66-68.
8. Геније на смрти. Грахово. - *Луча*, IV/1898, 3, 123-124.
9. Оаза. Грахово. - *Луча*, IV/1898, 7, 292.
10. Лептир и пламен. Цетиње. - *Луча*, IV/1898, 8, 341.
11. Косовка. Грахово. - *Луча*, IV/1898, 9-10, 382-387.
12. „У олтару храма божанствена...”. Цетиње 26 јула 1898. - *Невесиње*, I/1898, 14, [2].
13. [Сјени] Александра С.Пушкина. Цетиње, 27 маја. - *Босанска вила*, XIV/1899, 11-12, 160.
14. Зрнца за ћердан Зелиде. Цетиње. - *Женски свет*, XIV/1899, 1, 10.
15. Залуд... - *Луча*, V/1899, 7-8, 327.
16. Бајадерка. Грахово. - *Луча*, V/1899, 11-12, 471.
17. [Уз славопој срца ускипјелих свије'...]. - *Глас Црногорца*, XXIX/1900, 48, [3].
- Поводом 40-годишњице владавине књаза Николе.
18. Вијенац. Грахово (Црна Гора). - *Женски свет*, XV/1900, 6, 90.
19. Зелиди. Грахово (Црна Гора). - *Женски свет*, XV/1900, 8, 114.
20. Својој весталки. Грахово (Црна Гора). - *Женски свет*, XV/1900, 9, 123.
21. Кандило. Грахово, Црна Гора, 23 септ. 1900. - *Женски свет*, XV/1900, 11, 174.
22. Љубавни Феникс. Грахово. - *Луча*, VI/1900, 2, 79.
23. Акорд. - *Луча*, VI/1900, 4, 136.
24. Кроз поноћ. Грахово. - *Луча*, VI/1900, 4, 194-195.
25. Лавиринт. Грахово. - *Луча*, VI/1900, 5, 238.
26. Пусти усне моје. Грахово. - *Луча*, VI/1900, 6, 392.
27. Сафир и Зормена. По прози Кота, спјевао -. *Луча*, VI/1900, 7, 421-426.
28. Елегија. - *Луча*, VI/1900, 8, 447-449.
29. Петру II Петровићу Његошу Митроновном пјеснику. Грахово. - *Глас Црногорца*, XXX/1901, 42, [2].
30. Весталка Офелија. Грахово. - *Књижевни лист*, I/1901, 1-2, 15-16.
31. Лермонтов? Цетиње. - *Књижевни лист*, II/1902, 9-10, 249.
32. Под чемпресом. - *Срђ*, VI/1907, 13, 579.
33. Оаза. - *Срђ*, VI/1907, 15, 682.
34. На развалинама љубави. - *Срђ*, VI/1907, 20, 939.
35. Пловац. - *Срђ*, VI/1907, 20, 950.
36. Кад потоњом... - *Срђ*, VI/1907, 21, 966.
37. Црногорским јунацима погинулим на знаменитом Граховцу 1 маја 1858. Бар. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, бр. 25, Додатак. [7].
38. *Vagres*. Бар, Црна Гора, - *Срђ*, VII/1908, 7, 52-54.
39. *
- * * [Божанског пића капи окуси...], Бар. - *Срђ*, VII/1908, 8, 92-93.
40. Анеђо љубави. - *Срђ*, VIII/1908, 9, 141.
41. Сафир и Зормена. - *Срђ*, VII/1908, 10, 177-185.

42. Бојни поклич. Пјева се као „Гдје је Српска Војводина.” - *Цетињски вјесник*, II/1909, 99, Божићни прилог, [6].
43. Пивљанин Бајо (VIII пјевање из „Хероиде”). - *Бока*, I/1910, 48-58.
44. Никац од Ровина (VIII пјевање из „Хероиде”). - *Бока*, II/1910, 48-58.
45. Вук Раслапчевић. „Из Царева Лаза”. - *Босанска вила*, XXV/1910, 16-17, 237.
46. Црногорском Митрополиту г. Митрофану приликом двадесетпетогодишњег јубилеја. - *Глас Црногорца*, XXXIX/1910, 18, [3].
47. Његовом Величанству Краљу Николи I узвишеном Господару Црне Горе у Славу 50-год. владарског јубилеја, 1860-1910. г. Цетиње, 15 августа 1910 год. - *Глас Црногорца*, XXXIX/1910, 39, [2].
48. Сјени славнога хероја Новака Рамова Јововића. - *Глас Црногорца*, XXXIX/1910, 53, [2].
49. Наши писци и „Б. вила”. - *Цетињски вјесник*, III/1910, 75, [3].
Поводом одлуке Уредништва овог листа о објављивању писаца по покрајинама и о унакаженим чланцима писаца „у црногорском броју Босанске виле.”
50. Несуђеном злату. - *Цетињски вјесник*, III/1910, 101, Божићни прилог, [2].
51. Зрнца за ђердан Зелиде. - *Цетињски вјесник*, IV/1911, 28, Ускршњи прилог, 3.
52. Бајадерка Ђулзаида. Цетиње. - *Цетињски вјесник*, IV/1911, 101, Божићни прилог, 4-5.
53. Бајадера Ђулзаида. Цетиње. - *Грађанин*, XVII/1912, 28.
54. Милорад Ј. Митровић - српски пјесник од 1867 - 1907. - *Цетињски вјесник*, V/1912, 17, 2-3. Потпис: Р-омир Орлински
Есеј.
55. Оаза. - *Цетињски вјесник*, V/1912, 25, Ускршни прилог, [4-5].
56. Граховачка побјда - на Спасово 1. маја 1858. Цетиње 2. маја. - *Цетињски вјесник*, V/1912, 35, 1.
Чланак.
57. Коло црногорских Американаца. - *Цетињски вјесник*, VI/1913, 3, 2.
Потпис: О * *
*
58. Милосрдна сестра. - *Цетињски вјесник*, VI/1913, 4, 4. Потпис: - р -.
59. Арбанаски конгрес у Трсту. - *Цетињски вјесник*, VI/1913, 18, 3-4.
Потпис: Р.
Чланак.
60. О Скадру. - *Цетињски вјесник*, VI/1913, 29, 2. Потпис: Р.
Чланак о прошлости града.
61. Скадар и Босна. - *Цетињски вјесник*, VI/1913, 35, 2. Потпис: Р.
Репортажа.
62. Освећено Косово. - *Вјесник*, VI/1913, 48, 3-4.
63. Црногорски јунаци. Пјесме Мићуна М. Павићевића. Издање књижаре „Његош”. Цетиње 1913. Цијена 50 пара. - *Вјесник*, VI/1913, 82, 4.
Потпис: К.
Приказ.
64. Милица Јанковић: Исповијести. Издање С.Б. Цвијановића. Београд 1913; стр. 254, цијена 2,50 дин. - *Вјесник*, VI/1913, 100, 4. Потпис: Р.
Приказ.
65. Калуђер и хајдук. Историјска приповијетка, написао Стојан Новаковић. Издање Коларчеве задужбине. Београд 1913. - *Вјесник*, VII/1914, 4, 4.
Потпис: Р.

Приказ.

66. Владимир Черина: Јанко Политамов. Ријека 1913. Издање Књижа-ре Буре Трбојевића. - *Вјесник*, VII/1914, 8, 4. Потпис: Р.

Приказ.

67. Шукрија Куртовић. О национализовању муслимана. Сарајево 1914. Штампарија „Народа“. Цијена 50 пара. - *Вјесник*, VII/1914, 14, 4. Потпис: Р.

Приказ.

68. Писмо из Њујорка. - *Вјесник*, VII/1914, 17, 2-3. Потпис: Р.

Чланак из *Трговинског гласника* (бр. 44) о проблемима економске емиграције, између осталог на искуству једног Црногорца.

69. Модерни вајари. - *Вјесник*, VII/1914, 20, 2-3. Потпис: Р.

О Огисту Родену, Пол Албер Бартоломе-у, Константен Меније-у, Жорж Мен-е.

70. Горски вијенац. - *Вјесник*, VII/1914, 22, 2. Потпис: Орл. Превод рецензије Георгија Константиновича Крижицког из *Новое звено* на превод шведског књижевника Јенсена.

71. Вечерње осјећање. Емил Верхарен. - *Вјесник*, VII/1914, 5, 2. С француског: Р.

72. Ратни поклич. (Пјева се као „Гдје је српска Војводина?“). - *Дневни лист*, I/1914, 107.

73. Југословенска корачница. - *Нова доба*, I/1918, 16.

74. Прича о љубави. - *Ловћенски одјек*, I/1925, 2-3, 137-140.

75. Поета. - *Зетски гласник*, IV/1932, 33, Ускршњи прилог, 6.

76. Коб нашег доба. Цетиње. - *Слободна мисао*, XVII/1938, 15, 3.

77. Из „Хероиде“ (Цетиње, 1910). - У: Петар М. Божовић: *Антологија црногорских песника и приповедача*, Подгорица 1927, стр. 96-97.

78. Ал не могу свјетлост да пропире. - У: *Племе за облаком*. Црногорска поезија друге половине деветнаестог вијека. - *Титоград 1983*, стр. 219-223.

Одломак из „Хероиде“ (пјесма 13, стр. 171-175).

Библиотека „Луча“, 39.

II-3. Преводи

1. *Bartrina Maria Joaquin*: Зашто опада лишће. - *Луча*, V/1899, 9-10, 388-389.

2. Кољцов[Алексеј Васиљевич]: Елегија. - *Луча*, VI/1900, 1, 32.

3. Кољцов[Алексеј Васиљевич]: Старчева пјесма. - *Књижевни лист*, I/1901, 9-10, 297.

4. Љермонтов [Михаил Јуревич]: Сужањ. - *Књижевни лист*, I/1901, 4, 125.

5. Љермонтов [Михаил Јуревич]: На прагу свете обитељи један... - *Књижевни лист*, II/1902, 9-10, 240.

III Литература о Р. Кривокапићу

1. Администрација *Књижевног листа*. Јавна дописница Р.К.Грахово. - *Књижевни лист*, I/1901, 2-3, 64.

Одговор Р. Кривокапићу учитељу из Грахова.

2. БОЖОВИЋ, Петар М.: Радомир Кривокапић - Орлински. - У: *Антологија црногорских песника и приповедача*, Подгорица 1927, стр. 95.

3. БОКАН, С.: Радомир Кривокапић - Орлински, књижевник. - *Зетски гласник*, X/1938, 731, 2. VII, 4.

4. ГАГОВИЋ [ПИВЉАНИН], Вукашин: Мој одговор. - Посвећено Радомиру Кривокапићу, пјеснику. - Цетиње, 1900. - *Грађанин*, VI/1900, 37.
5. Д.: Радомир Кривокапић Орлински. - *Правда*, 1938, 12108, 1.VII, 9. Некролог.
6. Д.Р.: Радомир Орлински, „Слободијада Српства”. - *Зетски гласник*, XI/1939, 773, 3. Приказ.
7. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Ст.: Један књижевни догађај за провинцију. Поводом Никшићког издавачког потхвата. - *Слободна мисао*, XVI/1937, 28, 3. О припреми епа „Слободијада Српства” од Радомира Орлинског у издавању Библиотеке „Дјела и људи.”
8. ДОРИОМЕДОВ, Никола: „Масе не знају за данашње писце, нарочито песнике, већ читају народне песме”, каже г. Радомир Орлински. [С портретом.] - *Правда*, XXXIV/1938, 12034, 17. априла, 7. Анкета међу црногорским књижевницима.
9. ДРАШКОВИЋ, Чедомир: Радомир Кривокапић-Орлински. - *Цетињски лист*, III/1978, 49, 25. III, 2.
10. ЂУКИЋ, Трифун: Слободијада српства Радомира Кривокапића Орлинског. - *Политика*, XXXIV/1939, 11030, 12. II, 19.
11. ЂУКИЋ Трифун: Радомир Кривокапић Орлински. - У: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. - Цетиње, 1951, стр. 334-336.
12. МАРТИНОВИЋ, М[илутин] В.: Радомиру Кривокапићу Орлинском. - *Зета*, 1938, 24, 17. VII, 3. In memoriam.
13. МАРТИНОВИЋ, Мил[утин]. В.: Радомир Орлински, Слободијада српства. Епопеја. - *Зета*, X/1939, 19, 14.V, 3; 20, 21. V, 3.
14. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Радомир Кривокапић Орлински. - У: *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. - Београд 1965, стр. 222.
15. МАРТИНОВИЋ, Нико С. & Вукмановић Саво: Кривокапић-Орлински Радомир. - У: *Лексикон писаца Југославије*, III, К-Љ, Нови Сад, 1987, стр. 433.
16. Радомир Кривокапић-Орлински, књижевник. - *Слободна мисао*, XVII/1938, 25, 5. Читуља.
17. РАЦКОВИЋ, Никола: Кривокапић-Орлински Радомир. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. - Цетиње 1987, стр. 106.
18. Ст.Д.: Велики епос од Радомира Орлинског, „Слободијада Српства”. - *Слободна мисао*, XVII/1938, 45, 20. XI, 3.
19. Хероида. - *Браник*, XXVII/1911, 30, 3. Биљешка о појави спјева.

ТРАГОМ ПОДАТАКА О ЖЕНАМА-ПИОНИРИМА ПОЗОРИШНЕ И МУЗИЧКЕ УМЈЕТНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Прилике у Црној Гори вјековима нијесу биле повољне за развој позоришне и музичке умјетности (изузев гусала). Тек последије ослободилачких ратова 1876/78. године и територијалног проширења на Беплинском конгресу (1878), када је суверенитет земље и фактички и правно био признат од европских велесила, у радикално промијењеним друштвено-економским условима, мирним и нормалним временима, ослобођеним ратне психозе, почињу да се развијају разни облици друштвене наградње, међу којима и: позоришна и музичка умјетност.

Иако је још у оквиру рада Цетињске читаонице (основане 1868) било разних пјевачких дилетантских друштава, а од 1871. дјелује Црногорска војна музика која је преко одржаваних концерата за грађанство упознавала публику са многим дјелима европске музике, све до изградње позоришне зграде „Зетски дом“ (1884-1888) није било континуираног позоришног и музичког живота у црногорској пријестоници и Црној Гори уопште.

Новоосновано позориште „Зетски дом“ на Цетињу у првим деценијама свога рада, крајем прошлог стољећа, имало је доста проблема са глумачким ансамблом. Посебно су биле велике тешкоће у погледу ангажовања женског глумачког кадра. Морало је да издржи борбу са предрасудама средине, са патријархалним ставом неповјерења и нетрпељивости према појави жене на позоришним „штицама“ и њеном учешћу у позоришном животу. Штавише ни просвијеђеном господару, књазу-дјернику Николи I Петровићу Његошу, када су му најближи сарадници, из дворског књижевног круга, предложили да у првим представама његове драме *Балканске царице*, са којом је започео интензивнији позоришни живот на Цетињу и Црној Гори, узму учешћа његови блиски рођаци и главари из његовог најближег окружења - како нам казује Симо Матавуљ у *Биљешкама једног писца*, није му било право... Наступање у појединим улогама у *Балканској царици* из реда глумара и Књажевих рођака и „извањаца“ (Симо Матавуљ, Лазо Костић, Јово Љепава, Јован Павловић и др.) доприносило је мијењању конзервативних схватања, отрежњењу, исправном гледању на мјесто и улогу сценске умјетности...

Трансформисању свијести и потреби позоришне и музичке културе, о њеној улози и значају за наредно просвијеђивање, доприносиле су и прве средње школе у Црној Гори. Формирању музичке културе код женске младежи посебно је доприносио Ђевојачки институт „Царице Марије Александровне“ на Цетињу (1869-1913), у којему се учила музичка теорија, зборно пјевање, виолина и клавир. (У Институту су предавали оновремени најпознатији музичари у Црној Гори - страни и домаћи композитори, вриједни диригенти и педагози - организатори музичког живота: А. Шулиц, Ф. Вимер, Р. Толингер, Ш. Огњеновић и др.) Институтке су биле прве глумице на репертоару Зетског дома; изводиле су позоришне представе, вокалне и инструменталне концерте. Приликом извођења премијере *Балканске царице* 2. јануара 1884, главне женске улоге, Даницу и Матру играла је ученица ове школе *Софија Поповић* (Скардар, 1870-Цетиње, 1930). Јован Павловић, најстарији црногорски позоришни критичар, тврди да је и „по суду...најстрожијих оцјењивача којима се укус развио не позорницама петроградским, бечким и париским“ представа, у цјелини узевши, неочекивано добро успјела. Томе је допринијела и С. Поповић, тумач главне женске улоге, иако је имала изузетно сложену улогу - да интерпретира Даницу, која представља „персонажицу уистину љубави облагорођене узвишеним домољубљем“. По казивању критичара, она се показала „у поном чару свога

свијетлог карактера". Иако дјевојчица од својих 13 до 14 година, која никада није видјела позоришта нити има и сама појма о позоришној представи, ваљало је да нам предочи на позорници сву дубину силне љубави и величину патриотичнога жара". Маколично да она, по природи ствари, није могла остварити „љубавне ефекте" јер није професионалка, хроничар примјећује „морамо признати, да смо изненађени оном природном вјерношћу, којом нам је г-ђица Поповићева у улози Даничиној приказивала питому, њезну, чисту и племениту дјевичанственост". Иако свјестан да дјевојка у тим годинама није могла посве одговорити сложеној улози која јој је повјерена, критичар примјећује - да успешно одигравање улоге ове младе аматерке говори о потенцијалним могућностима домаћих снага „у вјештини представљања", поготову када би имале „згодне прилике и мајсторске поуке". И у улози Марте, млада Поповићева је показала да располаже органом јаким, звучним и симпатичним, и да у својим кретањима умије себи дати довољно маха и слободе" - закључује позоришни критичар. (Уп. *Црногорка*, 1884, 1, 7-8; 2, 19).

И ученица Ђевојачког института *Горде Вукотић* (Цетиње, 1855-1951) одиграла је тешку улогу Анђелије у трагедији *Максим Црнојевић*, од Лаза Костића, која је, такође 1884. године извођена на репертоару Зетског дома. Из њених каснијих казивања да се сазнати да је одушевљено прихватила додијељену јој улогу, понирјући у њу са доста воље и смисла. Исто тако, играла је успјешно улогу Савке у шаљивом комаду *Шаран*, од Јована Јовановића Змаја.

Овом приликом желимо указати на то ко су биле остале глумице и пјевачице, интерпретаторке појединих улога у мјешовитим позоришно-музичким програмима на позорницама црногорским?

Поред поменутих ученица, прве глумице-дилетанти тек основаног позоришта на Цетињу, биле су жене или кћерке извањаша. То су, прије свега: Мила Павловић и Милена Огњеновић.

МИЛА ПАВЛОВИЋ

Мила Павловић (Панчево, 1860-Дубровник, 1923) се доселила са својом супругом 1879. године на Цетиње. Била је веома образована жена. Говорила је њемачки и мађарски језик. Посједовала је солидну музичку културу. Свирајући на клавиру, скретала је на себе пажњу образованијих цетињских жена, подучавајући поједине са израженијим интересовањем за музику...Под утицајем свога супруга Јована Павловића, директора Цетињске гимназије и каснијег министра црногорске просвјете и културе, прихватила се „глумачке вјештине", да би, између осталог, пружила „доказа" да то није „никаква срамота". Крајем 1884.

одиграла је улогу Данице у *Балканској царици*, приликом гостовања Цетињског позоришта у ондашњој Подгорици. Прије тога, 1884. године одиграла је веома успјешно неколико главних женских улога, у *Максиму Црнојевићу* и шаљивом комаду *Шарану*. О тим њеним улогама записано је у оновременој периодичној штампи. За улогу Ане у комедији *Шаран* констатује се да је „са добро погођеним одијелом, подбочивањем и изговором живе, лукаве и симпатичне сељанке банаћанке, Пантине жене“, која је успјела да „научи памети“ свога мужа, посве одговорила захтјевима глуме. (*Црногорка*, 1884, 10, 84). Будући да је М. Павловић располагала „довољним глумачким талентом...пошло јој је за руком, да себе тако рећи цијелу унесе у трагични положај Јевросиме“, мајке Максима Црнојевића, и да тако вјешто изведе своју улогу, као да је професионалка, или како вели хроничар „узнијела се до висине праве глумице“, да би, штавише, у потоњој сцени „гдје се с умереном памету ступа на позорницу...“, по ријечима критичара, „надмашила и најсмјелија очекивања“ (*Црногорка*, 1884, 14, 118-119). Послије успјешно тумачене улоге у *Максима Црнојевићу*, повјерена јој је још тежа и сложенија улога Данице у *Балканској царици*. Након извођења у Подгорици критика је истицала „дивили смо се тада њеном представљачком дару“ иако „смо сумњали јако, да ће бити дорасла улози Данице, јер нам се чини, да је госпођа Павловићка скројена за улоге дубоко трагичне, боне, сентименталне, а за Даницу хоће се с једне стране љубавни несташлук, с друге прави црногорски хероизам толико нам је милије било, што нам је госпођа Павловићка изненадила, ако не у првом, а оно у другом. За прво, т.ј. за љубавни несташлук, сметало јој је достојанствено држање, на коме се могло јасно познати да није глумица од заната, која не мора и не смије бити везана никаквим обзирима. У другоме пак, т.ј. у изразу и представи хероизма, постигла је успјех коме се нијесмо могли надати од ње. Тамо „гдје се хероизам прелијева у трагичне нагибе госпођа је Павловићка била у свом елементу и тада се налазила на висини своје улоге“. Ову своју тврдњу критичар конкретизује примјерима! (*Црногорка*, 1885, 6, 45). За добро одиграну главну женску улогу у његовом дјелу књаз Никола је Милој Павловић поклонио кључ града Жабљака, заузетог у рату 1876/77. године. Њена улога, као жене са стране; додуше, супруге једног црногорског министра, значила је много за ангажовање других жена на развијању позоришне културе и опште еманципације и просвјетљивања.

МИЛЕНА ОГЊЕНОВИЋ

Милена Огњеновић (Котор, 1889-Београд, 1949), кћи Шпира Огњеновића, музичара-аматера и композитора, једини родитељском дому у Котору стекла је солидно опште и музичко образовање. (Говорила је њемачки, талијан-

ски, француски и руски језик). Изврсно је свирала клавир, а по доласку на Цетиње, 1881, активно се укључује у престоички културни и јавни живот; пјевала је и свирала на концертима...Приликом представе *Балканске царице* у Подгорици 31. децембра 1884, у улози Марте, појавила се први пут „наштице што свијет значе” и већ по првом дебитовању критичар јој је прорекао „да би је знаменита будућност чекала” на позорници „кад би у опште задатак свога живота на њој тражила” и, уз то, додаје да је споредној улици, „тој блиједој слици”, знала да „даде крви и живота, те је њена заслуга, што је улога Марте постала занимљива” у радњи саме драме. На крају, завршава комплиментима њеном „симпатичном гласу и елегантном изговору”, дакле, култури говора који „баш највише вриједи при представљању”. (*Црногорка*, 1885, 6, 45).

Милена је удата за Томата Павловића, сина војводе Пека, са којим је имала сина Илију (официр југословенске војске). Од 1904. до 1917. године живјела је у Русији. Између 30-их и 40-их година живјела је са сином на Цетињу, а иза другог свјетског рата у Београду, гдје је умрла 1949. године.

ЈЕЛЕНА МАРТИНОВИЋ

Јелена М. Мартиновић (Цетиње, 1878-1944) је прва Црногорка - вокални солиста. Међу ученицама Ђевојачког института, које су потицале из разних јужнословенских крајева и иностранства, међу оним најталентованијим била је Јелена, кћер командира Мила С. Мартиновића и сестра генерала Петра. Своје музичко знање стицала је у Институту. Била је музички обдарена. Наступала је као соло-пјевачица на многим приредбама и концертима организованим у Зетском дому, претежно у вријеме боравка Роберта Толингера, виртуоза на виолончелу. Њена музичка каријера је трајала кратко, током задње деценије прошлог вијека. Интерпретирала је композиције домаћих и страних музичара. Посебни афинитет је имала за српске и руске пјесме. Посебно је наглашаван њен „њежни, слатки глас”, који је, уз Толингерову пратњу с његовом „гајдашком импровизацијом”, одушевљавао публику. Иако је достигла „високи ниво пјевачке вјештине” и јавна признања (добила је од двора, тј. црногорског суверена златан прстен са брилијантима, а од књагиње Милене брилијантску бразлету и од Чеха „минђуше и брош украшен чешким гранитима”), након удаје је напустила јавна наступања...

Тако је, дакле, благодарној и домаћој интелигенцији, која је 80-их година XIX вијека ударила темеље позоришном и музичком живота код нас, дошло релативно брзо до преображаја, до ширења и бржег разви-

јања ових важних умјетности у Црној Гори у чему су споменуте и не споменуте жене узимале активно учешће. Има много разлога да се са њих скида неумитна тама прошлости. Такав циљ има и овај наш скромни прилог.

Литература:

1. МАТИНОВИЋ, Божидар: Талентована Црногорка Јелена - *Цетињски лист*, XIV/1990, 338, 15. IV, 7.
2. МАТИНОВИЋ, Душан и Шуковић, Радивоје: *Јован Павловић. Живот и дјело*. - Нови Сад 1988.
3. МАТИНОВИЋ, Душан: Трагом података о женама-пионирима позоришне и музичке умјетности у Црној Гори. - *Овдје*, XXII/1990, 257, 1. IV, 18.
4. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, IX/1954, IX, 7-8, 467-474.

РАДОВАН ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ
НЕВЕСИЊСКИ
(1879-1944)

I. Биографија

Међу бројним просвјетним, културним и здравственим посленицима, писцима и научним радницима, Херцеговцима (Јован Сундечић¹, Јован Љепавица², Нићифор Дучић³, Јован Дреч⁴, Лазар Перовић⁵, Јован Гузина⁶ и др.), што су стицајем географских (близина, гравитациона сфера) и нарочито друштвено-историјских фактора (ослободилачки покрети, истовјетни менталитет) били упућени на сусједну слободну Црну Гору (послије 1878. на новоослобођене градове: Никшић и Подгорицу) да се тамо школују и професионално дјелују, спадају и два брата ТУНГУЗА - Радован и Данило⁷ синови познатог Пера Тунгуза сердара и дугогодишњег херцеговачког харамбаше, једног од иницијатора и вођа Невесињске буне (1875) и „херцеговачко-босанског устанка против Аустрије“ (1882), солунца

¹Уп. Душан Ј. Мартиновић: Јован Сундечић (1825-1900). - У: *Портрети*, Цетиње 1983, стр. 19-101.

²Исти: Јован Љепавица (1850-1916). - У: *Портрети*, Цетиње 1983, стр. 143-146.

³Исти: Нићифор Дучић (1882-1900). - У: *Портрети II*, Цетиње 1987, стр. 33-61.

⁴Ристо Ј. Драгићевић: Јован Дреч-први црногорски државни, дворски и приватни апотекар. - У: *Болница Данило I. Споменица 1873-1973*. Цетиње 1973, стр. 145-158.

⁵Душан Мартиновић: Лазар Т. Перовић (1869-1928). - У: *Портрети*, Цетиње 1983, стр. 167-196.

⁶Јован Б. Гузина: Нека сјећању у доба мога ђаковања на Цетињу. - *Годишњак Цетињске гимназије*, Ш1970, бр. 2, стр. 85-90.

⁷Бабио се историјом и етнографијом. Сарађивао је у више периодичних публикација, између осатлих, у *Записима* из првих година излагања. Објавио је и неколико монографских издања: „Устанак херцеговачко-бокељски 1882. године против Аустро-Угарске (Сарајево, 1922, 74 стр.); „Одјек Невесињске пушке 1875. године“ (Сарајево, 1923, 51 стр.); „Бјекство Стојана Ковачевића из Мостара“ (Београд, 1926, 51 стр.); „Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине“ (Београд, 1931, 79 стр.); „Портрети црногорско-херцеговачких горштака“ (Котор, 1934, 57 стр.); „Црна Гора и Херцеговина“ (Котор, 1935, 89 стр.); „Страдање Срба у Херцеговини за време независне државе Хрватске“ (Београд, 1959, 71 стр.); „Херцеговачко-босанско историјски устанци у народним пјесмама“ (Дубровник, 1959, 29 стр.). Сем тога, неколико његових рукописа чувају се у рукописном фонду Централне народне библиотеке Црне Горе.

⁸Перо Тунгуз је у марту 1882. одређен за главног старешину да командује свијем четима у Херцеговини...“ (Уп. Д. Д. Вуксан: Кривична и Херцеговачка буна 1881/2. - *Записи*, X/1837, књ. XVIII, стр. 369).

Тунгузи своје генеалогско стабло воде из Пиве, из села Стабана, испод Стабан-града (утврђења). Према легенди ту су некада живјела два брата: Руђо и Бранило. Од Руђа су Гаговићи и још нека братства (никољштаци), а од Бранила су Љешевићи, Тијанићи и Радојичићи (јованштаци). Тунгузи су, по свој прилици, од Тијанића. Тако су их назвали Турци због њиховог немирног духа, бунтовничког понашања са турском тиранијом (одметања у хајдучије!). Побјегли су из Пиве у кадилук невесињски због турских зулума и одмазда и настанили се у село Слато. Доцније су мигрирали у Сливље, гдје се родио Перо Тунгуз. Још као младића су га Турци осумњичили за убиство и осудили на вишегодишње тамновање. Да би избјегао издржавање казне (у Видину), успјело му је да побјегне из затвора и одметне се у хајдуке. Хајдуковао је око двадесет, а био харамбаша дванаест година.

Перо Тунгуз је био веома имућан Херцеговац. За живота је стекао велики иметак. Посједовао је солидно имање (око 1300 рала оранице и ливаде) на Моринама. На овом имању саградио је седам кућа за себе и своје кметовечипчије који су му обрађивали земљу... Уз то, имао је имање и кућу и у Улогу, покрај Неретве. Приликом неуспјелих буна, аустро-угарски војници су му попалили и разорили куће, а имање одузели у корист државе „из политичких разлога”.

Због неуспјелог пуча у реченом устанку, познатом и као други невесињски устанак, који се збио у Невесињу, Загорју у Подрињу, Перо Тунгуз је емигрирао у Никшић (ослобођен 1877), гдје је још раније, у јеку устаничке акције, био склонио своју породицу. За ратне заслуге црногорски суверен Никола I Петровић Његош даривао му је дио куће бега Мушовића у Никшићу и 15 рала земље у Никшићком пољу.

По природи плаховит и темпераментан, а иначе веома храбар, 90-их година минулог вијека је починио злочин који га је одвео у затвор. Наиме, у једној неприлици у којој се нашао, када му се жена порађала реаговао је непримерно и на непажњу неколицине Никшићана убио двојицу (Лазара Вукотића и Луку Вуковића), због чега је осуђен на доживотну робију. Одлежао је, међутим, 13 година у црногорским казаматима: Медовини (Цетиње), Грможур (Скадарско језеро) и Јусовачи (Подгорица). У вријеме тамновања жена му Стана, родом од братства Канкараша, старином из Бјелица (кћер Сава, и унука познатог јунака и сердара Дуке Канкараша), под тешким условима издржавала је нејаку дјецу.

Радован Тунгуз⁹ је рођен 4. маја 1879. у Улогу (срез невесињски), у Херцеговини. У Никшићу је похађао основну школу. Малу матуру је завршио у Нижој гимназији на Цетињу 1895. године.¹⁰ У Београду је наставио вишу гимназију, али је убрзо, усљед немаштине морао напустити средњу школу. Послије осмогодишњег лутања и странтовања, на освиту

⁹Уочи I свјетског рата живио је у Београду и према подацима Р. Ј. Драгићевића примао сталну мјесечну апанажу у износу од 233,60 перпера као стари ратник, колико је примао и прослављени устанички војвода Стојан Ковачевић (уп. Ристо Ј. Драгићевић: „Тајни уговор Црне Горе с Аустријом”, Цетиње 1968, стр. 35). Год. 1916, иако осмадесетогодишњак, повлачи се са српском војском преко албанске голготе за Солун, а послје пробоја Солунског фронта, приликом повратка у ослобођену Србију, стари ратник је под бременом година, изнурен и измучен у ратним и избјегличким условима, у долини р. Мораве „за навијек” затворио очи. (Уп. Данило Тунгуз-Перовић: Сердар Перо Тунгуз-Расојевић. - У: *Портрети црногорско-хрцеговачких горштака*. Котор 1934, стр. 47-50).

⁹Радована Тунгуза Перовића Невесињског често у каталогима, библиографијама и регистрима појединих књига, погрешно воде на Перовић - његово је презиме Тунгуз.

¹⁰Илија Зорић: Ученици који су свршили у Београду од 1883/4 до 1901/2. - У: *Д. Д. Вуксан, Педесет година Цетињске гимназије*, Цетиње 1932, стр. 35.

XX вијека, 1903, nastavlja školovanje. Prvo u Beogradu završava veliku maturu i upisuje se vanredno na Filozofski fakultet. Godine 1906. odlazi na studije u Brisel, kao pitomaц српске владе, gdje je završio fakultet, i ubrzo 1912. godine, nakon što je odbranio disertaciju iz istorije („Crna Gora uочи kримског рата“), био промовисан у звање доктора филозофије и књижевности. Наредне, 1913. године враћа се у домовину gdje започиње каријеру просвјетног радника. Кратко вријеме је радио као суплент историје у Београду, а затим у Скопљу, gdje је затекао први свјетски рат. Иза уједињења (1918), радио је неко вријеме у Никшићкој и Подгоричкој гимназији. Крајем 1921. године положио је професорски испит у Београду и био једну школску годину професор у Смедереву. Пензионисан је 1922. године на властити захтјев, да би готово деценију и по живио повученим животом, бајећи се књижевним стваралаштвом. Потом је реактивиран.

Према Тунгузовом персоналном досијеу, који се чува у Земаљском музеју Босне и Херцеговине у Сарајеву¹¹, сазнаје се да је између 1938. и 1940. године био кустос овог Музеја. У *Аналима* ове институције забиљежено је да је у току 1940. враћен „на редовну дужност“ у школу.¹²

Радован Тунгуз Перовић био је немирна, контроверзна личност. У приповиједи аутобиографског карактера „Татине приче“, на једном мјесту, он о себи вели: „Да ли је мој Тата од мене икаква хаџира и шита зазнао до немира и бриге, не знам; мени пак од њега није ништа у насљеђе остало осим гласа јуначког сина и танталског бремена традиционалних политичких мукa и борбе... Татина нарав и карактер и мамина њега створили су од мене неку загонетну средину и мјешавину од бујности и меланхолије, одушевљења и разочарења, родољубља и космополитизма, крвожедности и хуманости“.¹³ По природи је био експулзиван а уз то непринципијелан, склон сплеткарењу. Интриге против црногорског суверена Николе I и фалсификовање лажног уговора између овога и Аустро-Угарске, о чему ће доцније бити ријечи, бацају веома рђаво свијетло на његову личност... По избијању II свјетског рата, одметнуо се са синовима у четнике, због чега су га Талијани затворили“.^{13a}

Меандрирајућа линија живота Радована Тунгуза завршена је 5. маја 1944. године приликом бомбардовања Подгорице.¹⁴

*

Радован Тунгуз Перовић је релативно рано почео да пише новинске чланке и проповијетке, потписујући их готово увијек псеудонимом *Невесински*. У једној случају користио је и псеудоним *Herzog von St. Sava* („Херцег од светога Саве“).

Невесински је у Никшићу провео дјетињство, дјечаштво и рану младост. Одрастао у кругу емигрантских породица, слушао је свакодневно евоцирања успомена и догодовштине из устаничког доба, што је оставило трага на његово стваралаштво. Многа сјећања устаничка забиљежио је и касније преточио у штиво.

¹¹Споменица у прославу 50-годишњег опстанка Земаљског музеја краљевине Југославије у Сарајеву 1888-1938. Сарајево 1938, стр. 45.

¹²Анали Земаљског музеја у Сарајеву 1938-1962. Сарајево 1963, стр. 32.

¹³Приповјетка „Татине приче“ објављена први пут у *Делу* (1906), а потом у збирци „Горштакиње (1906).“

^{13a}Радован Вучковић: Заборављени приповедач. Радован Тунгуз Перовић-Невесински: Горштакиње, Задругар, Сарајево, 1988. Приредио Лука Шекара. - Одјек, Сарајево, бр. 15-16, стр. 26.

¹⁴Црногорски вјесник, Цетиње, II/1944. бр. 48, стр. 2.

Већ као средњошколац у никшићким новинама *Невесинје* објављује прве уводнике и коментаре о оновременим горућим темама, као што су биле: „истично питање”, херцеговачки устанак и положај Срба у БиХ под Аустро-Угарском, о пенетрацији Двојне монархије на Балкану и њеној империјалистичкој политици и опробаним методама *divide et impera* међу словенским народима.

Након првих успјелих журналистичких покушаја, Невесињски се одаје приповједној прози. Прву причу је доставио *Словенском југу* датiranу 23. марта 1903. у Никшићу, и била објављена у „Божићном додатку”. Отада ће, безмало, четврт вијека писати приповијетке и објављивати их по разним периодичним публикацијама: *Словенски југ* (Београд, 1903-1904), *Босанска вила* (Сарајево, 1904, 1906, 1908-1911), *Дело* (Београд, 1904-1915), *Српска застава* (Београд, 1904), *Српски књижевни гласник* (Београд, 1904, 1908, 1913), *Политика* (Београд, 1904-1905), *Српски народ* (Београд, 1905), *Српски Пијемонт* (Београд, 1906), *Одјек* (Београд, 1906), *Штампа* (Београд, 1911), *Зета*, календар (Подгорица, 1913), *Демократија* (Београд, 1919), *Илустроване новине* (1919); *Американски Србобран* (Питсбург, 1920), *Новости* (Београд 1922) и *Покрет* (Београд, 1924, 1925). У овим часописима и листовима објавио је *педесетак* приповједака.

У периоду 1906-1914. године Невесињски је написао један политички роман, по некимa спис („Из земље плача”, Београд 1906), двије збирке приповиједака („Горштакиње”, Београд 1906; „С орловских кршева”, Београд 1914) и једну епопеју („Србијада”, Сарајево 1931). (Роман му је наградила Српска краљевска академија у Београду са 480 дин. у злату из Маринковићевог фонда.)

Прва његова збирка приповиједака „Горштакиње” (издање Коларчеве задужбине) са мотивима из црногорског и херцеговачког живота, садржи једанаест приповиједака, махом објављених у *Српском књижевном гласнику*, *Делу* и *Босанској вили*. Збирку приповиједака „Са орловских кршева” чине, међутим, осам прича искључиво из црногорског живота.

Прозним стваралаштвом Невесињски се релативно кратко бавио. Као што га је доста рано започео, рано га је и завршио, иако му је критика била прилично наклоњена.

„Србијада” је његово задње, опсежније дјело, епопеја у којој је у облику десетерца, кроз седам пјевања, настојао да опише читаву прошлост свога народа. Еп је, иначе, врло сличан спјеву „Пјесник и вила” Николе I. У „Србијади” са доста „позајмљених” стихова из народног епоса, само понегдје има лијепих пјесничких иновација; али је знатно више прозаичности, пригодности и тенденциозности, а читав спјев носи печат невјештог почетничког стиховања.^{14а} Ово дјело Невесињског цензура је својевремено била забранила.¹⁵

У потоњој деценији стваралаштва Невесињски је написао неколико историјских радова и етнографских прилога и публиковао их у Гласу Земљског музеја Босне и Херцеговине (Сарајево, 1933-1938) и Споменици о Херцеговачком устанку 1875. године (Београд 1928). Ови његови радови су маргиналног научног значаја.

^{14а} Др Сава Ђеклић: *Портрети*. (Хрестоматија о невестињским писцима). Тузла 1990, стр. 93.

¹⁵ На насловној страни примјерка Народне и универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине у Сарајеву (Сигн. I-2474) стоји ауторова својеручна биљешка: „Милану К. Ђурчићу, за казну што није, као државни врховни тужилац, запленио ову књигу. Уместо [нечитко] и двобоја дарује му овај опасни потпис писца др Радован Тунгуз-Перовић Невесињски”. (Уп. Видак Рајковић: *Црногорска библиографија* 1994-1998 године. Том II књ. 4. Монографске публикације 1918-1945. Цетиње 1990, стр. 171)

О Радовану Тунгузу-Перовићу Невесињском је књижевна критика, углавном, изрекла свој суд! О његовим прозним књигама писали су истакнути књижевни критичари и књижевници: Јован Скерлић, Антун Густав Матош, Павле Поповић, Владимир и Светозар Ђоровић, Трифун Ђукић, Вељко Милићевић, затим Павле Лагарић, Владимир Гаћиновић, Јован Кршић и други, а у новије вријеме: др Сава Ђеклић, др Лука Шекара, др Милорад Никчевић и академик Радован Вучковић.

Када је Невесињски 1906. објавио збирку „Горштакиње”, њену појаву је добродошлицом дочекао Јован Скерлић. Ј. Скерлић је о Невесињском са симпатијама писао неколико пута. У „Историји нове српске књижевности” Скерлић о њему каже: „Перовић, приказујући живот херцеговачких и црногорских брђана, показује добро познавање средине и народног живота, уноси свој жив и јак темперамент, рељефно слика типове, пише речитим и врло богатим народним језиком. Али, он је без много укуса; има нескалда и грубости, силом утрпане тенденције и сувише провинцијалан, каткад неразумљив речник. То је дух и таленат коме још треба сређивања”.¹⁶ Колико је Скерлић цијенио приповједно стварање Невесињског види се и по томе што му је у *Српском књижевном гласнику* у наставцима 1911. године објавио приповијетку „Под снијегом” и то на уводном мјесту.

И за А. Г. Матоша Невесињски је „несумњивог талента”, чији је „темперамент јачи од метода”. Он је као већина наших (хрватских - Д. М.) и српских приповједача, л и р с к и р е а л и с т, и тај реализам је ближи реализму народне но умјетничке приповјетке”. По Матошу највећа су мана књиге „Горштакиње” „силни провинцијализми” које аутор употребљава и гдје им није мјесто...¹⁷

Кратку и прецизну Скерлићеву оцјену, унеколико проширује и допуњава и Трифун Ђукић. У „Прегледу књижевног рада Црне Горе” Ђукић констатује:

„Невесињски је свој књижевни рад започео на извору и у средини маркантних типова. Ту је познао и заволио оне јунаке који су 'борили се са два цара - султаном и хесаром - више барута пред очима изгорјели но брашна у хљебу и качамаку потрошили'. Из те средине, гдје се 'морал учи примјером, а начела се предају уз гусле', он бира личности за своје приповијетке. Поред одлика које карактеришу књижевно дјело Невесињског: „необично изобиље народних израза, живо, каткад пластично описивање лица и догађаја” - Ђукић истиче и његове главне мане. То су, по овом критичару, превасходно „поређења која су или сувише вулгарна или неумјесна” када писац даје описе личности и природе. Ђукић запажа и истиче „скроз саркастичну природу” Невесињског „која и у животу као и у књижевности воли да се смије на рачун свега и свачега” - и додаје, „Отуда и много хиперболисања и карикирања у његовим приповијеткама. Као такав Невесињски има много смисла за сатиру и та црта заступљена је готово у свим његовим књижевним производима”.¹⁸

Павле Лагарић за Невесињског каже да је то писац јаке душе који врло добро разумије „бијесни фијук вјетра и плач сиротиње”. Он, између осталог, биљежи:

„Књига 'Горштакиње' - то је плач једне несрећне душе, то су топле сузе онога човјека који на овома свету није упознао много добра, у чијем животу није било много светлих, веселих, сунчаних дана.

¹⁶Јован Скерлић: *Историја нове српске књижевности*, Београд 1967, стр. 464.

¹⁷А. Г. Матош: Радован-Тунгуз Невесињски, Горштакиње. - *Савременик*, 1906, 1, 6, стр. 458.

¹⁸Т. Ђукић: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. Цетинје 1951, стр. 340.

Али ту је књигу могао написати само човек бујан, необуздан, могао је написати само човек снажне, немирне и дивље душе, коме годи само бесни фујук, сурове, оштре ветрине, што носи дрвље и камење, обара сена и кровове, чупа и крља из коре на и старо и средовечно и младо дрвеће; човек који једино ужива у љутој мењави, што гради сметове, руши стаје и оборе, отискује усове, мрзне путнике и пробада стоку; човек, чијој души годе прљаве магле, суро раскомадано стење, црни облаци, силне гудуре и кршевите голије, што се као какве авети и утваре истичу на сваком кораку; једино речи, човек, који у природи тражи једино буру, непогоду, снагу, величину и грандиозност.

И тај човек, који је у природи видео само оно што је крупно, снажно, бесно, описивао је и људе крупне и снажне, описивао је голијате 'високе колико највиша цида, а широке с рамена на раме к'о купусни бадањ'.¹⁹

Критичар Јован Кршић примјећује да књижевна критика нема „потпуно право” кад истиче да су приповијетке Невесињског из црногорског и херцеговачког живота по фолклорним елементима испред умјетничке вриједности. С тим у вези, Кршић вели: „На карактеристично изражајно богатство језика у приповјеткама Невесињскога и на његове описе крајева и људи данас треба гледати као на чисто уметничке квалитете, јер се ту у сваком ретку осећа да је језик Невесињскога уметнички инструмент на коме он изводи просте народне мелодије. И по основном поетском тону и по рељефној снази метафора Невесињски је близу Кочића”.²⁰ По књижевном стилу Невесињски се налази између Петра Кочића и Светозара Ђоровића, али темпераментом и склоношћу ка сатири знатно ближи Кочићу - закључује Кршић.²¹

Ослањајући се на мишљења претходника, потпунију анализу приповједачког опуса Невесињског, са заокруженим, синтетичким судом, дали су С. Ђеклић, М. Никчевић и Р. Вучковић.

Попут Ј. Скерлића, В. Милићевића и др Сава Ђеклић анализира сличности овог приповједача са Ст. М. Љубишом и М. Миљановим Поповићем, који су из епске и патријархалне средине узимали грађу за своја дјела.

Источна Херцеговина гдје се Невесињски родио и Црна Гора у којој је извјесно вријеме боравио са нарочитим одликама: херојским, горштаким и моралним, нудили су врло богату грађу и мотиве за књижевни рад Невесињског.²² Стога је увршћен у ствараоце црногорске књижевне провинције.

Иако Невесињски није у потпуности оправдао наде Скерлића, Матоша и др. критичара које су полагали у њега, он, ипак, није пао у заборав. Прво га је Петар М. Божовић 1927. године уврстио у *Антологију црногорских песника и приповедача*. Годину доцније, 1928, група сарајевских књижевника издала је збирку босанско-херцеговачких приповједача под насловом „Са страна замагљених”. Међу заступљеним писцима (Иво Андрић, Срђа Ђокић, Боривоје Јевтић, Хасан Кикић, Јакша Кушан, Марко Марковић, Јован Палавестра, Исак Самоковлија, Милан Ђурчић, Хамза Хумо, Верка Шкура-Илијић) налазе се и Радован Тунгуз Невесињски.

Иза другог свјетског рата Чедо Вуковић је Невесињског унио у свој антологијски избор црногорске приповједачке прозе од Његоша до 1918. године (*Извиријеч*, Титоград 1973), а недавно (1990) у хрестоматији о невестињским писцима др Сава Ђеклић, уз студију о писцу даје и одломак из његовог романа „Из земље плача”.

¹⁹П. Лагарић: Горштакиње. Радован Тунгуз - Перовић Невесињски. - *Босанска вила*, 1906, бр. 19, стр. 300.

²⁰Ј. Кршић: Приповедача Босна. - У: *Са страна замагљених*. Приповетке. - Сарајево 1928, стр. 9.

²¹Исто.

²²С. Ђеклић: исто, стр. 75.

Уз то, године 1988. др Лука Шекара приредио је за штампу избор из дјела Р. Т. П. Невесињског „Горштакиње” који је публикован у Сарајеву. Овај приређивач је, наиме, изабрао три приповјетке из Тунгузове истоимене књиге (*Под јавором, Невјеста и по, Здухач*), двије из збирке „С орловских кршева” (*Прича старог сенатора, 'Магла'*) и одломке романа „Из земље плача”.

Осим поменутог Невесињски је, у циљу политичких разрачунавања са црногорским династом Николом I Петровићем Његошем, написао два-три памфлета и пародије, који су му након откривања мотива и ауторства донијели компромитацију. Наиме, године 1912. штампана је Тунгузова брошура с ауторовим псеудонимом *Herzog von St. Sava* („Херцег од светога Саве”) под насловом: „*Livre noir. Conventions secrètes entre l'Autriche - Hongrie d'une part et la Roumanie, la Bulgarie, la Grèce et le Monténégro de l'autre part Livraison ú. Vienne. Francois Ferdinand, éditeur 1912*”.

Ријеч је о памфлету Невесињског, јединственом по бескрупулизности, толико коришћеном за манипулисање у антипропагандне сврхе и династичке обрачуне Карађорђевића са Петровићима, у које је велико умијешана ондашња београдска штампа и противници црногорског суверена Николе I. Радован Тунгуз је, очигледно, био један од истакнутих експоната против црногорског књаза-краља Николе. Он је, у намјери да компромитује Црну Гору и њеног господара, толико далеко ишао да је у својој злогласној „Црној Гори” измислио (на први поглед вјешто) „Тајни уговор Црне Горе са Аустријом”, тобоже датиран у Бечу 12. јуна 1907. и потписан од стране аустријског цара Фрања Јосифа и тада црногорског књаза Николе I, у коме се овом посљедњем приписује најтежа издаја „српске и јужнословенске ствари”. Иако у суштини неозбиљно и неинтелигентно конципиран, „Уговор” је имао веома штетне посљедице по Црну Гору и њен међународни углед, поготову по њеног владара Николу I Петровића Његоша.

На основу вјеродостојне архивске документације историчар Ристо Ј. Драгићевић, расвијетлио је овај Тунгузов фалсификат.²³ У томе је частан улог дао и Радованов брат Данило, који је својом изјавом²⁴, зарад историјске истине, изнио крунске доказе за расвјетљавање читавог случаја.

Драгићевићу припада заслуга што је научно беспристрасно реконструисао сав сценарио и акрибично анализирао садржај „Уговора” као и појединости везане за њега; изнио затим ауторове мотиве и цјелокупну аутентичну архивску грађу која убједљиво свједочи о јединственом фалсификату.²⁵

²³Р. Ј. Драгићевић: „Тајни уговор Црне Горе с Аустријом”, Цетиње 1968, 50 стр.

²⁴Данило Тунгуз-Перовић је дао писану изјаву 10. марта 1961. проф. др. Федору Никићу у присуству др Пера Шоћа и Трифуна Ђукића, која се чува у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу, под бр. 03-83/1 (уп. Р. Ј. Драгићевић, *op. cit.*, стр. 30-34).

²⁵Као што се из изворне документације коју Драгићевић објелодањује види, мотиви су освјетнички. Наводно између Пера Тунгуза и књаза Николе дошло је до „спора” због неких волова, који су по наредби војводе Петра Вукотића „силом и бесправно” одузети 1876 (или 1877?) Перу Тунгузу, јер је овај једном приликом „умјесто награде за успјешно обављену акцију” присвојио дио реквириране стокe од Муслимана Источне Босне за потребе црногорске војске на херцеговачком ратишту. Заправо, П. Тунгуз је по наређењу књаза Николе овај задатак обавио са „500 најбољих момака” из неколико батаљона црногорско-херцеговачких ратника. Изгледа да су Тунгузу уз стоку коју је „борбом отимајући зарадио” одузети и четири његова вола. Стога је касније од црногорске владе потраживао да му се штета надокнади. У томе га је заступао син му Радован, који је као студент из Брисела тражио да му се оцу наиме обештећења исплати 3432 круне (рачунајући и камату за 34 године!), иначе ће, у противном обзнанити „литографисани текст тајне конвенције између Црне Горе и Аустрије. *Sapientii sauis est...*”, којим ће сва светска журналистика испирати уста с цетињским називи Кавуром...” Пошто „ултиматум” није успио, Невесињски се одлучио на одмазду и објавио пасквил који је много шкодио књазу Николи у потоњим годинама владавине (уп. Р. Ј. Драгићевић: *op. cit.*)

Осим „Тајног уговора”, Невесињски је у још два-три наврата писао памфлете и пародије на рачун краља Николе и његовог стваралаштва. Тако је, на примјер, у недељнику *Народна ријеч* (Цетиње) - органу Српске демократске странке, објавио 1919. године двије пјесме: „Никица Плетичарапа Посљедњи” и „Онамо... Онамо...” Жалопојку Јадо Никише Посљедњег - пародију на истоимену пјесму Николе I.

Његова пристрасност и неодмјереност није изостала ни у полемици са професором Пером Слијепчевићем. Када се 1929. године у Сарајеву појавила књига „Напор Босне и Херцеговине у борби за ослобођење”, коју је уредио Слијепчевић, Невесињски је у неколико бројева часописа *Преглед* са њим полемисао, стога што се у тој књизи ријетко помиње Перо Тунгуз. У полемици Слијепчевићу није тешко било доказати да је Невесињски „свуда личан”. На његову примједбу да у наведеној књизи „није споменута ова или она личност није дато довољно места овоме вођи, итд...” Слијепчевић се разложно пита: „Ко би могао бити апсолутно праведан и поменути све хероје, све мученике, све организаторе, који то заиста заслужују. Да смо набројали све заслужне људе, у ограниченом простору, то би била једна добра титула” - закључује рационално и скромно овај универзитетски професор. (Истина, Невесињски у неколико приповједака спомиње свога оца и Стојана Ковачевића као врло храбре и најзаслужније вође босанско-херцеговачког устанка, дижући их каткад до епских висина.)²⁶

* *
*

И на крају, да закључимо: Радован Тунгуз-Перовић Невесињски оставио је двојаки траг у литератури: у белетристици и историјској науци. Откако је почетком нашег вијека објавио прву причу у *Словенском јуту*, радо су га прихватили београдски политички листови, у чијим је подлисцима објављивао фељтоне. Убрзо је прешао у књижевне часописе „пишући обично, грозничаво, као сваки којега перо храни и који осећа нагомилану снагу у себи.”²⁷ Као да није схватио Скерлићеву поруку да му „треба културе и рада, па да добије праву књижевну облину, меру и склад, без чега нема више уметности.”⁽²⁸⁾ Он није истрајао. Није искористио своје лијепе способности. Како је вријеме одмицало, лошије је писао. Међутим, у првим његовим приповијеткама, дужим и краћим, неједнаке вриједности, објављеним у његовом првијенцу - збирци „Горштакиње” - било је таквих које су својим естетским атрибутима и лексичким богатством скренуле, а и данас скрећу, на себе пажњу књижевних критичара и историчара књижевности.

У историографији остаће Невесињски једино познат по фалсификату „Тајни уговор Црне Горе Аустријом”. Он, очито, није имао у виду латинску сентенцију: [Verba Volant], scripta manent!

II Библиографија Радована Тунгуза Перовића-Невесињског

II - 1. Монографске публикациије

1. ГОРШТАКИЊЕ. Књига прва. - [Београд]: Задужбина Илије М. Коларца, 1906 (Београд: Штампарија Светозара Николића). - 287 стр.; 19 см.
Садржај: I Био сам; Татине приче; Након сто година; Балилук; Под јавором; II - Здухаћ; Има љубави; На данику; Зулум за зулум; Невјеста и по; За инат.

²⁶ Цитат према С. Неклићу (op.cit, стр. 78).

²⁷ Ј. Скерлић: *Писци и књиге*, Београд 1920, III, стр. 124.

²⁸ Ибилем : Радован Тунгуз-перовић Невесињски, Горштакиње.-Српски књижевни гласник, 1906, књ.XVI,стр. 793.

2. ИЗ ЗЕМЉЕ ПЛАЧА. Политичко-национални спис. [Београд]: Издање књижаре Геце Кона, 1906 (Београд: Штампa „Доситеје Обрадовић”). - 304 стр.; 18 см.

СКА из Београда наградила је ово дјело са 480 дин. у злату из фонда пок. Николе Маринковића.

3. „Livres Noirs. Conventions secretes entre L' Autriche - Hongrie d'une part et la Roumanie, la Bulgarie, la Grèce et le Monténégro de l'autre part. Lavraison I. Vienne. Francois Ferdinand éditeur 1912.” Потпис: Herzog von St. Sava.

4. С ОРЛОВСКИХ КРШЕВА. [Београд]: Издање Геце Кона, 1914 (Београд: „Доситеје Обрадовић”). - 273 стр.; 20 см.

Садржај. - Прича старог сенатора; Бед Микаљ; Суд Шута Роганова; Међу нечастивима; Магле; Под снијегом; Немрчипушке; Никоговић.

5. СРБИЈАДА: епоеја. Део I. - Сарајево [писац], 1931 (Сарајево: Ј. Карих). - 376 стр.; 23 см.

Садржај. - Старославник; Завера; Куманово; Брегалница; Краљ и Тесар; Голгота; Ускрс.

6. ЈЕДАН ДОКУМЕНАТ ИЗ ОСАМДЕСЕТ ДРУГЕ: - [Б. м.: б. и.], 1933 Сарајево: Државна штампарија], стр. [91]-94; 24 см.

Сепаратни отисак из *Гласника Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, књ. XLV, 1933, св. 2.

7. МУСИЋИ. [Сарајево] [Б, и.], 1934 (Сарајево: Државна штампарија, стр. [69]-78; 27 см.

8. Сепарат из *Гласника Земаљског музеја у Босни и Херцеговини*, књ. XLVI, 1934. Свеска за историју и етнографију.

ДЕСПОТ МОМЧИЛО. - Сарајево: [Б. и.], 1935 (Сарајево: Државна штампарија). - Стр. [35] - 47; 28 см.

Посебан отисак из *Гласника Земаљског музеја у БиХ*, 17, 1935.

9. ДОБРОМИР ХРС И ЊЕГОВО ДОБА [Сарајево]: [Б.и.], 1937: (Државна штампарија) 29 стр.; 21 см.

10. НЕШТО ИЗ УСТАШКОГ ДОБА. - [Б. м.: б. и.], 1938 (Сарајево: Државна штампарија). - 17 стр.; 4^о.

По.: *Гласник Земаљског музеја у БиХ* (Сарајево, 1938).

II - 2. Чланци и књижевни прилози у периодици

1. Источно питање. - *Невесинье*, I/1898, 6, [1-2]. Потпис: Невесињски.

О потреби слога Јужних Словена, помоћи Русије ради рјешења Источног питања.

2. Једна истина. - *Невесинье*, I/1898, 8, [1-2]. Потпис: Невесињски.

О Херцеговачком устанку и положају Срба у Босни и Херцеговини под Аустројом.

3. Несита аждаја. - *Невесинье*, I/1898, 11, [2]. Потпис: Невесињски.

О прохтјевима Аустро-Угарске према Балкану.

4. Југословенско (балканско) јединство. - *Невесинье*, I/1898, 19, [1].

Потпис: Невесињски.

О писању Pester Loyda бр. 190, од 19. VIII 98, против зближења Црногораца и Бугара.

5. Аустро-Мађарска и Словенство. - *Невесинье*, I/1898, 25, [1]. Потпис: Невесињски.

О политици divide et impera коју спроводи Аустро-Угарска међу Словенима.

6. Никоговић. Никшић, 23/III, 1903. год. - *Словенски југ*, I/1903, 8, Божићни додатак, [3]. Потпис: Невесињски.

7. Под „Војводиним Јасеном”, Београд 1904. године. - *Босанска вила*, XIX/1904, 23-24, 406-417.

8. Хаџи-бег. - Delo, 1904, XXXIII, 4, 11-12.

9. На божји пут. - *Дело*, 1904, XXXIII, 3, 295-313 и 1905, XXIV, 1, 49-65; 2, 172-183; 3, 326-340.

9а. „Невесињска пушка”. - *Застава*, Нови Сад, XX/1904, 204, 1-2. Потпис: Невесињски.

О улози Црне Горе у устанку у 1875. године.

10. Окупационе бројанице. - *Политика*,

10а. Изберикали се. - *Словенски југ*, II/1904, 1,[4]. Потпис: Невесињски.

О црногорском књазу Николи.

11. „Да наджирава”. - *Словенски југ*, II/1904, 4,[3]. Потпис: Невесињски.

12. Светитељска пресуда. Под „Бријестом”. - *Словенски југ*, II/1904, 6, [3]. Потпис: Невесињски.

13. Страшна клетва. - *Словенски југ*, II/1904, 9, [3-4]. Потпис: Невесињски.

14. Ускок кариман. - *Српска застава*, XIV/1904, 12, [1]. Потпис: Невесињски.

Наставак. Наставља се.

15. Здухаћ. - *Српски књижевни гласник*, IV/1904, књ. XIII, 7, 481-493; 8, 561-570. Потпис: Невесињски.

16. Под јавором. - *Дело*, 1905, XXV, 3, 292-309.

Прича о Шоботи Авдићу из Планае.

17. Гатине приче. - *Дело*, X/1905, књ. XXXVI, 1, 5-14.

Потпис: Тунгуз.

18. Испод „укопације”. *Политика*, III/1905, 547, 10-2; 548, 1-2. Потпис: Невесињски.

19. Све полако. - *Политика*, III/1905, 702. Додатак божићњем броју, [3] Потпис: Невесињски.

20. Балилук. - *Српски књижевни гласник*, V/1905, књ. XV 10, 721-730. Потпис: Невесињски.

21. Зулум за зулум. - *Српски књижевни гласник*, V/1905, књ. XV, 2, 81-87; 3, 161-169. Потпис: Невесињски.

22. Био сам... - *Српски народ*, I/1905, 1, 10-11. Потпис: Невесињски.

23. На данику. У Београду. - *Српски народ*, I/1905, 2, 26-20; 3, 42-44. Потпис: Невесињски.

Наставак потписан пуним именом.

24. *О темпора!... О морес!...* - *Српски пијемонт*, III/1905, 1, 4-6. Потпис: Невесињски.

25. Има љубави. У Београду, 1904. - *Босанска вила*, XXI/1906, 1, 2-3; 2, 18-21.

26. Из земље плача. - *Дело*, XI/1906, књ. XL, 1, 96-125; 2, 147-177; 3, 167-316; књ. XLII, 1, 4-32. Потпис Невесињски.

27. Нови пријатељи. - *Дневни лист*, XXIV/1906, 91, Додатак, [1-2]. Потпис: Невесињски.

28. На самрти. Цртице испод укопације. - *Нови покрет*, I/1906, 45, Додатак, [1]. Потпис: Невесињски.

29. „Друг” на Чеву. - *Одјек*, V/1906, 79. Ускршњи додатак „Одјеку”, [1]. Потпис: Невесињски.

30. Бавоље царство. - *Дело*, 1908, XLVII, 3, 377-390.

31. Из једне Србуље. - *Босанска вила*, XXIII/1908, 23, 354-357; 24, 372-374; 25, 388-391; 26, 407-408; 27, 423-426; 28, 434-439; 29, 457-460; 30, 468-471.

32. Дука у Латинима. - *Српски књижевни гласник*, VIII/1908, књ. XX, 11, 801-809; 12, 881-890. Потпис: Невесињски.
33. Из једне Србуље. - *Босанска вила*, XXV/1909, 1, 6-8; 2, 22-23; 3, 38-40; 4, 54-56; 5, 71-72; 6, 86-87; 7, 102-104; 8, 117-118; 9, 132-133.
34. Леле Турци!...Брисел. - *Босанска вила*, XIX/1909, 21, 327-392; 22, 342-344.
35. Из земље плоча. - *Трговински гласник*, XIX/1909, 109, 1.
Потпис: Невесињски. Недостају почетак и крај.
36. Тек након пет година. - *Босанска вила*, XXV/1910, 1-2, 14-16.
37. Међу нечастивима. - Дело, 1910, LXI, 1, 3-24.
38. Суд Шута Роганова. - *Српски књижевни гласник*, X/1910, књ. XIV, 8, 56-567; 9, 641-646.
Потпис: Невесињски.
39. Хоће Турчин, да! - *Српски књижевни гласник*, X/1910, књ. XXV, 5, 321-331; 6, 401-411.
Потпис: Невесињски.
40. Амајлија над амајлијама [Посвећено]: госпођици Hélène Cosse. Brisl. - *Босанска вила*, XXVI/1911, 3, 39-41; 4, 54-56; 5, 70-72; 6, 87-88; 7-8, 109-111; 9, 134-136; 10, 151-153; 11-12, 168-171.
41. Дјед Микаљ. - *Српски књижевни гласник*, XI/1911, књ. XXVII, 9, 641-649; 10, 721-728; 11, 801-807.
Потпис: Невесињски.
43. Стојан Ковачевић-Усташ и војвода херцеговачки. - *Штампа*, X/1911, 96, [1]. Потпис: Невесињски. Некролог.
44. Родни камен. - Дело, 1912, књ. LXIII, 3, 321-330.
- 44а. Ђетна Вукова. Одломак из романа из црногорског живота. - *Балкански рат у слици и речи*, I/1913, 1, 20, I, 12; 2, 27. I, 19; 6, 24. II, 82-83; 7, 3. III, 98-99.
45. Вратоломије. - Дело, 1913, књ. LXVI, 1, 20-38; 2, 184-197; 3, 334-358.
46. „Господин” Божо. - Дело, 1913, књ. LXVIII, 1, 3-19; 2, 275-289; LXIX, 1, 24-40.
47. Родни камен. - *Зета* (календар), VI/1913, 51-59.
Потпис: Невесињски.
48. Ђетна Вукова. Одломак из романа из црногорског живота. - *Нови српски век*, I/1913, 1(20.I) 12; 2(27.I), 19; 6(24.II), 82-83; 7(3. III), 98-99. - *Пијемонт*, III/1913, 217. 1.
Потпис: Невесињски.
- 48а. Фердинанд Кобург. - *Пијемонт*, III/1913, 217, 1.
Потпис: Невесињски.
49. Не штедите их! - *Пијемонт*, III/1913, 257. 1.
Потпис: Невесињски.
50. Немрчипушке. - *Српски књижевни гласник*, XIII/1913, књ. XXX 2, 81-91; 3, 161-170. Потпис: Невесињски.
51. Никоговић. - *Српски књижевни гласник*, XIII/1913, књ. XXXI, 3, 161-167; 4, 241-246; 5, 321-327. Потпис: Невесињски.
52. Рудничко благо. - Дело, XX/1915, LXXIII, 1, 7-15. Потпис: Невесињски.
53. Освета Косова. Одломак из епског спева „Србијада”; глава III. - *Пријемонт*, V/1915, 226, 2-3. Потпис: Невесињски.
54. Дојиља. - *Демократија*, I/1919, 9, 5. Потпис: Невесињски.
55. Све себи. - *Демократија*, I/1919, 86, 2. Потпис: Невесињски.
Из збирке „Крвав бехар”.
56. Све себи. (Из збирке „Крвав бехар”). - *Илустроване новости*, II/1919, 35, 8-9. Потпис: Невесињски.

57. Nikica Pletičarapa Poslednji. - *Народна ријеч*, I/1919, 38, 2. Потпис: Невесињски.
Памфлет на црногорског краља Николу I.
58. Опато....Опато...Žalоројка Jado-Nikice Posqednjeg. - *Народна ријеч*, I/1919, 43, 2. Потпис: Невесињски.
Пародија на истоимену пјесму краља Николе.
59. Дојиља. - *Американски Србобран. Српски народни календар*, 1920, 201-204. Потпис: Невесињски.
Из збирке „Кравави бехар”.
60. У савез с Русијом. - *Народна ријеч*, II/1920, 20.
О потреби савеза Југославије с Русијом.
61. Приповјетка Мрље на капи. - *Нови живот*, I/1920, I, 9, 276-279.
62. Једна пригодна књига. - *Нови живот*, I/1920, III, 7, 224. Потпис: - Ћ.
Биљешке с прегледом садржаја књиге у Виенцу славе: Видовдан 1389-1919. у издању Милана Рамадановића, Котор.
63. Давид Штрбац на умору. Сатира. - *Новости*, II/1922, 411, 3. Потпис: Невесињски
64. Вук. - *Покрет*, I/1924, 31-32, 109-111.
Потпис: Невесињски.
65. Горе од смрти. - *Покрет*, I/1924, 37-38, 192-196.
Потпис: Невесињски.
66. Попова прича. - *Покрет*, II/1925, 41-42, 269-271.
Потпис: Невесињски.
67. Из збирке „С орловских кршева” (Београд, 1914). Никоговић (стр. 260-271). У: Петар М. Божовић, *Антологија црногорских песника и приповедача*, Подгорица 1927, стр. 99-107.
68. Нека, чоче, ми смо браћа!... - *Политика*, XXV/1928, 7102, 12. Потпис: Невесињски.
69. Ђавоље царство. - У: *Са страна замагљених приповетке*. - Сарајево, 1928, стр. 81-93. Потпис: Невесињски.
70. Андрашијеви планови против Црне Горе и Србије. - У: *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године*. - Београд 1928, стр. 120-122.
71. Невесињска пушка. - У: *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године*. - Београд 1928, стр. 45-54.
72. Ударац на невесињску касабу (17. август 1875). - У: *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године*. - Београд, 1928, стр. 61-65.
73. Заповијед књаза Данила. - *Политика*, XXVI/1929, 7565, 14. Потпис: Невесињски.
74. Поводом једне књиге. - *Преглед*, 1929, 72, 34-345; 1930, 73, 38-43; 74, 101-106; 76, 296-299.
Критика и допуна књиге Пера Слијепчевића и др. „Напори Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење.
75. Димитрије Руварац (25. X 1842-3. XII 1931). - *Југословенски историски часопис*, I/1935, 1-2, 262-265.
Некролог.
76. „Анкета међу црногорским књижевницима” - интервју са Р. Перовићем „Г. др. Радован Тунгуз Перовић сматра да је удружење књижевника неопходно, али постоји бојазан да ће се сложити као /рогови у врећи”. - *Правда*, XXXIX 1938, бр. 12. 050.
77. Песме Светог Саве. - *Братство [Сарајево]*, XV/1939, 7-8, 123-125.
78. Под снијегом. - У: *Извјештај Црногорска приповједачка проза од Његоша до 1918*. Приредио: Чедо Вуковић. Титоград 1973, стр. 245-272.
Библиотека: „Луца” 38.

79. ИЗ ЗЕМЉЕ ПЛАЧА (одломак). - У: Сава Ђеклић, *Портрети*. Тузла: „Универзал”, 1990; стр. /095/-/109/.

80. МАГЛА. - У: Сава Ђеклић, *Портрети*, Тузла: „Универзал”, 1990, стр. [110]-[125].

II Библиографија о Радовану Тунгузу Перовићу

1. АНКОВИЋ, Петар и др.: На клевете Р. Тунгуза - *Радикал*, II/1922, 106, 3.

2. Б.: Из земље плача. - *Политика*, 1906, 1022, 3.
Приказ књиге Радована Тунгуза Перовића Невесињског.

3. БОЖОВИЋ, Петар М.: Невесињски (Др Радован Тунгуз Перовић). - У: *Антологија црногорских песника и приповедача*. Подгорица 1927, стр. 98-99.

4. ВИТОШЕВИЋ, Д[рагиша]: Перовић Тунгуз -Невесињски) - (1879-1944). - *Југословенски књижевни лексикон* Нови Сад 1971, стр. 397.

5. ВУКОВИЋ Чедо: Радован Перовић (Тунгуз Невесињски) - (1879-1944). У: *Извирјеч. Црногорска приповедача проза од Његоша до 1918. године*. Титоград 1973, стр. 327-328 и 296.

6. ВУЧЕНИЋ-МИЈАЈЛОВ, Милош: Мој одговор. Пожаревац, 15-IX-1905 год. - *Вечерње новости*, XII/1905, 257, [2].

Поводом изјаве Радована Тунгуз-Перовића Невесињског у бр. 252 *Дневног листа*, са конференције Словенског југа, да Бугари штите Краља Петра, а Књаза Николу црногорског треба убити.

7. ВУЧКОВИЋ, Радован: Заборављени приповедач. Радован Тунгуз Перовић - Невесињски: Гориштакиње, Заругар, Сарајево, 1988. Приредио Лука Шекара. - *Одјек*, Сарајево, 1989, бр. 15-16, стр. 26.

8. ГАЋИНОВИЋ, Владимир: Р.Т.П. Невесињски. Сарајево, „Српска ријеч”, 1.[14.] дец. 1907. - У: *Споменница Владимира Гаџиновића*, стр. 12-15. Оцјена дјела: „Горштакиње” и „Из земље плача”.

8а. Горштакиње. - *Дело*, 1906, 38, 3, 413,
Биљешка о појави збирке приповедача.

9. ДЕЛИБАШИЋ, Мих[аило]: Група сарајевских књижевника. - *Записи*, II/1928, књ. III, 4, 246-251.

Поводом издања збирке приповиједака „Са страна замагљених”.

10. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: „Тајни уговор Црне Горе с Аустријом”. *Цетиње*, 1968, 50 стр. + [6].

11. БУКИЋ, Трифун: Црногорски писци у почетку XX века (Радован Тунгуз Перовић Невесињски). - *Мисао*, 1928, књ. XXVI, 139-140.

12. БУКИЋ, Трифун: *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. Цетиње 1951.

О Радовану Перовићу-Тунгузу-Невесињском на стр. 339-340.

13. ЈОВАНОВИЋ, Живорад П.: Био-библиографска грађа о др Радовану Тунгузу Перовићу-Невесињском. - *Стварање* [Цетиње], 1954, 5, 351-352.

14. КОРЕЂО: [О прегледу савремене књижевности од Павла Поповића и „Горштакињама”, Невесињског (Радована Тунгуза-Перовића)]. - *Видело*, XVIII/1906, 2, [3].

15. КРШИЋ, Јован: Приповедача Босна. - У: Са страна замагљених. Приповетке. - Сарајево, 1928.

На стр. 9 о Р. Тунгузу Перовићу.

16. ЛАГАРИЋ, П[авле]: Гориштакиње. Радован Тунгуз-Перовић Невесињски. Беч - Босанска вила, XXI/1906, 19, 300-301; 20, 316-317.

17. М.: „Србијада”. - *Српски књижевни гласник*, XXXI/1931, књ. XXXIV, 8, 632.
Приказ дјела Радована Тунгуза Перовића

18. МАРКОВИЋ, Лазар: Невесињски, С орловских кршева. - Дело, 1941, књ. LXXI, 316. Потпис: М.

19. МАТОШ, Антун Густав: Радован Тунгуз-Невесињски: Горштакиње. Књига прва Издање задужбине Илије М. Коларца. - *Савременик*, I/1906, 1, 6, 457-459. Потпис: А. Г. М.

20. МАТОШ, Антун Густав: Радован Перовић Невесињски. - У: *Есеји и фељтони о српским писцима*. Београд, 1952, стр. 217.

21. МЕДЕНИЦА, Радосав: Црногорске анегдоте. Антологија, Избор, предговор и објашњења - Титоград. Графички завод, 1967, 546 стр.

22. Меморандум емиграције. - *Вечерње новости*, XIII/1907, 191, 2-3.

О садржају меморандума босанско-херцеговачке емиграције, коју је конференцији мира у Хагу предао Радован Тунгуз-Перовић.

23. МИЛИЋЕВИЋ, Вељко: Радован Тунгуз-Перовић Невесињски: Горштакиње. Књига прва. Издање задужбине Илије М. Коларца. Београд 1906. - *Савременик*, I/1906, 2, 7-8, 119-120.

24. - н.: Невесињски, Србијада. - *Летопис Магице српске*, 1931, књ. 329, 285-286.

25. НИКЧЕВИЋ, Милорад: Радован Перовић Тунгуз-Невесињски. - У: *Црногорска приповјетка између традиције и савремености*. - Титоград 1988, стр. 304-312, 422 и др.

26. Њих 12 „Са страна замагљених”. - *Новости*, VIII/1928, 2311, 4.

Приказ збирке приповијалака Ива Андрића, Радована Тунгуз-Перовића, Боривоја Јефтића, Милана Ђуручића, Хамза Хуме, Јована Палавестре, Марка Марковића, Исака Самоковлије, Верке Шкурел-Илијић, Срђе Јокића, Јакше Кушана и Хасана Кикића: „Са страна замагљених” објављене у Сарајеву (1928).

27. ПАЛАВЕСТРА, Предраг: *Историја модерне српске књижевности*, Београд,

27а. Пашић и „Севастпољски”. - *Американски Срборан*, XXXI/1937, 6694, 2. Анегдота о Н. Пашићу и Радовану Тунгузу Невесињском.

28. ПЕРОВИЋ, Радован, Тунгуз-Невесињски. - У: *Мала енциклопедија Просвета*, 2, Београд, 1978, стр. 798.

29. ПЕТРОВИЋ, Вељко: Перовић Радован др. (Тунгуз Невесињски). - У: *Народна српско-хрватско-словеначка енциклопедија*. - Загреб, 1929, стр. 325. Потпис: В.П.

30. ПОПИВИЋ, Мил[ан] Ј.: Горштакиње, књига прва. Радован Тунгуз Перовић Невесињски. - Дело, 1906, књ. XLII, 1, 137-142.

31. ПОПОВИЋ, Павле: Радован Тунгуз Перовић Невесињски. - У: *Југословенска књижевност [Београд]*, 1930, стр. 143.

32. ПРОХАСКА, Драгутин: Радован Тунгуз Невесињски. - У: *Преглед савремене хрватско-српске књижевности*. Загреб, 1921, стр. 169.

33. РАЦКОВИЋ, Никола: Перовић-Тунгуз Невесињски Радован. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. Цетиње 1987, стр. 160.

34. РОТКОВИЋ, Радослав: Преглед црногорске литературе од најстаријих времена до 1918. - *Стварање*, XXXIV/1979, 4, 587-654.

35. СКАРИЋ, Владислав: Одговор г. Др. Радовану Тунгуз-Перовићу. - *Југословенски лист*, XXI/1938, 142, 7.

Полемика поводом устанка у Херцеговини 1882. године.

Види чланак у *Југослав. листу*, 1938, бр. 139, стр. 4.

36. СКАРИЋ, Владислав: Други одговор г. др. Рад. Тунгуз-Перовићу. - *Југословенски лист*, XXI/1938, 151, Полемика око устанка 1882. год. у Херцеговини.

Види чланак у *Југослав. листу*, 1938, бр. 139, стр. 4; бр. 145, стр. 4.

37. СКЕРЛИЋ, Јован: Радован Тунгуз-Перовић Невесињски. Горштакиње. Књ. 1 Београд 1906. стр. 301. - *Српски књижевни гласник*, VI/1906, књ. XVI, 10, 790-794. Потпис: Ј.С.

38. СКЕРЛИЋ, Јован: Радован Тунгуз Перовић Невесињски. - У: *Лисци и књиге*, књ. III, Београд 1920, стр. 124-129.

39. СКЕРЛИЋ, Јован: Радован Перовић Невесињски. - У: *Историја нове српске књижевности*. Београд, 1914, стр. 474; БЕОГРАД, 1953, стр. 453; БЕОГРАД, 1967, стр. 464.

40. СЛИЈЕПЧЕВИЋ, Перо: Поводом једне критике. - *Преглед*, IV/1930, V, 79, 476-481; 80, 544-549.

Одговор на критику дра Радована Тунгуз-Перовића Невесињског под насловом „Поводом једне књиге” (Преглед, 1928, св. за децембар 1930, св. за јануар, фебруар и април. Критика Невесињскога односи се на дјело „Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење” - уредник др Перо. Слијепчевић, а књигу колективно израдило више сарадника.

41. ФИЛИПОВИЋ, Мил[енко] С.: Др Радован Тунгуз-Перовић, Деспот Момчило. Гласник земаљског музеја XLVII (Сарајево 1935) 35-47. - *Прилози проучавању народне поезије*, IV/1937, 1, 152-153.

42. Херцеговачко-бокелски устанак, написао проф. Перовић Тунгуз. Издање Чедџ Милића. - *Народ* [Сарајево], II/1922, 56, 3.

Кратка оцјена неких навода из књиге под горњим насловом.

43. ЂЕКЛИЋ, Сава: На темељима мита и легенде (Радован Тунгуз - Перовић Невесињски). - У: *Са писцима и књигама*. Тузла 1987, стр. 15-33.

44. ЂЕКЛИЋ, Сава: На темељима мита и легенде: Радован Тунгуз-Перовић Невесињски - *Живот*, XXVI/1987. мај, стр. 625-636.

45. ЂЕКЛИЋ, Сава: Радован Тунгуз-Перовић Невесињски. - У: *Портрети*, Тузла: „Универзал”, 1990; стр. /075/-/094/.

46. ЂОРОВИЋ-ВЕЉКОВИЋ: Др Радован Тунгуз Перовић Невесињски. - Свезнање. Опште енциклопедијски лексикон. Београд 1937, стр. 2370.

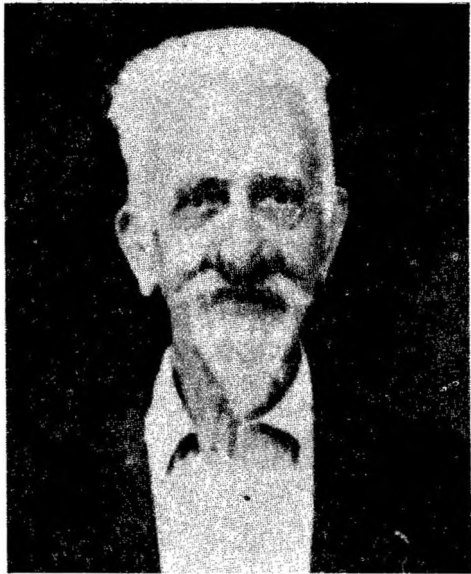
47. ЂОРОВИЋ, Владимир: Два млада приповедача из Босне и Херцеговине. Невесињски и Мирко Јуркић. - *Велики народни календар*, 1923, стр. 77-84.

48. ЂОРОВИЋ Владимир: Два млада приповедача из Босне и Херцеговине. Невесињски и Мирко Јуркић. - *Босанац* [календар], 1919, 71-84

49. ЂОРОВИЋ, Светозар: Радован Тунгуз Перовић Невесињски: Горштакиња, књига прва. Изд. задужбине Илије М. Коларца. Београд, 1906. Мостар, 1906. - *Летопис Матице српске*, 1906, књ. ССХ, 6, 92-94. Потпис: С. Ђ.

Оцјена.

ДР ЈОВАН СТ. КУЈАЧИЋ
(1869-1958)

I Библиографија

Др Јован Кујачић, истакнути љекар и публициста, писац и преводилац низа научно-популарних публикација, потиче од веома старе породице чије се родословље, према предању и по историјским изворима, може пратити од прве половине XIV вијека. У повељи Стевана Дечанског, која се датира око 1332. године, спомиње се Милош Кујачић из околине манастира Дечана као „први тутор новосаграђеног манастира”. Око 1503. године, како се спомиње у породичним читуљама, живио је у Корјенићима у Херцеговини, у околини Клобука, поп Лазар Кујачић. Након њега се спомињу попови из неколике генерације: Јеремија, Вукале, Никола. Од средине XVII стољећа од протопопа Јова Кујачића (1666-1737), поуздано се зна, да су сви остали попови с овим презименом његови директни потомци, у непрекидној линији један за другим: поп Андрија, поп Ристо и поп Стојан. Од Сава Кујачића, сина протопопа Јова је поп Андрија, познати јунак и угледна личност, који је одржавао пријатељске везе са Петром I Петровићем Његошем. И његов син поп Ристо играо је важну улогу у односима између турских власти и српског народа у Херцеговини. Имао је пет синова: Марка, Гаврила, Тодора, Јанка и Стојана. Између њих су се у борби против Турака нарочито истакли Гаврило и Стојан (на Граховцу 1858. Раковој главици за Клобуком и 1862. на Расиној главици у Бјелопавлићима). Стојан је послје битке на Граховцу, завршио Богословију на Цетињу.

Др Јован Кујачић је рођен у селу Нудолу на Бабиној Гори, у непосредној близини „града” Клобука, недалеко од Грахова 6. октобра 1869. у породици свештеника Стојана, који се послје граховачке битке доселио у ову, иако забиту, лијепу оазу на напуштено имање Диздара Беговића. Ово имање је књаз Данило поклатио Гаврилу Кујачићу, брату попа Стојана.

¹ Кујачићи су се у Корјениће, непосредно око средњовјековног града (утврђења) Клобука, доселили из околине Дечана из Метохије прије косовске битке (1389). И данас се у некадашњој матици по њима називају неки топоними (Ракош у Кујачи) и хидроними (рјечица Кујача у Истоку, близу Пећи). У Клобуку се налази и једна надгробна камена плоча са натписом: ОВ, ЦЕ, ЛЕЖИ ВУКОСАВ ВЕЛИЧИНОВ. Легенда о Вукосаву казује да је учесник косовског боја, те да су од њега данашња братаства: Бакоши, Глушчевићи, Глобавићи, Кујачићи, Рутешићи и Стојачићи, која за крсну славу имају Аранђеловдан.

Јован Кујачић је почео да стиче писменост у породичном кругу. Читању га је учила сестра од стрица Стана-Ђана Гаврилова према *Буквару* Стева Чутурица, намијењеном за црногорску младеж. Мало по мало, брзо је савладао да чита *псалтир* и *послакиду* коју је касније - како је забиљежио у својим мемоарима, чувао „као неку особиту и милу успомену на старину своје куће, јер је та „чувена и необично лијепа и с укусом израђена књига” доспјела у кућу Кујачића 1786. године „с рукописом на њој попа Андрије, његова сина попа Риста и др.” - пише он.

Године 1883. Јован Кујачић се уписао у основну школу на Грахову. У III и IV разреду био му је учитељ Милош Шпадијер из Доњег Краја код Цетиња, који је завршио богословију у Сремским Карловцима. По завршетку основне школе, наставио је школовање у Гимназији на Цетињу. Становао је код неког Риста Таминцића, емигранта из Стоца из Херцеговине који је побјегао на Цетиње од турског зулума и ту држао крчму, а усто и ћаке и пролазнике „на трошак.”² Јован је I разред гимназије свршио с одличним успјехом и добио за награду „Балканску царицу” Николе I Петровића Његоша. У II разреду гимназије становао је код крчмарице Ђаке Шпирове, заједно са Светозаром Томићем, касније познатим географом. Друго полугодиште био је на „квартиру” код неке старе удовице Стане Костић. Ту су још, поред њега и Томића, становали: Перо Вучковић, доцнији директор Гимназије и министар просвете и црквених послова, и Митар Ђуровић. Класни другови су му били: Станко Матановић, Милош Шаулић, Петар Васовић, Велимир Јововић и Новица Николић.

Када су старији другови Кујачићеви, Мило Дожић, Митар Ђуровић и Перо Вучковић, отишли да продуже школу у Сремским Карловцима и Новом Саду, и код њега се јавила жеља да промијени средњошколски завод и да настави школовање у једном од наведених војвођанских центара. Потражио је препоруку Лаза Костића, који је тада боравио на Цетињу и уређивао полувластични лист *Глас Црногорца*. Костић га је препоручио за упис у Новосадску гимназију. По доласку у Нови Сад свратио је у крчму „Код црног коња” у близини паробродске станице и ту нашао Лабуда Гојнића, тадашњег ћака VII разреда гимназије. Гојнић је становао код познатог новосадског штампара и издавача Арса Пајевића, а издржавао га је Аца Дунђерски - један од најугледнијих новосадских Срба. Ј. Гојнић је Кујачића повезао са Мишом Димитријевићем, оновремених уредником *Браника* и вођом војвођанских либерала. Димитријевић га је прилично хладно примио, како је касније записао др Кујачић, и након што је прочитао Костићеву препоруку, написао писмо и упутио га код Арса Пајевића. Пајевић га је врло љубазно примио и интервенисао код Васа Пушибрка, тадашњег директора Српске гимназије у Новом Саду. Пошто је био одоцино за упис, Пушибрк га није уписао. Препорука Пајевићева је, међутим, успјела у Сремским Карловцима, па је Кујачић уписан у тамошњу класичну гимназију. У Сремским Карловцима је завршио III разред и уписао четврти. Крајем августа 1890. Ј. Кујачић се обраћао за новчану помоћ српском патријарху Гедeonу Бранковићу, која му није услышена ради тога што је страни држављанин.

По природи радознао и комуникативан, Ј. Кујачић је као гимназијалац лако успостављао контакте, упознавао се са више значајних личности ондашњег научног и јавног живота Војводине. Тако је, на примјер, за вријеме љетних ферија, између IV и V разреда гимназије, провео у Ковиљу (Бачкој) у друштву са сликаром Мародићем, који је радио иконостас мјесне цркве. Наредне године, рас -

²Ристо Таминцић је, поред држања крчме и издавања лежајева, правио и опанке са шпагом умјесто опуте. Његови су опанци били на класу, тако да их је носио и сами књаз Никола и његови синови - тврди Ј. Кујачић.

између V и VI разрада, провео је у Крушедолу, гдје је у то вријеме, по повратку са Цетиња, живио и др Лаза Костић, који је, како се тада причало, дошао у сукоб са књазом Николом, наводно због *Балканске царице*, што не одговара историјској истини.³

У VII разреду гимназије учествовао је у оснивању Удружења „Омладинско коло” и ушао у ужи одбор који ће руководити овом омладинском асоцијацијом. (У Одбору су били: Душан Машић, Милан Будисављевић, Миливоје Јовановић, Павле Соларић и Ј. Кујачић.) Већ тада почиње његов преводилачки рад. Превео је с руског језика „Марију Стјуарт”, драму од Б. Бјернсона, Пушкинову приповијетку „Дубровски” и с њемачког шаљиву игру „Младенци”. По свршетку VII разреда посетио је фрушкогорске манастире и том приликом упознао Илариона Руварца, утемељивача српске критичке историографије, који је, како је то доцније забиљежено Кујачић, жучно нападао црногорске историчаре - три Лазара (Томановића, Перовића и Поповића). При повратку са Фрушке горе, Кујачић се у Панчеву упознао са протом Васом Живковићем, преводиоцем Шилеровог „Гњурача” (Др Таухер). Сва ова познанства што их је у младости остварио Јован Кујачић са познатим личностима, споменутим и не споменутим, имала су утицаја на његово интелектуално узрастање и касније креативно дјеловање.

У VIII разреду гимназије Ј. Кујачић је, са још неколицином матураната, покренуо иницијативу о скупу и састанку свију српских матураната по свршеној матури школске 1893/94. године. Иницијативни одбор састао се у Карловцима јануара 1894. године, а сачињавали су га: Јован Кујачић, Милан Будисављевић, Миливоје Јовановић, Павле Соларић, Станко Протић и Томо Поповић. У покретачки одбор су укључени и новосадски матуранти. Да би проширили активност на све гимназије у којима има Срба-матураната, писменим позивима су се обратили на одговарајуће адресе да пошаљу своје представнике на договор у Карловце, како би заједнички утврдили програм активности и дан састанка. Ј. Кујачић буде одређен да пише матурантима у Београд и Загреб, Станко Аранички из Новог Сада је био задужен да позове матуранте из Војводине, Томо Поповић из Босне и Херцеговине, а Павле Соларић из Хрватске и Славоније сем Загреба. Планирани састанак матураната је одржан у Београду по завршетку вишег теајног испита 1894. године. Ова свечаност присутних абитуријената се претворила у величанствену омладинску манифестацију свесрпског карактера. Из Београда су матуранти, под вођством младог професора Љубомира Јовановића, из Рисна, доцнијег министра, државника и историчара, пропутовали цијелу Србију пледирајући за државно и политичко уједињење „свију Срба у Србији, Црној Гори, Аустрији и Турској”, што је оставило видног утицаја на омладински покрет Срба, нарочито оних у окупираним крајевима под Аустријом и Турском.

По завршетку средње школе Кујачић је добио стипендију књаз Николе у износу од 100 фијорина годишње. По препоруци митрополита црногорско-приморског Митрофана Бана 17. августа 1894. отпутовао је за Москву

³У ранијој литератури, па чак и у новије вријеме, колала су мишљења да је Лазо Костић напустио Цетиње и Црну Гору, наводно, због сукова са црногорским апсолутистом Николом I. Ова мишљења нијесу вјеродостојна. Ми смо на темељу архивских докумената утврдили да је Костић дошао у сукоб са Ј. Павловићем, који му је као министар просвјете био препостављени, и он је 18. априла 1891. напустио Црну Гору и бе „збогом остај!” (уп. др. Душан Мартиновић & др Радивоје Шукловић, *Јован Павловић. Живот и дјело*. - Нови Сад 1988, стр. 95-96). Ипак, то је био само повод за Костићев одлазак из Црне Горе...

ради студирања.⁴ Уписао је медицински факултет, који је у то вријеме са својим наставним кадром и лабораторијима, са чувеним клиникама уживао свјетски реноме.⁵ Кујачић је имао највише афинитета за унутрашње болести, па је најревносније похађао клинике професора Захарина, Остроумова, Попова, Павлинова и Черинова. Осим интерне медицине, волио је хигијену и физиологију, те је радо похађао предавања проф. Бубнова и хигијеничара проф. др Фридриха Еризмана.⁶

И у Москви је Кујачић био активан у друштвеном животу. У заједници са српским и црногорским студентима који су тада били на Московском универзитету, основали су Књижевно-просвјетно друштво „Српско омладинско коло“, чији је он био предсједник. За рад овог друштва добили су и званично одобрење, с тим да се оно не може бавити политичким питањима, него само међусобним помагањем и културно-просвјетном дјелатношћу. Поред Кујачића, нешто мало активности показао је и Перо Вучковић. Једаред су приредили прославу Светог Саве, што се Русима много допало. Убрзо је, међутим, рад Друштва престао, иако су, штавише, добили просторије за састанке.

Кујачић је студије медицине завршио октобра 1899. године,⁷ послјије чега се вратио у Црну Гору. Црногорски суверен Никола I врло га је лијепо примио и послао га прво у Женеву, а затим у Париз ради усавршавања, да „допуни источну теорију западном праксом“ - како му је књаз савјетовао. Заправо, тада су се десили значајни догађаји у Кујачићевом животу. Приликом боравка на Цетињу, посетио је болесног друга Ђура Пламенца, сина сердара Рада. Истом приликом се упознао са ћерком Рада Пламенца Марицом, којом се касније и оженио. У децембру 1899. црногорски књаз је одредио младог љекара Кујачића да прати болесног Ђура Пламенца до Давоса у Швајцарској ради лијечења. У Женеви је Кујачић био кратко вријеме на стажирању код тада добро познатог проф. Бара, директора Клинике за унутрашње болести Женевског универзитета. У Женеви се упознао са pjesником Јованом Дучићем и др Стевом Гутковићем, зубним љекаром из Гашка. У другој половини јануара 1900. године Кујачић је из Женеви прешао у Париз. У Паризу је специјализовао, такође, интерне болести код познатих професора Дијелафаа и Жаку-а. Упоредо с тим похађао је и предавања из бактериологије и заразних болести чувеног руског научника Иље Иљича Мечњикова, који је тада боравио као гост у Пастеровом заводу.

И у Паризу је Кујачић стекао познанство и пријатељство са два знаменита Србина - са вајаром Ђоком Јовановићем и проф. геологије на Београдском универзитету др Јованом Жујовићем.

⁴У Москви се нашао са српским и црногорским студентима: Вељком Илићем, медицинаром; Драгишом Лазаревићем, природњаком; Борисом Нешићем, медицинаром; Милутином Живковићем, медицинаром; Милошем Бојовићем, правњаком; Рајком Јаковљевићем, медицинаром; Станком Вујићем, медицинаром; Таласе Занорак, природњаком; Гошом Јаковићем, медицинаром и Гером (Петром) Вучковићем, студентом природних наука. Ови студенти су чинили језгро Удружења „Српско омладинско коло“.

⁵Рудолф Вирхов, чувени професор медицине, рекао је на XII Међународном медицинском конгресу у Москви да је московски Медицински факултет, са својим знаменитим клиникама, далеко измакао пред свим осталим медицинским факултетима свијета - констатује др Ј. Кујачић у својим мемоарима.

⁶Од 1882. Еризманову *Хигијену* је превео на српски језик др Лаза Пачу.

⁷На једном мјесту, у својим мемоарима, др Кујачић тврди да је у то вријеме у Русији дипломски љекарски испит, то јест државни испит био „дуноважан и равноправан загпадним докторатима“. На државном испиту на медицинском факултету велики број полагани су сви предмети почевши од анатомије и физиологије, иако су се они и партијално полагали као испити у току семестара. Тако се тада у Русији сваки предмет и практично и теоретски у току студија полагао два пута - закључује он, и додаје „Докторат је био установљен само за научне радове и као такав скопчан једним самосталним оригиналним научним радом. Осим тога кандидат за доктора морао је по трећи пут полагати испит из свих медицинских предмета и бранити своју дисертацију пред специјалном стручном комисијом коју су сачињавали три професора медицинског факултета. Отуда доктор медицине у Русији значи много више него на Западу“.

По повратку из Париза др Ј. Кујачић је дошао на Цетиње. Постављен је 15. априла 1900. за секундарног љекара у Болници „Данило I„ гдје је управник био др Божидар Перезић. Кујачић се 23. јуна исте године оженио лијепоМ Марицом Пламенац. Према неким подацима, Перезић је био љубоморан на младог доктора Кујачћа. Такав закључак се намеће и стога што га је ометао у послу, често премјештао из мјеста у мјесто, из установе у установу...О Перезићевој нетрпелјивости према Кујачићу, обавјештава нас и сами Кујачић у својој књизи „Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године“ (Београд 1950). Истиче да је у Гласу Црногорца од 20. јуна 1900. године (Sic!) образложио предлог о потреби оснивања љекарског удружења у Црној Гори, што је др Б. Перезића много наљутило, јер се он са тиме није слагао као начелник оновременог црногорског санитета.⁸

Наводи се и то да је др Кујачић одржао једно предавање у корист занатског друштва „Његош“ на Цетињу, што је, уз претходне разлоге, могао бити мотив за његов премјештај 19. септембра 1900. „по потреби службе“ за обласног љекара са сједиштем у Колашину.

У Колашину је Кујачић покренуо низ иницијатива. Поред бављења љекарском праксом, проучавао је више интересантних медицинских случајева о којој проблематици је писао у црногорским листовима (Глас Црногорца) и часописима (Књижевни лист), новосадској Застави и стручном часопису Српски архив за целокупно лекарство (Београд). Године 1904. са саопштењем учествује на Првом конгресу српских лекара и природњака у Београду. У Колашину је написао и опсежну књигу „Јектика и савремени начин борбе с њом“ и објавио је 1904. у Загребу. То је прва научно-популарна књига из његове едиције „Књижнице за чување народног здравља“ која ће имати значајни утицај за народно здравствено просвјетивање у Црној Гори превасходно. Основао је 22. новембра 1900. у Колашину и прво у Црној Гори Друштво трезвости под именом „Добра нада“.⁹ Значајан је и његов допринос за културни напредак овога краја. Један је од главних покретача оснивања Читаонице 1901. године и њен први предсједник. У Читаоници су, поред организовања сијела сваке суботе, одржаване гусларске вечери, нека врста народног универзитета (разговори и читања!), играње томболе у корист Читаонице и сл.

Почетком августа 1905. Кујачић је добио дозволу да о своје трошку иде у Беч ради специјализације на клиници професора Најсера, проф. Нојмана, др Рила и др. Док је Кујачић био у Бечу, црногорски династ Никола I је Црној Гори дао Устав...

По повратку у Црну Гору 1906. године, Кујачић је 12. марта постављен за обласног љекара у Никшићу. У новој средини Кујачић као слободоуман човјек активно судјелује у политичком животу Црне Горе. Увођење уставног поретка и парламентаризма претпостављало је нове слободе. Један је од оснивача Народне странке и никшићког листа Народна мисао.

Сазнавши да се у згради бивше Болнице „Књагиња Зорка“ налази једна стара „клап-машина“, на којој су својевремено штампани листови Невесиње и Оногшт, иницирао је организовање једног акционоарског друштва за оснивање штампарије и покретање једног политичког листа. На

⁸Уп. др Ј. Кујачић: Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године. Београд 1950, стр. 98-99. Цитирани текст „Предлога..“ под фуснотом 3, стр. 98-101, Кујачић није објавио, како тврди, у Гласу Црногорца од 23. авг. 1900 (у мемоарима наводи 20. јун 1900!), већ у поменутом листу три године допније, у броју 37 за 1903. годину, као и у новосадској Застави, (бр. 197 за 1903).

⁹Глас Црногорца, XXX/1901, 8, 9, 10, 11, 12, 13, и 14.

збору грађана који је сазвао Кујачић 16. априла 1906. мимо очекивања сакупљено је више од половине предвиђеног капитала (1680 круна). Основни капитал је био одређен у износу од 3.000 круна, подијељен у 150 акција (по 20 круна акција). Изабран је Управни одбор у саставу: др Петар Понтић, Јово Јовановић - Мали, Никола Ђурић, Косто Лучић и др Ј. Кујачић. Кујачић је биран за предсједника. Мјесец дана по конституисању упућен је захтјев књазу Николи да се Акционарском друштву уступи стара штампарија ради издавања слободног независног листа. Црногорски владар је захтјев позитивно ријешио. Оснивање Акционарског друштва и обнављање штампарије поздравила је и званична штампа.¹⁰ Крајем јуна 1906. конституисан је Уређивачки одбор који ће уређивати и издавати један независни политички и културно-просвјетни лист у чији су састав ушли: судија Милосав Раичевић (предсједник) и чланови: др Јово Кујачић (потпредсједник), др Петар Контић, учитељ Никола Лековић економ Петар Војводић, затим, Никола Ђурић и Милан Меденица. На Кујачићев предлог новом покренутом листу додијељено је име *Народна мисао*, чији се први број појавио на свјетлост дана 3. септембра те године. Лист је излазио у тиражу од 1.000 примјерака. Већ од првог примјерка било је 999 претплатника. У име књажево за „тако племенити и корисни покрет“ честитао је Милан Рамадановић, уредник *Домаћег лиса*. Кујачић је у другом броју у чланку „Како мислимо“ изложио основне замисли програмске платформе и концепт гласила¹⁴, који је, у ствари, био програм црногорске опозиције која се окупљала око клубаша. Лист је излазио годину дана - до 9. септембра 1907. год. Отворено је нападао владу и њене функционере за недемократски рад. Популарност листа је све више расла у народу. Уређивао га је редакциони колегијум у саставу: професор Јован Николић, који је уједно био и главни уредник бројева 1-8 за 1906; учитељ Јанко Тошковић, главни уредник од бр. 9-17/1906 - бр. 1-39/1907. и др Јован Кујачић, а од броја 4 и Симо Шобајић, трговац из Никшића, који је кооптиран због чланака потписаних ознаком *Sis*.

Штампарија и *Народна мисао* из дана у дан постизали су све већи успјех. Поред новина, штампали су разне канцеларијске и трговачке материјале (блок-робу), а и покоју књигу. Прва књига је била Кујачићев превод Толстојевог дјела „Друштвени положај у Русији“, у којој је велики писац шибао царски апсолутистички режим, па и самог цара.

На изборима 1906. Кујачић се кандидовао за народног посланика, али је побједио његов противкандидат Симо Шобајић. Кујачић вели да му овај избор није био мрзан, јер су избори били посве слободни. Након тога се у Црногорској скупштини издвојила једна група народних посланика, једномишљеника *Народне мисли*, која је управо представљала почетак организовања Народне странке у Црној Гори. У ствари, Народна странка се почела развијати око *Народне мисли* у Никшићу, а у Скупштини је организован Клуб народне странке. Слободоумно писање *Народне мисли* и залагање за парламентаризам сметало је званичном режиму. Црногорска цензура се појавила први пут над овим листом, чији су поједини бројеви заплемењивани.¹² Осигуре присталице црногорске владе и режима у септембру 1907. упали су у штампарију и демолирали је, тако да је онеспособљена за даљни рад. Послије тога и лист је престао да излази.

Дакле, због сукоба са званичним режимом Кујачић је био на мети. Према неким индицијама требало је да буде убијен. По казни је премјештен 24. августа 1907. у Бар, а ускоро иза тога у Даниловград за среског љекара

гдје је постао и управник Дома за умоболне. Као симпатизер и присталица клубашке странке Кујачић је и даље на индексу званичног режима. Полиција га је стално пратила, а једном приликом и стан му претресала... И у Даниловграду је био под полицијском присмотром. Септембра 1908. поднио је оставку на државну службу јер није прихватио премјештај у Колашин. Ни 1909. није пристао на премјештај, те је био приватни лекар од 20. марта до 21. маја, када је поново враћен на државни посао.

Почетком марта 1912. др Кујачић је позван на Цетиње да учествује у раду комисије за израду новог санитетског законика. У комисији су, сем њега, били: др Стево Огњеновић, в.д. начелника Санитета Министарства унутрашњих дјела Књажевине Црне Горе, др Станко Матановића, управник Данилове болнице, др Митар Радуловић, обласни лекар у Подгорици, др Едуард Кавадрели, ветеринар у Подгорици и Урош Марић, апотекар на Цетињу. Када су били готови се пројектом закона, др Кујачићу је понуђено да буде инспектор санитета на Цетињу. Краљ Никола му, међутим, није хтио да потпише указ о постављењу. Очигледно, својим слободоумљем и јавним изражавањем својих политичких ставова, Кујачић се све више замјерао црногорском суверену Николи I, и његовој влади на Цетињу. Стога је одлучио да дефинитивно напусти Црну Гору. Такву своју намјеру реализовао је крајем августа 1912. године, што се сазнаје из увјерења (број 2.065) Санитетског одјељења Црне Горе од 27. августа исте године у којему се констатује да је био у служби од 20. априла 1900. до 24. августа 1912. године и да је увијек био „тачан и ревностан у вршењу своје службе”.¹³ Истовремено са поднесеном оставком др Ј. Кујачић је тражио 25. августа и отпуст из црногорског поданства (држављанства), па у разводу дјеловодника Управног одјељења Министарства унутрашњих дјела Краљевине Црне Горе (бр. 6.416) стоји: „Издато му увјерење да ће бити отпуштен кад поднесе увјерење да ће бити примљен у србијанско поданство”.¹⁴ Из истог дјеловодника види се, да је 4. септембра 1912. молио за посао за себе и своју породицу и молба му је удовољена.¹⁵

У Београду је неко вријеме др Ј. Кујачић био секретар Санитетског одјељења Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије, да би доцније постао инспектор Министарства народног здравља, на којој је дужности остао све до пензионисања 1924. године. У Београду је др Јовану Кујачићу био повјерен и један веома значајан задатак: да уређује часопис *Здравље*, гласило за лекарске поуке о здрављу и болестима. Уређивање је преузео од броја 5 за 1921. годину од проф. др Милана Јовановића - Батута, првог начелника Црногорског санитета, каснијег утемељивача Медицинског факултета у Београду и уредника часописа *Здравља* (Сомбор, 1880; Цетиње, 1882).

Др Кујачић је уредио десет бројева, закључно са бројем 2/1922. године, када је редакторство прихватио др Александар Ђ. Костић. Кујачић је у Београду остао до почетка другог свјетског рата.

¹¹Ј. Кујачић: Како мислимо. - *Народна мисао*, I/1906, 2, [1].

¹²Уп. др Нико С. Мартиновић: *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. Београд 1965, стр. 73.

¹³Ристо Ј. Драгићевић: Санитетска служба у Црној Гори 1890-1916. *Медицински записи*, 1972, 25, 62.

¹⁴Исто, 63.

¹⁵Исто.

Доктор Кујачић је учествовао у балканским и првом свјетском рату. Доба другог свјетског рата и окупације 1941-1944. провео је на Цетињу. Италијанске власти су га хапсиле и затварале у Богдановом Крају као присталицу и подстрекача оружане борбе против окупатора.¹⁶

Послије ослобођења био је реактивиран и једно вријеме управник Болнице „Данило Г”. Октобра 1914. преселио се у Херцег-Нови, код сина Мирка, академског сликара, који је тамо био наставник Умјетничке школе. У Херцег-Новом је др Ј. Кујачић остао да живи под крај живота. Умро је у родном Нудолу 7. августа 1958. у 89. години, гдје је наредног дана сахрањен на гробљу пред црквом арханђела Михаила, у Аранђелову.¹⁷

Др Кујачић је био бујне природе, темпераментан и врло активан.¹⁸

Познавао је неколико страних језика (руски, француски, њемачи, латински и старогрчки), што му је олакшавало стручни и научно-публицистички рад.

Након завршених студија и ступања у јавни живот Црне Горе др Ј. Кујачић је поставио себи задатак да „популарним писањем пружи народу штовише поуке о чувању и његовању здравља”. У том циљу покренуо је 1904. године едицију под називом „Књижница за чување народног здравља”, у оквиру које је публиковао двадесетак властитих медицинских публикација. Ову едицију је покренуо у Колашину, а наставио је, између два свјетска рада, у Београду. Иза другог свјетског рата Српска академија наука у Београду издала му је књигу „Прилози историји здравствене културе у Црној Гори до 1918 године”. И поред тога, што ова Кујачићева књига има значаја за научно коришћење и изучавање датог питања, треба је критички консултовати на шта је први указао Р. Ј. Драгићевић, који је на основу оригиналних архивских докумената исправио низ погрешно саопштених и не-провјерених података.¹⁹

Осим у монографским публикацијама које се евидентирају у овој библиографији, Кујачић је резултате свог дугогодишњег преданог стручног и научног рада саопштавао у низу периодичних публикација, алманаха и зборника: *Глас Црногорца*, Цетиње (1900, 1901, 1903, 1905, 1906, 1908); *Књижевни лист*, Цетиње (1902); *Српски архив за целокупно лекарство*, Београд (1902, 1903, 1904, 1905, 1909, 1912, 1913); *Грађанин*, Нови Сад (1903); *Застава*, Нови Сад (1903). *Народно здравље*, Београд (1904, 1910, 1912, 1913); *Срћ*, Дубровник (1905); *Народна мисао*, Никшић (1906); *Дан*, Цетиње (1911, 1912); *Народна ријеч*, Цетиње (1924); *Трибина*, Београд (1911); *Цетињски вјесник* (1911); *Здравље*, Београд (1913, 1914, 1922, 1928, 1929, 1939, 1932); *Епоха*, Београд (1919); *Гласник Министарства народног здравља*, Београд (1919, 1920, 1924, 1925); *Социјални препорођај* Београд (1921, 1922, 1923); *Општински гласник*, Београд (1924); *Црна Гора*, Цетиње (1924); *Цетиње и Црна Гора*, Београд (1927); *Ловћенски одјек*, Цетиње (1925); *Гласник Савеза трезвене младежи*, Београд (1927-28); *Гласник Друштва црвеног крста Краљевине СХС*, Београд (1922); *Нови живот* - лист за безалкохолну културу, Загреб (1931); *Слободна мисао*, Никшић (1931, 1932, 1940); *Југославија у речи и слици*, Београд (1936); *Зборник здравствених проучавања и испитивања села и народног живота*, Београд (1937); *Misellanea*, Београд (1937); *Пут здрављу*, Београд (1940).

¹⁶Др Саво Вукмановић: Био-библиографија др Јована С. Кујачића - Библиографски вјесник, VI/1977, 2-3, 142.

¹⁷Мирко Кујачић: Једини примјер Олдргаде у десетерцу. - *Стварање*. XXXVI/1981. 7, 959.

¹⁸Др С. Вукмановић: наведени рад.

¹⁹Р. Ј. Драгићевић: нав. рад, стр 63.

Широки је дијапазон стручномедицинског и научно-публицистичког бављења др Јована Кујачића. Посебна су му преокупација били узрочници масовног обољења од епидемија маларије, туберкулозе, лепре, колере, пјегавог тифуса и других болести. У популарисању знања из медицинских наука, поред ових проблема које је интерпретирао у својим брошурама и књигама у сврху народног здравственог просвјешћивања, његова пажња је кроз читав радни вијек била преокупирана борбом против алкохолизма и пушења. Из тог домена написао је неколико радова у којима је указивао на штетност алкохола и дувана за човјечји организам. Занимљиви су и његови радови из балнеологије и балнеотерапије (на примјеру Улциња).

Живог духа и неисцрпне енергије, познавалац страних језика и велики хуманиста, као стручњак, медицински стручно свестрано образован и информисан, доктор Кујачић је био познати преводилац бројних радова из стручне и научно-медицинске проблематике (из више дисциплина), а, уз то, и белетристике. Као што је већ споменуто, за ђачких и студенстских дана преводио је с руског и њемачког језика. Превођење ће интензивирати доцније као љекар и њиме ће се бавити током читавог живота. Поред објављених преводилачких радова, многи ће му остати у рукопису што се види из њиховог евидентирања на крају његове библиографије.

Од превода из области медицине су му најважнији штампани радови: „Студије о природи човјековој” од проф. др И. И. Мечникова (Цетиње, 1911) и „Општа патологија и патолошка анатомија” од проф. др Абрикосова (Београд, 1937).

Из белетристике Кујачић је преводио Толстоја и Хомера. Био је лични пријатељ Лава Николајевича Толстоја. Кујачић је као студент имао ријетку част да се упозна и спријатељи с руским класиком²⁰ и да му овај одобрим да може превести његово дјело „Шта је умјетност” (превод је објавио у Београду 1936). Од Толстоја је још превео „Друштвени покрет у Русији” (Никишић, 1907) и „У чему је моја вјера” (Београд, 1913). Од Толстојеве брошуре „Друштвени живот у Русији”, штампане у типографији *Народне мисли*, остало је свега педесет егземплара спашених приликом демолирања штампарије с јесени 1907. Тада су „праваши”, као што је већ речено, политички противници народњака, приликом упада у штампарију уништили остали тираж. Када је ријеч о Толстојевом дјелу „Шта је умјетност”, Н. С. Мартиновић с правом констатује да политичка ситуација и издавачка политика нијесу дозвољавали Кујачићу да објави свој превод све до 1936. године, када се појавио поводом двадесетпетогодишњице смрти великог писца. Мартиновић тврди да је Кујачићев превод потпунији од првог руског издања, јер су обухваћени и они текстови које је руска цензура забранила.²¹

Др Ј. Кујачић је са старогрчког препјевао у десетерцу цијелу Хомерову *Илијаду*: 24 пјевања са укупно 24. 712 стихова, на 1436 страница формата 13,5 см x 19,5 см. Рукопис се чува у његовој оставштини, у посједу његових правних наслједника. Један препис се чува у рукописној грађи Централне

²⁰Познанство са Лавом Толстојем др Ј. Кујачић је опширно описао у својим мемоарима „Из моје прошлости”, који се чувају у његовој рукописној оставштини. О томе је својевремено писао и др Нико С. Мартиновић у чланку „Толстој и Црногорци” (*Библиографски вјесник*, II/1962, стр. 13-28). Осим Кујачића, Мартиновић наводи и друге црногорске преводиоце Толстојевих дјела, и то: Пера Вучковића (1873-1944), др Петра Драговића (1891-1941), Милутина Пламенца (1894-1985) и др Андрију Јанковића (1903-1986). Уз то, Н. С. Мартиновић је сачино и изводе из мемоарске грађе др Ј. Кујачића „Из моје прошлости” (10 свезака, 763 стр. рукописа који су се налазили код аутора) а данас се чувају код његових потомака.

²¹Др Н. С. Мартиновић: исто, стр. 25.

народне библиотеке СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” на Цетињу, за који је аутору исплаћено 100.000 старих динара наиме обештећења за труд око преписа, али без ауторских права.²² Два одломка из овог рукописа су објевљена: XXIV пјевање - *Откуп Хектора*, титовоужички часопис *Међај* публиковао је у броју 2 за 1981. годину, док је VI пјевање - *Хектор се састаје са Андромедом*, објалоданио *Библиографски вјесник* (бр. 3 за 1981).²³

Доктор Кујачић је био запажен и као културни и јавни радник. Поред писања и превођења, држао је мноштво предавања из медицине: О колери, О нервози, О алкохолизму, Између здравља и болести. Да се човјек подмлади и дочека лаку дубоку старост, Зашто људи пуше дуван итд. По доласку на Цетиње, августа 1900. године иницирао је формирање љекарског удружења Црне Горе „како би се преко њега могло што више, заједничко урадити за побољшање већ доста оронулог народног здравља, како су то већ утврдили и др Мидан Јовановић. - Батут и др Петар Миљанић и др А. Булоњ, и др Г. Фриле”.²⁴ И поред подршке коју су му пружали колеге љекари у Црној Гори, његов „Предлог за оснивање љекарског црногорског удружења”²⁵ није прихваћен и оживотворен, јер се, како је већ истакнуто, томе супротставило оновремени начелник Црногорског санитета др Божидар Перацић.

Др Јован Кујачић је своје радове расуте по периодичним публикацијама потписивао разним ауторским ознакама - иницијалима, псеудонимина и шифрама: Др Ј. К., Др К., Др Ј. од Кобука, Др. Ц-ћ, В, - в-, В. О., Б. К., Др. Јус. Јус.

До сада најобимнији прилог библиографији др Јована Кујачића објавио је Саво Вукмановић у *Библиографском вјеснику* (1977, бр. 2-3, стр. 141-148). Том библиографијом, међутим, нијесу обухваћене више од 3/4 библиографских јединица заступљених у нашем библиографском попису. И сами Вукмановић је био свјестан непотпуности Кујачићеве библиографије коју је приредио, па, стога, упозорава кориснике: „До неких радова дра Кујачића није нам било могуће доћи”, па „у појединим јединицама нијесу унесени сви подаци.”²⁶ И др Ј. Кујачић је правио неки провизорни попис својих радова и уступио га др Нику С. Мартиновићу 15. фебруара 1958. године под насловом „Моји радови 1893-1958”. „Кујачићев попис обухвата свега 152 нумерисане једнице са навођењем назива периодичних публикација и годином појаве у загради. И наслови и године су веома често погрешно наведени.

Сматрали смо цјелисходним и научно оправданим приређивање цјеловите библиографије радова др Кујачића, са литературом о његовом дјелу. Упркос таквог настојања постоји вјероватноћа да нијесмо све библиографске јединице успјели да пронађемо и уврстимо у наш преглед!

²²М. Кујачић: нав. рад, стр. 959.

²³Осим Кујачића, који је први у нас препјевао ово класично дјело свјетске књижевности, у Црној Гори су допринос нашој хомерологији дали још и Петар II Петровић Његош и Лабуд Врбица (син Машов). И један и други су покушали да искажу *Илијад* у нашем народном епском изразу. Његош је првих 369 стихова Првог пјевања преточио у 722 десетерца, док је Л. Врбица у четрнаестерцу препјевао Прво и Треће пјевање и објавио их прво у часопису *Црногорка* (1/1884, 31, 162(262!) - 163(263!); 32, 169(269!) - 171(271!); 33, 178(278!) - 179(279!); 35, 194(294!) - 195(295!); 36, 203-204; 38, 217), а затим, пет година касније, поново у *Новој Зети*, додајући још и Друго и Четврто пјевање (1/1889, 1, 17-25; 2, 75-80; 4, 136-141; 6, 221-226). Врбица ће касније, 1893, у *Сарајевском листу*, још једаред објелоданити Прво пјевање.

²⁴Др. Ј. Кујачић; нав. дјело, стр. 97-98.

²⁵Исто, стр. 98.

²⁶Др С. Вукмановић: нав. рад, стр. 44.

II Библиографија

II-1. Монографске публикације (књиге и брошуре)

1. Алкохол и јектика/написао Јов. Ст. Кујачић. - Дубровник: писац, 1910 Дубровник: Српска дубровачка штампарија). - 21 стр.; 8^о. - Библиотека за чување народног здравља; књ. 4)

2. Алкохол и јектика/Јован Ст. Кујачић. - 2. изд. - [Б. м: б. и., б. г.], [Б. м.: б. г.]. - 69 стр.: илустр.; 20 см. - Књижница за чување народног здравља; књ. 4)

3. Гутемплерство и ширење трезвености у нас/Јов. Ст. Кујачић. - [Б. м: б. и., б. г. (Б. м.: б. и.)]. - 19 см. - (Књижница др Кујачића за чување народног здравља; књ. 12)

4. Да се човјек помлади и дочека дубоку лаку старост/Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [б.и.], 1926 (Београд; Земун: Штампарија Главног савеза српских земљорадничких задруга). - 35 стр.; 20 см. - (Књижница за чување народног здравља; књ. 9)

5. Инфлуенца или грип/Јов. Ст. Кујачић. - Београд; [б. и.], 1931 (Београд: Штампарија Главног савеза српских земљорадничких задруга). - 32 стр.; 8^о. - (Др Кујачића књижница за чување народног здравља; књ. 11)

6. Јектика и сувремени начин борбе с њоме/написао Ј. С. Кујачић. - [Б. м: б. и.], штампано 1904 (Загреб: Спрска штампарија). - 298 стр.; 20 см. - (Научно популарна медицинска библиотека; књ. 1)

7. Колера / написао Јов. Ст. Кујачић. - Колашин: Кујачић и Тошковић, 1912 (Котор: Бокешка штампарија). - 152 стр.; 20 см. - (Библиотека за чување народног здравља; књ. 5)

8. Колера и сувремени начин борбе с њоме / Јов. Ст. Кујачић. - 2. изд. Б [м. б. и., б. г.], (Котор: Бокешка штампарија). - 152 стр.; 19 см. - (Књижница за чување народног здравља; књ. 5)

9. Лепра у Црној Гори/Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [б. и.], 1925 (Београд: Д. Грегорић). - 86. стр; 21 см. - (Књижница за чување народног здравља књ. 8)

10. Маларична мјеста у Црној Гори/Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [б. и.], 1925 [Земун]: Земунска штампарија Главног савеза српских земљораничких задруга. - 87 стр.: илустр.: 19 см.

Фотографије и епидемиолошке карте маларичних мјеста у Црној Гори.

11. Нервоза и њезини најважнији узроци/Јов. Кујачић. - [Б.м.]: писац, штампано 1908 (Дубровник: Српска дубровачка штампарија). - 46 стр.; 20 см. - (Библиотека за чување народног здравља; књ. 2)

12. Нестали гасови у ваздуху и њихов штетљиви утицај на наше здравље/од Јов. Ст. Кујачића. - Београд: [б. и.], 1913 (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије). - (Библиотека за чување народног здравља; књ. 6)

13. Nudo: njegove geografske i geološke osobine, zdravstveni, ekonomski i kulturno-društveni život / Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [Centralni higijenski zavod, 1937 (Београд: „Centralni higijenski zavod”). - 78 str.: uku str.; 25 sm. (Biblioteka) 24. Zbornik zdavstvenih proučavanja i ispitivanja sela i narodnog života; knj. 6).

14. О колери / написао Јов. Ст. Кујачић. - Цетиње: Штампарија Краљевине Црне Горе, 1910. - 27 стр.; 20 см.

15. О раду / Стојан Живадиновић. Из науке о чувању здравља / Јов. Ст. Кујачић. - Београд: Српска краљевска академија, 1941 (Београд: Млада Србија). - 305 стр.; 19 см. - (Издање Задужбине Димитрија Стаменковића/Српска краљевска академија; књ. 22)

Кујачићево дјело стр.[75]-300, са библиографијом (стр. 301-302).

16. О узроцима који највише утичу на развиће и ширење туберкулозе у Црној Гори/ Ј. Кујачић. - Београд: [б. и], 1904 ([Б.М; б.и]). - 17 стр.; 8^о

Посебни сепарат из Зборника Првог конгреса српских лекара и природњака у Београду (1904).

17. О умноме раду: с особитим обзиром на школско васпитање/Ј. Кујачић. - Дубровник; писац 1909 (Дубровник: Српска дубровачка штампаија). - 95 стр.; 21 см. - (Библиотека за чување народног здравља; књ. 3)

18. Пјегава грозница (Пјегава тифус) /од Јов. Ст. Кујачића. - У Београду: [б.и.], 1914 (У Београду: Државна штампарија Краљевине Србије). - 74 стр.; 8^о - (Др Кујачића библиотека за чување народног здравља; књ. 7)

Прештампано из Народног здравља.

19. Пјегавац (*Thyphus exanthematicus*) / Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [б. и.], 1928 ([Земун]: Земунска штампарија Главнога савеза српских земљорадничких задруга - 167 стр.: илустр.; 20 см. (Др Кујачића књижница за чување народног здравља; књ. 10)

20. Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1818 године /др Јован Кујачић. - Београд: Српска академија наука, 1950 (Београд: Научна књига). - 148 стр.; 8^о. - (Посебна издања, књ. 170. Одељење медицинских наука, књ. 3)

21. Пушење дувана и његов утицај на човјечје здравље/Јован Ст. Кујачић. - Београд: [б. и], 1924 (Београд: Време). - 107.: 20 см. - (Др Кујачића књижница за чување народног здравља; књ. 6)

22. Скрлетина (*scarlatina*): (њезино ширење, чување и лијечење од ње)/ Јов. Ст. Кујачић. - [Б. м.: б.и.], штампано 1928 (Цетиње: Државна штампарија). - 8 стр.; 20 см.

23. Улцињ: приморско климатско мјесто, морско лијечилиште и љековита сумпоровито-муријатична бања /Јов. Ст. Кујачић. - Београд: б.и./, 1932 (Београд: Привреда). - 54 стр..1 лист с таблом: илустр.; 20 см. - (Др Кујачића књижница за чување народног здравља; књ. 13)

II -2 Медицински чланци, прилози у периодичним публикацијама

1. Какав треба да је дом за умоболне. -*Глас Црногорца*, XXIX/1900, 25, [3]; 28, [1-2]; 29, [3].

2. Куд нас воде алкохолна пића и алкохол? Као најглавније хигијенско питање (посвећено напретку „Добре Наде“). - *Глас Црногорца*, XXX/1901, 9, [1-2]; 10, [1-2]; 11, [1-2]; 12[2-3]; 13, [1-2]; 14, [1-2].

3. Лек противу јектике свију катара и великог кашља, од Радована Миловановића, Београд. Штампарија С. Хоровица. 1901 г. - *Књижевни лист*, II/1902, 5, 146-147; 6, 174-176.

Приказ.

4. Шкодљиви утицај салицилових препарата на мокраћне путеве. - - *Српски архив за целокупно лекарство*, VIII/1902, 10, 478-479.

5. Нови реактив за откривање жучних пигмената у мокраћи. - *Српски архив за целокупно лекарство*, VIII/1902, 12, 256.

6. Савремени правац лијечења. - *Српски архив за целокупно лекарство*, VIII/1902, 12, 526-529.

7. (Нешто о шећеру.) *Колашин*, 16 децембра 1902. - *Глас Црногорца*, XXXII/1903, 2, [2].

О користи шећера за организам човјека

8. (Предлог за оснивање љекарског удружења). - *Глас Црногорца*, XXXII/1903, 37, [3].
- О потреби оснивања љекарског удружења у Црној Гори.
9. [Нешто о шећеру]. Колашин, 16 децембра 1902. - *Грађанин*, VIII/1903, 3. Прилог здравственом просвједивању народа.
10. Предлог за оснивање љекарског удружења. - *Застава*, XXXVIII/1903, 197, 2-3.
- О потреби његовог оснивања у Црној Гори.
11. Прилог к науку о бацилима сифилиса, *Max. Jozeph u Piozkowski*. - *Српски архив за целокупно лекаство*, IX/1903, 3, 116-118. Приказ.
12. Лечење васкуларних гука интерстицијалних ушприцавањима топле воде. - *Српски архив за целокупно лекаство*, IX/1903, 4, 167-168.
13. Кинин против дизентерије. - *Српски архив за целокупно лекаство*, IX/1903, 4, 155-156.
14. Нов начин изолисања Кохових бацила из органских течности. *A. Jousset. Nouvelle méthode pour isoler la bacille de Koch des humeurs de l'organisme. La sem. med.* 1903. p. 22-4. - *Српски архив за целокупно лекаство*, IX/1903, 6, 169-274. Приказ дјела.
15. Лечење носиоца колерних бацила испирањем цријева помоћу специфичних серума. - *Српски архив за целокупно лекаство*, IX/1903, 10, 320-331. Приказ.
16. Нешто о шећеру. У Колашину [Црна Гора]. - *Народно здравље*, IX/1904, 11, 241-243.
17. Нова антитуберкулозна лимфа. - *Српски архив за целокупно лекаство*, X/1904, 2, 60-64.
18. Лечење екцема јодним препаратима, од - Колашин, априла 1904. - *Српски архив за целокупно лекаство*, X/1904, 7, 289-293.
19. *Impetigo*. Од д-ра Ј. Кујачића. - *Српски архив за целокупно лекаство*, XI/1905, 3, 116-123.
20. Лечење екцема јодним препаратима. - *Српски архив за целокупно лекаство*, X/1905, 7, 289-293.
21. Варошка прашина. - *Глас Црногорца*, XXXV/1906, 33, [2-3]. Потпис: Др. У.
22. Како мислимо. - *Народна мисао*, I/1906, 2, [1]. Потпис: Dr Jus. О значају листа *Народна мисао*, уз изјаву да ће се већином лист бавити „домаћим пословима...”
- 22а. Лепра (губа) у Црној Гори. (Један предлог народној скупштини). - *Народна мисао*, I/1906, 10, [2]. О раширености лепре у Црној Гори и приједлог да се то питање рјешава у народној скупштини.
- 22б. Ко се топи за пјену се хвата. - *Народна мисао*, I/1906, 16, 1-2. Потпис: Jus. Полемика са чланкописцем из Грахова у овом листу бр. 12 о белестима у Грахову.
- 22ц. На критику д-ра Лазе Поповића. - *Уставност*, Цетиње, I/1906, 10, [4]. Поводом приказа Ј. Поповића ауторове књиге „Јектика и сувремени начин борбе с њом” у *Бранковом колу*, бр. 14/1906. године.
23. Камено уље није лијек. - *Глас Црногорца*, XXXVII/1908, 14, [3-4].
24. Лепра у Црној Гори. [Сопљивањем са белом.] - *Српски архив за целокупно лекаство*, XV/1909, 7, 231-242; 8, 273-276; 9, 324-335; 10, 345-349; 11, 395-400. Са литературом.

25. Алкохол и јектика. Написао Др. --. Даниловград. - *Народно здравље*, XV/1910, 2, 25-31; 3, 59-64.
26. О студени. - *Дан*, I/1911, 1-2, 138-145.
Чланак о утицају хладноће на човјечји организам.
27. Поријекло колере и историја и кретање њезиних епидемија по Европи. - *Дан*, I/1911, 3-4, 145-155.
Чланак.
28. „606” у Црној Гори. Д[анилов]град, 24, априла 1911. - *Трибина* 1911, 171, 1.
Изјасва др Ј. Кујачића у *Цетињском вјеснику* о резултатима лијечења салвазаном.
29. Лијечење сифилиса у Црној Гори. Д[анилов]град, 24. априла 1911. - *Цетињски вјесник*, IV/1911, 33, [2-3].
О успесима лијечења у Црној Гори Ерлиховим лијеком.
30. Шта је и какав је прави узрок колере. - *Дан*, II/1912, 3, 4, 5, 6, 76-91.
31. Штетно је давати рањеницима алкохолна пића. - *Народно здравље*, XVII/1912, 12, 201-204.
32. Андреавалин противу бронхијалне астме и хроничног бронхитиса. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XVIII/1912, 10, 430-431.
33. Куга у средњем и новом вијеку. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XVIII/1912, 11, 183-187.
34. Рањеници и алкохолна пића. - *Српски архив за целокупно лекарство* XVIII/1912, 12, 201-204.
35. Розенбахов туберкулин. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XVIII/1912, 12, 441-442.
Приказ.
36. Вирулентност и заражљивост зноја од туберкулозних. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XVIII/1912, 12, 442-443.
37. Прашина. - *Здравље*, VIII/1913, 9, 266-272; 10, 308-313.
38. Колера у Србији. - *Здравље*, VIII/1913, 10, 292-298.
За вријеме другог балканског рата 1913. године.
39. Чување од прашине. Београд. - *Здравље* VIII/1913, 11, 335-340.
40. Студен. Београд. - *Здравље*, VIII/1913, 12, 360-365.
Утицај на здравље.
41. Пјегава грозница. (Пјегави тифус) од д-ра Јов. Ст. Кујачића. - *Народно здравље*, XVIII/1913, 5, 100-113, 6, 121-125; 7, 139-146; 8, 159-165; 9, 180-187; 10, 204-210.
42. Обавезно објављивање болесника од туберкулозе као веома важно средство за сузбијање ширења њезине заразе. Од дра Јов. Кујачића. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 1, 13-19.
43. Пјегава грозница (пјегави тифус). - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 5, 100-113; 6, 121-125; 7, 139-146; 8, 159-165; 9, 180-187.
44. Лијечење носиоца колерних бацила испирањем цријева помоћу специфичног серума. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 10, 320-321.
45. Преношење туберкулозних бацила помоћу четкања хаљина испрљаних туберкулозном прашином. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 10, 321-322.
46. Туберкулоза у одојчади. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 10, 322-323.
47. Не пуши. - *Здравље*, IX/1914, 2, 34-42.
48. Читаоцима „Здравља” *Здравље*, XI/1921, 5, 137-138.
Др Ј. Кујачић се обраћа као уредник часописа.

49. И вода ранѝ. - *Здравље*, XI/1921, 5, 138-146. Потпис: - в.
50. Светлост у становима. - *Здравље*, XI/1921, 5, 157-158. Потпис: Б. К. Ауторизовао писац.
51. Колико човек треба да живи. - *Здравље*. XI/1921, 5, 160-162. Потпис: В. О. Ауторизовао писац.
52. Савети младим мајкама. - *Здравље*, XI/1921, 162-164. Потпис: В.
53. Кратке поуке. - *Здравље*. XI/1921, 5, 164-166. Без потписа.
Садржај. - Лекарски преглед прије веридбе. Болест једног или другог родитеља. Сувремени брак. По реду рађања најспособнији. Циљ љубави. Телесно вежбање. Физички и умни рад.
54. Здравствене вести. - XI/1921, 5, 166-167. Без потписа.
Садржај. - Школе за домнице. Заразне болести у Београду. Скарлатина у Загребу.
55. Вода као лек. - *Здравље*, XI/1921, 6, 181-183. Без потписа.
56. Породична библија. - *Здравље*, XI/1921, 6, 183-184. Ауторизовао писац.
57. Кућа. - *Здравље*, XI/1921, 6, 191-192. Без потписа.
58. О назебу. - *Здравље*, XI/1921, 6, 193-195. Ауторизовао писац.
59. Кратке поуке. - *Здравље*, XI/1921, 6, 195-198.
Садржај. - Не ваља се љутити. Најбоље ћемо одговорити потребама своје природе. Ко жели да је срећан. Васпитање и подизање деце без батина. Прање тела. Сасвим погрешно [пушење дувана].
60. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 6, 199-200.
Садржај. - Наше становништво. У борби противу алкохолизма.
61. Купање. - *Здравље*, - XI/1921, 7, 211-221. Ауторизовао писац.
62. Кратке поуке. - *Здравље*, XI/1921, 7, 225-228.
Садржај. - Сан и мозак. Насљедност. Идеал еугеније. Некувану рану не ваља употребљавати. Хигијена у школи. Млеко као лек. Морал и закони.
63. Нешто о шећеру. - *Здравље*, XI/1921, 8, 248-254. Ауторизовао писац.
64. Човечије ваши. - *Здравље*, XI/1921, 8, 233-245. Ауторизовао писац.
65. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XI/1921, 8, 259-263. Ауторизовао писац.
Садржај. - Рад и човечји век. Смртност мале деце у земљорадничком сталежу. Прва домаћа помоћ. Не ваља јести много меса. Вечерње умивање. Запаљење слепог црева. Зуби мудрости. Кожне длаке. Варошко становништво.
66. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 8, 236-264.
Садржај. - Народ против алкохолизма. Улцињ као приморско летовалиште. Борба с маларијом.
67. Наша дневна рана. - *Здравље*, XI/1921, 9, 245-251; 10, 277-283; 11, 309-314. Ауторизовао писац.
68. Нешто о кафи. - *Здравље*, XI/1921, 9, 251-255; 10, 283-287. Ауторизовао писац.
69. Буве и заразе. - *Здравље*, XI/1921, 9, 260-262. Без потписа.
70. Камено уље није лек. - *Здравље*, XI/1921, 9, 263-267. Без потписа.
71. У борби с болестима. - *Здравље*, XI/1921, 9, 268-270. Потпис: Д-р. Ц-ћ.
72. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, 1921, 9, 271-274.
Садржај. - Затвор у породиља. Бројно опадање рађања. Умножавање и побољшање расе. Прост начин живота. Равнотежа у животу. Народно васпитање. Вршење нужде у одређено вријеме. Спавање. Опасан обичај [једење земље, геофагија]. У борби са скарлатином.
73. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 9, 275-275.
Садржај. - Школа за нудиљеве. Заразне болести у Европи. Заразне болести у Београду. Смртност у Пруској од 1913-1918. Заштита породиља и доиља.

74. Затвор. - *Здравље*, XI/1921, 10, 294-300; 11, 314-320.
75. Цревни микроби. - *Здравље*, XI/1921, 10, 300-302.
76. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XI/1921, 10, 302-306.
Садржи. - Доба ступања у брак. Да се дочека дубља, лака и сретна старост.
Жватање. Када се жели смрт. Природна смрт. Суначна купатила.
77. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 10, 306-307.
Садржај. - За народно здравље. Заштита матера и одојчади. Пегавац се јавља. Обласни санитарни инспектори (између осталог и на Цетињу).
78. Болести и човјечји век. - *Здравље*, XI/1921, 11, 334-336.
79. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XI/1921, 11, 337-339.
Садржај. - Наслеђивање дугога века. Душевни мир и телесна окретност. венеричне болести. Полна раздраженост. Сифилис. Купатила.
80. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 11, 339-340.
Садржај. - У борби противу аликохолизма. Крчме у Бугарској. Борба против маларије. Омладина противу алкохолизма.
81. Кафана - гробница живота. - *Здравље*, XI/1921, 12, 341-347. Ауторизовао писац.
82. Крв из носа. - *Здравље*, XI/1921, 12, 351-356. Ауторизовао писац.
83. Куга у средњем и новом веку. - *Здравље*, XI/1921, 12, 361-367.
84. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XI/1921, 12, 367-368.
Садржи. - Наслеђе. Сифилис. Нервоза. Клима.
85. Здравствене вести. - *Здравље*, XI/1921, 12, 369-371.
Садржи. - Месна дружина за чување народног здравља. Наше бање. Мере противу заразних болести. Среска здравствене задруга. Спаљивање мртваца.
86. Алкохол и лечење рана. - *Здравље*, XI/1922, 1, 10-16. Ауторизовао писац.
87. Шта је живот. - *Здравље*, XII/1922, 1, 18-21. Ауторизовао писац.
88. Васпитање. - *Здравље*, XII/1922, 24-27. Потпис: Д-р. Ј. од Клобука.
89. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XII/1922, 1, 27-30. Ауторизовао писац.
Садржај. - Не би требало увече читати. Расположење. Музика и песма. Тежња за животом. Здравље је оно стање нашега тела...Састав и каквоћа стана. Последице влажних станова. Незадовољство самим собом. Друштвена организација.
90. Здравствене вести. - *Здравље*, XII/1922, 1, 30-31.
Садржај. - Заразне болести у Београду. Смртност деце у Хрватској и Славонији. Дечански кисељак. Заразне болести у нашој држави.
91. Умереност. - *Здравље*, XII/1922, 2, 49-51. Ауторизовао писац.
92. Наследни утицај алкохолизма. - *Здравље*, XII/22, 2, 54-55.
93. Друштвени живот и лична култура. - *Здравље*, XII/1922, 2, 55-56.
94. Наследности и дужина века. - *Здравље*, XII/1922, 2, 57-59.
95. Наследност и дужина века. - *Здравље*, XII/1922, 2, 59-62. Ауторизовао писац.
Садржај. - Прање нога ладном водом. Дуги нокти. Чистоћа тела. Очвршћивање тела. Пеговање душе и тела. Инфлуенца.
96. Здравствене вести. - *Здравље*, XII/1922, 2, 62-64.
Садржај. - Предавање о чувању народног здравља. Ферилалне колоније. Глад у Русији. Лепа појава. Како народ слуша лекарска предавања. Борба.
97. Пријављивање туберкулозних. - *Здравље*, XII/1922, 3, 74-79; 4, 108-112. Ауторизовао писац.
98. Кратке хигијенске поуке. - *Здравље*, XIII/1922, 3, 90-92. Ауторизовао писац.
Садржај. - Дојење детета.
99. Здравствене вести. - *Здравље*, XII/1922, 3, 93-95. Потпис: Д-р. Ј. К.
Садржај. - Енглеска помоћ нашим добротворним друштвима. Међународно друштво за заштиту деце. Школска хигијена у Италији. Трећи међународни конгрес за помоћ деце. Предавање Друштва за чување народног здравља.

100. Обавештење о венеричним болестима. - *Здравље*, XII/1922, 6, 192, 6, 192-194. Потпис: Д-р К.
101. Добре књиге. - *Здравље*, XII/1922, 7, 231. Потпис: Др. К.
Биљешке о појави књига: „Неге олојчади“ др Надежде Станојевић и „Рад“ П. М. Илића.
103. Зашто људи пуше дуван. - *Социјални препорођај*, XII/1922, 6, 417-427; 7-8, 476-489; 9-10, 533-540; 11, 619-631.
104. О пушењу дувана. - *Коло*, I/1923, 4, 3-5.
105. Из науке о чијању народног здравља. - *Социјални препорођај*, III/1923, 10, 687-695; 11, 771-783; 12, 827-836.
106. Губа у свету крајем 1923. године. - *Гласник Министарства народног здравља*, 1924, 4-5, 288-291.
107. Зашто људи пуше дуван. - *Општински гласник*, XV/1924, 2-3, 97-108; 4-5, 173-186.
Уопште о пушењу и о утицају пушења на здравље. Нема сврштека чланка.
108. Лепра у Црној Гори. [Са табелама и 1 земљоп. цртежем.]. - *Гласник Министарства народног здравља*, 1925, ванредни број 29, 3-86.
109. Утицај пушења дувана на крв и крвне судове. - *Гласник Црвеног крста С. Х. С.*, VI/1926, 2, 76-78.
110. О дувану и његовом штетном дејству. - *Гласник Савеза трезвене младежи*, VIII/1927-8, 7, 89-95; 8, 113-120.
111. Поуке и савјети. - *Здравље*, XVII/1927, 12, 190-191.
Садржај. - 1. Кад се неко разболи у кући. 2. Дуго давање дијетету да сиса. 3. Тјелесно вјежбање.
112. Физиолошка неплодност у људи. - *Здравље*, XVIII/1928, 1-2, 26.
113. Нешто о грипу и његовом узрочнику. - *Здравље*, XIX/1929, 3-4, 33-38.
114. Ширење и преношење грипа. - *Здравље*, XIX/1929, 5, 68-73.
115. Преходна од инфлуенце. - *Здравље*, XIX/1929, 6, 83-86.
116. Сунчана свјетлост. - *Здравље*, XX/1930, 2-3, 17-19.
117. Здрав лични живот. - *Здравље*, XX/1930, 5, 71-73.
118. У борби са заразним болестима. - *Здравље*, XX/1930, 6, 81-86.
119. Самотроване. - *Здравље*, XX/1930, 12, 181-184.
120. Борба са заразним болестима. - *Народна одбрана*, XIII/1938, 5, 77-78.
121. Духаски отров и духанско лудило. - *Пут здрављу*, [1940], 13-15.
О мјерама против пушења у прошлости и штетним посљедицама пушења.
122. Нервозност и умни рад. - *Глас Црногорца*, XXXIV/1905, 19, [2-3]; 20, [2-3]; 21, [2-3]; 22, [2-3]; 23, [2-3]; 24, [2-3].
- Предавање одржано 25. IV 1905. год. у „Зетском дому“
123. * * * Колашин, 1904. - *Срђ*, IV/1905, 708, 253-259.
Приповијетка (без наслова).
124. Нестални гасови у ваздуху и њихов шкодљиви утицај на наше здравље. Од д-ра Јов. Ст. Кујачића. - *Народно здравље*, XVIII/1913, 3, 52-62; 4, 77-80.
125. Нестални гасови у ваздуху и њихова шкодљивост на наше здравље. - *Српски архив за целокупно лекарство*, XIX/1913, 3, 52-62; 4, 77-80.
126. Библиотека за чување народног здравља. - *Епоха*, II/1919, 68, 2.
Поводом оснивања ове библиотеке
127. Лекари и сузбијање алкохолизма. - *Гласник Министарства народног здравља*, I/1919-1920, 6, 240-244.
128. Држава и дјечије питање. - *Народна ријеч*, I/1919, 6, 2.
О важном задатку државе да свим могућим средствима и мјерама фаворизује наталитет и посвети нарочиту бригу очувању подмлатка.

129. Израђивање и препорођај човјечје расе. - *Социјални препорођај*, I/1921, 5, 97-99; 6-7, 131-134; 9-10, 188-193; 11, 228-231; 12, 252-253.
130. *Quousque tandem? ...* - *Балкан*, IX/1922м, 232м, [1].
Уводник о приликама у Црној Гори.
131. Алкоголизам. - Љекари и сузбијање алкохола. - *Трезвеност*, XI/1922, 5, 72-74, 6, 85-87.
132. Заштита деце и подизање човјечје расе. - *Социјални препорођај*, III/1932, 7, 434-445; 8, 520-535.
133. Улцињ климатско мјесто и приморско лијечилите. - *Гласник Министарства народног здравља*, 1924, 11-12, 633-641.
134. Улцињ као климатско мјесто и морско лијечилиште. - *Црна Гора*, V/19245, 40, 2.
135. Улцињ. Климатско мјесто и приморско лечилиште. - *Ловћенски одјек*, I/1925, 2-3, 170-179.
136. Основи подизања човјечје расе. - *Ловћенски одјек*, I/1925, 4-5, 258-275.
137. Улцињ климатско мјесто и морско лијечилиште. [С 1. сл.]. - *Цетиње и Црна Гора, Београд, 1927, 338-362.*
138. Наше искуство са гутемплерством [Београд]. - *Нови живот*, лист за безалкохолну културу, IV/1931, 4, 77-81.
О утицају гутемплерског ритуалног обреда и прописа код наших трезвењака.
139. Љетос у нашем Улцињу. - *Слободна мисао*, X/1931, 33, 3.
140. „Улцињ”. Београд, 1932. - *Здравље*, XXII/1932, 3-4, 77-79.
Ктатак приказа.
141. За побољшање човјечје расе. - *Слободна мисао*, XI/1932, 5, 3.
О еугеници уопште.
142. Улцињ лековита сумпорна бања. - *Југославија у речи и слици*, I/1936, 1, 17-19.
143. Нудо. Његове географске и геолошке особине, здравствени, економски и културно-друштвени живот. [С 12 сл.]. - *Зборник здравствених проучавања и испитивања села и народног живота*, VI/1937, 3-78.
Уз то, увод др Стевана З. Иванића.
144. Др Петар Миљанић, његов живот и културно-научни рад. - *Miscellanea*, Београд, 1937, 75-70.
145. Прва слободна штампа у Ц. Гори. - *Слободна мисао*, XVIII/1940, 4, 3; 5, 3; 6, 3.
О Црној Гори послје доношења Устава 1905. године,
146. Из уставне Црне Горе. - *Слободна мисао*, XVIII/1940, 23, 3; 24, 3; 25, 3; 26, 3; 27, 5; 28, 3.
О Народној страници.

II-3. Преводи

II-3. 1. Књиге

1. И. А. АБРИКОСОВ: Општа патологија и патолошка анатомија. - Београд 1937, 298 стр. (према аутору и подацима С. Вукмановића)
Превод с руског језика.
2. И. И. МЕЧЊИКОВ: Студија о природи човјековој: покушај оптимистичке филозофије/превео Јован Ст. Кујачић. - На Цетињу: Државна штампарија Краљевине Црне Горе, 1911, 339 стр.; 21 см.
Превод с њемачког језика.

3. Л. Н. ТОЛСТОЈ: Душтвени покрет у Русији/превео Ј. Кујачић. - Никшић: [б. и.], 1907 (Никшић: Никшићска акционарска штампарија). - 15 стр.; 18 см.

4. Л. Н. ТОЛСТОЈ: У чему је моја вјера? превео др Јован Ст. Кујачић. - Београд: [б.и.], 1913 (Београд: Нова штампарија Саве Раденковића и Брата). - 264 стр.; 19 см.

5. Л. Н. ТОЛСТОЈ: Шта је умјетност/ превео др Јов. Ст. Кујачић. - Београд: [б. и.], 1936 (Београд: Привредник). - XIII+242 стр.; 8⁰

II-3.2. Чланци. Одломци

6. НАЕСКЕЛ, Ernst: О подјели рада у природи и човјечјем животу. Написао Е. Некле. Превео Ј. Кујачић. - *Луча*, I/1895, 4, 257-262; 5, 335-340; 6, 379-381; 7-8, 448-453.

Преводац је рад посветио своме брату Николи Кујачићу, алиас Николи Корјенићу.

7. КЕЦОЛИНО, В.: Хигијена уха. Превео Кујачић Ј. - *Луча*, II/1896, 6, 263-266; 316-318; 8, 362-367; 9, 415-420; 10, 463-468.

8. Сан и његов значај за организам (хигијена сна). Превео Јово Кујачић. - *Луча*, II/1896, 12, 533-541; III/1897, 1, 5-15; 3, 85-90; 4, 134-140; 5, 183-188.

9. СЈЕЧЕНОВ, И [ван] М.: Из науке о човјечијем животу (физиолошки одломци). Превео Ј. С. Кујачић. - *Луча*, V/1889, 11-12, 432-440; VI/1900, 1, 4-9; 2, 60-65; 4, 172-178; 5, 220-229; 6, 272-279; 8, 450-456; 9, 492-497; 10, 553-558.

Чланак 1899. године има поднаслов: Природна подјела животних процеса, а у 1900: Крв, њезин састав и својства. Није довршен...

10. МЕЧНИКОВ, др И[лија]: Оптимистично-философске студије о природи човековој Прево Др Ј. Кујачић. - *Срђ*, VII/1908, 10, 214-218; 11, 260-267.

Садржај. - Глава прва. Увод: Разни погледи на човјекову природу.

11. Куга у средњем и новом вијеку. - *Српски архив за целокупно лекарство*, 1912, 11, 183-187.

12. ХОМЕР: Илијада. Двадесет четврто пјевање: Откуп Хектора. - *Међај*, Титово Ужице, 1982, 2, 43-56.

13. ХОМЕР: Илијада. Шесто пјеванје: Хектор се сатаја са Андроманом. Препјевао у десетерцу Јован Ст. Јујачић. - *Библиографски вјесник*, XI/1982, 3, 145-153.

II-4. Рукописи

(Научни, књижевни и мемоарски радови спремљени за штампу)

1. АРИСТОТЕЛ: *Политика* (302 стране) Упоредни превод с латинског и старогрчког

2. *Ваздух* (105 страна)

3. Ж. Л. ФОР и А. СИРЕДЕЈ: *Гинекологија*, I, II и III књига (превод с француског језика)

4. *Граховиц 1. маја 1858*. Епски спјев (255 стр.)

5. *Заразне болести*, књига I. (305 стр.)

6. *Заразне болести*, књига II (376 стр.)

7. *Из моје прошлости*, књига I (319 стр.)

8. *Из моје прошлости*, књига II (345 стр.)

9. *Из моје пршлости*, књига III (320 стр.)

10. *Из свјетског рата, 1916-1918*. Дневник (324 стр.)

11. *Израћања и препород човјековог рода* (139 стр.)
12. *Маларија* (140 стр.)
13. *Марија Стјуарт, краљица Шкотске*. Драма у пет чинова од Б. Бјерсона (превод с њемачког језика)
14. МЕЧНИКОВ Иља Иљич: *Одломци из филозофије оптимизма* (413 стр.) (превод с француског језика)
15. *Посљедице тровања алкохолним пићем* (104 стр.)
16. *Приповијетке* (80 стр.)
17. *Састав и физиологија човјечјег тијела* (168 стр.)
18. *Сеоба птица* (36 стр.)
19. *Сулфамиди* од проф. Бр. Г. ДОНИНГА (165 стр.)
20. *Хигијенски одломци књига I* (137 стр.)
21. *Хигијенски одломци књига II* (158 стр.)
22. Хомер: *Илијада* (1.436 стр.)
23. *Црногорски црвени крст до 13. новембра 1945. године* (Историјски институт СР Црне Горе, фасц. 230, стр. 183-192)

III Библиографија о др Јовану Кујачићу

1. БАЊАКТАРЕВИЋ, Мирко Р.: Др Јован Кујачић, Прилози историји здравствене културе у Црној Гори до краја 1918. г. Посебна издања Српске академије наука књ. 170, Београд 1950, с. 137+12 резимеа и регистра на крају. - *Гласник Етнографског института у Београду*, II-III(1953-1954), 1029-1031.
2. БАЊАКТАРЕВИЋ, Мирко Р.: Др Јован Кујачић, „Прилози историји здравствене културе у Црној Гори до краја 1918. године”. - *Стварање*, VI/1951, 12, 801-802.
3. Библиотека за чување здравља. - *Босанска вила*, 1907, 21-22, 354. Биљешка о појави брошуре „Нервоза и њени најглавнији узроци”.
4. „Библиотека за чување народног здравља!”. - *Трговачки лист*, Никшић, I/1907, 4, 8.
Књижевни оглас др Ј. Кујачића.
5. Болница Данило I. *Споменица 1873-1973*. - Цетиње 1973.
6. В.: Алкохол и јектика (- од Др. Јов. Ст. Кујачића, друго издање, бр. 4 „Књижница за чување народног здравља”. - *Здравље XI/1921*, 6, 200.
7. ВОЈИНОВИЋ, Перко: Народна мисао. - *Историјски записи*, XXXIX/1986, 1-2, 159-169.
8. ВУКМАНОВИЋ, Саво: Био-библиографија др Јована Кујачића. - *Библиографски вјесник*, VI/1977, 2-3, 141-148.
9. ВУКМАНОВИЋ, Саво: Др Јован Кујачић. - *Цетињски лист*, III/1978, бр. 59, 25. VIII, стр. 2,
10. Д.: Алкохол и јектика. Од -. Друго издање. Стр. 69. Цена 5 дин. - *Трезвеност*, XI/1922, 2, 29-30.
11. Две ваљане научне расправе. - *Браник*. XXIX/1913, 182, 6.
О расправи „Нестали гасови у ваздуху и њихов штетљиви утицај”.
12. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо: Др Кујачић Јован. - *Медицински записи*, 1972, 25, 62-63.
13. Др Јован Кујачић. - *Гласник*, XV/1958, 34, 17.VIII, 10.
Читуља.

14. ЗЛАТАРОВ, Никола: Кујучић Јован. - У: *Enciklopedija Jugoslavija*, 5, *Jugosl-Mak, Zagreb* МСМЛ XII, стр. 441. Потпис: N. Zv.
15. ЗЛАТАРОВ, Никола: Др. Јован Кујачић. - *Медицински записи*, 1959, 9, 116. In memoriam.
16. Из антропологије. - *Дело*, 1911, 61, 1, 160.
Биљешка о преводу Ј. Кујучића: „Студија о природи човјека” од Ј. Ј. Мечникова.
17. Ин.: „Нервоза и њезини најновији узроци” др Јован Кујачић. - Српска дубровачка штампарија, 1908; стр. 48,8°. - *Српски књижевни гласник*, IX/1909, књ. XXII, 11, 875.
Биљешка о појави брошуре.
18. ЈОВОВИЋ, Пантелија: Др Јован Кујачић. - *Трибуна*, 21[15?]/1924, 13, 3.
19. Књижевни оглас. - *Браник*, XXIX/1913, 105,5.
Позив на претплату Толстојевог дјела „Моја вјера” у преводу др Ј. Кујачића.
20. КОНСТАНТИНОВИЋ, Б[огољуб]: Др. Јован Ст. Кујачић, Пушење дувана и његов утицај на човјече здравље. (Штампарија „Време”, Београд 1924.) - *Гласник Министарства народног здравља*, 1924, 11-12, 783-785.
21. КУЈАЧИЋ, Мирко: Једини пирмјер *Илијаде* у десетерцу. - *Стварање*, XXXVI/1981, 7, 957-960.
22. М.: Др. Јован Ст. Кујачић. Пушење дувана и његов утицај на човјече здравље. Београд 1924. - *Учитель*, V/1924/25, 3-4, 258-259.
Приказ књиге.
23. [МАРТИНОВИЋ, Душан]: [Поводом написа др Шимуна Шоње]. - *Библиографски вјесник*, XI/1982, 3, 145-146. Потпис: Главни и одговорни уредник.
24. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Толстој и Црногорци. - *Библиографски вјесник*, II/1962, 1-3, 13-38.
Између осталог, о личним контактима Ј. Кујачића са Лавом Толстојем.
25. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Др Јован Кујачић. - У: *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. - Београд, 1965.
На стр. 222-223 о Ј. Кујачићу.
26. Менчиков Илија: Студије о природи човјековој - покушај оптимистичке филозофије. Превео Јован Кујачић. Цетиње, Државна штампарија. - Дан, I/1911, 3, 4, 111.
Биљешка о појави књиге.
27. Нудо. - *Социјално медицински преглед*, IX/1937, 3, 214-215. 5
Приказ књиге Ј. Кујачића (Београд 1937).
28. ПОПОВИЋ, Лазо: Јектика и сувремен начин борбе с њоме. Др. Ј. С. Кујачић, Загреб, 1904. - *Бранково коло*, XI/1905, 14, 445-446. Приказ.
29. ПАВИЋЕВИЋ, Б[ранко]: Јован Кујачић, *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*. Посебна издања САН, књ. CLXX, Београд 1950, 137. - *Историјски часопис 1952-1953*, IV, 314-316.
Приказ.
30. П[ОПОВИЋ], С[лободан]: Један прилог психологији друштвених покрета у нас. Др. Јован Кујачић: Наше искуство са гутемлерством, „Нови живот”, св. за април 1931. Забрб. - *Мисао*, књ. XXXVI/1931, 1-2, 127.
31. Против алкохолизма. - *Босанска вила*, 1901, 5, 99.
Биљешка о оснивању Друштва против алкохолизма у Колашину, које је основао др Ј. Кујачић
32. РАЦКОВИЋ, Никола: Кујачић Јован. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, 1987, 106-107.
33. Редакција: [О Ј. Кујачићу]. - *Мешај*, Титово Ужице, 1981, бр. 2, стр. 43-44
Био-библиографски подаци.

34. СТАНОЈЕВИЋ, Владимир: Кујачић Јован. - У: Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначкоф*, II књига, И-М. - Београд [1928], стр. 485. Потпис: В. С.

35. Студија о природи човјековој. - *Босанска вила*, 1911, 13-14, 223. Биљешка о изласку из штампе И. Ј. Мечникова у преводу Ј. Кујачића.

36. ЦУНКОВСКИ, [К]: Маларична мјеста у Црној Гори - Др. Јован Ст. Кујачић - Београд 1923. - *Гласник Министарства народног здравља*, VI/1925, 9-14, 637-641.

Иницијал пишевог имена по осталој сарадњи у часопису.

37. ШАКОТИЋ, Вељко & Петрушић Владимир, Мујо М. : *Народна мисао, недјељни лист*, Никшић, 1906-1907,- *Библиографски вјесник*, XX/1991. бр. 2-3, стр. 11-

38. [ШКЕРОВИЋ, Никола П. и Ђукић, Душан С.]: Студије о природи човјековој. Од Мечникова Илија Н. превео с руског Кујачић Јован Ст. , Цетиње, 1911, стр. 339. - *Дан*, I/1911, 3-4, 109.

39. ШОЊА, Шимун: Хомер у црногорској књижевности. - *Стварање*, XXXVI/1981, 3, 365-373.

**ДР РАДОСЛАВ - ЈАГОШ
Б. ВЕШОВИЋ**
(1891-1968)

I Биографија

I - 1. Братство Вешовића, према предању, потиче од Васа Васојевића, родоначелника истоименог племан које се од XV стољећа разгранало у бројна братства.¹ Настанили су се у селу Букова Пољана, више Матешева на десној долиноској страни ријеке Таре и њене притоке Дрцке, источно од Планинице. Ово планинско село локализовано је на брдовитим падинама око 1500 м надморске висине. Године 1926. имало је осам кућа Вешовића и по неколико домова Вукићевића, Милошевића, Маријановића и Ћелевића. Назив сеоског насеља је по адјективу буков (fagens, faginis).

Вешовићи су дали више запажених племенских првака, главара и јунака, дипломата и војсковођа, интелектуалаца - истакнутих не само међу Васојевићима, већ и шире у Црној Гори. Међу њима треба посебно истаћи: војводу Миљана Вукова и сана му војводу Гавра Вуковића, затим генерала Радомира Вешовића, те адвоката и публицисту Мирка Вешовића и др Радослава Вешовића чију ћемо био-библиографију овдје изнијети.

I - 2. Др Радослав - Јагош Вешовић је рођен 1891. године у Колашину. (Према неким подацима рођен је у Буковој Пољани!) Дјетињство и старост је провео на Буковој Пољани, за коју је неизмјерно емотивно био везан читавог свог живота. Основу школу је завршио у Барама Краљским. Потом се отиснуо у свијет „на науке”. Прво је завршио пет разреда гимнације у Солуну и Скопљу, да би се након тога уписао у Богословско-учитељску школу у Призрену на којој је матурирао 1910. године. Посредством Конзулата царске Русије у Призрену, добио је стипендију за студије на Духовној академији у Кијеву. Дипломирао је уочи свјетског рата (1914). По повратку у домо-

¹Према предању које је забиљежио др Радослав Вешовић, од Васова три сина постали су Рајевићи, Новаковићи и Миомановићи - три братственичке групе које сачињавају један род Васојевића у ужем значењу племенске структуре.

Огранак Рајевића чине братства Вукићевићи - у које спадају: Радуловићи (Вешовићи), са Марсенићима и Вулевићима; Бојовићи (Вукићевићи, Милошевићи, Чукићи, Голубовићи са Стојковићима, Вукићевићи с Боричићима, Лабаши с Милошевићима, Карашићи и Саковићи с Фолићима и Зулевићима (уп. др. Р. В. Вешовић: *Племе Васојевићи*, Сарајево 1935, стр. 180).

вину учествовао је у борбама које је водила црногорска војска против аустроугарских јединица, а онда је, након пада Црне Горе почетком 1916. године, са својим стрицем генералом Радомиром Вешовићем и другима Васојевићима био у покрету отпора по црногорским шумама. Комитски путеви су га водили планинама Бјеласице, Мокре, Зелетина, беспућима Проклетија, гудурама и кланцима албанских планина и забитих албанских села, до Љеша и Кроје, у намјери да се пребаце до српске војске на Солунском фронту. Будући да није успјела да се оствари та замисао комита у групи генерала Вешовића, Радослав се са својим стрицем и другим земљацима вратио у завичајне горе испод планине Кома. То му је пошло за руком тек последије двије године страдања, децембра 1917. године, предавши се аустројским властима окупаторским, жртвујући се да би олакшао тешку ситуацију народа.²

Послије слома и распада Двојне монархије 1918. године и ослобођења Црне Горе, Радослав је биран за посланика Народне скупштине у Подгорици, дабогме, као поборник уједињења. У почетку је радио у Одсеку за просвјету Извршног одбора за уједињење, а потом је постављен за директора Гимназије у Пећи, на којој је дужности остао до 1921, када одлази за Београд.³

У Београду остаје само кратко вријеме. Одлази убрзо у Париз и Лозану ради настављања студија, продубљивања и усавршавања научних спознаја. Остао је извјесно вријеме на Сорбони ради проучавања методологије научно-истраживачког рада и изучавања извора и грађе проблематике докторске тезе коју ће успјешно одбранили 1931. године. У међувремену је предавао логику у Цетињској гимназији, крајем друге деценије нашег вијека.⁴ Докторирао је у Лозани, одбравивши тезу на француском језику „Tolstoï et le problème de l'éducation morale et religieuse” („Толстој и проблем моралног и религиозног васпитања”) и стекао титулу доктора филозофских наука. Дисертација му је публикована исте године у Паризу, као издање Француског универзитета.

Између 30-их и 40-их година био је професор средњих школа (богословија и гимназија) у Подгорици и Сарајеву, а иза другог свјетског рата у Иванграду. У гимназијама је изводио наставу историје, књижевности, латинског и руског језика. Остао је у пријатном сјећању генерација којима је предавао у назначеним мјестима...

Упоредо са напорним наставно-васпитним радом у средњој школи, Р. Вешовић се успјешно бавио стручним креативним и научно-истраживачким радом. Сарађиво је у низу међуратних серијских публикација. То су: *Ловћенски одјек* (Цетиње, 1925); *Јужњак* (Цетиње, 1926); *Записи* (Цетиње, 1927-1932) и *Нова Европа* (Загреб, 1927); *Зетски гласник* (Цетиње, 1931); *Преглед* (Сарајево, 1932, 1933, 1938); *Братство* (Сарајево, 1933-1933-1939); *Гласник Земаљског музеја БиХ* (Сарајево, 1934); *Нови источник* (Сарајево, 1934-1935); *Гласник југословенског професорског друштва* (Београд, 1935);

²Р. Боричић: *Др Радослав-Јагош Вешовић*. - Слобода, Иванград, 1968, бр. 149, стр. 4.
In memoriam

³Исто.

⁴О томе су нас обавијестили др Јован Вукмановић и његов брат др Саво Вукмановић, који су свог професора Вешовића задржали у пријатној успомени. На жалост, у Споменници Цетињске гимназије од Д. Д. Вуксана *Педесет година Цетињске гимназије 1880/81-1930/31. Цетиње, 1932*) у списку наставног особља који је државно Илија Зорић не налази се и име Вешовићево.

Пастир (Цетиње, 1938); *Наше планине* (Загреб, 1976). Уз то, радови су му објављивани и у неким публикацијама зборничког типа (*Споменица Петра II Петровића Његоша*, Цетиње 1926. и *Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927).

Стваралачка - стручна и научна - активност др Радослава-Јагоша Вешовића траје од 1925. до 1939. године, што ће рећи: свега 14 година. За то вријеме - од напуне деценије и пб, написао је и објавио педесет радова из струке и науке, од чега три монографске публикације.

Период Вешовићевог креативног рада је релативно кратко трајао. Престао је да пише у напону стваралачких могућности - у 48. години живота. Чиме је „пресјечен” његов стваралачко-научни напон и тренд, остала је непознаница. Познато је, међутим, да је године окупације у другом свјетском рату, у периоду народно-ословодилачке борбе и социјалистичке народне револуције „доживљавао са великим болом, уз пуну моралну подршку народноослободилачком покрету” - како је с пијететом забиљежио један од његових ученика-поштовалаца.⁵ Послије ослобођења био је професор Иванградске гиманзије до одласка у заслужену пензију.

Потоњу деценију живота повукао се у завичайну Букову Пољану, да остатак живота проживи у сеоској тишини, у идили природне средине. - како рече пјесник Ратко Делетић „живио је типичним животом Толстоја, те су га његови мјештани и називали Толстој из Букове Пољане”.⁶ Живио је скромно и повучено, од пензије и сточарства којим се бавио до задње уре. Умро је 15. јануара 1968. године - у 80. години живота. Сахрањен је наредног дана на гробљу у Матешеву. Говорећи о његовом лику и стваралаштву, од њега су се опростили књижевник Мило Бошковић, др Божо Вуковић и Свето Мартиновић, наставник из Бара Краљских.

I - 3. Иако се др Радослав-Јагош Вешовић доста кратко бавио стручним и научним радом, оставио је, несумњиво, значајне резултате из свог списатељског пера. Мада је писао о разним етичким и педагошким проблемима, главне преокупације су му биле историја и етнографија из којих је научних дисциплина објавио низ расправа и чланака поглавита у домаћој часописној литератури. Широки образовно-културни видокруг и познавање три страна језика (руски, француски и њемачки) биле су солидне претпоставке за његов успјешан научно-истраживачки рад.

Његово стваралаштво може се подијелити, углавном, у три фазе. Прву фазу чини период између 1925. и 1930. године. Претежно се у то вријеме Вешовић занимао за поједине историјске догађаје и личности: улога црквених поглавара у народном животу Црне Горе од 1496. до 1851 (период теократије: митрополит Петар II Петровић Његош итд.); одређена питања из историје Васојевића (четовање око Колашина, према Плаву и Гусињу, Ругову; поход Васојевића у Србију 1861); војвода Миљан Вуков, кнез Никола Васојевић, итд. Из те фазе потиче и његова докторска дисертација о Толстоју.

Најплоднија је, свакако, у Вешовићевом стваралаштву друга фаза, то јест - прва половина треће деценије. Тада је, поред низа тема из етике и теологије, написао и објавио своје најзначајније дјело - монографију о Васојевићима.

⁵Р. Боричић: на истом мјесту.

⁶Р. Делетић: *Др Радослав Вешовић Толстој из Букове Пољане*. - Побједа, 1990, бр. 8799, 2, јун, стр. 10.

⁷Недавно је у ревији *Овдје*, у преводу Росанде Влаховић објављен један одломак, а аутор биљешке о Вешовићу, [Ратко] Делетић наговјештава да ће се до краја године Вешовићева дисертација на француском, први пут појавити на српском језику (*Овдје*, XXVII/1991, бр. 271, јун - јул, стр. 11-12).

Трећа фаза његовог списатељског рада - период 1935-1939 - карактерише се расправама поглавито из етике и теологије (морал и социјална обнова, морално процјењивање вредности, морално стање друштва у Југославији; религијска мисао и социјални проблеми, религијска сазнања и суштина вјере, погледи на свијет и живот и проблем религије, савремена интелигенција и питање религије, значај религије итд.). Ваља овдје истаћи да је на Вешовића, посебно у овој, потоњој фази стваралаштва, морално учење Лава Николајевича имало пресудни утицај. Толстојево морално-филозофске принципе из посљедње фазе живота Вешовић је слиједио док му се у завичајној тишини, поред петролејке, нијесу занавијек заклопиле очи.

Када је ријеч о стручним и научним радовима др Радослава Вешовића, мора се истаћи један, прије свега, њихов заједнички именоватељ - писани су стилем који придобија да их радо читамо...

О Вешовићевој докторској радњи, научној и културној јавности мало је познато. Њено коришћење отежава и то што је објављена на француском језику и није преведена код нас. У десет глава ове књиге Вешовић расправља о проблемима морала у књижевном дјелу великог руског писца, о њему као етичару и оснивачу школе у Јасној Пољани, као и о свим факторима који су на његова етичко-филозофска схватања утицали (педагози западноевропски). Упркос томе што би се о славном писцу, како истиче Р. Вешовић на једном мјесту „могло расправљати о више тачака филозофије Толстојево, о његовим идејама социјалним и религиозним”, он се у својој тези определио за *проблем васпитања*. Изложио је Толстојево познавање психологије дјетињства, дјечаштва и младих примјењене у развијању моралне свијести младих. Искрпно је приказао и значај породичног живота, љубави, улоге учитеља, слободе, дисциплине и реда, утицаја природе и мањуелног рада за стварање човјекове моралне личности. „Будући досљедан свом хришћанском опредељењу, Вешовић је с довољно разлога упозорио и на потребу самоваспитања. У осврту на проблем који је разматрао, он се испољио као високо образован интелектуалац, који је са свога становишта био у стању да улази у суштину проблема знатно дубље од других који су у Црној Гори раније за ову област били заинтересовани” - закључује др Ђоко Пејовић.

У научној и широј јавности Вешовић је, међутим, познатији по свом главном, животном дјелу - *Племи Васојевићи* (Сарајево, 1935). То његово опсежно етнографско дјело са 463 странице штампаног текста, 77 укусно урађених и довољно успјелих фотографија разних мотива (планинских пејсажа, сточарских насеља, типова кућа, типичнијих представника братстава и племена и тсл.) и једном мапом, наградила је исте године, када се оно појавило, Српска академија наука и умјетности у Београду.

Племи Васојевићи представља, најмногочљуднију племенску скупину у Црној Гори, са преко 5.000 домова. Дуго су очували традиционалан начин живота и уредбе, облике племенске организације. Вјековима су били матица миграционих кретања према Србији, Босни и осталим крајевима Црне Горе. Били су, дакле, једно од најекспанзивнијих црногорских и динарских племена, благодарећи етничкој компактности, квалитативним и квантитативним особинама становништва, те физичко-географским одликама екуменског простора својег пребивалишта.

⁷R. Veshovitch: Tolstoï et le problème de l'éducation morale et religieuse. - Paris, 1931, p. 120.

⁸Ђ. Пејовић: Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека. Прилог изучавању теоријске мисли у Црној Гори. ЦАНУ, Одјељење друштвених наука. Књига 1. Титоград 1980, стр. 92.

О томе је аутор књиге „Племена Васојевићи” прикупио, средио и систематизовао обилну грађу, разрадио генезу племена и дао интерпретацију васколиког племенског живота. Првобитне упуте и помоћи за методологију истраживања дао му је Јован Цвијић и то му је било полазиште у проучавању: Радио је под инструкцијама Јована Ердељановића, а за узор су му служиле антропогеографско-етнолошке студије обзнане у едицији *Насеља*, Српског етнографског зборника САНУ. Вешовић је, иако теолошког образовања, успјешно конципирао истраживачки програм и као добар познавалац назначене географске средине, сакупио податке у народу, провјерио их и до научне висине средио. Књигу је подијелио на 12 поглавља: I *Област Васојевића*; II *О насељу*; III *Привреда и облици својине*; IV *О постанку племена Васојевића*; V *Подаци о старијем становништву и топографски називи*; VI *Садашњи етнички састав васојевићке области*; VII *Васојевићи изван племена*; VIII *Политичка прошлост племена*; IX *Друштво и правни односи. Племенско уређење*; X *Домаћи живот и обичаји*; XI *Народна мистика. Врачања и вјеровања*; XII *Главније тјелесне и друштвене особине васојевићког племена*.

У уводним напоменама, у којима се обраћа читаоцима, др Вешовић истиче да је требало радити дуже времена на прикупљању података „на широј основи...о насељу и етничкој прошлости, животу и развићу племена, његовим особинама и слично, да би се посматрањем и проучавањем средине дошло до највише вјероватних закључака о томе како је постало и формирало се ово племе, и шта је код њега значајно” и додаје „Од посебног је интереса веза и спајање Васојевића са Црном Гором, њихов положај према сусједним племенима и нагињање ка Старој Србији”. Стога он овим компонентама у свом дјелу и обраћа особиту пажњу. Од посебног је значаја њихов географски положај „око Комова, једне од највећих и најљепших динарских планина, и класичном дијелу долине Лима око старе Будимље и Ђурђевић Стубова”. Њихово становништво је „врло расно и етнички врло чисто, са традицијом која прати поријекло и прошлост до Косова и немањићког периода наше историје” - казује он, и наглашава да је у овом племени матица многих угледних породица у српским покрајинама (Карађорђе и др.). Апостофира да су у цјелини остали етнички хомогени као „изразити планинци, крепки и здрави, они су се брзо множили и свуда расељавали. И они који су остали у племену и они који су се иселили, очували су младалачку снагу за живот, задржали богату ризницу историских предања и високу националну свијест” - закључује Вешовић.

Вешовић је у својој књизи покушао да „прикупи сва предања, све што се још зна и памти,...раније писано, и да проучени материјал среди у једну потпуну цјелину, комбинујући племенску традицију са историским, етнолошким, географским и лингвистичким подацима до којих се могло доћи”. Јасно је да овако конципиран, интердисциплинарни приступ аутор није могао подједнако успјешно примјењивати...Како и сам вели: „При сакупљању традиција имало се тешкоћа” јер се поједине „памтише разнолично односно к предањима: док једни преувеличавају и измишљају, други немарно заборављају...” Ово је, дакако, у проучавању племена и њихове прошлости уопште у Црној Гори носило опасности субјективизма, поготову када се проучавање не темељи и на примарној архивској грађи и историјским изворима првог реда.

Др Р. Вешовић је у својим истраживањима обухватио не само ареал племена Васојевића у ужем смислу тога појма, већ је проучавањем обухватио Васојевиће у ширем смислу: Велику и Шекулар, Горња Села и Будимље, а у погледу етноса и Ашане, тзв. Србљаке или досељенике из Куча, Братоножића, Дробњака, Бјелопавлића, Пипера, Роваца и Старе Црне Горе, који, дакле, етногенетски не припадају племену, већ је води поријекло од Васа Васојевића, родоначелника племена Васојевића у же савременог...И поред настојања ауто-

ра да остане „у свему у ставу објективног испитивача”, како сам изјављује, мјеродавна критика ће му у приличној мјери скренути пажњу и на одређене слабости и необјективности, на шта ћемо укратко указати.

Наслањајући се на претходна проучавања Васојевића,⁹ Вешовић је још 1925. године започео истраживања, настојећи да „дође до поузданијих закључака о етничкој прошлости и развоју”, уложивши „огроман труд, љубав и пожртвовање”, што је донијело „несумњиво обилате плодове и ми му можемо бити искрено захвални, што је нашу науку обогатио једним ваљаним и врло корисним делом” - оцијенио је академик Јован Ердџановић, наш познати етнограф, у *Предговору* његове књиге.

И други мериторни критичари Вешовићевог животног дјела о Васојевићима имају мање-више неподјијељено мишљење да оно представља значајан допринос етнографском проучавању Црне Горе и етнологији као науци уопште. Треба истаћи да је монографија о Васојевићима добила велики публицитет. Готово сва оновремена - међуратна главнија штампа - дневни и периодични листови, и многи часописи у донесеним рецензијама истицали су научну фундираност Вешовићеве књиге и сериозност којом је написана.

У научној критици било је, међутим и замјерки на рачун неких ауторових ставова и недовољно проучених питања, у неким случајевима субјективно обојених. Тако, на примјер, истакнути геогораф и етнолог Милисав Лутовац, и сам Васојевић, Ашанин додуше, у два наврата је изнио низ „нетачности и недоследности изнетих у поменутом делу.”¹⁰ Лутовац је, заправо, изнио „оне нетачности, које ни етнолошки ни историјски немају никаквог научног основа ни оправдања.” Поменимо само неке. Према тврђењу М. Лутовца, Васојевићу у којим границама их је узимао Вешовић, нијесу ни географска ни етничка цјелина „у племенском смислу речи”. Другим ријечима: Шекулар, Велика, Полимље и Беранска нахија (Хас) не чине ни географски ни етнички хомогену цјелину са Васојевићима. *Nolens-volens* Лутовац је у праву када тврди да Вешовић није разликовао „појам административни, племенски и етнички”. Друга кардинална замјерка Вешовићевом истраживању и његовом дјелу је у томе што је васојевићка братства, особито љеворечка, опширно приказао а племенске прваке често глорификовао, за разлику од Ашана или Србљака, и области које они насељавају, које је дао овлашно и на дохват. Критичар своје тврдње поткрепљује фактима. У ствари, замјера му за недовољно објективно и романтичарско писање, без довољно критичких тонова, наглашавајући притом да није употребијео ни писане изворе, штавише ни објављену литературу, а понекад и некоректно консултовао је (употребијео а не навео извор!?). И други критичари су му, с правом, стављали примједбе на пропусте и недоследности у његовом дјелу о Васојевићима. Замјерали су му да је био „сентименталан према своме племену” и да би било боље да је у хвали био „мање издашан а више критичан” (Радосав Меденица). Неки су толико далеко ишли да су трвдили како је „скроз нетачно и наопако приказао развој и поделу своје братственичке групе Рајковића, коју је намерно изопачио. Место да прикаже шест братстава под њиховим именима...” (Томаш Катанић). Упркос оправданој критици (понекад и претјераној!), Вешовићево дјело „Племе Васојевићи” представља најпотпунији рад о Васојевићима...

⁹Богдан Лалевић и Иван Протић: Васојевићи у црногорској граници. - Насеља српских земаља. *Српски етнографски зборник*, 1903, књ. 5, стр. 515-610; Исти: Васојевићи у турској граници. - Насеља српских земаља...*Српски етнографски зборник*, 1903, књ. 6, стр. 695-733; (фототипски објављена 1991); Андрија Јовићевић: Црна Гора, усташка област, Полимље, Велика и Шекулар. - Насеља српских земаља...*Српски етнографски зборник*, 1921, књ. 21, стр. 383-587.

¹⁰Репринт издање је објавила издавачка кућа „АБ” Београд, 1991. година.

II Библиографија

II - 1. Монографске публикације

1. *Племе Васојевићи*: у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних Брда: (постанак и развитак племенске заједнице. Прошлост, традиције и етничка улога племена. Миграције. Племенско уређење. Живот и обичаји. Психичке особине. /Предговор написао Ј[ован] Ердељановић. - Сарајево: Државна штампарија, 1935 (Сарајево: Државна штампарија). 463 стр.: илустр., [9] листова с таблама, [32] стр. с таблама, [2] преса-вијена листа с мапама Васојевића (30 x 38, вишебојна, и 14 x 17, једнобојна); 23 см.

Предговор: стр. 9-12. Читаоцима [предговор аутора]: стр. 13-16. Дјело наградила Српска краљевска академија наука.¹⁰

2. *Погледи на свет и живот и проблем религије*. - Скопље: [б.и.], штампано 1939 (Скопље: „Немања“). - 15 стр., 23 см.

Прештампано из *Хришћанског дела*, св. 5, септембар-октобар 1939. год.

3. Tolstoi et le problème de l'éducation morale et religieuse /R. Veshovitch. - Paris: Les presses universitaires de France, 1931 (Paris: Limoges: Imprimitre des Presses universitaires de France). - 143 str.; 22 см.

Докторска теза. Bibliographie: стр. [141] - 142.

II - 2. Студије, чланци и прилози. Прикази

1. Улога црквених поглавара у народном животу и историји Црне Горе. - *Ловћенски одјек*, I/1925, 1, 9-20; 2-3, 97-113; 4-5, 207-233; 6, 340-349.

Незавршено.

2. Митрополит Петар II Петровић Његош. - *Ловћенски одјек*, I/1925, 7-12, 11-29.

С напоменом да је ово одломак из расправе „Улога црквених поглавара у народном животу и историји Црне Горе“.

3. Митрополит Петар II Петровић Његош. *Споменица Петра II Петровића Његоша - владике Рада*: 1813-1851-1925. Цетиње 1926, 11-29.

Из расправе „Улога црквених поглавара у нар. животу и историји Црне Горе“ (*Ловћенски одјек*, 1925, бр. 1-6).

4. Војвода Миљан Вуков. - *Лужњак*, алманах за 1926. годину, 81-92.

О његовом животу и војевању.

5. „Стара Црна Гора“ од др. Ј. Ердељановића. - *Записи*, I/1927, 5, 305-307.

Приказ и оцјена.

6. Црна Гора у Југославији. *Нова Европа*, 1927, књ. XV, 7, 198-207.

О проблемима који стоје прд Црном Гором.

7. Теократизам и његови одједи у историји Црне Горе. - *Цетиње и Црна Гора*, 1927, 118-142.

С улози црногорских митрополита од 1496. до 1851. године.

8. Планиновање. - *Записи*, II/1928, књ. II/1928, књ. II, 4, 198-200.

О љетовању сточара на планинама.

9. Лимска долина Васојевића. - *Записи*, II/1928, књ. III, 1-2, 65-70.

10. Прелазак триста Васојевића у Србију 1861. г. - *Записи*, II/1928, књ. III, 6, 321-327.

11. Кнез Никола Васојевић. - *Записи*, III/1929, књ. IV, 3, 136-142.

12. Из доба четовања око Колашина. - *Записи*, IV/1930, књ. VI, 2, 102-107.

13. Четовање према Плаву, Гусињу и Ругови. - *Записи*, VI, 3, 162-167.

14. Планине Ц. Горе и одједи историје. - *Зетски гласник*, III/1931, 15, 8.

15. На Комовима. - *Записи*, VI/1932, књ. X, 1, 17-22.

16. Мемоари војводе Гавра Вуковића. - *Записи*, VI/1932, књ. XI, 6, 353-356. Приказ.
17. Мемоари војводе Гавра Вуковића. - *Преглед*, VI/1932, 107-108, 654-655. Приказ.
18. Морални погледи и религиозност у племенима Црне Горе и Брда. (Посебна запажања код Васојевића и њихових сусједа). - *Братство*, IX/1933, 12, 182-189.
19. Култ предака и братственички понос Црногораца и Брђана. - *Преглед*, VII/1933, књ. IX, 109, 107-111.
20. Култ предака и братственички понос Црногораца. - *Братство*, X/1934, 2-3, 52-54; 4-5, 59-62.
21. Значај религије за формирање карактера. - *Братство*, X/1934, 2-3, 52-54; 4-5, 59-62.
22. Наше свештенство у историјској борби за одржање народног имена и невере. (Из племенске прошлости у Црној Гори). - *Братство*, X/1934, 4-5, 70-77.
23. Матица племена Васојевића са најближим насељима у својој области. (Одломак из опширнијег рада). [С 1 картом и 3 сл.]. - *Гласник Земљаског музеја у Босни и Хрцеговини*, XVI/1934, 2, 169-194 + 2 табле.
24. О слави и прослављању Крсног имена. - *Нови источник*, I/1934, 11, 331-335.
Код црногорских племена.
25. Људско друштво и хришћанска религија. - *Братство*, XI/1935, 4-5, 74-81; 6, 103-108.
26. Племе Васојевићи. Сарајево. - *Гласник Југословенског професорског друштва*, XV/1935, 9, 789-797.
Извод из рада „Племе Васојевићи”.
27. Племе из којег је старином мученички преминули велики народни владар, Краљ Ујединитељ. Може се по свему узети да су Карађорђевићи досељени са васојевићких страна. - *Југословенска пошта*, VI[VIII!]/1935, 1701, 14.
28. Национална мисија динарских племена. - *Југословенска пошта*, VI[VII!]/1935, 1783, 7.
29. Др. фил. и теол. Војислав Миоч: Анализа сазнања. Шабац, 1934. - *Нови источник*, II/1935, 7, 227-230.
Приказ.
30. О достојанству човека и људском позиву. Поштовање личности и хришћанска љубав према човеку као основа за решавање социјалних проблема. - *Братство*, XII/1936, 1, 8-16.
31. Хришћанска религија и социјални проблеми. - *Братство*, XII/1936, 3-4, 56-63.
32. Бог и природа. (Религиозна размишљања). - *Братство*, XII/1936, 5, 81-88.
33. Јеванђељска начела и друштвени живот. - *Братство*, XII/1936, 8-9, 129-137.
34. Вера и дела. - *Братство*, XII/1936, 11-12, 194-202.
35. Племе Васојевићи. Поводом приказа г. д-ра М[илисаве] Лутовца у „Гласнику Југословенског професорског друштва” од децембра прошле године. - *Гласник Југословенског професорског друштва*, XVI/1935-36, 7, 672-676.
36. Морал и социјална основа. - *Братство*, XIII/1937, 5-6, 96-104.
37. Пастирска мисија и наше свештенство. - *Пастир*, II/1937, 3, 65-70.

38. Морално процењивање вредности и стицања материјалних добара. - *Братство*, XIV/1938, 2, 27-32.

39. Петровић Петар II Његош - по необелодањеним тајним актима архиве далматских намесништва - Прото Љ. Влачић, Београд 1937. - *Преглед*, XII/1938, књ. XIV, 171, 188-190.

Приказ.

40. Садашњост и јеванђељска мисао. - *Хришћанско дело*, IV/1938, 2, 95-102.

41. Пред савременом стварношћу. - *Хришћанска мисао*, IV/1938, 5, 40-43. О моралном стању друштва у Југославији.

42. Св. Саво и морално изграђивање нашега народа. (Светосавска рамишљања). - *Братство*, XV/1939, 1, 1-6, 8-11.

43. Религиозна мисао и савремена техника. - *Братство*, XV/1939, 3-4, 51-54 + 56-57.

44. Религиозна сазнања и суштина вере. - *Братство*, XV/1939, 5-6, 81-88.

45. Значај религије за живот и деловање. - *Братство*, XV/1939, 7-8, 113-112.

46. Савремене интелигенција и питање религије. - *Хришћанско дело*, V/1939, 2, 81-90.

47. Погледи на свет и живот и проблем религије. - *Хришћанско дело*, V/1939, 5, 321-333.

48. Живот на Комовима. - *Наше планине*, Загреб, XXVIII/1976, 9-10, 220-222. Из књиге „Племе Васојевићи“.

49. Толстој моралиста/превела Росанда Влаховић. - Овдје, XXII/1991, 271, јун-јул, 11-12.

Одломак из докторске дисертације на француском језику.

Напомена о писцу: Р[атко] Д[елетић].

II Библиографија о Радославу Вешовићу

1. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен: *Економска мисао у Црној Гори* (до другог свјетског рата). - Београд 1988. На стр. 309-310 о Радославу Вешовићу.

2. БОРИЧИЋ, Радивоје: Др Радослав-Јагош Вешовић. - *Слобода*, [Иванград], 1968, 149, 4.

3. ВУКАНОВИЋ, Јованка: Др Радослав Ј. Вешовић: „Племе Васојевића“ изд. кућа „АВ“ Београд, 1991. - *Побједа*, XLVI/1991, 9206, 20. јул, 12. Потпис: Ј. Вк.

4. ДЕЛЕТИЋ, Ратко: Др Радослав Вешовић. - Толстој из г Букове Пољане. - *Побједа* XVII/1990, 8799, 10.

5. Јагош Вешовић. - *Побједа*, XXV/1968, 2685, 2.

6. ГРБИЋ, Б.: Историја Црне Горе и племенски живот сусједних Брда. Др. Р. В. Вешовић: Племе Васојевићи. - *Југословенска пошта*, VI[VIII]/1935, 1790, 12.

7. ДРАГИЋЕВИЋ, Ристо Ј.: Др. Радослав Вешовић: Племе Васојевићи у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних Брда. Сарајево 1935. - *Записи*, VIII/1935, књ. XIII, 5, 319-320. Потпис: Р.Д.

8. ЈАГОДИЋ, З[дравко]: Dr. Veshovitch: Tolstoè et le problème de l'éducation morale et religieuse. Les presses universitaires. Paris, 1931. - *Светосавље*, III/1934, 1, 74-76.

Приказ.

9. К.Н.: Поводом књиге г. др. Радослава Вешовића: Племе Васојевићи у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних Брда. - *Зета*, VI/1935, 15, 3-4.

Рецензија.

10. - КАРАНОВИЋ, Милан: „Племе Васојевића”. Књига др. Рад. В. Вешовића, коју је наградила С. К. академија. [С 1 сл.]. - *Политика*, XXXII/1935, 9665, 10.

11. КАТАНИЋ, Томаш: Др. Р. В. Вешовић: Племе Васојевићи у вези са историјом Црне Горе и племенским животом сусједних брда. (Сарајево, 1935). - *Живот и рад*, IX/1936, књ. XXIV, 155, 186-188.

Критика.

12. ЛУТОВАЦ, Мил[исав] В.: Др. Р. В. Вешовић: Плема Васојевићи. Сарајево 1935. Београд. - *Гласник Југословенског професорског друштва*, XVI/1935, 4, 384-387.

Приказ.

13. ЛУТОВАЦ, Мил[исав]: „Племе Васојевићи”. - Поводом одговора г. др. Вешовића на мој приказ. - *Гласник Југословенског професорског друштва*, XVI/1935-36, 11-12, 1143-1149.

14. М.: Др. Р. В. Вешовић: Племе Васојевићи. Државна штампарија Сарајево 1935, страна 463, са 77 разних слика у тексту и једном географском картом. - *Слободна мисао*, XIV/1935, 32, 3.

Приказ књиге.

15. МАРТИНОВИЋ, А[лександар]: Др. Р. В. Вешовић: Племе Васојевићи. Сарајево 1935. - *Преглед*, IX/1935, књ. XI, 136, 248-249,

Приказ.

16. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Вешовић, Радослав-Јагош. - У: *Енциклопедија Југославије*, 8, Загреб, МСМЛXXI, стр. 482. Потпис: Н. М-ић.

17. МЕДЕНИЦА, Радосав: Др. Р. В. Вешовић: Племе Васојевићи. Сарајево 1935. - *Прилози проучавању народне поезије*, II/1935, 2, 275-276. Потпис: Р. М.

Приказ студије.

18. ПЕЈОВИЋ, Ђоко Д.: *Друштвено-филозофски погледи у Црној Гори од почетка XIX до средине XX вијека*. Прилог изучавању теоријске мисли у Црној Гори. Посебна издања књ. 10. ЦАНУ. Одјељење друштвених наука. Књига 1. Титоград 1980, стр. 68, 69, 78, 91, 92, 101.

19. У концертном дијелу су учествовали...- *Нови изворник*, 1934, 2, 60.

Биљешка да је у Сарајеву др Р. Вешовић одржао предавање „О значају религије за формирање карактера”.

**ДАНИЛО ТУНГУЗ
ПЕРОВИЋ**
(1888-1974)

I Биографија

Данило Тунгуз, просвјетник и историчар, писац низа популарних историјских списа и чланака, поглавито из националне историје, за живота је био доста познат и популаран у широј јавности, али је временом пао у заборав. Из свега онога што ће о њему овдје бити речено, чини се да његова личност и дјело то не заслужују. Сматрамо да његов живот, пун перипетија и сложености до трагичног, с једне, и стваралаштво, с друге стране, заслужују да се расвијетле са одређене временске дистанце и без посебних личних мотива и људских нота. Овом приликом ми ћемо о њему и његовом стваралаштву изнијети основне податке, више као кроки за еегов портрет. Шездесетих година смо се са њим упознали у Котору и неколико пута сријетали. Као тадашњем директору Цетињске гимназије отварао нам је многе странице из своје књиге живота. Маколико да нам се чинило да прича од срца и душе, убједљиво, тешко смо могли у све повјеровати. Прибирајући временом податке и о њему и брату му Радовану,¹ дошли смо до сазнања да су све његове приче, мање-више, ту и тамо са дозом субјективне обојености, у већини истините.

Рођен је 17. јануара 1888. у Никшићу у породици познатог херцеговачког срдара и харамбаше Пера Тунгуза Расојевића и Стане, родом Канкараш из Голије. Вријеме у коме је живио и стварао коинцидира са низом значајних друштвених пертурбација, револуционарних гибанја и историјских догађаја. Између осталог, у томе раздобљу, као што је знано, збила су се два балканска и два свјетска рата, два друштвена система и двије окупације. Као непосредни свједок и учесник, Данило Тунгуз је на властитој кожи осјетио све тешкоће и направде, наразумијевања и репресивне мјере. Неколико пута је остајао без службе и са прордицом бивао на улици; два пута осуђиван на смрт. Све је то, разумије се, остављало дубоки печат у његовој души...

Дјетињство и школовање му је протекло у најтежим условима. Када је имао три године, отац му је упућен на издржавање робије.² Мајка је Водила бригу о

¹ Уп. Радован Тунгуз-Перовић Невестињски (1879-1944). - Библиографски вјесник, XIX/1990, бр. 3, стр. 77-92.

² Исто, стр. 78.

издржавању и васпитању синова: Радована, Душана, Војина и Данила. Попут многих мајки-мученица црногорских и херцеговачких свога времена, обављала је тешке физичке радове у пољу, гајећи кромпир и кукуруз; на леђима је доносила дрва да би обезбиједила огрјев на домаћем огњишту, а кад-кад и продавала на пијаци да узме неки динар... Нешто покретних добара (злато, накит, намјештај) собом донесених из Херцеговине приликом емиграције уочи Невесињске буне (1875), продавала је због крајње намаштине. Повремена руска помоћ преко Посланства на Цетињу (Радован је од њих добијао стипендију) доприносила је да некако пребивају крај с крајем... Данило је као петогодишњи дјечак чувао јагањце, а од седам-осам година и туђа говеда у Никшићком пољу, упоредо похађајући основну школу.

По завршетку основне школе напустио је родитељски дом и отиснуо се „у свијет”. Брат Радован одвео га је собом на даље школовање у Београд. Љети 1903. године њих двојица су се пјешке запутили на дуги и заморни, по живот несугурни пут, преко пивско-дробњачке висоравни и Санџака-оновремене турске територије; преко Западне Србије и Шумадије до Београда. Прву ноћ су преконачили у Шавнику, а другу на Жабљаку. Пошто су прешли на лијеву долину страну Таре и ушли у турску окупациону зону, трећу ноћ су преноћили у једној турској караули. Од Таре до Пљеваља - записао је Данило у својим сјећањима, пратиле су их „турске наоружане суварије и наизмјенично као какве палете, живе предавале од карауле до карауле”. У пратњи турских солдата доспјели су на Јавор, на гранично мјесто Турске и Србије. (Коначили су у Пријепољу, Новој Вароши и на Јавору.) Наредних дана су наставили своју ђачку „маршруту” преко Чачка за Крагујевац, одакле су жељезницом стигли у Београд.

По доласку у Београд, Данило се уписао у гимназију. Брат Радован га је издржавао неколико мјесеци од новца који би зарађивао од разношења млијека домаћинствима и разних физичких послова. Након првог тромјесечја добио је стипендију српске владе, а затим је упућен у Солун да настави средњошколско образовање. Убрзо је иза тога враћен у Скопље, гдје је смјештен у гимназијски интернат. Код добрих професора је свршио гимназију и положио велику матуру. Као питомац црногорске владе наставио је школовање на Филозофском факултету у Београду (група: историја и географија). Редовне студије су му прекинули балкански ратови и први свјетски рат.

У првом балканском рату (1912) учествовао је као добровољац у оним српским „комитетским четатама” које су наступале од Мердара ка Подујеву. У другом балканском рату (1913) учествовао је, међутим, у црногорској војсци на Брегалници. И у првом свјетском рату 1914. године, заједно са студентима-добровољцима (Трифунотом Ђукићем, Николом Рајевићем, Мирчетом Пешићем, Глигоријем Вукчевићем, Николом Ђуровићем и др.), у саставу IV прекобројног пука, узео је учешћа у окршајима на подручју Шапца, Мачкова камена и са јединицама прелазео у Срем.

Крајем 1915. и почетком 1916. године прешао је са српском војском преко албанске голготе и из Сан-Ђовани ди Медуа упутио се са осталима, ту прикупљеним ђацима и студентима, бродом за Бриндизи, а отуда жељезницом преко Италије за Француску, гдје је наставио раније започете студије, прво у Греноблу а потом у Дижону. Био је стипендиста Николе I Петровића Његоша, црногорског краља у егзилу.

Послије уједињења и стварања југословенске државе (1. децембра 1918), Данило Тунгуз се вратио у домовину. Иако није био завршио факултет, прво намјештење је добио у Мостару, за наставника тамошње ниже гимназије. Године 1920. дипломирао је у Београду и након тога био премјештен у Вишу гимназију у Сарајеву гдје је остао три школске године. У ме-

ћувремену је положио и професорски испит (1923) и по потреби службе премјештен у Београд. Шест година изводио је наставу у IV мушкој (на Врачару) и III мушкој гимназији. Почетком 1929. постављен је за професора Учитељске школе у Шапцу, да би ускоро био „додијелен” на рад Гимназији у Тузли.

Честа премјештања и селјакања из мјеста у мјесто (у 11 гимназија и једну осмољетку), последица је честих Данилових сукобљавања са просвјетном влашћу и политичким режимима. Често је отпуштан из службе. Као типични изданац црногорско-херцеговачког менталитета, није био свађалица, али је био осјетљив, поносан и пркосан, увијек спреман да реагује на неправду. Држао је много до свог поријекла и своје традиције. У Херцеговини су га сматрали Црногорцем, а у Црној Гори Херцеговцем. Он је такав национални „дуализам” са задовољством прихватао. Укратко: није сакривао црногорско пријекло и херцеговачку припадност.

За вријеме професоровања у Мостару и Сарајеву јавно је иступао против католичке експанзије, а указивао је и на опасност од исламског фундаментализма. Због тога је, дакако, имао доста непријатности.

У Београду се нарочито у IV мушкој гимназији отворено супротстављао продирању корупције у школу у заједници са Петром Шобајићем и Момчилом Настасијевићем. То му је доносило неприлике, као и писање неких историјских прилога у цетињским *Записима* о независности и улози Црне Горе и црногорског књаза-краља у борби за ослобођење Херцеговине. Надлежне просвјетне власти су га сматрале федералистом односно сепаратистом.

Тридесетих година Д. Тунгуз је, међутим, припадао радикалној странци. Послије избора, одражних 1931, на којима се кандидовао за посланика у срезovima невесињском и билећком,³ остао је без службе и годину дана (1931) био на улици. Отада се политиком, углавном није бавио нити је припадао ниједној политичкој странци.

Године 1933. примљен је у Которској гимназији. Изводио је наставу историје и географије о 3. августа 1933. до почетка школске 1936/37. године.⁴ Од 11. септембра 1936. до 31. јула 1938. предавао је у Гимназији на Цетињу.⁵ Ни професура у Цетињској гимназији није му прошла без компликација. Због провокација једног ученика (Јак Николе) на часу географије

³Као секретар Радикалне партије за БиХ и вијећник у Сарајевској општини кандидовао се за народног посланика у срезу невесињском и билећком. У невесињском срезу је добио највише гласова - 2150, док су у билећком, према казивању Тунгузовом, тамошње власти „пресипањем куглица у кутијама дали кандидату Грифку Нинковићу (!)” који је добио мандат.

⁴Данило Тунгуз се радо одазивао да држи предавања на јавним трибинама школским или народних универзитета. Држао је између два свјетска рата предавања у Сарајеву, Котору и Цетињу, а у поратном добу у Рисну и Котору. Због својих отворених, најчешће слободоумних иступања имао је и непријатности. Тако је, на примјер, 27. јануара 1935. у гимназијској сали у Котору одржао предавање о Светом Сави и његовом значају за ђачке родитеље. Због каснијих приговора неких родитеља католичке вјероисповијести на које је предавање учинило непријатан утисак „због извесних ставова предавача”, тадашњи директор Гимназије Илија Зорић тражио је од Тунгуза 28. 1. исте године (под бројем 67), да да писмену изјаву са „објашњењем свог говора”. Директор Зорић упозорава професора да је био упознат са расписом Министарства просвјете, „у коме се изричито подвлачи да светосавски говори морају одисати духом верске трпеливости”. У одговору од 29. јануара те године, Д. Тунгуз-Перовић обавјештава директора да је предавање говорио, а не читао, и да је прво изнио постанак, развитак и нестанак појединих словенских држава на Балкану, а затим о Стевану Немањи и његовим синовима, посебно о Св. Сави, његовој идеологији и значају православља за национални живот нашег народа, тврдећи категорички да је „предавање одисало истином, објективношћу и духом вјерске трпеливости”. Додаје да је на захтјев појединих друштава одржао три јавна предавања у граду и 15 ученицима виших разреда.

⁵Споменица Цетињске гимназије 1881-1961. Цетиње 1962, стр. 10.

31. децембра 1937, којег је ошамарио, дошао је у конфликт са тадашњим в.д. директора Јокицом Грујичићем. Наиме, када је Грујичић ушао у учионицу без куцања на врата, професор Тунгуз му није понудио столицу да сједне. Неодмјерени Грујичић је удалио Тунгуза из учионице. Непедагошку и неколегијалну одлуку сујетног директора професор је извршио. Био је довољно присебан да поднесе увреду и понижење ради угледа школе и да не би пред ученицима између њих двојице дошло до скандала. Касније ће услиједити рјешење директора којим је Тунгуз 10. јануара 1938. удаљен од дужности, са мотивацијом да је „штетан по школу и васпитање ученика”. Д. Тунгуз је изнова доживио тешку трауму остајући још једаред без посла и извора за егзистенцију. Жалио се надлежном Министарству просвете Југославије у Београду преко Банске управе на Цетињу.⁶ Између осталог, Тунгуз је овај инсценирани сукоб објашњавао тиме да је Грујичић смислио такав план, сматрајући га најопаснијим конкурентом на још дефинитивно непопуњено мјесто директора Цетињске гимназије и кандидатом на управљено мјесто предсједника секције Професорског друштва на Цетињу. Његова жалба је била узалудна, јер се Банска управа на Цетињу појављује иза кулиса, штитећи свог миљеника, режимлију Ј. Грујичића, а иступајући тужбом против Тунгуза код Државног савјета краљевине Југославије, који је својом одлуком број 32997 од 27. XII 1938. одредио претрес за 28. фебруар 1939. године. Овај орган, у улози Дисциплинског суда I степена, донио је пресуду којом се професор ослобађа оптужбе (бр. 5152/39, од 28. II 1939).

Након свега овога Данило Тунгуз је оцијенио да му више није мјеста било на Цетињу, па је стога затражио Котор, а идуће школске године, по молби, био премјештен у Мостар, надајући се да ће тамо напоскон дочекати пензију, што му је одговарало, будући да је био и близу своје куће у Моринама. Но, на жалост, и тамо је дошао у сукоб са директором Гимназије, др Матијом Лапцем, франковцем и хрватским националистом. По свему судећи, М. Лапац је био добро информисан о Тунгузовом писању уводника у сарајевској *Српској ријечи* против анексије и аустро-угарске окупације БиХ и послје 1918. године. Морао је по други пут напустити Мостар. Премјештен је у Беране, гдје га је затекао други свјетски рат.

Дане другог свјетског рата Данило Тунгуз Перовић преживио је заједно са породицом у тешким економским и психичким приликама. Налазио се између Скиле и Харибде! Јер, за све вријеме рата, како је сам говорио: „Кад сам год омркнуо, нијесам био сугуран хоћу ли жив осванути?” Понешен емоцијама и слабо процијенивши политичку ситуацију првих дана италијанске окупације Црне Горе, прихватио је позив црногорских сепаратиста за учешће на Петровданском сабору 12. јула 1941. год. Био је један од потписника Декларације Петровданског сабора и захтјева да се Црна Гора прогласи за „независну” државу под протекторатом Италије. Касније ће Д. Тунгуз, приликом договора црногорских сепаратиста са војним гувернером Александром Пирцио Биролијем о конституисању једне провизорне владе у Црној Гори, бити предвиђен за комесара правосуђа (за мандатара је био планиран Михаило Ивановић)⁸ Иако таква влада није бирана, Д. Тунгуз је као колаборациониста осуђен на смрт и од партизана и од четника⁹. Комунисти су га осудили на смрт као „националисту издајника заједно са

⁶Г. Димитрију Магарашевићу, министру просвете Београд. Поднесак Банској управи Цетиње, под IV, бр. 1375, од 13. I 1938. г.

⁷Уп. *Глас Црногорца*, 1941, бр. 9, 13. VII, стр. 4.

⁸Др Радоје Пајовић: *Конtrarеволуција у Црној Гори*. Четничко-федералистички покрет 1941-1945. Цетиње 1977, стр. 112.

⁹По сугестији Драже Михаиловића, избјегличка влада у Лондону именовала је под шифром „З” људе које је требало заклати. На Дражином списку се налазио и Д. Тунгуз Перовић. Међутим, преко Радио Лондона није његово име смитовано дејствима које треба ликвидирати (уп. Бор. М. Карапанић: *Грађански рат у Србији 1941-1945*. Кливланд 1958, стр. 273).

Михаилом Ивановићем, Душаном Вучинићем, Јовом Поповићем, Томом Кршиќапом и др.⁹ Свјестан да је починио грешку, убрзо се покајао и посве лојално се понашао до ослобођења земље. Током талијанске окупације Бера на ни у једној прилици није контактирао са окупаторском влашћу, нити је његова нога прекорачила праг италијанских надлештава. Истина, лансирани су били анонимни леци да је „талијански шпијун”, што га је тешко морално погађало. Уз то, поменуте пресуде су му читаво вријеме окупације стојале изнад главе као Дамоклов мач! Он се, међутим, да би прехранио потчлану породицу и да се не би пред никим понизио, заједно са супругом и 17. годишњим сином латио допунског привређивања, јер су професорске припадности биле недовољне у скупој вароши Бера. Добио је парцелу црквене земље манастира Ђурђеви ступови и обрађивао је. Гајио је и препродавао (син му!) пољопривредне производе. Продао је све вредније ствари из домаћинства. Успијевао је на тај начин да „веже лик с опутом” и да скапула са свима члановима фамилије. Од 1943. до ослобођења Никшића, налазио се у граду под Требјесом. Ту је дочекао капитулацију Италије и њемачку окупацију и њен крај. Одбио је понуду да уђе у састав „Народне управе Црне Горе” под предсједником Арсом Петровићем, којему је 1943. био повјерен мандат од стране др Најбахера, Фиреровог изасланика за ЈИ Европу и генерал-мајора Кајпера, фелдкоманданта Црне Горе и Боке. То је била још једна прекретница у Тунгузовом политичком животу. Ево што је о томе доцније Тунгуз забиљежио: „Оне исте политичке и војничке организације које су раније против мене писале, пропагирале и говориле оне су све то саме полизале и демантовале саме себе (мисли на четничке организације, прије свега јединице Павла Ђуришића - Д. М.). Прво покушају да се противник морално и политички сахрани и прегази, па кад се то не постигне, но дотични остане усправан као планински бор, презирући недостојно нашешене увреде, тада политички противници прибјегавају другој методи...Труде се да га себи привуку, да му задовоље амбицију нудећи му паре, или постављајући га на какви високи уносни положај”.¹⁰

Тунгуз је потоњу годину окупације, да би себе и своју продицу прехранио, бавио се сељачким пословима. Наполио је на имању Ђока Павићевића у Мокрој Њиви. Уочи самог ослобођења сакривао се са породицом на слободној територији. Око 20 дана боравио је у Трновој пећини у подножју Зле горе и планине Његош, хранећи се дивљим воћем (крушкама, дрешинама и трњинама).

Након ослобођења Никшића (18. септембра 1944) продужио је рад у Гимназији. Професорску дужност је савјесно обављао у настави и васпитању, али ван тога је друге послове избјегавао (политичке конференције и скупове). Одбио је да уђе у КПЈ. Похађао је цркву. То су у поратним годинама били довољни разлози да падне у немилост код нове народне власти. Штавише, узели су га „на зуб”, па су почела нова злостављања. Једнога дана одузели су му неколико оваца које је легално купио на пијаци у намјери да их придржи за зимницу. Овце му је милиција одузела и као „шверцера” притворила. Озлојеђен због таквог поступка, дубоко увјерен да му ни у Никшићу нема опстанка, затражи од власти путне исправе и са породицом једног дана се жељезничким фургонима пребаци до Требиња. Тамо је тек наишао на Танталове муке, јер су га пратиле карактеристике о непоћудности. Након дужег чекања, ипак, буде постављен у Гимназију.

Резигниран због перманентних малтретирања и гоњења, а донекле и

оболио, затражио је љекарски преглед и у Болници мостаркој добио предлог за пензионисање. Ради регулисања пензијског стажа затражио је увјерење из Никшића о владању у доба рата. Увјерење је, међутим, за њега било крајње неповољно. Заправо, Отсјек унутрашњих послова при Градском извршном одбору у Требињу добио је из Никшића од одговарајућег органа званички докуменат у коме се тврдило да је Тунгуз учествовао са оружјем и без њега у служби окупатора, као активни члан квислиншких четничких организација, чак да је био пројциран за министра.. Иза тога је услједила његова суспензија на основу рјешења Министарства просвјете БиХ из Сарајева (Пов. 15 од 22. јануара 1947) и брисање са платног списка школе. Без икаквог рјешења избачен је из Гимназије. Са женом, два сина, пуницом и братаничном остао је „на ништа, без ништа“, да се потуца „од немила до недрага“ и да живи, како је сам причао, „од воде и ваздуха и милостиње добрих људи у Требињу“.

Неколико мјесеци касније преселио се у тазбину у Боки Которској. Настанио се у Прчању. Радио је неко вријеме као портир у хотелу „Врмац“. Али и ту је постао неподобан. Критиковао је неке рђаве појаве. И тамо су му стигле карактеристике, које су га свуда као авет пратиле. Добио је отказ.¹¹ Немајући никаквих извора за живот био је принуђен да ради као грађевински радник на Главатој, но, и то је кратко трајало, јер ни тамо није „задовољавао“.

Обратио се Министарству просвјете Црне Горе на Цетињу ради добијања посла у просвјетној стурци. Сумњајући у његове изјаве: да има право гласа и да није добио рјешење о отакзу са службе, црногорско ресорно министарство је провјерило његове тврдње у Сарајеву и стварно добило потврдан одговор.¹² Тунгуз је добио постављење 9. јануара 1951. год. у Осмогодишњој школи у Рису, а идуће године је премјештен у Херцег Нови.

Curriculum vitae овог херцеговачког страдалника завршио се 1954. год. Пошао је у пензију 31. марта те године. (У пензиони стаж му је признато вријеме од 6. априла 1941. до 15. маја 1945. године. И то му је била једина сатисфакција.) Као пензионер живио је неко вријеме на Прчању, а затим се преселио у Земун да би пружао потпору синовима на студијама, да би их колико-толико помагао од скромне пензије јер нијесу имали стипендије, већ су се издржавали од зараде разносећи млијеко по кућама и држећи кондиције ђацима.

Данило Тунгуз Перовић је умро 10. априла 1974. у Земуну, окончавши своју претшку животну путању. Наредног дана сахрањен је на земунском гробљу.

*

Данило Тунгуз Перовић се бавио новинарством и научном публицистиком. Неки његови чланци из црногорске и херцеговачке прошлости могу издржати критеријуме науке. На историчарима је да просуде у којој су мјери подаци које нуди вјеродостојни и колики су допринос историографији.

Д. Тунгуз је, како смо већ истакли, за живота код шире читалачке публике био популаран историјски писац. Написао је између два свјетска рата седам историјских списа у виду посебних брошура и неколико чланака. Иза другог свјетског рата публиковао је двије брошуре. Свих девет књига писао је занимљиво, богатом херцеговачком лексиком, течним стилем. Дакако, и то је доприносило популарности његових текстова.

¹¹Рјешење Комуна. предузећа МНУ Прчањ бр. 447, од 1. IX 1949.г.

¹²Акт бр. 13705/50, од 22. X 1950.

Године 1923. написао је и издао књигу „Одјек Невесињске пушке 1875. године” и посветио је босанско-херцеговачкој омладини. Материју је подијелио на пет поглавља: I Репорте у турском царству и „Невесињска пушка”; II Акција босанско-херцеговачких усташа и велике силе; III Ступање у рат Србије и Црне Горе и Сан-стефански прелиминарни мир; IV Берлински Конгрес и српски народ и V Последице по српски народ Берлинског конгреса.

Аутор се при писању списа користио дипломатским документима из књиге „Le livre jaune 1876-1877”, изводима брзојавне кореспонденције муте-сарифа санџака херцеговачког и Селим-паше, изасланика Портина у Невесињу и Дершиш-Ибрахим-паше, валије сарајевског. Уз то, користио се и другом релевантном домаћом и страном литературом, посебно књигом Риста Пророковића: „Невесињска буна 1874. год. и почетак устанка 1875. год.” Иако се ова Тунгузова књига солидно конципирана и у њој садржај методолошки успешно презентира, недостатак архивске грађе цетињске и которске провинције умањују степен научне објективности. Књига је писана течним и језгровитим језиком, лијепим стилем и у цјелини представља занимљиво историјско штиво које се чита из једног даха...

У историографском смислу „Одјек Невесињске буне” најзначајније је дјело Тунгузово. У њему је успешно анализирао све важније чиниоце у припремној и оружној фази устанка. И сам Херцеговац, што ће рећи добар познавалац локалних прилика, Тунгуз је иако историчар, изабрао литерарни дискурс као најпогоднији. С лакоћом приповиједања, живо и надахнуто, с одушевљењем описује сву сложеност социјалног и моралног стања изузетно тешког положаја српског живља у Херцеговини под турским ропством, сва она материјална изабљивања и морална понижавања због којих су се најодважнији дигли на устанак. Посебно успешно слика улогу појединих личности, нарочито свога оца Пера Тунгуза, који је са својом четом у невестињској касаци, у срцу оновремене Херцеговине, на Ђетној Пољани, у Бишини започео устанак 23. јуна (5. јула по новом стилу) 1875, познат у историографији као Невесињска буна, која је имала великих историјских посљедица на Балкану (између осталог, увукла у рат против Турске Русију и Румунију). Исто тако, сликовито и акрибично представља улогу црногорског суверена Николе I и учешће Црногораца у овим значајним збивањима, не устручавајући се оцјене да је „Устанак херцеговачки 1875. год. чисто дело књаза Николе I и Херцеговаца”.¹³

И у свим другим Тунгузовим међуратним историјским списима и чланцима доминира тематика из Невесињског устанка и доцнијих ослободилачких црногорско-херцеговачких ратова 1876-1878. против Османлија, те Устанка херцеговачко-бокешког из 1882. године.

У свом историјском спису „Устанак херцеговачко-бокељски 1882. године против Аустро-угарске”, Д. Тунгуз експресивним језиком и аргументованим доказима и примјерима приказује учешће појединих личности херцеговачких првака (посебно Стојана Ковачевића, Пера Тунгуза и Салка Форта) и дијелом Црногораца (Бокеља), уз посебно апострофирање да је књаз Никола „играо главну улогу на подизању устанка”? У оквиру три поглавља (I Окупација Херцеговине и предаја херцеговачких батаљона у Требињу; II Аустро-угарска управа у Херцеговини и узроци устанку; III Последице устанка од 1882. год) развијетљени су најважнији фактори везани за узроке и посљедице овог у историографији познатог устанка и под именом и други бокељски (кривошијски) устанак, који су „ћесарске” војне трупе ус-

BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆA

¹³Д. Тунгуз Перови: *Одјек Невесињске пушке 1875. год.* Сарајево 1923, стр. 28.

пјеле да угуше, али који је по ријечима нашег историчара „задао врло осетан ударац у државним финансијама” црно-жутој монархији. Аутор је за писање ове расправе користио званичне извјештаје аустро-угарског генералштаба и написе полувзвичног црногорског листа *Глас Црногорца*.

У брошури „Бјекство харамбаше Стојана Ковачевића из Мостарске куле” (Београд 1927), описао је поред страдања и бјекства Стојана Ковачевића из мостарског казамата (1872) и страдања Пера Тунгуза на Цетињу и његово бјекство из цетињског затвора Медовине. Износи како је, наводно по наговору црногорског књаза Николе I Петровића, Ђетко Пејов(ић), јузбаша на Тупању (Бањани), иначе књажев пашаног, на „божју вјеру” ухватио Стојана Ковачевића у манастир Косијерево и предао га Турцима. Турци су га спровели у Мостар и утамничили га у злогласну Мостарску кулу. Касније ће црногорски књаз преко војводе граховског Анта Даковића захтијевати од Турака да ослободе Ковачевића,¹⁴ па када тражење није успјело, преко свога изасланика са Цетиња, обезбијеђено је помоћу мита његово бјекство из поменутих тамнице, и долазак у Црну Гору. Аутор је за писање списа користио оригинална турска документа која су се налазила у „вилајетској архиви” у сарајевском музеју и написе у листу *Црногорац* (1872). Занимљив је и опис бјекства Пера Тунгуза из цетињског затвора, који је био ухапшен због интрига (наводно, запалио је кућу Ђетка Пејова, који је издао Турцима Стојана Ковачевића). И поред одређене пристрасности у интерпретацији збивања, наративност је убједљиво вођена, чак и онда када очигледно претјерује у хваљењу својих јунака. Чини се да је и поред свих заслуга ових познатих историјских личности - Стојана Ковачевића и Пера Тунгуза - аутор списа могао бити умјеренији у глорификацији ових личности и њихових витешких поступака.

Одушевљење народном традицијом и управо ослањање на њу доћи ће до пуног изражаја у двијема брошурама Данила Тунгуза Перовића које је он посветио низу истакнутих и мање познатих личности из црногорског и херцеговачког живота друге половине минулог и почетка овог вијека, а које је објавио као приватни издавач у трећој деценији XX стољећа. Ријеч је овим књигама: „Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине”, (Београд 1931), и „Портрети црногорско-херцеговачких горштака” (Котор 1934). У првој брошури је аутор дао низ цртица, слика, речених често у виду анегдота, низ сажетих портрета истакнутијих личности, народних вођа или главара црногорских и херцеговачких. Навешћемо их онако како их је писац казивао: Харамбаша Пециреп Лазар и капетан Хамза Мушовић (Одметање Пецирепово у хајдуке); Поп Лука Јововић и харем Ђулук бегов; Хаџи Јуко Љуца и чета пиперска; Харамбаша Стојан Ковачевић и погинули другови Михаило Кордулија и Боро Кривошијанин; Никац од Ровина и црногорска омладина; Сердар Ђоко Бањанин Миљанић и Али-паша Ризванбеговић; Симо Кођошија и провидур млетачки; Харамбаша Петко Ковачевић и мутесариф мостарски; Поп Андрија Ђурашковић и кнез Долгоруки; Попадија Симуна Томића и владика Раде; Разговор Вука Мандушића са сином на самртном часу; Кнез Васиљ Баћевић и кавазбаша Пијулија; Харамбаша Филип Мандић и владика Раде; Командир Јевто Николић и јунак Горњеполски; Војвода Мина Радовић и Свети Петар; Поп Илија Пламенац одликује војника који је први побјегао из шанца; Војвода поп Богдан Зимоњић и руски конзул Безобразов; Перо Томов, господин Ђорђије и Црногици; Бећко Ациманић и Спасоје Шалетин Николић; Војвода Марко Миљанов и Јусо Мучин Крњић; Војвода Јаков Даковић и Турци Корјенићи; Командир Баћо Мућу-

¹⁴Исто, стр. 21-22.

новић и војник Чорбица; Командир Бошко Мартиновић и војник Ђоро Капа; Станко Стијепов и Гувернадуровић; Сердар Шкрњо Кусовац и Сулејман-паша у битци на Крцу; Смајил-ага Ченгић и бан Новица Церовић.

Са пуно љубави и разумљевања за оно што јунака нарочито истиче, купио је Д. Тунгуз о свакој личности, о којој је овдје ријеч, по неку занимљиву и карактеристичну цртицу која згодно осјенчи и истакне фигуру и лик дотичног јунака, и то је у овој књизи најзначајније и најљепше.¹⁵ Д. Тунгуз је иначе врло издашан у општим хваљењима јунака о којима говори, и утисак је много повољнији када се фигура дотичне личности издваја сама по себи преко онога што се о њој износи као доживљај или подвиг, него кад нам је писац сам својим општим мјестима и похвалама намеће.¹⁶

И друга Тунгузова борштура „Портрети црногорско-херцеговачких горштака” веома је занимљива: у њој још више долазе до изражаја жива осјећања наше традиционалне историје кроз личности и догађаје које обрађује. То су: Хајдучка чета на данику у Вележи планини (Перо Тунгуз приповиједат својој чети о три врсте вукова: мркову, чучалици и пожмирепу, што има метафорично значење у поређењу са Црногорцима и Херцеговцима!); Владика Раде и хануме Али-паше Ризванбеговића; Војвода Пеко Павловић; Ниша Митров Божовић; Харамбаша Драго Обренов (Ковачевић); Благослов Дервиш-паше; Војвода Лазар Сочица; Никшићки муслимани; Сердар Дука Канкараш; Капета Вуле Марковић; Херцеговачки усташи и Господар (Никола I); Сулејман бег Башагић; Сердар Шћепан Радојев; Харамбаша Ристо Манојловић; Војвода Милош Кривокапић; Алајбарјактар Јовица Зиројевић; Освета Пециреп Лазара; Сердар Перо Тунгуз Расојевић; Женидба Мартина, кнеза бајичког; Војвода Лука Вукаловић; Аманет кнеза Васа Васојевића.

На крају треба истаћи да је Д. Тунгузу Перовићу кроз 47 цртица забиљежених у овим двијема брошурама пошло за руком да веома успјешно отргне од заборава читаву једну галерију ликова, више или мање присутних у нашој усменој традицији, личности које су дубоко увријезане.

У нашој традиционалној историји. Тунгуз поједине ликове уљепшава, до-тјерује, историјске личности глорификује, макар то и не одговарало у потпуности историјској стварности. Очигледно, он је то свјесно чинио! Избјегавао је готово увијек оно што је негативно за дотичну личност.

Треба с овим у вези имати у виду да је Д. Тунгуз имао у плану да приреди и низ цртица о личностима које би имале суштину противност овима о којима је са симпатијама писао. Обећавао је да ће издати „у своје вријеме и књигу - 'Погани и никоговићи Црне Горе и Херцеговине': или ће, ако му то за живота не успије, „након смрти оставити у аманет својим синовима” да такву његову књигу објаве. По свему судећи, ову своју замисао није успио да оствари, ни он нити његови потомци.

У књизи „Црна Гора и Херцеговина” (Котор 1935) је сабрао девет својих радова претходно објављених у цетињским *Записима*, у размаку од 1928. до 1933. године. Ови радови су прожети многим нитима у цијеловит склоп црногорско-херцеговачке борбе за независност („Црна Гора и њена политичка независност”; „Утицај Цетињског манастира”; „Стварање политичког војног обруча око Црне Горе”; „Никац од Ровина”; „Гледстон о Црној Гори”; „Невесињски устанак”;

¹⁵ [адослав] М[еденица]: Данило Тунгуз Перовић: Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине, Београд 1931. - Записи, VII/1932, књ. X, св. 3, стр. 190.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Уп. Данило Тунгуз Перовић: Црна Гора и Херцеговина, Котор 1935. - Записи, VIII/1935, књ. XIII, св. 6, стр. 383-384.

„Улога књаза Николе у Невесињском устанку“; „Бој на Крцу“ и „Бој у Бишини“).¹⁷

У претходном прегледу научно-публицистичке дјелатности Данила Тунгуза Перовића било је укратко ријечи о његовим међуратним радовима тематски и временски везаним за херцеговачку и црногорску историју и поједине личности у њој, друге половине XIX и почетка XX вијека. Повезујућа нит свих његових радова са историјском садржином јесте национално-слободилачка борба Херцеговаца против Османског царства и Двојне монархије и несебична помоћ што су је пружали званична Црна Гора и Црногорци. У свим својим радовима се Д. Тунгуз ослања на традицију, с тим што није увијек био довољно критичан. Његови историјски списи су са симпатијама читани у нашим крајевима.

Од радова Данила Тунгуза објављених иза другог свјетског рата, заслужује посебну пажњу расправа „Страдања Срба у Херцеговини за време 'Независне Државе Хрватске'“, (Београд 1959), у којој је документовао страву и ужас смрти коју су сијале „усташке крволочне руље“ поглавника Анте Павелића и његовог најоданијег сарадника, идеолога мрачних планова Андрије Артуковића, и на овом подручју од маја 1941. до краја јуна 1942. године.

У току ових 14 мјесеци усташе су настојале да у складу са својим плановима, свакако најгнуснијим и најживотињским што их је могла измислити једна канибалистичка хорда, камама и маљевима униште православне Србе у Херцеговини. Пунили су живим и убијеним Србима рјечна корита и вирове, поједине логоре и разне јаме и пећине, као што су: Придворачка јама у непосредној близини села Придворача, на југозападној страни вароши Требиња, јама Ржани До, Бивоље Брдо, Капавица и многе друге“.¹⁸ Јама Пандурица, Рупа Мале јаме, Видово поље, Јама Пјешивац, Бодирогина Јама, Јама Гавраница, Јама Борев До, Јама Шурманци звана Голубинка, Јама под Тополом, Убијење на Лашви, Коритска Јама, Покољ код Чесама, Јаме Бућиновац и Буковац, Јама Кобиља Глава, Рупе у Невесињу, Јаме Липовача и Голубњаца. У побројаним јамама и осталим, острвеним усташама правили су најсвирепије злочине, масовне масакре становништва, какви се до тада не памте у историји људског друштва: Клали све узрасте, и дјецу и старце, силовали па убијали жене, живе закопавали заједно са мртвима; мајке натјеривали да своју дјецу бацају у јаме па њих убијали; живе људе драли па их вјешали; пекли их. Наводећи жртве поименично и цифарски, у већини случајева, аутор нам дочарава то стравично вријеме, нечувена звјерства и усташке геноциде. Навешћемо само два примјера; 2. и 3. VIII 1941. у селу Пребиловци „усташе похватају око 700 душа, жена, дјеце и стараца. Један одред усташа дође пребиловачкој школи, ухвате учитељицу, српкињу Стану Арнаутовић, родом из села Глушаца код Метковића. Дванаест усташа један за другим њу силују на очиглед 20 ђака. Кад је несрећница изгубила свијест онда су је усташе распориле и поред ње поклале све њене ученике. Затим су довели најљепше дјевојке из села и на њима вршили силовање. Цигани доведени из Чапљине за то вријеме ударали су у тамбуре. Похватани живаљ, довели су до јаме Шурманци, или како је друкчије зову јама Голубинка. Партију по партију дјече, жена и стараца усташе су доводиле на јаму. Прво је наређено мајкама да своју дјецу побацају у јаму, а затим се око несрећника стекао усташки обруч који се све више сужавао и приморавао мученике да живи у јаму скачу.“¹⁹

¹⁸ Данило Тунгуз-Перовић: *Страдања Срба у Херцеговини за време „Независне Државе Хрватске“*, Београд 1959, стр. 3-4.

¹⁹ Исто, стр. 33.

Други примјер:

„На сами православни Божић 7-1 - 1942. године, у зору на сваку православну кућу (у Придворици, у Горњем Борчу - Д. М.) ударила је јака група наоружаних усташа...Не надајући се нападу Срби су дали слабу одбрану. Усташе су повезали све Србе мушкарце и одвели у Доњу Придворицу. Ту су неке стријељали, неке су смлатили, маљевима и коцима, разбијајући им главе, неке су у конопе повезли, а Биљка Хашића, Гаврила Носовића, Ђетка, Гојка и Радована Сока испекли су на ражњевима. По свршеном зликовачком послу усташе...су по селу хватали жене, дјецу, старце и старице. Похватавши све из реда, под ударцима тјерали су их у штале. Када су штале биле напуњене српским живљем онда су их запалили и све је изгорело. Хватајући по селу српски женски свијет, усташе су издвојиле дјевојке удаваче и младе невесте и то ове: Љубицу и Бојану Гојковић, Јованку и Божану Косовић, Косу и Милицу Соко, Илинку и Даницу Хашић и Софију Долер. У пећини више села Придворице њих су држали у затвору под јаком стажом око 20 дана. На смјену су њима усташе долазиле и вршиле силовање. Пошто су их потпуно измрварили, онда су их побили. Од свих ових несрећних дјевојака и невеста том приликом није убијена Цвија Хашић, дјевојка од 17 година...”²⁰

Књига Данила Тунгуза Перовића о Страдањима Срба у Херцеговини за вријеме НДХ, представља једно од најпотреснијих аутентичних свједочанстава усташких геноцида. Крцата је подацима систематски сакупљаним и вјеродостојно презентираним. За памћење је садашњих и будућих генерација. И вјечита опомена. Изненађује, с обзиром на њену документарно-историјску вриједност, (штета је што не наводи изворе и начин сакупљања података) да је издата у изузетно скромном формату и сиромашној техничкој опремљености. Ако је „Нож” Вука Драшковића доживио више издања, Тунгузова књига, без сумње, заслужује поновно, солидно опремљено издање. Без овакве документарне грађе и истинских чињеница „садржајно-умјетничке поруке Драшковићевог „Ножа” и Горанове „Јаме”, не би дјеловале на несавременике посве убједљиво, документарно.

Д. Тунгуз Перовић је биљежио и народно стваралаштво о личностима и историјским догађајима, којима се сам бавио. У периоду између два свјетска рата издао је епску (десетерачку) пјесму о женидби краља Александра Карађорђевића. У *Прегледу штампарско-издавачке дјелатности у Црној Гори 1494-1954* (умножено у ЦНБ на Цетињу 1955. на гештетнеру) наводи се да је Д. Тунгуз аутор (сиц). Послије другог свјетског рата забиљежио је и издао двије епске пјесме о херцеговачко-босанским устанцима посљедње четврти минулог остољећа. Једна се односи на Невесињски устанак (1875) а забиљежио је од народног гуслара Вула Ристова Драганића из села Ургова (Површ Невесињска), а друга је о Улошком устанку (1882) који је опјевао народни пјевач и гуслар Милутин Бошков Ђеклић из села Обрње с Морина. Ова посљедња се, према констатовању приређивача, може убржити у историјске народне пјесме. (Главни јунак у обије пјесме је Перо Тунгуз.)

И напосљетку треба истаћи да је Д. Тунгуз Перовић оставио више рукописа, које није успио да објелодани. Да би, ипак, омогућио њихово коришћење СР Црне Горе и она их је откупила. Похрањени су у њеном Рукописном фонду. Ови су Тунгузови списи, иако ту и тамо субјективно интонирани, занимљиви; могу користити у научне и друге сврхе, дакако, под условом да се критички употријебе...

²⁰Исто, стр. 52-53

II Библиографија

II-1 Посебна издања:

1. *Бјекство харамбаше Стојана Ковачевића из мостарске куле*, Београд, изд. писца, штамп. „Скерлић”, 1927, 51 стр.; 8°
2. *Женидба краља Александра /Гуслар од Невесиња*. [Б.м.:б.г.] (издавач Данило Тунгуз Перовић). -16 стр.; 8°
3. *Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине*. Београд, изд. писац, шт. Млада Србија, 1931, 79 стр.; 8°
4. *Одјек невестињске пушке 1875. год.* - Сарајево, изд. писца, шт. „Обод” 1923; 91 стр.; 8°
5. *Портрети црногорско-херцеговачких горштака*. - Котор, изд. писца, Бокешка штампарија, 57 стр.; 8°
6. *Страдање срба у Херцеговини за време „независне државе Хрватске”*. - Београд, Православна епархија дабро-босанска 1959, 70 стр.; 12°
7. *Устанак Херцеговачко-бокељски 1882. године против Аустро-Угарске*. - Сарајево [изд. Чедо Милић], 1922 (Сарајево: шт. Петра Н. Гаковића), 74, стр.; 8°
8. *Херцеговачко-босански историјски устанци у народним пјесмама*. - Прчањ, изд. писца, (Дуборвник; шт. „Иво Чубелић”), 1959, 19, стр.; 12°
9. *Црна Гора и Херцеговина*. - Котор: изд. писца, 1935 (Котор: Бокешка штампарија), 89 стр.; 24 цм.

II-2. Чланци и прилози у часописима и зборницима:

1. Онима око „Гласа народа”. - *Српска ријеч*, II/1920, 178, 1-2.
Одговор на чланак у *Гласу народа*, 1920, бр. 312 у којем се напада политички став Д. Тунгуз-Перовића.
2. Пруга Бугојно-Фоча-Кланац Дуга-Јадран. - *Српска ријеч*, XVI [III!]/1921, 84, 1.
О економској потреби изградње пруге кроз Херцеговину.
3. Економска веза Србије са Босном. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 94, 1.
О потреби градње жељезничких линија с Босном и Херцеговином.
4. Католичко свештенство и канцел-параграф. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 106, 1-2.
О политичкој агитацији фратара у Босни.
5. Административне границе Херцеговине. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 150, 1.
О потреби проширења административне границе Херцеговине.
6. Верско питање у Југославији. (Одговор г. Albertu Muse-у). - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 183, 2.
7. Скадар. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 206, 1.
О економској припадности Скадра Југославији.
8. Јадранска жељезница. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 213, 1.
О потреби и важности изградње жељезничке пруге Београд-Јадран.

9. Питање Морина. (Посвећено господину Министру за аграрну реформу). - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 214, 1.
О питању испаше моринске висоравни у горњој Херцеговини.
10. Одговор односно Морина. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 237, 1.
Одговор на чланак Николе Преке у *Хрватској слози*, бр. 246 од 12. XI.
11. Филозофски факултет у Сарајеву. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 254, 1.
О потреби оснивања филозофског факултета националних група.
12. Други одговор односно Морина. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 257, 2.
Одговор на чланак Николе Преке о сервитудним правима на Моринама.
13. Једна ретка књига за наше прилике. - *Српска ријеч*, XVII [III!]/1921, 260, 1.
Приказ књиге: Васа Глушац, *Неколико питања из прошлости Босне и Херцеговине*.
14. Херцеговачке усташе (Лука Вукаловић. Невесињска пушка. Национални борци - 1875-78.). - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 9, 1.
Поводом одлуке министра Социјалне политике, да се признају добровољачка права усташима у Херцеговини, који су се борили у устанцима 1876-1878. и 1881-1882. године.
15. Наше основне школе. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 10, 1-2.
О потреби отварања основних школа у Босни и Херцеговини.
16. Да ли треба прославити стогодишњицу фра Грге Мартића као родољуба? - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 13, 1.
17. Наше основне школе. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 22, 2.
О потреби просвјетивања села у Босни и Херцеговини.
18. Не стављајмо држави нож под грло. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 34, 1.
О потреби јединства југославенског народа.
19. Хоћемо ли дозволити да нам вршљају по кући? - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 42, 1.
О односу Хрвата и Срба у Краљевини СХС.
20. Задаци наше државе. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 51, 1.
О политичким, социјалним и економским проблемима краљевине СХС.
21. Наши посланици. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 61, 1.
О раду посланика Народне радикалне странке.
22. Ми и Руси. - *Српска ријеч*, XVII [IV!]/1922, 65, 1.
О потреби, да Краљевина СХС помогне избјеглицама из Русије.
23. Услови за грађење јадранске железнице. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 73, 12.
24. Хајка на ћирилицу. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 98, 1.
Поводом писања *Хрватске слоге* и *Правде* о пожуривању замјене ћирилице латиницом.
25. Аутономаши Б. и Х. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 112, 1.
Против стварања аутомомне Босне и Херцеговине.
26. Код г. Пашића на Илици. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 113, 1.
Посјета мјесног одбора Радикалне странке Николи Пашићу.
27. Мој пут у Травник. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 131, 1.
Као члан испитне матурске комисије.
28. Мој пут у Високо. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 133, 2.
Политички став исусоваца и фрањевана у научавању у Високом.
29. Пасивни крајеви и опозиција. - *Српска ријеч*, XVII [IV!]/1922, 137, 1.
О односу народа пасивних крајева и народних заступника у држави СХС.
30. Помозимо гладним у Херцеговини. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 178, 1.
31. Тешка година. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 180, 1.
О 1922. год. као најкритичној за југословенско државно и народно јединство с обзиром на економску кризу.

32. Црна Гора. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 182, 1.
Краћи историјско-политички преглед.
33. Наши католици у јужној Херцеговини. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 189, 1.
Историјат.
34. Солун. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 197, 1.
Политичко-географски приказ.
35. Цариград. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 200 1.
Историјат.
36. Господи, која хоће Југославију. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 205, 1; 214, 1.
Поводом закључка на Конгресу јавних радника у Загребу да се држава СХС прозове Југославија.
37. Господи, која хоће Југославију. Одговор г. Стевану Галогажи. - - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 218, 2.
Одговор на чланак „Југословенство” - *Покрет*, бр. 233, у којем се Ст. Галогажа осврнуо на ауторове чланке под горњим насловом у бр. 205 и 214.
38. Шта боли сваког Србина? - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 227, 1.
О жртвама и доприносима Срба у Босни и о томе како им се то враћа.
39. Господи око „Народа”. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 230, 2.
Поводом критике књиге: Тунгуз Перовић Данило, *Устанак херцеговачко-бокељски против Аустро-Угарске 1882. год. у Народу*, 1922 бр. 48; с освртом на учешће у устанку харамбаше Пера Тунгуза, Даниловог оца.
40. Чег се све сећамо од ослобођења. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 239, 1.
О спољној и унутарњој политици краљевине СХС.
41. Наши муслимани. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 243, 1.
У краљевини СХС. - Усто понуда Србији од бега Ризванбеговића из 1874. год. за просаједињење Босне Србији.
42. Наши Југославени (Једна б. - г. карактеристика). - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 260, 1.
О противрпском ставу босанско-херцеговачких странака иза рата.
43. Браћо Срби, једини нам је спас у слози. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 14, 1-2
О неслози међу православним Србима у Босни и Херцеговини поводом предстојећих избора.
44. Нећемо аутономију Б. и Х. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 70, 1.
Поводом изјаве Мехмеда Спахе дописнику Berliner Tagblatta, у којој је изнио захтјев муслимана за аутономију Босне и Херцеговине.
45. Шта би хтели Спахиновци? - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 92, 2.
О земљорадничкој странки и Босни.
46. Свест Шумадинаца и Црногораца - (Послије избора). - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 176, 1.
Поводом побједи Радикалне странке на општинским изборима у Србији и Црној Гори.
47. Хвала Вам, храбри Црногорци! - Након општинских избора. - - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 181, 1.
О побједи Радикалне стране у Црној Гори.
48. Шумско предузеће „Ajzler i Ortlieb”. - (Поводом продаје Французи-ма.) - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 182, 1. Потпис: Д.Т.П. проф.
49. Ајзлер и Ортлиб-Шумска државна пруга „Криваја”. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 211, 1.
Чланак прештампан из *Балкана*. О лошем стању жељезничке пруге „Криваја” под управом Regensleina управитеља предузећа *Eisler-Ortlieb*.
50. Шумска индустрија „Ајзлер-Ортлиб”. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 233, 2.
О пословању предузећа *Eisler-Ortlieb*.

51. Срби и Бугари. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 235, 1.
О стољетним односима између Срба и Бугара.
52. Историја се понавља. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 243, 1.
Поводом чланка *Miss Darany Foreign Affair*-и и о енглеској политици према Истоку.
53. Ајзлер и Ортлиб - Шумска индустрија. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 244, 1.
О потреби да фирма *Eisler-Ortlieb* пређе у државну управу.
54. Економско стање у Јужној Херцеговини. - *Српска ријеч*, XIX [V!]/1923, 271, 1.
55. Одговор фра Доминику Мандићу (председнику Окр. пот. савеза у Мостару). - *Српска ријеч*, XX/1924, 7, 1.
Одговор на писање *Народне слободе* о питању исхране Херцеговине.
56. Наши католици којим ће путем? - *Српска ријеч*, XX/1924, 85, 1.
О политичком држању католика у Босни и Херцеговини.
57. Одговор г. г. Николи Стојадиновићу и Шћепану Гргићу. - *Српска ријеч*, XX/1924, 116, 2.
Одговор на чланак: „Једна срамотна партијска пљачка”, *Народ*, 1926, бр. 39.
- О корупцији у Радикалној странки.
58. Сјајно стање народне радикалне странке у Б. и Х. - *Српска ријеч*, XX/1924, 128, 2.
59. Патриотизам Спахиноваца. - *Српска ријеч*, XX/1924, 129, 1.
О негативном утицају домаћег васпитања на националну свијест муслиманске омладине.
60. Херцеговина у садашњој политичкој борби. - *Српска ријеч*, XX/1924, 133, 1.
О неповезаности Срба у Херцеговини.
61. Зашто смо у средњем веку изгубили државу. - *Српска ријеч*, XX/1924, 168, 4.
62. Да се сви кувамо у једном државном лонцу. - *Српска ријеч*, XX/1924, 172, 1.
О потреби централистичке државе СХС.
63. Улога књаза Николе од почетка Невесињске пушке до ступања службе Црне Горе у рат. - *Записи*, II/1928, 5, 257-264.
64. Андрашијеви планови против Црне Горе и Србије. - *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године*. Београд 1928, стр. 120-122.
65. Бој у Бишини 1876. године. - *Записи*, III/1929, V, 6, 344-351.
66. Бој на Крсцу 1977. године. - *Записи* II/1930, VI, 4, 230-238.
67. В. Ј. Гледстон о Црој Гори и Црногорцима. - *Записи*, IV/1930, VII, 3, 158-162.
68. Да ли је у прошлости Црна Гора била политички самостална. - *Записи*, VII/1933, XII, 4, 193-200.
69. Стварање политичког војног обруча око Црне Горе. - *Записи*, III/1929, IV, 3, 129-136.
70. Утицај Цетињског манастира на брдско-херцеговачка племена. - *Записи*, V/1931, IX, 4, 217-228.
71. Невесињска пушка. - *Споменица о херцеговачком устанку 1875. године*. Београд 1928, стр. 45-54.
72. Никац Томановић или Никац од Ровина. - *Записи*, V/1931, VIII, 6, 363-371.
73. Црна Гора, Брда и херцеговачка племена чекају још свог историчара [историчара!], рекао нам је НЕНКО ДАНИЛО Данило Петровић [Перовић!] Тунгуз./С портретом./ - *Правда*, XXXIV/1938, 12677, 7.
Анкету међу црногорским књижевницима водио Никола Дориомедов.

II-3. Рукописи

1. *Одговор другу Ристу Ј. Драгићевићу, професору, поводом публикације новинарске брошуре „Тајни уговор Црне Горе са Аустријом”* (1. Причања мога оца у црногорским затворима у вези освете мога брата Радована; 2. Војна конвенција у Плесу, закључена 6. септембра 1915. године; 3. Питање волова и остало; 4. Како се управљало Црном Гором за вријеме старе Југославије: Најновији односи Црне Горе и Србије). Стр. 74.

Рп. 400

2. *Бокешко-политички камелеони*. Стр. 22.

Рп. 400

3. *Невесињско-српски устанак против усташа* 1941. године. Стр. 40.

Рп. 400

4. *Подизање Невесињске пушке* 1875. године против Турске и Улошког устанка 1882. године против Аустро-угарске монархије. Стр. 54.

Рп. 400

5. *Записи из давних и скорих времена* (Над човјеком управља невеска правда као пресудна јача сила; „Нећу да ме грије црногорско сунце”. Налагање бадњака на Бадњу вече на Цетињу; Стварање Велике Арбаније; Погибија Иса Бољетинца; Околна средина и огњиште песника Јована Дучића; Свети Сава путује по херцеговој земљи; Кад скакавци попасу једну ливаду, онда они прелазе на другу непопашену; Крвава света; Лонца савардаклија на Босну; Борба око барјака и барјактарство; Благо цркве с Дреновика). Стр. 99.

Рп. 540

6. *Два најфаталнија човјека по животне интересе Црне Горе - Марко Даковић и Милован Ђилас*. Рп. 582. Стр. 182.

7. *Погледајмо истину право у очи* (I. Најновији односи Црне Горе и Србије; II. Шуцкори у борби за Аустро-Угарску монархију, а против Срба од 1914-1918). Стр. 39.

Рп. 583

8. *Прелом у црногорској прошлости* 1918. године. Стр. 97.

Рп. 625

II Библиографија о Данилу Тунгузу

1. [ЈАКШИЋ, Анђелија А.]: Око једне књижице о Невесињском Устанку. Др. Анђелија А. Јакшића. - *Реч*, IV/1927, 883, 2.

Исправка др Анђелије Јакшић на писање професора Тунгуз-Перовића о њеном оцу као вођи у Невесињском устанку.

2. КАЛУЂЕРЧИЋ, Славко: Устанак херцеговачко-бокешки 1882. год. Сарајево 1922. (Написао Тунгуз-Перовић, Данило. - *Српска ријеч*, XVIII [IV!]/1922, 80, 1.

Приказ расправе.

3. КОПРИВИЦА, Филарет: Портрети црногорско-херцеговачких горштака написао Данило Тунгуз-Перовић. - *Слободна мисао*, XIV/1935, 3, 3. Приказ књиге.

4. КОПРИВИЦА, Филарет: Црна Гора и Херцеговине. - *Слободна мисао*, XIV/1935, 27, 3-4.

О истоименој књизи Данила Тунгуз-Перовића.

5. [ЛУБУРИЋ, Андрија]: Око једне књижице о Невесињском Устанку. Одговор Андрије Лубурића. - *Реч*, IV/1927, 869, 2.

Историја Андрије Лубурића.

6. М[ЕДЕНИЦА], Р[адосав]: Данило Тунгуз-Перовић: Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине. Београд 1931. - *Записи*, VI/1932, књ. X, 3, 190-191.

7. Н. Ст.: Данило Тун. Перовић: Личности чојства Црне Горе и Херцеговине, Београд, 1932 год. - *Развршје*, I/1932, књ. I, 2, 78.

8. Перовић, Тунгуз Данило: „Одједи невестињске пушке 1875”. - *Слободна мисао*, III/1923, 76, 4.

Биљешке о појави књиге и продаји у књижари Мијушковиха и комп. у Никшићу.

9. РАКОЧЕВИЋ, Марко Ж.: Данило Тунгуз-Перовић: „Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине”. - Београд, 1931 год. - *Слободна мисао*, XI/1932, 11, 3,

Приказ књиге.

10. С.М.: Одјек невестињске пушке. - *Српска ријеч*, XX/1923, 47, 2.

Приказ књиге: Данило Тунгуз Перовић, *Одјек невестињске пушке*, Сарајево 1923.

11. СТАНИШИЋ, Мирко: Портрети Црногораца и Херцеговаца. - *Слободна мисао*, XIV/1935, 13, 4.

Приказ књиге Данила Тунгуз-Перовића.

12. СТАНИШИЋ, Мирко: Црна Гора и Херцеговина. - *Слободна мисао*, XVI/1935, 29, 3.

О истоименој књизи Данила Тунгуза Перовића.

13. СТОЈКОВИЋ, Боривоје С.: Данило Тунгуз-Перовић, професор, Личности чојства и јунаштва Црне Горе и Херцеговине, Београд 1931. - *Живот и рад*, V/1932, X/61, 400.

**ЈАГОШ Ј.
ЈОВАНОВИЋ**

І Биографија

Јагош Ј. Јовановић, професор средње и више школе, историчар и публициста, у овим областима друштвене надградње активно је дјеловао преко пет деценија, почев од раних тридесетих до позних осамдесетих година овог вијека, и у њима оставио видног трага.

Рођен је 3. јула 1911. у Вељем Брду, у Пиперима (срез подгорички - данас општина Титоград). Основу школу је завршио у Спужу. Гимназију је учио у Котору и Подгорици, гдје је матурирао 1931. године. Дипломирао је на Филозофском факултету у Београду 1935. године. Године 1937. постављен је за професора Трговачке академије у Подгорици, гдје је остао свега једну школску годину. Посљедње двије школске године уочи другог свјетског рата био је професор такође Трговачке академије у Дубровнику (1938-1941). Након капитулације старе Југославије вратио се у свој родни крај, гдје се активно укључио у организовање 13. јулског устанка. Још као студент Београдског универзитета био је укључен у напредни студентски покрет, због својих напредних схватања и активности, више пута је хапшен (од јануара до маја 1935, са групом напредних београдских студената, интерниран је у логор у Вишеграду), а и као млади средњошколски наставник истицао се прогресивним стремљењима и сарадњом у ванпартијском подгоричком листу *Зета*. Примљен је 1940. године у КП Југославије. У устаничким данима 1941. као интелектуалац радио је у одјелима за агитацију и пропаганду на подручју тадашњег Зетског народно-ослободилачког партизанског одреда. Учествовао је и са пушком у руци у више партизанских акција на овом подручју. Учесник је и у најпознатијој од тих борби на Јелином дубу 18. октобра 1941. Приликом повлачења партизанских снага за Босну, априла 1942, Јагош Јовановић је у саставу Зетског одреда. Као делегат Среза подгоричког присуствовао је 16. јуна 1942. Конференцији родуљуба Црне Горе, Боке и Санџака на Тјентишту. Послије тога је, по одлуци Покрајинског комитета КП Црне Горе, враћен на илегални рад на подручју Пипера, гдје је као искусни политички радник и угледна личност дао значајан допринос одржавању морала код присталица НОП-а. У јесени 1943. биран је за секретара Среског народно-ослободилачког одбора за Подгорицу. Прве двије и по године по ослобођењу Београда, радио је у главном граду као наставник Пје-

шадјијске војне академије. Истовремено је био секретар партијске ћелије при штабу тога училишта и један од уредника војног листа.

Године 1947. враћен је у Црну Гору, гдје је обављао разне дужности у просвјетној и научној струци. Након што је влада НР Црне Горе 15. августа те године донијела одлоку о оснивању Више педагошке школе на Цетињу - прве више школе у Црној Гори, са задатком да припрема наставнике виших разреда седмогодишњих основних школа и нижих разреда ондашњих осмо-разредних гимназија, Ј. Јовановић је наименован за првог директора. Као професор предавао је националну историју од 1. IX 1947. до 25. XI 1950. У периоду 1949-1958. године био је директор Историјског института Црне Горе. Крајем 1958. године одселио се из Црне Горе у Београд, камо је до пензионисања октобра 1964. године радио као виши савјетник у Савезном секретаријату за просвјету.

Ни по одласку у Београд није прекидао сарадњу са Црном Гором. Радио је на енциклопедиистици и продужио да ствара у публицистици и науци. Наиме, септембра 1950. биран је за главног и одговорног уредника Редакције *Енциклопедије Југославије за Црну Гору* на којој је функцији остао до почетка 1962. године.

Јагош Јовановић је у поратном раздобљу обављао и друге разне друштвено-политичке и научне функције у Црној Гори. Један је од иницијатора обнављања предратних *Записа (1927-1941)*. Почетком 1948. са групом научних и културних радника обнавља овај црногорски часопис са најдужом традицијом, сада са измијењеним именом - *Историјски записи*, којима ће бити први послјератни одговорни уредник (1948-1956). У току девет година обављања редакторске дужности уредио је 28 бројева, двобројева и тро-бројева, са 4. 887 штампаних страница¹. Уз то, као директор Историјског института био је главни и одговорни уредник посебних едиција.

Међу другим дужностима које је обављао, треба споменути да је био први предсједник Научног друштва Црне Горе, од 1950. до 1958. године. Истовремено је, у четворогодишњем мандату, био и предсједник Културно-просвјетне заједнице Црне Горе. Био је члан Главног одбора ССРН Црне Горе.

Стручни и научни дијапазон Ј. Јовановић је доста широк. Од првих прилога објављених 1930. године у *Зети* (Подгорица, 1930-1940), сарађивао је у више периодичних публикација прије и после другог свјетског рата: *Hrvataska dubrava* (Дубровник, 1936), *Стварање* (Цетиње-Титоград, 1946-1954), *Историјски записи* (Цетиње-Титоград, 1948, 1951, 1983-1986), *Просвјетни рад* (Цетиње-Титоград, 1949, 1950, 1954) и *Побједа* (Титоград, 1953, 1975, 1960, 1968). Поред поменуте сарадње на *Југославици*, дао је и запажене прилоге за *Општу енциклопедију*, *Војну* и *Поморску енциклопедију*. У енциклопедијама се јавља обично потписом Ј. Ј, а у предратној периодици такође иницијалима Ј., Ј. Ј. и Ј. Ј. Ј. и псеудонимима: Јагош Бењовић и Ј. Ј. Gimn.

За друштвено-политички и стручно-научни рад Ј. Јовановић је добио низ одликовања и признања: Орден за храброст, Орден заслуга за народ II и III реда, Орден братства и јединства II реда, Орден рада са црвеном заставом и Орден заслуга за народ са златном звијездом. Носилац је „Партизанске споменице 1941“. Добитник је награде Владе НР Црне Горе 1948. године за научни рад из области историјских наука.

У назначеној периодичној штампи Јовановић је објавио већи број

NACIONALNA
BIBLIOTEKA

1983

¹Први Редакцијски одбор *Историјских записа* чинили су: Ристо Ј. Драгићевић, Јован Ивовић, Јагош Јовановић, дон Нико Луковић и Иво Јукић Злоковић

чланака, расправа и прилога из журналистике, белетристике и историјских наука, а у енциклопедијским издањима око 300 натукница превасходно о црногорским историјским догађајима и личностима.

Још као гимназијалац и студент у подгоричкој *Зети* објављује пјесме, новинске чланке, уводнике и репортаже са социјално-политичком обојеношћу у којима долазе до изражаја његове прогресивне мисли и резонувања о оновременим најактуелнијим питањима друштвене стварности. У каснијим фазама стваралаштва бавио се претежно политичком и културном публицистиком и историјом. Омиљена му је тема Марко Миљанов као личност и књижевни прегаоц и њој се чешће враћао. Исто тако о Никцу Томановићу, Мирку Петровићу и другим истакнутим личностима из црногорске прошлости писао је са симпатијама и критички.

Најзначајније и најопсежније дјело Јагоша Јовановића је „Стварање црногорске државе и развој црногорске националности. Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године” (Цетиње, 1947), која је дуго служила као солидан приручник у средњим и уџбеник у вишим школама у Црној Гори, „којима је она углавном и била намијењена” - како истиче њен аутор у *Предговору*. Његове су претензије заправо биле „да на основу докумената и вјерне историјске грађе освијетли вјековну ослободилачку борбу црногорског народа, да изнесе прегледно његов историски развој, да пронађе услове под којима је створана црногорска држава и по којима је касније (од седамдесетих година прошлог вијека) почела да се изграђује његова национална држава.” У ту сврху Јовановић је користио поред најважнијих бројних публикованих извора, историјске грађе и литературе, и аутентична документа манастирских архива по Црној Гори, фондове цетињског, которског и дубровачког архива. Као аутор је, како то скромно наглашава у предговорној ријечи, био „потпуно сјвестан да овим није ни приближно исцрпао све што је потребно да би се дала једна потпуна историја вишевјековне ослободилачке борбе црногорског народа” и додаје, да он то није ни могао учинити „за релативно кратко вријеме колико је радио на овоме дјелу”, већ да би то „требало да буде посао више људи од науке, који би морали...дати једну систематску историју црногорског народа” - с разлогом истиче Јовановић. На жалост, ни послјије готово пола вијека такав пројекат није остварен, мада је било неких покушаја те врсте.

Јовановићеву књигу стручна критика је примила углавном са симпатијама. Истичано је, између осталог, да је „Обрада историје црногорске државе и црногорске националности тежак и замашан посао”, те да је велики значај Јовановићеве књиге у томе што се он „руководио научном, марксистичком теоријом у расвјетљавању друштвеног развика Црне Горе и њене националности”.² Једна друга рецензија се, међутим, од ове унеколико разликује. Критичар о Јовановићевој књизи, каже: „У њој је са доста успјеха изложена стварна, конкретна прошлост црногорског народа и она обилује стварним - иако недовољно критично пробраним - историјским материјалом. У њој се нијесу изгубиле велике личности и велики догађаји”, али, у њој, ипак, недостаје „озбиљна научна, марксистичка основа”.³ Још једна суштинска примједба давата је Јовановићевој „Историји...”: није довољно истакнута „улога класа и класне борбе” (Sic!), мада ни класе нити класна борба нијесу имале у Црној Гори развијене облике...

²Нико С. Мартиновић: Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности од VIII вијека до 1918. године*. Народна књига Цетиње, 1948. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948. књ. I, св. 3-4, стр. 228. Без потписа.

³Милован Ђилас: О националној историји Црне Горе, дисертација, предмету. - *Комунист*, Београд, III/1949, бр. 1, стр. 60.

У другом свом дјелу „Марко Миљанов - књижевна и историјска студија”, Јовановић је с посебним афинитетом приступио расвјетљавању ове истакнуте личности из црногорске прошлости, настојећи да растолкује његову национално-ослободилачку и књижевну улогу. Аутор је грађу за ову студију сакупљао од прије рата (од 1935), комплетирајући је, иза рата, архивалијама, писмима, меморском грађом. Јовановић је, ипак, примат дао Миљанову као националном прваку у односу на књижевника. И поред тога што му је критика замијерала да није увијек успијевао да се отргне од позитивистичког и дескриптивног, хронолошког низања догађаја везаних за личност Марка Миљанова, нити да те догађаје ситуира у историјски контекст, у друштвено-историјске прилике, тј. да презентира синтетичке судове и закључке, из Јовановићеве студије се види права вриједност и историјски значај ове изузетне, горостасне личности - необичног човјека и писца, па ће се стога „свако ко се буде бавио било којим питањем из живота и рада Марка Миљанова морати обратити овој књизи која ће му пружити добра обавјештења и многу корисну, занимљиву и нову грађу о томе човјеку, јунаку и књижевнику”.⁴ Преостаје да се сложимо са оваким закључком критичара Јовановићеве студије о Марку Миљанову, маколико да се она објективно, жанровски - налази између научне студије и романсираних биографије.

Смисао за компоновање романсираних биографије Јагош Јовановић је показао и у књизи „Орао на Јанику”, у којој је представио личност истакнутог револуционара др Вукашина Марковића.

Расправу под називом „На висинама чојства” Јовановић је сачинио од 28 прича о животу и развиту братстава и племена црногорских. Истичући да је централна власт у Црној Гори настала управо „стапањем највиших племенских врхова”, Јовановић потенцира неопходност упознавања самог човјека јер је он егзистирао животом свог братства и племена. У том контексту аутор детаљно расправља појмове *чојство* и *човјечност*, будући да су те категорије црногорском народу представљале животни кредо.

Својим бројним радовима са историјском тематиком Јагош Јовановић се сврстао у ред познатијих савремених црногорских стручњака-историчара.

II Библиографија

II-1. Посебна издања

1. Двјестепедесетогодишњица веза Боке са Русијом. - Цетиње: [Друштво за културну сарадњу СССР и Црне Горе], 1948 (Цетиње: Обод). - 32 стр.: илсупр.; 24 см

Библиографија: стр. 32 и уз текст.

2. Марко Миљанов: историјска и књижевна студија. - Цетиње: Народна књига, 1952 (Цетиње: Обод). - [222] стр.: илустр.; 21 см. - (Научно друштво НР Црне Горе: Историјски институт; 3)

3. На висинама чојства [насловна страна Бранко Вељковић]. - Титовград: Побједа, 1975 (Панчево: 6. октобар). - 206 стр.; 20 см. - (Библиотека „Вријеме и људи”)

Човјечност и чојство: стр. 5-13.

⁴ Ж. Бошков: Студија о Марку Миљанову, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1953, књ. 371, бр. 6, стр. 469.

4. Орао на Јанику: романсирана биографија једног револуционара [Вукашина Марковића]; [насловна страна Радојко Узуновић]. - Београд: Космос, 1963 (Бечеј: Пролетер). - 276 стр.; 20 см. - (Библиотека: Историјски романи, књ. 12)

На предњем пресавијеном дијелу заштитног омота биљешка о писцу. - На задњем пресавијеном дијелу заштитног омота попис књига изашлих у библиотеци Историјски романи.

5. Стварање црногорске државе и развој црногорске националности: историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године. - Цетиње: Обод [тј. Народна књига], 1947 [тј. 1948] (Цетиње: Обод). - 447 стр.; 23 см
Тираж 20 000 примјерака. - Предговор: писац. стр. [3-4]

II-2. Пјесме, чланци, прилози Прикази

1. *Блудни амбиси*. - Зета, Подгорица, I/1930, 14, 2.

2. *Дјевојко*. - Зета, II/1931, 8, 5.

Пјесма.

3. *Ђаволу*. - Зета, II/1931, 10, 4.

Пјесма у прози.

4. *У бјекству*. - Зета, II/1931, 12, 4.

5. *Уснули акорди*. - Зета, II/1931, 13, 3.

6. *Пут садашњем покољењу*. - Зета, II/1931, 17, 4.

7. *Докле ће трајати данашња криза?!* - Зета, III/1932, 25, 2.

8. *Настава у нашим школама*. - Слободна мисао, XI/1932, 32, 3; 33, 4.

9. *Данашње друштво и милионарка Митрићевих*. - Зета, IV/1933, 9, 2, 4.

10. *Кроз Зету, некада костурницу соколова, а данас богату житницу. Град Жабљак (у турско доба)*. - Зета, IV/1933, 9, 4.

11. *Пад са грађевине пред кафаном „код два рога“*. - Зета, IV/1933, 30, 4. Социјална пјесма.

12. *Владимир Милић: „Разлази“, Слободна мисао, Никшић, 1933. године*. - Зета, IV/1933, 31, 3-4.

Приказ.

13. *Др. Драгослав Страњаковић: „Влада уставобранитеља“ 1842-1858. Унутрашња и спољашња политичка, Београд*. - Зета, IV/1933, 31, 4.

Приказ.

14. *Под кровом смрти*. - Зета, IV/1933, 35, 3.

Пјесма.

15. *Аустрија у радничкој крви*. - Зета, V/1934, 9, 1-2.

О отпорима радника и социјал-демократа против наступајуће фашизације др Долфуса.

16. *Докле ће се са оптуживањем?* - Зета, V/1934, 12, 3.

О јаловим полемикама међу црногорским интелектуалцима (Савић Марковић Штедимлијом, Миланом Бандовићем, Владимиром Милићем и др.)

17. *Хитлеризам у међуратној политици*. - Зета, V/1934, 15, 1.

18. *Хитлер проси...*-Зета, VI/1935, 1, 6.

19. *Рецепти београдских „просветитеља“: За отклањање „интелектуалне кризе“*. - Зета, VI/1935, 17, 10-11.

20. *Црна Гора на данашњој политичкој прекретници*. - Зета, VI/1935, 34, 1-2.

21. *Циментирајмо фронт народне слободе*. - Зета, VI/1935, 36, 2-3.

22. *У коњукутури афера и корупција*. - Зета, VI/1935, 40, 2.

23. *Др Анте Трумбић: Сународно-угарске и ријечке резолуције*. - Зета, VI/1936, 22, 3. Потпис: Ј. Ј. Јерне Горе Ђурђевић
Приказ.

24. За ликвидацију једне безумне политике. - Зета, VII/1936, 1, 6-7.
25. Европа над вулканом. - Зета, VIII/1937, 30, 1.
26. Састанак двају диктатора. - Зета, VIII/1937, 39, 1-2. Потпис: Ј. Ј. Ј.
27. Свјетске демократије на дјелу. - Зета, VIII/1937, 41, 2.
28. Свјетске демократије на дјелу. - Зета, VIII/1937, 45, 1.
- Уводник о односу црногорске омладине према „актуелним питањима унутрашње стварности”.
29. Истрага потурица у Црној Гори”. Драмски рад у 4 чина од Илије Златичанина Издање књижаре „Зета”. - Зета, IX/1938, 33, 3.
30. Војвода Марко Миљанов као књижевник. - Зета, X/1939, 13-14, 12-13.
31. Агила је узјахао коња. - Зета, XI/1940, 20, 1.
- Уводник о политичкој ситуацији..
32. Стварање црногорске државе и развој црногорске националности. - *Стварање*, Цетиње, I/1946, књ. I, -2-3, 128-141; II/1947, књ. II, 1-2, 49-64; 3, 145-158; 4-5, 233-244; 7-8, 425-440; 9, 524-532; 11-12, 690-698; III/1948, књ. III, 1, 42-58.
33. Црна Гора у револуционарној 1848. години. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948, књ. I, 1-2, 3-11.
34. Оснивачки конгрес КП Црне Горе. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948, књ. II, 3-4, 129-138.
- Резолуција о наредним задацима КПЦГ. Резолуција поводом одлука Информбироа. Резолуција о извјештајима ПК КПЈ за Црну Гору.
35. Везе Црне Горе са Русијом од друге половине XVI вијека до данас. - *Историјски записи*, Цетиња I/1948, књ. II 3-4, 136-160; 5-6, 248-258; књ. III, 3-4; 120-133; књ. IV, 1-3, 30-36.
36. Марко Миљанов. - *Стварање*, Цетиње, I/1948, књ. III, 7-8, 337-347.
37. Конференција на Тјентишту одржана 16. јуна 1942. - *Просвјетни рад*, Титоград, I/1949, 7, 15. VII, 2. Потпис: Ј. Ј.
38. Како да се одстрани безидејност и мистицизам у настави. - *Просвјетни рад*, Титоград, I/1949, 1, 15. I, 3.
39. Испити на Вишој педагошкој школи на Цетињу. - *Просвјетни рад*, Титоград, I/1949, 2, 15. II, 2 Потпис: Ј. Ј.
40. Његовање југословенског патриотизма кроз наставу историје. - *Просвјетни рад*, Титоград, I 1949, 4, 15. IV, 2.
41. Рад Историског института НР Црне Горе. - *Историјски часопис* 1949-1950, II, 297-298. Потпис: Ј.
42. Реферат о значају Научног друштва. - *Просвјетни рад*. Титоград, II/1950, 9, 25. X, 1-2.
- Поводом оснивања.
43. Ристо Ј. Драгићевић: „Чланци о Његошу” (издање „Народне књиге”, Цетиње, 1949). - *Стварање*, Цетиње, 1950, књ. V, 1-2, 64-66.
44. Улога Вукотића и Вучићевића у Црној Гори. - *Историјски записи*, Цетиње, IV/1951, књ. VII, 7-9, 294-310.
- Иван Вукотић и Матија Вучићевић.
45. Историјски и књижевни лик Марка Миљанова. - *Стварање*, Цетиње, VI/1951, 2-3, 81-101.
46. „Примјери чојства и јунаштва”. (Из студије о Марку Миљанову). - *Стварање*, Цетиње, VII/1952, књ. VII, 11, 637-657.
47. Црногорско-српски односи за вријеме првог српског устанка. - *Историјски записи*, Цетиње, VI/1953, књ. IX, 2, 321-362.
48. О раду републичке редакције Југословенске енциклопедије. Разговор са уредником редакције Јагошем Јовановићем [Са фотографијом]. - *Побједа*, X/1953, 1, 5.

49. „Примјери чојства и јунаштва” (Одломак из историјске и књижевне студије). - *Побједа, X/1953, 30, 9.*

Поводом 120-те годишњице рођења Марка Миљанова.

50. Вук Стеф. Карацић: Црна Гора и Бока Которска. („Ново поколење”, Београд 1953). - *Стварање, Цетиње, VIII/1953, 7-8, 473-477.*

Приказ.

51. Бранислав Ђурђев: Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII вијеку, Сарајево, „Свјетлост”, 1953. - *Историјски записи, Цетиње, VII/1954, књ. X, 2, 636-649.*

52. Први српски устанак (уз стопедесету годишњицу). - *Просветни рад, Титоград, VI/1954, 2, 1. II, 4.*

53. Развитак позоришне умјетности у Црној Гори. - *Стварање, Цетиње, 1954, књ. IX, 7-8, 417-433.*

54. Бранко Павићевић: Стварање црногорске државе, Београд, „Рад”, 1955. - *Историјски записи, Цетиње, VIII/1955, књ. XI, 1-2, 430-448.*

55. Умјесто одговора на два написа и једну „посланицу” Бранка Павићевића. - *Историјски записи, Цетиње, IX/1956, књ. XII, 1-2, 395-398.*

56. Марко Миљанов Поповић. - У: *Марко Миљанов: Одабране стране, за штампу приредио Трифун Ђукић.* - Титоград 1960, стр. VII-XXI. Предговор Ј. Јовановића.

57. Никац од Ровина - славни четовођа и ненадмашни јунак свога времена. - *Побједа, XXXI/1975, бр. 3516, 24. VI, 12; 3517, 25. VI, 12; 3518, 26. VI, 12; 3519, 27. VI, 10; 3520, 28. VI, 12; 3521, ; 30. VI, 12; 3522, 1. VII, 12; 3523, 2. VII, 12; 3524, 3. VII, 12; 3525, 4. VII, 14; 3526, 5. VII, 12; 3527, 7. VII, 12; 3528, 8. VII, 12; 3529, 9. VII, 12; 3530, 10. VII, 12; 3531, 11. VII, 10; 3532, 12. VII, 18; 3533, 14. VII, 12; 3534, 15. VII, 12; 3535, 16. VII, 12; 3536, 17. VII, 12; 3537, 18. VII, 10; 3538, 19. VII, 12; 3539, 20. VII, 12; 3540, 22. VII, 12; 3541, 23. VII, 12; 3542, 24. VII, 12; 3543, 25. VII, 10; 3544, 26. VII, 14; 3545, 28. VII, 12; 3546, 29. VII, 12; 3547, 30. VII, 12; 3548, 31. VII, 12; 3549, 1. VIII, 10; 3550, 2. VIII, 12; 3551, 3. VIII, 12; 3552, 4. VIII, 12; 3553, 5. VIII, 12; 3554, 6. VIII, 12; 3555, 8. VIII, 10; 3556, 9. VIII, 14; 3557, 11. VIII, 12; 3558, 12. VIII, 12; 3559, 13. VIII, 12; 3560, 14. VIII, 12; 3561, 15. VIII, 10; 3562, 16. VIII, 14; 3563, 18. VIII, 12; 3564, 19. VIII, 12; 3565, 20. VIII, 12; 3566, 21. VIII, 12; 3567, 22. VIII, 10; 3568, 23. VIII, 12; 3569, 25. VIII, 12; 3570, 26. VIII, 12.*

58. „Граховски побједник” Мирко Петровић. По мјери времена „Муња из Купиндола”. Омер-пашин напад „И дијете у колијевци уништи-ти”. Борба за независност земље. Граховска побједа. „Свемоћни војвода”. „Угарак у Херцеговини”. - *Побједа, XXXII/1976, бр. 3680, 5.I, 12; 3681, 6.I, 12; 3682, 7.I, 12; 3683, 8.I, 12; 3684, 9.I, 10; 3685, 10.I, 12; 3686, 12.I, 12; 3687, 13.I, 12; 3688, 14.I, 12.*

59. У селу Мркаљу. Конференција црногорских и бокељских родољуба на Тјентишту јула 1942. године. - *Побједа, XXV/1968, 2715, 17; 2716, 11; 2717, 11*

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, Zagreb:

60. Божовић Бащо Токов. - 1956, II, 170.

Друго издање, 1982, 2, 391.

61. Божовић Савић Радојев. - 1956, II, 171.

Друго издање, 1982, 2, 392.

62. Булатовић Вуксан. - 1956, II, 300.

63. Цеклин и цеклински риболов. - 1956, II, 341-342.

64. Црна Гора у средњем и новом вијеку. - 1956, II, 416-424.

65. Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1916. - 1956, II, 433-437.

У коауторству са Драгићем Вујошевићем.

66. Позориште у Црној Гори. - 1956, II, 454.
 67. Научне установе. - 1956, II, 454.
 68. Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО). - 1956, II, 493.
 69. Црногорска племена. - 1956, II, 493-494.
 70. Часописи у Црној Гори. - 1956, II, 545-546.
 71. Даковић Анто 1956, II, 642.
 Друго издање, 1984, 3, 360.
 72. Даковић Марко. - 1956, II, 642.
 Друго издање. 1984, 3, 360.
 73. Драгишић Филипов Лука - 1958, III, 68.
 74. Дрљевић Секуле - 1958, III, 94. I,
 Друго издање, 1984, 3, 582.
 75. Ђоновић Јован - 1958, III, 201.
 Друго издање, 1984, 3, 734.
 76. Јанковић Кењо. - 1960, IV, 460.
 77. Календари (Црна Гора). - 1962, V, 178-179.
 78. Кнежевић Вук. - 1962, V, 263.
 79. Луча. - 1962, V, 561.
 80. Љумовић Радосав. - 1962, V, 577.
 81. Мартиновић Марко. - 1965, VI, 31.
 82. Медаковић Милорад. - 1965, VI, 59.
 83. Мићуновић Вукашин. - 1965, VI, 98.
 84. Мијушковић Лазар. - 1965, VI, 103.
 85. Павловић Пеко. - 1965, VI, 446.
 86. Петровић Сава. - 1965, VI, 492.
 87. Петровић Василије. - 1965, VI, 492.
 88. Петровић Петар I. - VI, 1965, 492.
 89. Петровић Никола I - VI, 1965, 494.
 90. Пламенац Илија. - VI, 1965, 507.
 91. Пламенац Јован. - 1965, VI, 507-508.
 92. Стварање модерне црногорске државе 1878-1914. - 1984 3, 103-106.

ВОЈНА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА, Београд

93. Алексић Мирко. Београд - 1958, 1. 99.
 Друго издање, 1970, 1, 94.
 94. Баћовић Јован. - 1958, 1, 459.
 Друго издање, - 1970. 1. 428.
 95. Баћовић Максим. - 1958, 1, 459.
 Друго издање, 1970, 1, 428.
 96. Баћовић Симо. - 1958, 1, 459.
 97. Бошковић Ристо. - 1959, 2, 29.
 Друго издање, 1970, 1, 784.
 98. Божовић Машан, - 1959, 2, 32.
 Друго издање 1970, 1 и 786-787.
 99. Божовић Радојев Савић. - 1959, 2, 32.
 Друго издање, 1970, 1, 787.
 100. Церовић Новица. - 1959, 2, 155.
 Друго издање, 1971, 2, 155.

101. Даковић Анто. - 1959, 2, 356.
Друго издање, 1971, 2, 303.
102. Даковић Јаков. - 1959, 2, 356.
Друго издање, 1971, - 2, 303.
103. Данило I Петровић. - 1959, 2, 391-392.
Друго издање 1971, 2, 336.
104. Драгишић Филипов Лука. - 1959, 2, 613.
Друго издање, 1971, 2, 531.
105. Џаковић Трипко. - 1959, 2, 683.
Друго издање, 1971, 2, 599.
106. Ђукановић Илија. - 1959, 2, 693.
Друго издање, 1971, 2, 610.
107. Ђуровић Иво. - 1959, 2, 695.
Друго издање, 1971, 2, 612.
108. Ђуровић Машо. - 1959, 2, 695.
Друго издање, 1971, 2, 612.
109. Кнежевић Јоксим. - 1961, 4, 382.
Друго издање, 1972, 4, 382.
110. Поповић Машов Зеко. - 1965, 7, 170.
Друго издање, 1974, 7, 170.
111. Влаховић Павића Миро. - 1967, 10, 527.
Друго издање, 1975, 10, 527.
112. Вучинић Михаило. - 1967, 10, 626.
Друго издање, 1975, 10, 626.
113. Вукмировић Бутор. - 1967, 10, 629.
Друго издање, 1975, 10, 629.
114. Вукотић Станко. - 1967, 10, 630.
Друго издање, 1975, 10, 630.
115. Вуковић Вуков Миљан. - 1967, 10, 703.
Друго издање, 1975, 10, 630.
116. Вуковић Миљанов Тодор. - 1967, 10, 702.
Друго издање, 1975, 631.

III Литература о Јагошу Јовановићу

1. БОЈОВИЋ, Јован Р. Педесет година „Историјских записа“ 1927-1977. - *Историјски записи*, XXX(L)/1977, књ. XXXIV, 1, 5-11.
2. БОЈОВИЋ, Јован Р: Уз шездесетогодишњицу Записа-Историјских записа (1927-1987). - *Историјски записи*, LX/1987, 1, 5-16.
3. БОШКОВ, Ж[ивојин]: Студија о Марку Миљанову. - *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 129/1953, књ. 371, 6, 468-469.
4. БРКОВИЋ, Саво: Јовановић Јагош. - У: *Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb* 1990, 6, 108. Потпис: С. Б-вић.
5. ВУЈОВИЋ, Димо: Историјски институт у Титограду 1948-1968. - *Историјски записи*, XI/1968, књ. XXV, 3, 337-366.
6. Др Јевто Миловић: Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782). Историјски институт НР Црне Горе 1956. (Редакциони одбор: Јагош Јовановић, Ристо Драгићевић и Јевто Миловић). -
7. ЂИЛАС, Милован: О националној историји као васпитном предмету. - *Комунист*, Београд, III/1949, 1, 52-75.
8. ЂУРОВИЋ, Мирчета: Јагош Јовановић, Марко Миљанов (историјска и књижевна студија, издање „Народне књиге“, Цетиње, 1952). - *Побједа*, Титоград, X/1953, 42, 28. V, 5.

9. ЂУРОВИЋ, Ратко: Јагош Јовановић, Марко Миљанов, историјска и књижевна студија, „Народна књига”, Цетиње, 1952. - *Стварање*, Цетиње, VIII/1953, 4, 202-204.

10. ИВАНОВИЋ, Алекса: Јагош Јовановић, Марко Миљанов „Народна књига”, Цетиње 1952. - Нова мисао, Београд. I/1953,5, 718-721.

11. Јагош Ј. Јовановић, Стварање црногорске државе и развој црногорске националности, Цетиње 1948. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948, I, 3-4.

12. Јовановић Јагош. - У: *Југословенски савременици, Ко је ко у Југославији*. Хронометар, Београд, 1970, стр. 414.

13. Јовановић Јагош. - У: *Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb* МСМ I X, књ. 4, стр. 537.

14. [Јовановић] Јагош. - У: *Мала енциклопедија Просвета*. Општа енциклопедија.

Треће издање, Београд 1978, стр. 782.

15. (Јагош Јовановић одржао предавање на Народном универзитету). - *Посвјетни рад*, Цетиње, I/1949, 1, I, 6.

16. Јагош Ј. Јовановић: Стварање црногорске државе и развој црногорске националности. Цетиње 1948. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948, књ. I, 3-4, 238.

17. [МАРТИНОВИЋ, Нико С.]: Јагош Јовановић, Стварање црногорске државе и развој црногорске националности од VIII вијека до 1918. године. Народна књига, Цетиње, 1948. - *Историјски записи*, Цетиње, I/1948, књ. I, 3-4, 238-246. Без потписа.

18. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Рад Института за проучавање историје црногорског народа. - *Историјски запис*, II/1949, књ. III, 1-2, 109-111.

19. МИХАИЛОВИЋ, Божо Ђ.: Петар Петровић-Његош, Горски вијенац (За штампу приредио Јагош Јовановић и Ристо Драгићевић. Издавач: Графички завод Титоград, 1959). - *Стварање*, XV/1960, 1, 43-48.

20. МРВАЉЕВИЋ, Ђуро: Јагош Јовановић, „Стварање црногорске државе и развој црногорске националности”. Издање „Народне књиге”, Цетиње 1948. - *Стварање*, III/1948, 3, 156-159.

21. Награде научницима и књижевницима Црне Горе. - *Одјек*, Сарајево, 1948, 17, 2. Међу осталима и Ј. Јовановић добио награду.

22. П.: Јагош Јовановић, Марко Миљанов. - *Политика*, Београд, 14. V 1953.

23. ПАВИЋЕВИЋ, Бранко: О једној ненауочној критици. - *Историјски гласник*, Београд, 1956, 1, 88-101.

Осврт на приказ ауторове књиге „Стварање црногорске државе” у *Ист. записима*

24. ПАВИЋЕВИЋ, Бранко: Поводом два броја Историјских записа. *Историјски гласник*, 1954, 4, 159-171.

25. ПАВИЋЕВИЋ, Бранко: Једна ријетка полемика. - *Историјски гласник*, 1957, 1-2, 151-153.

Поводом одговора Ј. Јовановића на критичке приказе Ђ. Павићевића у *Историјским записима*, бр. 12/1956.

26. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Историјски записи (1948-1966). - *Историјски записи*, XX/1967, књ. XXIV, 3, 423-439.

27. П. Ј.: Јагош Јовановић, Марко Миљанов. - *Народна армија*, Београд, 28. V 1953.

28. РАЦКОВИЋ, Никола: Јовановић Јагош. - У: *Лексикон писаца Југославије*, 1979, II, 605-606.

29. РАЦКОВИЋ, Никола: Јовановић Јагош. У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, стр. 92.

30. *Споменица Више педагошке школе - Педагошке академије 1947-1972. Зборник радова* 3. Никшић 1972.

31. СТАНИШИЋ, Славко: Тилесет година Историјског института (1948-1978). - *Историјски записи*, XXXI (1978), књ. XXXVII, 4, 19-32.

**НОВАК Р.
МИЉАНИЋ**

1 Биографија

Новак Р. Миљанић, по професији официр и правник, по вокацији новинар и публициста, библиограф - аматер, вриједни сарадник нашег часописа *Библиографски вјесник* више од једне деценије, рођен је у селу Миљанићи (заселак Злато), у Бањанима (општина Никшић) 2. јуна 1917. године. Отац му Радован (1895-1957) и ђед Стеван Лазарев (1871-1944) били су ратници у саставу Миљанићке чете Бањанског батаљона Вучедолске бригаде, учесници балканских и свјетских ратова, имали су знатног утицаја на патриотско васпитање и борбено расположење Новаково.

Основну школу је завршио у засеку Дубочке, у Миљанићима (1924-1928), а гимназију је учио у Ђаковици, Пећи, Битољу и Никшићу, гдје је положио матуру (виши течајни испит) тек јуна 1941. године. Као средњошколац приступио је напредном омладинском покрету (примљен је у чланство СКОЈ-а 15. маја 1937). Због политичке дјелатности прогањан је и хапшен, а затим истјериван из школе. По доласку у Никшић (бјекством из Метохије) априла 1941. и положеног матурског испита, укључио се у 13. јулски устанак црногорског народа. Учествовао је у више борби око Никшића и у Пљеваљској бици 1. децембра 1941. године, када је рањен. Био је потом у ударном батаљону Никшићког партизанског одреда, који је дјеловао на подручју Роваца и Мораче. Средином маја 1942. упућен је на агитационо-политички рад у родном крају. Десетог јуна пао је у руке италијанског окупатора и био у затворима и логорима по Црној Гори (Велимље, Чevo, Цетиње и Бар) и Италији (Карбонари, код Барија; Колфиорито ди Фолињо) у којима је тамновао све до капитулације Италије, до 22. септембра 1943. године. Убрзо се, са многим логорашима, укључио у Прву прекоморску бригаду, у почетку као обичан борац, а затим четни руководилац до њеног расформирања у Дрвару због потуне Прве пролетерске ударне бригаде. Крајем маја 1944, због нарушеног здравља, послат је на лијечење у Италију. Послије успјешног лијечења, ускоро је са мноштвом опорављених бораца враћен из Италије и распоређен у Трећу ударну далматинску бригаду Девете дивизије. Почетком фебруара је теже рањен у селу Узарићу, код манастира Св. Антуна (легла усташтва), због чега је клијуче лијечен у болницама (Имотски, Сплит, Шибеник), до половине маја 1943. године. Доспио је у Штаб Девете

дивизије јула 1945, у Сремској Митровици, да би иза тога био на служби, иако тешки војни инвалид, у више гарнизона по Војводини. У међувремену завршио је и Пјешадијску официрску школу. Крајем 1955. године пензионисан је и отада живи стално у Новом Саду.

Послије пензионисања ванредно је завршио Правни факултет у Новом Саду, активно настављајући мирнодобски рад. У периоду 1. фебруар 1956. до 15. марта 1965. године радио је као секретар филијале Југословенске банке за спољну трговину. Иза тога се посветио проучавању прошлости Црне Горе.

Новак Р. Миљанић је свој журналистички рад започео јула 1948. у листу *Народни војник*, у којему је објавио стотинак вијести, чланака, репортажа и других новинских написа до краја јула 1950. године. Касније ће сарађивати у бројним угледним периодичним публикацијама (листовима, ревијама, часописима, зборницима) и лексографским издањима. Радове су му објављивали: *Acta historica medicine, pharmaciae, veterinae*, Београд (1969, 1971), *Библиографски вјесник*, Цетиње (1976-1985, 1990); *Бока*, Херцег - Нови (1972, 1973, 1975-1977, 1982); *Борба*, Београд (1962, 1964, 1967, 1971, 1972, 1974, 1980, 1987); *Ветеринарски гласник*, Београд (1972); *Војноисторијски гласник*, Београд (1966, 1968); *Глас жена*, Нови Сад (1963, 1964, 1968, 1975, 1962, 1968, *Економска политика*, Београд (1953, 1963, 1964); *ИТ новине*, Београд (1964); *Леж*, Београд (1965, 1968); *Ковчежић*, Београд (1977); *Мостови*, Пљевља (19); *Народни војник*, Нови Сад (1948-1950); *Народно стваралаштво*, *Folkor*, Београд (1970, 1974, 1976-1977); *Никшићке новине* (1971, 1975, 1979); *Овдје*, Титоград (1970, 1971, 1974, 1984); *Побједа*, Титоград (1970); *Pro musica*, Београд (1972); *Свеске Матице српске*, Нови Сад (1989); *Свет*, Београд (1967); *Слободна Војводина*, Нови Сад (1949-1951); *Српски архив за целокупно лекарство*, Београд (1968, 1969, 1971); *Стварање*, Титоград (1965, 1966, 1972-1974, 1983-1985); *Фронт*, Београд (1980); *Четврти јули*, Београд (1964, 1965, 1968-1970, 1987). Уз то, објављивао је прилоге и у зборницима: *Прва пролетерска и Сведочења учесника НОБ-а*, док је у *Лексикону писаца Југославије* (том II и том III) објавио 25 одредница о појединим личностима из културне и политичке историје црногорске.

Посебно су интересанти и од научног значаја Миљанићеви прилози био-библиографијама љекара и њиховом доприносу научној медицини и историји медицинске мисли и здравственог просвјештавања у Црној Гори. И његове библиографије о Црној Гори и Црногорцима у војвођанској штампи, што их је мукоотрно годинама истраживао и објављивао у *Библиографском вјеснику*, представљају драгоцјену грађу за проучавање појединих личности из прошлости Црне Горе у цјелини. Стога, сматрали смо цјелиходним и од научне потребе, објављивање његове био-библиографије.

І Библиографија

1. Заклетва градитеља и чувара социјалистичке отаџбине. - *Народни војник*, 1949, б. XI, 2.

Опис овог чина у јединици мајора Бранка Јовића.

2. Живот на бившем спахилуку. - *Слободна Војводина*, 1. април 1949.

Чланак о сељачкој радној задрузи „Првоборац Станко” [Радован Сврдлан], основаној на некадашњем посједу грофа фон Рогендорфа у Банатском Душановцу и Двору.

3. Да, друже, било је много дошата. - *Глас жена*, Нови Сад, 1950, 12, 4-6.

О доживљајима Милке Агбабе-Црне у вријеме илегалног рада у Банату.

4. Оне служе за примјер. - *Глас жена*, 1950, 12, 6.
 О партизанској мајци и поратној задругарки Миличи Р. Миљанић из Титовог Врбаса и Каји Шљиварић из Новог Сада, партиском активисти.
5. Ревизионизам и клевете у свијетлу војничког хумора и сатире. - *Народни војник*, 1950, 8. I, 6.
 Стаљинов „допринос” политици Информбироа.
6. На часу са неписменима. - *Народни војник*, 1950, 8. I, 6. Потпис: Н. М.
 У јединици поручника Ламба Чучуровског.
7. Актив народне омладине Давора Филиповића. - *Народни војник*, 1950, 28. II, 1. Потпис: Н. М.
8. Успјеси др Страхиње Маринкова. - *Народни војник*, 1950, 19. III, 3. Потпис: Н. М.
 О хематолошкој методи др С. М., руководиоца Клиничке лабораторије Обласне војне болнице у Петроварадину, установљевања дијагнозе улкуса.
9. Још један ефикасан метод у рукама наше медицине. - *Слободна Војводина*, 6. јун 1950.
 О хематолошкој методи др С. Маринкова у лијечењу чира.
10. Прва партизанска лука и њени људи. - *Слободна Војводина*, 6. септембар 1951, 2.
 О партизанским поморцима из села Подгоре, испод Биокова.
11. Још уз чланак „Правац развоја у пољопривреди”. - *Економска политика*, 1953, 21. V, 419.
 Приговор на хвалисање стања у пољопривреди Италије, нарочито о посједовним односима.
12. Тачан је датум - 21. децембар. - *Борба*, 1962, 19. III, 2.
 Полемика о формирању Прве пролетерске бригаде.
13. Неопходне мере за развој војвођанског туризма. - *Дневник*, 27. августа 1963.
14. Домаћи синтетички каучук. - *Економска политика*, 1962, 119, 21. IX, 1.
15. По Босни валовитој. - У: *Прва пролетерска (забрник)*, Београд, књ. 2, 1963, 569-573.
 Сјећања на дане у Првој пролетерској с прођећа 1944. године.
16. Уски колосек. - *Дневник*, 1964, 1. VII, 6.
 Залаже се за реконструкцију пруге Зрењанин-Радојево.
17. Ко и како да управља банкама. - *Економска политика*, 1964, 21. XI, 1624-1625.
 Мишљење о начину самоуправљања у вези новог Закона о банкама.
18. Постоје повољни услови за развој ваздушног саобраћаја и привредне авијације у Војводини. - *ИТ новине*, 1964, 81, 16. IX, 6.
19. Успјешан завршетак наставне године. - *Четврти јули*, 1964, 3. VI, 5.
 Резервних војних старјешина „Центар” у Новом Саду.
20. Алманах „Војводина у борби”. - *Четврти јули*, 1964, 99, 19. V, 11.
 Приказ и оцјена о социјалистичкој мисли и дјелатности у Војводини 1871-1945. године.
21. Прилог историјској науци. (Бранко Павићевић: Црна Гора у рату 1862, Београд, 1963. - *Четврти јули*, 1964, 114, 1. IX, 10.
22. Путописац и преводилац др Анто Гвозденовић. - *Стварање*, XX/1965, 11-12, 1179-1183.
23. Кукурику. - *Јез*, 1965, 1373, 22. X.
 Сатирична pjesма о незналицама, смутљивцима, политикантима.
24. Збирка од преко 600 докумената. - *Четврти јули*, 1965, 166, 15.
 Приказ дјела „Тајна преписка Черчил-Стаљин” (Загреб, 1965).
25. Споменница прошлости. - *Четврти јули*, 1965, 1. VI, 15.
 Приказ изложбе старих цртежа и гравира „Турци у Подунављу”.
26. Мој ђед - Стевану Лазаревићу. - *Четврти јули*, 1965, 170, 29. IX, 19.
 Пjesма посвећена ђеду ратнику и партизану (погрешно објављено Лазаревићу!).

27. Три столjeћа сликарства Војводине. - *Четврти јули*, 1965, 151, 18. V, 12. Приказ изложбе приређене у Галерији Матице српске, у Новом Саду.
28. Бој у Бањанима (1. јуна 1942. године). - *Војноисторијски гласник*, 1966, 2, 75-79.
29. Упорне заблуде око једне народне пјесме. - *Стварање*, XXI/1966, 2-3, 260-263.
Критика похвале народној пјесми „Први ударац Турака на Грахово” (1836), у којој прикривени туркофили клевету бањанске поборнике уједињења Бањана са Црном Гором (кнеза Маловића алиас Рада Миљанића), приказујући их као турске удворице. На ово је одговорио проф. др Новак Килибарда, бранећи се „теоријом” о народном схватању, мада је политички мотив пјевача и биљежкара пјесме очигледан.
30. Путописац др Лазар Томановић. - *Стварање*, XXI/1966, 7-8, 827-834.
31. „Куд се деде краљ Николе благо”. - *Борба*, 19. август 1967. године. Писмо поводом чланка Т. Милинковића о вандалском поступку према културно-историјским експонатима и сликару Перу И. Почеку.
32. Московска година. (1807) - *Побједа*, XXIV/1967, 2647, 3. IX, 10.
33. Циганин народни херој. - *Свет*, 1967, 566, 26. VIII.
О Мухарему Асовићу из Никшића.
34. „Стварање”. - *Дневник*, 1968, 9. VIII, 10.
Приказ часописа.
35. Четири Војвођанина Његошеви сарадници. - *Дневник*, 1968, 1. IX, 13.
Никодим Божидаревић, Ђорђе Стефановић, Петроније Лујановић, Дим. Владисављевић.
36. „Отпори забраву”. - *Побједа*, XXV/1968, 2741, 1. VIII, 10.
О Стевану Самарцићу, Марку Поповићу, Мари Самарцић-Кубуровић, Атанасију и Ристу Пејатовићу.
37. „Убиства у судским дворанама”. - *Побједа*, XXV/1968, 2691, 8. II, 3.
Мишљење о начину сузбијања таквих деликта правничко-васпитним радом у оквиру Социјалистичког савеза.
38. Др Новица Ковачевић. - *Српски архив за целокупно лекарство*, 96/1968, 10, 1033-1038.
Прилог био-библиографији.
39. Др Петар Миљанић. - *Српски архив за целокупно лекарство*, 96/1968, 12, 1261-1268.
Био-библиографија.
40. Је ли Жеж ондулиран? - *Жеж*, 1968, 1503, 19. IV.
О садржају листа!
- 40а. Спој поетичности и научничке логичности. - Павле Мијовић: Монодија на камену, Багдала, Крушевац. - *Четврти јули*, 1968, 312, 11. VI, 17.
41. Два Црногорца - бугарски љекари. - *Asta historica medicinae, farmaciae, veterinae*, IX/1969, 1-2, 281-283.
Др Петар Ораховац и др Ђорђе Филиповић.
42. Прве школоване Црногорке. - *Побједа*, XXV/1969, 2817, 24. IV, 11.
Ученице Ђевојачког института на Цетињу.
43. Др Анто М. Гвозденовић. - *Српски архив за целокупно лекарство*, 97/1969, 4, 505-509.
Био-библиографски подаци.
44. Неки подаци о здравственим приликама за вријеме Петра II Петровића Његоша. - *Српски архив за целокупно лекарство*, 97/1969, 5, 645-650.
О бабичи Анђелики Стратико и неким љекарима из Котора.
45. Др Ђорђе Петковић (1855-1903). - *Српски архив за целокупно лекарство*, 97/1969, 6, 701-703.
Биографска скица.
46. О умјетности гледања и читања ликовних дјела (Мато Пеић, Приступ ликовном дјелу, Загреб, 1968). - *Четврти јули*, 1969, 342, 7. I, 9.
Приказ књиге.

47. Садржај најбоља препорука књизи (Др Раде Петровић: Национално питање у Далмацији у XIX стољећу, Сарајево, 1968). - *Четврти јули*, 1969, 351, 11. III, 0. Приказ дјела.
48. Од борца до академика. - *Четврти јули*, 1969, 344, 21. I, 4. О др Петру Н. Миљанићу, поводом избора за члана САНУ 1968. године.
49. Ангажованост Милића Станковића. - *Четврти јули*, 1969, 347, 11. II, 9. Приказ изложбе слика у Галерији Матице српске у Новом Саду.
50. Лазар Пециреп. - *Народно стваралаштво. Folklor.* - IX/1970, 35-36, 157-166. Историјско-етнографска расправа.
51. Ко је творац Закона о ванбрачној дјеци? - *Овдје*, II/1970, 8 (јануар), 20. Др Петар М. Миљанић, а новелатор др Валтазар Богишић.
52. Библиографија црногорских правних аката 1796-1915. - *Правни зборник*, 1970, 3, 75-134.
53. Неустрашиви Алекса Бацковић. - *Четврти јули*, 1970, 30. VI, 419. Биографско-мемоарски чланак о народном хероју.
54. Болница Ловћенског одреда у Дубочкама. - *Четврти јули*, 1970, 24. XI, 440. Дјелатност болнице и љекара: Сима и Олге Милошевић и Ника Миљанића.
55. Неустрашиви ратник. - *Четврти јули*, 1970, 25. VIII, 427, 7. Сјећање на друга Милоша Катића.
56. Из рада црногорског санитета. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, XI/1971, 1-2, 51-65. За период 1871-1916. године.
57. Грчки љекари у црногорској служби. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, XI/1971, 1-2, 67-74. Јован Аслан, Коста Јанча, Михајло Хаџопулос, Јанко и Клеант Теодоридес.
58. Др Владимир Трајановић. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, XI/1971, 1-2, 183-189. Био-библиографија љекара, поријеклом из Роса (Бока).
59. Др Митар Радуловић. - *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, XI/1971, 1-2, 191-194. Био-библиографија (1864-1938).
60. Повампирени диабли са Широког бријега. - *Борба*, 1971, 18. VIII, 8. О родољубима фра Ивану Вуковићу, др Нику Добречићу и Светозару Ритиглу, те другим братрима из манастира Св. Ангуна познатим му по недјелима (лична сјећања).
61. Народни пјевач Петар Мркајић из Бањана. - *Никшићке новине*, V/1971, 126, 28. II, 7; 127, 7. III, 7; 128, 14. III, 7; 129, 21. III, 7. III, 8; 130, 28. III, 8. Прилог мемоарског карактера из времена - јули 1941-јануар 1942.
63. Др Милан Т. Жерајић (1865-1935). - *Српски архив за целокупно лекарство*, 99/1971, 5, 645-650. Био-библиографија љекара и преводиоца „Балканске царице“ на руски језик (1894. и 1912).
64. Анкета о историји црногорске књижевности. - *Овдје*, III/1971, 26-27, (јул-август), 26. О Лазару Томановићу.
65. Мужевачка буна у фебруару 1918. - *Побједа*, XXVI/1971, 3001, 7. II, Вријеме, 11,5. 66. Први црногорски инжењери. - *Побједа*, XXVI/1971, 2993, 10. I, Вријеме, 7, 4-5. Марко Ж. Букановић, Лазар Ђ. Милићковић, Павле П. Миљанић, Раде Ш. Гардашевић, А. Ј. Радовић и Ј. Поповић.

67. Како је Дука спасила Вука. - *Побједа*, XXVI/1971, 3026, 9. V, Вријеме, 24, 12.
68. Пјесници браћа Тројановићи из Роса. - *Бока*, 1972, 4, 189-201.
Био-библиографија Владимира и Уроша Тројановића.
69. Др Антоније Коблишка и црногорско ветеринарство. - *Ветеринарски гласник*, 1972, 11, 867-870.
70. Руски адмирал из Боке Которске. - *Годишњаг Поморског музеја у Котору*, XX/1972, 145-159.
Матија Змајевић, Марко Војновић, Петар М. Вучетић и пет генерала из породице Ивелић.
71. Врсте брада. - *Побједа*, XXIX/1972, 3074, 5. III, Вријеме, 67, 12.
Истинита анегдота о др Јовану Кујачићу и четницима.
72. Др Марин Бечић. - *Побједа*, XXIX/1972, 3076, 12. III, Вријеме, 68, 12.
Биографски подаци (1468-1526).
73. Заборављени посленици црногорске штампе. - *Побједа*, XXIX/1972, 3090, 30. IV; 3092, 7. V, 3094, 14. V. Вријеме, 75,6; 76, 6 и 77,6.
Богдан Мемеловића, Бајо С. Гардашевић, др М. Радуловић, Ј. Т. Перовић, др П. М. Миљанић, др Н. П. Ковачевић, Б. Лалевић, др А. Коблишки, др К. Теодоридес, М. Стругар, П. Костић, Никола Кујачић - Корјенић.
74. Пјесник Лука Звицер. - *Побједа*, XXIX/1972, 3096, 21. V, Вријеме, 79,4.
75. Композитор и хоровађа Шпиро Јововић. - *Pro musica*, 63, 1972, 8-10.
Био-библиографски подаци.
76. Плејада црногорских путописаца. - *Стварање*, XXVII/1972, 7-8, 706-712.
Арсеније Црнојевић, др Л. Томановић, др А. Гвозденовић, Ј. Поповић - Липовац, Сава Косановић, Марко Драговић, Јован Лаушевић, Никола Вучинић, Томо П. Љешевић, Лазар Половић, Перо И. Почек, Петар Ф. Мајић, др Н. Ковачевић - Граовски, Не спомине се Д. Ж. Братинић алијас Данило Живаљевић, због псеудонима „Од Никшића до Горанског“ (Год. Н. Чушића, Београд, 1883).
- 76.а Библиографија радова др Лазара Томановића. - *Бока*, 1973, 5, 123-140.
77. Прве школоване Црногорке. - *Побједа*, XXIX/1973, 3161, 7. I, Вријеме, 111,4.
Марина Вукићевић, Анђе Поповић, Анђе Хајдуковић (сарадница *Учитељског листа*); превођица Петрославе Томановић, Јулије Петковић, Милке Т. Ораовац, Радмиле Миљанић - Николић.
78. Турска превара. - *Побједа*, XXIX/1973, 3163, 14. I, Вријеме, 112, 7.
О хапшењу, кучењу и убијању попа Крста Копривице, Лимуна Баћовића, Шћепана Сарића и менаџера Стевана М. Миљанића.
79. Русеновац. - *Побједа*, XXIX/1973, 3165, 21. I, Вријеме, 113,7.
Опис топонима и рушевине племићког дворца Руса; Русена Бањанина.
80. Једна заборављена комедија. - *Побједа*, XXIX/1973, 3175, 25. II, Вријеме, 118,4.
„Невјерна жена“ Ђура Шпадијера.
81. Хоровађа и композитор Шпиро Јововић. - *Побједа*, XXX/1973, 3179, 11. III; 3181, 18. III; 3183, 25. III, Вријеме, 121, 15; 122, 15; 123, 15.
82. Саркофаг с орнаментима. - *Побједа*, XXX/1973, 3189, 15. IV, Вријеме, 125, 17.
Кориговање мишљења Б. Копривице о гробници Борене и Милисаве Чевљанина код цркве св. Јована Крститеља у Миљанићима (Бањанима).
83. Др Клеант Теодоридес - први сексолог [црногорски]. - *Побједа*, XXX/1973, 3229, 2. IX, 17.
О Теодоридесу и његовом дјелу „Тајна брачне љубави“ (Цетиње, 1895).
84. Владимир Ђуричковић заборављени црногорски композитор. - *Побједа*, XXX/1973, 3231, 9. IX, 17.
О аутору увертире „Сан једне душе“.
85. Ђоковина и Лазаревић. - *Побједа*, XXX/1973, 3191, 22. IV, Вријеме, 125, 17.
О топонимима у атару засеока Злато (Миљанићи, Бањани).

86. Црногорски приеводи Љермонтова. - *Стварање*, XXVIII/1973, 5, 633-634. У црногорској периодици.
87. Нетачни датуми. - *Борба*, 1974, 31. I, 7.
О првој стручној школи у Црној Гори и смрти С. М. Љубише.
88. Кратконоге политичке лажи. - *Борба*, 1974, 22. јун.
Сјећање на боравак у Италију септембра-окотобра 1973, везано за писање Богдана Дечермића: Алетити „*Il popolo*”.
89. Колаковићи. - *Народно стваралаштво. Folklor*, XIII/1974, 49-52, 90-93.
Историјско-етнографска расправа.
90. „Филхармоническо дружество” у Котору. - *Побједа*, XXX/1974, 3281 (3282!), 10. III, 17.
Подаци о друштву из 1843. и његовим члановима.
91. Црногорски учитељи прије сто година. - *Побједа*, XXX/1974, 3286, 24. III, 17.
О 26 учитеља и Петру Миљанићу, каснијем љекару, према подацима из пописа „Пренумераната” *Српско-далматинског магазина*.
92. Зачетници црногорске дјечје књижевности. - *Овдје*, VI/1974, 64 (септембар), 15.
О пјеснику Крсту Марковићу и др.
93. Прилог биографији Радомира Вешовића. - *Стварање*, XXIX/1974, 3, 417-419.
94. Новинар и књижевник Стеван Врчевић. - *Бока*, 1975, 6-7, 221-240.
95. Војне болнице у Зрењанину. - *Дневник*, 1975, 20. VI, 13.
96. Стеван Самарцић. - *Мостови*, VII/1975, 28, 35-42.
97. Комесар Блажо [Миљанић]. - *Никшићке новине*, IX/1975, 341-342, 25. IV, 809,
Погиуно 1. децембра 1941. на Пљевљима.
98. Мјесец дана прекретнице на терену Бањана 1942. године. - У: *Сведочења учесника народноослободилачке борбе*, Београд 1975, књ. 14-15, 120-125.
99. Борбе Трећег никшићког ударног батаљона. - У: *Сведочења учесника народно-ослободилачке борбе*, Београд 1975, књ. 24, 604-609.
100. Књижевници браћа Ивелићи. - *Бока*, 1976, 8, 299-309.
Био-библиографски подаци о Владимиру и Митру С. Ивелићу.
101. Разјашњења неких писама из Вукове преписке. - *Народно стваралаштво. Folklor*, XV-XVI/1976-1977, 67-68, 127-134.
102. Марина Вукићевић, [удата Јонин]. - *Побједа*, XXXII/1976, 3699, 27. I, 10.
Подаци о наставници Ђевојачког института на Цетињу.
103. Посмртна равноправност. - *Побједа*, XXXII/1976, 3699, 27. I, 10.
О изумирању прогнаних Кадића у [Титов] Врбас.
104. Пјевач Михаило Бабић. - *Побједа*, XXXII/1976, 3711, 10. II, 10.
Родом из Бјелопавлића, школовао се у Русији, емигрирао у САД око 1921.
105. Пјесма Црногорцем испјевана 1789. - *Побједа*, XXXII/1976, 3741, 16. III, 10.
Билешка о поеми попа Јосипа Крмпотића из 1789. године.
106. Књижевник Нико Вучетић. - *Бока*, 1977, 9, 253-260.
Био-библиографија.
107. Примједбе уз нека писма Вука Поповића Вуку Карацићу. - *Ковчежић*, 1977, књ. 14-15, 120-125.
108. Уз текст о погибији Милке Вујисића. - *Побједа*, XXXIV/1978, 4499, 20. VI, 2
109. Грешке у Зборнику о револуционарном покрету у Титограду. - *Побједа*, XXXIV/1978, 4525, 16. VI, 2.
Указује на грешке у биографијама Богдана Томовића, Коста Вуксановића и Благе Раковић-Дучић.

110. Један свијетли лик борца и комунисте. - *Никшићке новине*, XIII/1979, 543, 7. IX, 5.
Сјећања на саборца Радована Радојевића (из Бањана) и узгредно о др Саву Ђукановићу, Лабуду Вушовићу, професору.
111. Логор Братово код Сребрнице. - *Побједа*, XXXV/1979, 4794, 15. IV, 11.
Мемоарски чланак, са сликом логора.
112. Још једном о прекоморским бригадама. - *Борба*, 1980, 17. VII, 9.
О стварању Прве и Друге прекоморске бригаде и погибији Николе В. Мартиновића.
113. Прилог биографији Радоја Дакића. - *Побједа*, XXXVI/1980, 5138, 29. III, 13.
Допуна писању Милорада Марковића.
114. Потсјећање на некадашње јунаке плавих висина. - *Фронт*, 1980, 44(1161), 24. X, 2-3.
На Јову Бјеловучића и Милана Узелца.
115. Сусрети из давних дана. - *Побједа*, XXXVII/1981, 5645-5654, 22-31. VIII, 14.
Фелтон о револуционарном раду мај 1937 - јануар 1942. године.
116. Јован Накићеновић и његово дјело. - *Бока*, 1982, 13-14, 349-357.
Био-библиографија.
117. Напролазна вредност. - *Дневник*, 1982, 28. I, 21.
Приказ и оцјена дјела Пека Дапчевића: „Од Пиринеја до Цетиња”.
118. Први црногорски пријеводи Лава Толстоја. - *Побједа*, XXXVII/1982, 5781, 9. I, 11.
Гојка Змајевића (1893) и Ђура Шпадијера (1894) у *Гласу Црногорца*
119. Чињенице испред „предања”. - *Побједа*, 1982, 9. II, 2.
О „Везировом мосту” према писању *Гласа Црногорца* (бр. 36 од 1887).
120. О војводама и сердарима у доба Николе I. - *Побједа*, XXXIX/1983, 6321, 11. VII, 2.
Допуне и исправке података у чланку „Господин Мирко” од 26. јуна 1983.
121. Живот као дјело. - *Стварање*, XXVIII/1983, 5, 652-643.
Приказ дјела Вељка Ковачевића „Дани који не залазе”.
122. Авантуризам и политичка незрелост Пека Павловића. - *Побједа*, XL/1984, 6688, 18. VII, 2.
Исправке и допуне у фелтону Јована Дујовића, објављеном у истом листу.
123. Да ли је Јован Баљевић Н. Н.? - *Овдје*, XVI/1984, 187 (децембар), 26.
Пружање доказа да он то није могао бити! Полемика са Данилом Радојевићем.
124. Поводом прилога „Црногорска наративна проза”. - *Стварање*, XXXIX/1984, 8-9,
Осврт на рад Милорада Никчевића уз стипање неких заблуда...
125. Црногорци у Америци прије 1869. године. - *Побједа*, XLI 1985, 6871, 21. I, 2.
Допуна чланка Г. Секуловића о првим исељеницима у САД.
126. Прилог истраживању др Данила Радојевића. - *Стварање*, XL/1985, 5, 657-658.
127. Стеван Бошковић - непознати скупљач народних пјесама. - *Стварање*, XL/1985, 6, 795-797.
С. Бошковић (Стари Бечej, 1834-Беч, 1881), геометар, објавио неколико збирки народних пјесама.
128. Ко је први преводилац „Манифеста” [Комунистичке партије]. - *Борба*, LXV/1987, 5. I, 2.
Аутор је мишљења да има више мјеста вјеровану да је дјело превео Јован Павловић него Светозар Марковић.
129. О пријеводу на наш језик Комунистичког манифеста. - *Свеске Матице српске. Грађа и прилози за културну и друштвену историју*, 8, св. 3. Нови Сад 1988, 27-29.

БИБЛИОГРАФСКИ ВЈЕСНИК (Цетиње):

130. Прилог био-библиографију Душана Алексића. - V/1976, 1-2, 135-136. Нови подаци о животу и раду приповједача, новинара и публицисте.
131. Био-библиографија Марка Ж. Ракочевића. - VI/1977, 1, 125-127. Садржи 15 библ. јединица ауторових и 6 бј. о њему.
132. Прилог био-библиографији др-а Димитрија Ђуровића. - VI/1977, 1, 129-133. Садржи 51 бобл. јединицу и литературу (3 извора).
133. Новица Николић и његово стваралаштво. Прилог био-библиографији. - VI/1977, 2-3, 149-157. Садржи 32 библ. јед. плус 15 које смо дупунили...
134. Прилог био-библиографији др-а Павла Миљанића. - VI/1977, 2-3, 159-164. Библиографија садржи 11 јединица и 9 бј. литературе.
135. Прилог питању неких псеудонима у црногорској периодици 15. вијека. - VII/1978, 1-2, 119-122.
136. Прилог био-библиографији Владимира Божовића. - VII/1978, 3, 95-100. Садржи 36 библиографских јединица.
137. Црногорци и Црна Гора у Летопису Матице српске (1825-1976). - VIII/1979, 1, 13-108. Садржи 1. 173 библиографске јединице.
138. Био-библиографија Петра (Пера) Богдановића. - VIII/1979, 2, 159-166. Садржи 14 библиографских јединица.
139. Допуна био-библиографији Милутина-Мила Ковачевића. - VIII/1979, 3, 139-140. Допуна био-библиографији коју смо објавили у истом часопису (бр. 1-2/1978).
140. Симеон Пишчевић о Јовану Баљевићу. Прилог био-библиографији Ј. Баљевића. - VIII/1979, 3, 135-137. Допуна био-библиографије коју је сачинио Никола Рацковић (*Библиографски вјесник*, бр. 3/1978).
141. Црна Гора и Црногорци у „Јавору” (1862-1863) и (1874-1893). - IX/1980, 1, 73-122. Садржи 531 библиографску јединицу.
142. Христифор-Ристо Ковачић (1845-1909). - IX/1980, 1, 125-130. Садржи 15 библиографских јединица.
143. Црногорци и Црна Гора у часопису „Даница” (1860-1871). - IX/1980, 2, 33-48. Садржи 175 библиографских јединица.
144. Ђуро Т. Перовић (1860-1894). - IX/1980, 2, 81-90. Садржи 43 библ. јединице аутора и 14 јединица о њему.
145. Црногорци у листу „Браник” (1885-1914). - X/1981, 2, 85-121. Садржи 399 библиографских јединица.
146. Павле Поповић Чупић (1859-1902). - X/1981, 2, 249-255. Садржи 35 библиографских јединица.
147. Новосадски Браник (1885-1914) о Црној Гори и Црногорцима. - X/1981, 3, 87-212. Садржи 1.950 библиографских јединица.
148. Александар Митровић. - X/1981, 3, 227-257. Садржи 279 библ. јединица Митровићевих и 41 јединицу о њему.
149. Црногорци и Црна Гора у часопису Дело. - XI/1982, 1, 83-124. Садржи 446 библиографских јединица.
150. Јован Влаховић и његово стваралаштво. - XI/1982, 1, 133-137.

151. Црна Гора и Црногорци у Ратнику (1879-1941). - XI/1982, 2, 83-111. Садржи 291 библиографску јединицу.
152. Др Ђорђе Филиповић, социјалиста-устаник-лекар. Прилог библиографији. - XI/1982, 3, 31-35.
153. Милан Костић и његово стваралаштво. - XII/1983, 2, 49-57. Садржи 25 библиографских јединица радова и 12 јединица литературе о Костићу.
154. Живот и стваралаштво Арсенија-Арса Пајевића. - XII/1983, 3, 195-207. Садржи 41 библиографску јединицу.
155. Сарадња Црногораца у листу „Застава” у периоду 1866-1885. (I дио). - XIII/1984, 3, 177-292. Садржи 1. 165 библиографских јединица.
156. О Црној Гори и Црногорцима у „Застави” (1866-1885). (II дио). - XIV/1985, 1, 79-280. Садржи 1. 848 библиографских јединица.
157. Валтер Љубибратић (1876-1943). - XIV/1985, 2, 205-208. Био-библиографија садржи 14 библиографских јединица.
158. Стеван Самарцић (1877-1910). - XIV/1985, 3, 275-279. Био-библиографија садржи 25 библиографских јединица.
159. Црногорци и Црна Гора у листовима „Седмица” (1852-1858) и „Немања” (1887-1888). - XV/1986, 1, 81-92. Има 132 библиографске јединице.
160. Велимир Ћеловић (1833-1873). - XVI/1987, 1, 257-259.
161. Црногорци и Црна Гора у листу „Српски дневник” (1852-1863). - XVII/1988, 1, 185-355. Садржи 1.194 библиографске јединице с опширним аотацијама.
162. Црногорци и Црна Гора у „Застави” (1886-1900). - XVII/1988, 2, 271-336. Садржи 1.200 библ. јединице с аотацијама.
163. Племићка породица Томановића у Војводини. - XIX/1990, 1-2, 189.

ЛЕКСИКОН ПИСАЦА ЈУГОСЛАВИЈЕ, НОВИ САД:

163. БУРУЧКОВИЋ - ДРАГОВИЋ Ђорђе М. - Том II, 1979, 69.
164. БУРИЋ Лазар. - Том II, 1979, 69.
165. БУРОВИЋ Димитрије. - Том II, 1979, 78.
166. ГАГОВИЋ Вукашин. - Том II, 1979, 180.
167. ГАЗИВОДА МИХАИЛО. - Том II, 1979, 216. У коауторству са Ж. П. Јовановићем.
168. ГЕРУН Шпиро. - Том II, 1979, 240.
169. ГЛИГОВИЋ Стеван. - Том II, 1979, 240.
170. ГВОЗДЕНОВИЋ Анто. - Том II, 1979, 346.
171. ИВЕЛИЋ Владимир. - Том II, 1979, 497.
172. ИВЕЛИЋ Митар. - Том II, 1979, 497.
173. ЈАРАМАЗ Ристо. - Том II, 1979, 554. У коауторству са Д. К. Петровићем.
174. ЈОВИЋЕВИЋ Нико. - Том II, 662.
175. КАВАЈА Марко. - Том III, 1987, 103-104. У коауторству са М. Ст. Ђуричићем.
176. КОПРИВИЦА Андрија. - Том III, 1987, 259-260.
177. КОСАНОВИЋ Сава. - Том III, 1987, 270-271. У коауторству са Н. С. Мартиновићем.

178. КОСТИЋ Марко, - Том III, 1987, 305.
179. КОВАЧЕВИЋ др Новица. - Том III, 1987, 344.
180. КОВАЧЕВИЋ Вељко. - Том III, 1987, 345-346.
У коауторству са П. Адамовићем.
181. КОВАЧИЋ Ристо. - Том III, 1987, 357.
182. КАЉЕВИЋ Стеван. - Том III, 1987, 392-393.
183. КРИВОКАПИЋ Симо. - Том III, 1987, 432-433.
184. КРШЉАНИН Милан. - Том III, 1987, 489.
185. КУЈАЧИЋ Никола. - Том III, 1987, 502.
186. ЛАБОВИЋ Драгољуб. - Том III 1987, 560.
187. ЛАЛЕВИЋ Илија Д. - Том III, 1987, 571.
188. ЛАЗАРЕВИЋ Радован. - Том III, 1987, 610.
189. ЛУБУРИЋ Петар. - Том III, 1987, 687.
У коауторству са П. Шоћем.
190. ЉЕПАВА Јово. - Том III, 1987, 712,
191. ЉУБИБРАТИЋ Валтер. - Том III, 1987, 715.
192. ЉУМОВИЋ Крсто. - Том III, 1987, 721.
193. ЉУМОВИЋ Радосав. - Том III, 1987, 721.
У коауторству са Н. Рацковићем.

ДР МИЛОРАД ВАСОВИЋ

I Биографија

Међу југословенским географима данашњице једно од најистакнутијих, мјеста припада професору др Милораду Васовићу.

М. Васовић је поријеклом из села Брљева (Пива, Црна Гора). Године 1889. његов дјед Илија Васовић, официр црногорске војске, преселио се у Гајтан код Медвеђе. Тамо је рођен Милорад 28. новембра 1926. године. Основну школу је завршио у родном селу а гимназију у Скопљу, Нишу, Врњачкој Бањи и Чоачку. За све вријеме другог свјетског рата живио је у избјегличким домовима за дјецу (јула 1941. као дијете је био протјеран из Трубарева код Скопља). Послије завршене матуре М. Васовић је уписао славистику на Београдском универзитету. Пред крај првог семестра обрео се једнога дана на географском семинару, гдје је у присуству истакнутих професора-географа Боривоја Милојевића, Петра Јовановића, Војислава Радовановића и Симе Милојевића студент М. Ј. излагао семинарски рад о Пештеру и Сјеници, „невешто препричавајући оно што је о том крају давно написао присутни Боривоје Милојевић”. У дискусији је учествовао и студент славистике Васовић. Оставио је на присутне снажан утисак. Будући да је био непознат гост, професор-водителј семинара Војислав Радовановић, упитао га је како се зове и зашто се раније није појављивао на семинару? Након одговора да је студент на другом факултету, професор му је предложио: „Пређите Ви на географију. Очигледно је да волите да путујете широко отворених очију. Овде Вам је место?”¹

Васовић је предлог без двоумљења прихватио. Одувијек је волио географију и историју. Сјутрадан је пренио документа, преписао се на географске студије и на тај начин промијенио професионално и животно усмјерење, остајући доживотно захвалан проф. Радовановићу што му је, стицајем случајних околности, допринио да „за животни позив изаберам струку која ме непрекидно гони да држим очи отворене док путујем по овом загонетном свету, да боље разумем све што очима видим у географском простору, све што се дешава и брзо мења у ово наше бурно време” - присјећа се М. Васовић.²

¹ВАСОВИЋ, Милорад: Очи соколовите добре. - *Просветни преглед*, 1990, бр. 1748-9 (32-33), 27. новембар, стр. 4.

²Исто.

М. Васовић је географске студије завршио јуна 1949. године. Послије дипломирања постављен је за професора приправника у Географском заводу.³ Отада до данас остао је непрекидно у сталном радном односу на Географској групи (Одсеку за географију) Природно-математичког факултета у Београду, бавећи се поред педагошког рада и научним стварањем које је текло пуним токовима сигурног континуитета.

Убрзо након одбране докторске дисертације децембра 1953, с темом „Ловћен и његова подгорина“, стекао је звање доцента и предавао регионалну географију наше земље. Од 1956. године предаје регионалну географију (свијета) а од 1961. до 1988. и наставни предмет: туристичко-географске регије (за све вријеме док је постојала катедра за туризам на ПМФ у Београду). Осам година (1962-1970) изводио је наставу регионалне географије и на новосадском Филозофском факултету. Звање редовног професора је стекао 1970. године.

Уз редовно школовање и усавршавање М. Васовић је користио и специјализације у иностраним научним центрима.

Као француски стипендиста био је на полугодишњем студијском боравку на универзитету *AIX Marseille* 1961. године. По два мејсеца боравио је и на универзитетима у *Toulouse* (Француска) и *Insbruck* (Аустрија). Био је гост и на иностраним универзитетима у: Паризу, Москви, Варшави, Будимпешти, Бечу, Букурешту, Софији, Кракову, Гдањску, Лођу, Токију, Лондону, Единбургу, Ослу, Тбилисију, Еревану, Прагу, Брну и Братислави, гдје је допуњавао и преносио своја драгоцјена искуства.

Због широких културних хоризоната и погледа, дивног држања и коректног поступања, Васовић је освајао не само генерације студената, него и читаве колективе поједних установа којима је руководио и асоцијације географа и сродних струка. Био је шеф Катедре географије (касније Одсека за географију и просторно планирање) Природно-математичког факултета (1958-1961), директор Етнографског института САНУ (1973-1977); предсједник Српског географског друштва у десет мандата (1962-1979), Савеза географских друштава Југославије (1972-1974), Југословенског националног комитета за географију (1976-1981); члан југословенског дијела комисије за изградњу „Бердапа II“ (од 1977), као и члан или предсједник још седам разних институција републичког или регионалног значаја, међу којима треба споменути функцију предсједника Научног савјета Националног парка „Ловћен“ (1979-1983); члана Етнографског одбора САНУ, Одбора САНУ за животну средину и Еколошког савета Србије.

*

М. Васовић је досљедни настављач Цвијићеве географске школе и, без сумње, најуспјешнији заступник географских наука пред стручном и широм културном јавношћу у нашој земљи. Предавали су му: Боривоје Ж. Милојевић, Петар Јовановић, Војислав Радовановић и др. истакнути Цвијићеви ученици, који су продубљивали и проширивали основе савремене географије код нас, чије је темеље ударио свјетског гласа научник, академик Јован Цвијић. Стасавао је на Универзитету уз академика Боривоја Ж. Милојевића, познатог професора регионалне географије, изврсног педагога и методичара, стичући поступно наставна звања - од асистента до редовног професора. Милојевић је знао да подстиче његову склоност и смисао за регионалну географију, наставно-педагошки и научни рад. Васовић је у оба правца: наставно-педагошком и научно-истраживачком - дао значајан допринос.

Под Васовићевим менторством одбранило је дипломске и магистарске радове неколико стотина младих људи из читаве Југославије. Руководио је изградом и био члан комисија за одбрану преко 60 докторских дисертација на Природно-математичком Факултету у Београду, Приштини, Новом Саду, Сарајеву; затим, на Филозофском и Шумарском факултету у Београду.

Посебан је допринос проф. М. Васовића географској науци. Резултати његовог вишегодишњег научно-истраживачког рада су веома опсежни и разноврсни, представљају врхунске домете из одговарајућих географских дисциплина. Објавио је око 140 научних радова (студија, члнака и прилога) у периодичним публикацијама и зборницима, осам многографских публикација (књига и брошура), шест уџбеника и приручника (три у коауторству), „четрдесетак“ научно-популарних радова, „и готово толико“ стручних радова, преко 20 натукница у енциклопедијама Лексикографског завода и око 300 одредница за *Школску енциклопедију* „Просвета“, преко 30 приказа научне литературе у свим географским часописима Југославије, петнаестак написа у дневној и недјељној штампи. Осим на српскохрватском, објављивао је на француском, енглеском и руском језику.

Уз то, 16 радова научног карактера су му у штампи или у рукопису, а и више стручних и научно-популарних радова.

Као што се види, проф. М. Васовић је веома плодан географ. О његовим капиталним заслугама у изградњи фундаменталних теоријских и методолошких основа регионалне географије и научном доприносу из других научних дисциплина, као и његовом пионирском раду на изградњавању примјењене географије, мјеродавну ријеч су казали научници Р.Ршумовић, Н. Царић, Ј. Трифуноски и др.

Проф. др Небојша Царић констатује: „Теорију регионалне географије највише је развио наш најпознатији регионални географ др Милорад Васовић, (курзив наш), који је у своје погледе унио један део Ршумовићевих ставова а своја гледишта је, после врло обимног научног искуства, изнио 1985. године“, дефинишући предмет, метод проучавања и задатак регионалне географије.⁴ По ријечима др Радована Ршумовића, Васовићу је „пало у део да се бави регионалном географијом, којој је Ј. Цвијић означио велике научне могућности одредивши јој крупне задатке, али чији су предмет и задаци истраживања били недовољно дефинисани и често неприхваћени од многих научних радника“, и истиче: „Др М. Васовић је својим бројним теоријским и методолошким студијама и расправама уобличио и јасно омеђио предмет и задатке регионалне географије и означио њену сложену улогу у систему географских наука. Он је указао на комплексност регионалних географских истраживања, условљеност и каузалну повезаност у просторним комплексима појава и процеса. Тиме је он научно доказао и у пракси потврдио да регионална географија, више од свих других географских дисциплина, - благодарећи тој комплексности - може пружити допринос решавању практичних проблема: из просторног планирања, туризма, загађења простора, људске животне средине и разноликих других проблема простора људског битисања. Тако је регионална географија са несигурних темеља добила узлет, постала један од најзапаженијих факултетских предмета..., преко ње је савремена географија почела да остварује све запаженије резултате у својој апликацији. И у том погледу гледишта и ставови проф. др М. Васовића су

добро фундирани, свеобухватно научно засновани те је његов концепт регионалне географије данас умногоме опште прихваћен. То је трајна, опште призната вредност, крупан допринос овог научника решењу фундаменталних питања регионалне географије.”⁵

Полазећи од премисе да је теренско истраживање за географа лабораторијски рад, или како сâм на једном мјесту подсјећа на поруке Јована Цвијића и Боривоја Милојевића да се „географија учи на ногама!”, проф. М. Васовић је много држао до теренске наставе и, дакако, до теренских истраживања. У том циљу више од 35 година вршио је теренска проучавања наше земље, махом планинских подручја. Предузимао је бројна научна путовања по свијету (поглавито о свом трошку) и то: по Алпима, Карпатима, Пиринејима, Кавказу, Норвешкој, по Средоземљу, Југозападној Азији, Етиопији, Источној Африци, средњем Јапану, Енглеској и Шкотској, итд. Стога је у оквиру регионалне географије највише био преокупиран планинским областима као најкомплекснијим беочузима природне средине, уједно и најтежим за разумијевање и коришћење у науци и пракси.

Отпочео је истраживање планинских предјела прије четири деценије проучавањем Ловћена. У посљедњих двадесетак година вршио је шестогодишње истраживање копаоничке групе планина (Копаоника, Жељина, Гоча и Столова), затим трогодишње истраживање Ваљевских планина (Рајца, Сувобора, Повлена, Соколских планина, Борање, Јабланика, Медведника и Гучева). Средином прошле деценије истраживао је планине у сливу Ибра и Западне Мораве (Чемерна, Радочела и Голије). Од 1986. предузео је систематско истраживање планинских простора дуж југословенско-бугарске границе. Читаву потоњу деценију проучава сјеверну Црну Гору, препјешавиши уздуж и попријекo Лјубишњу, Сињајевину и Дурмитор.

Поред серије научних расправа и чланака који су резултирали о проблематици назначених планинских цјелина (о убрзаној ерозији тла, природним потенцијалима и њиховој експлоатацији, угрожавању животне средине или екосистема, развоју туризма), приступио је изради географских синтеза о неким нашим планинама. Године 1988. појавила се на свијет његова географска монографија о Копаонику, за коју је већ суд научне критике рекао да је „изузетне вредности”⁶ - да се „у науци и других земаља ретко може наћи књига којом је посвећена велика пажња обради научних проблема као што је то случај у поменутој Васовићевој студији”⁷, па стога, треба зажељети да овакво дјело имају и остале планинске цјелине у нашој земљи.

Осим остварених научних резултата у области регионалне географије, професор Васовић је дао и велики научни допринос теорији и методологији других географских дисциплина. „Његове научне иновације су од посебног значаја, јер је у географији све до најновијег времена било мало радова о њеним теоријским основама и њеној методологији”⁸.

Теоријским и методолошким радовима др М. Васовић је подигао углед географије као фундаменталне науке, у чему је заправо и његов највећи

⁵Р. Ршумовић: Поводом шездесетогодишњице живота и рада др Милорада Васовића, редовног професора Универзитета у Београду. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд, 1986, св. LXXVI, бр. 2, стр. 4.

⁶Н. Царић: Др Милорад Васовић, Копаоник, Српско географско друштво, 233 стр. - *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 1989, бр. 86-87, стр. 218.

⁷Ј. Трифуноски: Планина Копаоник. Др Милорад Васовић. Копаоник - географска монографија. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 65. Београд 1988, 238 стр. - *Критике, прикази, извештаји*. - Institut des Etudes Balkaniques (Balcanica XX); Belgrade 1989, стр. 446.

⁸Р. Ршумовић: нав. дјело, стр. 6. CRNOJEVIĆ

„стваралачки допринос трајне вредности”.⁹ Резултати које је М. Васовић постигао у другим научним дисциплинама: антропогеографији и економској географији, при чему се особито „по дубини, научној суптилности, свеобухватности проблема и тачности резултата истраживања”¹⁰ истичу његове студије о миграцијама становништва и проблемима планинских предјела; из проблематике просторног планирања, туризма, загађености животне средине и др.

Треба посебно истаћи да је личност и дјело Јована Цвијића била и остала трајна преокупација научне и стручне пажње М. Васовића. Написао је преко 20 научних и научно-популарних студија и чланака о овом великану наше науке и обзнанио их у земљи и иностранству. Прије четврт вијека упорно се борио за отварање Музеја Јована Цвијића у Београду, а када је у томе успио, прихватио се сарадње на изради *Водича* кроз Цвијићев меморијални музеј. Средином седме деценије иницирао је и конципирао научни скуп у САНУ под називом „Научно дело Јована Цвијића” из којег је изнедрио опсежан зборник научних саопштења са досад најмјеродавнијом научном валоризацијом Цвијићевог доприноса географским и сродним наукама. М. Васовић је покренуо иницијативу за објављивање сабраних дјела Ј. Цвијића, једног од највећих имена наше науке уопште. С разлогом је изабран за координатора припрема и публиковања тог капиталног пројекта. Прихватио се и израде обимније монографије „Јован Цвијић - научни и јавни радник”, на којој потоњих година систематски ради. Повјерено му је и руковођење Фондом „Јован Цвијић”, основаним јануара 1991. године у циљу материјалног и организационог помагања свеукупног рада у географији код нас, напосе у Српском географском друштву. М. Васовић је био главни и одговорни уредник *Гласника Српског географског друштва* и *Гласника Етнографског института САНУ* у Београду.

Замашан је и његов ангажман као члана Редакцијског одбора и једног од аутора за припрему и објављивање капиталне едиције „Србија”, пројецтиране у пет волуминозних томова.

* *

Није од малог значаја Васовићев допринос географији Црне Горе. Осим проучавања њених планинских предјела, подстицања, помагања и руковођења магистарским и докторским дисертацијама бројних црногорских географа, судјеловао је, као члан Матичне комисије, у оснивању катедре географије на Филозовском факултету у Никшићу, на којему је од 1986. до 1989. године изводио наставу регионалне географије. Један је од сарадника и на значајном пројекту „Географија Црне Горе”, чији је руководилац проф. др Бранко Радојичић.

Своја проучавања Црне Горе проф. М. Васовић је презентирао на више научних симпозијама и семинара за наставнике географије, и у другим пригодним приликама, од којих треба посебно истаћи његове жустре интервјуе и написе у штампи које је водио за одбрану ријеке и кањона Таре.¹¹ И стога му Црна Гора мора бити захвална! У то смо дубоко убијеђени.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ ВАСОВИЋ, Милорад: Не један него пет кањона. - *Илустрована политика*, Београд, 1984, 3. јула, стр. 4; Исто: Колорадо па Тара. - *Млади истраживач*, Београд, 1984, IX, стр. 4 (интервју Јадранка Божановића); Научници о будућности кањона Таре. Расправа пре градње. Због природних процеса, свака акумулација била би брзо засута. Потопљен само једног, били би потопљени сви кањони, а уз Тару их има још четири. Бројним неиспитаним пећинама у зидовима кањона вода би могла да отиче незнатим правцима. - *Политика*, Београд, 1984, 7. октобар, стр. 8 (интервју Александра Мишића).

Организационе способности др М. Васовића посебно су дошле до изражаја у припремању научних скупова - конгреса и симпозијума. Био је иницијатор и најчешће организатор (или учествовао у организацији) 13 научних скупова, и то: симпозијума о красу и становништву у оквиру прославе 100-годишњице рођења Јована Цвијића у Ковиљачи (1965); прослави те стогодишњице, с рефератом; I југословенског научног симпозијума о туризму у Буковичкој Бањи (1971); симпозијума Српског географског друштва под називом „Животна средина и човек” у Београду (1973); симпозијума Етнографског института САНУ под називом „Промене у народној култури” у Београду (1974); симпозијума „Проблеми развитака наших планина и планинских села” у организацији Српског географског друштва (Београд, 1974); симпозијума „Живот и обичаји Рома у нашој земљи” у организацији Етнографског института САНУ (Београд, 1976); X јубиларног конгреса географа Југославије (био главни организатор и председник Конгреса); симпозијума у САНУ под називом „Научно дело Јована Цвијића” (Београд, 1977); семинара „Савремени географски проблеми Југоисточне Србије” на Власини (1977); прослави 90. годишњице Географског завода ПМФ у Београду и научног скупа „Развитак и примена географске науке у Србији за протеклих девет деценија”, 1984 (био главни организатор и председник Одбора за прославу); I југословенског симпозијума „Географски проблеми пограничних регија наше земље” у Врању, 1987 (био главни организатор и председник симпозијума) и II симпозијума „Географски проблеми пограничних регија наше земље” у Неготину, 1990 (био главни организатор и председник симпозијума). У вођењу ових скупова показао се као ненадмашни водитељ и бриљантни говорник.

Захваљујући знању француског и њемачког, и познавању енглеског и руског језика, проф. Васовић је своје научне резултате излагао на 15 иностраних и међународних научних скупова: на међународном научном симпозијуму о методолошким основама Туристичке географије у Варни (1973); на V јубиларном конгресу чехословачких географа у Прешову (1965); на 25. јубиларном конгресу међународних научних експерата у туризму (ALEST) у Београду (1975); на Универзитету у Кракову (1977); на европској Регионалној комисији за развој у Будимпешти (1979); на међународном научном симпозијуму о интеграцији у географији у Смоленцима код Братиславе (1979); на XXIV међународном конгресу географа у Токију (1980); на I бугарско-југословенском научном семинару у Софији (1981); на VII, VIII и IX научном семинару универзитетских географа социјалистичких земаља у Москви (1982), Софији (1983); на I свјетском конгресу туристичких географа у Единбургу (1983); на XXV међународном конгресу географа у Паризу (1984); на међународном научном симпозијуму о туристичкој географији у Лођу (1987) и на конгресу француских географа, као гост у Енгерсу (1988). Уз то, од 1971. до 1991. године активно је учествовао са једним или два саопштења на 95 научних скупова и семинара у нашој земљи¹².

¹²Буковичкој Бањи (1971), Сарајеву (1972), Београду (1973, 1974, 1976-три пута, 1977, 1980-два пута, 1981, 1983, 1984, 1985-два пута, 1986-три пута, 1987, 1988-непуност пута, 1989-осам пута, 1990-пет пута), Никшићу (1973, 1983), Новом Саду (1974, 1985), Скопљу (1974, 1983), Пријестолу (1974, 1980), на Јастропцу (1975), Јубуљани (1975), Пљевљима (1975), Охриду (1976), на Власинском језеру (1977), Хрст-Новом (1978), на Рипљу (1978), Котору (1977), Милочеру (1980), Бечићима (1981), на Котлаонику (1982, 1985, 1990), Араџевцу (1983), Загребу (1983, 1987), Смедереву (1983, 1985, 1988), Кусатку (1984), Жабљаку (1985), Крупању (1986, 1988), Панцу (1988), Дубровнику (1989), Књажевцу (1989), Прохору Пчињском (1989), Звездарици (1990), Кладову (1990), Неготину (1990), Обреновцу (1990), Ужицу (1990), Мајданпеку (1991), Калиновику (1991), Цетињу (1991).

И у подружницама Српског географског друштва по унутрашњости Србије: Зајечару, Смедереву, Ваљево, Лесковцу и низу других градова професор Милорад Васовић држао је предавања током три деценије. Такође је и у свим већим војвођанским градовима, на разним трибинама, држао је јавна предавања. У неколико наврата држао је серију предавања у Сарајеву и Мостару. Укратко, др М. Васовић је привлачио и освајао не само генерације студената којима је предавао и дипломиране географе на семинарима, већ и ширу публику, људе разних профила по знањима и образованости - од обичних људи до академика. И не само на јавним трибинама... Сваки разговор са њим остаје дуго у пријатном сјећању, јер саговорник увијек ће од њега нешто лијепо и пријатно чути...

Због свега тога проф. др Милорад Васовић је необично омиљен и вољен, цијењен и уважаван од својих колега и од својих студената од којих су временом многи постали и професори средњих школа и факултета, просвјетно-педагошки руководиоци и научни посленици, културни и јавни радници. Веома је цијењен и поштован и у географским круговима изван Југославије.

* * *

О Васовићевим у науци трајним, опште признатим вредностима и врхунским дOMETИМА свједоче не само повољне оцјене у нашој научној јавности, него и многоборјна признања у иностранству. Многи његови радови су штампани на страним језицима. „Кроз њих је југословенска географија излазила у свет у више махова и била достојно репрезентована на угледним међународним скуповима”.¹³ Реферате поднете на поменутим скуповима и друге научне радове објављивао је у Бечу, Марсељу, Братислави, Будимпешти, Лондону, Чикагу, Токију, Бриселу, Софији и Москви.

Колики углед проф. М. Васовић ужива у земљи и иностранству унеколико говоре и бројна признања од еминентних домаћих и страних институција и асоцијација и одликовања што их је добио за свој научни, стручни, друштвени и национални рад. Члан је сљедећих научних установа и организација у Југославији: Матице српске у Новом Саду (од 1961); Друштва туристичких стручњака Србије од оснивања 1968. године; Географског друштва Војводине (од 1974); Географског друштва Црне Горе; почасни члан: Географског друштва Македоније (од 1973) и Географског друштва Словеније (од 1984).

За допринос развоју географских наука и ширењу географске мисли и културе, др М. Васовић је биран за члана ових угледних међународних асоцијација и институција: А категорије ALEST (Association internationale des experts scientifiques du tourisme). Comité des patronage и уже Редакције међународног научног часописа *La Méditerranée et le Méditerranéen*; у Вашингтону; један од уредника међународног научног часописа *Die Osthefte* у Бечу, који издаје Österreichisches Ost- and Südosteuropas Institut (од јануара 1985) и почасни члан Географског друштва Бугарске.

Добитник је: Ордена рада са златним вијенцем, Ордена рада са црвеном заставом, Медаље „Јован Цвијић”, Медаље Матице српске и десетак плакета и повеља: Универзитета и Географског института ПМФ у Новом Саду; подружница Српског географског друштва у Зајечару, Крагујевцу и Смедереву; Младих истраживача Србије и др.

Сва та признања у земљи и иностранству „показују снагу талента чија су крупна научна остварења прокрчила, сопственом снагом, пут ка највишим достигнућима науке, не само по југословенским, већ и по иностраним мерилима”.¹⁴

Један од повода за представљање био-библиографског портрета проф. др Молорада Васовића је и његов одлазак у заслужену пензију, који се понекад и мимо наше жеље срповоди, неумитно „по сили закона”. Али закони одређују само формалне оквире...Професор Васовић одлази у мировину 1. октобра ове године. С правом се, мућутим, од њега очекује још много, иако је и ово што је досад дао велико и сврстава га у ред најугледнијих педагога и научника - географа у нашој земљи. Задужио је науку; многе генерације и појединце међу којима је и писац ових редова. Нека би ова наша скица за његов портрет био дјелић захвалности и поштовања према драгом професору - и од користи за научну и културну јавност.

II Библиографија радова др Милорада Васовића

II-1. Научна и стручна дјела. Књиге и брошуре

1. *Ловћен и његова подгорина*. Регионално-географска испитивања-Цетиње: Научно друштво Црне Горе, 1955 (Цетиње: Шт. „Обод”), 106 стр.; 8°
Докторска дисертација.

2. *Упутства за испитивање ерозије земљишта*. Београд: Савез географских друштава СФР Југославије, 1957, 20 стр.

3. *Најновија насељавање Црногораца у неким бачким селима*. - Нови Сад: Матица српска. Посебна издања 1959, 169.; стр; 8°

4. *Географско проучавање локалне средине*. - Београд: Завод за издавање уџбеника Србије, 1964, 105 стр.; 8°

У коауторству са Миодрагом Рајичићем.

5. *На обалама Леванта и Црног мора*. - Београд: „Научна књига”, 1962, 167 стр.; 8°

Популарна научна књига: Природне науке 2.

6. *Врбас и његова комуна. Географска монографија*. - Нови Сад: Матица српска, Одељење за друштвене науке, 1968, 189 стр; 8°

7. *Музеј Јована Цвијића*. Водич. Београд: Народни музеј, 1968, 28 стр.

У коауторству са Надом Андрић.

8. *Копаоник и његова подгорина. Географска монографија*. Београд: Српско георгафско друштво. Посебна издања, св. 65, 1988, 238 стр.; 8°

II-2. Уџбеници и приручници

1. *Посебна регионална библиографија. Карактеристичне регије на Земљиној површини*. - Београд: Научна књига, 1962, 271 стр.; 8°

Ауторизована скрипта.

2. *Регионална географија - карактеристичне регије на Земљиној површино*. - Београд: БИГЗ, 1971, 411 стр; 8°

Стални универзитетски уџбеник.

3. Туристичко-географске регије Европе. - Београд: „Рад”, 1974, 394 стр.; 8°
У коауторству са проф. др Живадином Јовичићем. М. Васовић обрадио Европу, а Јовичић Југославију.
4. Важније туристичко-географске регије Европе, II допуњено издање. Београд: „Рад”, 1982, 440 стр.; 8°
М. Васовић обрадио Европу, а Ж. Јовичић Југославију.
5. Методе регионализације и регионалне целине. Уџбеник за III разред усмереног образовања. - Београд: „Научна књига”, 1980, 156 стр.; 8°
У коауторству са др Косовком Ристић.
6. Регионална географија за студенте просторног планирања. - Београд: „Рад”, 1985, 392 стр.; 8°

II-3. Научне студије, чланци, прилози

1. *Vegetacione zone Ниске пешчаре и суседних дунавских ритова*. Посебна издања Географског института САНУ. Књ. 1, Београд 1949, 3-16.
2. Радостак, регионално-географска испитивања. - *Гласник Српског географског друштва*, 1952, XXXII, 1, 43-58.
3. Ерозија тла на западном ободу Лесковачке котлине, - *Зборник радова Географског завода ПМФ*, Београд 1954, 1, 7-27.
4. Привредно - географска проматрања слива Раље и Језаве. - *Зборник радова Географског института САНУ*, Београд 1954, 9, 79-120.
5. Један пример млаћег досељавања и прилатођавања Куча у Лесковачкој котлини. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1956, XXXVI, 2, 1-14.
6. Неколико података о инверсним миграцијама у Србији. - *Зборник Матице српске*. Серија природних наука, књ. 7, Нови Сад 1954, 1-7.
7. Географско проучавање комуна. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1959, XXXIX, 1, 37-50.
8. О једној шиптарској оазису у Горњој Јабланици. - *Зборник радова Географског завода ПМФ*, Београд 1958, 5, 87-96.
9. Запажања о прилагођавању новијих црногорских досељеника у неким бачким селима. - *Зборник радова V конгреса географа ФНР Југославије*, Цетиње 1959, 187-204.
10. Цетиње-Котор. - *Зборник радова V конгреса географа ФНР Југославије*, Цетиње, 1959, 522-523.
11. *Les montagnards monténégrs dans la plaine de Ваџка*. - *Bulletin de Géographie d'Aix-Marseille* 1959, 15-39.
12. Масауа, лука Етиопије. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд, 1960, XL, 2, 105-121.
13. Etande Ver. - *Зборник радова Географског института ПМФ* Београд 1961, 8, 217-230.
14. Туризам Шамонија и његов значај за преображај предела Мон Блана. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1961, XLI, 1, 87-96.
15. Индустирија Београда и његове околине. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1962, IX, 127-151.
16. Насељавање Горње Јабланице. - *Лесковачки зборник*, Лесковац 1962, II 43-51.
17. *Aspects régionaux du Monténégro*. - *Méditerranée*, N° 3, Université d'Aix-Marseille 1963, p.1-35.
Заједно са Јованом Петровићем.

18. Још један покушај географске регионализације Србије. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1965, 12, 111-130.
19. Цвијићево учешће у јавном животу наше земље. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1965, XLIV, 2, 93-97.
20. Jovan Cvijić, dem grossen Erfoscher der Länder und Völker des Balkans zum 100 Geburgstag. - *Österreichische Ostheft, Jahrgang 8, Heft 3, Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut, Wien 1966, S. 246-251.*
21. Неки аспекти географског преображаја Београда од 1945. до 1965. године. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1966, XLVI, 1, 31-40.
22. Цвијићев рад на антропогеографији јужнословенских и балканских земаља с посебним освртом на његов општедруштвени значај. - *Цвијићев зборник*, издање САНУ, Београд 1967, 1-8.
23. Problème de la régionalisation dans la géographie Yougoslave. - *Čzasopys geograficzny, Slov. akademia vied, Bratislava 1971, 1-21.*
24. Туристичко-географски профил кроз Источне Алпе. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1967, XLVII, 1, 83-95.
25. Економско-географски и политичко-географски положај Београда. - *Урбанизам Београда*, 1969, 1-7.
26. Инсбрук као центар планинског туризма. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1967, 14, 161-174.
27. Горзд Мартуљк и Крањска Гора као средишта планинског туризма у Јулијским Алпима. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1968, 15, 113-126.
28. Besonderheiten der geographischen Lage Belgrads. - *Österreichischen Osthefte, Österreichische Ost-und Südosteuropa Institut, Jahrgang 9, Heft 3, Wien 1968, S 476-481.*
29. Сочи и његова ривијера. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1968, XLIX, 99-110.
30. Природа високих планина као чинилац развитка туризма. - *Зборник радова са VIII конгреса географа СФР Југославије*, Скопље 1969, 113-127.
31. Бохињ и Триглав у светлу туризма. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1969, 16, 101-111.
32. Регионално-географски радови Боривоја Ж. Милојевића. - *Споменица посвећена преминулом академику Б. Ж. Милојевићу*, САНУ. Посебна издања, књ. CDXXVII, Споменица 40, Београд 1969, 23-29.
33. Боривоје Ж. Милојевић, живот и научно дело. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1966, XLVI, 2, 1-8.
- Заједно са Р. Ршумовићем.
34. Улога туризма у преображају географског простора. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1971, 18, 161-173.
35. Крива Феја, највиша варошица у Србији. - *Врањски гласник*, Врање 1971, VII, 1-15.
36. Историја и географија. - Симпозијум „Историја и друге науке”. - *У: Трећи програм Радио Београда*, Прољеће 1971, 484-497.
37. Development problems of mountainous regions in Serbia and Montenegro. - Европска регионална конференција августа 1971, Budimpešta, Akadémiai kiado, 275-288.
38. Регионални аспект у туристичкој географији. - *I југословенски симпозијум из туристичке географије*, Буковичка Бања октобра 1971, „Географија и туристичка пракса”, посебно издање Географског института ПМФ, Београд 1974, 27-38.

39. Примери преображаја планинских регија Србије и Црне Горе. - *Зборник радова са IX конгреса географа Југославије*, Сарајево 1972, 437-448.

40. Град и планина у савременом животу. Посебно издање Српског географског друштва „Животна средина и човек”, Београд 1973, 113-123.

41. Регионална подела и неки географски проблеми Југоисточне Србије. - *Лесковачки зборник*, Лесковац, 1970, IX, 1-9..

42. La notion et l'essence de la région touristique. - Међународни симпозијум „Географически проблем испољзовања курортног потенциала”, Варна 1973, [зборник радова] 142-151.

43. Место географије у систему наука и проблеми географске наставе. *Симпозијум „Марксизам-математика и природне науке”*, Београд 1973, Унија природноматематичких наука СР Србије, Повремена издања, књ. I, 195-202.

44. Приступ проучавању регионалних целина. - *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XXII, Београд 1973, стр. 1-11.

45. Положај и значај географије у нашем друштву. *Први југословенски симпозијум о проблемима наставе географије*, Нови Сад 1974, 5-16.

46. Народна култура и туризам. *Симпозијум „Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури”*, Етнографски институт САНУ, Београд 1974, 277-286.

47. Проблеми развитка наших планина и планинских села. *Симпозијум „Наше село у самоуправном социјалистичком друштву”*, Пријепоље 1974, 61-71.

48. Функционалности во географските проучавање. - *Зборник од научниот собир по повод 25-годишнина та од формирањета на Географското друштво на СР Македонија*. Скопје. Географско друштво на Македонија. Посебно издање, књ. I, 93-102.

49. Однос деградација и туристичког валоризовања регионалних целина. Други југословенски симпозијум из туристичке географије „Географија туризма и регионално планирање”. *Geographica slovenica* 5, Ljubljana 1977, 65-70.

50. Животна средина и народна баштина. - *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XXIV, Београд 1975, 1-9.

51. Проблеми животне средине у граду с посебним освртом на Београд (у част 70-годишњице проф. Јосипа Роглића). - *Geografski glasnik, Zagreb* 1976, 38, 336-346.

52. Миодраг Рајичић. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1973, LIII, 2, 3-10.

Заједно са Михајлом Костићем.

53. Проблеми преображаја приградске зоне на примеру Београда. - *Етнолошки преглед*, Београд 1975, 13, 39-52.

54. Индустрија, туризмот и животна средина. - *Географско друштво на СР Македонија*, Посебно издање, Скопје 2, 15-22.

55. О потреби проучавања наших брдско-планинских подручја. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1976, LVI, 1, 3-7.

56. Географски положај [и природа Црне Горе]. - У: *Црна Гора*, Београд: „Књижевне новине”, 1976, 11-44.

57. Регионална подјела Црне Горе. У: *Црна Гора* - Београд; „Књижевне новине” 1976, 45-65.

Заједно са Јованом Петровићем.

58. Преображај географске средине у Србији под утицајем индустрије. - *Зборник X јубиларног конгреса - географа Југославије*, Београд 1977, 239-245.

59. Научна екскурзија кроз западну и средишњу Србију. - *Зборник X јубиларног конгреса географа Југославије*, Београд 1977, - 469-484.

Опис пута: Београд-Ваљево - Дивчибаре - Ужичка Пожега - Титово Ужице - Златибор.

60. О географским терминима и називима. *Geografski vestnik* (u čast 60-te godišnice akademika Svetozara Plešića). - *Ljubljana* 1977, XLIX,31-36.

61. Војислав Радовановић, научник, учитељ и организатор научноистраживачког рада. - *Гласник Етнографског института САНУ*, Београд 1977, XXVI, 27-33.

62. Природа Сјеверне Црне Горе. - *Годишњак Географског друштва Црне Горе*, Титоград 1978, 2, 1-12.

63. Југоисточна Србија, регионално-географска својства. - *СР Србија*, том III, Београд: „Књижевне новине”, 1985, 363-387.

64. *Животна средина, туризам и географија*. Посебна издања СГД, Београд 1979, 49, 15-25.

65. Карактеристични географски називи на нашим планинама. - *Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића*, VIII, Пријепоље 1980, 221-229.

66. *Jovan Cvijić. - International Geographical Union, London* 1980, 25-32.

67. Планинско залеђе Боке Которске као њена комплементарна туристичка вредност. Радови са симпозијума „Природа Боке Которске у функцији туризма”. „*Бока*” 10/II, Херцег-Нови 1979, 81-90.

68. Просторни аспекти индустрије Југоисточне Србије. - *Лесковачки зборник*, Лесковац 1979, XIX, 183-197.

69. Индустрија и туризам - чиниоци преображаја географске средине. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1978, XXV, 69-83.

70. Регионална географија и интегрално истраживање ландшафта. - „*Contemporary Geography and integrated Landscape Research*” I, Bratislava 1979, стр. 20-29.

71. The geographical Problems of the mountainous Regions of Yugoslavia. - *Geographica yugoslavia, Savez geografskih društava Jugoslavije*, Ljubljana 1979, 2, 91-100.

72. Les grands travaux publics comme facteur de transformation de l'espace géographique en Serbie. - „*Méditerranée*”, N° 1, Marseille-Aix-Avignon 1980, p. 21-31.

73. Индустрија СР Србије ван покрајина. - *СР Србија*, том. I, Београд: „Књижевне новине”, 1982, 241-268.

74. Старовлашко-рашка висија. - У: *СР Србија*, Том III, Београд: „Књижевне новине”, 1985, 515-526.

75. Јован Цвијић, утемељивач регионалне географије у нас: „*Научно дело Јована Цвијића*” САНУ, Научни скупови књ. XI, Београд 1982, 409-419.

76. Јован Цвијић и Српско географско друштво. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1981, LXI, 3-11.

77. Проблеми животне средине у нашим планинама. - *Зборник радова Географског института ПМФ*, Београд 1981, 28, 25-36.

78. Регионална географија и њена улога у интеграцији наше науке. - *Зборник радова XI конгреса географа Југославије*, Титоград 1983, 57-67.

79. Однос туристичке валоризације и заштите природе у нашим планинама с посебним освртом на Копаоник. - *Заштита природе и туризма у Србији*, Завод за заштиту природе, Посебно издање бр. 12, Београд 1933, 73-82.

80. Београд - У: *СР Србија*, Том III, Београд: „Књижевне новине”, 1985, 255-301.
81. Смедерево. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, „Књижевне новине”, 229-230.
82. Младеновац. У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 349-352.
83. Сопот. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 361-363.
84. Међуопштинске регионалне заједнице у СР Србији. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 737-741.
85. Земун. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 302-337.
86. Барајево. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 338-340.
87. Нови Пазар. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 540-545.
88. Гроцка. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 341-343.
89. Обреновац. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 355-360.
90. Лазаревац. - У: *СР Србија*, Том III, Београд 1985, 344-348.
91. Influence du tourisme sur l'environnement specialement quant à la Yougoslavie. - „Loisir and Tourism”, Edinbourgh 1983, 561-567. [Међународни конгрес туристичке географије]
92. Аустралија, континент-држава. Етнографски институт САНУ. Посебна издања књ. 24. Београд 1982, 27-45.
93. Друштвени значај научног и наставног рада у географији. - Зборник радова VI југословенског симпозијума о унапређивању наставе географије, Београд 1983, 5-15.
94. Base écologique de la vie économique dans les montagnes sur l'exemple des montagnes yougoslaves. - ННђ International Geographical Congress, Paris 1984, Congress Proceedings, p. 4-7.
95. Географија и Уједињење нације. *Актуелне информације*, Удружење за Уједињење нације Србије, Београд 1985, VI, 23-28.
96. Напомене уз Цвијићево дело „Балканско полуострво и јужнословенске земље”. - У: *Сабрана дела Јована Цвијића*, Београд 1987, 2, 519-525.
97. Уз друго издање Цвијићеве књиге „Говори и чланци”, У: *Сабрана дела Јована Цвијића*, Београд 1987, 4, 7-17.
98. О Цвијићевој студији „Осврт на данашње стање географске науке”. - У: *Сабрана дела Јована Цвијића*, Београд 1987, 3, 311-315.
99. Sarajevo: centre des Jeux olympiques d'hiver. - Méditerranée, Numéro spécial a l' hommage de H. Isnard, Marseille-Aix-Avignon 1985, p. 51-62.
100. Anmerkungen zu aktuellen Entwicklungsprozessen in der Stadtregion von Belgrad. - Österreichisches Osterfte, № 1, Wien 1985, S. 228-239.
101. Some views on the Geography of Tourism and Recreation in Yugoslavia. - „Geojournal”, Commission de Géographie du Tourisme et des Loisirs de l'Union géogographique internationale, numéro speciale, Aix-en-Provence 1983, p. 1-4.
102. Еколошка база привредног живота у планинама с посебним освртом на брдско-планинске просторе Југоисточне Србије. - *Лесковачки зборник*, Лесковац, 1985, XXV, 241-251.
103. Однос туризма и осталих делатности на Копаонику. - „*Теорија и пракса туризма*”, Посебно издање Одсека за туризмолешке науке ПМФ, Београд 1986, 46-49.
104. Регионална географија с посебним освртом на њен развитак у Србији. „*Развитак и примена географске науке у Србији за протеклих девет деценија*”, Посебно издање Одсека за географију и просторно планирање ПМФ, Београд 1985, књ. 3.
105. Јован Цвијић - најсвестранији наш научник. - „*Јован Цвијић и*

Дурмитор”, Зборник радова са истоименог скупа, у организацији Српског географског друштва, Географског друштва Црне Горе, Националног парка „Дурмитор” и СО Жабљак, Београд 1985, 99-109.

106. Могућности ревитализације наших планинских регија. - *Зборник радова XII конгреса географа Југославије*, Нови Сад 1987, 36-42.

107. Јован Цвијић и његова далековидост. - *Смедерево*, 1985, 2, 13-17.

108. Просторне особености Копаоника. - *Архитектура и урбанизам*, Београд 1986, 1-6.

Специјални број посвећен Копаонику.

109. Др Живадин Степановић. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1986, LXVI, 1, 76-79.

110. Допринос Живадина Степановића географском истраживању наших планина. - *Географски годишњак Подружнице Српског географског друштва*, Крагујевац 19, 86, 22, 3-8.

111. Примери остварених визија наших истакнутих географа. - *Идејне и друштвене вредности географске науке*”, Центар за марксизам Универзитета у Београду, 1986, 165-176.

112. Академик Бранислав Букуров. - *Рад Магице српске*, Нови Сад 1986, 23, 147-149.

113. Проблеми валоризације и заштите природе на нашим планинама. - *Заштита природе*, Београд 1986, 38, 5-18.

114. Југоисточна Србија и државна граница. - *Зборник са симпозијума „Географски проблеми пограничних регија наше земље”*, Одсек за географију и просторно планирање ПМФ у Београду и Народни музеј у Врању, 1987, 389-400.

115. Сврха нашег симпозијума. - *Зборник са симпозијума „Географски проблеми пограничних регија наше земље”*, Одсек за географију и просторно планирање ПМФ у Београду и Народни музеј у Београду и Народни музеј у Врању, 1987, 7-10.

116. Вук Карашић и наша географија. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1987, LXVII, 2, 3-18.

117. Вук Карашић о географским својствима јужних делова наше земље. - *Зборник радова Педагошке академије*, Врање 1987, V, 7-15.

118. Просторно-географска обележја Земуна. - У: Земун, монографија Београд - *Земун* 1987, 11-15.

119. Библиографија радова Јована Цвијића. - *Сабрана дела Јована Цвијића*, књ. 1, Београд 1987, 195-202.

Заједно са Д. Петровићем допунио Цвијићеву библиографију од Б. Ж. Милојевића из 1927. год.

120. Трагови Михајла Костића у нашој географији. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1987, LXVII, 1, 3-7.

121. Географско распрострањење и узроци глади у свету. - *Актуелне информације*, Удружење за Уједињене нације Србије, Београд 1987, 29-38.

122. Les régions touristique de Belgrade et des Portes de Fer „L'enseignement du tourisme au niveau universitaire”, Lodž 3-7 mai 1987, Recueil de travaux, p. 61-70.

123. Развој географије на Универзитету у Београду. - *Лубиларни зборник „Универзитет у Београду 1838-1988”*, 1-25.

124. Цвијићевим стопама у истраживању здравствених прилика нашег народа. - *Етнографски преглед*, Београд 1988, 3-8.

125. Удео Јосипа Роглића у развоју наше географије. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1988, XVIII, 1, 1-8.

126. Сабрана дела Јована Цвијића. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1988, LXVIII, 2, 53-60.

127. Стање и перспективе наше географије. - *Научни скуп „Природно-математичке науке данас и у будућности“*, Београд САНУ и Природно-математички Факултет, 1989, 119-132.

128. Objects yougoslaves inscrits dans le patrimoine mondial avec un aperçu special sur Durmitor. - *Revue géographique des pays méditerranéens*, Aix-Marseille-Avignon - Nice примљено за том 70, рукопис стр. 1-10.

129. Прилог методологији географских истраживања пограничних регија наше земље. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1989, LXIX, 1, 33-40.

130. Јован Цвијић, својеврсни сљедбеник Вука Караџића, - *Дурмиторски зборник. На извору Вукова језика*. - Зборник радова са научног скупа у Шавнику 7. и 8. јула 1989. - Титоград, 1991, 353-362.

131. Град и планина у савременом животу на примеру Бора и околине (Научни скуп „Проблеми туризма и рекреације становништва Бора“, 24. и 25. IX 1988, Теорија и пракса туризма, Београд 1989.

132. Еколошко-географски проблеми на нашим границама. - „*Југословенски геопростор*“, зборник реферата на југословенском научном симпозијуму, Центар за марксизам Универзитета, Београд 1989, 105-111.

133. Цвијићева географска школа и идеја југословенства (научни симпозијум „*Идеје и покрети на београдском Универзитету од оснивања до данас*“, јубиларни зборник, књ. II, Београд 1989, Центар за марксизам Универзитета, 285-298.

134. *Угрожавање и коришћење планинске природе с посебним освртом на Копаоник*. - Институт за туризам ПМФ, Београд 1990, 25-32.

135. *Седамдесет година географије на љубљанској Универзи*. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1990, LXX, 2, 26-34.

136. *Момчило Лутовац*. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1990, LXX, 1, 85-87.

137. *Нови процеси на источним границама наше земље*. - Научна монографија „Географски проблеми пограничних крајева Србије“, Географски факултет ПМФ, Београд 1991, 1-7.

138. *Функциције Ђердапа и могућности угрожавања његовог простора*. - Научна монографија „Географски проблеми пограничних крајева Србије“, Географски факултет ПМФ, Београд 1991, 25-41.

139. *Јован Цвијић као претеча комплексног истраживања животне средине*. - Зборник радова Географског института ПМФ, бр 37/38, Београд 1991, 5-15.

140. *Проблеми трансформације наших брдско-планинских регија*. Југословенски симпозијум, Зборник радова, Сарајево 1991,

Уводни реферат, стр. 5-17.

III-4. Научно - популарни радови

1. Шумадија, постанак, насељавање и привреда. - *Земља и људи*, Београд, 1953, 3, 16-25.

2. Тешкоће путовања кроз поларне области. - *Наука и природа*, Београд, 1954, 4, 160-164.

3. О важнијим поларним експедицијама. - *Земља и људи*, Београд, 4, 70-77.

4. Фици острва. - *Географски хоризонт*, Загреб, II/1956, 1-2, 29-32.
5. Географски значај града Котора у прошлости. - *Земља и људи*, Београд 1956, 6, 14-23.
6. Гејзер и остале привлачности Сијаринске Бање. - *Наука и природа*, Београд, 1956, 7, 257-262.
7. Живот у Масауи, најтоплијем граду света. - *Земља и људи*, Београд, 1960, 10, 102-108.
8. Камерун. - *Земља и људи*, Београд, 11, 1961, 22-30.
9. Ледници Мон Блана. - *Земља и људи*, Београд, 12, 1962, 50-59.
10. Два циновска тунела за друмски саобраћај. - *Земља и људи*, Београд 13, 65-67.
11. Долина Аријежа до Андоре. - *Земља и људи*, Београд, 1964, 14, 91-101.
12. Сличице из Цвијићевог живота. - *Земља и људи*, Београд, 14, 1965, 11-19.
13. Екскурзија кроз Источне Пиринеје. - *Земља и људи*, Београд 17, 1967, 151-158.
14. Бадагаштајн, туристички универзум. - *Земља и људи*, Београд, 1965, 16 108-117.
15. Боривоје Ж. Милојевић и његов допринос географској науци. - - *Земља и људи*, Београд, 1968, 18, 5-9.
16. Записи о земљи чаја. - *Земља и људи*, Београд 1969, 19, 178-185.
17. Географски преображај Јерменске висије. - *Земља и људи*, Београд, 1970, 20, 197-211.
18. Белешка о планини Голији. - *Земља и људи*, Београд, 1971, 21, 13-18.
19. Горња Јабланица. - *Земља и људи*, Београд, 26, 17-32.
20. Краков и његова непосредна околина. - *Земља и људи*, Београд, 1977, 27, 246-261.
21. У земљи бадема и туризма. - *Земља и људи*, Београд, 1978, 28, 206-214.
22. Цвеће у предеоној слици и животу људи. - *Земља и људи*, Београд, 1979, 29, 148-162.
23. Копаоник и Жупа у вечном допуњавању. - *Земља и људи*, Београд, 1980, 30, 92-101.
24. Утисци из Токија. - *Земља и људи*, Београд, 1981, 31, 124-138.
25. Мој професор Бора Милојевић. - *Земља и људи*, Београд, 33, 41-47.
26. Лето и зима у истом дану. - *Земља и људи*, Београд, 1983, 33, 42-45.
27. Планина Сунца и снегова. - *Фотомонографија о Копаонику*, Туристички савез Србије, Београд 1982, 20-47.
- На српском и енглеском језику.
28. Кањоном Драге - километар на сат. - *Земља и људи*, св. 34, Београд 1984, 30-39.
29. Чари и ћуди Копаоника. - *Земља и људи*, Београд, 1985, 35, 30-38.
30. Други Златибор. - *Земља и људи*, Београд, 1986, 35, 30-38.
31. Уз стогодишњицу рођења Боривоја Ж. Милсјевића. - *Земља и људи*, Београд, 1987, 37, 8-13.
32. Слово о Копаонику. - *Млади истраживач*, Београд, 1984, 30, VI, стр. 8.
33. Колорадо па Тара - *Млади истраживач*, Београд, 1984, 33, IX, стр. 4, Интервју Јадранка Божановића.
34. Слово о Јовану Цвијићу. Од науке до политике. - *Завичај*, Суботица, 1988, 330, 24-25.
- Интервју са М. Васовићем водила Мирјана Булатовић.

35. Природни и културни објекти проглашени за светску баштину. - - *Земља и људи*, Београд, 1989, 39, 3-11.
36. Крајина - кључ Приморја. - *Интервју*, 1991, 269, 27. IX, стр. 8, 9. и 10. Опширан интервју...
36. Косово и Метохија у географском простору и животу нашег народа. - *Земља и људи*, Београд 1990, 40, 25-35.
37. Наш зборник и његов уредник. - *Земља и људи*, Београд 1990, 40, 5-18.
38. Једног лета на Дурмитору. - *Земља и људи*, Београд 1990, 40, 5-18.
39. Два силаска у кањон Таре. - *Соа небеска*, Жабљак, 1991, 15, 6-7.

III-5. Стручни радови

1. Методе и значај теренског рада у настави географије. - *Билтен Завода за основно образовање СР Србије*, Београд 1966, 5.
2. Географска индивидуалност у наставној обради регија и држава. - *Географски годишњак подружнице СГД*, Крагујевац 1971, 7.
3. Угрожавање човекове животне средине. - *Дечје новине*, Горњи Милановац, јуни 1973.
4. Угрожавање локалне средине и географска настава. - *Глобус* - Београд 6, 1974, 34-38.
5. Семинар Географског друштва Црне Горе. - *Глобус*, Београд, 7, 1975, 448-450.
6. Настава о животној средини у нашим школама. - *Глобус*, Београд, 7, 1975, 452-455.
7. Професор Бранислав Букуров, први географ - добитник Награде АВНОЈ-а Београд 1976. - *Глобус*, VIII, 1976, 8, 472-474.
8. Истраживач Шумадије. - *Глобус*, Београд, 8, 1976, 476-478. О билансу 20. годишњег рада др Живадина Степановића.
9. Роми у светлу науке. - *Глобус*, Београд, 8, 1976, 481-483.
10. Покрет младих истраживача Србије. - *Глобус*, Београд, 8, 1976, 488-489.
11. Истраживачко-путписна литература и њена примена у настави географије (реферат на симпозијуму „Изворност у настави“), Просветно-педагошки завод Београда, Посебна издања, Београд 1969.
12. Географска екскурзија кроз Београд. - *Глобус*, Београд 1, 1969, 51-64.
13. Туристичко-географске карактеристике Београда, Лексикографски завод СФРЈ, Загреб 1972.
- Заједно са Добросавом Павловићем.
14. Географске особености подручја око пруге Београд - Бар- У: „Пруга Београд - Бар“, - (монографија) Дуга, Београд 1971.
15. Успутни записи о планини Голији. - „Шпик“, Ивањица, 1971, 4-5.
16. Шест деценија нашег Друштва. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1970, Л, 1, 3-7.
17. Beograd. U: -Encyclopedia Britanica, London - Chicago 1971.
18. Регије Србије: - Enciklopedija Leksikografskog zavoda sv, 7, Zagreb 1964; 152-154.
19. Југоисточна Србија. - У: Enciklopedija Jugoslavije, sv. 7, Zagreb 1968, 673-674. Потпис: М. Вас.
20. Косово и Метохија. - У: Enciklopedija Jugoslavije, sv. 7, Zagreb 1968, 674-676. Потпис: М. Вас.

21. О географској логици. - *Глобус*, Београд, 4, 1972, 3-9.
22. Јован Цвијић о научном и друштвеном раду. - *Глобус*, Београд, 7, 1975, 241-245.
23. Лесковачко-врањска регија под лупом истраживача. - *Истраживач*, орган Младих истраживача Србије, Београд, новембар 1977.
24. Западна Србија као потенцијално подручје рада Младих истраживача. - *Истраживач*, орган Младих истраживача Србије, мај, 1978, 1-5.
25. Нова школа и животна средина. - *Глобус*, Београд, 1978, 10, 127-134.
26. Природа Ваљевског краја и њена валоризација. - *Истраживач*, орган Младих истраживача Србије, јун 1979.
27. Уз 65-ту годишњицу живота професора Јована Трифуноског - *Глобус*, Београд, 1979, 11, 274-277.
28. Природни резерват и Биосферна станица у Помосковљу. - *Глобус* Београд, 1982, 14, 56-60.
29. Неки наставни проблеми у вези са заштитом и унапређивањем животне средине. - „Испит геоерације”, Југословенски савез за заштиту и унапређивање животне средине, Београд 1976.
30. Станица Младих истраживача у Петници и географија (примљено за *Истраживач*).
31. Географија и Уједињене нације. - *Актуелне информације*, Удружење за ОУН СР Србије, Београд 1985.
32. Др Милорад Драгић, лекар - следбеник Јована Цвијића. - *Црвени крст Србије*, Београд XXXV, фебруар 1986, 22-23.
33. Вук и Цвијић на сличном послу. - *Географски лист*, Сарајево, 1987, 45, 1-4.
34. L'enseignement de la géographie du tourisme à l'Université de Belgrade Међународни семинар „L'enseignement du tourisme au niveau universitaire”, Lodž 3-7 mai 1987, Receuil de travaux, p. 17-29.
35. Значај научног и јавног рада Јована Цвијића. - *Васпитање и образовање*, Титоград, 1988, 3, 69-78.
36. *Очи соколове и ноге добре*. Кад год се спомену Јован Цвијић и Боровије Милојевић, ја се сетим њихових порука: географија се учи ногама! Наравно, уз добре ноге потребне су и очи соколове, а богме, и помало смисла за брзо уочавање правих научних проблема и појава у природи. - *Просветни преглед*, 1990, 1748-9(32-33), 27. XI, 4-5.
- Са кратком био-библиографском скицом и фотографијом аутора.

II-6 Остали објављени написи

1. Око 30 приказа, биљежака и некролога у Гласнику, СГД. *Geografskom vestniku у Љубљани*, Гласнику Врањског музеја, Гласнику Етнографског института САНУ, Bulletin des Etudes belge de Géographie и Бриселу и др.
2. Око 15 написа у дневној или недјељној штампи (*Политика*, *Просветни преглед*, *Цетињски лист* и др.)
3. Око 20 краћих чланака у Орској енциклопедији Лексикографског завода и Енциклопедији Jugosalvije.
4. Предговора у књигама других аутора (6).
5. Око 300 краћих прилога за *Школску енциклопедију „Просвете”* у Београду.

II-7. Студије, чланци и прилози у штампи (или припремљени за штампу)

1. Географски преображај долине Дирансе (рукопис, стр. 1-30).
2. Теоријске основе регионалне географије (рукопис, стр. 1-27, један део одштампан у Васовићевом уџбенику *Регионална географија*, Београд 1972).
3. Концепција туристичке географије (предлог за дискусију на I југословенском симпозијуму из туристичке географије, Буковичка Бања, 1971, рукопис стр. 1-5).
4. Le région touristique. - 25-ème Congrès internationale d'experts scientifiques du tourisme, Belgrade 1975.
5. Индустија Србије (рукопис предат Одсеку за географске науке ПМФ 1976, стр. 1-20).
6. Индустија и туризам - чиниоци преображаја насеља и пејзажа (рукопис, стр. 1-20).
7. Неке новине у географији социјалистичких земаља Европе. Реферат на семинарима Српског географског друштва и Географског друштва Црне Горе, јануара 1980, (рукопис стр. 1-15.)
8. Problemes de l'environment dans les régions de montagnes étudiés. Реферат на XXIV Међународном конгресу географа, Токио 1980, у штампи, рукопис стр. 1-7.
9. Животна средина - поље интегралног истраживања у географији. Бугарско-југословенски симпозијум 8-15. јуна 1981. Софија, (реферат стр. 1-9.)
10. Соотношение использования в заштите природе горных районов на примере горных районов Югославии. - VII Научний семинар географов универзитетов социјалистических стран, Москва 10-15, мая 1982, реферат стр. 1-12 (у штампи).
11. Географска својства Пљеваљског краја, монографија (рукопис примљен за „Хронику Пљеваљског краја”, стр. 1-110).
12. Географија слива Студенице, монографија. Одбор за прославу 800 година манастира Студенице, САНУ, рукопис примљен за штампу, (стр. 1-200.)
13. Роль туризма в географических преобразованиях побережья Адриатического моря. - XI Научни семинар географов социјалистических стран, Гданьск, 24-26. септембра (у штампи, рукопис стр. 1-15).
14. Просторна обележја Голије и Рогозне значајна за туризам. - Заштита природе, бр. 39 (у штампи рукопис стр. 1-18.)
15. Природна богатства слива Студенице и њихово искоришћавање (научни скуп „Баштина и савремена цивилизација. Студеница и планирани водопривредни системи”. САНУ, 22-24. јун 1988, [у штампи], рукопис стр. 1-17.
16. Научни рад Јована Цвијића. (друго допуњено и прерађено издање); научна издања Музеја града Београда.
Заједно са Т. Корићанац.
17. Преображај земаљског простора и будућа географија (научни скуп у част 150 година Велике школе и Универзитета у Београду, [у штампи] рукопис стр. 1-11.
18. Јован Цвијић, географ светског гласа. - Зборник у част 125 година Гимназије, Ваљево [у штампи] рукопис стр. 1-10.
19. Географска својства и новина преображај Горње Јабланице. - Зборник у част 100 година школе „Братство у Медвеђи, Београд Завод за уџбенике [у штампи] рукопис стр. 1-25.

20. Појам регије и проблеми регионализације (стручни елаборат израђен за потребе Завода за унапређење комуналне делатности СР Србије, Београд 1965).

21. Насељеност и привредне одлике планинских пашњака у Југославији (стручни елаборат израђен за потребе Пољопривредне банке СФРЈ, Београд 1963).

22. Јован Цвијић (документарни филм о Цвијићевом животу и научном стваралаштву, Дунав-филм, Београд 1967)

Заједно са Петром Стојановићем.

23. Пределни Југославије (публикација „Југославија - Норвешка“)

24. Гранични проблеми Индије и Пакистана - (рукопис, стр. 1-8).

25. Скица за географију Београда (рукопис, стр. 1-7, Београд 1978).

26. Прештампавање дела Јована Цвијића, нацрт програма (Одбор за капитална дела при САНУ, Београд 1984).

27. Преиодование географије в Белградском Университете. - X Научни семинар универзитетских географов социјалистических страна, Софија, 29. IX 1985, рукопис стр. 1-8 (у штампи).

28. Цвијићев семинар - велика школа истраживача. - *Географски лист*, Сарајево, 1991.

III Литература о професору М. Васовићу

(Непотпуни подаци)

1. КАСАЛИЦА, Слободан Ђ.: Књига неспорне вриједности. (Др Милорад Васовић и др Живадин Јовичић „Важније туристичко-географске регије Европе“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд, 1982). - *Просвјетни рад*, 1983, 18, 15. XI, стр. 9.

2. РАЦКОВИЋ, Никола: Васовић Милорад. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. Цетиње, 1987, стр. 206.

3. РШУМОВИЋ, Радван: Поводом шездесетогодишњице живота и рада др Милорада Васовића, редовног професора Универзитета у Београду. - *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1986, св. LXVI, бр. 2, стр. 3-18.

4. СТАНКОВИЋ, Стеван.: М. Васовић, Ж, Јовичић: Важније туристичко-географске регије Европе. Издавачка радна организација „Рад“, Београд, 1982. *Гласник Српског географског друштва*, Београд 1983, св. LXIII, бр. 1, стр. 73.

5. СТАНКОВИЋ, Стеван М.: Истраживачки дух. - *Гласник Српског географског друштва* посвећен је др Милораду Васовићу, што представља знак признања за наставно и научно прегалаштво. - *Просветни преглед*, 1986, бр. 1536, 12. XII, стр. 7.

6. ТРИФУНОСКИ, Јован: Планина Копаоник. Др Милорад Васовић, Копаоник - географска монографија, Посебна издања Српског географског друштва књ. 65, Београд 1988, 238 стр. - Критике, прикази, извештаји=*Critiques, ces et descrifs. Institut des etudes balkaniques Balcanica XX, Belgrad* 1989, стр. 446-447.

7. ЦАРИЋ, Небојша: Др Милорад Васовић, Копаоник, Српско географско друштво, 233 стране. - *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 1989, бр. 86-87, стр. 218.

8. ЦАРИЋ, Небојша: Развој географске науке. - *Зборник радова Природно-математичког факултета - Универзитета у Новом Саду*, књига 19, 1989, стр. 123-174.

О теорији регионалне географије М. Васовића: стр. 169-172.

ДОДАТАК

** У „Додатку” доносимо библиографске допуне раније објављених био-библиографија поједних личности обрађених у ПОРТРЕТИМА (Цетиње, 1983), ПОРТРЕТИМА II (Цетиње, 1987) и ПОРТРЕТИМА III (Цетиње, 1990).*

Допуном су обухваћени нови библиографски подаци до којих смо дошли библиографским претраживањима оних личности које нијесу одавно у животу. Живе личности су, међутим, настављале свој стваралачки рад и послије године објављивања њихове био-библиографије и објављивале резултате своје научно-истраживачке дјелатности, тако да овдје доносимо списак тих радова, у ствари, наставак њихових публикованих радова које смо регистровали у ранијим нашим књигама.

С таквом праксом ћемо и убудуће наставити.

ЈОВАН ВУКМАНОВИЋ

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 335-344)

II - 1. Посебна издања

1. Црмница: антропогеографска и етнолошка студија. - Београд: Српска академија наука и умјетности, 1988 (Београд: „Радиша Тимотић“). - XI, 398 стр.: илустр.; 24 см. - (Посебна издања/Српска академија наука и умјетности; књ. 583. Одељење друштвених наука, Одбор за филозофију и друштвену теорију; књ. 1).
Тираж 1.000. - Библиографија и биљешке уз текст. - Summary. - Регистар.

II - 2. Чланци и прилози

1. Етнографски музеј на Цетињу. - *Народна одбрана*, XIV/1939, 3, 41.
2. Послије Првог конгреса Друштва за културну сарадњу Југославије са СССР. - *Побједа*, III/1946, 47, 6.
Одржан у Београду 5-6. новембра 1946. године.
3. Свадба у Перасту. - *Гласник Етнографског института*, VII/1958, 141-151.
4. О начину биљежења фолклорне грађе. - *Рад конгреса фолклориста Југославије у Вараждину 1957*. Загреб 1957, 181-185.
5. Славе католика и муслимана у Црногорском приморју. - *Рад Конгреса фолклориста Југославије у Вараждину*. Загреб, 1957, 333-340.
6. [Поздравна ријеч учесницима III конгреса]. - *Трећи конгрес фолклориста Југославије*. Држан 1-9. IX 1956. г. у Црној Гори. Цетиње 1958, 7-8.
7. Крсно име у Перасту. - *Гласник Етнографског института*, 1960, 22-23; 209-216.
8. Јован И. Милошевић (1895-1959). - *Рад конгреса фолклориста у Зајечару и Неготину 1958*. Београд 1960, 303.
Некролог.
9. Свадебни обичај у Горњем и Доњем Ораховцу. - *Гласник Етнографског института* у Београду, 1976, 39-40; 271-186.
10. Свечано остварање XVI-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије одржаног на Игалу (крај у Херцег Новог) од 16-19. септембра 1969. - године. - *Рад XVI конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Игалу 1969*. Цетиње 1978, 3-5.
11. Географски преглед, етнички процеси и састав становништва Боке Которске [Apercu géographique, evolution ethnique et structure dela population des Bonches de Kotor]. - *Рад XVI-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Игалу 1969*. год. - Цетиње 1978, 9-16 + 3 сл.
12. Географски, историјски и етнички преглед Спича. - XXVIII конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије. Зборник радова. Сутоморе 1981, 7-12.
13. Иван-бег Црнојевић у народном предању. - *Библиографски вјесник*, XI/1982, 3, 57-62.
14. О удесу неких културно-историјских споменика на Цетињу. - *Библиографски вјесник*, XI/1982, 3, 109-111.
15. Мегдан у Црногорацка. - *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена, ЈАЗУ*, 1983, 49, 407-413.

16. Остаци и трагови словенског становништва у Сјеверној Албанији. - *Библиографски вјесник*, XIII/1984, 1, 139-145.

17. Етничко сродство Црногораца и Шумадинаца. - *Библиографски вјесник*, XIII/1984, 1, 139-145.

18. Географски и етнички преглед области Дурмитора [Географски центар Етничког Ревииен Дурмитор Регион]. - *Рад XXII-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Жабљаку 1975*. Цетиње 1985, 7-14.

19. Етнички процеси и карактеристичне особине племенско-патријархалног друштва у Старој Црној Гори. - *Етнолошки преглед*, 1986, 7-12.

20. Етничко сродство Црногораца и Шумадинаца. - *Етнолошке свеске VIII*, Београд-Крушевац, 1987, 147-152.

21. Јован Цвијић - научни и јавни радник. - *Историјски записи*, 1987, 4, 113-122.

22. Уводна ријеч са освртом на сарадњу Андрије Јовићевића са Јованом Цвијећем и Јованом Ердџановићем. У: *Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти Андрије Јовићевића*, Цетиње 1989, 7-10.

23. Традиционалне и савремене етничке одлике Староцрногораца. - *Етничке традиције и савременост*, МАНУ, Скопје 1989, 43-48.

III Литература о Јовану Вукмановићу

1. БАЊАКТАРОВИЋ, Мирко: Јован Вукмановић, Конавли, антропогеографска и етнолошка испитивања. Посебна издања Српске академије наука 85, Београду 1980. С. 3-476, са 4 цртежа и 49 фотографија. - *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 1981, 45, 280.

2. ВЛАХОВИЋ, Петар: Јован Вукмановић, Црмница - антропогеографска и етнолошка испитивања, Одељење друштвених наука САНУ, књ. ДЛXXXIII, Београд 1988. - *Критике, прикази, извештаји*. Цритиљес, цмопте - рендус, реценсионс. Ападание Србе дес сциенес ет дес артс. Институт, дес етудес Балканиљес (Балшаница XX). Белграде 1989, 443-446.

3. ДРЉАЧА, Душан: Нека питања етничке географије и етнолошких проучавања града и индустријског насеља на VII међународном конгресу антрополошких и етнолошких наука у Москви 1964. - *Гласник Етнографског института, САН, у Београд XI-XV (1962-1966)*, 194-204.

Ј. Вукмановић поднио реферат „О значају динарских миграција за етничку историју Југославије.

4. ЗЕЧЕВИЋ, Слободан: Научни скупови наших етнолога. - *Гласник Етнографског музеја*, Београд, 1967, 30, 175-177.

На савјетовању у Вршцу поводом 10. годишњице оснивања Етнолошког друштва Југославије, међу осталима и Ј. Вукмановић поднио саопштење: „Мркојевићи у Црној Гори и њихово етничко опредељење”.

5. РАЦКОВИЋ, Никола: Вукмановић Јован. У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, 217.

6. СЕКУЛОВИЋ, Г[оран]: Допринос науци. Разговор о двије књиге - др Јована Вукмановића о Црмници и др Ђура Вујовића о развоју КПЈ у Црној Гори. - *Побједа*, XLV/1989, 8396, 18. април, 10.

На „Округлом столу” Историјског института Црне Горе у Титограду, Вукмановићевој књизи уводно излагање поднио академик Обрен Благојевић, а у дискусији узео учешћа академик Петар Влаховић, др Радоман Јовановић, др Павле Радусиновић, др Бранислав Маровић, Драгана Радојичић и др.

7. ТОМИЋ, Светозар: Из реферата на рад Ј. Вукмановића „Крпље у Црној Гори”. - *Гласник Етнографског института, САНУ*, 1925, I/1-2, 519-520.

САВО ВУКМАНОВИЋ

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 225-240)

II - 1. Посебна издања

1. Никола I Петровић Његош: биографске црте. [Цетиње]: аутор, 1990 (Цетиње: Обод). - 127 стр.: илустр.; 20 см.

Тираж 1200. - Биљешке уз текст.

II - 2. Чланци

1. Позоришна хроника. - Зета, XI/1940, 34, 3.

2. Црногорско четовање у XVII и XVIII вијеку у одразу народне пјесме [Отражение черногорского четничества XVII и XVIII в. в. народных песнях]. - 24. kongres zveze Društva folkloristov Jugoslavije, Piran 1977, 142-146.

3. Предање и легенде области Дурмитора [Tradition and Legends of the Region od Durmitor]. - Рад XXII-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Игалу 1975. Цетиње 1985, 23-28.

4. Др Валтазар Божишић и Никола I Петровић Његош. - Библиографски вјесник, XV/1986, 2, 157-175. Резюме.

5. Милан Вукићевић као сарадник „Записа“. - Историјски записи, LX/1987, 1, 217-224.

6. Никола I Петровић Његош као мемоарист. - Историјски записи, LX/1987, 4, 103-111.

7. Никола I Петровић Његош као путописац. - Зборник которске секције Друштва историчара Црне Горе. Котор, 1988, 4, 59-63.

8. О књижевно-историјским радовима Николе I Петровића Његоша у цетињским „Записима“. - Историјски записи, LXIII/1990, 1-2, 91-95.

9. Дјевојачки институт на Цетињу. - Просвјетни рад, 1990, 9-10, [12].

10. Принц без круне. - Побједа, XLVI/1991, 9046, 8, II, 2.

Михаило Петровић.

11. Потресна прича о катастрофи исељеника - добровољаца. - Сусрети, XII/1991, 124-126, 2-3.

Поднаслов: Хитајући да помогну зараћеној домовини у првом свјетском рату наишли на мину и настрадали. Од преко 500 исељеника-добровољаца из Америке и Канаде бродолом су преживјела 164 [код Сан Ђовани ди Медуа]. „Ловћенска вила“ један од ријетких споменика у свијету посвећених борби исељеника за слободу, откивен на Цетињу 1940. године [Рад академ. вајара Риста Стијовића].

12. ПЕТРОВИЋ, Никола I: Балканска царица: драма Николе I Петровића Његоша [приредио Саво Вукмановић], 1989 (Цетиње: Обод). - 250 стр.; 21 см.

О Балканској царици код нас и на страни: стр. 3-23.

13. ПЕТРОВИЋ, Никола I: Балканска царица: драма у три радње /Никола I Петровић Његош. - Београд: Зенит, 1989 (Панчево: 6. октобр). - 224 стр.; илустр.; 20 см.

Библиотека Хермес.

Тираж 5.000. - Поговор: Саво Вукмановић

САВО П. ВУЛЕТИЋ (1871-1945)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 195-218)

II

1. Нешто о раду на унији Црне Горе и Србије. Писмо краља Николе I и Петра I. - *Српски књижевни гласник*, I/1925, 124-130.
2. Форд у Бару. - *Зета*, I/1930, 7, 5. Потпис: *Xaverius*.
О изгледима за подизање фабрике.
3. Стогодишњица зетског устанка, Извод из опсежнијег рада. - *Зета*, III/1932, 18, 2. Потпис: *Xaverius*.
4. И др Шишић свјесно износи нетачности о Црној Гори. - *Зета*, V/1934, 13, 1-2.; VI/1935, 1, 6. Потпис: X-с. и пуним именом и презименом.
5. За Његошев споменик. - *Зета*, V/1934, 17, 4. Потпис: В.
6. *Расељавање Срба из скадарског краја наш је велики национални губитак*. - *Зета*, V/1934, 3-4.
7. Преглед штампе у Црној Гори од 1834-1934. - *Зета*, VI/1935, 2, 3. Потпис: X.
8. К питању о перјаничким пенсијама. - *Зета*, VI/1935, 5, 2. Потпис: В.
9. Још нешто о књизи „Преглед штампе у Црној Гори” Д. Вуксана. - *Зета*, VI/1935, 6, 3. Потпис: X. У.
10. Каква се политика води на црногорском селу. - *Зета*, VI/1935, 25, 2-3.
11. Прослава 222. годишњице битке на Царевом лазу. - *Зета*, VI/1935, 32, 4. Потпис: X.
12. Албански народ тражи слободе. - *Зета*, VI/1935, 33, 5. Потпис: В.
13. Банкет Друштва „Бранко” у част госпође Милеве Ђ. Спасојевић. - *Зета*, VI/1935, 33, 5. Потпис: В.
14. Излет Подгоричана до манастира Старчева и Брезовице у Скадарском Језеру. - *Зета*, VI/1935, 39, 3. Потпис: X.
15. Да ли је Пилсудски ослободилац Пољске. - *Зета*, VII/1936, 24, 3. Потпис: *Xaverius*.
16. Наша најопаснија криза. - *Зета*, VI/1935, 40, 1-2. Потпис: X-с.
Морална криза.
17. Југословенске жене траже право гласа. - *Зета*, VI/1935, 46, 1. Потпис: X.
18. Илија Вулетић. - *Зета*, VII/1936, 25, 6. Потпис: С. В.
Некролог.
19. Шездесетогодишњица од смрти двојице зетских мученика. - *Зета*, VII/1936, 33, 4. Потпис: С. П. В.
Попа Јова Поповића и Петра Станова Дурковића.
20. Сlike из прошлости сличне данашњици. - *Зета*, VII/1936, 47, 1-2. Потпис: *Xaverius*.
21. *Педесетогодишњица свештеничке службе г. архимандрита С[имеона] Поповића*. - *Зета*, VIII/1937, 7, 4. Потпис: X.
22. *Доштампано је једно врло важно дјело из наше историје*. - *Зета*, VIII/1937, 13, 3. Потпис: X
Дјело Николе I: „Херцеговачки устанак”.
23. *Још један интересантан случај суђења у Државном савјету*. - *Зета*, VIII/1937, 24, 3. Потпис: X.
24. *Намјерава се доћи ток ријеке Цијевне обрнути кроз Тузе*. - *Зета*, VIII/1937, 32, 2. Потпис: X.
25. *Оператор професор Новиков [Всвољд] је права благодат за Црну Гору*. - *Зета*, VIII/1937, 32, 6. Потпис: В.

26. Положај радника у Подгорици. - Зета, VIII/1937, 33, 1-2. Потпис: X.
27. Завршен штрајк грађевинских радника. - Зета, VIII/1937, 39, 2. Потпис: X.
28. О споразуму група из ванпарламентарне опозиције. - Зета, VIII/1937, 40, 2. Потпис: X-с.
29. За подизање споменика Божидару Вуковићу у Подгорици. - Зета, VIII/1937, 41, 4. Потпис: В.
30. Пред доношењем новог инвалидског закона. - Зета, VIII/1937, 44, 1-2. Потпис: X-с.
31. Поплавом поновљена катастрофа у Зети. - Зета, VIII/1937, 45, 2; 46, 2. Поновљен чланак у броју 46!
32. Да се не заборави један подвиг двојице зетских патриота. - Зета, VIII/1937, 46, 6. Потпис: С. П. В.
Марка и Неша Бјелобрковића - Лајковића.
33. Изјава г. Сава П. Вулетића. - Зета, VIII/1937, 47, 2.
Деманти да је дао интервју београдској Правди.
34. Крематоријум у Паризу - пекара људског тијела. - Зета, VIII/1937, 50, 3.
35. Што је претходило оставци прве и образовању друге уставне владе у Црној Гори. - Зета, IX/1938, 1, 9-11.
36. Из историје уставне борбе у Црној Гори. Одговор г. Сава П. Вулетића на одговор г. Марка Радуловића. - Зета, IX/1938, 3, 1.
37. Још нешто уз мој напис објављен у овогодишњем 1 броју „Зете“. - Зета, IX/1938, 10, 2; 11, 2.
38. Исплата добара која су под ударом Аграрне реформе. - Зета, IX/1938, 12, 2. Потпис: X.
39. Да ли пад Таре или Зете. - Зета, IX/1938, 39, 4. Потпис: X.
Користити за подизање хидроцентрале.
40. Марко Ф. Шоћ, виши чиновник поштанско-телеграфске струке у пенсији. - Зета, X/1939, 5, 4-5.
Некролог.
41. Стево Чутурило негдашњи надзорник црногорских школа. - Зета, X/1939, 10, 6. Потпис: Хавериус.
42. Како су нас одвели. Успомене из 1916. год. - Зета, XI/1940, 1, 8-9.
Аустроугарски окупатор у заробљеништво у Мађарску (Болдогасоњ).
43. „Записи“, јануарски број 1940. год. - Зета, XI/1940, 1, 12. Потпис: В.
44. Подгорици пријети велика опасност. - Зета, XI/1940, 4, 1-2. Потпис: В.
Од подизања бране код с. Диноша у кориту Цијевне.
45. Марифет цајтунг Стојана Церовића „Слободна мисао“ и наша просвјета. - Зета, XI/1940, 9, 4. Потпис: С. В.
46. Још о опасности за пензије црногорских официра народне војске и њихових породица. - Зета, XI/1940, 21, 1-2. Потпис: С. В.
47. Један недокончани књижевни рад. - Зета, XI/1940, 23, 3. Потпис: В.
О дјелу рано преминуле Радмиле М. Спасојевић.
48. Помен блаженопочившем Краљу Александру у Подгорици. Служио је Њ. Св. Патријарх господин Гаврило [Дожић]. - Зета, XI/1940, 38, 2. Потпис: В.

III
 1. Белетристика у Црној Гори. „Славенски прехлед“ (XIII, 4-6) доноси приказ књиге Сава П. Вулетића „Наши људи“. - Бранково коло, XVII/1911, 10 160.
 ДУБРОВНИК
 CRNOJEVIC

2. Вулетић Саво (* 1871). - In: *Nový velký ilustrovanýslovník naučný*. Sv. 17, Praha, Gutenberg 1931, стр. 217.

3. На допуну наше вијести.... - *Срђ*, II/1903, 24, 1167.

Према саопштењу Сава Вулетића *Књижевни лист* на Цетињу престао је са излажењем искључиво из материјалних разлога.

4. Наши људи. - *Босанска вила*, 1909, 9, 144.

Биљешка о припреми друге књиге приповједака Сава Вулетића.

5. Нова књига приповједака. - *Босанска вила*, 1905, 1, 15.

Биљешка о приповјеткама С. Вулетића.

6. Преведено на италијански. - *Босанска вила*, 1906, 19, 304.

Биљешка о преводу Вулетићеве приповијетке „Гријех попа Јака” у Nuova Fassegna.

7. П: II конгрес југословенских књижевника. - *Дело*, 1906, 40, 3, 397-400.

8. Предавање из свију предмета у основној школо. - *Босанска вила*, 1903, 9, 179.
Биљешка о спремности С. Вулетића да штампа неколики предавања из свих предмета који се изводе у основној школи.

9. Саво П. Вулетић. - *Нова искра*, VII/1905, 5, 159.

Позив на претплату своје прве збирке приповиједака.

10. Саво П. Вулетић: Књижевни оглас. - *Босанска вила*, 1909, 23, 369.

Обавјештење да је збирку приповиједака „Наши људи” дао у штампу, с позивом на претплату.

11. Саво Вулетић: Књижевни оглас. - *Браник*, XXVI/1910, 120, 4.

Оглашава збирку „Наши људи”.

12. У бр. 18 „Срђа”.... - *Срђ*, II/1903, 22, 1066.

Обавјештење да је Уредништво добило доста приговора на Вулетићев чланак „Не са сваким у књижевнике”, али их неће обзнанити да се не би стварао раздор међу књижевним посленицима на Цетињу....

13. Апел. Одбор за скупљање прилога у корист подизања Његошевог споменика [у Подгорици]. - *Зета*, V/1934, 31, 5.

Предсједник: Саво П. Вулетић.

14. Подгорица ће подићи спомен-бисту војводи Божидару Вуковићу. - *Зета*, VIII/1937, 3, 2.

На конференцији грађана у хотелу „Империјал” говорио С. Вулетић и др.

15. ФАТИЋ, Саво: Мој одговор г-ну Вулетићу. - *Слободна мисао*, VIII/1937, 35, 3; 36, 4.

ДУШАН Д. ВУКСАН (1881-1944)

(уп. П О Р Т Р Е Т И III, Цетиње 1990, стр. 105-184)

II

1. Црногорски правитељствујући сенат. - *Наша старина*, VIII/1929, 20. 191-199. Résumé.

III

1. БУЛАТОВИЋ, М[ашан]: Споменица Петра II Петровића Његоша, владике Рада, 1915-1851-1925. Уредио Д. Д. Вуксан. Издање гл. одбора за пренос Његошевих кости.... - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1926, 2, 300-303.

2. ГЕОРГИЈЕВИЋ, К[решимир]: Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (књ. XV, св. I-II). - *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, IX/1936, 2, 230-231.

С посебним освртом на рад Д. Вуксана „Митрополит црногорски Петар и Атанасије Стојковић”.

3. ДИНИЋ, Михаило Ј.: Споменица Петра II Петровића-Његоша - Владике Рада 1813-1851-1925. Уредио Душан Д. Вуксан - Издање главног одбора за пренос Његошевих костију на Цетиње, 1926, 8°, LX, 194 - *Југословенски историјски часопис*, II/1936, 1-4, 394-395. Потпис: М. Ј. Д.

4. КОПРИВИЦА, Андрија: Д. Вуксан, Посланице митрополита Петра I. Издање цетињског историјског друштва. Цетиње 1935. Стр. 361. - *Нови источник*, 1935, 10-11, 342-343. Потпис: А. К.

5. НОВАК, Виктор: Душан Д. Вуксан, Рукописи манастира пећке патријаршије и Цетињске митрополије. Скопље 1938, 8°, 88. (Посебни отисак из Зборника за историју Јужне Србије и суседних области. Скопско научно друштво. Књига I, 133-221). - *Југословенски историјски часопис (ЈИЧ)*, II/1936, 1-4, 252-253. Потпис: В. Н.

6. НОВАК, Виктор: Петар I Петровић Његош, Посланице Црногорцима, Брђанима и Приморцима. С предговором митрополита црногорског Гаврила [Дожића]. За штампу средио Душан Д. Вуксан, Цетиње, 1925, 8°, 261. - *ЈИЧ*, II/1936, 1-4, 254-255. Потпис: В. Н.

7. НОВАК, Виктор: Д. Д. Вуксан, Пројект државног уређења у Црној Гори 1798 године („Политика” 17-I-1937). - *ЈИЧ*, III/1937, 1-4, 481. Потпис: В. Н.

8. ПАВЛОВИЋ, Д[рагољуб]: Богословље, орган православног богословског факултета у Београду. Београд 1927-1929 (II - IV). Уредник др Димитрије Стефановић. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, X/1930, 2, 264-265.

Уз преглед садржаја приказ Вуксановог чланка „Епископ Марко, непознати биограф XV в.”.

9. ПАВЛОВИЋ, Д[рагољуб]: Друштво за српски језик и књижевност. Извјештај о раду за 1936/1937 школску годину. - *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор*, XVII/1937, 2, 364-365.

Поред осталих, читан је и рад Д. Вуксана „Један рани коментар Горског вијениа”.

10. ПЕТРОВИЋ, Радмила С.: Душан Вуксан, Један пројекат црногорског законика из доба Владике Рада. - *Архив за правне и друштвене науке*, XVIII/1929, XVI(XXXIII), 5, 427-428.

11. ПОПОВИЋ, П[авле]: Споменица Петра II Петровића Његоша, владике Рада, 1813-1851-1925. Уредио Душан Д. Вуксан. Издање главног одбора за пренос Његошевих кости. Штампа Државна штампарија на Цетињу 1926, 8°. Стр. LX, 194, са 1 таблицом (генеаложска таблица породице Његош) и 1 сликом ван текста. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, VI/1926, 2, 299-300.

12. ПОПОВИЋ, П[авле]: Споменик LXXXI(II разред, 63), 1935. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XVIII/1937, 2, 293.

Осврће се и на Вуксанов прилог „Писмо Озерецевског, Ковалејског и Чевкина Владици Раду”.

13. СТАНОЈЕВИЋ, Г[лигор]: Душан Д. Вуксан, Митрополит Петар I Петровић Његош и његово доба. Народна књига Цетиње 1950, стр. 391. - *Историјски гласник*, 1951, 1-2, 148-149.

14. ЧАЈКАНОВИЋ, В[еселин]: *Гласник Етнографског музеја у Београду*. Уредник др Боривоје М. Дробњковић. Књига четврта. Београд 1929; књига пета 1930; књига шеста 1931. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XV/1935, 1-2, 223-228.

Осврће се, између осталог, на више чланака Д. Вуксана: „Један зборник народних љекова из Боке”, „Народни суд у Приморју”, „Вјеровање у вампире”, „Вађење мазије” и „Шта је понијела у ррњију Стане Ђеловић”.

15. ЧУБРИЛОВИЋ, В[аса]: Душан Д. Вуксан, Петар I Петровић--Његош и његово доба. Цетиње 1951, 8^о, 390. (Издање Научног друштва Црне Горе). - *Историјски часопис* 1951-1952, III, 309-311.

16. ЂОРОВИЋ, Јелена: Зборник у част Богдана Поповића. Издавачка књижарница Геде Кона 1929. Фол. стр. 426. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, X/1930, 1, 108-111.

Осврће се и на „Два писма Матије Бана Владици Раду” од Д. Д. Вуксана.

17. ШМАУС, А[лојз]: Slavische Rundschau berischtende und kritische Zeitschrift für das geistige Leben der slavischen Völker. Hsrg. Franz Spina u. Gerhard Gesemann, Prag. - Год. I, (1939), св. 1-10. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, X/1930, 2, 267-271.

Уз остали садржај приказује и Вуксанов чланак „Духовни живот у Црној Горти после рата”.

РИСТО Ј. ДРАГИЋЕВИЋ (1901-1980)

(уп. П О Р Т Р Е Т И, стр. 263-317)

II

1. Др Милутин Д. Нешић: „Петровићи Његоши”. Нови Сад 1939 године. - Зета, XI/1940, 6, 3. Потпис: Р. Ј. Д.

2. Писмо Риста Драгићевића. - Побједа, XXIV/1967, 2674, 9. Реаговање на интервју Ратка Пековића са Михаилом Лалићем у свечаном броју *Побјеле* 29. XI 1967. године.

3. Одговор Риста Драгићевића. - Побједа, XXIV/1967, 2678, 9. Књижевнику Мих. Лалићу.

III Литература о Р. Драгићевићу

1. БОШКОВ, Ж[ивојин]: Чланци о Његошу. - *Летопис Матице српске*, 1950, 365, 330-332.

Приказ књиге Р. Драгићевића.

2. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен: Ристо Драгићевић. - У: Економска мисао у Црној Гори (до другог свјетског рата). САНУ, Посебна издања, књ. DLXXX. Одељење друштвених наука, књ. 96. Београд 1988, стр. 275-278.

3. ДУРКОВИЋ - ЈАКШИЋ, Љубомир: Ристо Ј. Драгићевић, Чланци о Његошу, *Народна књига*”, Цетиње, 1949, 8^о, 233+(1). - *Историјски гласник*, 1950, 1-2, 166-167.

4. ЈОВИЋЕВИЋ, Илија: Младошћу Цетињанин - животом космополита. - *Покрет*, 50/1991, 205, 28-29; 206, 28-29; 207, 28-29; 208, 27-29; 209, 28-29, О Данилу Кишу и породици Риста Драгићевића.

5. ЛАЛИЋ, Михаило: Истина је дубља од факата, зато је мудрија и тежа. - *Побједа*, XXIV/1967, 2672, 8-9.

Интервју: Ратко Пековић.

6. ЛАЛИЋ, Михаило: Одговор Михаила Лалића на писмо Риста Драгићевића. - *Побједа*, XXIV/1967, 2677, 9.

7. ЛАЛИЋ, Михаило: О Шајтоку и осталим експонатима. - *Побједа*, XXV/1968, 2682, 9. Реаговање на чланак Р. Драгићевића објављен у *Побједи* 21. XII, 6-7.

8. ЛАТКОВИЋ, Видо: Једно необично издање „Горског вијенца”. - Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXIX/1963, 3-4, 333-339.
Приредио Ристо Драгићевић у издању „Графичког завода” - Титоград 1959. године.
9. МИХАИЛОВИЋ, Божо: Петар Петровић Његош, Горски вијенац. (За штампу приредио Јагош Јовановић и Ристо Драгићевић: издање: Графички завод Титоград 1959). - Стварање, XV/1960, 1, 43-48.
10. Награде научницима и књижевницима Црне Горе. - Одјек, 1948, 17, 2. Између осталих и Ристу Драгићевићу.
11. ПАВИЋЕВИЋ, Бранко: Поводом два броја Историјских записа. - Историјски гласник, 1954, 4, 159-171.
Полемика са ставовима Јагоша Јовановића и Риста Драгићевића...
12. Поводом полемике Лалић - Драгићевић. - Побједа, XXV/1968, 2686, 9. Редакција листа.
13. СТАНОЈЕВИЋ, Г[лигор]: О методу једног критичара.-Историјски гласник, 1956, 1, 102-112.
Осврт на приказ Р. Драгићевића ауторове књиге „Црна Гора у доба владике Данила” у *Историским записима* бр. 1-2/1955. године.
14. СТЕВАНОВИЋ, Михаило: О језику „Горског вијенца”. Београд: САНУ и Научна књига, 1990.
У уводном дијелу даје преглед досадашњих коментара.
15. РАЦКОВИЋ, Никола: Драгићевић Ристо. - У: Прилози за лексикон црногорске културе. Цетиње 1987, стр. 53.

НИЋИФОР ДУЧИЋ (1882-1900)

(ул. ПОРТРЕТИ II, стр. 33-61)

II

1. Похвална ријеч, говорена на Цетињској пољани од - - , команданта херцеговачкога, приликом доведенијех робовах из Крњицах 16 Марта 1862. У књигопечатњи књаж. црногорског у Цетињу. 4 стр.
2. Поучење у стиховима од светопоч. Петра I митрополита црногорскога. - *Српско-далматински магазин*, 1864, 64-69.
3. Опис једне старе србуље (у манастиру Морачи). - *Српско-далматински магазин*, XXV/1866, 181-187.
4. Манастир Морача. - *Српско-далматински магазин*, XXVIII/1869, 34-45.
5. Јеромонахъ, Описаніе монастырей Дужи и Твырдошъ въ Герцеговинѣ. Собраніе сочиненій А. Гильфердинга, Т III, С. Петербургъ 1873.
6. Черногорія. - *Славянский Ежегодникъ* III. Кіевъ 1878.
7. Хумска (херцеговачка) православна епископија од 1220-1346. године, а од 1346. год. до наших дана митрополија. - *Весник српске цркве*, 1890, стр.

III

1. Архимандрит Ниѣифор Дучић. - *Браник*, XVI/1900, 24, 1-2.
Био-библиографски подаци.
2. Архимандрит Ниѣифор Дучић. - *Јавор*, 1891, 24, 383.
Прилог библиографији.

3. БЛАГОЈЕВИЋ, Обрен: Нићифор Дучић. - У: *Економска мисао у Црној Гори* (до другог свјетског рата). САНУ, Посебна издања књ. DLXXX. Одељење друштвених наука, књ. 96. Београд 1988, стр. 181-186.

4. Гри: Босна и Херцеговина и данашње прилике (први дио). - *Застава*, 1870, 125, 1-2. Аутор се залаже за боље србијанско-црногорске односе, а не да Београд држи човјека који је радио на буни и о глави црногорског књаза Николе (мисли се на Н. Дучића).

5. Дописи, Нови Сад. - *Застава*, 1866, 56, 3.

О учешћу у раду скупштине УОС „браће са Цетиња” међу којима је и Н. Дучић.

6. „Зар нисмо увек искрени”. - *Застава*, 1875, 93, 2.

У вијести „Српски устаник - Граничар: пише да ће убрзо Н. Дучић са добровољцима прискочити у помоћ херцеговачким устаницима.

7. Зета, 29. новембра. - *Застава*, 1870, 147, 3.

О растурању прогласа Н. Дучића против књаза Николе Петровића-Његоша.

8. Златно перо. - *Босанска вила*, 1898, 7, 111.

Биљешка да је В. Богишић даривао Н. Дучићу златно перо у знак захвалности за сарадњу на ОИЗ-у.

9. Из српске прошлости. - *Јавор*, 1884, 46, 1458-1460.

Полемика са Н. Дучићем.

10. Искрена реч Срба босанских у Народној скупштини у Крагујевцу. Средишњи одбор свјесне босанске Србадије. *Застава*, 1871, 120, 3.

У 11. тачки се напада Н. Дучић, који прима „45 дуката плате српске” и 200 дуката мјесечно за развијање мржње међу Херцеговцима и Црном Гором.

12. Књижевни радови Нићифора Дучића. - *Јавор*, 1893, 2, 59-60. Приказ.

13. На освитку пролећа. - *Застава*, 1876, 39, 1.

О неким „подухватима” М. Пироћанца и Н. Дучића у Херцеговини и њиховом подметању против Црне Горе.

14. Најновије. - *Застава*, 1864, 54, 4.

Вијест о путовању црногорског архимандрита Н. Дучића у Београд.

15. Нићифор Дучић. - *Јавор*, 1892, 16, 255.

Биљешка.

16. Нове књиге. - *Јавор*, 1874, 10, 319.

Биљешка о појави Дучићеве књиге „Црна Гора” (Београд 1874).

17. Пешта. - *Застава*, 1866, 71, 1.

Међу осталим, и о посјети Дучићевој Београду.

18. Подлистак. - *Застава*, 1866, 57, 1-3.

И о Н. Дучићу, као заступнику Црне Горе и Херцеговине на скупштини УОС у Новом Саду.

19. СОФРОНИЈЕВИЋ, Мира: Нићифор Дучић - велики добротвор Српске академије наука. - *Књижевне новине*, XLIV/1991, 823-824, 15.

20. Телеграм уредништву Заставе. - *Застава*, 1966, 55, 4.

О раду скупштине УОС у Н. Саду, на којој учествује и Н. Дучић.

ИЛИЈА Н. ЗЛАТИЧАНИН (1860-1941)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 81-104)

II

1. Прави бег. - *Бехар*, Сарајево, 1936, 19, 265.

Прича

2. Прије 50 година. - *Зета*, III/1931, 10, 5.

О војводи Пстру Вујовићу.

III

1. 10. јуна извршиће се прослава. - *Зета*, V/1934, 20, 4.
Поводом 45. годишњице књижевног рада и 75. годишњице живота Чича Илије Златичанина.
2. ПИЛЕТИЋ, Светозар: Сага о Подгорици, Титогорад: Културно-просвјетна заједница, 1991.
О чича Илији Златичанину: стр. 89-90.

ЈОВАН-ЈОШО Ф. ИВАНИШЕВИЋ - ДОЊОКРАЈСКИ (1868-1944)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 237-252)

II

II - 2. Чланци

1. Допис Доброглед. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 49, [2-3]. Потпис: Ј.
2. Здувачи. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 37, [2-3]. Потпис: Иван Шевић.
3. Проклетњаци. По народној мисли и говору. - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 49, [1-3]; 50, [2-3]. Потпис: Иван Шевић.
4. Народне женске пјесме. Прибиљежио Иван Шевић. - *Нова Зета*, II/1890, 9, 348-349.
Садржи. - XXII Шаренгаћа шеће; XXIII Невјестина жалба; XXIV Хајка и Мујо.
5. Утвара - смрт. Истинити догађај. - *Нова Зета*, III/1891, 3, 76-78.
Прича.
6. Тенац. - *Голуб*, Сомбор, XIV/1892, 179-180. Потпис: Иван Шевић.
- 6а. Тенац. - *Јавор*, XIX/1892, 39, 618-621. Потпис: Иван Шевић.
7. Ружа Косанова - *Босанска вила*, 1894, 9, 135-136. Потпис: Иван Ђуровић.
8. Вук Злоћевић. - *Сарајевски лист*, XVII/1894, 88-89.
9. Горки живот. - *Наше доба*, Нови Сад, 1894, 98-100. Потпис: Иван Шевић.
Приповијетка.
10. Спаситељ наизменице. - *Сарајевски лист*, XVII/1894, 104. Потпис: Ј. Иванишевић
11. Шишњавац и лупеж. - *Сарајевски лист*, XVIII/1895, 27. Потпис: М. М.
12. Крвна умира - из Арбаније. - *Сарајевски лист*, XVIII/1895, 2.
Подлистак.
13. Из живота Вука Злоћевића. - *Сарајевски лист*, XVIII/1895, 81. Потпис: М. Младеновић.
14. Живи светац. - из живота Вука Злоћевића. - *Сарајевски лист*, XVIII/1895, 145-147. Потпис: М. Младеновић.
15. Ћорава посла. - из живота Вука Злоћевића. - *Сарајевски лист*, XVIII/1895, 131. Потпис: М. Младеновић.
16. Савић Јуначина. Из црногорског живота. - *Наше доба*, 1895, 33.
Потпис: Иван Шевић.
17. Из Црне Горе. Сеопски разговор, договор и уговор. - *Наше доба*, 1895, 86-90. Иван Шевић.

18. Јуначко поштење. Црта из црногорског живота. - *Наше доба*, 1895, 48. Потпис: Иван Шевић.
19. Крвава казна. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 2. Потпис: М. Младеновић.
20. Што тражио то и нашао. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 72.
21. Изгубљени отац. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 72. Потпис: М. Младеновић.
- Подлистак.
22. За женском памећу. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 77. Потпис: М. Младеновић.
- Подлистак.
23. Поштена душа. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 90. Потпис: М. Младеновић.
24. Разбијени сватови - из живота Вука Злоћевића. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 111. Потпис: М. Младеновић.
25. Покајнице - из живота Вука Злоћевића. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 132. Потпис: М. Младеновић.
26. Проклетство - збиће из негдашњих дана. - *Сарајевски лист*, XIX/1896, 151, Потпис: М. М.
27. Чула за рогушу. - Прича из народа. - *Наше доба*, 1896, 28. Потпис: Иван Шевић
28. Нијемац. - *Сарајевски лист*, XIX/1897, 8.
29. Усов. - *Сарајевски лист*, XX/1897, 15.
30. Тврдица. - *Сарајевски лист*, XX/1897, 19-20.
31. Путници. - цртица из народног сујеверја. - *Нада*, IV/1898, 5-6. Потпис: И. Ш.
32. У свјетине очи од сплачине. - *Нада*, IV/1898, 119. Потпис: И. Ш.
33. Ђаволи. - *Сарајевски лист*, XXI/1898, 138-140, 142, 146.
34. Dasseble anch ciritisch - Dasseble ausch in . - *Сарајевски лист*, XXI/1898, 138-140, 142, 146.
35. Вампијер - тенац - из црногорског живота. - *Сарајевски лист*, XXII/1899, 35-38.
36. Утвара - из црногорског живота. - *Сарајевски лист*, XXII/1899, 89, 91. Потпис: Момчило Младеновић.
37. Капетан Блечко. - из мавританске прошлости. - *Сарајевски лист*, XXIII/1900, 59. Потпис: Иван Ф-ов.
38. Помет - догађај из сеоцког живота. - *Сарајевски лист*, XXIII/1900, 108.
39. Крвопија. - *Сарајевски лист*, XXIV/1901, 125-126, 128. Потпис: Ј. Ф. Иванишевић
40. Нешто о суђењу сеоцкијех кметова. - *Сарајевски лист*, XXIV/1901, 72. Потпис: М. Младеновић.
41. Марка Миљанова „Примјери чојства и јунаштва”. - *Нада*, VIII/1902, 195. Потпис: И. И-ћ.
42. Мегдан - из црногорског живота. - *Братство*, књ. IX и X. 20 књига светога Саве. У Београду 1902.
43. Жалосна радост. - *Сарајевски лист*, XXV/1902, 88.
44. Игра у опклад. - *Сарајевски лист*, XXV/1902, 21, 23. Потпис: Момчило Младеновић.
45. Тројци. - *Сарајевски лист*, XXV/1902, 140-141.
46. Књижевни листови на Цетинју. - *Нада*, VIII/1902, 221-222.

47. Устанак у поноћи. - *Сарајевски лист*, XXVI/1903, 55.
 48. Момак и дјевојка. - *Сарајевски лист*, XXVI/1903, 109, 111.
 49. Ко другом јаму копа, сам у њу упада - *Сарајевски лист*, XXVI/1903, 136, 137.
 50. Десечар. Слика из Катунске нахије. - *Народност*, VIII/1904, 57, 1-2; 58, 1-2; 59, 1-3; 60, 1-2; 61, 1-3; 62, 1-2; 64, 1-3; 65, 1-2.
 Прештампано из *Наде*, бр. 21-24/1902.
 51. Нови закон. - *Сарајевски лист*, XXVI/1904, 79-81.
 52. Крвна освета и умир крви: а) Крваво или крвно коло; б) Умир крви. - *Сарајевски лист*, XXIX/1906, 36-38.
 53. Освета. (Истинита прича из Црне Горе из прве четвртине XIX вијека). - *Босанска вила*, 1910, 16-17, 240-241.
 54. Прослава 50. год. владања књаза Николе. - *Сарајевски лист*, XXIII/1910, 207.

III Литература о Ј. Иванишевићу

1. Благодарно смо примили од самог писца: Покајање, покајнице и корота - и Оро, црногорска народна игра - обоје написао Јован Фил. Иванишевић. - *Срђ*, Дубровник, I/1902, 3, 129.
 2. [ВУЛЕТИЋ-ВУКАСОВИЋ, Вид]: Именик народнијех назива родбине и сродбине. Скупио и уредио Јован пл. Иванишевић, Сарајево 1906. Земаљска штампарија. Вел. VIII, стр. 46. Цијена К. 1, 30. - *Срђ*, V/1907, 5, 238.
 3. ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован: Иван Јов. Иванишевић - Доњокрајски, Ношења крста. Српски народни обичај из Црне Горе. (ГНЧ, књ. XXIV, Београд, 1905, стр. 220-247. - *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, 1905, 5, 173.
 4. Изашла је: Мала библиотека, бр. XII, година IV; 1902, Јована Фил. Иванишевића, Враголије Вука Злоћевића...- *Срђ*, I/1902, 15, 710.
 5. Из „Гласника Земаљског музеја у Босни и Херцеговини”. - *Коло*, II/1901 11, 688.
 Биљешка о појави сепарата „Покајање, покајнице и корота” Ј. Ф. Иванишевића.
 6. Од „Мале библиотеке”, што је издаје књижарница Пахера и Кисића...- *Коло*, IV/1902, 3-4, 239.
 Биљешка о књизи „Враголије Вука Злоћевића” Ј. Ф. Иванишевића, о којој се вели: „одмах ћемо казати, без икаквога увода, да ова књига баш ништа не вреди и да је једна слаба књига више, а ове године као да оне нису ретке”.
 7. Оро, црногорска народна игра, написао Јован Фил. Иванишевић, прештампано из „Гласника Земаљског музеја” III и IV, 1900. Сарајево, Земаљска штампарија 1900. Цијена 6 новчића. - *Караџић*, III/1901, 2, 48.
 8. РАЦКОВИЋ, Никола: Иванишевић Јован Јошко Ф. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. Цетиње 1987, стр. 85.
 9. СМИЉАНИЋ, М. В.: Покајање, покајнице и корота од Ј. Ф. Иванишевића. Сепаратни отисак из Гласника Земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Сарајево 1901. - *Српски књижевни гласник*, VI/1902, 1, 710-711
 10. У Сарајеву штампао је Јов. Фил. Иванишевић...- *Нова искра*, V/1903, 11, 351.
 Књигу „Школство у Србији”.
 11. У „Словенској мисли” (бр. 62 и 63) изашао је...- *Срђ*, II/1903, 20, 966.
 Осврт на чланак „Књижевни листови на Цетињу и радови књижевних радника у њима” Ј. Ф. Иванишевића.

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ
(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 369-387)

II

1. Н. Александров о дјелу књаза Николе „Нова кола”. - *Библиографски вјесник*, XIV/1985, 3, 337-344. Резюме.
2. Владимир Назор у Босни и Херцеговини. - *Преглед*, 1987, 4-5, 551-556.
3. Црна Гора и Црногорци и ревији „Одјек” (1947-1985). - *Библиографски вјесник*, XV/1986, 2, 61-146.
4. А. А. Башмаков у Црној Гори и Сјеверној Албанији. - *Библиографски вјесник*, XV/1986, 3, 173-190. Резюме.
5. Прилог био-библиографији Гаврила Дожића (1881-1950). - *Библиографски вјесник*, XVI/1987, 2-3, 195-198. Резюме.
6. А. И. Содомов о Црној Гори и Црногорцима. - *Библиографски вјесник*, XVI/1987, 1, 293-306. Резюме.
7. Руски књаз Дм. Голицин (Муравлин) по трећи пут у Црној Гори. - *Библиографски вјесник*, XVII/1988, 1, 359-376.
8. Црна Гора и Црногорци у часопису „Преглед” 1946-1986. године. - *Библиографски вјесник*, XVII/1988, 2, 219-239.
9. Др Љубомир Дурковић-Јакшић: Култ словенских апостола Кирила и Методија код Срба. Београд, 1986. Стр. 140 са 56 фотографија, 8 фотокопија и једним цртежом. - *Библиографски вјесник*, XVI/1988, 2, 358-360.
Приказ.
10. Проф. др Војислав Максимовић: Основе теорије библиографије са примјерима. Београд, Народна библиотека Србије, 1987, стр. 166+(6). - *Библиографски вјесник*, XVI/1988, 2, 360-363.
11. Црна Гора и Црногорци у календару „Просвјета” (Сарајево) 1905-1947. и часопису „Српска школа” (Сарајево) 1907-1912. године. - *Библиографски вјесник*, XVIII/1989, 1-2-3, 165-173.
13. Црна Гора и Црногорци у часопису „Нови бехар” 1927-1945. године. - *Библиографски вјесник*, XIX/1990, 1-2, 55-59.
14. Црна Гора и Црногорци у часопису „Источник” 1887. до 1911. године. - *Библиографски вјесник*, XIX/1990, 3, 53-66.
15. Црна Гора и Црногорци у часопису *Нови источник*” 1934-1941. г. - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 47-56.
16. Долазак руске делегације на Цетиње поводом проглашења Црне Горе за краљевину. - *Историјски записи*, LXIII/1990, 3-4, 109-116.
17. Црна Гора и Црногорци у часопису *Братство* (Сарајево) 1925-1941. - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 47-56.
18. Физичке и психичке особине Црногораца седамдесетих година прошлог вијека. Прилог карактерологији Црногораца. - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 169-178. Резюме.
Према писању Фрилеја и Влахогија (Влаховића).

АНДРИЈА П. ЈОВИЋЕВИЋ (1870-1939)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 197-221; ПОРТРЕТИ III, стр. 443-445)

1. [Бесједа приликом прославе 25-тогодишњице учитељског рада Видака Пејовића, учитеља на Грацу 13.XI 1908].-У: *Споменица двадесетогодишње прославе просвјетног рада Видака Пејовића, учитеља*. Београд, 1911, стр. 19-22

2. *Познавање и његовање човјечијег тијела за први и други разред основних школа према „Наставном плану“*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Друго издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. државне штампарије, 1901, 29 стр. (По Фердинанду Велцу).

У коауторству с Ђуром Поповићем.

Исто, Треће издање, Цетиње, 1906, 29 стр.

Исто, Четврто издање, Цетиње, 1909, 29 стр.

Исто, Пето издање, Цетиње, 1909, 29 стр.

3. *Познавање и његовање човјечијег тијела за трећи разред основних школа према „Наставном плану“*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Друго поправљено издање. Цетиње; К. ц. државна штампарија, 1901, 27 стр.

У коауторству с Ђуром Поповићем.

4. *Приповијетке из старог завјета за други и трећи разред основних школа према наставном плану*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање К. ц. државне штампарије, 1910, 48 стр.

5. *Рачуница за први разред основних школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање и штампа Књ. ц. државне штампарије, 1908, 48 стр.

6. *Рачуница за други разред основних школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Цетиње: К. ц. државна штампарија, 1900, 48 стр.

У коауторству с Ђуром Поповићем.

Исто, Треће поправљено издање, Цетиње, 1909, 48 стр.

III

1. ДРОБЊАКОВИЋ, Б[оривоје] М.: *Насеља и порекло становништва*. Књига 15. Уредио Јован Цвијић. Издање СКА (Српски етнографски зборник, књига XXVII). Стр. 366, са две карте у прилогу. Штампа „Родољуб“. - Београд, цена 25 дин. - *Гласник професорског друштва, Београд* 1924, IV/1, 35-42.

Приказ дјела А. Јовићевића „Малесија“ и П. Шобајића „Бјелопавлићи“.

2. Нова књига са црногорских страна. - *Босанска вила*, Сарајево, 1910, 16-17, 260

Билешка о појави књиге А. Јовићевића „Скадарско језеро и и риболов на њему“.

2а. Д[елетић], Р[атко], Сјећања: Андрија П. Јовићевић. - *Следбеник Јована Цвијића*. - *Побједа*, XLVI/1991, 9308, 29. X, 13. Потпис: Р. Д.

3. ЛОПИЧИЋ, Т[омо]: + Андрија Јовићевић, учитељ у пензији. - *Народна просвета*, XXI/1939, 5, 4.

Некролог.

4. РАДИВОЈЕВИЋ, Т.: *Историја географске литературе о Балканском полуострву*, IV/1901, 67.

5. Скадарско језеро и роболов на њему. - *Дело*, Београд, 1910, 54, 1, 160. Биљешка о дјелу А. Јовићевића.
6. Слике из прошлости Цеклина. - *Босанска вила*, 1904, 7, 137. Биљешка о штампању књиге А. Јовићевића и Михаила Стругара.
7. ШАТЕЊО, И[в]: Цвијић Јован, Насеља српских земаља. Књига X, издаје Српска академија у Београду. Штампано у Државној штампарији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1921, 16°, IV+587 стр, 2 табле скица и 11 таблица фотографија изван текста. 20 динара. - *Гласник Српског географског друштва*, 1924, 10, 130-131.
Приказује, уз остало, и рад А. Јовићевића „Главско-гусињска област, Велика и Шекулар”.
8. ШАТЕЊО, И[в]: Цвијић Јован: Насеља српских земаља. Књига XI, издаје Српска краљ. академија наука, у Београду. Штампано у Државној штампарији 1922, 16°, 4+284. Регистар топографских, породичних и племенских имена, 9 таблица и фотографија и једна карта Црногорског приморја 1:150.000 изван текста. 20 дин. - *Гласник Српског географског друштва* 1924, 10, 131-132.
Приказ едиције с посебним освртом на рад А. Јовићевића „Црногорско приморје и крајина”.

ЛУКА ЈОВОВИЋ (1865-1944)
(уп. П О Р Т Р Е Т И III, стр. 185-193)

II

1. Црква св. Илије у Мркојевићима. - *Глас Црногорца*, XXVIII/1898, 30, [3]. Чланак.
2. Из Глухог Дола у Црмничкој нахији. - *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена*, Загреб, I/1896, 63-68.
3. Из Бара и барске околице. - у Приморској нахији. - *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена*, I/1896, 88-106.

III

1. Двадесетопетогодишњица. - *Босанска вила*, 1909, 17-18, 288. Биљешка о прослави 25-тогодишњег учитељског рада Л. Јововића.
2. ЂОНОВИЋ, Ј[анко]: Јововић Лука. - У: *Југословенски књижевни лексикон*, Нови Сад, 1971, стр. 183.
3. Лука Јововић, учитељ из Бара, у Црној Гори. - *Коло*, V/1903, 10, 637. Дао у штампу „Приповијетке из црногорског живота”.
4. Одликовање. - *Босанска вила*, 1895, 23-24, 367. Биљешка о одликовању Л. Јововића Даниловим орденом.
5. Приповијетке из црногорског живота. - *Босанска вила*, 1895, 23-24, 366. Биљешка о појави збирке Л. Јововића.
6. Приповијетке из црногорског живота. - *Дело*, 1895, 7, 496. Биљешка о појави књиге Л. Јововића.
7. РАЦКОВИЋ, Никола: Јововић Лука. - *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, стр. 93.
9. РОТКОВИЋ, Радослав: Преглед црногорске литературе од најстаријих времена до 1918. - *Стварање*, XXXIV/1979, 4, 587-654.
10. СЕКУЛИЋ, Момир С.: Приче Луке Јововића у „Просвјети”. - *Васпитање и образовање*, 1989, 6, 93-98.
11. ШУКОВИЋ, Радивоје: *Књижевна периодика у Црној Гори (1835-1914)*. Титоград 1986.

МИЛУТИН - МИЛО КОВАЧЕВИЋ (1871-1913)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 123-126)

II

1. Историја српског народа за четврти разред основнијех школа. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Треће издање. Издање и штампа К. ц. државне штампарије, Цетиње, 1910, 77 стр.

У коауторству са Лазаром Т. Перовићем.

2. J. Petrovich, nell' affermazione dell' indipendenza Montenegrina. Opera del prof. Lazaro Perovich Traduzione del prof. Milutin Kovacevich, reveduta dal capitano Rossignoli Cosere. J Savoia nel risorgimento italiano. Ullustrazione storica del capitano Cesare Rossignoli. Rimini, 1897, 54 стр.

ЈОВО ЉЕПАВА (1850-1916)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 143-146)

II

1. Црна Гора. Школство у Црној Гори. - *Педагогијска енциклопедија*, издаје хрватско педагошко-књижевни збор. Уређује Стјепан Басаричек и Томислав Ивконец, Књ. II Св. III, Загреб 1897, 134-137. Потпис: Ј. Љ.

III

1. Мостар, 10. марта. - Глас Црногорца, X/1881, 11, [5].

О прогонству Јова Љепаве из Мостара и другим неправедним поступцима аустроугарских власти.

2. Нови министар просвјете. - *Босанска вила*, 1896, 13, 215.

Биљешка о избору Јова Љепаве за министра црногорске просвјете.

3. Новости (Црна Гора). - *Браник*, III/1887, 110, 3; 118, 3.

Приликом боравка на Цетињу команданта Средоземне флоте принца од Единбурга поздравни говор одржа Ј. Љепави.

4. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, IX/1954, 7-8, 467-474.

О глуми Ј. Љепаве: стр. 468.

5. Политички преглед. - *Застава*; 1879, 120, 1.

Из Мостара: о невољама и онемогућавању школовања херцеговачке дјеце избјегле у Црној Гори и делегацији код Петра Вукотића у којој је био и Јован Љепави.

6. Теорија књижевности. - *Босанска вила*, 1896, 11, 183.

Биљешка о појави ушбеника Ј. Љепаве.

7. МАРТИНОВИЋ, Душан: Јово Љепави (1850-1916). У: Цетињска школа 1834-1984. Споменуо о прослави стотедесетогодишњице прве државне школе у Црној Гори. - Цетиње, 1985, 100-102.

Потпис: Д. М.

УРОШ МАРТИНОВИЋ

(Уп. ПОРТРЕТИЦ, стр. 317-326)

II - 1.

1. Студија просторног плана туристичког подручја Будва. - *Архитектура и урбанизам*, IV/1963, 22-23, 36 и 109.

У коауторству с Александром Ђорђевићем.

2. Споменици Цетиња. Богатство архитектурног наслеђа непроцењиве вриједности. - *Побједа*, 1980, 11. X, стр. 14; 12. X, 14; 13. X, 14; 14. X, 14; 15. X, 14; 16. X, 14; 17. X, 14; 18. X, 14; 19. X, 14; 20. X, 14; 21. X, 14; 22. X, 14.

У коауторству са Душаном Мартиновићем.

Фелџтон.

3. Мачка у орловом гнезду. Урош Мартиновић: Није све у материјалним могућностима. Ако се има довољно пара за ружно, зашто се не би имало и за лепо? Ствар је више у менталитету, у разбарушености. Пропињемо се да нешто доказујемо, а у ствари смо примитивни. - *Борба*, LXI/1983, бр. 131-132, 14. V, стр. 11. Интервју: Никола Пешић.

4. У врху градитељства. - *Борба*, LXIV/1986, бр. 325, 21. XI, стр. 9.

In memoriam арх. Милораду Пантовићу.

5. Стамбена зграда у Иванковачкој ул. у Београду. - *Зборник радова ИАУС* (Института за архитектуру и урбанизам Србије), Београд, 1972, бр. 6, стр. 10-12.

6. Блок 30 у Новом Београду. - *Зборник радова ИАУС* (Института за архитектуру и урбанизам Србије), Београд, 1975, бр. 7, стр. 6-7.

7. Центар општине Палилула. - *Зборник радова ИАУС* (Института архитектуре и урбанизма Србије), Београд, 1975, бр. 7, стр. 12-14.

8. Куће у централној зони Новог Београда. - *Изградња*, XXV/1971, бр. 5, стр. 29-32.

9. Хроника града у десет призора. - *Изградња*, XXXVIII/1984, бр. 9-10, стр. 45-52. Резиме на руском и енглеском језику.

10. Крешимир Мартиновић: Основи зградарства I и II. - *Изградња*, XL/1986, бр. 1, стр. 54-55.

11. Нека отворена питања ГУП-а Београда. - *Изградња*, XL/1986, бр. 6, стр. 3-4.

12. Доајен нашег грађевинарства. - *Изградња*, XL/1986, бр. 10, стр. 7-8. О академику проф. Ђорђу Лазаревићу.

13. Арх. Милорад Пантовић. - *Изградња*, XLI/1987, бр. 1, стр. 36.

In memoriam.

14. Град феномен. - *Цетињски лист*, VII/1983, бр. 178, стр. 13. Потпис: Мартин Годеч О Цетињу.

15. Стамбени блок 30 на Новом Београду. - *Човјек и простор*, Београд, 1968, бр. 187, стр. 1-7.

16. Предност људима а не возилима. - *Политика*, Београд, 6. април 1980. Интервју.

17. [О теразијској фонтани]. - *Политика*, 30. септембар 1987.

Интервју.

18. Разговор о архитектури. - *Саопштења Института за архитектуру и урбанизам Србије*, периодична издања, новембар '78, 8, стр. 3-11. Интервју: Милорад Јевтић

*Један број чланака, прилога и интервјуа, као и оцена његовог пројектовања објављених у периодичним публикацијама, нијесмо ни овом политичком успјели да региструјемо, из неколико разлога: немање довољно елемената за идентификацију деловата периодике у ЦНБ (због поплаве из 1986. и др.)

II -2. Рукописи

ГОДЕЧ, Мартин: СВИЈЕТ РУСЛАВА ГОРЈАНИЋА

Садржај: - Под Липовиком; Босонога дјетињство; У туђем свијету; Озбиљне и друге игре; Прва љубав и прича без краја; Коњи и каплари и Дуго путовање у ноћ.

Напомене писца:

У овој невеселој причи о једној младости свака евентуална сличност са личностима из стварног живота није случајна.

II -3. Пројекти

1. Пословна зграда предузећа „Teting” у ул. 7. јула у Београду
2. Викенд зграда у Јазу
3. Идејно урбанистичко решење спомен-парка у кругу Националне библиотеке на Цетињу.

II -4. Конкурси

1. Простор Протокола на Теразијама
2. Теразијска тераса
3. Комплекс Пионир у Београду
У књизи ПОРТРЕТИ II (Цетиње, 1987) на стр. 324 погрешно стоји „Купатило”.

II -5. Предавања

1. Дилеме у савременој архитектури (Коларчев универзит, Београд)
2. Послератна архитектура Београда (Коларчев универзитет, Београд)
3. Претпоставке модерне архитектуре (Дом омладине, Београд)
4. Јапанска архитектура данас (Дом омладине, Београд)
5. Валтер Гропинс (Дом омладине, Београд)
6. Београдска школа архитектуре (Трибина младих, Нови Сад).
7. Архитектура данас - циклус (Трибина младих, Нови Сад)
8. Савремена архитектура Југосалвије (Клуб младих архитеката, Београд)
9. Послератна архитектура Београда (Клуб младих архитеката, Београд)
10. Градски центри (Културни центар, Београд)
11. Борбина награда за архитектуру (Културни центар Београда)
12. Архитектура Београда (Културни центар, Загреб)
13. Карактеристике савремене архитектуре Југославије (предавања одржана у Москви и Кијеву у оквиру изложбе градова Југославије)
14. Архитектура Југосалвије (Институт за урбанизам, Кијев)
15. Тргови града (Телевизија Београд)
16. Естетика и архитектура (Радио Београд - *Трећи програм*)
17. Нови Београд (Телевизија Београд).
18. Град (Радио Београд - *Трећи програм*).
19. Блок 30 у Новом Београду (Телевизија Београд)
20. Шетња кроз град - водитељ Д. Радовић (Студио Б)
21. 30 година архитектуре Београда (Радио Београд 202)
22. Нови Београд (Телевизија Београд)
23. За или против куполе (Радио Београд 202)
24. Седмојулска награда - водитељ А. Црквењаков (Телевизија Београд)
25. Урбана култура (Трибина на општини Врачар)
26. Гост трибине САС-а и музеја града

III Литература о Урошу Мартиновићу

1. Анкета о уређењу Трга Маркса и Енгелса. Београд: Културни центар Београда (Београд: БИГЗ) [Б.м.:б.г.].
На стр. 12-13 приказ конкурсног елабората, са текстом образложења.
2. БЕЛОУСОВ, Н. Н.: Современная архитектура Югославии. - Москва: Стройиздат, 1973.
О У. Мартиновићу: стр. 152-153, 172-173.
3. БОГУНОВИЋ, Угљеша: Капија важнија од куће. - НИН, 1977, бр. 1372, 24. IV, стр. 19-20.
4. БОГУНОВИЋ, Угљеша: Лепе куће. - Дуга, децембар 1980.
На стр. 27: Кућа за одмор из Будве арх Урош Мартиновић.
5. БОГУНОВИЋ, Угљеша: Кућа арх. Уроша Мартиновића. - Моја кућа, I/1983, бр. 10, стр.
У Гроцкој.
6. ВОЛГОГРАД. Ул. Порт Саид. Реприза изложба Архитектура Србије - осма деценија, одржане у Волгограду од 25. септембра до 31. октобра 1982. године у оквиру Дана културе СР Србије у РСФСР (СССР). 02. фебруар/27. фебруар 1983. године. Музеј примењене уметности Београд [1982].
7. ГЛАВИЧКИ, Милутин: Зона железничке станице Нови Београд. - *Архитектура и урбанизам*, X/1970, бр. 61-62, стр. 64-67.
8. ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Мило: Шта је то нова школа - Борба 21, октобар 1972, стр. 4.
Полемика наставника Архитектонског факултета у Београду: У. Мартиновића и Богдана Богдановића, и других.
9. ЂОКИЋ, Александар: Карактеристике урбанистичког решења Блока 30 у Новом Београду. Нове шансе Новог Београда. - *Архитектура и урбанизам*, IX/1968, бр. 49-50, стр. 25-32.
10. ЂОРЂЕВИЋ, Александар: Урбанистичко решење централног дела Новог Београда. - *Архитектура и урбанизам*, I/1960, бр. 1-2, стр. 3-12.
11. ЂУРЧИЋ, Небојша: Где подићи мост. - *Политика*, LXXXII/1985, 25745, 8. VI, стр. 13.
На Ади Циганлији. - Разговор са Урошем Мартиновићем.
12. ЖАРКОВИЋ, Д.: Аутомобилом под земљом. Како уредити Трг Маркса и Енгелса. - *Политика* - експрес, XIV/1976, 4049, 5. XII, стр. 4.
13. ЖИВКОВИЋ, М.: Путеви ликовне синтезе. - „Случај и опомена”. - *Политика*, 2. октобра 1979, стр. 14.
14. ЈЕВТИЋ, Милорад: Блок у улици 27. марта у Београду. - *Изгрдња*, 1990, бр. 1, стр. 35.
15. ЈОВАНОВИЋ, Новак: Заљубљен у камен. - *Политика експрес*, 24. маја 1979.
16. ЈОВАНОВИЋ Новак: Две књиге о Цетињу. - *Политика експрес*, 1980, 17. XI, стр. 10.
Биљешка о појави књига: *Споменици архитектуре Цетиња*, од Лушана и Уроша Мартиновића и *Фотомнографије Цетиња* од Велка Ђурића.
17. К. Ј.: Музеј српског неимарства. - *Политика*, 31. март 1988.
18. К. Н.: Станови прве класе. - *Комуналне новости*, 20. XI 1971.
Мишљење У. Мартиновића о потреби подизања таквог музеја.
19. ЉУБОЈЕВИЋ Душан: Човек и пешак на тргу. - *Политика*, 6. IX 1975, стр. 13.
20. М.Д.М., Д.С.П., М.П.П. Наслеђе као украс. - *Вечерње новости*, XXVIII/1980, 12. III, стр. 13.
Мишљење о преуређењу Славије у Београду.

21. МАКСИМОВИЋ, М. С.: Корак у будућност. Дobar час архитектуре: студијски рад и дугорочне припреме. - *Политика*, LIV/1967, 19469, 17. XII, стр. 15.
22. МАНЕВИЋ, Зоран: Архитект Урош [Мартиновић]. - Београд: Савез архитеката Србије, 1991 (Београд: БМГ), 10, [12].
23. МАРТИНОВИЋ, Душан: Споменик у Бајицама. - *Цетињски лист*, VII/1982, 25. V, стр. 12.
Пројектант: Урош Мартиновић.
24. МАРТИНОВИЋ, Душан: Дом Црвеног крста. - *Цетињски лист*, VIII/1983, 10. IV, стр. 12.
25. Мартиновић Урош. - У: *Likovna enciklopedija Jugoslavije. Zagreb: Leksikografski zavod, 1987, 2, K-Ren*, стр. 289.
26. Мартиновић Урош. - У: *Мала енциклопедија ПРОСВЕТА*. - Београд. Треће издање, 1978, 2, К-П, стр. 498.
27. МАЦУРА, Милорад: Бритке оцене. - *Борба*, 27. јуни 1983.
28. МАЦУРА, Милорад: Време безвлашћа. *Политика*, LXXX/1983, 25027, 11. VI
Приказ књиге „Фрагменти једног виђења орхитектуре” од У. Мартиновића.
29. МАЦУРА, Милорад: Маргиналије уз четрдесетогодишњицу. - *Изградња*, XXXVIII/1984. бр. 11, стр. 163-167.
30. МИЛЕНКОВИЋ, Александар: Београд 1945-1975. - *Човек и простор*, 1979, бр. 319, стр. 17.
31. МИТРОВИЋ, Михаило: Новија архитектура Београда. - „Југославија” (монографија). Београд 1975.
32. МИТРОВИЋ, Михаило: Живот је закорачио Новим Београдом. - *Политика*, LXII/1965, 11. VII, стр. 17.
33. МИТРОВИЋ, Михајло: Кључна питања. - *Политика*, XXVIII/1980, 23886, 5. IV, стр. 8.
Урбанизам је имун на људско несавршенство, па у заједници са животом спонтано одбацује све што је неприродно. Полемика о београдској Славији.
34. МИТРОВИЋ, Михаило: Београд у релацијама архитектуре и урбанизма у свету. - *Изградња*, XXXVIII/1984, 9-10, 53-56.
35. МИШКОВИЋ, Јован: Израда инвестиционо-техничке документације за изградњу Блока 30 у Новом Београду. - *Изградња*, XXVI/1973, бр. 12, стр. 37-40.
36. МИХИЋ, Ж.: Мост је још „зелен”. - *Политика експрес*, XXIII/1985, 7636, 10. XI, 6
Анкета архитекта о мосту преко Аде Циганлије.
37. МЛАЂЕНОВИЋ, Ивица: Шта учини, мој Уроше. - *НИН*, 1977, 1368, 27. III, стр. 14-16.
38. МЛАЂЕНОВИЋ, Ивица: Архитектура и њени приврженици. Ријека: Издавачки центар '82.
На стр. 59. Ријеч о архитектури У. Мартиновића.
39. Н[ЕДЕЉКОВИЋ], Д.: За дубоки цеп. - 1270 станова. - *Комуналне новости*, Београд, 18. септембар 1971.
40. ОПРАШЕВИЋ, Боривоје: Држете Уроша - *НИН*, 1977, 1369, 3. IV, стр. 18-19.
41. ОТАШЕВИЋ, Бранка: У додиру са земљом: - *Политика*, LXXXIV/1987, 26490, 5. VII, стр. 12.
„Архитектура јесте умјетност, можда најзначајнија од свих, с обзиром да је град или кућа једна од првих човекових креација” (У. Мартиновић).
42. П. Ј.: Галерија истакнутих арх. Урош Мартиновић. - *Рад*, Београд, 1960, бр. 26, 25. јун, стр. 10.
Кроки за портрет У Мартиновића.

43. ПАВЛОВИЋ, Ст. : Архитекта Урош Мартиновић. Савремено шеталиште. - *Вечерње новости*, XXVI/1978, 6. април, стр. 12.
Анкета о кнез Михајловој улици.
44. ПЕТРОВИЋ, Зоран: Центар месне заједнице у Блоку 1 у Новом Београду. - *Архитектура и урбанизам*, VIII/1967, бр. 44, стр. 25-27.
У књ. ПОРТРЕТИ II (Џетиње 1987) на стр. 322 омашком унесено као коауторски рад
45. ПЕТРОВИЋ, Зоран: Институт за изотопе Медицинског факултета у Београду. - *Архитектура и урбанизам*, VIII/1967, бр. 44, стр. 28-29.
46. ПЕТРОВИЋ, Зоран: Како убити професора - НИИ, 1977, бр. 1371, 17, IV, стр. 22.
Приказ књиге У. Мартиновића.
47. ПЕТРОВИЋ, Зоран: Фрагменти једног виђења архитектуре. - *Изградња*, 1981, бр. 2, стр. 46-47.
Приказ књиге У. Мартиновића.
48. ПОПОВИЋ, Миодраг: Заточеник памћења Ламент. - Београд: Слово љубве, 1981.
На стр. 19. о аматерском позоришном раду У. Мартиновића.
49. Признање за рад и стваралаштво. - *Политика експрес*, XXV/1987, бр. 8381, стр. 6.
О уручењу седмојулске награде, између осталих и У. Мартиновићу, који се у име добитника захваљује.
50. РАДИСАВЉЕВИЋ, Зоран: Уручене седмојулске награде. Стваралаштво не признаје кризу. - *Политика*, LXXXIV/1987, 36492, стр. 1 и 7. Потпис: З. Р.
О добитницима 7. јулске награде. Међу лауреатима је и Урош Мартиновић, с кратким биографским подацима.
51. РАДОШЕВИЋ, Мирјана: О теразијској фонтани. - *Политика*, LXXXIV/1987, бр. 26577, 30. IX, стр. 13.
Међу страчањацима који су били једногласни да се врати фонтана је и У. Мартиновић (анкета).
52. РАЈХ, Дубравка: Сусрети - арх. Урош Мартиновић. - *Изградња*, 1987, 162, 14. VIII, стр. 40-42.
53. РАЦКОВИЋ, Никона: Мартиновић Урош. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. Џетиње, 1987, стр. 125.
54. Савремена српска архитектура. 18. април-7. мај 1968. Београд [каталог].
О У. Мартиновићу: стр. [6] и [37].
55. САИЧИЋ, Никола: Осврт на дела архитектонске баштине. - *Изградња*, 1981, бр. 11, стр. 12-29.
56. Седмојулска награда Србије за 1987. годину. - *Изградња*, XLI/1987, бр. 9, стр. 38.
И У. Мартиновић добитник.
57. СЛАВИЈА I. Приказ радова конкурса за урбанистичко-архитектонско решење блока између улица: Бориса Кидрича, Маршала Толбухина, Светозара Марковића и Његошове у Београду. Београд 1977.
Мартиновић је пројекат радио са Зораном Петровићем.
58. СТАНОЈЕВИЋ, Б. & Мартиновић У.: БЕОГРАД 1949-1975. - Београд: Техничка књига, 1978.
О дјелима У. Мартиновића: стр. 206-209.
59. СТАНОЈЕВИЋ, Тања: Избледеле еклектичке заставе. Урош Мартиновић: Урбанизам је у нас стекао славу најконтроверзније области људског рада. - *Борба*, LXI/1983, бр. 348-349, стр. 13.
60. Студент архитектуре добио прву награду на конкурсима ИНО града Београда. - *Народни студент*, Београд, XI/1947, бр. 23, 16. април, стр. 4.
Са фотографијом.
61. ШТРАУС, Иван: *Архитектура Југославије 1945-1990*. - Сарајево: Свјетлост, 1991.
Приказ дјела Уроша Мартиновића: стр. 200-201.

ЈОВО МАШАНОВИЋ (1857-1887)

(уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 15-20)

III

1. ЛАТКОВИЋ Видо: *Симо Матавуљ у Црној Гори*. - Скопље 1940, 22.
2. (Школски истити). - *Глас Црногорца*, 1888, 28, 10. VII, [2-3].
Поред осталог и о смрти Јова Машановића.

РАДОСАВ МЕДЕНИЦА (1897-1987)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 253-290)

II

II - 2. Чланци, прилози, прикази

1. Дамњан Ковачевић: Мали хероји, изадње Задужбине Илије Коларца, Београд 1930. - *Живот и рад*, IV/1931, VII/39, 224-225.
2. [Одговор на напис Митра Влаховића]. - *Живот и рад*, VIII/1935, XXII/141, 317-319.
3. Српскохрватске народне песме. М. Пари и А. Лорс (Кембриц-Београд, 1953). - *Република*, XX/1953, 419, 4 и 8.
4. Кратак осврт на усмено (народно) стваралаштво Боке старијег периода [Ein kurzer Arbiss über charakteristische beschaffenheit de Volksliedes in der Voка]. - XXVIII конгрес Савеза удружења фолкориста Југославије. Зборник радова. Сутоmore 1981, I(Цетиње 1987)
5. Кратак освт на епску традицију и њену основу црногорско-херцеговачке планинске области [Der kurz richblich an Tradition und seine Grundlage der montenegrinische - herzegovinišche Gebiet]. - *Рад XXII-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Жабљаку* 1975. Цетиње 1985, 29-38.

II-5. Преводи

1. Лесинг Готхолд: Из „Лаокона“. - *Весник*, XIV/1, 39-42.
Превод с њемачког језика.
2. Лесинг Готхолд: Из „Хамбуршке драматургије“. - *Весник*, XIV/1928, 1, 42-46.
Превод с њемачког језика.
3. Фогелвајде, Валтер фон дер. Феуд. Елегија. Превео с њемачког---
Венац, XI/1926, 4-5, 340-344.
4. Сакс Ханс: Свети Петар и коза. - *Весник*, XII/1927, 4-5, 334-338.
Превео с њемачког.
5. Grimeshaugsen Kristofoel: Abanturista Smplicije. - *Весник*, XII/1927, 7, 519-523.
Одломак из дјела.
6. Виланд Кристоф Мартин Абдерипани. - *Весник*, XII/1927, 9-10, 708-715.
7. Ханс Сакс. - *Весник*, XII/1927, 11, 334-338.

III

1. ВЛАХОВИЋ, Митар С.: Одговор г. г. Радосаву Меденици и др А. Шмаусу, уредницима „Прилога проучавању народне поезије”, поводом написа „Саопштења г. Драгомира Миновића” (Прилози за март 1935, стр. 119-120). - *Живот и рад*, VIII/1935, XXII/140, 253-256.
2. Goethe J. W.: *Ifigenia na Taovrdi* (Превод Змаја Ј. Јовановића, издање С. Б. Цвијановића, Београд 1929). - *Књижевник*, Загреб, II/1929, 6, 229-230. Биљешка о издању које је приредио Р. Меденица.
3. Записи, часопис за науку и књижевност - листопад 1928, Цетиње. - *Књижевник*, Загреб, I/1928, 8, 312. Приказ с посебним освртом на рад Р. Меденице о преводима Гетеовог „Фауста” на српскохрватски језик.
4. Л.: Радосав Меденица, Почети немачке наставе у Србији и реформе Јована Ст. Поповића. Из Страног прегледа, 1936 год., стр. 16. - *Живот и рад*, IX/1936, XXIV/157, 320.
5. М. В-а: Ј. В. Гете, Ефигенија у Тавриди (драма у пет чинова. Прево Јован Јовановић Змај, приредио за штампу Радосав Меденица. Издање С. Б. Цвијановића, стр. 122, дин. 15). - *Живот и рад*, II/1929, III/16, 309. Приказ.

МИРКО МИЈУШКОВИЋ (1875-1948)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 219-240)

1. Господине уреднице...- *Слобода*, II/1923, 19. II, 3. Одговор М. Мијушковића на напис у *Слободној мисли*, бр. 22, од 12. II.
2. Добили смо „Одговор М. Мијушковића на оцјену моје граматике”. - *Коло*, III/1902, 2, 129. Од Ђура Шпадијера. (Прештампано из *Просвјете*).
3. МИЛОЈЕВИЋ, Милан Ђ.: Црна Гора на Балкану од Јосифа Олно-а. С француског прево Мирко Мијушковић. Цетиње, стр. 36. - *Српски књижевни гласник*, XXI/1908, 5, 393-394.
4. Молба црногорске државне библиотеке. - *Босанска вила*, 1903, 23-24, 411. Биљешке о молби државног библиотекара М. Мијушковића уредницима свих српских и словенских часописа, писцима и издавачима књига и књижарима да шаљу по један примјерак бесплатно Државној библ. Црне Горе.

ЕВГЕНИЈ ЉВОВИЧ НЕМИРОВСКИ

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 291-368)

II

II - 1. Посебна издања

1. Франциск Скарғына: *Жыццё и дзейнасць. Паказальнік літаратуры*. - Мінск, Навука и техника, 1990; 290 стр. [у коауторству с Л. А. Осипчык].
2. Шедевры и мастера. - Москва: *Светитас* 1990; 194 стр. [у коауторству с

2. Шедевры и мастера. - Москва: Книга, 1990; 194 стр. [у коауторству с Б. П. Самородовым].
3. Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя. - Минск, Мастацкая літаратура, 1990; 597 стр. 24 л. ил.
4. По следам Франциска Скорины. - Минск, Беларусь, 1990; 271 стр.

II - 2. Чланци и прилози. Прикази

5. Издания Петровского времени. - *Русская речь*. 1986, 4, 95-101.
6. Новый источниковедческий метод. - *Вопросы истории*, 1986, 8, 164-165.
7. О Сводном каталоге славянских старопечатных изданий Зарубежная историография славяноведения и балканистики. - Москва: Наука, 1986, 28-36.
8. Л. Ж. М. Дагер: „История и описание процесса дагеротипии”. - *Книжное обозрение*, 25. VIII 1989, 34, 3.
9. Клуб любителей книги ЦДРИ СССР. - Актуальные проблемы теории и истории библиофильства: Тезисы сообщений 3-й Всесоюзной научно-практической конференции. - Ленинград, 1989, 50-52.
10. „Малая подорожная книжка” Ф. Скорины. - Франциск Скорина - белорусский гуманист, просветитель, первопечатник. Минск: Вышэйшая школа, 1989, 135-146.
11. Одна, но пламенная страсть. - Маркушевич А. И. Жизнь среди книг. Москва: Книга, 1989, 7-29.
12. Томас Мор: „Весьма полезная, а также занимательная, поистине золотая книжечка о наилучшем устройстве гусударства и новом острове Утопия”. - *Книжное обозрение*. 17. XI 1989, 46, 10.
13. Франциск Скорина. - *Круг чтения '90*. Календарь. Москва, Изд-во политической литературы, 1989, 89.
14. Франциск Скорина. К 500-летию со дня рождения. - Настольный календарь 1990. Москва: Изд-во политической литературы. 1989, 53.
15. Что же напечатал Иоганн Гутенберг? - *Экслибрис*, 1989, I, 52-54.
16. Абраам Босс. Трактат о способах гравирования на меди посредством азотной кислоты и путем процарапывания по твердому и мягкому лаку. - *Полиграфия*, 1990, 3, 45-46.
17. Анишим Михайлов Радищевский Четвероевангелие. - *Полиграфия*, 1990, I, 51-52.
18. Б. Маринковић: Библиографија о нашем ћириличком штампартству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа. Књ. I, Цетиње, 1988 [рецензия]. - *Советское славяноведение*, 1990, 2, 109-110.
19. Георг Андреа Беклер Новый механический театр. - *Полиграфия*, 1990, 6, 45-46.
20. Жак Кало. „Большие бедствия войны”. - *Полиграфия*, 1990, 2, 53-54.
21. Знаменитый библиофил. - *Математика в школе*, 1990, I, 67-68.
22. Леонтий Бунин: Букварь Кариона Истомина. - *Полиграфия*, 1990, 10, 45-46.
23. Издания Королевской типографии в Париже. - *Полиграфия*, 1990, II, 45-46.
24. Мари Сибилла Мериан. „Метаморфозы суринамских насекомых”. - *Полиграфия*, 1990, 8, 45-46.
25. Маттеус Мериан. „Топографии”. - *Полиграфия*, 1990, 7, 45-46.
26. Московский печатный двор. Четвероевангелие 1689 года. - *Полиграфия*, 1990, 9, 45-46.
27. Острожская Библия в монастырских библиотеках Черногории и Сербии. - *Советское славяноведение*, 1990, I, 85-88.
28. Основные этапы развития полиграфической техники. - Книга в России, 1861-1881, Москва: Книга, 1990, № 2, 5-13.

29. Питер Пауэл Рубенс. Юст Липсиус. Собрание сочинений. - *Полиграфия*, 1990, 5, 53-54.

30. 550 лет книгопечатанию. В 1440 году Иоганн Гутенберг предпринял первые опыты книгопечатания в Европе. - *Памятные книжные даты* 1990. Москва: *Книга*, 1990, 180-182.

31. Спіс переклада Францыска Скарыны 1575-1577 гг. - *Весті Акадэміі навук Беларускай ССР. Сэрыя грамадскіх навук*, 1990, 2, 89-95.

32. 100 лет книге. В 1890 году в Петербурге вышла книга „Описи русских библиотек и библиографические издания, находящиеся в исторической и археологической библиотеке Н. Бокачева.” *Памятные книжные даты* 1990. Москва; *Книга*, 1990, 186-188.

33. Франциск Скорина и славянская типографская традиция Славяне: адзінства і мнагастайнасць. Міжнародная канферэнцыя 24-27 мая 1990. Тэзісы дакладаў і паведамленняў. 3 секцыя, Мінск, 1990, 50-52.

34. Шарль Луи Монтескье. О духе законов. Женева, 1748. - *Книжное обозрение*, 2. II 1990, 5, 5.

35. Эльзевиры. Плиний Старший. Естественная история. - *Полиграфия*, 1990, 4, 45-46.

36. Триод цветни из 1563. године из Библиотеке Цетињског манастира. - *Библиографски вјесник*, XIX/1990, 1-2, 117-119. Резюме.

37. Необјављено писмо П. А. Ровинског. - *Историјски записи*, LXIII/1990, 3-4, 115-121.

38. Прво путовање П. А. Ровинског у Црну Гору (1878-1885). - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 115-124. Резюме.

39. Берлински примјерак Октоиха - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 2-3, стр. -

40. 500 лет славянского книгопечатания. - *Книжное обозрение*, 1991, № 21, стр. 14.

О Краковској и Црнојевића штампарији.

41. Је ли постојао *Октоих* штампан на Ободу 1492. године. - *Овдје*, Титоград, XII (XXII)/1991, бр. 275 (новембар), стр. 43-44.

III Литература о Е. Љ. Немировском

1. ВУКОТИЋ, Д.: Ријеч на промоцији Библиографије издања Црнојевића штампарије (основане на прелазу из средњег вијека у епоху „Просвешћености”). - *Библиографски вјесник*, XIX/1990, 1-2, 13-15.

Аутора Е. Љ. Немировског.

2. ЊИНИАРСКА А.: Рола кракоњског друкарства у културне рускије у сњетле најносьеј историографии радзиецкије. - *Студия Хисторшзне*, 1978, Р. XXI, з. 2, стр. 187-196.

Стр. 187-189, 192-194: о радовима Е. Љ. Немировског.

3. БАРЕНБАУМ И. Е.: Основы книговедения: Учебное пособие. Ленинград, 1989, 92 стр.

Стр. 4, 5, 23: о радовима Е. Љ. Немировског.

4. БЫСТРОВА И.: А книги уходят. Как и почему это происходит. - *Московский комсомолец*, 21. II 1989, 2.

Интервју с Е. Љ. Немировским.

5. ГОЛЕНЧЕНКО Г. Я.: Идеиные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI-сердине XVII в. - *Минск, Наука и техника*, 1989, 286 стр.

Стр. 5, 40, 164, 165, 244, 245: о радовима Е. Љ. Немировског.

6. Скарыніяна у ліставанні Лісты 1965-1968 гг. Антона В. Флароускага й Вітаута Тумаша. - *Записы Беларускага Інстытуту навукі й мастацтва*, 1988, Т. 18, 26-82.

Стр. 29. о књизи: Немировский Е. Л., Возникновение книгопечатания в Москве. Москва, 1964.

7. [О књ.: Немировский Е. Л. Иоганн Гутенберг. Москва, 1989]. - *Книжное обозрение*, 1989, 35, 10.

8. САМОРОДОВ Б. П.: Монография о Гутенберге. - Полиграфія, 1989, 10, 47.

9. СПИРИДОНОВА С.: Чем вас обрадовала, чем огорчила газета? Обзор писем. - *Книжное обозрение*, 15. IX 1989, 37, 5.

О серији чланака Е. Љ. Немировског: „Книги, изменившие мир”.

10. ЧЕРНЯ КА. Я.: История книги как наука. [Опыт конструирования научной дисциплины]. - *Книга. Исследования и материалы*, 1989, Сб. 59, 47-59.

Стр. 48: Погледи Е. Љ. Немировског на историју књиге.

11. ТУМАШ В.: Пяць стагоддзідзлу Скарынiяны XVI-XX. Нью Ёрк: Беларускі інстытут навукі і мастацтва, 1989, XXVIII, 283 стр.

Стр. XIX, XX, XXV о књизи: Е. Љ. Немировский: Начало книгопечатания в Белоруссии и Литве: Жизнь и деятельность Франциска Скорины. Москва, 1978. Стр. 24, 37, 123, 148, 151, 153, 171, 182, 190, 202, 207, 211, 212, 217, 222, 227, 228, 232, 237, 240, 242, 243, 274, радови Немировског о Ф. Скорини.

12. КРЫЛОВ И.: Изобретатель книгопечатания перед судом современников. - *Изобретатель и рационализатор*, 1990, 5, 38.

О књизи: Е. Л. Немировский, Иоганн Гутенберг. Москва, 1989.

13. ЛАЧЕВ М.: Най-старнят кирилский инкунабул у нас. - АБВ. София, 30. I 1990, 5, 5.

О књизи: Е. Л. Немировский, Начало славянского книгопечатания. Москва, 1989.

14. МАРТИНОВИЋ, ДУШАН: Портрети. Цетиње, Централна народна библиотека СР Црне Горе, 1990, 480 стр.

Стр. 291-368: Евгеније Љвович Немировски. Поводом 65-годишњице.

15. [МАРТИНОВИЋ, Душан]: Евгений Львович Немировский, Библиография. - Москва, 1991, 104 стр.

Стр. 308. Увод: Fiedhilde Krause „Jewgeni Lwowitsch Nemirowski zum 65. Geburtstag”.

16. KRAUSE F.: Jewgeni Lwowitsch Nemirowski zum 65. Gebwrtstag. - *Marginalien*, 1990, X, 118, С. 62-66.

17. Указ Президиума Верховного Совета БССР „О награждении медалью Франциска Скорины группы работников науки, народного образования и культуры”. - *Советская Белоруссия*, 9. IX 1990, 207, 1.

18. ГОЛЕНЧЕНКО Г. Я.: Открытие Скорины. Минск, 1989. 160 стр.

Стр. 3, 5, 8-10, 12-14, 16-18, 20, 40-42, 49, 51, 53-55, 57, 59-88, 90-103, 105-118, 120-124, 127, 129-139, 143, 149-150: радови Е. Љ. Немировског о Ф. Скорини.

19. ЧУРЧИЋ, Л.: Ново дело Евгенија Љвовича Немировског. Е. Л. Немировский: Франциск Скорина - жизнь и деятельность белорусского просветителя, Минск 1990, 597 стр.; 8°. - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 187-188.

ТОМО П ОРАОВАЦ (1853-1939)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 59-79)

1. Бој на Колашину 1858 год. - *Зетски вјесник*, 1935, 27, 2.

III

1. Видосава, пјесма Тома Ораовца, Дубровник 1880, 16. - *Јавор*, 1880, 34, 1086.
2. Нове књиге. - *Босанска вила*, 1892, 20-21, 334.
Биљешка о појави збирке пјесама Т. Ораовца „Комска вила“.
3. РАЈЧЕВИЋ, Угљеша: Ђорђе С. Ораовац (1851-1955). - *Бока*, 1982, 13-14, 359-397.
На стр. 367 фотографија бисте Тома Ораовца, а на стр. 382 текст о њој.
4. ЂОРОВИЋ, Влад[имир]: Томо П. Ораовац, Војвода Тришко Цаковић, Цетиње 1935; 8°, 33. - *Југословенски историјски часопис*, 1936, II/1-4, 187-188.
5. ШУКОВИЋ, Радовоје: Томо Ораовац (1853-1939). У: *Цетињска школа 1834-1984. Споменица о прослави стопедесетогодишњице прве државне школе у Црној Гори*. - Цетиње, 1985, 110-112. Потпис: Р. Ш.

САВО ОРОВИЋ (1888-1974)

(уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 197-223)

II

1. На дан Црвене армије. - *Селјачка борба*, Београд, III/1947, 8, 1.
2. Договор кућу гради. - *Календар „Селјачка борба“* за 1948, 100-105.

III

1. ОРОВИЋ, Рајко: Генерал као пјесник. - *Слобода*, Иванград, 1988, 1. X, 7.
2. РАЦКОВИЋ, Никола: Оровић Саво. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, 150.
3. Саво Оровић одликован Орденом ослобођења - *Побједа*, XXX/1973, 3181, 18 III, 1.
Одликовао га предсједник СФРЈ Јосип Броз Тито поводом 85. рођендана.
4. УНКОВИЋ, Алекса: Саво Ј. Оровић, Невесињски устанак у песми и причи, 1936. Цена 10 дин. Средио мајор Саво Ј. Оровић, стр. 123; издање пишчево. - *Народна одбрана*, XI/1936, 20, 410.
5. Ћ[ОРОВИЋ], В[ладимир]: Саво Оровић, Невесињски устанак у песми и причи. Загреб 1936, 8°, 115. - *Југословенски историјски часопис*, V/1939, 1-2, 278.
6. ЦАКОВИЋ, Вукоман: Спјев Сава Оровића о херцеговачком устанку. - *Рад XXIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*, Славонски Брод, 1976. Загреб 1981, 181-184.

ЛАЗАР Т. ПЕРОВИЋ (1869-1928)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 167-196)

II

1. Без вјере и моралног живота не може се развијати и јачати научно-богословско знање. - *Источник*, 1892, 3, 24-29.

2. Главни узроци невјерства. - *Источник*, 1894, 2, 54-57.
3. Да ли христијанство подлеже општем закону развића. Ако подлеже, то у каквим одношајима. - *Источник*, 1893, 1-2, 5-9; 3, 69-74,4-5, 142-146.
4. Живот епископа као углед и примјер моралног живота. - *Источник*, 1894, 3, 89-91.
5. Недјеља православља у Русији (бацање анатеме). - *Источник*, 1891, 11-12, 440-441.
6. Народна странка у Црној Гори, од једнога из старе ђачке групе. - *Дело*, 1921, 64, 2, 254-261.
7. J. Petrovich, nell' affermazione dell'i indipendenza Montenegrina. Opera del prof. Lazaro Perovich. Traduzione del prof. Milutin Kovacevich, riveduta dal Capitano Rossignoli Cesare I Savoia nel risorgimento italiano. Illustrazione storica del capitano Cesare Rossignoli. Rimini Tipografia Malatestiana, 1897, 54 стр.
8. Историја српског народа за четврти разред основнијех школа. Прегледала и одобрила К.ц. школска комисија. Треће издање. Издање и штампа К. ц. државне штампарије, Цетиње, 1910, 77 стр.
У коауторству са Милом Ковачевићем.

III

- Лазар Т. Перовић: Франћеско Петрарка, зачетник Ренесансе, хуманиста и песник. Котор 1922; 8°, стр. 144. - *Весник*, 1922, VIII, 3, 139.
- Прказ Перовићевог превода.
2. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, IX/1954, 7-8, 467-474.
О Лазару Перовићу: стр. 473-474.
 3. РАЦКОВИЋ, Никола: Перовић Лазар. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. - Цетиње 1987, 159.

БУРО Л. ПОПОВИЋ (1845-1902)

(ул. ПОРТРЕТИ, стр. 103-116)

II

1. Земљопис књажевине Црне Горе за ученике III разреда основне школе. Прегледала и одобрила Књ. црног. школска комисија - Цетиње: Државна штампарија, 1895, 31 стр.
У коауторству са Јованом Рогановићем.
2. Историја Црне Горе, у кратко извео - - . Биоград Штампарија Петра Бурчића 1896. 262 стр. (По Ф. Велцу).
3. Познавање и његовање човјечјег тијела за први и други разред основнијех школа према „Наставном плану“. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Друго поправљено издање. Цетиње: К. ц. државна штампарија, 1901, 29 стр.
У коауторству с Андријом Јовићевићем.
4. Познавање и његовање човјечијег тијела за први и други разред основнијех школа према „Наставном плану“. Прегледала и одобрила К.ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. школска комисија, 1908, 29 стр.
У коауторству с Андријом Јовићевићем.

5. *Познавање и његовање човјечијег тијела за трећи разред основнијех школа према „Наставном плану“*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Друго поправљено издање. Цетиње: К. ц. државна штампарија, 1901, 27 стр.

У коауторству са Андријом Јовићевићем.

6. *Православни катихизис. I дио за трећи разред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Друго издање. Цетиње: К. ц. државна штампарија, 1906, 72 стр.

У коауторству са Пером Мартиновићем.

7. *Православни катихизис за четврти разред основнијех школа. II и III дио*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Цетиње: Издање и штампа Државне штампарије књажевине Црне Горе, 1908, 68, II стр.

У коауторства са Пером Мартиновићем.

8. *Рачуница за први разред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање и штампа Књ. ц. државне штампарије, 1908, 48 стр.

У коауторству са Андријом Јовићевићем.

9. *Рачуница за други разред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Цетиње: К. ц. државна штампарија, 1900, 78 стр.

У коауторству са Андријом Јовићевићем.

10. *Рачуница за други разред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Треће поправљено издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. државне штампарије, 1909, 48 стр.

У коауторству са Андријом Јовићевићем.

11. *Читанка за први разред основнијех школа*. Осмо издање. Цетиње: Издање и штампа Кр. ц. државне штампарије, 1910, 77 стр.

12. *Читанка за трећи ред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. државне штампарије, 1909, 208 стр.

13. *Читанка за четврти разред основнијех школа*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Четврто издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. државне штампарије, 1909, 208 стр.

III

1. Ђуро Поповић. - *Босанска вила*, 1902, 23, 435.
Некролог.

2. Ђуро Поповић. - *Браник*, 1902, 165, 3.
Некролог.

3. МАРТИНОВИЋ. Душан: Ђуро Ј. Поповић (1845-1902). - У: *Цетињска школа 1834-1984. Споменица о прослави стопедесетогодишњице прве државне школа у Црној Гори*. - Цетиње, 1985, 91-94. Потпис: Д. М.

ЈОВАН ПОПОВИЋ ЛИПОВАЦ (1856-1919)

(у П О Р Т Р Е Т И, стр. 147-157)

II

1. Црногорске женскиње, [превео] с руског Зарија Поповић. - *Српска зора* V/1880, 4, 68-71; 5, 89-91; 7, 133-135, 8, 150-151.

Одломак из дјела Ј. Поповића Липовца „Црногорци и црногорскија женини“. (Петербург 1887, 214 стр.).

2. Срамно занимање. - *Бехар*, Сарајево, 1935, 1-3, 21.
Анегдота преузета из ауторове књиге „Черногорци и черногорския женици“.

III

1. Босански осветник. Пјесма Јов. Поповића Липовца, посвећена Књазу Нашљеднику Данилу. Цетиње, Државна штампарија 1883. Цијена 20 нов. Чист приход у корист Цетињске Читаонице. - *Црногорка*, II/1885, 4, 31-32; 5, 38-40.

2. Генерал Јован Липовац. Чувени српски јунак, који је приказао примерно јунаштво у многим досадашњим ратовима и који је генералски чин добио у рату Русије против Јапана. Г. Липовац је у нашој Врховној команди. - *Илустрована ратна хроника*, Београд, I/1912, 7, 5.

С фоторграфијом Ј. Поповића-Липовца.

4. Дневне новости. - *Застава*, Нови Сад, 1884, 24, 2.

Писање *Пестер Лојда* о настојању власти да се онемогући рад Ј. П. Липовца.

5. Један јунак. - *Народ*, Мостар, 1987, 21, 2.

Билешка која гласи: „Руски генерал, чувени и храбри Јован Поповић Липовац, који је, као командант свију добровољаца починио чуда од јунаштва у Манџурији, стигао је, прије неколико дана, са својом породицом у Београд. Неки мисле, да ће ту остати: 'ако браћи до невоље дође, да се њима у невољи нађе'“

6. ПЕЈОВИЋ, Ђоко: Биографски подаци о првим глумцима у Црној Гори. - *Стварање*, IX/1954, 7-8, 467-469.

О Ј. Поповићу Липовцу: стр. 469.

7. Политички преглед. - *Застава*, 1884, 26, 1.

Полемика с бечким листовима који пишу да је „лустолов“ Јован Поповић Липовац са друговима у Херцеговини...

8. Политички преглед. - *Застава*, 1883, 154, 2.

О писању *Пестер Лојда* о четата у Херцеговини под командом Стојана Ковачевића и др., међу којима је и Јован Поповић.

9. Politické zprávy zahraničné. Není druhého Vrbice. - *Narodní listy*, 36, 1898, стр. 3.

О одласку Ј. Поповића - Липовца из Црне Горе.

10. Преглед новина - Рускија вједомости. - *Застава*, 1876, 62, 3.

У допису из Црне Горе се наговјештава долазак у Херцеговину Ј. Поповића - Липовца, *Голкова* дописника.

11. РАЦКОВИЋ, Никола: Поповић-Липовац, Јован. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. - Цетиње 1987, 167-168.

12. Свечаност полагања темељног камена у Зетском дому. - *Застава*, 1884, 80, 2.

Опис свечаности и говора Ј. Поповића.

ЛАЗО Ђ. ПОПОВИЋ (1872-1928)

(уп. ПОРТРЕТИ, стр. 159-166)

II

1. *Черногорский владыка Петръ I. Кіевъ 1897. Типографія императорского университета Св. Владимира Н. Т. Корчакъ-Новицкого*. 131, 14 стр. Из часописа *Труды кіевской Духовной академіи за 1896-1897. год.*

2. Стара писма. - *Искра*, I/1898, 6-7, 55-58, 73-75.

3. Стара писма. - *Просвјета*, IX/1898, VI, 359-366.

10 писама Петра I (Сави Богдановићу, „Утражанима и Обточићима”).

III

1. Академска руска награда. - *Босанска вила*, 1898, 10, 158.

Биљешка о награди коју је добио. Л. Поповић од кијевске Духовне академије за дело „Черногорске владџи с конца XIX столетја”.

2. Историја филозофије. - *Босанска вила*, 1902, 13, 259.

Биљешка о појави Поповићевог уџбеника.

3. Лазар Поповић, порф. на Цетињу. - *Коло*, II/1901, 11, 689.

Позив на претплату монографије „Црногорски митрополит-господар Петар I.

4. Л. Ђ. Поповић превео је и штампао на Цетињу...- *Нова искра*, VI/1904, 5, 159.

„Спенсерово учење о постанку и будућности обреда и обичаја”.

5. Митрополит - господар Петар I Свети. - *Босанска вила*, 1910, 16-17, 26.

Биљешка да је Л. Поповић предао у штампу књигу под горњим насловом.

6. На Цетињу, у Државној штампарији, штампана је Историја филозофије, стари и средњи век. - *Коло*, III/1902, 12, 327.

Биљешка о појави уџбеника Л. Поповића.

7. Неколико дана по српским земљама. - *Босанска вила*, 1901, 3, 59.

Биљешка о путопису Л. Поповића „Мрвице из Лазове торбице”.

8. О владици Петру I Петровићу. - *Дело*, 1897, 14, 359.

Биљешка о расправи Л. Поповића у часопису *Труды киевской Духовной академіи* (јануар 1897).

9. [ПОПОВИЋ, Павле]: Лазо Ђ. Поповић. - *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор*, 1930, X, 2, 330.

Некролог.

10. РАЏКОВИЋ, Никола: Поповић Лазар. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. - Цетиње 1987, 166.

11. Црногорски - митрополит-господар Петар I. - *Босанска вила*, 1902, 1, 18-19.

Биљешка о појави књиге Лаза Поповића.

12. Цетињски проф. Л. Поповић. - *Нова искра*, III/1901, 11, 350.

Обавјештење да је припремио рукопис „Црногорски митрополит Петар I”, с позивом на претплату.

ФИЛИП РАДИЧЕВИЋ (1839-1917)

(уп. ПОРТРЕТИИ, стр. 69-90)

II

1. Загонетка. - *Српско-далматински магазин*, XXIII/1864, 101-105.

2. Савва Митрополит Цетињски расправља нека неспоразумљива о парохијама међу свештеницима подгоричкимъ. - *Српско-далматински магазин*, XXIII/1864, 171.

3. Српске старине. Василие митрополит херцеговачки дарива неке земљ цркви Богородице у Острогу. Синџелија попа Алексе Радичевића пароха подгоричкогъ. - *Српско-далматински магазин*, XXIV/1865, 173-176.

4. Српске старине. - *Српско-далматински магазин*, XVII/1868, 159-162.

5. Старине. Ђурађ Црнојевић шаље своје властеле да пронађу притиснуте земље Грађанима, у сврху истих даје им своје писмо. - *Српско-далматински магазин*, XXIX/1870-71, 134-135.

6. Кијевска свечаност. - *Браник*, IV/1888, 92, 3.
Преузето из *Гласа Црногорца*.

7. Свети Петар, митрополит и господар црногорски. - *Српски магазин*, II/1898, 54-65.

8. Порекло Бранка Радичевића. - *Браник*, XXVII/1911, 225, 3.

Биљешка о два писма Николе Радичевића из 1850. године, која је објавио Филип Радичевић а која свједоче о црногорском поријеклу Бранковог оца Тодора Радичевића.

III

1. Прослава девете стогодишњице у Кијеву. - *Браник*, IV/1888, 86, 1-3.

Између осталог и податак о учешћу Ф. Радичевића.

2. РАЦКОВИЋ, Никола: Радичевић Филип. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*. - Цетиње, 1987, 172.

ПАВЕЛ АПОЛОНОВИЧ РОВИНСКИ (1831-1916)

(ул. ПОРТРЕТИ, стр. 127-141; ПОРТРЕТИ III, стр. 409-431)

II

II-1. Посебна издања

1. Црна Гора у својој прошлости и садашњости. Том IV, књ. 1. Библиографија. - Черногория в ее прошлом и настоящем. Том IV, кн. 1. Библиография. - Цетиње - Цетиње, 1991, 243, стр. 24 цм.

II - 2. Чланци и прилози

1. „Балканска царица” пред судом руске журналистике. - *Јавор*, Нови Сад, 1885, 26, 823-826; 27, 853-861; 28, 890-892.

Опширан приказ с критичким освртом на писање В. В. Макушева.

2. Ровински о Црној Гори. О предавању Павла Аполоновића „Новое время” од 8 априла... *Глас Црногорца*, XV/1886, 16, [1-2].

3. Раскопка древной Дюклеи, произведенная по указанию и на счет его Высочества черногорского князя Николая (Отъ 22-го января до 11-го февраля 1890 г.). С. Петербург 189. Типографа В. С. Балашева. 19 С.

Прештампано из Журнала Министерства народного просвѣщенія, 1890, № 7, отд. 4, 1-17.

4. Предложение раскопки древней Дюклеи (Отъ 16-го января до 8-го мая). - *Журналъ Министерства народного просвѣщенія* 1890, отд. 5, 17-22.

5. Дъвичій институтъ императорицы Маріи в Цетинь. - *Журналъ Министерства народного просвѣщенія*, 1890, № 10, отд. 4, 53-82.

6. (Почетак прикупљања грађе за народни музеј). - *Глас Црногорца*, XIX/1890, 28, [2]. Потпис: П. Р.

7. Ровински Руварцу. - *Глас Црногорца*, XXIX/1900, 27, [2-3]; 28, [2-3]; 29, [2-3].

III Литература о П. А. Ровинском

1. Бокелско-херцеговачко-босански устанак. - *Застава*, 1882, 13, 2. Спомиње се и П. А. Ровински као „новинар“.
2. Велико дело Павла Аполоновича Ровинског о Црној Гори... - *Коло*, I/1889, 6, 99.
Биљешка да ће се појавити из штампе „Черногорија...“, у издању Руске академије наука, уз напомену да су „картографски радови сређени у руском војном главном штабу“.
3. ДЕЛЕТИЋ, Р[атко]: Велики дуг Црне Горе. Познати етнолог и географ боравио у Црној Гори више од 30 година. Мноштвом чланака, записа и студија расвијетлио готово цјелокупни живот тадашње Црне Горе. Научни скуп на Цетињу 3. и 4. октобра посвећен Ровинском. - *Побједа*, XLVI/1991-9278. 30. IX, 14.
Поводом 160 година од рођења и 75-годишњице смрти Павла Аполоновича Ровинског.
4. ДЕЛЕТИЋ Р[атко]: Црна Гора као судбина. Познатом етнологу, географу и историчару откривена спомен-биста испред Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“, а биће објављена и његова књига о Црној Гори. Нови Гори. Нови прилози о Ровинском. Промовисане двије књиге. - *Побједа*, XLVI/1991, 9284, 5. X, 14.
Надаслов: Југословенско-совјетски научни скуп о Павлу Аполоновичу Ровинском.
5. БЕРКОВИЋ, Вукале: Богата заоставштина. Поред великог тротомног дјела о Црној Гори, оставио је црногорској науци и библиографију радова од 287 аутора. - *Побједа*, XLVI/1991, 9284, 5. X, 14.
Надаслов: Ровински и ми.
6. БИКАНОВИЋ, Љубомир: Откривена спомен-плоча Павлу Ровинском. - *Политика*, 17. I 1991, 7. Потпис: Љ. Ђ.
Поводом 75-годишњице смрти П. А. Р. говорио је др Душан Мартиновић. Спомен-плочу је открио амбасадор СССР-а у СФРЈ Вадим Логинов.
7. БОРЂЕВИЋ, Тихомир Р.: Новији радови на словенској фолкори. - *Караџић*, IV/1903, 2, 130-138. Потпис: Тих. Р.
Поред осталог, и о дјелу „Црна Гора...“ од П. А. Ровинског.
8. БОРЂЕВИЋ, Тихомир Р.: Из зборника Руске академије наука... - *Српски књижевни гласник*, XVII/1906, 2, 156-157. Потпис: Т.
Пренесен осврт П. Лаврова на књигу „Черногорија.“ од П. А. Ровинског.
9. ЕРДЕЉАНОВИЋ, Јован: Ровинскиј П. А.: Черногорія въ исторіи и литературѣ Италіи ихъ взаимное политическое положеніе. (Жураналь министерства народногo просвещенія за Августъ, 1897, стр. 75-242). - *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, 1898, 3, 45-46.
10. Za slovanských zemí Známý znalec Černé Hori. - *Vyšehrad*, 1, 1888, č. 49. str. 710.
О раду П. А. Ровинског Черногория..., Том I.
11. ИВИЋ, А. (I): Павле Ровинскиј, Черногорија, 4 дио II том. - *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1910, 267, 77.
12. Изашла је на руском језику „Црна Гора у прошлости и садашњости. Географија. Историја. Етнографија. Археологија...“ - *Искра*, I/1898, 6, 96.
13. JACIMIRSKIJ, [Aleksandr Ivanovič]: Černogoria v jeja prošlom i nastojščem. Sostavil P. Rovinsku. S. - Pб. 1905. - *Národopisný vestník československij*, 1, 1906, Květen, стр. 144-145.
Рецензија.

14. КОТЉАРСКАЈА, Ј. А и ФРЕЈДЕНБЕРГ М. М: Из историје отаџбинске славистике: П. А. Ривињски у Црној Гори. - *Васпитање и образовање, Титоград*, 1990, 5-6; 155-172; 1991, 1, 96-110.

Одломак из књиге „Из историји отечественој славистици: П. А. Ровинский в Черногории”. Калинин 1989.

15. КУЛАКОВСКИ, Платон: Писма „Отаџбини: о савременој руској књижевности. Прво писмо. - *Отаџбина*, II/1880, IV/15, 464-476.

Приказ чланка П. А. Ровинског „Црте из Црне Горе” у часопису *Руска мисао*.

16. ЛУКЕТИЋ, Мирослав: Писмо Павла Ровинског Роксанди Томановић - *Бока*, 10, 1970, стр. 327-332.

17. МАРИЋ, Растислав: Бинд илирски бог извора. - *Годишњица Николе Чупића*, 1939, XLVIII, 146-149.

О остацима илирских вјерована код Црногораца приликом приношења жртве при копању бунара - према забиљешкама П. А. Ровинског (стр. 147-148).

17а. МАТИНОВИЋ, Душан : Допринос П.А. Ровинског ретроспективној библиографији. - *Библиографски вјесник*, XX/1991. бр. 2-3.

18. МУРКО, М[атија]: Неколико задаћа у проучавању народне епике [*Eimge Aufgaben der Eplnforschung*]. Прилози за проучавање народне поезије, I/1934, 1, 2-5.

О потреби сакупљања муслиманских народних пјесама с посебним освртом на П. А. Ровинског и његово биљежење таквих пјесама у Васојевићима.

19. Научно дјело о Црној Гори. - *Босанска вила*, 1898, 10, 159.

Биљешка о појави треће књиге „Черногорије...” П. А. Ровинског.

20. Награђено дјело. - *Босанска вила*, 1901, 22, 382.

Биљешка о награди Ровинском од Руске академије наука за књиге „Черногорија...”.

21. НЕМИРОВСКИ, Е. Љ.: Необјављено писмо П. А. Ровинског. - *Историјски записи* LXIII/1990, 3-4, 117-121.

Превела са руског Дурија Појатић. (Према новој архивској грађи). Поводом 75-годишњице смрти.

22. НЕМИРОВСКИ, Е. Љ.: Прво путовање П. А. Ровинског у Црну Гору (1878-1885). - *Библиографски вјесник*, XX/1991, 1, 115-124.

Превео с руског Видак Рајковић.

23. Новије (награда Ровинског). - *Браник*, XVII/1901, 132, 3.

Вијест да је Ровински добио награду Руске академије наука у износу од 1.000 рубаља за дјело „Черногорија...”.

24. [НОВАКОВИЋ, Стојан]: Крсно име. Напомене за нова испитивања од -. - *Карашић*, II/1890, 6-7, 103-112.

О крсном имену у Његушима. П. А. Ровински: стр. 105.

25. Одликовање. - *Браник*, VI/1890, 130, 4.

Биљешка да је П. А. Ровинском уручено на Цетињу француско одликовање за културни и књижевни рад.

26. О Црној Гори. - *Босанска вила*, 1893, 11-12, 162.

Биљешка о завршетку друге књиге о Црној Гори П.А. Ровинског.

27. Од цетињског „Књижевног листа” добили смо свеску за септембар и октобар. - *Коло*, V/1903, 1, 64.

Похвална рецензија на чланак П. А. Р. „Владика црног. Петар Петровић Његош”.

28. Павле Аполоновић Ровински. - *Босанска вила*, 1893, Додатак к броју 15, 231-232.

Биљешка о проучавању Црне Горе и избору за предсједника Одбора за прославу 400-годишњице Ободске штампарије.

29. ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. О неким српско-руским лексичким паралелама Павла Ровинског. - *Зборник радова професора и сарадника Педагошке академије у Никшићу* 1975-1976, 5-6, 63-68.

30. ПЕТУХОВ, В.К.: Црногорска издања у другој половини 19. вијека - из архива П.А. Ровинског. - *Васпитање и образовање*, Титоград, 1991, 3, 101-105.

Превод с руског: Вукале Ђерковић и Славко Шћепановић.

31. Politické zprávy zahraničné. Ruský učelec Pavel Rovinský... Národní listy, 2, 2. 1890, рџил 1, стр. 1.

О ставу Турака према црногорским исељеницима - према подацима П. А. Ровинског.

32. Познати књижевник руски...- *Зора*, М остар, 1900, 8-9, 34.

Биљешка о појави критике П. А. Ровинског „Црногорска историја пред судом архимандрита Илариона Руварца” (критика Руварчеве књиге „Монтенегрина”).

33. РАДОЈЧИЋ, Н[икола]: Кроника попа Дукљанина (поводом чланка П. Ровинског и Ст. Станојевића). - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 1927, VII/1-2, 306-307.

34. СИМОВИЋ, Војислав: Ровински П., Черногорја въ ея прошломъ и настоящемъ. Составил -. Санктпетербургъ, 1888. - *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, 1898, 3, 38-44.

35. ТРОЈАНОВИЋ, С[има]: П. А. Ровинский, Черногорја. Географја. - Историја-Етнографја-Археологија. Современное положеніе. Томъ, II, Част 1. Санктпетербургъ. Типографја императорской академии наукъ, 1897, XXXIV+778. - *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, 1901, 4, 12-22.

36. ТРОЈАНОВИЋ, С[има]: П. А. Ровинского Умиренье крови въ Грбљъ, въ јужно Адриатическомъ Приморь, 27. августа 1890. г. - *Живая страна*, В. И. Ламанского. Вып. II. С. Петербургъ, 1890. - *Преглед географске литературе о Балканском полуострву*, 1901, 4, 64.

37. У мајској свесци „Нове Зете” написао је П[авле] Р[овински]. - *Коло*, I/1889, 18, 293.

О приказу Веснићеве књиге „Крвна освета код Југословена”.

38. У Петрограду штампан је и други дио монографије П. Ровинског...- *Нова искра*, III/1901, 10, 320.

32. Црна Гора у Русији. - *Браник*, III/1887, 91, 1-2.

О чланку П. А. Ровинског о добу митрополита Петра I и његовом изгону из Русије...

ЈОВАН П. РОГАНОВИЋ (1870-1920)

(уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 105-118)

II

1. Буквар за основне школе у краљевини Србији. Написао Стево Чутурило. Четврто прерађено издање. У Биограду, штампа и издање Државне штампарије краљ. Србије. 1892. - *Глас Црногорца*, XXI/1892, 44, 3-4.

Приказ.

2. *Земљопис књажевине Црне Горе за ученике III разреда основнијех школа*. Прегледала и одобрила Књ. црног. школска комисија. Цетиње: Државна штампарија, 1895, 31 стр.

У коауторству с Ђуром Поповићем.

3. Плод Ободске штмпарије. - *Босанска вила*, VIII/1893, 227. Потпис: Ј. П. Р.
4. *Српски буквар*. Прегледала и одобрила К. ц. школска комисија. Девето издање. Цетиње: Издање и штампа К. ц. државне штампарије, 1911, 64 стр. Исто, Десето издање, 1913, 64 стр.
5. *Црногорска теократија 1496-1851*. - Цетиње: Обод, 1991 (Београд, ГП „Просвета“), 131 стр.; 24 см.
Превод и биљешка о писцу: Вук Минић.

III

1. „Глас Црногорца“ јавља - *Босанска вила*, 1892, 22-23, 367.
Биљешка о писању Ј. Рогановића о ауторству спјева „Смрт Смаил-аге Ченгића“ у *Новом листу*.
2. МАРТИНОВИЋ, Душан: Јован Рогановић: „За македонското прашање“. - *Современост*, Скопје, 1990, 7-8, 118-127. Превела Жана Чаминска.
3. Македонски вопрос... - *Зора*, Мостар, 1900, 8-9, 321.
Биљешка о књизи Ј. Рогановића.
4. РАЦКОВИЋ, Никола: Рогановић Јован. - У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, 181.
5. РОГАНОВИЋ Јован П.: Позив на претплату. - *Босанска вила*, 1900, 15-15, 224 Ауторових књига на руском језику: *Књига као најбољи друг и пријатељ човјека, Крижанић и његова филозофија национализма, Црногорски теократизам 1496-1851. и Македонско питање на основу историје, етнографије и политике*,
6. ХРАНИЛОВИЋ, Јован: Још нешто о ауторству „Смрт Смаил-аге Ченгића“. - *Јавор*, 1892, 39, 621-622.
Побија мишљење Ј. Рогановића да је аутор Његош.

Др ЈОСИП СЛАДЕ (1828-1911) (уп. ПОРТРЕТИ, стр. 117-121)

1. БАУЧИЋ Ф[рано]: *Поводом 121-годишњице од рођења њеног неимара др. Јосипа Сладе из Трогира*. - Република, 5. VII, 1949.
Надаслов: Прва спона Црне Горе са светом.
2. ЛУКОВИЋ Нико: *Међу најинтересантнијим у свијету*. - Побједа, 1954, XI, бр. 58, 3. X, стр. 2-3.
Надаслов: 70 година од изградње пута Котор-Цетиње.
3. Politické zprávy. Rukouskoj vlády... - *Národní listy*, 21.3.1887, str. 3.
О опозиву у. Сладеа из Црне Горе.

МИЛИЈА СТАНИЋ (уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 241-301)

II - 1. Посебна издања

1. Језичко-правописни саветник. Друго издање. Београд: Научна књига, 1989, (Бор: Бакар). - 440 стр.; 25 см.
У коауторству са Дамњаном Морачићем.
Тираж 2.000

2. Ускочки речник. Књ. 1. - Београд: Научна књига, 1990 ([Београд]: БИГЗ), XVIII, 532 стр.; 29 см.
Тираж 1.000 примјерака.
3. Сава Немањић. [2. допуњено издање]. - Београд: Траг, 1990; 56, [8]; 20 см.
4. Ускочки речник. Књ. 2. - Београд: Научна књига, 1990 (Београд: БИГЗ). 542 стр.; 29 см.

II - 2. Чланци и прилози

1. О једној врсти хипокористика у ускочком говору. - *Књижевност и језик*, 1984, 3-4, 34-39.
2. Скок са планине. - *Просветни преглед*, 1986, 17-24, јануар, 10.
3. *Поглед на стање нашег језика данас*. - *Обележја*, XVI/1986 1 (јан.-фебр.), 105-111.
4. Потреба за новим правописом. - *Политика*, 1986, 23. јун, 11
5. Вуков рад на језику и правопису. - *Змај*, 1987 Београд, посебно издање, Вуков број у Вуковој години.
6. Како да изговарамо Вуково презиме. - *Наш језик*, XXVIII/3-4, 1987, 285-287.
7. Трагања за Вуком. - *Књижевност*, 1987, 12, 2034-2037.
8. Бранислав Остојић, О црногорском књижевнојезичком изразу. - *Јужнословенски филолог*, XLIII/1987, 287-291.
9. Још о синтагми „Мајка Југовића”. - *Књижевност и језик*, 1987, 1-2, 25-41.
10. Вуков сарадник Ђура Даничић. - *Змај*, Београд, први број за 1988, Вуков број.
11. Вук и ми. - *Обележја*, XVIII/1988, 1, 5-9.
12. Праисторија и пре(д)историја. - *Политика*, 1988, 2. јул, 12.
13. Акцентат новосадског правописа и Вуков. - *Научни састанак у Вукове дане*, Београд - Нови Сад - Тршић 14-20. IX 1987, Београд, 1988, 385-388.
14. Квалитативно-квантитативна диференција између Вука-Даничића и ускочког говора. - *Вук Стефановић Караџић и Црна Гора*, Црногорска академија наука и умјетности, 16, 1988, 63-67.
15. Његош о нашем језику. - *Змај*, 1988, 10, октобар, 4.
16. Језик Петра Кочића. - *Књижевност и језик*, 1988, 1, 85-86.
17. Сада је све друкчије. - *Политика*, 1989, 15. јануар, 22.
18. Доситеј Обрадовић као баснописац. - *Змај*, 1989, 4.
19. Колико је велика васиона? - *Политика*, 1989, 12. април, 13.
20. Вук и Његош - заједно. - (*Вукова*) *Задужбина*, II/1989, мај, 5, 11.
21. Знаменити косовски женски ликови у народној поезији. - *Обележја*, 1989, 3, 23-31.
22. Вук и Његош - заједно. - *Књижевност и језик*, 1989, 2, 171-174.
23. Вук и Његош - заједно. - *Овдје*, 1989, јул, 20.
24. Косово у „Горском вијенцу”. - *Обележја*, 1989, 4, јули-август, 35-42.
25. Рат против језика Срба и српске ћирилице. - (*Вукова*) *Задужбина*, II/1989, децембар, 8, 5-6.
26. Свети Сава. - (*Вукова*) *Задужбина*, III/1990, фебруар, 9, 9.
27. Значајан прилог дјечјој књижевности. - *Просвјетни рад*, 1990, 5, 15. март, 11.
28. Косово на Вукову трагу. - *Обележја*, XX/1990, 1, 287.
29. Слово о језику. - У појми *Српљеница свободијада* Блажа Перовића (на коричној страни на крају), изд. кућа „Књижевне новине”, Београд, 1990.

30. *Ускочка топонимија*. - *Ономатолошки прилози IX*, Београд, 1988; изашла 1990; 189-252, 1-64.
31. *Ускочка топонимија*. - Посебан отисак (сепарат) из *Ономатолошких прилога IX*, 189-252, 1-64, Београд, 1988; (изашао из штампе 1990.).
32. *Рат против језика Срба и српске ћирилице*. - *Обележја*, 1990, 2 март-април, 33-50.
33. *Ускочка антропонимија*. - *Ономатолошки прилози X*, Београд, 1989 (изашки из штампе 1990), 497-557, 1-61.
34. *Ускочка антропонимија*. - Посебан отисак (сепарат) из *Ономатолошких прилога X*, Београд, 1989 (изашао из штампе 1990), 497-557, 1-61.
35. *Ускоци у речнику*. - *Вечерње новости*, 1990, 20. новембар, 24
Ауторов разговор са Новом Томићем, новинаром „Вечерњих новости”, о „Ускочком речнику”.
36. *Како су ме васпитавали - како сам васпитавао*. - *Учитель*, 1990, 33-34, 218-222.
37. *Српско-хрватска језичка размимоилажења*. - *Обележја XX/1990*, 6, новембар-децембар, 65-70.
38. *Ускочки речник*. - *Просветни преглед*, 1991, 15- 22. јануар, 12.
39. *Прилог историји српске просвете*. - *Београдско школство*, 1901, 396, 22. април, 19.
40. *Судбина народа*. - *Београдско школство*, 1991, 397, 16. мај, 15.

III Литература о М. Станићу

О „Ускочком речнику”

„Ускочки речник” је изашао у двије књиге, прва 1990, а друга 1991 (у издању београдске „Научне књиге, Узун-Миркова бр. 5), на близу 1100 двостручаних страна великог формата и око 50 хиљада ријечи и израза. О њему је досад било ријечи:

1. - Промоција „Ускочког речника” на Београдском сајму књига 1990. године. Говорили су: академик др Павле Ивић; директор „Научне књиге” пјесник др Блажо Перовић; директор Института за српскохрватски језик др Драго Ђупић (оцјене свих врло позитивне) и аутор Милија Станић.

2. - Проф. Милија Станић говорио је 6. XI 1990. год. на Београдском радију о свом „Ускочком речнику”; водитељ је био Ново Томић, новинар „Вечерњих новости”.

3. - Београдске „Вечерњих новости” од 20. новембра 1990. на стр. 24. разговор аутора „Ускочког речника” са Н. Томићем.

4. - *Драго Ђупић: Ускочки речник*, чланак у (Вуковој) Задужбини, децембар 1990, III год., бр. 12, стр. 16.

Речник позитивно оцијењен, са закључком: Станићево животно дјело.

5. - *Говорите ли ускочки*, чланак Славка Лебединског у београдској „Борби” од 3. јануара 1991. о „Ускочком речнику”.

Оцјена: позитивна и похвална, са напоменом да је то капитално дјело српскохрватске дијалектологије.

6. - *Ускочки речник*, чланак Дамњана Морачића (у разговору са аутором) у београдском „Просветном прегледу” од 15-22. јануара 1991, стр. 11.

Речено, између осталог, да је овај речник највећи дијалектолошки речник у Југославији и један од највећих те врсте у свијету, да садржи ријечи и изразе дурмиторских (пробњачких) говора са лексичко-лингвистичким материјалом који је једно од најтипичнијих свједочанстава Вукова језика.

7. - Други том „Ускочког речника“, чланак у „Вечерњим новостима“ од 4. маја 1991, стр. 18.

8. Миро Вуксановић: Ускочки речник. Аутор: Милија Станић; издавач: „Научна књига“, Београд, 1991. - *Политика*, LXXXVIII/1991, 27975, 24. VIII, 19.

Др ПЕТАР Ђ. СТОЈАНОВИЋ (1921-1900)

(Уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 389-405)

II

Настајање савременог права у Црној Гори (1850-1900). Књига 1. Црногорска академија наука и умјетности. Правни факултет у Новом Саду. Посебна издања, књ. 25. Одјељење друштвених наука, књ. 5. Титоград, 1991, 200 стр.; 24 cm

III

ВОЈИНОВИЋ, др Новица: Проф. др Петар Ђ. Стојановић.- *Побједа*, XLIV/ 1990, 13. октобар, стр. 10

ЂУРИЧИЋ, Милутин Р.: Др Петар Стојановић (1921-1990),-*Бранич*, Београд. I (Нова серија)/ 1991, бр. 3-4, стр. 58-59.

РАЏКОВИЋ, Никола: Стојановић Петар.- У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, стр. 189.

ЧИЗМОВИЋ, Милисав: Проф. др Петар Стојановић (1920-1990).- *Зборник Правног факултета*, Титоград, XVI/1990, бр. 22-24, стр. 287-288. In memoriam.

ЈОВАН СУНДЕЧИЋ (1825-1900)

(Уп. ПОРТРЕТИ, стр. 19-101; ПОРТРЕТИ III, стр. 445-446)

II

1. УБАВОЈ НАМ. Црногорска химна. - *Илустрована ратна хроника*, Нови Сад, II/1913, 44, 21, 359.

III

1. БУДИМИРОВИЋ, Душан: Преглед српских књижевно-белетристичких листова. - *Бранич*, XXVII/1911, 188, 4; 214, 5.

О црногорским часописима и сарадницима, међу којима се истиче Ј. Сундечић.

2. ГАВРИЛОВИЋ, Андра: „На Косово!“ Књижевни листак о времену 1860-1880. - *Искра*, I/1898, 2, 29.

Између осталог, и о pjesништву Ј. Сундечића.

3. Глас Црногорца јавља. - *Бранич*, II/1886, 72, 4.

Вијест о одласку Сундечића у Ријеку ради преговарања о црногорским католицима.

4. Изашла је књига: *Љубав и цвијеће*, пјесме Ј. Сундечића. У Дубровнику тиском Драгутина Претнера 1882. На маленој осмини, стр. 183. Цена 60 новчића. - *Српске илустроване новине*, II/1882, 23, 176.
5. Јован Сундечић. - *Браник*, XVI/1990, 80, 1. Био-библиографски подаци.
6. Јован Сундечић. - *Нова искра*, II/1900, 7, 224. Некролог.
8. Педесетогодишњица Јована Сундечића. - *Браник*, XIV/1898, 43, 1-2. Чланак о јубилеју с био-библиографским подацима.
9. Педесетогодишњица Јована Сундечића. - *Браник*, XIV/1898, 90, 3. О прослави јубилеја.
10. Стари српски песник и краљ Александар. - *Браник*, XIII/1897, 81, 3. Биљешка о одликовању Оредном Светог Саве Ј. Сундечића од стране Александра Обреновића.
11. Sundečić, Jovan. - In: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. D.G. R-S. Praha, Čsl. kompos 1932.
12. Sundečić Jovan. - In: Komenského slovník, naučný D. 10. Praha, Nakl. a vudav. Komenského slovníku naučného 1938, стр. 166.
13. У Котору је склопљен нарочити одбор. - *Искра*, I/1898, 6, 96. За приређивање 50-тогодишњице књижевног рада Ј. Сундечића, са текстом прогласа.
14. Чувени српски песник Јован Сундечић...- *Српске илустроване новине*, I/1881, 8, 127. Препорука претплате на пјесме „Љубав и цвијеће“.
15. ШКРБИЋ, Милан: Једно писмо Јована Сундечића Шими Љубићу. - *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXVIII/1962, 1-2, 71-74.

РОБЕРТ ТОЛИНГЕР (1859-1911)

(уп. ПОРТРЕТИ III, стр. 7-39)

III

1. Новости. - *Браник*, VII/1891, 5, 4. Обавијест о намјери Роберта Толингера да објави композицију „Са Ловћена“.
2. Роберт Толингер. - *Браник*, XXVII/1911, 35, 3. Био-библиографска скица.

ДР ПЕРО ШОЋ (1884-1966)

(уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 151-195; ПОРТРЕТИ III, стр. 432-443)

1. Жорж Жоре (Georges Jomé). - *Гласник Српског географског друштва*, 1957, 37/2, 157-159. Биографска скица.
2. Фолклор на страницама Његошеве „Биљезнице: [Le folklore sur les pages du chaier de notes de Njegoš]“ - *Рад VI конгреса Савеза фолклориста Југославије у Охриду 1960*, VII, 1964, 46-47, 48.

III

1. GAVAZZI, M[ilovan]: P.Chotch, Bibliografia del Montenegro. Napoli, 1924. Slav. 5, 1926/1927, seš.4, стр. 817-819.

Рецензија.

2. О.: Др Перо Шоћ, Црна Гора за пробој солунског фронта (Прештампано из „Ратника”, Београд 1929). - *Живот и рад*, II/1929, IV, 19, 558.

3. РАИЧЕВИЋ, Светозар: Др Перо Шоћ, Црна Гора и пробој Солунског фронта, Београд 1929. - *Јужни преглед*, V/1930, 1, 53.

ЂУРО ШПАДИЈЕР (1871-1953) (уп. ПОРТРЕТИ II, стр. 119-129)

II

1. На Иванову граду (Соколу). - *Глас Црногорца*, XXIV/1895, 44, [2-3]; 45, [2-3]; 46, [2-3].

III

1. МАРТИНОВИЋ, Душан; Ђуро Шпадијер (1871-1953). - У: *Цетињска школа 1834-1984. Споменица о прослави стопедесетогодишњице прве државне школе у Црној Гори*. - Цетиње, 1985, 113-115. Потпис: Д. М.

2. РАЦКОВИЋ, Никола: Шпадијер Ђуро.- У: *Прилози за лексикон црногорске културе*, Цетиње 1987, 196.

РЕГИСТРИ

(Саставио Саша Милић)

РЕГИСТАР АУТОРА

АБРИКОСОВ И.А. - 193
АНКОВИЋ Петар М. - 173

Б.С. - 80
БАБИЋ Бранко - 134
БАРЕНБАУМ И.Е. - 294
БАРЈАКТАРЕВИЋ Мирко Р. - 195, 270
БАТРИЋЕВИЋ Ђуро - 80
БАУЧИЋ Франо - 305
БАЦКОВИЋ Радослав М. - 113
БЕЛОРУСОВ Н.Н. - 288
БЈЕЛИЦА Михаило - 80
БЛАГОЈЕВИЋ Обрен - 206, 276, 278
БОГУНОВИЋ Угљеша - 288
БОЖОВИЋ Петар М. - 113, 154
БОЈОВИЋ Јован Р. - 233
БОКАН С. - 154
БОРИЧИЋ Радивоје - 199, 200, 206
БОШКОВ Живојин - 233, 276
БРКОВИЋ Саво - 233
БУДИМИРОВИЋ Душан - 308
БУЛАТОВИЋ Љубомир - 114
БУЛАТОВИЋ Машан - 274

В. - 80
ВАСОВИЋ Милорад - 253-265
ВЕШОВИЋ Радомир - 134
ВЕШОВИЋ Радослав - Јагош Б. - 204-206
VILLA DEI Alexander - 19
ВИЛАНД Кристоф Мартин - 291
ВИЛОВСКИ-СТЕФАНОВИЋ Тодор - 80, 81, 92
ВИТОШЕВИЋ Драгиша - 173
ВЛАХОВИЋ Митар С. - 292
ВЛАХОВИЋ Петар - 270
ВОЈИНОВИЋ Перко - 195
ВОЈИНОВИЋ Новица - 308
VOLSCUS Antonius - 20
VORAGINE Jacobus - 19

ВРАНЕШЕВИЋ Бранислав Ј. - 80
ВУЈОВИЋ Димо - 233
ВУЈОВИЋ Никица - 80
ВУКАНОВИЋ Јованка - 206
ВУКИЋЕВИЋ Милан - 80
ВУКМАНОВИЋ Јован - 269-270
ВУКМАНОВИЋ Саво - 80, 183, 185, 195, 271
ВУКОВИЋ Јасна - 80
ВУКОВИЋ Чедо - 134, 173
ВУКОТИЋ Драгутин - 294
ВУКСАН Душан Д. - 80
ВУКСАНОВИЋ Миро - 308
ВУКЧЕВИЋ Мило - 81
ВУЛЕТИЋ Саво II - 272-274
ВУЛЕТИЋ-ВУКАСОВИЋ Вид - 281
ВУЧИНИЋ-МИЈАЈЛОВ Милош - 173
ВУЧКОВИЋ Радован - 163, 173

GAVAZZI Milovan - 309
ГАВРИЛОВИЋ Андра - 81, 308
ГАГОВИЋ Вукашин - 155
ГАЗИВОДА Павле - 81
ГАЋИНОВИЋ Владимир - 173
ГЕОРГИЈЕВИЋ Крешимир - 275
ГЛАВИЧКИ Милутин - 288
ГЛИГОРИЈЕВИЋ Мило - 288
ГОЈКОВИЋ Живко - 81
ГОЛЕНЧЕНКО Г. - 294, 295
GOTTHOLD Lesing - 291
ГРБИЋ Б. - 206
GRIMESHAUGSEN Kristofael - 291
ГРЧИЋ Јован - 114
GUALTHERUS Burleaus - 21
ГУЗИНА Јован - 161

Д. - 155
Д.Ђ. - 114
Д.Р. - 155
ДЕЛЕТИЋ Здравко - 81
ДЕЛЕТИЋ Ратко - 200, 206, 283, 302
ДЕЛИБАШИЋ Михаило - 173
ДЕЛИБАШИЋ Раде - 81
ДИМИТРИЈЕВИЋ Ст. - 155

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ЂУРЂЕ
CRNOG

- ДИМИЋ Јован - 81
 ДИНИЋ Михаило - 275
 ДОРИОМЕДОВ Никола - 155
 ДРАГИЊИН Мил. - 114
 ДРАГИЋЕВИЋ Ристо Ј. - 135, 161, 167,
 173, 182, 183, 195, 206, 276
 ДРАГОВИЋ Живко - 106, 114
 ДРАГОВИЋ Марко - 81
 ДРАШКОВИЋ Чедомир - 82, 114, 155
 ДРЉАЧА Душан - 270
 ДРОБЊАКОВИЋ Боривоје М. - 283
 ДУРКОВИЋ - ЈАКШИЋ Љубомир -
 82. 276
 ДУЧИЋ Нићифор - 277
- БЕРКОВИЋ Вукале - 302
 БИКАНОВИЋ Љубомир - 302
 БИЛАС Милован - 227, 233
 БОКИЋ Александар - 288
 БОНОВИЋ Јанко - 284
 БОРЂЕВИЋ Александар - 288
 БОРЂЕВИЋ Владан - 82
 БОРЂЕВИЋ Тихомир Р. - 302
 БУКИЋ Душан С. - 197
 БУКИЋ Трифун - 82, 114, 148, 150,
 155, 165, 173
 БУРИЧИЋ Милутин Р. - 308
 БУРОВИЋ Мирчета - 233
 БУРОВИЋ Ратко - 82, 234
 БУРЧИЋ Небојша - 288
- ЕРДЕЉАНОВИЋ Јован - 281, 302
- ЖАРКОВИЋ Д. - 288
 ЖИВАНОВ Миодраг - 82
 ЖИВАНОВИЋ Јован - 82
 ЖИВКОВИЋ М. - 288
- ЗЕЧЋЕВИЋ Слободан - 270
 ЗЛАТАРОВ Никола - 196
 ЗЛАТИЧАНИН Илија Н. - 278, 279
 ЗОРИЋ Илија - 82, 162
- И. - 83
 ИВАНИШЕВИЋ Јошо - 83, 279-281
 ИВАНИШЕВИЋ Пстар - 114
 ИВАНОВИЋ Алекса - 234
 ИВАНОВИЋ Божица - 83
 ИВИЋ Алекса - 83, 302
 ИЛИЋ Арса Ж. - 114
- Ј.К. - 114
- Ј.М. - 114
 ЈАГОДИЋ Здравко - 206
 ЈАКШИЋ Анђелија А. - 223
 ЈАЦИМИРСКИЈ Александар
 Иванович - 302
 ЈЕВТИЋ Милорад - 288
 ЈОВАНОВИЋ Живорад П. - 83, 173
 ЈОВАНОВИЋ Јагош - 83, 228-233
 ЈОВАНОВИЋ Јован - 282
 ЈОВАНОВИЋ М. - 84
 ЈОВАНОВИЋ Новак - 84, 86, 288
 ЈОВАНОВИЋ-ЗМАЈ Јован - 84
 ЈОВОВИЋ Пантелија - 196
 ЈОВИЋЕВИЋ Андрија П. - 283
 ЈОВИЋЕВИЋ Милан - 90
 ЈОВИЋЕВИЋ Нико - 135
 ЈОВИЧИЋ Живорад - 254
 ЈОВОВИЋ Лука - 284
 ЈОВОВИЋ Мило - 114
 ЈУРИЋ Шиме - 15
- К. - 84
 К.Ј. - 288
 К.М. - 84
 К.Н. - 206
 К.Н. - 288
 КАЛУЂЕРЧИЋ Славко - 223
 КАПИСОДА Љубомир - 84
 КАРАНОВИЋ Милан - 207
 КАСАЛИЦА Слободан Ђ. - 265
 КАТАНИЋ Томаш - 207
 КЕСОЛИНО V. - 194
 КИРИЛОВИЋ Димитрије - 84
 КОВАЧЕВИЋ Милутин-Мило - 285
 КОВАЧЕВИЋ-ГРАОВСКИ Новица -
 114, 127-134
 КОЉЦОВ Алексеј Васиљевич - 154
 КОНСТАНТИНОВИЋ Богољуб - 196
 КОЊОВИЋ Стеван - 84
 КОПРИВИЦА Андрија - 275
 КОПРИВИЦА Филарет - 223
 КОСАНОВИЋ Сава - 114
 КОСТИЋ Лазо - 84
 КОТЉАРСКАЈА Ј.А. - 303
 KRAUSE Friedhilde - 295
 КРИВОКАПИЋ ОРЛИНСКИ
 Радомир - 148-155
 КРЕСТИЋ Василије Ђ. - 85
 КРШИЋ Јован - 166, 173
 КУЈАЧИЋ Јован Ст. - 135, 186-195
 КУЈАЧИЋ Мирко - 183, 185, 196
 КУЈУЊИЋ Милан - 85

КУЛАКОВСКИ Платон - 303
КУСТУДИЈА Иво - 85

Л. - 85

ЛАГАРИЋ Павле - 166, 173
ЛАЛЕВИЋ Богдан - 203
ЛАЛИЋ Михаило - 276
ЛАТКОВИЋ Видо - 85, 277, 291
ЛАУШЕВИЋ Душан - 85
ЛАЧЕВ М. - 295
ЛЕБЛ Арпад - 85
ЛЕСКОВАЦ Младен - 84
ЛОПИЧИЋ Томо - 283
ЛУБУРИЋ Андрија - 223
ЛУКЕТИЋ Мирослав - 85, 303
ЛУКИЋ Василије - 85
ЛУКОВИЋ Нико - 305
ЛУТОВАЦ Милисав - 207

ЉЕПАВА Јово - 285

ЉЕРМОНТОВ Михаил Јуревич - 154
ЉУБОЈЕВИЋ Душан - 288

М. - 173

МАКЕДОНАЦ Здравко - 114
МАКСИМОВИЋ М.С. - 289
МАНЕВИЋ Зоран - 289
МАРИЋ Рагислав - 303
МАРКОВИЋ Видоје - 85, 86
МАРКОВИЋ Драгослав - 86
МАРКОВИЋ Лазар - 174
МАРКОВИЋ Марко - 86
МАРКОВИЋ Никола - 86
МАРКОВИЋ Светозар - 86
МАРТИНОВИЋ Александар - 207
МАРТИНОВИЋ Божидар - 160
МАРТИНОВИЋ Душан Ј. - 80, 86, 115, 135, 160, 161, 196, 285, 289, 295, 298, 303, 305, 310
МАРТИНОВИЋ Милутин В. - 155
МАРТИНОВИЋ Нико С. - 87, 135, 155, 182, 184, 196, 207, 227, 234
МАРТИНОВИЋ Урош - 286-287
MARCHE SINUS Johannes - 19
МАТАВУЉ Симо - 87, 102
МАТОШ Антун Густав - 165, 174
МАЦУРА Милорад - 289
МЕДЕНИЦА Радосав - 174, 207, 224, 291
МЕДОЈЕВИЋ Мираш - 87
МЕНУНЕРТ Lonуау - 87
МЕЧЊИКОВ Илија И. - 193, 194
MIDDELBURG Paulus de - 20

МИЈУШКОВИЋ Мирко М. - 87, 292
МИЛЕНКОВИЋ Александар - 289
МИЛЕНКОВИЋ Миомир - 87, 114
МИЛЕТИЋ Светозар - 87
МИЛИЋЕВИЋ Вељко - 174
МИЛИЋЕВИЋ Милан Ђ. - 81
МИЛОВИЋ Јевто - 233
МИЛОЈЕВИЋ Милан Ђ. - 292
МИЛУТИНОВИЋ Коста Н. - 87, 88
МИЉАНИЋ Новак Р. - 88, 135, 236-245
МИЉКОВИЋ Бранислав - 88
МИНИЋ Никола - 88
МИТРОВИЋ Јеремија - 88
МИТРОВИЋ Михаило - 289
МИХАИЛОВИЋ Божо Ђ. - 234, 277
МИХИЋ Ж. - 289
МИШКОВИЋ Јован - 289
МЛАЂЕНОВИЋ Ивица - 289
МРВАЉЕВИЋ Ђуро - 234
МУРКО Матија - 303

Н. - 88

Н.Ст. - 224

НЕДЕЉКОВИЋ Д. - 289
НЕМИРОВСКИ Евгениј Љвович - 292-294, 303
НЕНАДОВИЋ Љубомир - 88
НЕШКОВИЋ Мита - 88
НИКОЛИЋ Илија - 88
НИКОЛИЋ Новица Ј. - 115
НИКЧЕВИЋ Милорад - 135, 174
НОВАК Виктор - 274
НОВАКОВИЋ Стојан - 303

ЊИНИАРСКА А. - 294

ОГЊАНОВИЋ Илија - 88, 115, 135
ОПРАШЕВИЋ Боривоје - 289
ОРАОВАЦ Томо П. - 295
ОРОВИЋ Рајко - 296
ОРОВИЋ Саво - 296
ОТАШЕВИЋ Бранка - 289

П. - 234

П.Ј. - 289

П.У. - 89

ПАВИЋЕВИЋ Бранко - 196, 234, 277
ПАВЛАС Игњат - 89
ПАВЛОВИЋ Драгољуб - 275
ПАВЛОВИЋ Јован - 31-74, 89
ПАВЛОВИЋ Ст. - 290
ПАЧЕВИЋ Арса - 89

ПАЛАВЕСТРА Предраг - 174
ПЕЈОВИЋ Ђоко Д. - 89, 115, 136, 160,
201, 207, 233, 285, 297, 299
ПЕЛАГИЋ Васо - 89
ПЕРОВИЋ Лазар Т. - 296, 297
ПЕТРОВИЋ Вељко - 174
ПЕТРОВИЋ Влад Р. - 115
ПЕТРОВИЋ Драгољуб - 303
ПЕТРОВИЋ Зоран - 290
ПЕТРОВИЋ Коста - 89
ПЕТРОВИЋ Никола - 89
ПЕТРОВИЋ Радмила С. - 275
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Никола I - 271
ПЕТРУШИЋ Владимир-Мујо М. 197
ПЕТУХОВ В.К. - 304
ПИЛЕТИЋ Светозар - 279
ПОПОВИЋ Душан - 90
ПОПОВИЋ Ђуро Л. - 297, 298
ПОПОВИЋ Лазо Ђ. - 90, 196, 299, 300
ПОПОВИЋ Милан Л. - 174
ПОПОВИЋ Миодраг - 290
ПОПОВИЋ Павле - 174, 275, 300
ПОПОВИЋ Петар И. - 90
ПОПОВИЋ Симо - 90
ПОПОВИЋ Слободан - 196
ПОПОВИЋ Стеван В. - 90
ПОПОВИЋ ЛИПОВАЦ Јован - 298,
299
ПРОТИЋ Иван - 203
ПРОХАСКА Драгутин - 174
PUBLIUS Ovidius NASO - 20
PUBLIUS Terentius - 20

РАДИВОЈЕВИЋ Т. - 283
РАДИСАВЉЕВИЋ Зоран - 290
РАДИЧЕВИЋ Филип - 300, 301
РАДОЈЧИЋ Никола - 304
РАДОШЕВИЋ Мирјана - 290
РАДУНОВИЋ Симо - 100
РАИЧЕВИЋ Светозар - 309
РАЈКОВИЋ Владо - 90
РАЈХ Дубравка - 290
РАЈЧЕВИЋ Угљеша - 296
РАКОЧЕВИЋ Марко Ж. - 224
РАНКОВ Димитрије - 90
РАЦКОВИЋ Никола - 137-147
РАЦКОВИЋ Никола - 90, 116, 136, 174,
196, 234, 265, 270, 277, 281, 284, 290, 296,
301, 305, 308, 310
РИСТИЋ Косовка - 254
РОВИНСКИ Павел Аполонович - 90,
301

РОГАНОВИЋ Јован II. - 304-305
РОГАНОВИЋ Станко - 90
РОГАНОВИЋ ЦРНОГОРАЦ Радоје -
91, 106-113
РОТКОВИЋ Радослав - 136, 174, 284
РШУМОВИЋ Радован - 265

С. - 91
С.М. - 224
САВИЋ Љубомир - 91
САИЧИЋ Никола - 290
САКС Ханс - 291
SALICETUS Nicolaus - 21
САМОРОДОВ Б.П. - 295
SAXOFERRATO Bartolus de - 20
СЕКУЛИЋ Момир С. - 284
СЕЧАНСКИ Живан - 91
СИМОВИЋ Војислав - 304
SICULUS Diodorus - 19
СЈЕЧЕНОВ Иван М. - 194
СКАРИЋ Владислав - 174
СКЕРЛИЋ Јован - 91, 165, 168, 175
СЛИЈЕПЧЕВИЋ Перо - 175
СМИЉАНИЋ М.В. - 281
СОФРОНИЈЕВИЋ Мира - 278
СПИРИДОНОВА С. - 295
СТАЈИЋ В. - 91
СТАНИЋ Милија - 305-307
СТАНИШИЋ Мирко - 224
СТАНИШИЋ Славко - 234
СТАНКОВИЋ Стеван - 265
СТАНОЈЕВИЋ Б. - 290
СТАНОЈЕВИЋ Владимир - 197
СТАНОЈЕВИЋ Глигор - 275, 277
СТАНОЈЕВИЋ Драгиша - 91
СТАНОЈЕВИЋ Тања - 290
СТАРОВЛАХ Милош - 91
СТЕВАНОВИЋ Михаило - 277
СТЕФАНОВИЋ Драгослав - 92
СТОЈАНОВИЋ Петар - 308
СТОЈКОВИЋ Боривоје С. - 224
СУБОТИЋ Јелисавета - 91
СУНДЕЧИЋ Јован - 308

Т. - 136
ТАТАР Нико - 92
ТЕОДОРИДЕС Клеантес - 98, 99
ТЕОФИЛ - 116
ТИВАДАР Паулер - 87
ТОЛСТОЈ Лав Николајевич - 194
ТОМАНДЉ Миховил - 92
ТОМАНОВИЋ Лазар - 92, 116

ТОМИЋ Светозар - 270
ТОМИЋ - ДРОБЊАК Исaило Т. - 116
TOUŽIMSKÝ Josef Jakub - 20
ТРИФУНОСКИ Јован - 265
ТРОЈАНОВИЋ Сима - 304
ТУМАШ В. - 295
ТУНГУЗ - ПЕРОВИЋ Данило - 219-223
ТУНГУЗ - ПЕРОВИЋ НЕВЕСИЊСКИ
Радован - 168-173

ЋЕКЛИЋ Сава - 164, 166, 175
ЋОРОВИЋ Владимир - 175, 296
ЋОРОВИЋ Јелена - 276
ЋОРОВИЋ Светозар - 175
ЋУПИЋ Драго - 307

УНКОВИЋ Алекса - 296
УРОШЕВИЋ Миливоје - 92

ФИЛИПОВИЋ Миленко С. - 175
FLORENTINUS Antoninus - 20
FOGELVAJDE Valter fon - 291
ФРАНЕТОВИЋ Динко - 92
ФРЕЈДЕНБЕРГ М.М. - 303

НАЕСКЕЛ Ernst - 194
ХАЈДУКОВИЋ Илија Н. - 92
ХЕРЦЕГОВАЦ С.П. - 116
ХОМЕР - 194
ХРАНИЛОВИЋ Јован - 305
ХРАНИСЛАВ - 92

CALDERINUS Domitius - 20
ЦАРИЋ Небојша - 265
ЦИМЕША Борислав - 92

ЧАЈКАНОВИЋ Веселин - 275
ЧАЛИНСКА Жана - 305
ЧЕЛОВИЋ Марија - 93
ЧИЗМОВИЋ Милисав - 308
ЧЕРНИ Владислав - 93
ЧУБРИЛОВИЋ Васа - 276
ЧУРЧИЋ Јазар - 295

ЦАКОВИЋ Вукоман - 296
ЦУНКОВСКИ К. - 197

ШАКОТИЋ Вељко 197
ШАТЕЊО Ив - 283, 284
ШАУЛИЋ Милош Ђ. - 116
ШКЕРОВИЋ Никола П. - 197
ШКРБИЋ Милан - 309

ШМАУС Алојз - 276
ШОЊА Шимун - 197
ШОЋ Перо - 93, 309
ШПАДИЈЕР Ђуро - 93, 309
ШПАДИЈЕР М.С. - 116
ШТАЈНЕБАХ Фридрих - 31
ШТРАУС Иван - 290
ШУКОВИЋ Радивоје - 24, 75, 86, 93,
136, 160, 284, 296

ПРЕДМЕТНИ ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

АБДУЛ-АЗИЗ, султан - 57
АКВЕНЗИС Аурелије - 10
АЛЕКСАНДАР I, бугарски књаз - 60,
62
АЛЕКСАНДРОВ Н. - 282
АЛЕКСИЋ Душан - 243
АЛЕКСИЋ Мирко - 109, 232
АЛТМАН Урсула - 11
АНДРАШИ Була - 30, 37, 40, 44, 56
АНДРИЋ Иво - 166
АНТИМ VII, патријарх - 99
АРАНИЦКИ Станко - 178
АСЛАНИ Јован - 117, 239
АСОВИЋ Мухарем - 238

БАБИЋ Михаило - 241
БАДАЛИЋ Јосип - 11
БАКИЋ Милош - 139
БАЉЕВИЋ Јован - 242, 243
БАН Митрофан - 178
БАЋЕВИЋ Максим - 56, 232
БАЋОВИЋ Јован - 232
БАЋОВИЋ Лимун - 240
БАЋОВИЋ Симо - 232
БАЦКОВИЋ Алекса - 239
БЕГОВИЋ Диздар - 176
VENALIO Bernardino - 23
БЕРНШТАЈН Едуард - 125, 128
БЕЧИЋ Марин - 240
БИРОЛИ Александар Пиршио - 211
БЈЕЛАНОВИЋ Сава - 112
БЈЕЛОВУЧИЋ Јово - 198

БЈЕРНСОН Б. - 178
БОГДАНОВИЋ Петар - 243
БОГИШИЋ Валтазар - 239, 271
БОЖОВИЋ Башо Токов - 231
БОЖОВИЋ Владимир - 243
БОЖОВИЋ Машан - 232
БОЖОВИЋ Петар М. - 125, 151
БОЖОВИЋ Савић Радојев - 231, 232
BORSUЕ G - 23
БОШКОВИЋ Ристо - 232
БОШКОВИЋ Стеван - 242
БРАНКОВИЋ Гедеон, српски патријарх - 177
БРАЦАНОВИЋ Бајо - 123, 132, 137
БРЗАК Драгомир - 105
БУДИСАВЉЕВИЋ Милан - 178
БУКУРОВ Бранислав - 262
БУЛАТОВИЋ Вуксан - 231
БУЛАТОВИЋ-ИБРИЈСКИ Љубомир - 137, 139, 148
БУЛОЊ Алфред - 185
БУРГЕР Конрад - 11

ВАСОВИЋ Илија - 246
ВАСОВИЋ Милорад - 246, 253, 265
ВАСОВИЋ Петар - 177
ВАСОЈЕВИЋ Васо - 202
ВАСОЈЕВИЋ Никола, кнез - 204
ВЕРГИЛИЈЕ Публије Марон - 14
ВЕСЕЛИНОВИЋ Јанко - 105
ВЕШОВИЋ Мирко - 198
ВЕШОВИЋ Радомир - 121, 122, 198, 241
ВЕШОВИЋ Радослав-Јагош Б. - 198, 203, 206, 207
ВИМЕР Франо - 96, 156
ВИРХОВ Рудолф - 179
ВИЦКОВИЋ Јелена - 137
ВЛАХОВИЋ Јован - 243
ВЛАХОВИЋ Миро Павићев - 233
ВОЈВОДИЋ Петар - 181
ВОЈНОВИЋ Лујо, кнез - 99
ВОЈНОВИЋ Марко - 240
ВРБИЦА Машо - 69, 121
ВРЧЕВИЋ Вук - 123, 132
ВРЧЕВИЋ Стево - 123, 132, 241
ВУЈИСИЋ Милка - 241
ВУЈОВИЋ Петра Ф. - 101, 109
ВУКИЋ Андрија - 137
ВУКИЋЕВИЋ Ђуро - 123, 131
ВУКИЋЕВИЋ Марина - 241
ВУКИЋЕВИЋ Милан - 271
ВУКМАНОВИЋ Јован - 270

ВУКМИРОВИЋ Бутор - 233
ВУКОВИЋ Вићенцо - 7, 15, 16
ВУКОВИЋ Гавро, војвода - 131, 198, 205
ВУКОВИЋ Лука - 162
ВУКОВИЋ Миљан Вуков - 233
ВУКОВИЋ Тодор Миљанов - 233
ВУКОВИЋ Чедо - 126, 166
ВУКОВИЋ-ПОДГОРИЧАНИН Божидар - 7, 15, 16, 273
ВУКОТИЋ Горде - 157
ВУКОТИЋ Лазар - 162
ВУКОТИЋ Станко - 233
ВУКСАН Душан Д. - 272, 274, 276
ВУКЧЕВИЋ Глигорије - 209
ВУЛЕТИЋ Илија - 272
ВУЛЕТИЋ Саво - 137
ВУЧЕТИЋ Нико - 241
ВУЧЕТИЋ Петар М. - 240
ВУЧИНИЋ Душан - 212
ВУЧИНИЋ Михаило - 233
ВУЧКОВИЋ Перо - 177, 179
ВУЧКОВИЋ Радован - 165

ГАГОВИЋ Вукашин - 244
ГАЗИВОДА Михаило - 244
ГАРАШАНИН Милутин - 123, 132
ГАРДАШЕВИЋ Раде Ш. - 239
ГАЋИНОВИЋ Владимир - 165
ГВОЗДЕНОВИЋ Анто - 118, 237, 238, 244
GELIUS Аулје - 14, 19
ГЕРУН Шпиро - 244
ГЛИГОВИЋ Стеван - 244
ГЛУШЧЕВИЋ Мићо - 109
ГОГОЉ Николај Васиљевич - 125, 126
ГОЈНИЋ Лабуд - 177
ГРИБОЈЕДОВ Александар Сергејевич - 125
ГРИГОРИЈЕ богослов - 99
ГРОФУНКЕЉ Александар Хајмович - 11, 12
ГРУЈИЋ Вуксан - 107
ГРУЈИЋ Коста - 55
ГРЧИЋ Миленко - 103
ГУЗИНА Јован - 161
ГУТЕНБЕРГ Јохан - 7, 12
ГУТЕША Илија - 56
ГУТОВИЋ Стево - 179

ДАБАНОВИЋ Митар - 109
ДАКИЋ Радоје - 242
ДАКОВИЋ Анто - 232, 233

ДАКОВИЋ Јаков - 233
 ДАКОВИЋ Марко - 223, 232
 ДАНИЧИЋ Бура - 306
 ДАПЧЕВИЋ Пеко - 242
 ДЕЖЕЛИЋ Велимир - 10
 ДЕСКАШЕВ Стеван - 102
 ДЕЧЕРМИЋ Богдан - 241
 ДИМИТРИЈЕВИЋ Ана - 131
 ДИМИТРИЈЕВИЋ Миша - 122, 131
 DIODORUS Sikulus - 14
 ДОБРИЧАНИН Секуле - 137
 ДОБРИЧЕВИЋ Добрић - 7, 9, 11
 ДОЖИЋ Гаврило - 273
 ДОЖИЋ Мило - 177
 ДРАГАНИЋ Вуле - 218
 ДРАГИЋ Милош - 102
 ДРАГИЋЕВИЋ Ристо Ј. - 167, 223, 230, 276, 277
 ДРАГИШИЋ Лука Филипов - 232
 ДРАГОВИЋ Живко - 101, 127
 ДРАГОВИЋ Марко - 124, 125
 ДРАШКОВИЋ Вук - 218
 ДРЕКАЛОВИЋ Бацо - 108
 ДРЕЧ Јован - 161
 ДРЉЕВИЋ Секуле - 232
 ДУЈОВИЋ Јован - 242
 ДУЊБЕРСКИ Аша - 177
 ДУРКОВИЋ Петар Станов - 272
 ДУРКОВИЋ - ЈАКШИЋ Љубомир - 282
 ДУЧИЋ Јован - 179
 ДУЧИЋ Нићифор - 161, 277, 278

 БИЛАС Милован - 223
 БОКИЋ Срђа - 166
 БОНОВИЋ Јован - 232
 БУКАНОВИЋ Илија - 233
 БУКАНОВИЋ Марко Ж. - 239
 БУКИЋ Трифун - 101, 148, 149, 165, 209
 БУКИЋ Урош - 131
 БУРИЋ Лазар - 244
 БУРИЋ Милан - 108
 БУРИЋ Никола - 181
 БУРИЧКОВИЋ Владимир - 240
 БУРИЧКОВИЋ - ДРАГОВИЋ Борђије М. - 244
 БУРИШИЋ Буро - 139
 БУРИШИЋ Павле - 212
 БУРОВИЋ Димитрије - 243, 244
 БУРОВИЋ Иво - 233
 БУРОВИЋ Илија - 233

БУРОВИЋ Машо - 233
 БУРОВИЋ Митар - 177
 БУРОВИЋ Никола - 209
 БУСТИНИЈАНИ Јован - 117

 ЕНГЕЛС Фридрих - 26
 ЕРДЕЉАНОВИЋ Јован - 202, 270

ЖЕРАЈИЋ Милан Т. - 239
 ЖИВКОВИЋ Василије - 26, 102, 110
 ЖИЦ Никола - 10
 ЖОРЕ Жорж - 309
 ЖУЈОВИЋ Јован - 179

ЗАГОРЧЕВИЋ Стеван - 150
 ЗАГУРОВИЋ Јеролим - 7, 15, 16
 ЗВИЦЕР Лука - 240
 ЗМАЈЕВИЋ Гојко - 242
 ЗМАЈЕВИЋ Матија - 240

ИВАНИШЕВИЋ Јован (Јошо) Ф. - 103, 115, 137, 281
 ИВАНОВИЋ Михаило - 211, 212
 ИВЕЛИЋ Митар - 137, 241, 244
 ИЛИЋ Војислав - 102, 108, 111
 ИЛИЋ Драгутин - 108

Ј.К. - 103
 ЈАКШИЋ Бура - 102, 107
 ЈАНКОВИЋ Кењо - 232
 ЈАНКОВИЋ Милица - 153
 ЈАНЧА Коста - 94, 239
 ЈАРАМАЗ Ристо - 244
 ЈЕВТИЋ Боривоје - 166
 ЈЕЛИЋ Милисав - 150
 ЈЕРГОВИЋ Фрањо - 97
 ЈОВАН, кронштатски отац - 99
 ЈОВАНОВИЋ Владимир М. - 25, 123, 132
 ЈОВАНОВИЋ Душан - 97
 ЈОВАНОВИЋ Ђоко - 179
 ЈОВАНОВИЋ Јагош Ј. - 225, 228, 233, 234
 ЈОВАНОВИЋ Јово - 181
 ЈОВАНОВИЋ Каменко - 26, 30
 ЈОВАНОВИЋ Миливоје - 178
 ЈОВАНОВИЋ Никола - 139
 ЈОВАНОВИЋ Павле - 26, 49, 112
 ЈОВАНОВИЋ Петар - 246, 247
 ЈОВАНОВИЋ-БАТУТ Милан - 117, 182, 185

ЈОВАНОВИЋ-ЗМАЈ Јован - 74, 102,
108, 121
ЈОВАНОВИЋ-МОРСКИ Милан - 117
ЈОВИЋЕВИЋ Андрија П. - 137, 270,
283, 284
ЈОВИЋЕВИЋ Нико - 244
ЈОВИЋЕВИЋ Саво - 101, 112
ЈОВОВИЋ Лука - 137, 284
ЈОВОВИЋ Шпиро - 240
JUVENAL - 14
ЈУРКИЋ Мирко - 175

КАВАДРЕЛИ Едуард - 182
КАВАЈА Марко - 150, 244
КАЛО Жак - 293
КАЉЕВИЋ Стеван - 245
КАРАБЕГОВИЋ Авдо С. - 112, 113
КАРАЂОРЂЕВИЋ Александар, краљ
- 219
КАРАЂОРЂЕВИЋ Петар, краљ - 91,
104
КАРАЦИЋ Вук Стефановић - 112,
241, 259, 306
КАСАПИНОВИЋ Светислав - 26, 59,
92
КАТАНИЋ Томаш - 203
КАТИЋ Милош - 239
КАТУЛ - 14
КАЋАНСКИ Стеван Владислав - 102,
108, 109, 150
КАУЦКИ Карл - 125
КВАТЕРНИК Еуген - 36
КИКИЋ Хасан - 166
КЛОБИШКА Антоније - 240
КНЕЖЕВИЋ Вук - 232
КНЕЖЕВИЋ Јоксим - 233
КОВАЧЕВИЋ Вељко - 242, 244
КОВАЧЕВИЋ Видак - 118
КОВАЧЕВИЋ Драго Обренов - 123,
132
КОВАЧЕВИЋ Милутин - 243
КОВАЧЕВИЋ Петко - 118
КОВАЧЕВИЋ Раде Ђоков - 123, 132
КОВАЧЕВИЋ Ристо - 245
КОВАЧЕВИЋ Стојан - 118, 214, 215,
219
КОВАЧЕВИЋ Филип - 101
КОВАЧЕВИЋ Шпиро - 137
КОВАЧЕВИЋ - ГРАОВСКИ Новица -
103, 117, 127, 134, 136, 238, 245
КОВАЧИЋ Христифор-Ристо - 243
КОЈАПДОР - 70
КОНТИЋ Петар - 181

КОПРИВИЦА Андрија - 244
КОПРИВИЦА Крсто - 240
КОСАНОВИЋ Сава - 111, 112, 123, 132,
244
КОСТИЋ Александар Ђ. - 182
КОСТИЋ Лазо - 24, 37, 82, 88, 90, 91,
101, 104, 110, 121, 156, 177
КОСТИЋ Марко - 245
КОСТИЋ Милан - 244
КОСТИЋ Стана - 177
КОЧИЋ Петар - 166, 306
КРАЉЕВЋ Ђорђе - 99, 110
КРИВОКАПИЋ Милош Андров - 123,
132
КРИВОКАПИЋ Симо - 245
КРИВОКАПИЋ ОРЛИНСКИ
Радомир - 148, 151, 154, 155
КРМПОТИЋ Јосип - 241
КРНЧЕВИЋ Михаило П. - 45
КРСТИЋ Јован - 90
КРШИКАПА Томо - 212
КРШИЋ Јован - 165, 166
КРШЉАНИН Милан - 245
КУЈАЧИЋ Андрија - 176, 177
КУЈАЧИЋ Вукале - 176
КУЈАЧИЋ Гаврило - 176
КУЈАЧИЋ Јанко - 176
КУЈАЧИЋ Јеремија - 176
КУЈАЧИЋ Јован Ст. - 96, 121, 176, 185,
195, 197, 240
КУЈАЧИЋ Јово - 176
КУЈАЧИЋ Лазар - 176
КУЈАЧИЋ Марко - 176
КУЈАЧИЋ Милош - 176
КУЈАЧИЋ Никола Ст. - 137, 245
КУЈАЧИЋ Ристо - 176
КУЈАЧИЋ Стана-Ђана - 177
КУЈАЧИЋ Стојан - 176
КУЈАЧИЋ Тодор - 176
КУКУЉЕВИЋ-САКЦИНСКИ Иван -
7, 10

ЛАБОВИЋ Драгољуб - 245
ЛАГАРИЋ Павле - 165
ЛАЗАРЕВИЋ Радован - 245
ЛАЗИЋ Михаило - 104
ЛАЈХТЕНБЕРСКИ Ђорђе - 108
ЛАКТАНСИЈЕ - 14
ЛАЛЕВИЋ Богдан - 118, 137
ЛАЛЕВИЋ Илија Д. - 245
ЛАПАЦ Матија - 211
L'UREDANO Leonardo - 23
ЛЕБЕДЕВ Н.К. - 126

- ЛЕКОВИЋ Никола - 181
 ЛУБУРИЋ Петар - 245
 ЛУКА Улцињанин - 7, 8, 15, 16, 22, 23
 ЛУКИЋ Василије - 137, 139, 140, 147
 ЛУТОВАЦ Милисав - 203
 ЛУЧИЋ Косто - 181
- ЉЕПАВА Јово - 156, 161, 245, 285
 ЉУБИРАТИЋ Валтер, 244, 245
 ЉУБИЋ Шиме - 10
 ЉУБИША Висарион, црногорски митрополит - 69
 ЉУБИША Никола Ст. - 100, 105
 ЉУБИША Стјепан Митров - 166, 241
 ЉУМОВИЋ Крсто - 245
 ЉУМОВИЋ Радосав - 232, 245
- МАВРАКИС У. - 49
 МАКАРИЈЕ ЦРНОГОРАЦ, јеромонах - 16
 МАРКИДЕС Димитрије - 94
 МАКСИМОВИЋ Војислав - 282
 МАМУЗИЋ Петар - 49
 МАРИНКОВ Страхиња - 237
 МАРИНОВИЋ - 48, 49
 МАРИНОВИЋ Стеван - 7, 15, 16
 МАРИЋ Урош - 182
 МАРКОВИЋ Вукашин - 228
 МАРКОВИЋ Крсто - 241
 МАРКОВИЋ Марко - 166
 МАРКОВИЋ Милорад - 242
 МАРКОВИЋ Светозар - 50, 82, 242
 МАРКС Карл - 26
 МАТИНОВИЋ Бошко - 109
 МАТИНОВИЋ Јелена М. - 97, 159, 160
 МАТИНОВИЋ Марко - 232
 МАТИНОВИЋ Мило С. - 97, 159
 МАТИНОВИЋ Нико С. - 185
 МАТИНОВИЋ Перо С. - 137
 МАТИНОВИЋ Урош - 288-290
 МАСЛОВАРИЋ Вукић - 137
 МАТАВУЉ Симо - 82, 85, 101, 124, 156, 291
 МАТАНОВИЋ Станко - 177, 182
 МАТАНОВИЋ Шпиро - 112
 МАТОШ Антун Густав - 165
 МАШАНОВИЋ Јово - 291
 МАШИЋ Душан - 178
 МЕДАКОВИЋ Милорад - 137, 232
 МЕДЕНИЦА Милан - 181
 МЕДЕНИЦА Радосав - 203
- МЕЛЕНГИЈЕ - 7, 15, 16
 MERIAN Mari Sibilla - 293
 MERIAN Mateus - 293
 МЕЧНИКОВ И.И. - 184
 МИЈАТОВИЋ - 50, 51
 МИЈУШКОВИЋ Лазар - 131, 232, 239
 МИКОВИЋ Дионисије - 102, 108
 МИЛАКОВИЋ Димитрије - 82
 МИЛЕТИЋ Светозар - 32, 35, 38, 40, 50, 58, 81, 83, 88, 89, 107
 МИЛИЋ Владимир - 229
 МИЛИЋЕВИЋ Вељко - 165
 МИЛОВИЋ Јевто М. - 11
 МИЛОЈЕВИЋ Боривоје Ж. - 246, 247, 261
 МИЛОЈЕВИЋ Сима - 246
 МИЛОШЕВИЋ Јован И. - 269
 МИЛОШЕВИЋ Милош - 12, 13
 МИЛОШЕВИЋ Олга - 239
 МИЛОШЕВИЋ Симо - 239
 МИЛУТИНОВИЋ Коста - 30, 35, 37, 39
 МИЛУТИНОВИЋ Сима - 82
 МИЉАНИЋ Блажо - 241
 МИЉАНИЋ Нико - 239
 МИЉАНИЋ Новак Р. - 126, 235, 236
 МИЉАНИЋ Петар - 118, 123, 132, 185, 238, 239, 242
 МИЉАНИЋ Радован - 235
 МИЉАНИЋ Стеван - 235, 240
 МИНИЋ Никола Р. - 137
 МИОДРАГОВИЋ Ј. - 56
 МИРАШЕВИЋ, патријарх - 33
 МИТРОВИЋ Александар - 243
 МИЋУНОВИЋ Вукашин - 232
 МИХЊЕВИЋ Н.П. - 118, 133
 МИШЕТИЋ Роко - 117
 МИШИЋ Коста - 25, 31
 МОР Томас - 293
 МРАЗОВИЋ Матија - 37
 МРКАЈИЋ Петар - 239
 МУШОВИЋ Амзи-бег - 112
 МУШОВИЋ Арслан-бег - 112
 МУШОВИЋ Арузи-бег - 112
- НАЗОР Владимир - 282
 НАКИЋЕНОВИЋ Јован - 242
 НЕМАЊИЋ Сава - 306
 НЕМИРОВСКИ Евгениј Љвович - 294, 295
 НЕНАДОВИЋ Љубомир - 26, 82, 92, 109, 111, 121
 НИКОЛИЋ Јован - 181
 НИКОЛИЋ Новица - 177, 243

НИКЧЕВИЋ Милорад - 125, 165, 242
НОВАКОВИЋ Божо - 85, 97
НОВАКОВИЋ Стојан - 97, 98

ОБИЛИЋ Милош - 123
ОБРАДОВИЋ Доситеј - 306
ОБРЕНОВИЋ Александар, кнез - 105,
109, 112, 123, 130
ОБРЕНОВИЋ Милан, кнез - 38, 40, 44,
52, 56, 58, 82, 90
ОБРЕНОВИЋ Михаило, кнез - 54, 56
ОВИДИЈЕ - 14
ОГЊЕНОВИЋ Милена - 97, 157, 159
ОГЊЕНОВИЋ Стево - 182
ОГЊЕНОВИЋ Шпиро - 96, 97, 156
OLČINENZI Luca v. LUKA
УЛЦИЊАНИН
ОРАОВАЦ Томо - 137, 296
ОРЕЉ Димитрије - 49
ОРОВИЋ Саво - 296
ОТОВИЋ Видак - 137

ПАВИЋЕВИЋ Ђоко - 212
ПАВИЋЕВИЋ Мићун - 148
ПАВЛОВИЋ Илија - 159
ПАВЛОВИЋ Јован - 24, 31, 80-93, 102,
104, 110, 121, 156, 242
ПАВЛОВИЋ Мила - 81, 157, 158
ПАВЛОВИЋ Пеко - 123, 132, 159, 232,
242
ПАВЛОВИЋ Ст. - 103
ПАВЛОВИЋ Томаш - 159
ПАЈЕВИЋ Арса - 125, 177, 244
ПАЛАВЕСТРА Јован - 166
ПАЛАЦКИ Франја - 57
ПАЛТАШИЋ Андрија - 7-21
ПАЛТАШИЋ Јаков - 8, 9
ПАЛТАШИЋ Михаило - 8
ПАЛТАШИЋ Никола - 8
ПАСТЕР Луј - 123
ПАЧУ Јован - 102
ПЕИЧИЋ Константин - 26, 30, 92
ПЕЈОВИЋ Видак - 137, 147
ПЕЛАГИЋ Васо - 44, 45
ПЕРАЗИЋ Божидар - 180
ПЕРОВИЋ Ђуро Т. - 102, 111, 243
ПЕРОВИЋ Лазар Т. - 95, 105, 161, 178,
297
ПЕТКОВИЋ Ђорђе - 119, 238
ПЕТКОВИЋ Лука - 123, 132
ПЕТРАНОВИЋ Стево - 137
ПЕТРОВИЋ Божо - 69, 131
ПЕТРОВИЋ Василије - 232

ПЕТРОВИЋ Петар, кнез - 109
ПЕТРОВИЋ Сава - 232
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Данило - 66, 68,
72, 89, 94, 98, 102, 106, 107, 117, 126, 176
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Јелена - 110
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Милена - 66,
102, 106, 110, 112, 151
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Милица - 103,
106, 107
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Мирко - 60
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Никола I - 27,
58, 60, 61, 65, 74, 80, 94, 101, 108, 111,
113, 118, 121, 123, 130, 131, 151, 156, 162,
167, 177, 178, 209, 215, 232, 271
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Петар I - 70, 101,
107, 150, 232
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Петар II - 101,
103, 106, 123, 130, 152, 204, 306
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Петар III - 108
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Стана - 106, 108,
111
ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ Станко - 111
ПЕШИЋ Гавро - 137
ПЕШИЋ Мирчета - 209
ПИВЉАНИН Бајо - 101, 109, 150, 153
ПИКАР Луј-БЕНО - 125
ПИЛСУДСКИ - 272
ПИШЧЕВИЋ Симеон - 243
ПЛАМЕНАЦ Ђуро - 179
ПЛАМЕНАЦ Илија - 101, 111, 131, 232
ПЛАМЕНАЦ Јован - 131, 140, 232
ПЛАМЕНАЦ Марица - 179
ПЛАМЕНАЦ Саво - 109
ПЛИНИЈЕ СТАРИЈИ - 14
ПОЛИТ-ДЕСАНЧИЋ Михаило - 50,
123, 131, 132
ПОНТИЋ Петар - 181
ПОПОВИЋ Вуко - 241
ПОПОВИЋ Ђуро Ј. - 137, 143
ПОПОВИЋ Зеко Машанов - 233
ПОПОВИЋ Јово - 47, 212, 272
ПОПОВИЋ Лазар - 178
ПОПОВИЋ Лазо Ђ. - 300
ПОПОВИЋ Марко С. - 137
ПОПОВИЋ Мита - 107
ПОПОВИЋ Павле - 83
ПОПОВИЋ Сима - 82, 85
ПОПОВИЋ Софија - 156
ПОПОВИЋ Томо К. - 137, 178
ПОПОВИЋ - ДАНИЧАР Ђорђе - 25
ПОПОВИЋ-ДРЕКАЛОВИЋ Марко
МИЉАНОВ - 166, 228, 230
ПОПОВИЋ-ЛИПОВАЦ Јован - 101, 299

- ПРОРОКОВИЋ Ристо Т. - 124
 ПРОТИЋ Ђ.К. - 74
 ПРОТИЋ Станко - 178
 ПРОТИЋ Филип М. - 137, 142
 ПУШИБРК Васа - 177
 ПУШКИН Александар Сергејевич - 131, 152, 178

 РАГИЋ - паша - 68
 РАДИЧЕВИЋ Бранко - 70, 102
 РАДИЧЕВИЋ Филип - 137, 301
 РАДИШЕВСКИ Анисим Михаилов - 293
 РАДОВАНОВИЋ Војислав - 246, 247, 257
 РАДОЈЕВИЋ Данило - 242
 РАДОЈИЧИЋ - 49
 РАДОЊИЋ Станко - 101, 108
 РАДУЛОВИЋ Митар - 182, 239
 РАИЧЕВИЋ Милосав - 181
 РАЈИЧИЋ Миодраг - 256
 РАЈЕВИЋ Никола - 209
 РАКОЧЕВИЋ Марко Ж. - 243
 РАМАДАНОВИЋ Милан - 181
 РАСЛАПЧЕВИЋ Вук - 150, 153
 РАУХ Левин - 36, 37
 РАЦКОВИЋ Никола - 137, 145, 243
 РИСТИЋ - 49
 РОВИНСКИ Павел Аполонович - 89, 302, 304
 РОГАНОВИЋ Иларион - 67, 100, 101, 107
 РОГАНОВИЋ Јован - 100, 137, 305
 РОГАНОВИЋ ЦРНОГОРАЦ Радоје - 99, 105, 112, 116
 РОМАНОВ Александар II, руски цар - 62, 65
 РОМАНОВ Александар III, руски цар - 65, 67, 70, 110, 123, 130
 РОМАНОВ Георгије Максимилијанович, руски књаз - 108
 РОМАНОВ Петар Николајевич, руски књаз - 103
 РОСИЈСКИ М.А. - 133
 РОТКОВИЋ Радослав - 10
 РУБЕНС Питер Паул - 294
 РУВАРАЦ Иларион - 178
 РШУМОВИЋ Радован - 248

 САВОНАРОЛЕ Јеролим - 22
 СAKCOΦEPATО Bartolus de - 14
 САЛАМБРОС Атанас - 94
 САМАРЦИЋ Стеван - 241, 244

 САМОКОВЛИЈА Исак - 166
 САРИЋ Шћепан - 240
 СИМИЋ Никола - 104, 112
 СИМОНОВИЋ Светислав - 117
 СИНЂЕЛИЋ Стеван - 101, 107
 СКЕРЛИЋ Јован - 165
 СКОБЛ Јово - 111
 СКОРИНА Франциск - 293, 294
 СКОТ Октавијан - 11
 СЛАДЕ Јосип - 305
 СМАИЛАГИЋ Јакуп - 110
 SOARDI Lazaro di - 23
 СОДОМОВ А.И. - 282
 СОЛАРИЋ Павле - 178
 СОЛЗБРИ - 64
 СРДИЋ Ђорђе - 137
 СТАНИЋ Милија - 307, 308
 СТАНКОВИЋ Милић - 239
 СТАНЧИЋ, жупан - 47
 СТЕПАНОВИЋ Живадин - 259
 СТЕФАНОВИЋ - 50, 51
 СТОЈАНОВИЋ Петар - 308
 СТРАЊАКОВИЋ Драгослав - 229
 СТРАТИМИРОВИЋ Мара - 37, 74
 СТРУГАР ПОПОВИЋ Михаило - 137
 СУНДЕЧИЋ Јован - 80, 82, 101, 102, 112, 161, 308, 309

 TARTELI - 14
 ТАТАР Нико - 83
 ТАСИТ Kornelije - 13
 ТЕОДОРИДЕС Василије - 94
 TEODORIDES Janko - 94, 97, 239, 249
 TEODORIDES Kleantes - 94, 97, 239, 249
 ТЕОТИНИ Франческо - 8, 12, 13
 ТЕПЛОВИ В. - 134
 TIBUL - 14
 ТОЛИНГЕР Роберт - 103, 156, 309
 ТОЛСТОЈ Лав Николајевич - 124, 184, 242
 ТОМАНОВИЋ Лазар - 82, 98, 123, 178, 238
 ТОМИЋ Валерије - 117
 ТОМИЋ Светозар - 177
 ТОШКОВИЋ Јанко - 139, 181
 ТРАЈАНОВИЋ Владимир - 239
 ТРЕФОР - 46
 ТРИФКОВИЋ Коста - 74, 121
 ТРОЈАНОВИЋ Владимир - 240
 ТРУБЕР Мориц - 112
 ТРУМБИЋ Анте - 229
 ТУМЊИЋ УЗ-ПЕРОВИЋ Војин - 209

ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ Данило - 161,
208, 218, 223, 224
ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ Душан - 209
ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ Перо - 161, 162,
168, 214
ТУНГУЗ-ПЕРОВИЋ НЕВЕСИЊСКИ
Радован - 161, 168, 173, 175, 209

ЂЕЛОВИЋ Велимир - 244
ЂЕКЛИЋ Милутин - 218
ЂЕКЛИЋ Сава - 165, 166
ЂИРКОВИЋ Петар - 137
ЂОРОВИЋ Владимир - 165
ЂОРОВИЋ Светозар - 165, 166
ЂУРЧИЋ Милан - 166

УВАЉЕВ Тодор С. - 62
УЗЕЛАЦ Милан - 242

Ф.К. - 107
ФЕРДИНАНД I, бугарски кнез - 106,
113
ФИЛИПОВИЋ Давор - 237
ФИЛИПОВИЋ Драгољуб - 150
ФИЛИПОВИЋ Ђорђе - 118, 244
FLAT Andreas - 84
ФОГТ Карло - 129
ФОРЕЛ Август - 97
ФОРТ Салко - 214
ФРАНК Август Херман - 96
ФРИЛЕ Г. - 185
ФУСТ Јохан - 12

ХАЦОПУЛОС Михајло - 239
ХЕДЕРВАРИ Куен - 70
ХЕЛФЕРТ - 55
ХОМЕР - 184
ХУМО Хамза - 166

ЦВИЈИЋ Јован - 202, 247, 251, 252, 257,
259, 264, 265, 270, 283, 284
CERDONIS Matija - 7
ЦЕРОВИЋ Гаврило - 140
ЦЕРОВИЋ Новица - 101, 111, 232
ЦЕРОВИЋ Стојан - 273
ЦРНОГОРЧЕВИЋ Младен - 137
ЦРНОЈЕВИЋ Иван - 124, 269
ЦРНОЈЕВИЋ Максим - 74, 104

ЧОБЕЉИЋ Лазар - 142
ЧУКИЋ Алекса - 137
ЧУКИЋ Даринка - 142
ЧУКИЋ Иван - 142

ЧУМИЋ - 49
ЧУПИЋ-ПОПОВИЋ Павле - 137
ЧУПИЋ-ПОПОВИЋ Ристо - 137
ЧУТУРИЛО Стево - 137, 273

ШАБАНАГИЋ Али-паша - 130
ШАПЧАНИН Милорад - 102, 110
ШАУЛИЋ Милош Ђ. - 105, 177
ШЕКАРА Лука - 165, 167
ШИБАЛИЈА Живко - 123, 132
ШИЛЕР - 74
ШИМУН КОТОРАНИН - 7, 8, 16
ШОБАЈИЋ Симо - 181
ШОЋ Марко Ф. - 273
ШОЋ Перо - 309
ШПАДИЈЕР Ђуро - 137, 240, 242, 310
ШПАДИЈЕР Милош - 177
ЅРАЈЕР Johan fon - 15
ШУКОВИЋ Радивоје - 81, 125
ШУКРА-ИЛИЈИЋ Верка - 166
ШУЛЦ А. - 156

РЕГИСТАР РАЗРИЈЕШЕНИХ ИНИЦИЈАЛА, ШИФАРА И ПСЕУДОНИМА

ВАСОВИЋ Милорад - М. Vas.
ВУЛЕТИЋ Саво П. - С. В., С.П.В.,
Хавериус, Х-с, Д.Б. Х, ХУ
ВУКСАН Душан Д. - Д.В
ДИНИЋ Михаило Ј. - М.Ј.Д.
ДРАГИЋЕВИЋ Ристо Ј. - Р.Ј.Д.
ДРАШКОВИЋ Чедомир - Ч.Д.
ЂИКАНОВИЋ Љубомир - Љ.Ђ.
ЂУРОВИЋ Ратко - Р.Ђ.
ЗЛАТАРОВ Никола - N.Зв.
ИВАНИШЕВИЋ Јован (Јошо)
Филипов - Доњокрајски, Ј., Иван
Ђуровић, Иван Ф-ов, Иван Шевић,
И.Ш., Момчило Младеновић, М.
Младеновић, М.М., И.И-ћ.
ИВАНИШЕВИЋ Петар - П. И.
ЈОВАНОВИЋ Јагош - Ј.,Ј.Ј., Ј.Ј.Ј.,
Јагош Бењавић, Ј.Ј. Gimn.
ЈУРИЋ Шиме - Ђ.Ј.
КОВАЧЕВИЋ др Новица (Новак)
ГРАОВСКИ - Н.К.Н., Н.Г., Н.Гр.,
Гр.Н., К., Р., С., К-ћ., Ков.,
Н.Ковачевић, медицинар, Др
Ковачевић, Ковачевић, Н.Ковачевић,
Н.Граовски, Н.Граховски.
КОПРИВИЦА Андрија - А.К.
КРИВОКАПИЋ Орлински Радомир -
Р-омир Орлински, Орл., Р., - р -, К.,

* *

*

КУЈАЧИЋ др Јован - Др. Ј., К., Др.К.,
Др Ц-ћ, В., - в, В.О., Б.К., Др Ј. од
Клубука, Др Јус, Јус.
МАРКОВИЋ Лазар - М.
МАРТИНОВИЋ Душан - Д.М.
МАРТИНОВИЋ Урош - Мартин
Годеч
МАТОШ Антун Густав - А.Г.М.
МЕДЕНИЦА Радосав - Р.М.
МИЉАНИЋ Новак - Н.М.
НЕДЕЉКОВИЋ Д. - Д.Н.
НОВАК Виктор - В.Н.
ОГЊАНОВИЋ Илија - Абуказе
ПАВЛОВИЋ Јован - Јо-вић, један
Србин, један дишкрећанин,

„Граничар“; Ј.П., П.Ј., П., У.; х, х², х³,
х+у, Ј... а, - ов, -, ј-ћ, -ћ, Н, -н, -, ?, S, ≡,

=, ~~О~~, ~~О~~, ~~О~~, ~~О~~, и ~~О~~

ПАЈЕВИЋ Арса - А.П-вић.
ПАЛТАШИЋ Андрија-Которанин -
Andreas de Paltasich, Andreas de
Paltasichis Cathaharesis, Andreas
Caterensis, Andreas Catarensis de
Paltasichis, Andreas Jacobi Catharensis,
magister Andreas Paltasich de Catharo,
magister Andreas de Paltasichis
Catharensis, Andreas Catharensis ili
Katharensis, Andreas Jacobi de Catharo ili
de Chattaro, Andreas Jacobus de Catharo
ili de Cathara, magister Andreas
Catharensis de Pantheis, itd.
ПЕТРОВИЋ Вељко - В.П.
ПЕТРОВИЋ Влад.Р. - Влад.Р.П.
ПОПОВИЋ Слободан - С.П.
РАЦКОВИЋ Никола - Р.
РОГАНОВИЋ Црногорац Радоје -
Р.Р., Р.Ц., Ц.Р., Радоје Црногорац,
Радоје Ц., Радојица Црногорац,
Радојица, Црногорац, Х.
СКЕРЛИЋ Јован - Ј.С.
СТАНОЈЕВИЋ Владимир - В.С.
ТЕОДОРИДЕС др Клеантес - К.Т.,
К.Т., Т., К...с
ТОМАНОВИЋ Лазар - Т.
ТУНГУЗ Перовић Невесињски
Радован - Тунгуз, Невесињски,
Herzog von St.Sava
УЛЦИЊАНИН Лука - LUCAS
Olchiensi
ЂОРОВИЋ Владимир - В. Ђ
ЂОРОВИЋ Светозар - С.Ђ.

Алманах-шематизам Зетске бановине (Сарајево) - 83

Американски Србобран (Питсбург) - 164, 172, 174

Архитектура и урбанизам (Београд) - 286, 288, 290

Acta historica medicine, pharmaciae, veterinae (Београд) - 236, 238, 239

Београдско школство (Београд) - 307

Бехар (Сарајево) - 278, 299

Библиографски вјесник (Цетиње) - 12, 15, 82, 115, 133, 135, 184, 185, 194, 196, 208, 235, 236, 243, 244, 270, 294, 295, 303

Билтен Завода за основно образовање СР Србије (Београд) - 262

Божа (Котор) - 149, 153, 236, 240, 242, 303

Борба (Београд) - 84, 88, 236, 238, 239, 241, 242, 286, 290

Босанска вила (Сарајево) - 88, 95, 102, 105, 107, 112, 116, 149, 152, 153, 164, 166, 169, 171, 173, 195, 197, 274, 278, 279, 281, 185, 292, 296, 299, 300, 303, 305

Бранич (Нови Сад) - 77, 81, 84, 88, 89, 103, 115, 116, 122, 125, 127, 136, 155, 177, 195, 196, 274, 277, 285, 299, 301, 303, 304, 308, 309

Бранич (Београд) - 308

Бранково коло (Сремски Карловци) - 93, 113, 115, 273

Братство (Сарајево) - 172, 199, 205, 206

Bulletin de Geographie d'Aix-Marseille () - 254

Васпитање и образовање (Титоград) - 86, 91, 138, 263, 284, 303, 304,

Велика Србија (Београд) - 102, 108, 109

Весник (Панчево) - 89, 91, 102, 110, 291

Весник Српске цркве (Београд) - 277

Ветеринарски гласник (Београд) - 236, 240

Вечерње новости (Београд) - 173, 288, 2900, 307

Видело (Београд) - 173

Vienac (Загреб) - 81

Vijesnik (Загреб) - 153, 154

Војноисторијски гласник (Београд) - 236, 238

Вопросы истории (Москва) - 293

Geografski vestnik (Љубљана) - 257

Geografski list (Сарајево) - 263

Geografski horizont (Загреб) - 261

Глас жена (Нови Сад) - 236, 237

Глас народа (Нови Сад) - 93

Глас Црногорца (Цетиње) - 28, 30, 59, 79, 91, 92, 99, 102, 104, 107, 135, 143, 147, 149, 152, 153, 177, 180, 181, 183, 187, 188, 192, 211, 279, 284, 291, 301, 304, 309

Гласник Друштва црвеног крста Краљевине СХС (Београд) - 183, 192

Гласник Етнографског института (Београд) - 195, 269

Гласник Етнографског музеја (Београд) - 270

Гласник Земаљског музеја у БиХ (Сарајево) - 270

Гласник југословенског професорског друштва (Београд) - 199, 205, 207

Гласник Министарства народног здравља (Београд) - 183, 192

Гласник професорског друштва (Београд) - 283

Гласник Савеза трезвене младежи (Београд) - 183, 192

Гласник Српског географског друштва (Београд) - 249, 250, 254, 256, 259, 260, 262, 265, 283, 284, 309

Глобус (Београд) - 262, 263

Годишњак Географског друштва Црне Горе (Титоград) - 257

Годишњак Народне библиотеке Србије (Београд) - 82

Годишњак Цетињске гимназије (Цетиње) - 85, 87, 161

Глобус (Сомбор) - 116, 279

- Грађанин* (Нови Сад) - 102, 112, 149, 153, 155, 183, 188
Граничар (Панчево) - 27, 30, 47, 59, 81, 82
Грлица (Цетиње) - 83, 102, 110
- Дан (Цетиње) - 143, 147, 183, 189, 197
Даница (Нови Сад) - 25, 31
Дело (Београд) - 102, 111, 115, 116, 164, 169, 170, 196, 274, 284, 300
Демократија (Београд) - 164, 171
Дневни лист (Цетиње) - 149, 154, 170
Драгачевац (Нови Сад) - 102, 106
- Економска политика (Београд) - 236, 237
Епоха (Београд) - 183
Етнографски преглед (Београд) - 259, 270
ви Сад - 149, 152
) - 175
оград - 291, 292, 309
 - 84, 88
тва народног просвјашчења (С. Петербург) - 301
Записи (Цетиње) - 77, 80, 161, 199, 204, 206, 210, 216, 222, 224
Записи Беларуског Инствітуту навукі и мастацтва (Минск) - 294
Застава (Нови Сад) - 32, 45, 80, 84, 87, 91, 105, 114, 115, 121, 135, 180, 183, 188, 278, 285, 299, 302
Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (Нови Сад) - 92
Зборник радова Географског института ПМФ (Београд) - 254, 255, 260
Зборник Правног факултета (Титоград) - 308
Зборник радова Института архитектуре и урбанизма Србије (Београд) - 286
Зборник радова наставника и сарадника Педагошке академије (Никшић) - 303
Здравље (Цетиње) - 117, 182, 183, 189, 195
Земља и људи (Београд) - 260, 261
Зета (Подгорица) - 76, 77, 155, 164, 171, 206, 226, 229, 230, 271, 279, 295
Зетски гласник (Цетиње) - 149, 154, 155, 199, 204
Змај (Београд) - 306
Зора (Мостар) - 81, 116, 304, 305
- Изградња* (Београд) - 286, 289, 290
Изобретатељ и рационализатор (Москва) - 295
Илустрована ратна хроника (Нови Сад) - 308
Илустроване новине (Београд) - 164, 171, 250
Интервју (Београд) - 262
Информатор (Панчево) - 90
Искра (Беране) - 299, 302, 308
Историјски гласник (Београд) - 88, 275, 277
Историјски записи (Титоград) - 80, 195, 226, 227, 230, 234, 270, 271, 303
Историјски часопис (Београд) - 276
Источник (Сарајево) - 296, 297
Истраживач (Београд) - 263
- Јавор (Нови Сад) - 81, 82, 84, 91, 102, 103, 106, 110, 115, 116, 124, 127, 129, 134, 135, 277, 279, 296, 301, 305
Јединство (Приштина) - 88
Јеж (Београд) - 236, 238
Југославјански стенограф (Загреб) - 102, 111
Југословенски историјски часопис (Београд) - 172, 275, 296
Југословенски лист (Сарајево) - 174
Јужни преглед (Скопје) - 309
Јужњак (Цетиње) - 80, 199, 204
- Книжно обозрење (Москва) - 293, 295
Књижевне новине (Београд) - 278
Књижевни лист (Цетиње) - 81, 120, 125, 128, 152, 154, 183, 187
Књижевник (Загреб) - 292
Књижевност и језик (Београд) - 306
Ковчежић (Београд) - 236, 241
Коло (Београд) - 281, 284, 300, 302, 304
Комуналне новости (Београд) - 288, 289
Комунист (Београд) - 227, 233
- Лесковачки зборник (Лесковац) - 258
Летопис Матице српске (Нови Сад) - 81, 83, 88, 90, 135, 174, 233, 276, 302
Ловћенски одјек (Цетиње) - 149, 154, 183, 193, 199, 204
Луча (Цетиње) - 95, 99, 102, 111, 114, 125, 128, 130, 151, 154, 194
- Мале новине (Београд) - 102, 111, 112, 113, 132

- Мали гласник* () - 82
Мали журнал (Београд) - 102, 111, 112
Магица (Нови Сад) - 26, 31, 32
Медицински записи (Титоград) - 119, 135, 182, 195, 196
Међај (Титово Ужице) - 196
Мисао (Београд) - 86, 173, 196
Млада Србадија (Нови Сад, Београд) - 85
Мостови (Пљевља) - 236, 241

Нада (Сарајево) - 280
Напредак (Њујорк) - 127
Народ (Београд) - 87
Народ (Мостар) - 299
Народ (Сарајево) - 175
Народна армија (Београд) - 234
Народна књига (Загреб) - 85
Narodna misao (Загреб) - 102, 113
Народна мисао (Никшић) - 181, 183, 197, 296
Народна просвета (Београд) - 283
Народна ријеч (Цетиње) - 168, 172, 183, 192
Народне новине (Загреб) - 83
Народни војник (Нови Сад) - 236, 237
Narodni listy (Праг) - 93, 299, 304, 305
Народни студент (Београд) - 290
Народно здравље (Београд) - 183, 188, 189
Народно стваралаштво - Folklor (Београд) - 236, 239, 241
Народност (Београд) - 281
Настава и васпитање (Београд) - 80
Наука и природа (Београд) - 260, 261
Наша старина (Београд) - 274
Наше доба (Нови Сад) - 102, 103, 107, 110, 116, 279, 280
Naše planine (Загреб) - 200
Невен (Нови Сад) - 102
Невесиње (Никшић) - 102, 113, 152, 169, 177
Никшићке новине (Никшић) - 236, 239, 241, 242
НИН (Београд) - 88, 288, 290
Нова Европа (Загреб) - 199, 204
Нова Зета (Цетиње) - 77, 89, 102, 108, 110, 185, 279
Нова искра (Београд) - 116, 281, 300, 304, 308
Нова Србија (Београд) - 27
Нова школа (Београд) - 84
Нови Граничар (Земун) - 59

Нови живот (Београд) - 92, 172, 183, 193
Нови источник (Сарајево) - 199, 205, 207, 275
Нови покрет (Београд) - 170
Нови Требевић (Сарајево) - 92
Ново време (Београд) - 89
Ново доба (Цетиње) - 154
Новости (Београд) - 164

Обележја (Приштина) - 306, 307
Овдје (Титоград) - 86, 126, 129, 134, 200, 236, 294, 306
Одјек (Сарајево) - 163, 164, 173, 234
Општински гласник (Београд) - 183
Орао (Велика Кикинда) - 90
Отаџбина (Београд) - 303

Панчевац (Панчево) - 26, 27, 30, 47, 80, 82, 84, 86, 92
Пастир (Цетиње) - 200, 205
Педагошка стварност (Нови Сад) - 84
Побједа (Титоград) - 22, 85, 86, 90, 92, 93, 97, 135, 195, 200, 206, 226, 230, 231, 233, 236, 238, 242, 276, 277, 283, 286, 296, 302, 305, 308
Покрет (Београд) - 164, 172
Полиграфиа (Москва) - 293, 294
Политика (Београд) - 150, 155, 164, 170, 172, 173, 207, 234, 250, 288, 290, 302, 306
Политика експрес (Београд) - 288, 290
Правда (Београд) - 172
Преглед (Сарајево) - 199, 205, 207
Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (Београд) - 274, 276, 309
Pro misica (Београд) - 236, 240
Просветни преглед (Београд) - 246, 307
Просвјета (Цетиње) - 28, 77, 79, 96, 99, 102, 108, 109, 113, 114, 116, 143, 145, 146, 300
Просвјетни рад (Титоград) - 85, 86, 226, 230, 265, 271, 306

Рад (Београд) - 289
Радикал (Београд) - 173
Развршје (Никшић) - 224
Република (Београд) - 84, 87, 88, 93, 291
Реч (Београд) - 223
Русская речь (Москва) - 293

Савременик (Београд) - 174
Слопштења Института за архитектуру и урбанизам Србије (Београд) - 286

Сарајевски лист (Сарајево) - 185, 279, 281
Свеске Матице српске (Нови Сад) - 236, 242
Свет (Београд) - 236
Селјачка борба (Београд) - 296
Serbische correspondenz (Београд) - 27
Славјански Ежегодник (Москва) - 277
Слобода - *La liberté* (Женева) - 25
Слобода (Иванград) - 199, 206, 292, 296
Слободна Војводина (Нови Сад) - 236, 237
Слободна мисао (Никшић) - 149, 154, 155, 183, 193, 207, 223, 224, 229, 274, 292
Словенски југ (Београд) - 164, 168, 170
Советское славяноведение (Москва) - 293
Социјални препорођај (Београд) - 183, 192, 193
Србин (Београд) - 59
Србобран (Загреб) - 85, 102, 10-108, 111, 116
Срђ (Дубровник) - 149, 152, 183, 192, 194, 274, 281
Српска застава (Београд) - 164, 170
Српска зора (Беч) - 298
Српска ријеч (Сарајево) - 211, 219, 224
Српске илустроване новине (Нови Сад) - 89, 308, 309
Српске новине (Београд) - 102, 112
Српски архив за целокупно лекарство (Београд) - 187, 189, 194, 236, 238, 239
Српски глас (Задар) - 102
Српски дневник (Нови Сад) - 31, 91
Српски књижевни гласник (Београд) - 89, 164, 165, 170, 171, 173, 175, 196, 272, 281, 292, 302
Српски народ (Београд) - 164, 170
Српски омладински календар (Београд) - 90
Српски Пијемонт (Београд) - 170
Српско-далматински магазин (Задар) - 277, 300, 301
Стварање (Цетиње, Титоград) - 80, 82, 83, 85, 89, 93, 115, 136, 160, 173, 174, 195, 197, 226, 230, 231, 238, 242, 277, 284, 285, 297, 299
Стражилово (Нови Сад) - 103, 104, 114, 124, 127
Сусрети (Цетиње) - 271

Трезвеност (Титоград) - 193, 195
Трибина (Београд) - 183, 189, 196

Ускок (Београд) - 102, 112
Уставност (Цетиње) - 143, 147
Ускок (Београд) - 102, 112
Уставност (Цетиње) - 143, 147
Учитель (Београд) - 196, 307
Учительски лист (Цетиње) - 139, 143, 146, 160
Фронт (Београд) - 236, 242

Хрватска дубрава (Дубровник) - 226
Хришћанска мисао (Београд) - 206
Хришћанско дело (Скопје) - 206

Цетињски вјесник (Цетиње) - 102, 113, 120, 122, 134, 149, 151, 153, 183, 189
Цетињски лист (Цетиње) - 82, 84, 86, 90, 114, 155, 195, 286, 289
Црна Гора (Цетиње) - 183, 193
Црногорац (Цетиње) - 80, 83, 88, 90, 215
Црногорка (Цетиње) - 28, 74, 76, 105, 121, 134, 158, 159, 185, 299
Црногорски вјесник (Цетиње) - 163

Четврти јули (Београд) - 236, 239
Човек и природа (Београд) - 286, 289
Штампа (Београд) - 164, 171

Трговачки лист (Никшић) - 195
Трговински гласник (Београд) - 143, 147, 171

САДРЖАЈ

Предговор (Чедомир Драшковић)	5
АНДРИЈА ПАЛТАШИЋ - КОТОРАНИН	7
ЛУКА УЛЦИЊАНИН	22
ЈОВАН ПАВЛОВИЋ (1843-1892)	24
ДР КЛЕАНТ ТЕОДОРИДЕС (1865-1895)	94
РАДОЈЕ РОГАНОВИЋ - ЦРНОГОРАЦ (1851-1899)	100
ДР НОВИЦА КОВАЧЕВИЋ - ГРАОВСКИ (1861-1910)	117
НИКОЛА РАЦКОВИЋ (1872-1916)	137
РАДОМИР КРИВОКАПИЋ-ОРЛИНСКИ (1876-1938)	148
МИЛА Ј. ПАВЛОВИЋ (1860-1916)	157
МИЛЕНА ОГЊЕНОВИЋ-ПАВЛОВИЋ (1869-1949)	158
ЈЕЛЕНА МАРТИНОВИЋ-ПОПОВИЋ (1878-1944)	159
Др Радован ПЕРОВИЋ ТУНГУЗ-НЕВЕСИЊСКИ (1879-1944)	161
ДР ЈОВАН КУЈАЧИЋ (1869-1958)	176
ДР РАДОСЛАВ - Јагош ВЕШОВИЋ (1891-1968)	198
ДАНИЛО Перовић ТУНГУЗ (1888-1974)	208
ЈАГОШ ЈОВАНОВИЋ	225
НОВАК Р. МИЉАНИЋ	235
ДР МИЛОРАД ВАСОВИЋ	246

Д о д а т а к

Јован ВУКМАНОВИЋ	269
Саво ВУКМАНОВИЋ	271
Душан Д.ВУКСАН (1871-1945)	272
Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ (1901-1980)	274
Нићифор ДУЧИЋ (1882-1900)	276
Илија Н. ЗЛАТИЧАНИН (1860-1944)	277
Јован - Јошо Ф. ИВАНИШЕВИЋ - ДОНЧИЋСКИ (1868-1944)	279

Јован ЈОВАНОВИЋ	282
Андрија ЈОВИЋЕВИЋ (1870-1939)	283
Лука ЈОВОВИЋ (1865-1944)	284
Милутин-Мило КОВАЧЕВИЋ (1871-1913)	285
Јово ЉЕПАВА (1850-1916)	286
Урош МАРТИНОВИЋ	286
Јово МАШАНОВИЋ (1857-1887)	291
Радосав МЕДЕНИЦА	291
Мирко МИЈУШКОВИЋ (1875-1948)	292
Евгениј Љвович НЕМИРОВСКИ	292
Томо П. ОРАОВАЦ (1853-1939)	295
Саво ОРОВИЋ (1888-1974)	296
Лазар Т. ПЕРОВИЋ (1869-1928)	296
Ђуро Л. ПОПОВИЋ (1845-1902)	297
Јован ПОПОВИЋ - ЛИПОВАЦ (1856-1919)	298
Лазо Ђ. ПОПОВИЋ (1872-1928)	299
Филип РАДИЧЕВИЋ (1839-1917)	300
Павел Аполонович РОВИНСКИ (1831-1916)	301
Јован П. РОГАНОВИЋ (1870-1920)	304
Др Јосип СЛАДЕ (1828-1911)	305
Милија СТАНИЋ	305
Др Петар СТОЈАНОВИЋ (1921-1990)	308
Јован СУНДЕЧИЋ (1825-1900)	308
Роберт ТОЛИНГЕР (1859-19110)	309
Др Перо ШОЋ (1884-1966)	309
Ђуро ШПАДИЈЕР (1871-1953)	310
РЕГИСТРИ (саставио Саша Милић)	
- Регистар аутора	311
- Предметни именски регистар	315
- Регистар разријешених иницијала, шифара и псеудонима	323
- Регистар периодике	325

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
„ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ” - ЦЕТИЊЕ

Др Душан Ј. Мартиновић

П О Р Т Р Е Т И І V
Био-библиографски преглед

За издавача

Чедомир Драшковић

Лектор

Бранко Брновић

Тираж : 1000

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ЂУРЂЕ
ЦРНОЈЕВИЋ

Штампа : YUGRAFIC Титоград

- Од истог аутора:
1. БУДВАНСКА РИВИЈЕ-РА. Туристичко-географска монографија. - Цетиње: Обод, 1973; 278 стр.
 2. ЦЕТИЊЕ - постанак функције и туристичке могућности. - Цетиње: Обод, 1977; 376 стр.
 3. ПРОСВЈЕТА 1889-1901. Библиографија. - Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“ и Републички завод за унапређивање школства - Титоград, 1979; 339 стр.
 4. ЦЕТИЊЕ - споменици архитектуре. - Цетиње: Обод [1981]; 167 стр. (Коаутор проф. арх. Урош Мартиновић).
 5. ЦРНОГОРСКИ УЏБЕНИЦИ 1836-1981. Историјски преглед са библиографијом. - Титоград: Републички завод за унапређивање школства - ООУР Издавање уџбеника и уџбеничке литературе: 201 стр. (Коаутор Марко Марковић).
 6. ЦЕТИЊЕ, град-херој. - Пожаревац: Просвета 1983; 232 стр.
 7. ПОРТРЕТИ (био-библиографски преглед). - Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“, 1983; 361 стр.
 8. ПОРТРЕТИ II. - ЦЕТИЊЕ: ЦНБ СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“, 1987; 347 стр.
 9. ЈОВАН ПАВЛОВИЋ. Живот и дјело. - Нови Сад: Матица српска; Централна народна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“ Цетиње; 274 стр. (Коаутор проф. др Радивоје Шуковић).
 10. ЦРНОГОРСКА БИБЛИОГРАФИЈА 1494-1994. - Цетиње; ЦНБ „Бурђе Црнојевић“; 1989, 30 стр.
 11. ПОРТРЕТИ III - Цетиње: ЦНБ СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“, 1990; 480 стр.
 12. ЕВГЕНИЈ ЛЬВОВИЧ НЕМИРОВСКИЈ. Москва: Отдел оперативной полиграфии. НПО ВКП, 1991; 104 стр.

